

e-ISSN: 2822 - 3136

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY

SBED

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute

Aralık/December
2024

**Uluslararası
Hakemli Dergi**
*International
Refereed Journal*

66

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute

e-ISSN: 2822 - 3136

Yıl/Year: 2024 Sayı/Issue: 66

Kapsam / Scope: Sosyal Bilimler / Social Sciences

Periyot / Period: Yılda dört kez (Mart, Haziran, Eylül, Aralık) yayımlanır.

The journal is published four times a year (March, June, September, December)

Yayın Dili / Publication Language: Türkçe ve İngilizce / Turkish and English

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi'nde

en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır.

Van Yüzüncü Yıl University Journal of Institute of Social Sciences
uses a double-blind method refereeing system with at least two referees.

Dergimizin Tarandığı İndeksler/Indexes

ULAKBİM TR Dizin, EBSCO,
MLA (Modern Language Association),
ERIH PLUS, DOAJ.

Bu dergideki makaleler iThenticate programıyla taranmıştır.

This journal uses iThenticate (Plagiarism Detection Software)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yayıncı | Publisher

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Van Yüzüncü Yıl University Institute of Social Sciences

Sahibi | Owner

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
On Behalf of Van Yüzüncü Yıl University Institute of Social Sciences

Doç. Dr. Ercan ÇALIŞ

Yazı İşleri Müdürü | Responsible Manager

Murat ÇABAZ

Baş Editör | Editor in Chief

Doç. Dr. Ercan ÇALIŞ

Editörler | Editors

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TÜRKMENOĞLU

Öğr. Gör. Dr. Emre KARADUMAN

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Aytaç AYKAÇ

Dil Editörleri | Language Editors

Arş. Gör. Dr. Nevzat AĞÇAKAYA

Dr. Öğr. Üyesi Nükhet Eltut KALENDER

Prof. Dr. Mehmet KESKİN

Sekreteryaya /Secretary

Vedat ŞAPRAK

Dizgi ve Tasarım | Design
Muhammed İkbal CANDAN

İletişim Bilgileri | Contact Details

e-posta/e-Mail: sbedergisi@yyu.edu.tr / yyu.sbe@yyu.edu.tr

e-Ağ/Web: <http://www.yyusbedergisi.com> / <http://dergipark.org.tr/tr/pub/yyusbed>

Tel /Phone: 0432 225 11 17- 0432 225 10 24

Faks / Fax: 0432 225 10 52

Adres / Address: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, 65080, Zeve Kampüsü, Tuşba/Van

Yayın Tarihi | Publication Date

22 Aralık 2024 / December 22, 2024

Dergide yayımlanan makalelerin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergi Yayın Kurulu gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamama konusunda serbesttir. Yayın Kurulu ve editöryal ekip makalelerle ilgili herhangi bir yasal yükümlülük kabul etmez

All responsibility for the articles published in the journal belongs to the authors. The editorial board of the journal is free to publish the articles. The editorial board does not accept any legal liability for articles.

Arap Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of Arabic Language and Literature

Prof. Dr./ Prof. Abdulhadi TİMURTAŞ / Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Arkeoloji Alan Editörü / Area Editor of Archeology

Prof. Dr./ Prof. Hanifi BİBER / Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Coğrafya Alan Editörü / Area Editor of Geography

Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr. Nurcan AVŞİN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Felsefe Alan Editörü / Area Editor of Philosophy

Prof. Dr./ Prof. Ahmet EYİM - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

İktisat Alan Editörü / Area Editor of Economics

Prof. Dr./ Prof. Mehmet Akif Arvas - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

İngiliz Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of English Language and Literature

Prof. Dr. /Prof. Aydın GÖRMEZ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

İşletme Alan Editörü / Area Editor of Management

Prof. Dr. /Prof. Mehmet AYGÜN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Kamu Yönetimi Alan Editörü / Area Editor of Public Administration

Doç. Dr./Assoc. Prof. Yıldız ATMACA - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Sanat Tarihi Alan Editörü / Area Editor of Art History

Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr. Osman AYTEKİN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Sosyoloji Alan Editörü / Area Editor of Sociology

Prof. Dr./ Prof. Suvat PARİN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Turizm Alan Editörü / Area Editor of Tourism

Doç. Dr./Assoc. Prof. Hacer Arslan KALAY - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Tarih Alan Editörü / Area Editor of History

Doç. Dr./Assoc. Prof. Ercüment TOPUZ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Türk Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of Turkish Language and Literature

Doç. Dr./Assoc. Prof. Tolga ÖNTÜRK - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Fars Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of Persian Language and Literature

Doç. Dr./Assoc. Prof. Soner İŞİMTEKİN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Psikoloji Alan Editörü / Area Editor of Psychology

Dr. Zeynep MERCAN/ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Antropoloji Alan Editörü / Area Editor of Anthropology

Doç. Dr./Assoc. Prof. Cansev Meşe YAVUZ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Dil Bilimi Alan Editörü / Area Editor of Linguistics

Prof. Dr./ Prof. Fırat YILDIZ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

İktisat Alan Editörü / Area Editor of Economics

Prof. Dr./ Prof. Mehmet Akif Arvas - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Felsefe ve Din Bilimleri Alan Editörü / Area Editor of Philosophy and Religious Studies

Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr. Münir ECER - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

İslam Tarihi ve Sanatları Alan Editörü / Area Editor of Islamic History and Arts

Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Mehmet Şahin YAVUZER - Van Yüzüncü Yıl
Üniversitesi/University

Temel İslam Bilimleri Alan Editörü / Area Editor of Basic Islamic Sciences

Prof. Dr./ Prof. Mehmet Şirin ÇINAR - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

**Gastronomi ve Mutfak Sanatları Alan Editörü / Area Editor of Gastronomy and Culinary
Arts**

Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr. Pelin KOÇ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Radyo, Sinema ve Televizyon Alan Editörü / Area Editor of Radia, Television and Cinema

Doç. Dr./Assoc. Prof. Nergis Karadaş TOKTAŞ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Resim Alan Editörü / Area Editor of Painting

Doç. Dr./Assoc. Prof. Mehmet GÖKTEPE - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Geleneksel Türk Sanatları Alan Editörü / Area Editor of Traditional Turkish Arts

Doç. Dr./Assoc. Prof. Nazan OSKAY - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Sahne Sanatları Alan Editörü / Area Editor of Performing Arts

Doç. Dr./Assoc. Prof. Aslı Erciyeş TOSUN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLE

Selim SÜLEYMAN, Yeşim ŞENDUR, Yaşar TINAR

- Jeopolitik Risklerin Firma Yatırımları Üzerindeki Etkisi: Borsa İstanbul Üzerine Ampirik Bir Çalışma* 12
The Effects of Geopolitical Risks on Firm Investments: An Empirical Study on the Istanbul Stock Exchange 12

A.Menaf TURAN, Burak GÜMÜŞGÖREN

- Van Kenti Örneğinde Görsel Kirlilik: Sorunlar ve Çözüm Önerileri* 24
Visual Pollution in The Case of Van City: Problems and Solution Suggestions 24

Lana KVELADZE, Fuat GÜLLÜPINAR

- Gürcistan'dan Beyin Göçünün Sosyolojik Dinamikleri: Yapısal Unsurlar, Değerler ve Politika Üzerine* 42
Sociological Dynamics of Brain Drain from Georgia: Structural Elements, Values and Policy 42

Edip BUKARLI

- Hediyeleşme Kültürü: XIX. Yüzyıl Osmanlı-Alman Diplomasisinde Hediyeleşme Üzerine Bir İnceleme* 62
The Culture of Gift Exchange: A Study on Gift Exchange in 19th Century Ottoman-German Diplomacy 62

Sanem ŞEHRİBANOĞLU

- Covid 19 Öncesi ve Sonrası Algılanan Mutluluk* 72
Happiness in Individuals Before and After COVID 19 72

İbrahim AYDIN, Hamza KOÇAK

- Satış Danışmanına Güvenin Ağızdan Ağıza İletişime Etkisinde Algılanan Kalitenin Düzenleyici Rolü* 86
The Moderating Role of Perceived Quality in the Effect of Trust in Sales Consultant on Word of Mouth Communication 86

Zeynep ÇOLAK

- Varolmanın Ağırlığı: Ferit Edgü'nün Romanlarında Zaman-Mekân, Sürgün-Kurban ve Ölüm* 96
The Weight of Being: Time-Space, Exile-Survival and Death in the Novels of Ferit Edgü 96

Tekin AVANER

- Fransa'da Adem-i Merkezileşme ve Bölgeselleşme Adımı Olarak Kalkınma Ajansları* 113
Development Agencies as a Decentralization and Regionalization Step in France 113

Burcu ÇALIŞKUŞU AYKANAT

- Türkiye'de Yapılan 1965 Genel Seçimlerinin Eskişehir Özelinde İncelenmesi* 133
Examination of the 1965 General Elections Held in Türkiye in Eskişehir in Particular 133

Hüseyin Erkan BEDİRHANOĞLU

- Konstantinopolis'in İaşesinde Devlet Kontrolü ve Ticaretin Etkisi* 147
State Control and Commercial Influence in Provisioning Constantinople 147

Sait EBİNÇ

- Teoloji Politikten Ekonomi Politığe Bir İlmiye Erbabı: Vâni Mehmed Efendi* 160
From Theo-Politics to Political Economy A Scholar: Vâni Mehmed Efendi 160

Sibel KUNDAKÇI

16. Yüzyılda Boyabad Müsellem Çiftlikleri

177

Cavalryman Farms of Boyabad in the 16th Century

177

Seher Selin ÖZMEN, Esen GÖKÇE ÖZDAMAR

Sürdürülebilir Arkeolojik Miras: Tekirdağ İçin İnteraktif Bir Müze

191

Sustainable Archaeological Heritage: An Interactive Museum for Tekirdağ

191

Ferhat KUTLUAY

Episteme ve Doksa Düalizminde Eğitim Ontologyasının Problematığı

205

The Problematics of Educational Ontology in the Dualism of Episteme and Doxa

205

Hürriye SUBAŞI

Sosyal Medya Aktivizminin Çevrimdışı Aktivizme Etkisi ve Demografik Faktörlerin Rolü

220

The Impact of Social Media Activism on Offline Activism and the Role of Demographic Factors

220

Yayın Kurulu/ Editorial Board

Prof. Dr./Prof. Ivan BALTA	Osijek Üniversitesi/University of Osijek, Hırvatistan/Croatia
Prof. Dr./Prof. Mehmet Şirin ÇIKAR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye
Prof. Dr./Prof. Serbo RASTODER	Karadağ Üniversitesi/University of Montenegro, Karadağ/Montenegro
Prof. Dr./Prof. Süleyman Turduyevič KAYIPOV	Sincan Pedagoji Üniversitesi/Xinjiang Pedagogical University, Çin/China
Prof. Dr./Prof. Timur KOCAOĞLU	Michigan Üniversitesi/Michigan State University ABD/USA
Doç. Dr./Assoc. Prof. Liliana BOŞCAN	Bükreş Üniversitesi/University of Bucharest Romanya/Romania
Doç. Dr./Assoc. Prof. Tamer BALCI	Teksas Üniversitesi/The University of Texas, ABD/USA
Doç. Dr./Assoc. Prof. Vitaliy POZNAHİREV	Rusya Bilimler Akademisi/Russian Academy of Sciences, Rusya/Russia
Dr. Salih Ahmad ABDULVEHHAB	Ezher Üniversitesi/University, Mısır/Egypt
Prof. Dr. Bekir KOÇLAR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye

Danışma Kurulu | Advisory Board

Prof. Dr./Prof. Abdülmecit NUREDİN	Uluslararası Vizyon Üniversitesi/International Vision University Makedonya/Macedonia
Prof. Dr./Prof. Fuat GÜLLÜPİNAR	Anadolu Üniversitesi/University Türkiye
Prof. Dr./Prof. İbrahim Moh'd Mahmoud KOFAHİ	Ürdün Üniversitesi/Jordan University Ürdün/Jordan
Prof. Dr./Prof. Kemal YAKUT	Anadolu Üniversitesi/University, Türkiye
Prof. Dr./Prof. Mehmet AYGÜN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye
Prof. Dr./Prof. Orhan KILIÇ	Fırat Üniversitesi/University, Türkiye
Prof. Dr./Prof. Öztürk EMİROĞLU	Varşova Yunus Emre Enstitüsü/Warsaw Yunus Emre Institute, Polonya/Poland
Doç. Dr./Assoc. Prof. Emina BERBIC KOLAR	Osijek JJ Strossmayer Üniversitesi/JJ Strossmayer University in Osijek Hırvatistan/Croatia
Doç. Dr./Assoc. Prof. Nihada DELIBEGOVIC DZANIC	Tuzla Üniversitesi/ University of Tuzla Bosna Hersek/ Bosnia and Herzegovina
Doç. Dr./Assoc. Prof. Oqtay QULİYEV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Azerbaycan/ Azerbaijan

EDİTÖRLERDEN...

Aralık 2024 itibarıyla Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin baş editörü olarak sizlerle buluşmanın heyecanını yaşıyorum. Sosyal bilimlerin sürekli gelişen ve değişen dinamiklerini takip etmek, araştırma dünyasına katkı sunmak ve bilimsel iletişimin gücünü artırmak amacıyla çıktığımız bu yolculukta, dergimizin çıtasını daha da yükseltmek için büyük bir kararlılıkla çalışacağımızı belirtmek isteriz.

Dergimiz, TR Dizin, MLA, EBSCO, DOAJ ve ERIH PLUS gibi önemli indekslerde yer alarak uluslararası akademik alanda güçlü bir varlık göstermektedir. Bu güçlü temeli, daha ileriye taşıyacak adımlarla pekiştirmeyi hedefliyoruz. Hedeflerimiz arasında; yayın kalitesini artırmak, yeni araştırmacılara alan açmak, sosyal bilimler alanında disiplinler arası yaklaşımlara öncülük etmek ve açık erişim politikasıyla bilginin paylaşımını daha kapsayıcı bir hale getirmek bulunmaktadır. Ayrıca uluslararası üst düzey dizinlerde taranmak için de büyük bir çaba vermeyi hedeflemekteyiz.

Dergi yönetim ve editör ekibinin değişikliğinden sonra hazırladığımız bu ilk sayımızda, sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinden özgün ve nitelikli makalelere yer verdik. İngilizce olarak yazılan ve derginin uluslararası okunurluğunu artıracak makaleler olmak üzere birçok disiplinden önemli yazıları titiz bir çalışma sürecinin sonunda yayına hazırladık. Araştırma alanlarının genişlemesine ve bilginin demokratikleşmesine katkı sunan bu çalışmaların, okuyucularımızda ilham ve yeni perspektifler oluşturacağını umuyoruz.

Son olarak, dergimizin bugünlere gelmesini sağlayan, bu süreçte emeği geçen geçtiğimiz sayı yönetimi, editörleri olmak üzere tüm yazarlarımıza, hakemlerimize ve editör ekibimize teşekkür etmek isterim. Siz değerli okuyucularımızın desteğiyle, akademik birikimimizi daha da ileriye taşıyacak olmanın gururunu yaşıyoruz.

Saygılarımızla,

The Effects of Geopolitical Risks on Firm Investments: An Empirical Study on the Istanbul Stock Exchange

Jeopolitik Risklerin Firma Yatırımları Üzerindeki Etkisi: Borsa İstanbul Üzerine Ampirik Bir Çalışma

Selim SÜLEYMAN

Dr., Istanbul Chamber of Commerce, Department of Professional Committees, Istanbul, Türkiye

Dr., İstanbul Ticaret Odası, Meslek Komiteleri Departmanı, İstanbul, Türkiye

Orcid: 0000-0002-1548-0874 selim.suleyman@ito.org.tr

Yeşim ŞENDUR

Asist. Prof., İzmir Kâtip Çelebi University, Department of International Trade and Business, İzmir, Türkiye

Dr. Öğretim Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, İzmir, Türkiye

Orcid: 0000-0003-4695-2181 yseudur@hotmail.com

Yaşar TINAR

Dr., General Directorate of the Mint and Stamp Printing House, Department of Quality Assurance, Istanbul, Türkiye

Dr., Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü, Kalite Güvence Dairesi, İstanbul, Türkiye

Orcid: ORCID:0000-0002-2382-4833 tinaryasar1@gmail.com

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Süleyman, S., Şendur, Y. and Tınar Y. (2024). The effects of geopolitical risks on firm investments: An empirical study on the Istanbul Stock Exchange. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 66, 12-23.

Süleyman, S., Şendur, Y. ve Tınar, Y. (2024). Jeopolitik risklerin firma yatırımları üzerindeki etkisi: Borsa İstanbul üzerine ampirik bir çalışma. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 66, 12-23.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: June 30, 2024/30 Haziran 2024

Accepted/Kabul Tarihi: October 3, 2024/3 Ekim 2024

Published/Yayın Tarihi: December 25, 2024/25 Aralık 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December/Aralık

Issue/Sayı: 66 **Pages/Sayfa:** 12-23

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. /Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Selim, Yeşim, Yaşar).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır/ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Şirketlerin yatırım kararlarını etkileyen faktörler sıklıkla araştırmalara konu olmuştur. Araştırmacılar hem ülkeye özgü hem de firmaya özgü faktörlerin firmaların yatırım kararları üzerinde etkili olduğunu saptamışlardır. Firma özgü faktörler arasında karlılık, büyüklük, işletme riski, likidite ve büyüme olasılığı bulunmaktadır. Ülkeye özgü faktörler ise ekonomik büyüme, enflasyon, siyasi ve ekonomik belirsizlik, vergilendirme ve ülkedeki yasal düzenlemeler olarak belirtilmiştir. Literatürde politik ve ekonomik belirsizliklere ilaveten jeopolitik risklerin de firmaların yatırım kararlarını önemli ölçüde etkilediğine ilişkin çalışmalar mevcuttur. Bu çalışma, Türkiye'de yer alan Borsa İstanbul'da işlem gören 309 adet finansal olmayan şirketin yatırım kararları üzerinde jeopolitik risklerin (GPR) etkisini araştırmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın verileri 2010 ile 2019 yılları arasındaki on yıllık süreç için toplanarak dengesiz panel veri yöntemiyle analiz edilmiştir. Çalışmanın bulgularına göre, Türkiye'nin GPR Endeksi'ndeki bir artış, firma yatırımlarında beklentilere uygun şekilde azalmaya neden olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Jeopolitik riskler, yatırımlar, belirsizlik, panel veri

Abstract

Extensive research has been conducted on the factors that influence a company's investment decisions. Both country-specific and firm-specific factors, impacting firms' investment choices, have been identified by researchers. Firm-specific factors encompass profitability, size, operating risk, liquidity, and growth potential. On the other hand, country-specific factors are delineated as economic growth, inflation, political and economic uncertainty, taxation, and legal regulations within the country. Literature studies suggest that, in addition to political and economic uncertainties, geopolitical risks also exert a significant influence on firms' investment decisions. The research below focuses on how geopolitical risks (GPR) affect the investing choices of 309 non-financial businesses included in the Istanbul Stock Exchange of Turkey. Data spanning ten years, from 2010 to 2019, was collected, and the unbalanced panel data method was employed for analysis. In light of the study's conclusions, an increase in Turkey's GPR Index corresponded to a decline in firm investments, aligning with expectations.

Keywords: Geopolitical risks, investments, uncertainty, panel data

Introduction

Researchers have frequently examined the factors behind firms' investment decisions according to different countries and sectors. So far, variables influencing company investment decisions have been addressed at the firm and national levels. According to the results of some studies, one of the elements influencing businesses' investment choices is "uncertainty". Along with political and economic uncertainties, the increase in geopolitical uncertainties may cause risks and a slowdown in the economic activities of the real markets. Caldara and Iacoviello (2018) studied the adverse economic effects of geopolitics risk and found that an increase in geopolitics risk reduces economic activity, causes to fall in stock returns, and finally in the flow of capital from emerging economies to advanced economies. During their study, they measured geopolitical risk using the Geopolitical Risk (GPR) Index.

Companies, financial market players, the public media, and policymakers are all very concerned about geopolitical shocks like wars, terrorist attacks, military engagements, or diplomatic disputes worldwide (Wang et al. 2019). Since the GPR Index was introduced by Caldara and Iacoviello (2018), there has been a growing interest in the literature to utilize the index as an indicator of geopolitical threats. These researches have explored how geopolitical risks affect a range of financial and economic indicators, including Bitcoin (Al Mamun et al. 2020; Aysan et al. 2019), real output (Cheng et al. 2018), oil prices (Antonakakis et al. 2017; Liu et al. 2019), stock prices (Apergis et al. 2018; Balcilar et al. 2018), bond prices (Bouri et al. 2019), tourism demand (Lee et al. 2021; Demir et al. 2019b), international trade (Gupta et al. 2019), and cash holdings (Demir et al. 2019a).

Adverse geopolitical events cause a deterioration in the environment of trust in any country. Thus, uncertainty may occur in the real and financial markets of countries. As stated by Caldara and Iacoviello (2018), geopolitical risks, cause a shift in capital flows from emerging to developed economies, a drop-in actual activity, and a loss in stock returns. They also specifically stated that economic and political uncertainties also increase geopolitical risk shocks (Caldara and Iacoviello, s. 3). Many studies have examined how political and economic uncertainty affects company investments; however, the impact of geopolitical risks on corporate investments has received less attention. According to Yalçinkaya (2019), economic and political uncertainties have a negative impact on macroeconomic indicators in both the short and long term, regardless of the country's development level (p. 58).

Studies on Turkey have mostly examined geopolitical risks' implications on foreign direct investments, public investments, and the tourism sector, and there is no study on how business investments are affected by uncertainty. This study intends to find how geopolitical risks affect corporate investment. To achieve this goal, data regarding 309 publicly traded firms from the Istanbul Stock Exchange was gathered for the 2010–2019 timeframe. Due to the negative effects of the COVID-19 pandemic on corporate investments, which began in 2020, the study's most recent data was for 2019. Geopolitical risks' effects on businesses' investments were examined using the unbalanced panel data method. While "Firm's Investments" was determined as the dependent variable, "Geopolitical Risk Index (GPR)" was determined as the independent variable. The firm's size, profitability, firm's growth opportunities, leverage, and growth of the firm's sales, economic growth, and inflation are determined as control variables.

As geopolitical risks have become a more prominent factor in recent years, understanding their impact on firm investments is crucial, especially for emerging economies like Turkey. The GPR Index was created to gauge how frequently geopolitical events appear in international media, providing a quantifiable approach to geopolitical risks. For Turkey, the average GPR values from 2010 to 2019 demonstrate significant fluctuations, reflecting the country's exposure to various geopolitical tensions. The yearly GPR averages are as follows: 84.23 in 2010, 131.34 in 2011, 159.64 in 2012, 137.20 in 2013, 130.79 in 2014, 163.43 in 2015, 176.11 in 2016, 140.67 in 2017, 119.81 in 2018, and 114.57 in 2019. These fluctuations align with key geopolitical events such as increased tensions with Syria in 2012, the failed coup attempt in 2016 and the shooting down of a Russian warplane in 2015.

Based on the results of the analysis, a company's investments are positively and statistically significantly impacted by its profitability, size, and growth prospects. On the contrary, sales growth negatively affects the investments made by businesses. There is no meaningful relationship between leverage and business investments. The results of the study also indicate that when the Geopolitical Risk Index increases, investment activity in Istanbul Stock Exchange-listed enterprises declines. Here is how the remaining tasks are organised: Part 2 covers a review of

the literature. The data and methodology of the study are thoroughly described in Part 3. The entire investigation's conclusions are presented in Part 4. The fifth section concludes with a summary of the research findings.

1. Literature Review

The relationship between investing and uncertainty remains a topic of debate, with no widely accepted consensus in existing research. Leahy and Whited (1996) used the variance of daily stock returns as a substitute for uncertainty and concluded that this had an adverse impact on firms' investments. Using the data drawn from a survey on a selection of Italian manufacturing firms, Guiso and Parigi (1999) note that uncertainty impairs investment's ability to respond to demand, and this effect is stronger in companies with high irreversibility of investment. Kellogg (2014) uses the implied volatility of the future price of oil to investigate the response of aggregate investments of firms in Texas oil fields to the increase in uncertainty. A series of research examines how corporate investments are impacted by political and policy-related uncertainty (Julio & Yook 2012; Gulen & Ion 2016; Jens 2017).

Wang et al. (2014) were the first to investigate how the Economic Policy Uncertainty (EPU) Index effects business investment in China, using EPU as a surrogate for uncertainty. They demonstrated a negative link between EPU and corporate investments. Businesses that use more internal funds or produce larger returns on invested capital are less affected by uncertainty. A similar analysis of U.S. corporations' investments is conducted by Gulen and Ion (2016). They note that corporate investment is negatively impacted by uncertainty. Additionally, businesses that have a high degree of investment irreversibility are more likely to experience heightened uncertainty. Khan et al. (2019) examine whether the relationship between leverage and investment for Chinese state-owned companies (SOEs) and non-state-owned enterprises (NSEs) is affected by several uncertainty indicators. EPU lessens the negative link between leverage and investment, which is made worse by firm-specific and market uncertainties. Using a different approach, Chen et al. (2019) examine how EPU affects US corporations' total, short-term, and long-term investments. They provide evidence of the detrimental effects of growing uncertainty on firm investments across the short, long, and overall periods. Furthermore, because the square term of EPU significantly affects investment, this relationship is U-shaped. Chen et al. (2020) compare the US instance with Australia's to examine how economic policy uncertainty (EPU) affects firm-level investment in Australia. While the impact in the U.S. is temporary, it is discovered that EPU has a negative effect on investment for up to four years. This is consistent with real options theory, which contends that because investments are irreversible, EPU may reduce investment prospects. Wu et al. (2020) also concentrate on Australian companies' investment activity. In contrast to Chen et al. (2020), Wu et al. (2020) found a positive correlation between corporate investment and EPU. The results hold up well when endogeneity is taken into account. The favourable impact is greater for companies with more physical assets, higher operating cash flows, earnings, and leverage. Akron et al. (2020) show that EPU has a negative impact on U.S. hospitality organisations, although this effect only affects businesses in the lowest quantile of capital expenditure ratios. The detrimental effect of EPU on investment for Chinese companies is also confirmed by Liu and Zhang (2020). For private companies with limited resources, this effect is more pronounced. EPU, however, has no bearing on state-owned company investments.

Panagiotidis and Printzis (2021) recently investigated Greek companies' investment in uncertain times. Uncertainty has a detrimental impact on company investment, as expected, and this effect is particularly pronounced for enterprises with greater investment rates. Furthermore, compared to smaller organisations, large firms are less impacted by uncertainty. It is also demonstrated that uncertainty has varying effects on different sectors. The industries most affected by uncertainty include mining, real estate, construction, and transportation. By adding a number of uncertainty proxies, such as EPU, VIX (Chicago Board Options Exchange's CBOE Volatility Index), global uncertainty, and micro uncertainty, Suh and Yang (2021) build on the earlier research. They discover that all other uncertainty proxies have a positive effect on investment, while EPU has a negative one.

The effect of the Geopolitical Risk Index (GPR) on corporate investment is being investigated in two research. Shocks to global risks cause U.S. corporations to invest less, according to Dissanayake et al. (2018). They substitute uncertainty with the global geopolitical hazards index. Similar to Dissanayake et al. (2018), Wang et al. (2019) demonstrate that firm investment and GPR have a negative association that persists for up to ten quarters.

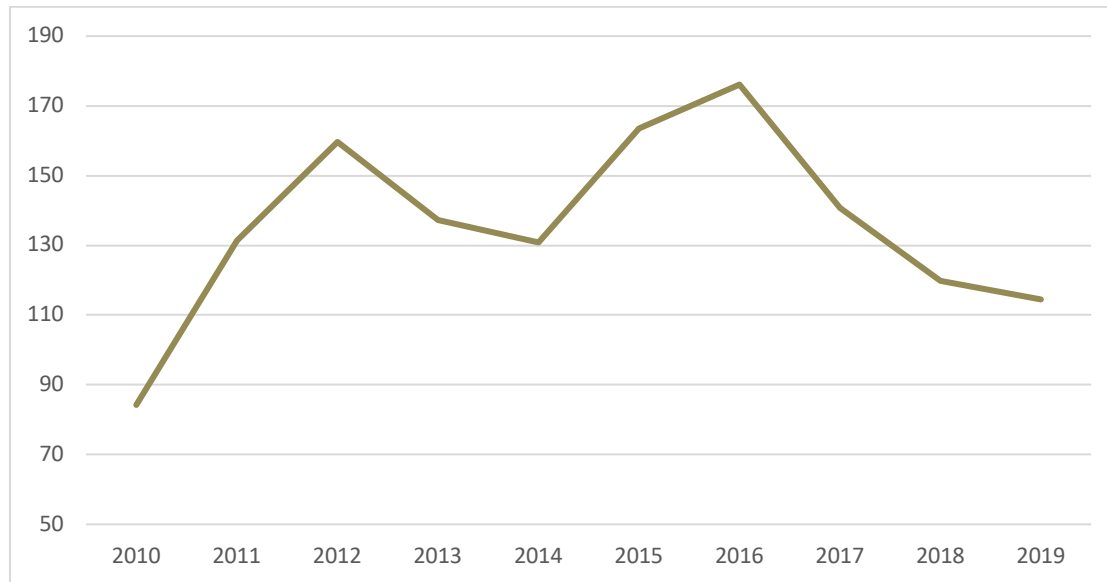
Businesses with greater market dominance or more permanent investments are more severely impacted by the GPR's negative effects on investments. Furthermore, businesses in the defence sector are comparatively less impacted by growing geopolitical concerns than are tourism and associated industries.

2. Data and Methodology

This study used data from 309 publicly traded non-financial companies on the Istanbul Stock Exchange from 2010 to 2019 to investigate how geopolitical risks affect corporate investments. Due to the negative effects of the COVID-19 pandemic on corporate investments, which started in 2020, the study's most current data collection was for 2019. The World Bank provides macroeconomic variable data, and the Eikon database provides annual financial data at the firm level. The unbalanced panel data method is used to examine how business investments are affected by geopolitical threats. The lack of some firm-level factors causes the panel data to become imbalanced. The primary variable of interest is the Geopolitical Risk Index (GPR), which was developed by Caldara and Iacoviello (2018). "The risk associated with wars, terrorism, and tensions among states that affect the normal course of international relations" is what is meant by the phrase "geopolitical risk" (Caldara and Iacoviello, 2018, p.5). The monthly frequency of articles discussing geopolitical events and hazards in major periodicals is counted to determine the GPR Index. Since the index is normalised to a value of 100 for the years 2000–09, a reading of 200, for instance, indicates that during that month, newspaper reports of elevated geopolitical risk were twice as common as they were throughout the 2000s. Threats can be divided into six categories: geopolitical, nuclear, war, terrorist, war act, and terrorist act. Figure 1 illustrates Turkey's Geopolitical Risk Index. The image illustrates how Turkey's geopolitical dangers have escalated, mostly as a result of heightened tensions with Syria (October 2012), the downing of a Russian warplane (November 2015), and a failed coup attempt (July 2016).

Figure 1.

Turkey's Geopolitical Risk Index (Note: The yearly average value of the index is calculated by getting the average monthly values in each year.)

Source: Caldara and Iacoviello (2018)

Previous studies have characterised the dependent variable, "Corporate investment" (I), as the ratio of capital expenditures to lagged total assets (Chen et al. 2020; Gulen and Ion, 2015; Bates, Kahle, & Stulz, 2009; Opler, Pinkowitz, Stulz, & Williamson, 1999). Many firm-level control factors are included in the model, which is consistent with earlier research. First, the profitability of the business is ascertained by dividing net income by total assets (ROA), as per Liu and Zhang (2020) and Akron et al. (2020). Profitable companies will generate more internal funds. Businesses now have more options for investing, which implies that profitability will boost investment. A

company's size is determined by taking the natural logarithm of its total assets (Liu and Zhang, 2020; Wu et al. 2020; Gulen and Ion, 2015). company size may have a detrimental impact on company investment because small businesses invest proportionately more than large businesses. Additionally, size might be useful in reflecting a firm's technologically deteriorating returns to scale (Gala and Julio, 2016). On the other hand, larger companies can more readily secure funding to support their investments and, thus, capitalise on the opportunities for growth. Firm leverage has a big impact on corporate investment. According to Wu et al. (2020), Akron et al. (2020), and Wang et al. (2014), the leverage variable (LEV) is the ratio of total liabilities to total assets.

The literature presents two competing hypotheses about how leverage and investment are related. According to Myers (1977), highly leveraged businesses frequently make fewer investments, even when debt overhangs offer growth opportunities. Furthermore, even in the face of growth opportunities, businesses with higher debt levels typically make fewer investments, according to the underinvestment argument. The liquidity impact is the term used to describe this phenomenon (Aivazian et al., 2005). The connection between leverage and investment is also explained by the overinvestment problem. Shareholders may use debt as a means of circumventing the management' problems with excessive investment, which may strain their relationship. The market value of a company is divided by the book value of its assets to determine Tobin's Q (TOB), a metric that measures growth prospects. Growing a company's growth potential will increase investment (Wu et al. 2020; Aivazian et al. 2005). Sales growth is assessed by the sales growth variable (SALES), which is the annual increase in sales (Chen et al. 2020; Khan et al. 2019). Businesses would need more machinery and equipment to meet the increasing demand, thus a rise in sales might have a beneficial impact on investment.

The general state of the economy is also included in the model since it will have an impact on a company's investment strategy (Gulen and Ion, 2015). In this context, Chen et al. (2020) and Gulen and Ion (2015) introduce the lagged GDP growth rate (GDP). Economic expansion can have a favourable impact on company investment and will open up new investment opportunities. Production costs or the cost of capital will increase due to inflation (INF), which is the annual change in the Consumer Price Index (CPI) (Chen et al. 2019). As a result, a negative correlation between investment and inflation is anticipated.

Using the variables mentioned above, the following model was developed inconsistent with the existing literature (Akron et al. 2020; Chen et al. 2019; Wang et al. 2014):

$$I_{i,t} = \alpha_i + \beta_1 GPR_{t-1} + \beta_2 SIZE_{i,t-1} + \beta_3 LEV_{i,t-1} + \beta_4 ROA_{i,t-1} + \beta_5 SALES_{i,t-1} + \beta_6 TOB_{i,t-1} + \beta_7 GDP_{i,t-1} + \beta_8 INF_{i,t-1} + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

while the "i" sub-index in the equation expresses the units, namely firms; The "t" sub-index represents the years. In this equation, I represents corporate investments, α_i represents the firm fixed effects, GPR is the natural logarithm of the Geopolitical Risk Index, SIZE is the natural logarithm of total assets, LEV is the ratio of total liabilities to total assets, ROA is the return on assets, SALES is the yearly sales growth, TOB represents Tobin's Q, GDP is the annual GDP growth rate, INF is the yearly inflation rate, and $\varepsilon_{i,t}$ indicates the error term. The data is a panel since it contains both cross-sectional and time dimensions. The Fixed Effects Model and the Random Effects Model are the two fundamental models used in panel data analysis. To choose between the fixed-effects and random-effects models, we use the Hausman test (1978). In order to eliminate the erroneous association between investment and geopolitical risks, we incorporate temporal dummies (Khan et al. 2019). We anticipate that the Geopolitical Risk Index will suffer. The macro and financial variables are annual, whereas the GPR Index is monthly. We used two methods to align the GPR Index with annual data. The 12-month average of a year's GPR is called GPR1. The highest monthly GPR Index value in a year is GPR2. In order to capture the influence of spectacular occurrences, we develop GPR2 as an alternative as obtaining the mean of the GPR Index over a one-year period can normalise the impact of a rapid increase in the index. The effect of outliers is reduced by winsorizing all variables at the first and 99th percentiles (Akron et al. 2020; Demir and Ersan, 2017).

The descriptive data are shown in Table 1. The corporate investment (I) variable has a mean of 0.041, which is lower than the investment of firms in the U.S. and Australia (Chen et al. 2020) and higher than Chinese firms (Wang et al. 2014; Liu and Zhang, 2020).

Table 1.

Descriptive Statistics (Note: GPR=Geopolitical Risk Index; I=Firm Investment; ROA=Return on asset, TOB=Tobin's Q, Size=Natural logarithm of total assets, LEV=leverage, SALES=Sales growth, GDP=GDP growth, INF=Inflation)

Variable	Mean	Std. Dev.	Min	Max
GPR1	4.892	0.2	4.434	5.171
GPR2	5.216	0.166	4.935	5.457
I	0.041	0.055	0	0.437
ROA	0.035	0.1	-0.484	0.54
TOB	1.386	0.934	0.352	8.958
SIZE	19.823	1.881	15.341	25.713
LEV	0.49	0.277	0.003	1.838
SALES	0.292	1.069	-1.0	15.84
GDP	5.863	2.934	0.917	11.2
INF	9.838	3.189	6.472	16.332

Table 2 displays the correlation matrix for the variables used in the investigation. This table offers early proof that corporate investment and geopolitical risks are negatively correlated. Furthermore, using these variables as control variables in estimations eliminates the problem of multicollinearity in the regressions.

Table 2.

Correlation Table

Variables	GPR1	I	ROA	TOB	SIZE	LEV	SALES	GDP	INF
GPR1	1.000								
I	-0.027	1.000							
ROA	0.000	0.009	1.000						
TOB	-0.075	0.138	0.110	1.000					
SIZE	0.007	0.053	0.080	-0.174	1.000				
LEV	0.025	0.112	-0.410	0.022	0.264	1.000			
SALES	-0.046	-0.006	0.029	-0.020	-0.029	0.004	1.000		
GDP	-0.148	0.098	-0.024	0.019	-0.142	-0.062	0.053	1.000	
INF	-0.319	-0.098	0.035	-0.009	0.160	0.067	0.012	-0.682	1.000

3. Findings

Table 3 summarises the regression estimates. To choose between the fixed-effects and random-effects models, a Hausman test is conducted, suggesting that random-effects estimations should be employed. The baseline models (columns 1 and 2) show that the average Geopolitical Risk Index in Turkey and the maximum monthly GPR Index both have a negative impact on company investment. The negative impact of the Geopolitical Risk Index remains negative and robust even after accounting for firm-level and macroeconomic control variables. According to column 1 estimations, a 10% increase in the GPR Index will lead to a decline of 0.0064 in firm investment. Once we consider the fact that the Capex / Total assets ratios of Turkish firms are 0.041 on average, the GPR index-induced decline becomes material. These findings are in line with Dissanayake et al. (2018) for the case of U.S. firms. It is concluded that rising geopolitical risks will lower the firm investments in Turkey.

Table 3.

Regression Estimations (The standard errors are enclosed in parenthesis, *** p<.01, ** p<.05, * p<.1, all estimations are performed with year-fixed effects. Random-effects (RE) estimations are provided based on the findings of the Hausman test.)

	(1)	(2)	(4)	(7)
GPR1	-0.06715*** (0.01063)		-0.05933*** (0.01224)	-0.01388** (0.00729)
GPR2		-0.52426*** (0.083)		
ROA			0.05*** (0.01914)	0.054*** (0.01257)
TOB			0.01028*** (0.003)	0.01036*** (0.0014)
SIZE			0.0027*** (0.00099)	0.0028*** (0.00098)
LEV			-0.00115 (0.00782)	-0.0012 (0.0059)
SALES			-0.00171** (0.0007)	-0.00167** (0.00085)
GDP				0.00016 (0.0008)
INF				-0.00195*** (0.0005)
CONSTANT	0.3471*** (0.04929)	2.63635*** (0.41165)	0.23934*** (0.05711)	0.0531 (0.04347)
Observations	2698	2698	2423	2423
R ²	0.02	0.02	0.08	0.11

Profitability has a positive and statistically significant influence on firm-level investment. As expected, more profitability leads to increased investment. Both Akron et al. (2020) and Liu and Zhang (2020) show that ROA has a favourable impact on investment. This means that as corporations create more internal cash, they can pursue more investment opportunities. Wang et al. (2020) found a positive and statistically significant impact on firm size. Larger enterprises may have easier access to credit to finance their investments. Leverage has no statistically significant effect on company investments. Wu et al. (2020), Khan et al. (2019), and Akron et al. (2020) report no association between leverage and investment. Tobin's Q (TOB) measures the firm's growth prospects and has a positive impact on investment (Wu et al. 2020; Aivazian et al. 2005). Contrary to predictions, sales increase had a negative influence; Vo (2019) found a similar result. Firms with higher revenue tend to make more cautious investment decisions. This suggests that companies with increasing sales tend to prioritise enhancing sales performance and efficiency above extending their company operations. They can use extra capacity to accommodate rising sales. Our data suggest that inflation has a detrimental impact on corporate investment. Turkey suffered significant inflation rates in the second part of the 2010s. Inflation increases the cost of production and the cost of capital leading to a decrease in investment activity. GDP growth has no effects on firm investment in line with Chen et al. (2019).

Conclusion

Businesses consider several different considerations when deciding which investments to make. Investment decisions are greatly impacted by growing geopolitical, political, and economic uncertainty, despite the fact that it is challenging to claim that there are universally accepted components that apply to any organisation. In this increasingly unpredictable environment, businesses are compelled to postpone or cancel their investments. For example, economic actors in a nation will delay or cancel their investments if the likelihood of conflict increases.

War, terrorism, military conflicts, and diplomatic disputes are examples of geopolitical shocks that negatively impact a nation's actual economy and financial markets. Thus, it is expected that business investments will also be

negatively impacted by geopolitical uncertainties. This study examines the impact of geopolitical concerns on corporate investments using the imbalanced panel data approach. For the years 2010 through 2019, information from 309 publicly traded non-financial companies on the Istanbul Stock Exchange was used. Caldara and Iacoviello (2018) introduced the Geopolitical Risk Index (GPR), which serves as a representation of geopolitical threats. It has been observed that as Turkey's Geopolitical Risk Index rises, businesses' investment activity falls. Even after adjusting for factors at the business and national levels, the Geopolitical Risk Index continues to have a negative and significant influence. Investment is positively impacted by firm-level control variables like profitability, business size, and growth prospects. Contrary to predictions, however, sales increase has a negative impact. Additionally, our results demonstrate that corporate investment is negatively impacted by inflation, whereas GDP growth has no influence on corporate investment.

The paper's conclusions have ramifications for governments and regulatory agencies. Companies usually wait for geopolitical concerns to subside before making any investments or cancelling them entirely. To mitigate the detrimental effects of geopolitical risks on real and financial markets, governments and central banks should employ a range of monetary and fiscal policy instruments. These policy strategies include, for instance, direct government financing, appropriate monetary policy, and government guarantees on company loans from the private sector. Governments could also enact fiscal policies like tax breaks, wage subsidies, and temporary unemployment insurance to help companies with cash flow. By providing more financing channels to companies during high-risk geopolitical times, governments may encourage them to invest. Likewise, investment incentives can be generated especially for industries that are more affected by geopolitical risks.

This study seems to focus exclusively on non-financial enterprises listed on the Istanbul Stock Exchange. Future research could explore the impact of geopolitical concerns on the investment decisions of companies not listed on the Istanbul Stock Exchange.

References

- Aivazian, V. A., Ge, Y., & Qiu, J. (2005). The impact of leverage on firm investment: Canadian evidence. *Journal of Corporate Finance*, 11(1-2), 277-291.
- Akron, S., Demir, E., Díez-Esteban, J. M., & García-Gómez, C. D. (2020). Economic policy uncertainty and corporate investment: Evidence from the US hospitality industry. *Tourism Management*, 77, 104019.
- Al Mamun, M., Uddin, G. S., Suleman, M. T., & Kang, S. H. (2020). *Geopolitical risk, uncertainty, and Bitcoin investment*. *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*, 540, 123107.
- Antonakakis, N., Gupta, R., Kollias, C., & Papadamou, S. (2017). *Geopolitical risks and the oil-stock nexus over 1899-2016*. *Finance Research Letters*, 23, 165-173.
- Apergis, N., Bonato, M., Gupta, R., & Kyei, C. (2018). Do geopolitical risks predict stock returns and volatility of leading defence companies? Evidence from a nonparametric approach. *Defence and Peace Economics*, 29(6), 684-696.
- Aysan, A. F., Demir, E., Gozgor, G., & Lau, C. K. M. (2019). *Effects of the geopolitical risks on Bitcoin returns and volatility*. *Research in International Business and Finance*, 47, 511-518.
- Balcilar, M., Bonato, M., Demirer, R., & Gupta, R. (2018). *Geopolitical risks and stock market dynamics of the BRICS*. *Economic Systems*, 42(2), 295-306.
- Bouri, E., Demirer, R., Gupta, R., & Marfatia, H. A. (2019). *Geopolitical risks and movements in Islamic bond and equity markets: A note*. *Defence and Peace Economics*, 30(3), 367-379.
- Caldara, D., & Iacoviello, M. (2018). *Measuring geopolitical risk*. FRB International Finance Discussion Paper, (1222).
- Chen, X., Le, C. H. A., Shan, Y., & Taylor, S. (2020). Australian policy uncertainty and corporate investment. *Pacific-Basin Finance Journal*, 61, 101341.
- Chen, P. F., Lee, C. C., & Zeng, J. H. (2019). *Economic policy uncertainty and firm investment: Evidence from the US market*. *Applied Economics*, 51(31), 3423-3435.
- Cheng, C. H. J., & Chiu, C. W. J. (2018). *How important are global geopolitical risks to emerging countries?* *International Economics*, 156, 305-325.
- Demir, E., Díez-Esteban, J. M., & García-Gómez, C. D. (2019a). The impact of geopolitical risks on cash holdings of hospitality companies: Evidence from emerging countries. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 39, 166-174.
- Demir, E., Gozgor, G., & Paramati, S. R. (2019b). Do geopolitical risks matter for inbound tourism? *Eurasian Business Review*, 9(2), 183-191.
- Demir, E., & Ersan, O. (2017). *Economic policy uncertainty and cash holdings: Evidence from BRIC countries*. *Emerging Markets Review*, 33, 189-200.
- Demir, E., Simonyan, S., Chen, M. H., & Lau, C. K. M. (2020). Asymmetric effects of geopolitical risks on Turkey's tourist arrivals. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 45, 23-26.
- Dissanayake, R., Mehrotra, V., & Wu, Y. (2018). *Geopolitical Risk and Corporate Investment*. Available at SSRN 3222198.
- Gala, V., & Julio, B. (2016). *Firm size and corporate investment*. Available at SSRN 1787350.
- Gulen, H., & Ion, M. (2016). *Policy uncertainty and corporate investment*. *The Review of Financial Studies*, 29(3), 523-564.
- Gupta, R., Gozgor, G., Kaya, H., & Demir, E. (2019). *Effects of geopolitical risks on trade flow: Evidence from the gravity model*. *Eurasian Economic Review*, 9(4), 515-530.
- Hausman, J. A. (1978). Specification tests in econometrics. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 46(6), 1251-1271.

- Jens, C. E. (2017). Political uncertainty and investment: Causal evidence from U.S. gubernatorial elections. *Journal of Financial Economics*, 124(3), 563-579.
- Julio, B., & Yook, Y. (2012). Political uncertainty and corporate investment cycles. *The Journal of American Finance Association*, 67(1), 45-83.
- Khan, M. A., Qin, X., & Jebran, K. (2019). Does uncertainty influence the leverage-investment association in Chinese firms? *Research in International Business and Finance*, 50, 134-152.
- Lee, C. C., Olasehinde-Williams, G., & Akadiri, S. S. (2021). Geopolitical risk and tourism: Evidence from dynamic heterogeneous panel models. *International Journal of Tourism Research*, 23(1), 26-38.
- Liu, G., & Zhang, C. (2020). *Economic policy uncertainty and firms' investment and financing decisions in China*. *China Economic Review*, 63, 101279.
- Liu, J., Ma, F., Tang, Y., & Zhang, Y. (2019). *Geopolitical risk and oil volatility: A new insight*. *Energy Economics*, 84, 104548.
- Malmendier, U., & Tate, G. (2005). CEO overconfidence and corporate investment. *The Journal of Finance*, 60(6), 2661-2700.
- Myers, S. C. (1977). Determinants of corporate borrowing. *Journal of Financial Economics*, 5(2), 147-175.
- Panagiotidis, T., & Printzis, P. (2021). Investment and uncertainty: Are large firms different from small ones? *Journal of Economic Behavior & Organization*, 184, 302-317.
- Suh, H., & Yang, J. Y. (2021). *Global uncertainty and global economic policy uncertainty: Different implications for firm investment*. *Economics Letters*, 200, 109767.
- Opler, T., Pinkowitz, L., Stulz, R., & Williamson, R. (1999). The determinants and implications of corporate cash holdings. *Journal of Financial Economics*, 52(1), 3-46.
- Vo, X. V. (2019). *Leverage and corporate investment—Evidence from Vietnam*. *Finance Research Letters*, 28, 1-5.
- Wang, Y., Chen, C. R., & Huang, Y. S. (2014). Economic policy uncertainty and corporate investment: Evidence from China. *Pacific-Basin Finance Journal*, 26, 227-243.
- Wang, X., Wu, Y., & Xu, W. (2019). *Geopolitical risk and investment*. Available at SSRN 3305739.
- Wu, J., Zhang, J., Zhang, S., & Zou, L. (2020). *The economic policy uncertainty and firm investment in Australia*. *Applied Economics*, 52(31), 3354-3378.
- Yalcinkaya, O. (2019). Macroeconomic effects of global economic, political, and geopolitical uncertainties: SVAR analysis on Turkish economy (1992). *Journal of Yasar University*, 14(53), 56-73.

Statement on Research and Publication Ethics

We declare that we pay attention to all ethical principles and rules in the collection, analysis and reporting of data.

Contribution Rate of Researchers

The first author contributed %40, the second author contributed %40, and the third author contributed %20 to the research.

Statement on Interest

There is no conflict of interest between the authors.

Van Kenti Örneğinde Görsel Kirlilik: Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Visual Pollution in The Case of Van City: Problems and Solution Suggestions

A. Menaf Turan

Prof. Dr., Van YYÜ Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and Public Administration,
Tuşba, Van

Prof. Dr., Van YYÜ İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, Tuşba, Van

Orcid: 0000-0001-7536-7630 menafturan@hotmail.com

Burak Gümüşgören

Public Administration Specialist, Institute of Social Sciences, Department of Public Administration

Kamu Yönetimi Uzmanı, Van YYÜ SBE Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Tuşba, Van

Orcid: 0000-0003-0873-1521 burak.gmsgrn65@gmail.com

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Turan, A. M. and Gümüşgören, B. (2024). Visual pollution in the case of Van city: problems and solution suggestions. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 66, 24-41.

Turan, A. M. and Gümüşgören, B. (2024). Van kenti örneğinde görsel kirlilik: sorunlar ve çözüm önerileri. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 66, 24-41.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: October 22, 2024/22 Ekim 2024

Accepted/Kabul Tarihi: November 26, 2024/26 Kasım 2024

Published/Yayın Tarihi: December 25, 2024/25 Aralık 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December/Aralık

Issue/Sayı: 66 **Pages/Sayfa:** 24-41

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Yazar isim/lerl).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır/ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Çevre kirliliği çevre yönetimi ve planlaması açısından önemli bir araştırma alanını oluşturmaktadır. Görsel kirlilik farkı faktörlerden ortaya çıkan ve çevresindeki insanları farklı açılardan rahatsız eden bir olgudur. Literatürde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler görsel kirlilik ile ciddi bir mücadele verdiği vurgulanmaktadır. Bu ülkelerden bir tanesi de Türkiye'dir. Özellikle Doğu Anadolu bölgesinde bulunan ve İran, Irak gibi ülkelere turist çeken Van şehri tarihi kültür mirası ve Van Gölü ile hem yerli hem de yabancı turistlere görsel açıdan cazip gelmektedir. Ancak son dönemde yaşanan yoğun göç ve kentleşme görsel kirliliğin artmasına neden olmuştur. Bu çalışmada Van ili örneğinde görsel kirliliğin nedenleri, ekonomik etkenler, halk sağlığı gibi konular üzerinden ele alınmaya çalışılmıştır. Araştırmada betimsel analiz yöntemi kullanılmış ve veriler Kişisel Bilgi Formu ve "Çevre Duyarlılık Ölçeği" aracılığıyla toplanmıştır. Anket uygulamasında toplam 330 katılımcının görüşleri dikkate alınmıştır. Elde edilen veriler SPSS ve AMOS yazılımlarıyla analiz edilmiştir. Öncelikle SPSS programı kullanılarak açımlayıcı faktör analizi yapılmış ve 27 cümleden 20'sinin 5 farklı faktör altında gruplandırıldığı görülmüştür. Elde edilen faktörler daha sonra AMOS yazılımı kullanılarak doğrulayıcı faktör analizi kullanılarak test edilmiştir. Bu istatistiklere ek olarak güvenilirlik analizi, korelasyon analizi ve çeşitli demografik özellikler için t-testi ve ANOVA analizi yapılmıştır. Görsel Kirlilik Araştırma Ölçeği'nde (GKAÖ) yapılan analiz sonuçlarına göre; görsel kirlilik algısının yaş, eğitim düzeyi, ikamet süresi ve çalışma durumu gibi bireysel özelliklere göre farklılık gösterebileceği görülmektedir ($P>0,05$). Yaş ile GKAÖ toplam puanı arasında düşük düzeyde negatif bir ilişki bulunmuştur. Bu da yaşın artmasıyla birlikte görsel kirlilik algısının azaldığını göstermektedir ($18+ r = -0.199$, $65+ p < 0.05$).

Anahtar Kelimeler: Kent, Kentleşme, Görsel Kirlilik, Çevre, Van

Abstract

Environmental pollution constitutes an important research area in terms of environmental management and planning. Visual pollution is a phenomenon that arises from different factors and disturbs the people around it from different angles. It is emphasized in the literature that developed and developing countries are seriously struggling with visual pollution. One of these countries is Turkey. The city of Van, which is located in the Eastern Anatolia region and attracts tourists from countries such as Iran and Iraq, is visually appealing to both local and foreign tourists with its historical cultural heritage and Lake Van. However, recent developments have caused visual pollution to increase in the city. In the study, the reasons for visual pollution in the example of Van province were tried to be discussed through issues such as economic factors and public health. The data obtained was analyzed with SPSS and AMOS software. First of all, exploratory factor analysis was conducted using the SPSS program and it was seen that 20 out of 27 sentences were grouped under 5 different factors. The obtained factors were then tested using confirmatory factor analysis using AMOS software. In addition to these statistics, reliability analysis, correlation analysis, and t-test and ANOVA analysis were performed for various demographic characteristics. Descriptive analysis method was used in the research and data was collected through "Personal Information Form" and "Environmental Awareness Scale". According to the results of the analysis made on the Visual Pollution Research Scale (VARS); It is seen that the perception of visual pollution may vary depending on individual characteristics such as age, education level, residence time and working status ($P>0.05$). A low-level negative relationship was found between age and SDAS total score. This indicates that the perception of visual pollution decreases with increasing age ($18+ r = -0.199$, $65+ p < 0.05$).

Keywords: City, Urbanization, Visual Pollution, Environment, Van.

Giriş¹

Kentler, özellikle on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren sanayileşme ve göç gibi faktörlerin etkisiyle hızlı bir değişim sürecine girmiştir. Bu sürecin kentlere; sosyal, kültürel, ekonomik ve politik açılardan olumsuz etkileri olmuştur. Görsel kirlilik, kentsel ortamda yayılan ve günlük hayatımızı olumsuz yönde etkileyen gizli çevre sorunlarından biridir; biçim, renk, ışık ve malzemelerin düzensiz bir çeşitliliğidir. Görsel kirlilik, görsel imajı olumsuz yönde etkileyen her şeyi ifade eder; bunların hepsi bakanın gözüne zarar veren insan işleri ve eylemleridir (Nami, vd., 2016: 10). Yasser ve Sabri (2016)'e göre, mimari ve şehircilikteki organizasyonel hatalar ve çözülmemiş müdahaleler, kentsel çevreyi etkileyen, görsel peyzajın kalitesini düşüren ve mekânın çarpık bir görsel imajını oluşturan görsel kirliliğin tezahürlerinden biridir. Nami, vd., (2016); Yasser ve Sabri, (2016) ve Chmielewski, vd., (2016)'e görsel kirlilik unsurları şunlardır:

- Medya yüzeyleri ve çeşitli reklamlar (reklam panoları, posterler, ticari heykeller, tabelalar, bayraklar vb.)
- Trafik araçları (kalabalık, park etme, vb.)
- Kitle (iş, eğitim, turizm)
- Geçici mimari (eğlence ve politik etkinlikler)
- Görsel engeller (çitler, geçici yapısı vb.).

Görsel kirliliğin en önemli etkileri; çevrenin görsel bütünlüğünün bozulması, görsel stres, görsel sahnenin dengesizliği ve daha az zararlı gibi görünen ama algımızı ve psikolojik durumumuzu bozan mekân kimliğinin kaybıdır (Chmielewski, vd., 2016: 805; Elena, dv., 2011: 1836). Görsel kirlilik olgusu şehirleri etkileyen ve görsel imajını bozan en kritik çevre sorunlarından biridir. Tarihi kentlerde görsel kirliliğin yayılmasından kaynaklanan etki, kültür ve medeniyet kimliğinin kaybolmasına yol açması nedeniyle daha kritiktir (United Nations Educational, Scientific & Cultural Organization, 2010). Literatürde “görsel kirlenme/kirlilik” kavramı farkı disiplinlerce farklı şekillerde tanımlanmıştır. Kavram, mimarlık alanında; “estetik dengenin bozulması” olarak tanımlanırken halk sağlığı alanında “insan sağlığının bozan” olarak tanımlanmıştır. Tanımlardan da anlaşılacağı gibi her disiplin kendi perspektifinde kavramı açıklamaya çalışmıştır. Sosyal bilimlerde görsel kirliliğin kavramsallaştırılabilmesi için kentsel çevre sorunlarıyla ilişkilendirilmesi gerekmektedir. Kentlerin ve insan yerleşimlerinin bazı özellikleri, mekânsal ve zamansal bir durum olarak ele alındığında, görsel kirlilik göme duyusuyla algılanabilen olumsuz görüntülerin oluşturduğu kirlilik olarak düşünülebilir. Önemli bir diğer husus ise kavramı etkileyen içsel ve dışsal faktörlerdir. Bu faktörler kentlerin kültürel, ekonomik, sosyal ve fiziksel doku ile doğrudan bağlantısı bulunmaktadır. Bundan dolayı görsel kirlenme sadece fiziksel bir olgu değildir. Buna ek olarak kültürel, ekonomik ve sosyal boyutları da bulunmaktadır. Görsel kirlilik dünya genelinde birçok kentin önemli problemleri arasında yer almaktadır. Aynı şekilde Türkiye de görsel kirlilik problemi ile mücadele etmektedir. Bu makalede her geçen gün artan “görsel kirlenme” konusu ele alınmıştır. Yapılan kavramsallaştırma ile sorunun özünün ve etkilerinin kapsamlı olarak yansıtılması amaçlanmıştır. Bu hususta teorik çerçevenin güçlendirilmesi ve literatüre yeni bir perspektif kazandırılması için “Van” ili seçilmiştir. Yapılan incelemede Van kentinin son dönemde hızlı bir gelişim ve değişim sürecine girdiği anlaşılmaktadır. Yaşanılan bu hızlı değişim kentte birtakım problemleri de beraberinde getirmiştir. Özellikle “çevresel ve görsel” kirlilik bu problemlerin başında gelmektedir. Bu olumsuz etkiler, şehirde saha çalışmasının yapılması ve makale olarak sunulmasındaki önemli etkenlerden olmuştur. “Kentsel Bir Çevre Sorunu Olarak Görsel Kirlenme: Van ili Örneği” başlıklı makale çalışması Van ili örneğinde görsel kirlenmenin nedenleri, ekonomik etkenler, halk sağlığı gibi konular üzerinden ele alınmıştır. Nihai olarak nicel bir yöntem olan anket çalışmasıyla elde edilen verilerin analizi yapılarak bulgular değerlendirilmiştir.

1. KENT VE GÖRSEL KİRLİLİK

1.1. Kentleşmeden Kaynaklanan Çevre Sorunları

Yirminci yüzyılın ortalarına kadar kentleşme düzeyleri daha düşüktü ve şehir sayısı daha azdı; şehirlerde neredeyse güvenli ortamlar koşulları vardı. Endüstriyel ve ekonomik gelişme nedeniyle şehirler fiziksel olarak çeşitli değişikliklere tanık olmuştur. Endüstriyel tesislerin ortaya çıkışı, motorlu taşıtların doğuşu ve artan tüketim, kentsel çevreyi çeşitli şekillerde olumsuz etkilemiştir. Kentsel genişlemenin çevre üzerinde çok yönlü bir etkisi vardır ve çeşitli sonuçlara yol açmaktadır. Kentsel büyümeden kaynaklanan çevresel bozulma, şehir sakinleri için önemli sağlık riskleri oluşturmaktadır. Nami vd., (2016)'ya göre bu sorunların gözlemlenmesi için kapsamlı bir değerlendirme, birden fazla perspektiften kapsamlı bir analizi gerektirmektedir. Kentleşmenin fiziksel çevreye olan etkilerin anlaşılması için çeşitli faktörlerin bir arada incelenmesi önemlidir.

Bunlardan ilki kentleşmenin doğal alanlar üzerinde artan baskısıdır. Şehirler genellikle tarım arazilerini, ormanları veya önemli yaban hayatı yaşam alanlarını yerleşim alanlarına dönüştürmektedir. Bu durum, biyolojik çeşitliliği etkilediği gibi ekosistemlerin dengesine de zarar vermektedir. Akın (2009, s. 18-29)'a göre kentleşme su kaynaklarının azalmasına, toprak erozyonuna ve toprak verimliliğinin azalmasına yol açmaktadır.

İkincisi, kentleşme sera gazı emisyonlarını artırmaktadır. Yoğun kentleşme enerji ve ulaşım ihtiyacını yol açmaktadır. Fosil yakıtların kullanımıyla atmosfere salınan karbondioksit ve diğer sera gazlarının iklim krizine neden olduğu bilinmektedir. Günümüzde iklim değişikliğinden kaynaklanan sorunlar nedeniyle bütün canlıların yaşam alanları tehdit altındadır.

Üçüncüsü, kentsel atıklar ve kirlilik sorunları kentleşmenin önemli bir sonucudur. Nüfus arttıkça atık üretimini de tetiklemekte bu da şehirlerin çöp depolama ve imha kapasitesini aşmaktadır. Ayrıca endüstriyel faaliyetler ve araç trafiği gibi faktörler de hava, su ve toprak kirliliğine neden olabilmektedir. Bu durum ekosistem ve insan sağlığı üzerinde olumsuz etkilere yol açmaktadır.

Dördüncüsü, kentleşme su kaynakları yönetimi üzerinde baskı yaratmaktadır. Şehirlerde nüfusun artması, suya olan talebin ve maliyetlerin artmasına neden olmaktadır. Bu durum su kaynaklarının tükenmesine, yeraltı su seviyelerinin düşmesine ve su kıtlığına yol açmaktadır.

Beşincisi ise yoğun kentleşme doğal afet riskini ve buna bağlı olarak ölü ve yaralı sayısının artmasına neden olabilmektedir.

Özellikle kontrolsüz ve plansız kentleşme kasırga, heyelan, sel gibi afetlerde ciddi hasarlara neden olabilmektedir. Bu afetlerin kentlerde yol açtığı zararlar, kentsel altyapının varlığı ve toplumun afetlere karşı hazırlıklı olma düzeyiyle doğrudan ilişkilidir (Akın, 2008, s. 32-34).

Bu sorunları çözmek için birçok yaklaşıma ihtiyaç vardır. Her şeyden önce sürdürülebilir kentsel planlama ve etkin yönetim bu anlamda öne çıkmaktadır. Yeşil alanların, doğal yaşam alanlarının korunması ve çevre dostu altyapının geliştirilmesi kentleşmenin olumsuz etkilerini azaltabilir. Ek olarak temiz enerji kaynaklarına yönelmek, enerji verimliliğini artırmak ve toplu taşıma sistemlerini iyileştirmek sera gazı emisyonlarını azaltmaktadır (Öner, 2016: 113). Bu konuda toplumsal eğitim ve toplumsal farkındalık da önemlidir. Özellikle bireylerin bilinçlendirilmesi yaşanılacak sorunların önüne geçilmesinde önem arz etmektedir. Geri dönüşüm, atıkların azaltılması ve çevre dostu yaşam tarzları konusunda farkındalığın artırılması, kentleşmenin çevresel etkilerinin azaltılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Ancak etkin politikalarla sürdürülebilir kentsel modellerin geliştirilmesi ve gelecek nesillere daha sağlıklı bir çevre bırakılmasıyla bu sorunların üstesinden gelinebilir (Ökmen ve Parlak, 2008: 199).

¹ Bu çalışma Burak Gümüşgören tarafından Prof. Dr. A. Menaf Turan danışmanlığında "Kentsel Bir Çevre Sorunu Olarak Görsel Kirlilik: Van Kent Örneği", Van YYÜ SBE Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, 2024, künyeli Yüksek Lisans tezinden yararlanılarak ve güncellenerek hazırlanmıştır.

1.2. Görsel Kirlilik

Görsel kirlilik, yapılı çevrede aşırıya kaçılmış veya kötü düşünülmüş, görünür herhangi bir şey olabilir. Bu nedenle görsel kirlilik birçok biçimde ortaya çıkmaktadır. Örneğin elektrik direklerinin veya elektrik hatlarının fazlalığı, ufalanan kaldırımlar, çöpler, bakımsız bitki örtüsü, uyumsuz veya ölçek dışı mimari vb. Görsel kirlilik, aşırı sayıdaki çevresel kaygılar arasında oldukça yeni bir sorun olarak değerlendirilmektedir. Alwah vd., (2019)'e göre gürültü ve ışık kirliliği gibi diğer duysal kirlilik türlerinin aksine, görsel kirliliğe dair çok fazla araştırma yapılmamış veya etkileri kapsamlı bir şekilde değerlendirilmemiştir. Görsel kirlilik araştırmaları pek çok zorluk içerdiği için görsel kirliliğin değerlendirilmesi, kavramsallaştırılması, resmileştirilmesi ve ölçümü bir dizi yenilikçi metodolojiyi gerektirmektedir. Alwah vd., (2019'a göre kirlilik kavramı eskilere dayansa da fiziksel çevreye zarar verme anlamındaki "kirlilik" terimi 18. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış ve sanayi devriminden sonra literatürde sıkça zikredilmeye başlanılmış ve daha sonra 'görsel kirlilik' tabiri ortaya çıkmıştır. Kavram özellikle 20. yüzyılda insan müdahalelerinin fiziksel çevreye olan ikincil etkilerine dikkat çekmek amacıyla tartışılmaya başlanmıştır.

Maclurcan (1973) "Görsel Kirlilik" adlı çalışmasında yapılı çevrede başarılı mekanlar sağlamada görsel kalite ve estetiğin gücünü vurgulamıştır. Araştırmacı, yapılı çevrede görsel olarak kirletici nesnelere çoğalmasının bir sonucu olarak estetik çekiciliğini giderek kaybeden, ideal bir görsel çevreye sahip ütopyik bir kentsel köyden bahsetmekte ve bu konuda teoriler ortaya koymakta ve devamında kamusal alandaki görsel unsurları "gelecekteki kentsel yaşamların en korkutucu olasılıklarından biri" olarak nitelendirmekte ve görsel kirliliğin bir topluluk üzerinde birçok olumsuz psikolojik sonuç doğuracağını ileri sürmektedir (Aktaran, Alwah vd., 2019: 48). Ayrıca görsel kirliliğin tanınması, ölçülmesi ve kontrol edilmesiyle ilgili zorluklara da değinmektedir. Son olarak araştırmacı görsel kirliliğin hızla izlenmemesi, yönetilmemesi ve düzenlenememesinin kentsel ortamda geri dönüşü olmayan hasarlara yol açacağını altını çizmektedir. Jana ve De (2015) görsel kirliliği, mevcut kentsel ve doğal çevreyi istenmeyen fiziksel ve görsel bir manzaraya dönüştüren bir dizi görsel unsur olarak tanımlamaktadır. Chmielewski vd., (2015) görsel kirliliği "peyzajdaki dağınıklık, düzensizlik ve çeşitli nesne ve grafiklerin fazlalığından kaynaklanan etki" olarak tanımlamaktadır. Shrivastava ve Choudhary, (2016)'ya göre görsel kirlilik; insanın algısını, ruh sağlığını ve mekânsal yönelimini bozan unsurlardır. Araştırmacıların görsel kirlilik konusunda tanımladığı ve izlediği farklı yollar, kavramın her yeni araştırma ile birlikte nasıl büyümeye devam ettiğini göstermektedir. Aslında görsel kirlilikle ilgili literatür, başlangıçta reklamların temsili içeriğine ve belirli reklamların insanların ekonomik ve ticari deneyimlerini nasıl etkilediğine yoğun bir vurgu yapmaktadır. Güven (2016), bu tür fiziksel unsurları 20. yüzyılın kentsel görsel kirliliğe en büyük katkısı olarak değerlendirmektedir. Yine açık hava reklamcılığının miktarı, kalitesi ve fiziksel biçimindeki birçok değişikliğe yanıt olarak, doğal ve kentsel ortamların görsel peyzajlarını korumak, sürdürmek ve geliştirmek için çok sayıda kural ve yasanın uygulandığını ifade etmektedir.

1.3. Görsel Kirliliğin Nedenleri

Kentsel alanlarda oluşan görsel kirlilik, çeşitli faktörlerin birleşiminden kaynaklanan karmaşık bir olgudur. Bu faktörler arasında plansız kentleşme, yeşil alan yetersizliği, yapıların dış cephe bakımının ihmal edilmesi, renk seçimlerindeki tutarsızlık gibi faktörler sayılabilir. Bunlara ek olarak dar ve düzensiz yaya alanları, atık birikimleri, ışık kirliliği, reklam ve tabela, poster, billboardların gelişigüzel yerleştirilmesi de kentsel alanlarda görsel kirliliğe neden olan faktörlerdendir. Ayrıca boş uydu antenleri, araçların düzensiz park edilmesi, kent donatılarının uygunsuz unsurları ve duvar resimleri (grafiti) de bunlara dahildir. Bu nedenle kentlerdeki görsel sorunların tespit edilmesi ve çözümlenmesinin giderek daha kapsamlı hale getirilmesi gerekmektedir. Görsel kirlilik etrafımızı saran ve bizi rahatsız eden görüntülerdir. İnsanların görmekten hoşlanmadığı, içinde bulunmak istemediği ortamları anlatmaktadır (Kaypak, 2016: 80). Buna "görsel kirlilik" de denir. Görsel terimi sıklıkla kullanılmaktadır. Çünkü bir görüntü, gerçekte olmasa da oradaymış gibi görünen bir şey olarak tanımlanmaktadır. Bu, insan yapımı ortamların doğal yaşam alanlarını yok etmesi veya ikisinin uyumsuz olması durumunda ortaya çıkan talihsiz bir durumdur. Görsel kirlilik, doğal ve insan yapımı ortamda yaygın olarak görülen, sergilenen ve hafızada olumsuz simgeler bırakan düzensiz bileşenlerin tümü anlamına gelmektedir (Kumbaracıbaşı 1991, s. 53; Önder ve Konaklı 2002, s. 30). Görsel kirlilik, görsel kirlilik sorunudur.

Yaşam alanlarının inşası sırasında insanların doğal çevreyi ihmal etmesi ve bu yapı çevrenin kontrolsüz ve düzensiz bir şekilde genişlemesi sonucu görsel kirlilik meydana gelmektedir. Bu tür kirlilik, insanların mutsuz olduğu rahatsız edici çevresel görüntüleri ifade etmektedir. Her ne kadar insanlar doğal çevrenin zarar görmesini önlemeye ve yaşam kalitesini artırmaya çalışsa da şehirler çoğu zaman çevreye saygı gösterilmeden planlanmaktadır. Rönesans döneminde kentsel alanlar güzellik, kültür, bilim ve çekim merkezleri haline gelmiştir. Ancak 19. yüzyılda endüstriyel sürecin etkisiyle yoksul şehirlerin ortaya çıkmasıyla bu algı değişmiştir. Şehirlerin temel hedefi olan insanların konforu ve yaşam kalitesi artık belirlenmiş ve üretim anlayışına geçilmiştir. Bu dönüşüm sürecinde ticari kentler sanayi alanlarına dönüşürken kentlerin görsel yapısı da bozulmaya başlamıştır. İnşaat hızı, yeşil alanların kaybı ve estetikten uzak binaların çokluğu nedeniyle şehir estetikten uzaklaşmış, gözlere hitabını yitirmiştir. Yirminci yüzyılda kentleşmenin yaygınlaşmasıyla birlikte doğal yaşam alanlarının tahrip edilmesi ve çeşitli faaliyetlere yer açılması, görüntü kirliliğinin artmasına neden olmuştur. Şehirlerin plansız ve estetik olmayan yapılaşması görsel kirliliğe neden olmaktadır. Özellikle hızla büyüyen şehirlerde, plansız ve kontrolsüz bir şekilde yapılaşma gerçekleşmekte bu durum uyumsuz yapılar, mimari çeşitlilik eksikliği ve estetik standartlara uygun olmayan binaların ortaya çıkmasına yol açarak şehir dokusunu bozmaktadır. Çevre dostu olmayan reklam ve aydınlatma unsurları, parlak ve yoğun aydınlatma, gece manzaralarını bozmakta ve gökyüzünün doğal güzelliğini engellemekte, enerji israfına neden olmakta ve çevreye zarar vermektedir (Yıldız, 2016).

Yılmaz vd., (2002)'ye göre görsel kirlilik, ortamın estetiğini bozan çekici unsurların varlığıyla ilişkilidir. Bu kavram çevresel ve estetik dengeyi olumsuz yönde etkileyen çeşitli faktörlerden kaynaklanmaktadır. Görsel kirliliğin nedenleri farklı alanlarda sınıflandırılabilir ve bu nedenlerin bilinmesi çözümlerin belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Keleş ve Hamamcı, (2008); Kumbaracıbaşı, (1991) ve Elena vd., (2011)'e göre görsel kirliliğin nedenlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

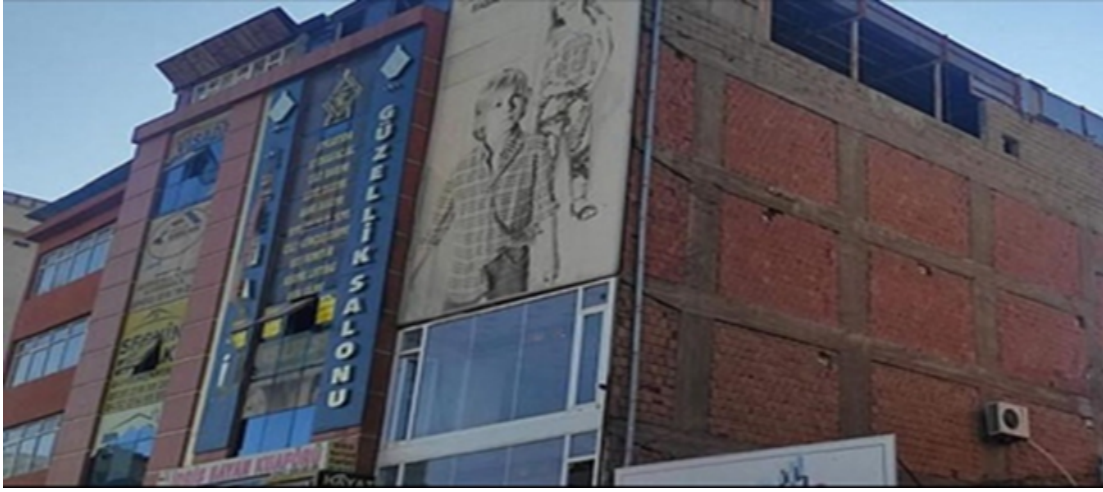
- Ticari faaliyetlerin artması (afiş, tabela, billboard, reklamlar, vb.)
- Şehirlerin hızlı büyümesi ve buna bağlı olarak plansız ve uyumsuz binaların inşa edilmesi
- Şehirlerde fazla ışık kullanımı
- Şehirleşme sırasında, doğal ortamların tahrip edilmesi (ormanlar, doğal yaşam alanları, milli parklar, vb.)
- Şehirleşmede tarım alanlarının yok edilmesi

Görsel kirlilik çevrenin estetiğini ve yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir. Ancak planlama, örgütlenme ve toplumsal destekle bu kirlilik azaltılabilir. Dengeli ve güzel bir çevre yaratılarak insan yaşam kalitesi artırılabilir ve çevreye daha duyarlı bir yaklaşım benimsenmesine yardımcı olunabilir (Keleş ve Hamamcı, 2008).

2. VAN İLİNDE GÖRSEL KİRLİLİK

Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesinde stratejik bir konumda olan Van, zengin tarihi, kültürel çeşitliliği ve doğal güzellikleri açısından önemlidir. Bu bölgenin simgesi olan Van Gölü, güzel manzarası ve çevresindeki tarihi eserlerle ünlüdür. Van Kalesi, Akdamar Adası ve Urartu kalıntıları gibi çeşitli tarihsel ve kültürel miras zenginlikleri bölgenin derin tarihini ve kültürel zenginliğini ön plana çıkarmaktadır. Ancak son yıllarda hızlı göç ve plansız kentleşme ile birlikte görüntü kirliliği gibi ciddi bir sorun ortaya çıkmıştır. Özellikle plansız kentsel büyüme, nüfus artışı Van'ın doğal ve tarihi mirasını olumsuz etkilemektedir. Kentsel peyzajda görsel kirliliğe neden olan faktörler arasında reklam panolarının yoğunluğu, plansız yapılaşma ve atık yönetimi sorunları yer almaktadır. Bu durum sadece ekolojik denge ve ekosistem açısından değil, aynı zamanda şehrin estetik kalitesi ve yaşam kalitesi açısından da ciddi kaygılar yaratmaktadır. Bu bağlamda Van gibi hızla büyüyen şehirlerde görsel ve çevre kirliliğinin kontrol altına alınması ve yönetilmesine yönelik sistematik ve kapsamlı stratejiler geliştirilmektedir. Görüntü kirliliği çevredeki binalar, reklam panoları, atık malzemeler ve plansız binalar gibi faktörlerden kaynaklanmaktadır. Bu durum özellikle Van ili için endişe vericidir; çünkü görsel kirlilik bölgenin estetik değerini düşürebilir, bölge halkının ve turistlerin huzurunu olumsuz etkileyebilir. Turistik bölgelerde sıklıkla bulunan reklam panoları, atıklar, kaldırım ve yol işgalleri, yoğun trafik, altyapı sorunları Van Gölü'nün doğal güzelliğini olumsuz etkilemektedir. Şehir merkezleri görüntü kirliliğinin en çok görüldüğü yerler arasındadır. Bu alanlarda yoğunlaşan reklam panoları, karmaşık enerji hatları ve plansız yapılar şehrin güzelliğini ve düzenini bozmaktadır. Özellikle Van şehri gibi tarihi ve kültürel derinliğe sahip bölgelerde geleneksel mimari yapıların modern yapılar ile birleştirilmesi sorunu kent dokusunun bozulmasına neden olmaktadır. Bu durum geçmişin mirası ile mevcut inşaat süreci arasında denge kurmanın mümkün olmadığını göstermektedir.

Bu sorunun çözümü için belediyelerin daha etkin denetimler yapması ve şehirlerin kalkınmasına önem vermesi gerekmektedir. Şehir merkezlerindeki reklam panolarının sayısının kontrol altına alınması, elektrik iletim hatlarının düzenlenmesi ve plansız yapılaşmanın önlenmesi için sıkı tedbirlerin alınması önem taşımaktadır. Yine yerel yönetimlerin tarihsel bağlama uygun yapılaşmayı teşvik eden politikalar geliştirmesi ve kentsel dönüşüm projelerine ağırlık vermesi gerekmektedir. Bu sayede kent merkezlerinin estetik değeri artırılabilecek ve görüntü kirliliği sorunu daha etkin bir şekilde çözülebilecektir.

Fotoğraf 1. Van ili İpekyolu ilçesinde dağınık bir pano örneği (Özgün)

Görsel kirlilik çevrenin estetiğini bozan, doğanın güzelliğini gölgeleyen bir olgu olarak görülebilir. Özellikle atıkların kontrolsüzce doğaya salınmasıyla artan çevre kirliliği, bu görsel kirliliğin önemli bir kaynağıdır. Çöp kutularının olmayışı ve dikkatsiz atık imha alışkanlıkları bu sorunu daha da artırmaktadır.

Fotoğraf 2. Van ili Edremit ilçesinde TOKİ binalarına çöpler için konulan geri dönüşüm kutuları (Özgün)

Özellikle Van Gölü çevresi çok sayıda ziyaretçinin uğradığı turistik bölgelerde görüntü kirliliği sorunu belirgindir. Plajdaki terk edilmiş şemsiyeler, piknik çöpleri ve plastik atıklar doğal çevreyi kirletmekte yaşam kalitesini düşürmektedir, turizm potansiyelini olumsuz etkilemektedir.

Fotoğraf 3. Van Gölü sahil bandında atılan çöpler (Özgün)

2.1. Yöntem

Bu makalede nicel bir yöntem olan anket tekniği ve nitel bir yöntem olan doküman analizi kullanılmıştır. Toplanan veriler SPSS programı kullanılarak analiz edilerek cinsiyet, yaş, eğitim ve mesleğe göre buralarda yaşayan kişilerin görsel kirlilik algısı belirlenmiştir.

2.2. Araştırmanın Deseni

Nicel yöntem veri toplama ve niceliksel analiz yoluyla somut sonuçlara ulaşılmasına imkân vermektedir. Bu sayede görsel kirlilik verileri daha objektif değerlendirilip analiz edilebilecektir. Araştırmada verilerin özelliklerini ve dağılımlarını analiz etmek ve genel bir değerlendirme yapmak amacıyla sayısal yöntemlerden ve betimsel yöntemlerden biri kullanılmıştır. Araştırmada nicel yöntemlerden olan ve verilerin özetlenmesi ve açıklanması için kullanılan bir teknik olan betimsel analiz kullanılarak, verilerin özellikleri ve dağılımları incelenmiş ve genel bir durum ortaya konmuştur (Büyüköztürk vd., 2008; Kadioğlu, 2001).

2.3. Veri Toplama Araçları

Makalede iki veri toplama aracı kullanılmıştır. Bunlar; “Kişisel Bilgi Formu” ve “Çevre Duyarlılık Ölçeği”dir. Kişisel bilgi formunda kişinin demografik bilgileri yer almaktadır. Çevre duyarlılığı ölçeği oluşturma süreci literatür taramasıyla başlamış ve daha önce geliştirilen ölçeklerin incelenmesiyle devam etmiştir. Daha önce yapılan çalışmalarda kullanılan bazı terimler alınmış ve literatüre dayalı olarak yeni terimler oluşturulmuştur. Ardından çevresel tutumları etkileyebilecek değişkenler belirlenerek bir ölçek formu geliştirilmiştir. Form üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm durumları etkileyebilecek ve kontrol edilmesi gereken değişkenlerden oluşmaktadır. İkinci bölümde durumun bilişsel ve duygusal unsurlarını tespit etmeye yönelik ifadeler yer almaktadır. Üçüncü bölümde ise çevre ile ilgili eylemler yer almaktadır. Ölçeğin ilk uygulamasında toplam 330 katılımcının görüşleri dikkate alınmıştır. Elde edilen veriler SPSS ve AMOS yazılımlarıyla analiz edilmiştir. Öncelikle SPSS programı kullanılarak açımlayıcı faktör analizi yapılmış ve 27 cümleden 20'sinin 5 farklı faktör altında gruplandırıldığı görülmüştür. Elde edilen faktörler daha sonra AMOS yazılımı kullanılarak doğrulayıcı faktör analizi kullanılarak test edilmiştir. Bu istatistiklere ek olarak güvenilirlik analizi, korelasyon analizi ve çeşitli demografik özellikler için t-testi ve ANOVA analizi yapılmıştır. Önemli sonuçlar tablolar halinde sunulmuştur.

2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Van'da görüntü kirliliğine yönelik bu çalışmada anket uygulanarak veri toplanmıştır. Anket Van ilinde yaşayan kişilerle gerçekleştirilmiştir. Katılımcılardan elde edilen veriler SPSS 22.0 paket programı ile analiz edilmiş ve hata payı 0.05 olarak kabul edilmiştir. Verilerin değerlendirilmesinde tanımlayıcı istatistiksel yöntemler olarak sayı, yüzde, ortalama ve standart sapma kullanılmıştır. İki bağımsız grup arasındaki sürekli niceliksel verileri karşılaştırmak için T testi kullanılmış ve ikiden fazla bağımsız grup arasındaki sürekli niceliksel verileri karşılaştırmak için One Way Anova testi uygulanmıştır. ANOVA testinin ardından farklılıkları belirlemek için post hoc tamamlayıcı analiz olarak LSD testi kullanıldı; sürekli araştırma değişkenleri arasındaki ilişkiyi belirlemek için Pearson momentler çarpımı korelasyon analizi kullanılmıştır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bilgiler

Değişkenler	Guruplar	Frekans (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	122	37,0
	Erkek	208	63,0
Yaş	18-25	48	14,5
	26-35	65	19,7
	36-45	101	30,6
	46-55	89	27,0
	56-65	23	7,0
	66 ve üzeri	4	1,2
Eğitim	Okuryazar değil	6	1,8
	Okuryazar	12	3,6
	İlkokul	27	8,2
	Ortaokul	24	7,3
	Lise	54	16,4
	Lisans	188	57,0
	Lisansüstü	19	5,8
İkamet Süresi	1-5 yıl	24	7,3
	6-10 yıl	28	8,5
	11-20 yıl	69	20,9
	21-30 yıl	100	30,3
	31-40 yıl	29	8,8
	Doğduğundan beri	80	24,2
Meslek	Öğretmen	50	15,2
	Esnaf	61	18,5
	Doktor	15	4,5
	Öğrenci	47	14,2
	İşçi	15	4,5
	Memur	60	18,2
	Kamu Görevlisi	22	6,7
	Özel Sektör Çalışanı	29	8,8
	İşsiz	8	2,4
	Diğer	23	7,0

2.5. Bulgular

Tablo 2. Araştırma Kapsamında Kullanılan Ölçek Toplam Puanına İlişkin Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

Toplam Puan	Çarpıklık	Basıklık
	-,131	-,154

GKAÖ= Görsel Kirlilik Araştırma Ölçeği

Çalışma alanında alınan önlemlerin çarpıklık ve basıklık değerleri Tablo 2'de detaylı olarak ele alınmaktadır. Analiz sonucunda sapma değerlerinin ve ölçüm uzunluğundaki artışın -1 ile +1 arasında olduğu tespit edilmiştir. Bu durum veri dağılımının normal olduğunu göstermektedir. Parametre değerlerinin ve uzunluklarının normal aralıkta olması araştırma analizinin iyi yapıldığını göstermekte ve sonuçların yorumlanmasının güvenilirliğini arttırmaktadır. Bu bağlamda parametrelerin analizinde kullanılan istatistiksel yöntemlerin ve elde edilen sonuçların araştırmanın amacına uygun olduğu görülmüştür (Büyüköztürk, 2018).

Tablo 3. Görsel Kirlilik Araştırma Ölçeği Toplam Puanlarının Cinsiyet Durumu Değişkenine Göre t-testi Sonuçları

	Cinsiyet	N	\bar{X}	Ss	t	P
Toplam Puan	Kadın	122	84,64	14,38	-1,528	,128
	Erkek	208	87,07	13,71		

*P<0,05; N (330)

Araştırma kapsamında yapılan analiz sonucunda katılımcıların cinsiyet değişkeni ile ölçekten aldıkları toplam puan arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($p>0,05$). Bu sonuç cinsiyetin ölçeğin genel puanında belirleyici bir faktör olmadığını göstermektedir. Bu sonuç, toplumsal cinsiyetin çalışılan konuyla doğrudan ilişkili olmadığını ve araştırmanın başka değişkenlere odaklanması gerektiğini göstermektedir. Araştırmacılar cinsiyetin genel endeks puanını etkilemediği sonucuna vardıldıktan sonra diğer demografik, psikolojik veya sosyal değişkenleri analiz ederek sonuçları daha geniş bir şekilde değerlendirebilirler. Bu bağlamda cinsiyet değişkeninin araştırma sonuçlarına etkisinin küçük olduğu ve derin bir analiz gerektirdiği, $P<0,05$ olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4. Görsel Kirlilik Araştırma Ölçeği Toplam Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Pearson Korelasyon Testi Sonuçları

	Yaş	Toplam Puan
	18 + r	-,199
	65 + p	,000*

*P<0,05; N (330)

Araştırma kapsamında yapılan analizlerde katılımcıların yaş değişkeni ile görsel kirlilik anketi ölçeği toplam puanı arasında anlamlı negatif korelasyon bulunmuştur ($18 + r = -0,199$; $65 + p < 0,05$). Bu sonuç, yaşın görme kirliliği algısı üzerinde etkili bir faktör olduğunu göstermektedir. Negatif korelasyon, görsel kirlilik algısının yaşla birlikte azaldığını göstermektedir. Bu sonuç, yaşın insanların çevresel faktörleri değerlendirme ve değerlendirme biçimini etkilediğini göstermektedir. Bu bulgudan yola çıkarak araştırmacılar, yaşın göz kirliliği algısı üzerindeki etkisini detaylı olarak inceleyebilir ve yaş dışındaki değişkenlerin göz kirliliği algısını nasıl etkilediğini anlamaya çalışabilirler. Bu bağlamda yaş ile görsel kirlilik araştırma ölçeği toplam puanı arasındaki negatif ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve araştırma sonuçlarının anlaşılmasında önemli bir değişken olduğu doğrulanmıştır.

Tablo 5. Görsel Kirlilik Araştırma Ölçeği Toplam Puanlarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre ANOVA Testi Sonuçları

	Eğitim Durumu	N	\bar{X}	Ss	df	F	p	LSD*
Toplam Puan	Okuryazar Değil	6	86,17	7,25	6	2,756	,013*	4>6
	Okuryazar	12	84,75	17,45				
	İlkokul	27	88,26	13,03				
	Ortaokul	24	94,17	12,36				
	Lise	54	89,37	14,50				
	Lisans	188	83,98	13,15				
	Lisansüstü	19	86,63	18,64				

*P<0,05; N (330)

Araştırma sonuçlarına göre katılımcıların eğitim düzeyi ile görsel kirlilik anketi genel puanı arasında belirgin bir fark olduğu tespit edilmiştir. Bu farklılığın ortaya çıktığı grupları tespit etmek amacıyla yapılan son analizde kullanılan LSD testi sonuçlarına göre ortaöğretim mezunu kişilerin ($F(330-6) = 2,756; P<0,05$) eğitim düzeyine sahip olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç eğitim düzeyinin görsel kirlilik algısını etkileyebileceğini göstermektedir. Ortaöğretim mezunu olanların lisans mezunu olanlara göre görsel kirlilik konusunda daha bilinçli olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, görsel kirlilik algısında eğitim düzeyinin önemli rol oynadığını ve eğitim düzeyi yüksek olanların görsel kirlilik konusunda bilinçli olduğunu göstermektedir.

Tablo 6. Görsel Kirlilik Araştırma Ölçeği Toplam Puanlarının İkamet Süresi Değişkenine Göre ANOVA Testi Sonuçları

	İkamet Süresi	N	\bar{X}	Ss	df	F	p	LSD*
Toplam Puan	1-5 Yıl	24	96,54	12,53	5	10,810	,000	1,6>3,4,5 2>4
	6-10 Yıl	28	91,64	8,34				
	11-20 Yıl	69	84,01	16,73				
	21-30 Yıl	100	81,24	14,580				
	31-40 Yıl	29	80,41	9,97				
	Doğduğundan beri	80	91,26	9,30				

* $P<0,05$; N (330)

Araştırma sonuçlarına göre katılımcıların kalış süreleri ile göz kirliliği araştırma ölçeği toplam puanı arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir ($P<0,05$). $F(5-330)=10,810$). Sonraki analizlerde bu farkı doğru tahmin etmek için kullanılmış $P<0,05$ istatistiksel test sonuçlarına göre, katılımcıların kalış süresini 1-5 yıl veya doğumdan itibaren bildiren kişiler ile katılımcıların kalış süresini -11 olarak bildiren kişiler arasında anlamlı bir fark olduğu görülmüştür. Ayrıca, katılımcıların ikamet süresini 6-10 yıl belirtenler ile 21-30 yıl ikamet süresi belirten bireyler arasında da benzer bir farklılık görülmüştür. Bu sonuçlar katılımcıların yerleşim yerlerinde kaldıkları sürenin görsel kirlilik algısını etkileyebileceğini göstermektedir. Bölgede uzun süre yaşayan insanların görsel kirliliğe karşı daha duyarlı oldukları ya da farkındalık düzeylerinin daha yüksek olduğu varsayılabilir. Araştırmacılar bu bulguları derinlemesine inceleyerek kalış süresi ile görsel kirlilik algısı arasındaki ilişkiyi daha iyi anlamaya çalışabilirler. İkamet süresi değişkeninin görsel kirlilik anketi ölçeğine etkisinin sosyal ve çevresel faktörlerle nasıl ilişkili olduğunu anlamak için ek çalışmalara ihtiyaç olduğunu da belirtmekte fayda var; sonuç olarak, kalma süresi ile görsel kirlilik algısı arasındaki bu büyük farkın, çalışma sonuçlarının yorumlanmasında önemli olduğunu belirtmek gerekir.

Tablo 7. Görsel Kirlilik Araştırma Ölçeği Toplam Puanlarının Meslek Durumu Değişkenine Göre ANOVA Testi Sonuçları

	Meslek Durumu	N	\bar{X}	Ss	df	F	p	LSD*
Toplam Puan	Öğretmen	50	87,02	12,07	9	6,341	,000	1,2>6,9
	Esnaf	61	84,33	12,13				
	Doktor	15	85,67	14,00				
	Öğrenci	47	92,38	10,79				
	İşçi	15	83,00	16,17				
	Memur	60	78,90	14,59				
	Kamu Görevlisi	22	96,82	13,12				
	Özel Sektör Çalışanı	29	90,66	14,25				
	İşsiz	8	73,50	13,45				
	Diğer	23	86,48	13,14				

* $P<0,05$; N (330)

Araştırma sonuçlarına göre katılımcıların mesleki durumları ile görsel kirlilik anketi genel puanı arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir ($P<0,05$). Bu farklılığın doğru anlaşılabilmesi için sonraki analizlerde kullanılan LSD testi sonuçlarına göre öğretmen ve meslek gruplarındaki katılımcıların toplam puanları ($F(9-330) = 6,341; P<0,05$)'dır.

2.6. Verilerin Analizi

2.6.1. Van İlinde Görsel Kirliliğin Nedenleri

Van'ın görüntü kirliliğiyle mücadelesinin temel nedenlerinden biri plansız kentsel büyümedir. Özellikle şehir merkezindeki hızlı nüfus artışı, konut talebini karşılamak için plansız konut projelerinin yapılmasına yol açmıştır. Bu projeler genellikle hızlı bir şekilde yapıldığı için estetik kaygılar göz ardı edilmiştir. Plansız yapılaşma sonucunda kentteki yapıların yüksekliği, mimari tarzı, renkleri gibi unsurlarda çatışmalar ortaya çıkmıştır. Bu durum şehrin güzelliğini olumsuz etkilemiş ve görüntü kirliliğine zemin hazırlamıştır. Çözümlere odaklanılarak kent planlamasında estetiğe daha fazla önem verilmesi önemlidir. Yüksek binaların doğru yerlerde ve doğru yükseklikte inşa edilmesi, mimari üslupların istikrarının korunması ve doğru renk uyumunun bulunması şehrin güzelliğini büyük ölçüde arttırabilir.

Fotoğraf 4. Van ilinde düzensiz yapılaşma. (Şehrivan Haber: Orhan Sağlam, 2023).

Van ilinin tamamında atık toplama altyapısının ve atık yönetimi sisteminin kurulmaya başlanması ile birlikte bu anlamda önemli bir adım atılmıştır. Ancak toplumda çevre bilincinin yeterli olmayışı ve atıkların rastgele atılması, kent ve çevresinde atıkların birikmesine yol açmaktadır. Bu durum hem görüntü kirliliğine hem de çevre sağlığına ciddi zararlar vermektedir. Sokaklara, yeşil alanlara veya su kaynaklarına çöp atılması hem doğal yaşamı tehdit etmektedir. Atık yönetimi ve atık sorunlarıyla mücadele için belediyelerin etkin atık toplama programları geliştirmesi büyük önem taşımaktadır. Atık toplama hizmetlerinin düzenli ve zamanında sağlanmasıyla atık birikimi önlenir ve çevre kirliliği azaltılabilir. Ancak atık yönetimi politikası gözden geçirilmeli, daha verimli ve sürdürülebilir çözümler sunulmalıdır. Bu politikalar arasında geri dönüşümün teşvik edilmesi, geri dönüşüm altyapısının güçlendirilmesi gibi unsurlar bulunmaktadır. Geri dönüşüm konteynerlerini kamuoyuna yaygınlaştırarak ve geri dönüşüm konusunda farkındalığı artırarak atıkların çevreye verdiği zararı azaltmak ve ekonomik değer elde etmek mümkündür.

Fotoğraf 5. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesinde Bulunan Atık Konteyner (Özgün).

İnsanları çevre konusunda uyarmak ve eğitmek de çok önemlidir; çevre bilincini, doğru atık yönetimini ve çevreye zarar veren davranışların önlenmesini teşvik etmek amacıyla eğitim kursları ve sürekli kampanyalar düzenlenmelidir. Bu eğitici ve bilinçlendirici faaliyetler çocuklardan yetişkinlere kadar birçok insana yönelik olmalı ve çevre koruma bilincinin toplumsal bir değer olarak kabulüne katkı sağlamalıdır. Bu bakımdan Van ve çevresinde çöp ve atık sorunuyla etkin mücadele edilmesi, görüntü kirliliğinin azaltılması ve çevrenin korunması gerekmektedir. Ancak bu hedefe ulaşabilmek için ortak bir yaklaşımın benimsenmesi ve yerel yöneticilerin, sivil kuruluşların, iş dünyasının ve kamuoyunun iş birliği yapması gerekmektedir. Bu sayede sürdürülebilir bir çevre politikası oluşturularak Van ilçesinin doğal güzellikleri korunabilecektir.

Özellikle Van Gölü çevresindeki turistik bölgelerde ve tarihi alanlarda görsel kirlilik sorunu ortaya çıkmaktadır. Turizm faaliyetlerinin artmasıyla birlikte bu alanlara atılan çöp ve piknik atıkları da artmıştır. Bu durum turistik bölgelerdeki hijyen koşullarının kötü olması ve temizlik ekiplerinin bulunmamasından kaynaklanmakta ve bu da görüntü kirliliğinin artmasına neden olmaktadır. Görünür çöplerin birikmesi çevre kirliliğini arttırmakta ve turistlerin memnuniyetini ve deneyimini olumsuz etkilemektedir. Başta Van Gölü olmak üzere önemli turistik yerlerin çekiciliği, görsel kirlilik unsurlarının azaltılmasıyla ilişkili olabilir. Bu sorunun çözümü için belediyelerin turistik bölgelerde düzenli olarak temizlik çalışmaları yapması ve altyapıyı güçlendirmesi önem arz etmektedir.

Turistik bölgelerde temizlik ve düzenin sağlanması, çöp konteynırlarının daha yaygın ve erişilebilir hale getirilmesi, temizlik ekiplerinin etkinliğinin artırılması görsel kirliliğin azaltılmasında etkili bir strateji olabilir. Ancak turistlerin çevre bilincini artıracak eğitim ve bilinçlendirme programlarının düzenlenmesi önemlidir.

Fotoğraf 6. Van Gölü sahil şeridi düzenlemesi (İHA, 2021).

Reklam ve tabela kullanımının görsel kirliliğin önemli nedenlerinden biri olması şehirlerin estetik bütünlüğünü ciddi şekilde tehdit etmektedir. Özellikle şehir merkezlerinde reklam panoları ve ağır reklam panoları çoğu zaman estetik kaygıları göz ardı ederek şehrin dokusuna olumsuz etkilemektedir. Plansız ve kontrolsüz bir şekilde yerleştirilen bu reklam unsurları şehrin güzelliğini bozarak görüntü kirliliğinin artmasına katkıda bulunmaktadır; ancak reklam panolarının doğanın güzelliklerini ve tarihi binaları gölgede bırakması şehrin kültürel mirasına zarar verebilecek niteliktedir. Bu sorunun çözümü için belediyelerin reklam ve billboard kullanımını düzenleyen katı kurallar ve denetim mekanizmaları oluşturması büyük önem taşımaktadır. Reklam panolarının sayısını ve yerleşimini kontrol edilmesi binaların estetik bütünlüğünü sağlamasına ve şehir planında belirli standartları korunmasına yardımcı olmaktadır.

Fotoğraf 7. Van ili İpekyolu ilçesinden düzensiz panolar (Özgün)

Van ili görüntü kirliliği sorunu gibi pek çok sorunla karşı karşıyadır ve bu sorunların üstesinden gelmek için kapsamlı bir stratejinin geliştirilmesi gerekmektedir. Plansız kentsel büyüme, yanlış atık yönetimi, turistik alanlardaki ihlaller ve reklamların aşırı kullanımı gibi faktörler görsel kirliliğin başlıca nedenleri arasında yer almaktadır. Bu sorunların çözümü için yerel yönetimlerin etkili politikalar oluşturması ve uygulaması gerekmektedir. Yüksek binaların doğru yerde ve doğru yükseklikte inşa edilmesi, mimari üslup bütünlüğünün sağlanması, renklerin uyumuna saygı gösterilmesi şehrin güzelliğine güzellik katabilir. Atık toplama ve yönetimi altyapısının güçlendirilmesi, sürekli temizlik kampanyalarının düzenlenmesi ve reklam kullanımını düzenleyen yasaların getirilmesi de önemlidir. Çevre bilincini artırmaya ve toplumsal katılımı teşvik etmeye yönelik kampanyalar düzenlemek, görünür kirliliğin azaltılmasında önemli rol oynamaktadır. Van'ın doğal güzelliklerinin ve kültürel mirasının korunması, gelecek nesiller için temiz, güzel ve sağlıklı bir çevre bırakılmasının ön koşuludur. Bu süreçte hem yerel halkın hem de yerel yönetimlerin aktif katılımı ve eylemi önemlidir.

2.6.2. Van İlinde Görsel Kirliliğin Kent Ekonomisine Etkisi

Van ili, Doğu Anadolu'da stratejik bir konumda olup, zengin tarihi, kültürel ve doğal mirasıyla dikkat çekmektedir. Ancak görsel kirlilik sorunu sadece çevre estetiğini değil aynı zamanda şehrin ekonomik potansiyelini de olumsuz etkileyebilecek önemli bir sorundur. Görüntü kirliliğinin turizm endüstrisi üzerinde önemli bir etkisi vardır. Van ilinde eşsiz manzarasıyla ünlü olan Van Gölü, tarihi yapıları ve doğal güzellikleriyle turistlerin ilgi odağı olan bir yerdir. Ancak görsel kirlilik bu doğal güzelliklerin bir kısmını gölgede bırakabilmekte ve turistlerin bu bölgeye olan ilgisini azaltabilmektedir. Kirli plajlar, plansız inşaatlar ve çöplerle dolu turistik alanlar turistlerin olumlu bir deneyim yaşamasına engel olmakta bu durum otelcilerin, restoranların ve turizmle ilgili diğer endüstrilerin gelirlerinin azalmasına yol açmaktadır. Turizm sektörünün yanı sıra görüntü kirliliği de Van'ın genel ekonomik dinamiklerini etkilemektedir. Kirli ve ihmal edilmiş bir çevre, yerel işletmelerin ve işletmelerin gelişimini engellemekte, yatırımcıların bölgeye olan ilgisini azaltmakta ve şehrin ekonomisini zayıflatmaktadır. Bu nedenle görsel kirlilikle mücadele sadece çevre güzelliğini korumak için değil, aynı zamanda şehrin ekonomik refahını artırmak için de hayati önem taşımaktadır. Gayrimenkul sektöründe değerlemeleri etkileyen önemli bir faktör görsel kirliliktir. Plansız ve kötü inşaatlar şehirdeki konutların değerini olumsuz yönde etkilemektedir. Özellikle şehrin güzelliğinin bozulması konut ve iş talebini azaltmakta, potansiyel alıcılar ve kiracılar görsel olarak çekici olmayan alanlara yönelip daha şık ve güzel alanları tercih etme eğiliminde olmaktadır.

Fotoğraf 8. Van ili İpekyolu ilçesinde bulunan kargir bir bina örneği (Özgün)

Görsel kirlilik kentsel işletmelerin müşteri potansiyelini de olumsuz etkilemektedir. Hoş olmayan bir estetik ortam perakende satış işletmelerini, restoranları ve diğer ticari hizmetleri aksatmaktadır. Görüntü kirliliğinin yoğun olduğu alanlar potansiyel müşterileri bu alanlardan uzaklaştırmaktadır. Günümüzde müşterilerin estetik algısının ve çevre temizliğine olan duyarlılığının giderek artması, firmalar için dış görünümün ve çevre temizliğinin önemini göstermektedir. Görüntü kirliliğinin hâkim olduğu bir ortamda işletmeler müşteri memnuniyetini etkilemekte ve bu da gelirlerin azalmasına neden olmaktadır. Müşterileri işletmeye çekme kabiliyetini arttırmak için görsel çekicilik ve çevre düzenlemesi önemlidir. Şehrin güzelliğine ve temizliğine daha fazla önem veren belediyeler işletmelerin çekiciliğini arttırarak şehrin ekonomisine katkı sağlayabilir. Görsel kirliliğin kent üzerinde sadece turizm ve gayrimenkul değeri üzerinde değil, aynı zamanda bölge ekonomisinde faaliyet gösteren şirketlerin rekabet gücü üzerinde de olumsuz etkisi vardır ve yerel işletmelerin çevre bilincini artırması ve çaba göstermesi gerekmektedir.

Atık toplama ve geri dönüşüm programlarının etkin bir şekilde uygulanması da görünür kirliliğin azaltılmasında önemli rol oynamaktadır. Yeterli depolama alanlarının sağlanması, düzenli atık toplama hizmetlerinin sağlanması ve geri dönüşümün teşvik edilmesi, çevreyi temizleyerek görsel kirliliği azaltabilir. Turistik bölgelerde temizlik faaliyetlerinin düzenli olarak yapılması ve temizlik ekiplerinin etkin bir şekilde çalışması da önemlidir. Bu sayede turistik bölgelerde oluşabilecek çöp ve çöp birikimlerinin önüne geçilir ve çevre daha temiz ve güzel hale gelir. Bu faaliyetler sayesinde görsel kirliliğin azaltılması ve yerel işletmelerin rekabet gücünün artırılması sağlanarak kent ekonomisinin sağlığı olumlu yönde etkilenecektir.

Fotoğraf 9. Van ili İpekyolu ilçesi Cumhuriyet Caddesinin yeni yapılaşma ve şehir düzeni (Özgün)

Sonuç

Bu çalışmada Van ilindeki görsel kirlilik incelenerek görsel kirliliğin anlaşılması ve görsel kirliliğin nedenleri araştırılmıştır. Veri toplamak amacıyla 330 katılımcıya anket uygulanmıştır. Van şehrinin karşılaştığı eksiklikler ele alınarak bu şehrin karşılaştığı görüntü kirliliğinin giderilmesine yönelik projeler tartışılmıştır. Son olarak daha önce yapılan çalışmaların sonuçlarından yola çıkılarak çözüm önerileri sunulmuştur.

Van gibi önemli doğal ve tarihi varlıklara sahip bir kent için görüntü kirliliği ciddi bir sorundur. Bu durum sadece yerel halkın yaşam kalitesini değil, aynı zamanda yerli turistlerin ilgisini de olumsuz etkilemektedir. Görüntü kirliliğinin azaltılması için yerel yönetimlerin, sivil toplum kuruluşlarının ve halkın kente aidiyet duygusu ve kentlilik bilinciyle birlikte çözüm üretmesi önemlidir. Öncelikle şehir merkezine duyuru panoları konulmalı ve estetik konulara dikkat edilmelidir. Bu sayede kent dokusu daha düzenli ve güzel görünebilir. Planlama eksikliği, atık yönetimi gibi konularda ciddi adımlar atılmalıdır. Sokaklara gelişigüzel bırakılan ve kaynağında ayrıştırılmayan atıklar görüntü kirliliğinin başlıca nedenleridir. Van'da sanayinin gelişmesiyle birlikte kentleşme süreci de hızlanmıştır. Bu durum yapılaşma yoğunluğundan dolayı yeşil ve açık alanların azaldığını göstermektedir. Kent parkları ve yeşil alan düzenlemeleri geleceğe yönelik planlı bir yaklaşımın gerekliliğini kaçınılmaz kılmaktadır. Van Büyükşehir Belediyesi çevre düzenlemesi, bahçeleri, yeni binaları ve atık yönetimiyle şehrin fiziksel yapısını çarpıcı biçimde değiştirmiştir. Edremit, Tuşba ve İpekyolu gibi ilçeler, yerel yönetimler ve STK'larla iş birliği içerisinde değerlerine sahip çıkarak yaşanabilir bir ortam oluşturmuştur; ancak turistik bölgelerde özel tedbirlerin alınması gerekmektedir. Bu önlemler turistik alanların çekiciliğini arttırmakta görüntü kirliliğinin azaltılmasında önemli rol oynamaktadır. Bu çaba doğal çevrenin korunmasına yardımcı olacak ve turizm deneyimi üzerinde olumlu bir etki yaratacaktır.

Görsel Kirlilik Araştırma Ölçeği'nde (GKAÖ) yapılan analiz sonuçları, bu ölçeğin demografik faktörlerle ilişkili olduğunu göstermiştir. Bu ilişkiler incelendiğinde görsel kirlilik algısının yaş, eğitim düzeyi, ikamet süresi ve çalışma durumu gibi bireysel özelliklere göre farklılık gösterebileceği görülmektedir ($P>0,05$). Öncelikle cinsiyet ile GKAÖ toplam puanı arasında anlamlı bir ilişki görülmemiştir; bu durum görsel kirlilik algısının cinsiyete göre farklılaşmadığını gösterebilir. Ancak yaş ile GKAÖ toplam puanı arasında düşük düzeyde negatif bir ilişki bulunmuştur. Bu da yaşın artmasıyla birlikte görsel kirlilik algısının azaldığını göstermektedir ($18+ r = -0.199$, $65+ p < 0.05$). Eğitim durumu ile GKAÖ toplam puanı arasında anlamlı farklılık olduğu, lise eğitimi olanlarla lisans mezunu olanların puanları arasında ise fark olduğu tespit edilmiştir. Bu durum eğitim düzeyinin görsel kirlilik algısını etkileyebileceğini göstermektedir. Ayrıca kalış süresi ile toplam GKAÖ puanı arasında anlamlı fark olduğu ve uzun süreli kalanların diğer gruplara göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

Analiz genel olarak bireylerin demografik özelliklerinin görsel kirlilik algısını etkilediğini göstermiştir. Bu bulgular, görsel kirlilik çalışmalarına demografik değişkenlerin dahil edilmesi ihtiyacını göstermekte ve alınacak önlemlerin daha geniş bir bağlamda kullanılması için önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Görüntü kirliliği sadece estetik bir sorun değildir. Aynı zamanda çevresel etkileri de vardır. Doğal güzellikleriyle ünlü olan Van, görüntü kirliliği nedeniyle turistlerin ilgisini kaybedebiliyor. Ayrıca kent sakinlerinin yaşam kalitesini olumsuz etkileyerek psikolojik ve sosyal rahatsızlıklara neden olabilmektedir. Sonuç olarak Van gibi önemli bir bölgede görüntü kirliliği sorununun etkisi oldukça fazladır; bu sorunu çözmek için çok yönlü ve kapsamlı bir yaklaşım gereklidir. Her şeyden önce yerel yönetimlerin aktif rol oynaması ve etkili politikalar geliştirmesi gerekmektedir. Kent planlamasında estetik değerlere ve çevre koruma ilkelerine daha fazla önem verilmelidir. Kentsel büyüme ve plansız yapılaşmanın önüne geçilmeli, çevreye duyarlı bina ve altyapılar teşvik edilmelidir. Atık yönetimi alanında etkin adımların atılması gerekmektedir. Toplama sistemleri geliştirilmeli, geri dönüşüm programları yaygınlaştırılmalı, insanları çevre bilinci konusunda bilinçlendirecek kampanyalar düzenlenmelidir. Turistik bölgelerde temizlik işlemleri düzenli olarak yapılmalı ve çevre kirliliğine neden olan faaliyetler sıkı bir şekilde kontrol edilmelidir.

Reklam ve tabelaların kullanımının kontrol altına alınması ve uygun alanlarla sınırlandırılması görsel kirliliğin azaltılması açısından oldukça önemlidir. Billboardların sayısının azaltılması veya düzenli olarak yerleştirilmesi, görsel kirliliğin önemli bir unsurunu ortadan kaldırabilir. Ayrıca toplumun çevre bilincini arttırmaya ve çevrenin korunmasına toplumsal katılımı teşvik etmeye yönelik eğitim kampanyaları düzenlenmelidir. Bu tür düzenlemelerde yerel halkın desteğinin sağlanması önemlidir.

Sonuç olarak zengin doğal kaynaklara sahip şehirler görsel kirliliğin etkilerini derinden hissedebilmektedir. Bu sadece kentsel çevrenin sürdürülebilirliği üzerinde değil, aynı zamanda şehrin ekonomisi üzerinde de olumsuz bir etkiye sahip olabilir. Turizm bunun en önemli etkilerinden biridir. Önemli bir turizm geliri kaynağı olan şehirler, görsel kirlilik arttıkça turistlerin ilgisini kaybedebilmektedir. Rahatsız edici bir ortam, turistlerin ziyaretlerini kısaltmalarına veya alternatif destinasyonlara gitmelerine neden olmakta, bu da turizm gelirlerinin azalmasına neden olmaktadır. Gayrimenkul sektörü de benzer şekilde etkilenebilir. Yerel işletmeler ve meslekler de gözle görülür kirlilik etkilerine maruz kalabilir. Hoş olmayan bir estetik ortam, müşteri çekme yeteneğini azaltabilir ve işletmelerin daha az gelir elde etmesine neden olabilir. Bu nedenle şehir yönetimleri, işletmeler ve yerel halkın birlikte çalışarak görsel kirliliği azaltacak stratejiler geliştirmesi gerekmektedir.

Kaynakça | References

- Akın, G. (2009). Ekoloji-çevrebilim ve çevre sorunları. Ankara: Tiydem Yayıncılık.
- Alwah, A.A. wen Li, Q. & Alwah. M.A.Q. (2019). Analysis of Visual Pollution of the Urban Environment in the Old City of IBB. in Third Engineering Conference - Faculty of Engineering - University of Aden.
- Büyüköztürk, Ş. (2018). Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı (Atıf İndeksi). Ankara: Pegem.
- Chmielewski, S., et al. (2016). Measuring visual pollution by outdoor advertisements in an urban street using intervisibility analysis and public surveys. *International Journal of Geographical Information Science*, 30(4): 801-818.
- Chmielewski, S., et al., (2016). Measuring visual pollution by outdoor advertisements in an urban street using intervisibility analysis and public surveys. *International Journal of Geographical Information Science*, 30(4), 801-818.
- Elena, E., Cristian, M. and Suzana, P. (2011). Visual pollution: A new axiological dimension of marketing? *European Integration- New Challenges*, 2011, p.1836.
- Gürel-Üçer, Z. A. (2009). Kentsel yaşam kalitesinin belediye hizmetleri kapsamında belirlenmesine ve geliştirilmesine yönelik bir yaklaşım: Orta ölçekli kent örnekleri. (Doktora Tezi) Ankara: Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Güven, A. (2016). Urban, urbanization and urban management needs. *Journal of International Management Educational and Economics Perspectives*, 4(1), 21-30.
- Jana, M.K. & De, T. (2015). Visual Pollution can have a deep degrading effect on urban and suburban community: A study in few places Of Bengal, India, With Special Reference To Unorganized Billboards. *European Scientific Institute*, 48.
- Kadioğlu, S. (2001). Kentsel çevrede görsel kirlilik ve Denizli örneği. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) Denizli: Pamukkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kaypak, Ş. (2016) Kent sosyolojisi: Basılı ders notu, Antakya: MKÜ Yayını.
- Keleş R, Hamamcı C (1998) Çevrebilim, (3. Baskı), Ankara: İmge Kitabevi.
- Keleş, R. (2023). Kentleşme politikası. Ankara: İmge Yayınevi.
- Kumbaracıbaşı, C. (1991). Çevre kirlenmesinin üçüncü boyutu: görsel kirlenme. Ankara: Bilkent Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi.
- Nami, P., Jahanbakhsh, P. & Fathalipour, A. (2016). The Role and heterogeneity of visual pollution on the quality of urban landscape using GIS; Case Study: Historical Garden in City of Maraş. *Open Journal of Geology*, 06(01): p. 10.
- Nami, P., Jahanbakhsh, P. and Fathalipour, A. (2016). The Role and heterogeneity of visual pollution on the quality of urban landscape using GIS; case study: Historical garden in city of maraş. *Open Journal of Geology*, 06(01), 10.
- Nasuh, D. (1993). Kent parklarının nitelikleri ve Ankara örneğinde irdelenmesi. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı.
- Ökmen, M. ve Parlak, B. (2008). Modernleşmeden küreselleşmeye Türk kent yönetimleri: temel nitelikler, sorunlar ve projeksiyonlar. *KMU İİBF Dergisi*, 15, 199-259.
- Önder, S. ve Konaklı, N. (2002). Görsel kirlilik ve konya kenti örneğinde incelenmesi üzerine bir araştırma. *S.Ü. Ziraat Fakültesi Dergisi*, 16(30), 28-37.
- Öner, R. (2016). Çevre sorunları (çevre ve enerji), Ankara: Nobel.
- Portella, A. (2016). Visual pollution: Advertising, signage and environmental quality. New York: Routledge.
- Schwab, K. (2016). Dördüncü Sanayi Devrimi, (Çev.: Z. Dicleli), İstanbul: Optimist Yay.
- Schwab, K. (2016). Dördüncü sanayi devrimi, (Çev.: Z. Dicleli), İstanbul: Optimist Yay.
- Shrivastava, A.T. & Choudhary, A. (2016). Model to mitigate visual pollution by ADS And signage for urban unison, *Information Science*, 4(11), 25-43.
- Singh, J.P., United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization (UNESCO) (2010). creating norms for a complex world. Routledge.
- Yasser, K.A. a& Sabri, A. (2016). Distortion and visual pollution of the city of Mukalla the reasons and treatments. *Al-andalus Journal of Applied Sciences*, 14(6).
- Yıldız, S. G. (2016). Çevre bilinci ve eko-kent planlaması: Gölbaşı Özel çevre koruma bölgesi örneği. (Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, S., Bulut, Z. ve Alper, H. (2002). Kentsel mekânlarda yaşanan görsel kirlilik ve Erzurum örneği. 1. Ulusal Çevre Sorunları Sempozyumu, 749-755.
- Yiğitler, Ş. Ş. (2023). Yenileşme Dönemi Türk Gezi Edebiyatında Van Gölü ve Çevresi. *Türkbilig*, 23(46), 117-140.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

1.Yazar (Burak GÜMÜŞGÖREN) %60 oranında, 2. Yazar (Abdulmenaf TURAN) %40 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sociological Dynamics of Brain Drain from Georgia: Structural Elements, Values and Policy¹

Gürcistan'dan Beyin Göçünün Sosyolojik Dinamikleri: Yapısal Unsurlar, Değerler ve Politika Üzerine

Lana KVELADZE

Master Graduate, Eskişehir Anadolu University, Department of Sociology, Eskişehir, Türkiye
Orcid: 0009-0007-0190-0536 lanakveladze@gmail.com

Fuat GÜLLÜPİNAR

Prof. Dr., Eskişehir Anadolu University, Deptment of Sociology, Eskişehir, Türkiye
Orcid: 0000-0003-3661-7232 fgullupinar@anadolu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Kveladze, L. and Güllüpinar, F. (2024). Sociological Dynamics of Brain Drain from Georgia: Structural Elements, Values and Policy. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 66, 42-61.

Kveladze, L. ve Güllüpinar, F. (2024). Gürcistan'dan Beyin Göçünün Sosyolojik Dinamikleri: Yapısal Unsurlar, Değerler ve Politika Üzerine. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 66, 42-61.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 28 August/28 Ağustos

Accepted/Kabul Tarihi: 05 October/ 05 Ekim

Published/Yayın Tarihi: December 25, 2024/25 Aralık 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: Aralık/December

Issue/Sayı: 66 **Pages/Sayfa:** 42-61

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Lana KVELADZE, Fuat GÜLLÜPİNAR).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır/ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

¹ This study is based on the master's thesis titled "Brain Drain and Its Sociological Consequences: The Case of Georgia".

Abstract

This study examines the reasons, motivations, and factors shaping the destination choices of highly skilled individuals migrating from Georgia to other countries, as well as their experiences during the migration process. The study group consisted of 15 women and 17 men, aged 22 to 60, residing and working in various countries such as Poland, Denmark, the USA, the UK, Lithuania, Austria, Germany, Spain, Malta, Sweden, the Netherlands, Ireland, Belgium, and the Czech Republic. Data from in-depth interviews reveal that the moral values, opinions, and lifestyles of highly skilled Georgian migrants have become misaligned with the values of the society in which they were raised. This misalignment, while not immediately apparent in determining the causes of migration, emerges over time as migrants adopt the values of their new societies. The loyalty of migrants to their homeland is limited by their closer alignment with the norms of their current societies. In this context, living in a conservative society presents a challenging experience for highly skilled migrants. These well-educated individuals with an international perspective may encounter obstacles in achieving their career goals and personal aspirations under conservative norms. In conclusion, highly skilled labor from less developed and traditional societies is more inclined to migrate.

Keywords: Brain Drain, Labor Market, Conservatism, Political Conflict, Adaptation, Georgia

Öz

Bu çalışma, Gürcistan'dan diğer ülkelere göç eden yüksek vasıflı bireylerin göç ettikleri destinasyonları seçme nedenlerini, motivasyonlarını ve bu seçimleri şekillendiren faktörleri, ayrıca göç sürecindeki deneyimlerini incelemektedir. Çalışma grubu, Polonya, Danimarka, ABD, Birleşik Krallık, Litvanya, Avusturya, Almanya, İspanya, Malta, İsveç, Hollanda, İrlanda, Belçika ve Çek Cumhuriyeti gibi çeşitli ülkelerde yaşayan ve çalışan 22 ile 60 yaşları arasında 15 kadın ve 17 erkekten oluşmaktadır. Derinlemesine mülakatlardan elde edilen veriler, yüksek vasıflı Gürcü göçmenlerin ahlaki değerlerinin, görüşlerinin ve yaşam tarzlarının, yetiştirildikleri toplumun değerleriyle uyumsuz hale geldiğini ortaya koymaktadır. Bu uyumsuzluk, göç nedenlerini belirlerken hemen görünür olmasa da, göçmenlerin yeni toplumlarının değerlerini benimsemeleriyle zaman içinde açığa çıkmaktadır. Göçmenlerin anavatanlarına olan bağlılıkları, mevcut toplumlarının normlarına daha fazla uyum sağlamaları nedeniyle sınırlıdır. Bu bağlamda, muhafazakâr bir toplumda yaşamak, yüksek vasıflı göçmenler için zorlayıcı bir deneyim sunmaktadır. Uluslararası bakış açısına sahip bu iyi eğitilmiş bireyler, muhafazakâr normlar altında kariyer hedeflerine ve kişisel arzularına ulaşmada engellerle karşılaşabilirler. Sonuç olarak, daha az gelişmiş ve geleneksel toplumlardan gelen yüksek vasıflı iş gücü, göç etmeye daha yatkındır.

Anahtar Kelimeler: Beyin Göçü, Emek Piyasası, Muhafazakarlık, Politik çatışma, Uyum, Gürcistan

Introduction

Brain drain refers to the emigration of talented individuals seeking better prospects abroad. Since the 1960s, there has been a notable increase in the migration of highly educated and skilled individuals, reflecting their desires for improved opportunities, personal growth, and fair compensation (Docquier & Rapoport, 2012). This study specifically examines how brain drain impacts national development strategies, particularly in countries like Georgia, which are small, sparsely populated, and still developing. For these nations, brain drain presents both challenges and potential opportunities.

National development strategies encompass the plans and policies that countries like Georgia employ to enhance their economies, societies, and overall well-being. Brain drain, in this context, refers to the departure of highly skilled individuals from these countries to seek opportunities elsewhere. While brain drain poses obstacles by depleting countries of valuable talent, it also offers potential benefits if skilled migrants return with new expertise, insights, and connections that can advance their home country's progress (Grogger & Hanson, 2011).

In recent years, Georgia has witnessed a notable surge in emigration. According to data from the Georgian National Statistics Office, the population stood at 3,694,600 in 2024. During the same period, the number of Georgian emigrants was recorded at 245,064, marking the highest migration rate in the past two decades. This trend has been accompanied by a significant rise in remittances from abroad, surpassing 1.9 billion US dollars since 2020. Various studies underscore the significance of these remittances as a vital source of income for migrant families, contributing substantially to economic development, healthcare, and education sectors. Concurrently, there has been a notable accumulation of human capital among migrants, facilitating substantial capital growth.

The current migration patterns in countries like Georgia, characterized by their low population and developing status, pose significant concerns for the nation's future. The potential departure of Georgia's skilled workforce presents formidable challenges that could severely impact its economic potential, social cohesion, and developmental progress. This outflow of talent threatens to stifle innovation and technological advancement, potentially hampering Georgia's strides in these pivotal areas. Furthermore, the waning prospects for economic growth may undercut the country's competitiveness on the global stage. Additionally, the loss of skilled professionals could precipitate shortages in critical sectors such as education and specialized industries. The perception of brain drain and the resulting erosion of confidence might exacerbate uncertainty among local communities and undermine national reliability.

Therefore, prioritizing initiatives to retain or repatriate skilled individuals becomes imperative for Georgia to achieve its sustainable development goals. This research transcends mere academic inquiry, representing a crucial step toward ensuring the country's future development. By analyzing the factors driving brain drain in Georgia and proposing strategic solutions, this study aims to contribute to the formulation of effective policies that address this critical issue.

1. Migration and Brain Drain Trends in Georgia: An Analysis of Recent Patterns and Implications

In recent decades, Georgia has witnessed a significant rise in emigration, especially among those facing employment challenges or earning low wages. This trend, which began in the 1990s, saw a major wave of emigration between 1991 and 1995 following the collapse of the Soviet Union and the ensuing economic hardships. During this period, approximately 130,000 to 150,000 individuals left Georgia annually. Despite the detrimental effects of emigration, remittances have provided substantial economic benefits, with transfers reaching \$199.7 million in 2020, a 15.9% increase from the previous year. These remittances predominantly come from countries such as Italy, Greece, Germany, and Spain, illustrating the global dispersion of the

Georgian diaspora.

The fluctuations in emigration trends reflect the complex economic and social conditions in Georgia. For instance, in 2019, 105,107 emigrants left the country; however, this number fell by 30% in 2020 to 74,264, likely due to the COVID-19 pandemic and related travel restrictions. By 2022, the number of emigrants rose again to 125,269, highlighting the ongoing economic uncertainty that fuels migration (Georgia Migration Commission, 2022). As of 2024, emigration surged to an all-time high of 245,064, marking a new peak. The negative migration balance of -39,207 in the same year underscores the persistent challenges Georgia faces in retaining its population (Georgia Migration Commission, 2024).

This surge correlates with growing dissatisfaction with the Georgian government's pro-Russian political stance, which has sparked fears over the country's future trajectory and undermined public confidence. Additionally, the lack of access to quality education and continued inequality in the labor market - characterized by unfair wages, poor working conditions, and minimal career development opportunities - further fuel emigration.

The ongoing exodus of Georgian citizens not only highlights immediate socio-economic issues but also raises concerns about the long-term implications for the country's workforce and economic vitality. As Georgia struggles to retain its skilled labor, it faces the risk of undermining its own development potential. Addressing these root causes - through improved educational access, labor market reforms, and a shift in political strategy - has become imperative to foster a sustainable environment that encourages citizens to remain and thrive.

The absence of comprehensive and current data on the destinations and demographics of Georgian emigrants presents a significant gap in understanding migration trends. The latest detailed study by the Georgian National Statistics Office, dating back to 2014, indicated that a substantial portion of emigrants moved to Russia and Greece. More recent data from the Migration Policy Institute in 2017 revealed that 451,000 Georgian emigrants resided in Russia, followed by 82,000 in Greece, 65,000 in Ukraine, 27,000 in the United States, and 23,000 in Germany (Georgia Migration Commission, 2021). These statistics underscore the widespread nature of Georgian emigration and the diverse destinations of its emigrants.

A critical gap in understanding recent migration trends is the absence of comprehensive data on emigrant destinations and demographics. The most detailed study by the Georgian National Statistics Office, from 2014, found that many emigrants moved to Russia and Greece. More recent data from the Migration Policy Institute in 2017 indicated that 451,000 Georgians resided in Russia, 82,000 in Greece, 65,000 in Ukraine, 27,000 in the United States, and 23,000 in Germany (Georgia Migration Commission, 2021). These figures reveal the broad geographical scope of Georgian emigration but fail to capture more recent patterns, particularly in Western Europe and North America.

The phenomenon of brain drain has been particularly pronounced since the dissolution of the Soviet Union, as many skilled professionals seek better education and employment opportunities abroad. Economic factors such as higher wages, superior working conditions, and more robust social infrastructure are key drivers of this migration. A 2017 study by the Georgian Young Lawyers Association found that 11% of emigrants held undergraduate degrees, 7% had master's degrees, and 22% had five-year higher education or vocational qualifications. However, only 2.6% of these emigrants were employed in roles that matched their qualifications, highlighting the underutilization of their skills abroad (Georgia Migration Commission, 2021).

Addressing the brain drain requires a multifaceted policy approach. First, it is imperative to enhance the conditions for skilled professionals within Georgia through targeted investments in the labor market and improvements in working conditions. Collaboration between government bodies, civil society organizations, and the private sector is critical in creating an environment conducive to professional growth. Additionally, academic exchanges, research symposiums, and public opinion research involving potential emigrants are essential for developing policies that respond to the needs of skilled labor. Establishing a centralized database to track the educational qualifications, employment sectors, and destinations of Georgian emigrants will

provide policymakers with the necessary tools to reverse the brain drain.

These measures are not only crucial for reducing emigration but also for fostering a sustainable and inclusive economic environment. By addressing the root causes of migration and offering competitive opportunities for skilled professionals, Georgia can more effectively leverage its human capital for long-term socio-economic stability.

2. Understanding Brain Drain

According to the Turkish Language Association, "Brain Drain" is defined as the migration of highly skilled professionals and scientists from their home countries to settle and work in a more developed country (Turkish Language Association, 2024). Another source defines "Brain Drain" as the movement of educated and highly qualified individuals who seek to work and live in another country outside their own (Toksöz, 2006, p. 226).

The term "Brain Drain" refers to the movement of human capital, specifically a situation where the flow of highly skilled labor occurs at an unusually fast and one-way pace. The term "Brain" represents skills, abilities, or qualifications, while "Drain" signifies that this flow is excessive or undesirable. This term was first used by the Royal Society of England in the late 1950s and early 1960s to describe the migration of scientists and technologists to the United States and Canada. Subsequently, Brain Drain has also been defined as a flow from developed countries to developing countries (Carrington & Detragiache, 1999).

According to D.W. Pearce (1981), Brain Drain refers to the migration of educated and skilled labor from less developed countries to wealthier nations. This implies that investment in human capital through education and skills is often more economically obtained in wealthier countries. Individuals with these skills migrate to countries that offer higher returns on their human capital. Such migration is often encouraged by legal and institutional factors, as many countries view skilled migrants more favorably compared to unskilled ones (Pearce, 1981).

Kwok and Leland (1982) describe Brain Drain as a term commonly used in English to explain one of the most sensitive issues of technology transfer. According to them, this term describes the departure of skilled professionals seeking more promising opportunities to work in other locations (Kwok & Leland, 1982).

Rutherford (1992) defines Brain Drain as the international migration of highly skilled professionals, such as surgeons, doctors, scientists, and engineers, from low-income countries to more advanced economies, particularly the United States. This migration is driven by the excess of trained graduates in less developed countries, salary differences, and disparities in research opportunities, which have enriched the human capital stocks of developed nations (Rutherford, 1992).

Black (1997) defines Brain Drain as a term with negative connotations describing the tendency of talented individuals to move from poorer countries to wealthier ones in search of employment. This migration can occur when wealthier countries offer higher salaries for similar skills needed in poorer countries or when employment opportunities are limited or nonexistent due to technical and economic backwardness. The encouragement of Brain Drain might result from poor countries filling high-quality positions based on family ties, political influence, and corruption, whereas wealthier countries tend to fill positions more meritocratically (Black, 1997).

According to Kaya (2003), Brain Drain refers to the phenomenon where high-quality, productive, and professional labor leaves their home countries during their most productive period and does not return. This phenomenon is particularly significant for developing countries, as the well-being of a society is directly proportional to its ability to produce science and technology. High levels of Brain Drain can potentially increase a country's prosperity, as advanced education and skills gained abroad often remain underutilized if these individuals perceive limited opportunities in their home countries. Returnees may also face potential unemployment due to mismatches between local labor demands and their acquired skills (Kaya, 2009, p. 14).

Brain Drain can be categorized into internal and external migration. External migration generally refers to

the movement of highly educated, qualified, specialized, and skilled labor from developed countries to less developed or developing countries. This type of migration is often seen as a passive phenomenon impacting the economic and social development of the originating country. While Brain Drain can occur between developed and industrialized countries, it is commonly observed as a flow from less developed to more developed nations (Şimşek, 2006, p. 82).

Geographic mobility offers various options for individuals to change their living and working locations, including short-term international visits, long-term stays, and permanent relocations. This diversity shapes the experiences of highly qualified individuals while also bringing about various outcomes due to different cultural, social, and economic interactions. High-skilled individuals participating in such forms of geographic mobility may experience significant personal and societal impacts. Therefore, the geographic mobility of qualified individuals is a complex phenomenon with significant implications for both source and destination countries. A 1997 OECD report describes two main outcomes of this mobility: Brain Exchange and Brain Waste (Mahroum, 2000, p. 24).

"Brain Exchange" refers to a two-way flow of highly skilled labor between a sending and receiving country. When this flow is predominantly in one direction, terms such as "Brain Gain" or "Brain Drain" are used. Another term, "Brain Waste," describes the situation where highly skilled workers are employed in fields unrelated to their previous skills and experience, leading to a waste of their expertise (Giannoccolo, 2004, p. 4). Additionally, "Brain Circulation" refers to the phenomenon where individuals study or work abroad and then return to their home countries, utilizing the experience gained abroad to secure better employment conditions (National Interest, 2012, p. 9). Furthermore, "Brain Return" is an integral part of the Brain Drain discussion. Notably, Glaser (1978) highlights that there is a strong commitment among expatriate professionals to return to their home countries. Many individuals, despite initially planning to stay abroad for a shorter period, eventually return to their homeland (Glaser & Habers, 1978).

The migration decisions of skilled labor involve push and pull factors based on the conditions of the home country. While these factors vary across different countries, push factors are generally categorized into four main areas:

1. Financial issues and economic instability caused by inadequate salaries.
2. Insufficient emphasis on science and technology in developing countries leading to inadequate professional working conditions.
3. Employment shortages and unemployment in professions held by skilled labor.
4. Political instability, conflicts, and ethnic-based discriminatory practices in developing countries.

Developed countries attract highly skilled workers by offering favorable working conditions, career opportunities, and competitive salaries (Toksöz, 2006, p. 226).

3. Research Model

The research model defines the fundamental design and methodology of a study, outlining how the research will be conducted and which methods will be used. This concept provides a framework for planning and directing a study, incorporating methodological approaches, data collection techniques, sampling strategies, data analysis methods, and the presentation of results. Additionally, it aims to ensure the validity, reliability, and internal consistency of the research. Research models can vary based on the study's purpose, objectives, and the characteristics of the field of study, with quantitative, qualitative, or mixed methodologies being potential approaches (Punch, 2011). For this study, which aims to examine the causes of brain drain in Georgia, a qualitative method was chosen to obtain more robust and clear results.

The study focuses on Georgian high-skilled migrants who have emigrated abroad. To gain a profound understanding of the phenomenon of brain drain, qualitative research techniques were employed. Some notable advantages of qualitative research methods in this context include the ability to address variability,

examine controversial topics, and incorporate a range of methodologies and techniques. Hence, the qualitative paradigm encompasses a diverse array of approaches (Punch, 201, p. 132). Particularly in migration studies, qualitative methods are effective in conveying migrant experiences, understanding migration processes, and interpreting them (Turut & Özgür, 2018, p. 160). In this study, in-depth interviews with participants provided detailed insights into their views, experiences, emotional backgrounds, and perceptions regarding brain drain. Thus, a representative sample for evaluating brain drain was incorporated into the study.

The research employed an experimental phenomenological approach to uncover and gain detailed information about the experiences of Georgians experiencing brain drain. Phenomenology is a qualitative research method used to express and describe people's understanding, emotions, perspectives, and perceptions regarding a specific phenomenon or concept (Rose, Beeby & Parker, 1995, p. 1124). Moustakas's (1994) transcendental or psychological phenomenology emphasizes the description of participants' experiences over the researcher's interpretations. Consequently, the researcher focused on Husserl's concepts of bracketing, aiming to set aside personal biases and avoid preconceptions about participants' narratives (Creswell, 2013, p. 80). In this framework, the experiences of participants were interpreted from their perspectives.

3.1 Study Group

This study explores the brain drain phenomenon among highly skilled Georgian citizens, focusing on the factors influencing their decisions to emigrate and their migration experiences. Using purposive sampling, participants were selected based on their Georgian citizenship, possession of at least a bachelor's degree, and intention to work in mentally intensive, white-collar positions abroad. Snowball sampling expanded the participant group, and collaboration with the Georgian Migration Commission and the International Organization for Migration's Georgia branch supported participant recruitment. Digital platforms, including social media and online newspapers, further facilitated this process.

The study involved 32 participants, comprising 15 women and 17 men, aged 22 to 60, residing in countries such as Poland, Denmark, the USA, the United Kingdom, Lithuania, Austria, Germany, Spain, Malta, Sweden, the Netherlands, Ireland, Belgium, and the Czech Republic. Although gender balance and country representation were not pre-set, the researcher sought a diverse and broad sample to examine the effects of brain drain comprehensively.

Table 1.
Distribution of High-Skilled Georgian Migrants by Country of Residence

Country of Residence	Number of Participants	Country of Residence	Number of Participants
Netherlands	6	Denmark	1
Poland	6	Sweden	1
United Kingdom	4	Malta	1
Germany	3	Ireland	1
USA	3	Belgium	1
Spain	2	Czech Republic	1
Austria	1	Lithuania	1

Data collection was conducted through semi-structured interviews held via Zoom between August and

September 2023. Zoom was selected for its suitability and accessibility, accommodating geographical differences and time constraints. Of the 32 participants, 22 opted for video interviews, while 10 preferred audio-only. The flexibility of Zoom allowed participants to choose whether to turn on their cameras, fostering a comfortable communication environment. The researcher found that video interviews encouraged more intimate interaction, enhancing the quality of the data.

Participants were motivated by their interest in the research and their willingness to contribute. Many expressed eagerness to receive the final version of the study. The interviews were productive, with participants providing fluent and clear responses. Data collection concluded when saturation was reached, with strong collaboration and engagement from participants throughout the research process.

3.2 Data Collection

A semi-structured interview form was selected for data collection to provide both structure and flexibility, allowing participants to respond freely while addressing key research topics. This method enabled the researcher to gather specific data while encouraging participants to share personal experiences, contributing to a more in-depth exploration of brain drain. The interview form consisted of six sections and 63 questions, carefully designed to cover diverse aspects of the study.

The first section collected demographic data, offering insights into participants' personal characteristics and living conditions. The second section explored participants' identities, migration processes, and reasons for migration. The third section focused on participants' educational backgrounds and professional experiences prior to migration, examining how these factors influenced their decisions. The fourth section investigated the decision-making process, reasons for choosing a destination, and pre-migration preparations. The fifth section detailed migration experiences, adaptation, job search, working conditions, and social integration. The final section explored the impact of brain drain on Georgian citizens and the participants' reflections on their experiences.

Interviews, conducted in Georgian and translated into Turkish for analysis, lasted between 45 minutes and 1 hour 57 minutes. No participants expressed dissatisfaction with the length, and many found the experience therapeutic, as it allowed them to articulate challenges they faced. The variation in interview duration appeared related to individual personalities, with women generally providing longer, more emotional responses, while men tended to offer shorter, more concise answers. Participants were informed of their right to withdraw, and confidentiality was strictly maintained throughout the process. This method enhanced the overall quality of the research by capturing rich, detailed data while ensuring participant comfort and ethical standards.

3.3 Data Analysis

Initially, the researcher maintained field notes to systematically record observational data during interviews. This approach helped document participants' responses and relate them to the study's core concepts and theoretical framework, aiming to prevent data loss and ensure organized documentation of the research process.

Audio recordings from the interviews were transcribed into written texts using Microsoft Word, with significant portions translated from Georgian to Turkish. The transcription process preserved participants' statements accurately and facilitated further analysis. The written texts were then categorized into separate files based on the interview questions.

In the fieldwork phase, data from semi-structured in-depth interviews were first coded and categorized, followed by analysis. Data collection was directly managed by the researcher, who also handled the data

analysis. The analysis involved defining overarching themes and sub-themes to allow for a systematic examination of the data and better understanding of patterns. This step was followed by further analysis and interpretation of the findings. This method contributed to a deeper and more comprehensive examination of the research data.

4. Analysis of Migration Trends Among Highly Skilled Georgian Professionals

The analysis of migration trends among highly skilled Georgian professionals reveals a complex interplay of economic, educational, and personal factors influencing their decision to relocate abroad. This section synthesizes the demographic and occupational data collected from 32 participants to understand the motivations and implications of their migration experiences.

4.1 Demographic Overview

The participants' demographic characteristics illustrate a diverse group primarily consisting of young adults in their prime career-building years. With ages ranging from 22 to 60, the majority are concentrated between 22 and 36 years old. This age group represents a period when professionals are often establishing or advancing their careers, which significantly influences their migration decisions.

Table 2.

Distribution of High-Skilled Georgian Migrants by Age

Age	Number of Participants	Age	Number of Participants	Age	Number of Participants
22	2	29	2	35	7
23	2	30	1	36	1
24	2	31	1	60	1
26	3	32	1		
27	3	33	2		
28	2	34	1		

Gender distribution shows a slightly higher number of male participants (17) compared to female participants (15). Marital status further impacts migration decisions, with 22 participants being single and 10 married. Among the married participants, the presence of foreign spouses or partners significantly contributes to the decision to stay in the host countries.

Table 3.

Distribution of High-Skilled Georgian Migrants by Gender

Gender	Number of Participants
Female	15
Male	17

Table 4.

Distribution of High-Skilled Georgian Migrants by Marital Status

Marital Status	Number of Participants
Single	22
Married	10

Geographically, participants hail from various parts of Georgia, with a significant concentration from Tbilisi, highlighting the centralization of higher education and job opportunities in the capital.

4.2. Analysis of Factors Affecting the Decision to Migrate from Georgia

Migration decisions among highly skilled Georgian expatriates are influenced by a multitude of factors. These range from pursuing educational opportunities and marriage to seeking better job prospects. In this section, a detailed analysis will categorize these migration drivers into three primary factors: education, marriage, and job opportunities. Despite individual variations, a common consensus among the 32 participants underscores several fundamental reasons behind their migration decisions:

- Pursuit of improved living conditions,
- Desire for a fair salary,
- Achievement of work-life balance,
- Instability of the economic and political environment in Georgia.

This section aims to offer a comprehensive evaluation of these primary reasons, with a focus on three key categories:

4.2.1 Marriage

Marriage is considered one of the most influential and significant factors affecting an individual's life, future, and goals. Upon marriage, individuals often align their plans, objectives, and aspirations with the dynamics of their partnership. This effect is particularly pronounced for those with families, as their considerations extend beyond their personal future to include the well-being of their spouse and children. Consequently, personal goals may be secondary to family-related priorities.

Conversely, single highly skilled individuals typically seek better opportunities abroad, making the decision to return to their home country easier compared to their married counterparts, for whom returning may be more complex and long-term.

The research indicates that the presence of a spouse or partner is a crucial determinant in the decision to remain in the host country for Georgian expatriates. For example, participant K1 and K9, who married foreign nationals, noted that their partners' citizenship significantly impacted their future plans.

Participant K1's decision to remain in Poland, originally motivated by an Erasmus+ volunteer project, was ultimately influenced by marrying a Polish national, shifting his plan from returning to Georgia. Similarly, Participant K10's relocation to Lithuania was driven by his Lithuanian spouse's preferences, illustrating how marital ties can dictate migration patterns.

The presence of a foreign spouse or partner often leads to a reassessment of one's migration trajectory, with many participants expressing reluctance to return to Georgia due to their partners' nationalities. For instance:

- Participant K2, who initially intended to return to Georgia, changed his plans after establishing a relationship with a Hong Kong national living in Denmark.

- Participant K22 and K26 also highlighted how their relationships with foreign partners have solidified their decision to remain in their current countries.

In essence, the presence of a foreign partner or spouse often outweighs ties to family, community, or home country, leading expatriates to prioritize their personal circumstances over returning to their country of origin.

4.2.2 Education

Access to quality education is a significant factor influencing the decision to migrate from Georgia. Many highly skilled Georgians initially left their country to pursue advanced education in Europe. While some planned to return to Georgia after completing their studies, many experienced a shift in their intentions after acclimating to the living conditions and educational standards abroad.

Participants frequently noted that the education systems in their host countries offered higher standards compared to those in Georgia. For instance:

- Participant K10 compared the rigorous and practical approach of education in London to the more theoretical and less interactive system in Georgia.
- Participant K24 described a transition from a less practical education system in Georgia to highly specialized and rigorous academic environments in Edinburgh and London, emphasizing the disparity in educational quality.
- Participant K11 highlighted the practical training and resources available at Vienna University of Technology compared to the theoretical focus of Tbilisi Technical University.

A recurrent issue among participants was the inability to translate theoretical knowledge into practical application, a common criticism of the Georgian education system. The lack of practical training and internship opportunities was seen as a significant drawback, affecting employability and career development.

In summary, the decision to migrate for educational purposes often results in a reassessment of one's return plans due to the superior quality of education and career opportunities available abroad.

4.2.3 Job Opportunities

Job opportunities represent a critical motivator for migration. Initially, the urge to move abroad might stem from educational or marital reasons; however, the desire to secure a high-quality job becomes a central factor in the decision to remain in a foreign country.

Participants expressed that finding a suitable position aligned with their skills and qualifications was a primary factor in their decision to stay abroad. Job dissatisfaction, inadequate salaries, and poor working conditions in Georgia were cited as reasons for seeking better opportunities elsewhere.

- Participant K3 and K25 described their pursuit of international job opportunities as a significant driver behind their migration decisions. The desire to work in global companies and gain international experience was a key motivator.
- Political instability and dissatisfaction with economic conditions in Georgia further influenced their decisions. For instance, Participant K32 cited political shifts towards Russia and the resulting instability as factors that drove him to seek a more stable environment.

- Additionally, societal issues such as gender-based salary disparities were highlighted by Participant K13, who noted the difficulties faced by women in Georgia, which further influenced their decision to relocate.

In conclusion, the combination of better job prospects, superior working conditions, and a more stable environment often outweighs the connection to one's home country, leading highly skilled Georgians to opt for permanent residence in their host countries.

5. Labor Market Challenges and Migration Decisions of Skilled Georgian Migrants

Georgia's economic development process can be analyzed through the lens of neoclassical economic theory, which posits that migration is primarily driven by differences in labor returns. The fundamental model articulated in the works of Hicks (1932), Lewis (1954), and Harris and Todaro (1970) emphasizes that migration results from actual wage differentials across markets or countries (Bozkaya et al., 2022, p. 179).

In the context of Georgia, factors such as living conditions, work environment, wage levels, and workplace relationships have prompted the migration of skilled labor to welfare states. Georgia's low wage levels have created a conducive environment for the emigration of skilled labor. While this contributes to the skilled labor force in welfare states, it simultaneously weakens Georgia economically and in terms of labor force. As inequality increases, Georgia becomes poorer, while welfare states grow wealthier. From the perspective of the core-periphery approach, migration is seen not as a mechanism for modernization and development but as a process where labor resources from migrant-sending countries are utilized for the benefit of developed countries, adversely affecting the socio-economic development of developing countries. According to Wallerstein's theoretical approach, these processes are closely tied to the phenomenon of colonialism.

Migration perpetuates unequal development and the exploitation of resources from poor countries, further enriching the wealthy (Güllüpinar, 2012, p. 67). However, there is a positive aspect to this for Georgia. Skilled labor migrants can financially support their families back home or invest in Georgia, thus contributing economically. For instance, among the 32 participants interviewed in this study, most have accumulated savings after leaving Georgia and acquired property in Georgia. This indicates that migration can be viewed not only in terms of its negative impacts but also as a reflection of resource transfer between countries. Nonetheless, the positive effects of brain drain, such as financial remittances, technology transfer, investments, or trade, may not provide sufficient returns, leading to adverse economic and social impacts in Georgia. When the positive effects of migration do not create a balancing effect, the result can be seen as a brain drain problem, highlighting potential issues arising from the inability to effectively utilize resources and knowledge within the country.

The high-skilled Georgian migrants participating in the study evaluated the challenges in the Georgian labor market as follows:

" There are many issues in Georgia's job market, such as protectionism, favoritism, low wages, and poor working conditions. Despite working overtime, no extra pay is provided, and employers often have a "take it or leave it" attitude." (K2, In-depth Interview, 2023)

" Unfair wages are a major issue in Georgia. There is no system to protect workers' rights like in Sweden. There's also a significant gap in salaries between senior and junior managers, which I believe is unfair." (Participant K24, In-depth Interview, 2023)

" It's not hard to find a job in my field in Georgia, but salaries are very low. My current company values employees by promoting healthy living and offering benefits. I don't think similar practices exist or will exist soon in Georgia." (Participant K28, In-depth Interview, 2023)

"The main issues in Georgia's job sector are low wages, disorder, mandatory overtime, lack of work-life balance, and challenges in career development." (Participant K31, In-depth Interview, 2023)

The decision of high-skilled Georgian migrants to migrate, after evaluating the challenges in Georgia's labor market, can be understood by focusing on the micro theory of neoclassical economics. According to the neoclassical economic perspective, the decision to migrate is closely related to an individual's preferences and financial situation. Individuals may decide to migrate to shape their future and improve their economic status. This concept is based on the micro theory of neoclassical economics articulated by Sjaastad, Borjas, and Todaro.

A case highlighted in the study can be summarized based on the statements of several participants:

"I recognized a structural problem in Georgia, and since I can't solve it, leaving was the best option for my future." (Participant K24, In-depth Interview, 2023)

"I could earn the same salary in Georgia as I do in Poland, but the work here is genuinely interesting. I can develop, advance my career, learn new things, and pursue a better future." (Participant K3, In-depth Interview, 2023)

These statements indicate that individuals aim to shape their future and that economic issues are significant factors influencing their decision to migrate. According to the micro theory of neoclassical economics by Sjaastad, Borjas, and Todaro, individuals make cost-benefit calculations when deciding to migrate. High-skilled individuals may migrate to places where they can achieve better economic opportunities and earnings. These migration decisions can be seen as strategies for individuals to invest in their human capital (Abadan-Unat, 2006, p. 23). Thus, individuals may decide to migrate to maximize their potential and strengthen their future.

In conclusion, the labor market challenges in Georgia lead individuals to make migration decisions in line with their desire to shape their future and improve their economic situation. The responses of skilled Georgian migrants regarding the work environment and conditions in Georgia, when evaluated from a nationalist model perspective, emphasize that it is not enough to merely train skilled labor; it is also critical to retain and effectively utilize these skilled individuals within the country. However, the lack of appropriate conditions and the presence of other attractive centers indicate that skilled labor tends to seek better opportunities for their future.

Therefore, the tendency of skilled labor to leave Georgia instead of staying reflects not only individual preferences but also the structural issues in the labor market. This situation shows that skilled labor, in an environment where it is not effectively evaluated and utilized, is motivated to seek better opportunities.

6. Navigating Conservative Norms: The Challenges of Highly Skilled Georgian Migrants in Pursuit of Personal and Professional Ambitions

Society is a structure defined by rules and norms that regulate individuals' behaviors. Individuals bear the responsibility to adapt to this social order. From Emile Durkheim's perspective, just as our bodies are nourished by external food, our mental organization is also nourished by thoughts, feelings, and experiences derived from society (Durkheim, 2004, p. 76). This metaphor illustrates how an individual's mental processes are shaped by societal interactions.

In Georgia, the widespread adoption of conservative thought serves as a determinant of the society's core moral values, deeply influencing various structures within the country. This brings about the necessity for individuals to conform to these moral values and the pressure to integrate into societal norms. In line with

Emile Durkheim's explanation, moral values fulfill the need to be part of a group and contribute to the formation of an individual's identity (Durkheim, 2004). However, this effort to conform to norms brings challenges for individuals living in a conservative society. For instance, highly skilled individuals may find their career goals and personal ambitions constrained by these norms. In Georgia, conservative societies often emphasize marriage and family formation, leading to the perception of a woman in her thirties being unmarried as a societal failure. Individuals under such circumstances may struggle to achieve their unique goals due to societal expectations.

Living under conservative norms, individuals often feel compelled to live according to societal expectations rather than their own desires, leading to adverse effects such as the restriction of personal freedoms and the fear of exclusion. This situation fosters a constant concern about others' opinions and the need to account for their actions, thereby limiting individual freedoms. Under conservative social dynamics, fighting for one's own path and goals often becomes complex due to the necessity of conforming to societal norms. In this context, the decision to move away from one's homeland may be influenced by the value changes within the migrated community. Changing the moral values of a society is a complex process that occurs within an intricate network of interactions and requires the integration of effective strategies across political, economic, social, and educational fields. In other words, altering a society's moral values is a long-term and challenging process. Thus, migration and living in a desired society can be a solution.

Based on the in-depth interviews conducted for this research, it is evident that the moral values, views, and lifestyles of highly skilled Georgian migrants have become misaligned with the values of the society they grew up in. Initially, this misalignment might not have been a prominent factor determining the reasons for migration. However, over time, as they adopted the values of the societies they lived in, their sense of meaning and attachment to their homeland (Georgia) became restricted to a limited perspective involving only family and friends residing there. For skilled migrants, living within a conservative society often presents a challenging experience. These well-educated individuals, who possess foreign language skills and an international outlook, may encounter obstacles in achieving their career goals and personal ambitions under conservative norms. As a result, highly skilled labor from less developed and traditionally inclined countries, such as Georgia, tends to be more inclined to migrate.

7. The Impact of Georgian-Russian Political Tensions on Skilled Migration

For those who are not Georgian citizens or do not live in Georgia, understanding the political tensions between Georgia and Russia can be quite challenging. To grasp how the decision to emigrate from Georgia may be influenced by this situation, a brief historical overview is necessary. This section aims to provide an objective evaluation based on historical events and the perspectives of individuals involved in the research.

The political tension between Georgia and Russia has deep historical roots and reflects a complex series of relationships. This tension, which began before the Soviet era, became particularly pronounced in 1921 when Soviet Russia annexed Georgia. The years under Soviet rule were marked by Georgia's struggles for independence and efforts to preserve its cultural identity.

Following the dissolution of the Soviet Union in 1991, Georgia regained its independence but faced internal ethnic tensions and separatist movements. One significant event during this period was the Abkhazian War, which took place between 1992 and 1993, resulting in conflict between Georgia and the Abkhazia region. Russia intervened in the conflict by supporting Abkhazia's declaration of independence and providing military aid. This intervention escalated the conflict and led to Abkhazia's de facto independence, although it remains unrecognized internationally. Russia's influence in the region increased, becoming a central element of the tension between Georgia and Russia.

The 2008 Russia-Georgian War began with Georgia's attempt to intervene in the separatist movement in

South Ossetia, leading to a Russian invasion of Georgia. Russia's extensive military operations affected civilian areas, including settlements near Tbilisi. An international mediation resulted in a ceasefire on August 12, 2008. However, as a consequence of the war, Georgia lost control over Abkhazia and South Ossetia. While Russia recognized the independence of these regions, many other countries did not, exacerbating Georgia's territorial integrity issues and increasing tension in Georgian-Russian relations. Following these conflicts, Georgia's efforts to integrate with NATO and the EU accelerated its alignment with the West but negatively impacted its relations with Russia. Georgia's strategic location and potential influence on regional balance reflect a complex interplay of historical, ethnic, and strategic factors.

Georgia's efforts towards Western integration have promoted democratization and economic reforms. However, Russia's regional influence, particularly its sensitivity to Georgia's Western relations, has caused tension. The political tension between Georgia and Russia involves deep-rooted issues and the complex interaction of ethnic and strategic factors.

In conclusion, the political tension between Georgia and Russia is a multi-layered reflection of regional balances, energy policies, and historical conflicts. This situation underscores the complexity and sensitivity of relations between the two countries, necessitating a challenging diplomatic process for resolution.

After presenting a brief history of the political tension between Georgia and Russia, this paper examines why this tension persists and how it drives skilled Georgians to emigrate. According to the assessments of skilled Georgian migrants participating in the research, the primary reason for their inclination to emigrate is the current Georgian government's 'pro-Russian' policy. These individuals criticize the country's tendency to lean towards Russia despite various historical conflicts and emphasize their reluctance to live in Georgia under such policies.

The 2023 Georgian protests are an event that almost all participants noted as negatively affecting their decision to return to Georgia. These protests occurred against the proposed "Law on Transparency of Foreign Influence," which included regulations requiring civil society organizations receiving foreign funding above a certain threshold to register as "foreign influence agents." The backdrop of this event includes Georgia's EU membership process, the impact of the Russia-Ukraine War, and the European Parliament's accusations against the Georgian government concerning press freedom. Concerns about the potential negative impact on Georgia's EU membership candidacy if such a law were adopted were also prominent. The protests resulted in the withdrawal of the bill by the parliament on March 10, 2023.

Despite the withdrawal of the law, interviewees consider the government's contemplation of such regulations and the potential acceptance of this law if the Georgian people do not oppose it as unacceptable. They express that such a situation could have serious adverse effects on the country's future. The political tension between Georgia and Russia, especially the March 2023 protest events, are cited as one of the main reasons for their decision to refrain from returning to Georgia, highlighting the uncertain future of the country.

8. The Dynamics of Georgia's Diaspora Relations: Leveraging the Potential of Skilled Migrants for National Development

This research explores the relationship between the Georgian government and the Georgian diaspora through the lens of migration network theory and transnational migration theory. Diasporas play a crucial role in contemporary migration dynamics, significantly contributing to their home countries' economic and social spheres. This study emphasizes the potential of diasporas and their contributions to national development.

A particular focus is placed on how highly skilled labor can contribute to national development through their skills and experiences. These contributions may include consultancy services, experience sharing, seeking advice, and actively participating in significant national projects. Such interactions can enhance the

integration of the diaspora into their home countries and strengthen inter-country interactions, leading to enriching cultural and economic outcomes. Based on in-depth interviews, the researcher will thoroughly evaluate Georgia's diaspora policies, their implementation processes, and the interaction dynamics with the diaspora.

Arango (2000) defines migration networks as "individual relationship networks" that connect migrants with relatives, friends, or compatriots back home, facilitating support through various means such as information transfer, financial assistance, employment opportunities, and accommodation. These networks reduce the costs and risks associated with migration, thereby increasing the expected net returns of migration (Massey et al., 1993). This concept provides a critical framework for understanding how migrants leverage social capital resources and the significant role these networks play in the migration process.

Mastery of the language and national identity of the destination country does not necessarily make the migration experience straightforward. Migrants often face bureaucratic processes, paperwork, and local legal regulations, which can be complex and uncertain for non-citizens. Here, the importance of diasporas becomes evident. Traditionally, the term diaspora referred to groups forcibly dispersed from their homeland, but it now encompasses voluntary migrations, economically motivated migrations, and communities spread through trade (Baubök et al., 2010, p. 12). Diasporas can provide local knowledge and support networks for migrants. Through connections within the diaspora, migrants can access information, manage bureaucratic processes more effectively, and better adapt to local legal regulations. Hence, diasporas can help individuals feel more at ease, comfortable, and secure in their new country. This support at the micro-level of daily experiences underscores the broader significance of diasporas for individual migrants and society at large.

The study indicates that diaspora relations are crucial for both individuals and their home countries. This research, focusing on the Georgian case, aims to understand how a developing country like Georgia manages its relationship with skilled migrants and leverages their potential for national development. The responses of skilled Georgian migrants participating in the study are presented below:

"The experiences and skills of qualified Georgian labor abroad could greatly benefit Georgia. Embassies and consulates play a crucial role in this. For instance, the Georgian Embassy in the Netherlands lacks contact with local migrants. I only know someone at the embassy; otherwise, I would have no interaction." (Participant K26, In-depth Interview, 2023)

"I wish Georgia utilized the skills of qualified migrants. Currently, Georgia does nothing in this regard. At the very least, embassies could communicate better. Some officials from Tbilisi don't even know the local language. Many qualified Georgian migrants in Spain speak Spanish; Georgia could utilize them. Without my connections at the embassy, they wouldn't even know I exist." (Participant K29, In-depth Interview, 2023)

"You can be part of the Georgian diaspora abroad and still help your homeland. Unfortunately, the Georgian government doesn't engage with skilled migrants or leverage their skills for development. For instance, the Armenian diaspora significantly contributes to Armenia's growth, which is very effective." (Participant K27, In-depth Interview, 2023)

The participants indicate that Georgia lacks any official policy regarding the Georgian diaspora. However, they perceive the diaspora as a critical, powerful, and advantageous resource for national development. If skilled labor is forced to leave their country due to inadequate conditions, the most effective approach would be to engage them by utilizing their achievements, skills, and qualifications to strengthen their ties to their homeland. According to the respondents, this approach could be applicable to skilled Georgian migrants. However, they state that no one has contacted them or made such an offer to date.

Understanding why a developing country would not leverage the qualifications of its skilled migrants, or seek their advice and expertise, is critical for national development and progress. Every country invests in educating and training its highly skilled individuals, which constitutes a form of investment. However, why would a country allow these skilled individuals to move abroad and offer their skills to another country? Understanding this fundamental issue is crucial for national development. The researcher, along with participants, has sought answers to these questions and tried to understand the underlying reasons. The responses indicate that the issue lies within the social structure.

"In Georgia, my field is underdeveloped, with very few sociologists and academics. Despite my 13 years of experience and education from successful universities, no one seeks my advice. They struggle to acknowledge my expertise, as it would require admitting I'm more knowledgeable than them. For instance, while teaching at a university, someone dismissed my authority, saying, 'What can this kid teach us?' This attitude contributed to my decision to stop teaching. Ultimately, there's a structural problem in Georgia; educated individuals are not consulted, and it feels like the system pushes them to leave the country." (Participant K24, In-depth Interview, 2023)

Some participants emphasize that the Georgian government's efforts to retain skilled labor in the country are insufficient. They note that, on the contrary, the government seems to encourage skilled individuals to leave. This situation is perceived as advantageous because an uneducated and unskilled population is easier to govern. Skilled labor is typically aware of their rights and unwilling to accept low-paying jobs, understanding their value and deserving fair compensation. In this context, the government may adopt a strategy to send skilled labor away, viewing it as an advantage for easier governance and avoiding issues related to favoritism.

Conclusion

This study aims to understand the migration decisions of highly skilled Georgian migrants who have left their home country for welfare states, focusing on the factors influencing their choice of destination and their migration experiences. Through qualitative research methods, particularly in-depth interviews, the study sheds light on how and why skilled labor from Georgia seeks opportunities abroad (Turut & Özgür, 2018, p. 160). The findings demonstrate that factors such as living conditions, work environments, salary levels, and workplace relationships play a significant role in driving skilled labor out of Georgia, where they are often dissatisfied with the job market.

Georgia's low salary levels are a particularly pressing issue, as they push skilled workers to seek employment in more developed countries, contributing to a brain drain. This outflow of skilled labor creates a paradox: while welfare countries benefit from the expertise of these migrants, Georgia faces economic deficiencies, workforce shortages, and widening inequalities. The interviewees expressed clear dissatisfaction with the Georgian job market, citing poor working conditions, inadequate compensation, strained relationships between supervisors and subordinates, and a lack of organizations to protect workers' rights. These structural problems in the labor market are among the primary reasons highly skilled individuals choose to leave.

This research is grounded in the microeconomic theory of neoclassical economics, which posits that migration decisions are influenced by individual preferences and financial considerations. According to this theory, migrants make rational choices to improve their future economic situation (Sjaastad, Borjas, Todaro). For Georgian skilled labor, the desire to shape a better future and secure a more stable economic outlook is central to their decision to migrate. The data from interviews support this notion, revealing that these individuals prioritize their long-term career and financial prospects when deciding to emigrate.

Additionally, the findings indicate that skilled migrants' decisions to leave Georgia are not solely based on individual preferences, but are also shaped by structural issues within the country's job market. The inability of the Georgian economy to fully utilize the potential of its skilled labor pool drives many individuals to seek better opportunities abroad. This problem is compounded by conservative social norms in Georgia, which often restrict personal freedoms and make it difficult for individuals to pursue their personal and professional goals.

Conservative societal dynamics in Georgia, as noted by many participants, are another significant factor in the decision to migrate. In Georgia, traditional norms and societal expectations can create a restrictive environment where personal freedoms are limited. Many migrants mentioned that they felt pressure to conform to social expectations rather than pursue their own desires. This feeling of restriction is particularly evident among highly skilled individuals who, due to their international outlook and education, often struggle to reconcile their personal ambitions with conservative societal values. As a result, migration becomes an attractive option for those seeking greater autonomy and freedom to achieve their goals.

Moreover, the study highlights the evolving values of high-skilled Georgian migrants, who often find their views and lifestyles diverging from those of the society they left behind. Although this divergence may not initially drive migration decisions, it becomes more apparent over time as migrants adjust to the values of their new countries. The inconsistency between the values of Georgian society and those of high-skilled migrants contributes to the latter's reluctance to return to Georgia, particularly when faced with conservative social norms.

Political factors also play a critical role in influencing the migration decisions of Georgian high-skilled labor. Many participants expressed dissatisfaction with the Georgian government's perceived "pro-Russian" stance, a policy they believe contradicts the country's historical conflicts with Russia. This dissatisfaction was particularly evident during the 2023 protests against the proposed "Foreign Influence Transparency Law." Skilled migrants saw this law as a threat to Georgia's democratic institutions and EU membership prospects. Although the law was eventually withdrawn, the idea that it could be reintroduced remains a source of concern for many. The political tension between Georgia and Russia, as well as the fear of losing democratic gains, are significant reasons why many high-skilled migrants are hesitant to return to Georgia.

Additionally, the lack of a cohesive policy towards the Georgian diaspora exacerbates this reluctance. Many participants noted that despite the diaspora's potential to contribute to the country's development, there has been little effort by the Georgian government to engage with skilled migrants abroad. This lack of outreach and recognition diminishes the prospects of these individuals returning to their homeland. Participants also pointed to the Georgian government's apparent inability or unwillingness to retain skilled labor within the country. They suggested that current policies may even encourage emigration, as an unskilled workforce is easier to govern. Skilled workers, who are more aware of their rights, are less likely to accept low-paying jobs or tolerate workplace injustices, which might present challenges to the government's control over the workforce.

Initially, the research assumed that the primary reasons for skilled labor migration from Georgia were related to economic and political instability. However, the interviews revealed that societal factors, particularly the conservative nature of Georgian society, also play a significant role in migration decisions. Despite their Georgian heritage, many migrants indicated that the social dynamics of their home country were a primary reason for not wanting to return. The traditional values that dominate Georgian society often conflict with the more progressive, internationally-oriented perspectives of highly skilled individuals.

The study also confirmed that Georgia's labor market is insufficiently developed to meet the needs of skilled workers. Poor job opportunities, low wages, and the lack of effective organizations to protect workers' rights

further drive the decision to migrate. Nepotism within the Georgian labor market was another issue frequently raised by participants, who expressed frustration over the difficulty of finding employment based on merit rather than personal connections. This lack of fair opportunities forces skilled labor to seek better conditions abroad, where their qualifications and expertise are more highly valued.

In conclusion, the findings of this study underscore the multifaceted nature of skilled labor migration from Georgia. While economic factors, such as low salaries and poor working conditions, are primary drivers of migration, societal and political factors also play an important role. The restrictive nature of Georgian society, coupled with political instability and inadequate labor market conditions, create an environment where highly skilled individuals feel compelled to leave in search of better opportunities. The study highlights the need for Georgia to address these structural issues if it hopes to retain its skilled workforce and prevent further brain drain. Engaging with the Georgian diaspora, improving job market conditions, and fostering a more inclusive, forward-thinking society are essential steps towards mitigating the negative impacts of brain drain on the country's development.

References

- Abadan-Unat, N. (2006). *Bitmeyen göç*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arango, J. (2000). Explaining migration: A critical view. In *Theories of international migration: A review and appraisal* (pp. 27-47). International Migration Review.
- Baubök, R. (2010). *Citizenship and migration: Global perspectives*. Edinburgh University Press.
- Black, R. (1997). *Geographies of migration: Global perspectives*. Routledge.
- Bozkaya, S., Yıldırım, N., & Kucuk, E. (2022). *Sosyal ve ekonomik araştırmalar: Teoriler ve uygulamalar*. Beta Yayınları.
- Carrington, W. J., & Detragiache, E. (1999). Brain drain: The flow of highly skilled labor. In *International Migration Review* (pp. 437-460). International Migration Review.
- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (3rd ed.). SAGE Publications.
- Docquier, F., & Rapoport, H. (2012). Globalization, brain drain, and development. *Journal of Economic Literature*, 50(3), 681-730.
- Durkheim, E. (2004). *Ahlak eğitimi* (O. Adanır, Trans.). Dokuz Eylül Yayınları.
- Georgia Migration Commission. (2021). *Migration profile of Georgia*. Retrieved from https://migration.commission.ge/files/mmp21_geo_web5b.pdf
- Glaser, W. A., & Habers, G. C. (1978). *The brain drain: Emigration and return: Findings of a UNITAR multinational comparative survey of professional personnel of developing countries who study abroad*. UNITAR.
- Grogger, J., & Hanson, G. H. (2011). Income maximization and the brain drain: Evidence from the U.S. *Journal of Development Economics*, 95(1), 107-120.
- Güllüpinar, F. (2012). Göç olgusunun ekonomi-politiği ve uluslararası göç kuramları üzerine bir değerlendirme. *Yalova Sosyal Bilimler*

Dergisi, 2(4), 67-82.

- Harris, J. R., & Todaro, M. P. (1970). Migration, unemployment and development: A two-sector analysis. *American Economic Review*, 60(1), 126-142.
- Hicks, J. R. (1932). *The theory of wages*. Macmillan.
- Kaya, M. (2009). Beyin göçü/entellektüel sermaye erozyonu bilgi çağının gönüllü göçerleri: Beyin gurbetçileri. *Eğitime Bakış Dergisi*, 5(13), 14-29.
- Kwok, V., & Leland, H. E. (1982). An economic model of the brain drain. *The American Economic Review*, 72(1), 91-100.
- Lewis, W. A. (1954). Economic development with unlimited supplies of labor. *The Manchester School*, 22(2), 139-191.
- Mahroum, S. (2000). Highly skilled globetrotters: Mapping the international migration of human capital. *R&D Management*, 30(1), 23-32.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., & Taylor, J. E. (1993). Theories of international migration: A review and appraisal. *Population and Development Review*, 19(3), 431-466.
- Moustakas, C. (1994). *Phenomenological research methods*. SAGE Publications.
- National Interest. (2012). *The brain drain: A review of international migration trends*.
- Pearce, D. W. (1981). Brain drain: Migration of educated and skilled labor. *World Development*, 9(9), 805-821.
- Punch, K. F. (2011). *Introduction to research methods in education*. SAGE Publications.
- Rose, G., Beeby, J., & Parker, S. (1995). *Research methods for social scientists*. Routledge.
- Rutherford, J. (1992). *Brain drain: The international migration of highly skilled professionals*. University of Chicago Press.
- Şimşek, B. (2006). *Uluslararası göç ve Türkiye*. Beta Yayınları.
- Sjaastad, L. A. (1962). The costs and returns of human migration. *Journal of Political Economy*, 70(5), 80-93.
- Toksöz, G. (2006). *Uluslar arası emek göçü*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Turkish Language Association. (2024). *TDK dictionary*. Retrieved from <https://sozluk.gov.tr/>
- Turut, C., & Özgür, G. (2018). *Göç ve çalışma hayatı: Nitel araştırma yöntemleri*. Nobel Yayıncılık.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

1.Yazar (Lana Kveladze) %60 oranında, 2. Yazar (Fuat Güllüpinar) %40 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Hediyeleşme Kültürü: XIX. Yüzyıl Osmanlı-Alman Diplomasisinde Hediyeleşme Üzerine Bir İnceleme

The Culture of Gift Exchange: A Study on Gift Exchange in 19th Century Ottoman-German Diplomacy

Edip BUKARLI

Dr.,

ORCID: 0000-0002-4969-7617 e-posta: lecturer.edip@gmail.com

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Bukarlı, E. (2024). *The Culture of Gift Exchange: A Study on Gift Exchange in 19th Century Ottoman-German Diplomacy*, Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute, 66, 62-71

Bukarlı, E. (2024). Hediyeleşme Kültürü: XIX. Yüzyıl Osmanlı-Alman Diplomasisinde Hediyeleşme Üzerine Bir İnceleme, Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute, 66, 62-71

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: June 30, 2024/30 Haziran 2024

Accepted/Kabul Tarihi: October 14, 2024/14 Ekim 2024

Published/Yayın Tarihi: December 25, 2024/25 Aralık 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December/Aralık

Issue/Sayı: 66 **Pages/Sayfa:** 62-71

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Yazar isim/lerl).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır/ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Hediye, Arapça bir kelime olup, “lütuf, iyilik, sevgi ve saygı” anlamına gelmektedir. Kelime anlamına uygun olarak hediye, karşılık beklemeden verilir. İnsanların muhtelif nedenlerle hediyeleşme faaliyetinde bulunduğu öteden beri bilinen bir gerçekliktir. Hediyeleşmek, her toplumda insanlar arasında bir sevgi ve saygı bağının ifadesi olarak kullanıldığı gibi, iletişimi başlatan ve karşılıklı duyguların gelişmesini de sağlayan bir amaca hizmet etmektedir. Tarih boyunca hediyeleşme geleneği, kişiler ve toplumlar arası ilişkilerin sürdürülmesi için de önemli bir araç görevini üstlenmektedir. İnsanların birbirine çeşitli nedenlerle hediye vermelerinin yanı sıra devletler de ilişkilerin gelişmesi bakımından birbirlerine resmi olarak hediyeler takdim etmişlerdir. Hediyeleşme geleneği devlet organizasyonlarında eski tarihlerden itibaren uygulanmaktadır. Bu resmî hediyeleşmelere birçok dönemde olduğu gibi Osmanlı Devleti döneminde de rastlanmaktadır. Devletler arası hediyeleşmelerin genellikle taht değişikliği ve ülkeyi ziyaret esnasında gerçekleştiği mevcut kayıtlardan anlaşılmaktadır. Makalenin araştırma konusu olarak ele alınan, Osmanlı-Alman ilişkileri Sultan II. Abdülhamid dönemine kadar dostane bir şekilde devam etmiştir. II. Abdülhamid'in Osmanlı tahtına çıkması ve ardından II. Wilhelm'in Alman İmparatoru olmasıyla Osmanlı-Alman ilişkileri farklı bir boyut kazanarak, siyasî, askeri ve ekonomi gibi birçok alanda ilişkiler geliştiği gözlemlenmiştir. Öyle ki II. Wilhelm'in, İstanbul'u ziyareti esnasında Sultan Abdülhamid, II. Wilhelm ve eşine birçok hediye takdim etmiştir. Bu hediyelere karşılık olarak II. Wilhelm de II. Abdülhamid'e birçok hediye vermiştir. Devletler arasındaki bu hediyeleşmeler, iyi ilişkilerin devamı, güç gösterisi, askeri ve ekonomik ilişkilerin sürdürülmesi bakımından büyük önem teşkil etmiştir. Bu çalışmada, XIX. yüzyıl Osmanlı-Alman diplomasisinde hediyeleşme faaliyetlerinin yanı sıra hediye alma ve verme kavramı, hediyeleşmenin Türk kültüründeki yeri ve ehemmiyeti açıklanarak, hediyeleşmenin tarihsel süreci değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Alman, II. Abdülhamid, II. Wilhelm, diplomasi, kültür, hediye.

Abstract

Gift is an Arabic word that means “favor, favor, love and respect”. In accordance with the meaning of the word, a gift is given without expecting anything in return. It has long been known that people engage in gift-giving activities for various reasons. Gifting is used as an expression of love and respect between people in every society, as well as serving a purpose that initiates communication and enables the development of mutual feelings. Throughout history, the tradition of gift-giving has also served as an important tool for maintaining relations between individuals and societies. In addition to people giving gifts to each other for various reasons, states have also officially presented gifts to each other in order to improve relations. The tradition of gifting has been practiced in state organizations since ancient times. These official gifts are encountered in the Ottoman Empire period as well as in many other periods. It is understood from the existing records that inter-state exchanges of gifts usually took place during the change of the throne and visits to the country. Ottoman-German relations, which are the subject of this article's research, continued in a friendly manner until the reign of Sultan Abdülhamid II. With the accession of Sultan Abdülhamid II to the Ottoman throne and the subsequent accession of Wilhelm II as the German Emperor, Ottoman-German relations took on a different dimension and relations developed in many fields such as politics, military and economy. So much so that during Wilhelm II's visit to Istanbul, Sultan Abdülhamid II presented many gifts to Wilhelm II and his wife. In return, Wilhelm II gave many gifts to Abdulhamid II. These exchanges of gifts between states have been of great importance in terms of the continuation of good relations, show of strength, military and economic relations. In this study, the concept of receiving and giving gifts, the place and importance of gift-giving in Turkish culture, as well as the concept of gift-giving in the Ottoman-German diplomacy of the XIX.th century were explained and the historical process of gift-giving was evaluated.

Keywords: Ottoman, German, Abdülhamid II, Wilhelm II, diplomacy, culture, gift.

Giriş

Arapça'da, "yol göstermek, doğru yola iletmek" anlamındaki hidâyet (hüdâ, hedy) kökünden türeyen hediye kelimesinin isim olarak kazandığı mana, yol göstermenin temelinde bulunan lütuf ve iyilikle yakından alakalıdır. Türkçe'de armağan kelimesiyle de belirtilen hediye, genel olarak "insanlar arasında sevgi ve dostluk nişanesi olarak veya muaşeret kaidesi uyarınca karşılıksız verilen nesne" anlamına gelmektedir. Hemen hemen her toplumda görülen hediyeleşme geleneğinin neredeyse insanlık tarihi kadar eski bir geçmişi vardır (Bardakoğlu, 1998, s. 151).

Divânu Lugâti't-Türk'te hediye; "Oğuzca'da bir yerden zaferle dönen kişinin yakınlarına getirilen armağan" olarak tanımlanmaktadır (Çevik, 2018, s.221). Eski Türkçede hediye için kullanılan diğer kelimeler arasında açığ, ançu armağan, beleg, berne, boşug, ertüt, köybet, kewşen, saçığ, savgat, sinüt, soyurgal, tanuk, tartığ (Şen, 2007, s. 241-252), tuzgu yer almaktadır. Bu kullanımlar Türk lehçelerinde çok nadir kullanılmaktadır (Coşar, 2008, s. 37).

Bir toplumun en önemli kültürel unsurlarından biri hediyeleşmedir demek mümkündür. Türk toplumu gelenek, görenek, inanç, örf ve adetleriyle, zengin bir kültürel mirası günümüze dek muhafaza etmiştir. Modern zamanlarda bazı uygulamalar önemini yitirmiş gibi görünse de hediyeleşme, eskiden günümüze devam eden zenginliklerimizden biridir. Esasen hediye verme kültüründe, insanları mutlu etmek ve onlara maddi ve manevi destek vermek yatar. Hediyeler, sünnet doğum, bayram, nişan, ve düğün (Üçer, 2007, s. 344-345) gibi bireyleri ve toplumu ilgilendiren özel günlerde bir nezaket ifadesi olarak verilmektedir (Kanbir, 2022, s. 63-66).

Tarih boyunca insanlar çeşitli nedenlerle hediyeleşme faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Hediyeleşmenin özellikleri, toplumun yapısına, zamanın şartlarına, geleneklere, göreneklere ve kimliğe göre farklılık göstermektedir. Hediyeleşme adetlerine baktığımızda, insanları memnun etmek ve onlara maddi ve manevi destek vermesinin yanı sıra resmi hediyeleşmenin de oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Özellikle Devletler arasındaki bu tür hediyeleşme örnekleri eski dönemlerden beri sıkça uygulanmaktaydı. Devletler arası diplomatik amaçlı hediyeleşme merasimini genellikle taht değişikliklerinde rastlandığını görmekteyiz. Bilhassa Osmanlı Devleti'nde yöneticiler arasında dahi resmi hediyeleşme faaliyetlerinin yaygın olarak uygulandığı bilinmektedir. Osmanlı Devleti'ndeki hediyeleşme geleneğinin kökeni antik çağlara dek uzanmaktadır. Zira padişaha ve üst sınıf yöneticilere hediye vermek, geleneksel bir âdetti (Turan, 2002, s. 60; Yıldırım ve Pirende, 2019, s. 311). Osmanlı Devleti'nde, yaygın bir devlet geleneği olarak padişahın huzuruna çıkarken ona hediyeler sunulmaktaydı. Örneğin Kanuni Sultan Süleyman döneminde padişaha muhtelif nedenlerle pîşkeş¹ sunmak gelenek haline gelmiş, padişah için ziyafet veren yöneticilerin yemekten sonra pîşkeş sunmaya başlamasıyla bu anlayış, farklı bir boyut kazanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde diplomatik anlamda hediye kavramı, geleneksel bir tören anlamı taşıyordu. Osmanlı Devleti, Devletler arası ilişkilerini, diplomatik anlayışlar çerçevesinde yürütmüştür. Öyle ki diplomatik ilişki içinde olduğu devletlerin elçilerini kabul ederek, hediyeler göndermiş ve gelen hediyeleri kabul etmiştir. Osmanlı Devleti, gönderdiği hediyelerle askeri ve siyasi gücünü sembolik olarak göstermiştir. Dolayısıyla hediyeler, özelliklerine ve maliyetlerine bağlı olarak bir devletin gücünün ve zenginliğinin yansıması olarak önemli bir işleve sahipti (Hitzel, 2010, s.248). Osmanlı Devleti, gücünü, zenginliğini ve saygınlığını yansıtacak hediyelerin seçimine ehemmiyet göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin hediye politikasının belirlenmesinde diplomatik ilişki içinde olduğu ülkelerle ilişkilerinin seviyesi, önemli bir rol oynamıştır (Uluskan, 2007, s. 75).

Diplomatik hediyeler, zamanın koşullarına göre farklı bir boyut kazanmış ve Devletler arasındaki dengenin korunmasında mühim bir rol oynamıştır. Dahası hediyelerin muhtevası da Devletler arasındaki ilişkilere göre farklılık göstermiştir. Bu elçilik hediyeleri, karşılık verme esasına göre hazırlanmış ve Devletler arasındaki güç ilişkilerine göre değişiklik göstermiştir. Yabancı devletlerin kralları ve elçileri, Osmanlı Devleti'nin dünya siyasetindeki ağırlığına paralel olarak ve bilhassa Osmanlıları memnun etmek için, hediyelerin seçilmesi, hazırlanması ve gönderilmesi sürecinin tamamına özel bir ehemmiyet göstermişlerdir. Barış, uzlaşma, taziye, cülus, düğün, ziyafet ve zafer kutlamaları, hediyelerin değerini doğrudan belirleyen unsurlar arasında yer almıştır. Tüm bu törenler Osmanlı padişahlarına ve üst sınıf yöneticilere verilen hediyelerin değerini ve çeşidini doğrudan belirlemiş ve sunulan hediyelerin sadece dış görünüşleri değil aynı zamanda dikkate değer olmasına da dikkat edilmiştir (Turan, 2002, s. 62-65).

Sonuç olarak Türk kültüründe hediyeleşme, insanların ilişkilerini belirleyecek kadar önem teşkil etmiş ve insanlar arasında, barış ve dostluk kurulmasını sağlamıştır.

¹ Pîşkeş, Osmanlı bürokrasisinde üst yönetim sınıfına takdim edilen hediye için ifade edilen terimdir. Bkz. Filiz Karaca, "Pîşkeş", DİA, TDV, C. 34, İstanbul, 2007, s. 294.

1. Osmanlı Devleti'nde Hediye Geleneği

Osmanlı Devleti'nde, devlet adamlarının hediyeleşme geleneğinin kökeninin, Osman Gazi dönemine kadar uzandığı, dönemi anlatan kaynaklardan anlaşılmaktadır. Osman Gazi'nin muhtelif sebeplerle beyler, komutanlar, dervişler ve Bizans Tekfurlarıyla hediyeleştiği bilinmektedir (Öztürk, 2007, s.49-52). Örneğin Osman Gazi'nin rüyasını yorumlayan Şeyh Edebali, o sırada hazır bulunan Turgud adlı bir derviş Osman Bey'e "Ya Osman, sana padişahlık verildi, şükran olarak bize ne verirsin?" diye sorar. Osman Bey, "Sana bir şehir vereyim" şeklinde karşılık verince derviş, "Şu köyceyize de razıyım, bana bir mektup ver" demiştir. Osman Gazi de ona; Ben yazı yazmayı bilmem, bir su kabı ile bir kılıcım var. Onları nişan olsun diye sana vereyim. Benim evladım onları senin elinde görüp ibka etsinler." şeklinde cevap vermiştir. Bu kapsamda daha sonra padişahın o köyü ziyaret ettiği sırada, bir dervişin oğluna ihsanda bulunduğu Âşık Paşazâde tarafından kaleme alınan eserde belirtilmiştir (Paşazade, 2010, s. 49-50). Âşık Paşazâde'ye göre, Osman Gazi 1288 yılında Karacahisar'ı kuşatma altına aldıktan sonra kardeşinin oğlu Aktemur, Anadolu Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubat'a pek çok hediye ile birlikte gönderilmiştir. Bu durumdan oldukça memnun olan padişah, Aktemur'a hediyeler verdiği gibi Osman Gaziye de bir sancak ve sancakla ilgili eşyalar, savaş için silahlar ve iyi atlar hediye etmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasında beyler ve komutanlar, Osman Bey'e "sağrak" olarak adlandırılan bir içecek sunarak, ona bağlılıklarını göstermişlerdir. Osmanlı Devleti'nde, daha sonraki dönemlerde de geleneksel hediye verme yöntemlerinin sürdüğünü kroniklerden öğrenmekteyiz (Açıkgöz, 2012, s. 31).

Osmanlı sultanlarına pîşkeş ya da hediye takdim edildiğine dair pek çok kayıt da günümüze ulaşmış durumdadır. Örneğin Sadrazam Hüseyin Paşa, Kurban Bayramından dolayı Sultan II. Ahmed'e pek çok eşya hediye etmiştir (BOA, TSMA. D. nr. 15-1, s. 46). Yine Kurban Bayramı hediyesi olarak Boğdan Voyvodası tarafından eşya ve para hediye edildiğini kaynaklardan öğrenmekteyiz. Bu hediyeler arasında, Anber-i halis, Semur kürk (BOA, TSMA. D. nr. 15-1, s. 47), kebir zümrüt düğme, Sim Kebir kalkan saati, İngiliz işi çekmece saati, Münakkaş sim kebir çekmece gibi birçok eşya yer almıştır (BOA, TSMA. D. nr. 15-1, s. 40). Benzer şekilde Kemankeş Kara Mustafa Paşa ile Şam Kadısı Şaban Efendi tarafından Sultan IV. Murat'a Al Canfes, Siyah Canfes, Al Serbend, Yeşil Serbend gibi birçok hediye takdim edilmiştir (BOA, TSMA. D. nr. 525, s. 3). Yine Kaymakam Bayram Paşa tarafından Sultan IV. Murat'a Mu'tellâ çuka kuşak, Kıbrız beyaz kuşak, Yemeni alaca çarşaf gibi birçok hediye takdim edilmiştir (BOA, TSMA. D. nr. 525, s. 4). I. Murat'ın oğlu Şehzade Bayezid ile Germiyanoglu'nun kızıyla düğününde (1381-1382), komşu beyler ve yabancı hükümdarlar tarafından seçkin atlar, develer, gulâmlar, cariyeler ve filoriler de dahil olmak üzere muhtelif hediyeler gönderilmiştir (Açıkgöz, 2012, s.31). II. Mehmed'in çocukları Şehzade Bayezid ve Mustafa Çelebi ile II. Bayezid'in üç şehzadesinin sünnet düğünlerinde de ülkenin her tarafına haber gönderilmiş ve ülkenin her tarafından beyler düğüne gelerek muhtelif hediyeler takdim etmişlerdir. Bu hediyeler arasında, Destâr, Bursa Zerbabı 9 top, Defa inci ile müzeyyen 1 çift çizme, inci ile müzeyyen 1 çift çizme münakkaş peşgir, sim saplı ustura vb. yer almıştır (BOA, TSMA. D. nr. 7857).

Bununla birlikte II. Murat, Düzmece Mustafa olayını çözdükten sonra Bursa'ya geldiğinde, şehir halkı onu karşılamak için toplanmış, ayan ve ileri gelenler padişaha pîşkeş olarak elbiseler takdim etmişlerdir (Hadîdî, 1991, s. 165). Kuruluş döneminden itibaren sadece padişahla tanışma ve evlenme fırsatı değil, aynı zamanda fetih yoluyla sınırların genişlemesine paralel olarak gelirlerin artması, hazinenin savaş ganimetleriyle dolması (Sayın, 2000, s. 21) ve buna bağlı olarak yabancı hükümdarlar tarafından zafer sonrası hediyeler takdim edilmiştir (Açıkgöz, 2012, s. 32).

Saltanat hediyeleri geleneksel olarak ilişkilerini güçlendirmek ve dayanışma ruhunu geliştirmek için padişah gibi büyüklere dostluk, barış, itaat, sadakatin ifadesi olarak takdim edilmiştir. Örneğin I. Murat Niş kalesini fethettiğinde, Niş hükümdarı pîşkeşler ve filoriler ile üç yıllığına haraç göndermek zorunda kalarak onlarla barış yapmıştır (Açıkgöz, 2012, s. 34). Erdel Voyvodası Zapolya, Kanuni Sultan Süleyman'a itaatini ve bağlılığını göstermek için ona pîşkeşler takdim etmiştir (Azamat, 1992, s. 142). Tursun Bey Tarihi'nde, pîşkeşin bir teşekkür olarak sunulması şu şekilde geçmektedir: 1463 yılında Karaman Beyi İbrahim Bey öldüğünde, yerine Akkoyunlu Beyi Uzun Hasan'ın yardımıyla büyük oğlu İshak Bey geçmiştir. Bunun üzerine ikinci oğlu Pir Ahmet de Osmanlı Devleti'ne başvurarak Karaman tahtına çıkması için yardım istemiştir. Padişah, onu Antalya Sancak Beyi Hamza Bey ile birlikte Karaman'a yollamıştır. Böylece İshak Bey, Uzun Hasan'a sığınmış ve Pir Ahmet Karaman'ın hâkimi olmuş ve aldığı yardıma karşılık olarak padişaha birkaç vilayeti pîşkeş olarak takdim etmiştir (Kılıç, 2003, s. 101). Bu dönemde Osmanlı Sultanları, bir yandan orduyu hediye ve ihsanlarla, valileri de iltifatlarla ödüllendirerek merkeze bağlamamıştır. Öte yandan hediyeler ve bu durumla gelişen dostlukların sonunda evlilikler gerçekleştirilerek, diğer devletlerle ilişkileri güçlendirmeye çalışmışlardır. Örneğin II. Murat, Çelebi Mustafa (Düzmece Mustafa) olayında büyük mücadele göstermesinde ön plana çıkan beylere ve komutanlara önemli hediyeler vermiştir (Sayın, 2000, s. 40-41). II. Bayezid döneminde, Hindistan ve Mısır hükümdarları tarafından gönderilen elçiler, önemli hediyelerle gelmişlerdir. Buna karşılık Osmanlı Devleti tarafından da Avrupa, Asya ve Afrika'ya elçiler ve hediyeler gönderilmiş ve diğer ülkelerle iyi ilişkilerin sürdürülmesi istenmiştir. Bu dönemin önemli politikaları arasında II. Bayezid'in kızını Uzun Hasan'ın torunu ve

Akkoyunlu Devleti'nin varisi Ahmet Mirza ile evlendirmesi ve Cem Sultan'ın kızını Memlûk sultanı Nasır Muhammed bin Kayıtbay ile evlendirmesi yer almaktadır (Açıkgöz, 2012, s.35).

Padişahlara sunulan hediyelerin yanı sıra Osmanlı Devleti'nde devlet adamlarına ve komutanlara da hediyeler verilmiştir.. Örneğin, Yavuz Sultan Selim, İlyas, Oruç ve Hızır (Hayreddin) Reislere denizdeki başarılarından dolayı önemli hediyeler vermiştir (Bilgin, 2013, s. 22-23). Geleneksel uygulamalarda varlığı bilinen ve kaynaklarda adı geçen hükümdarlara hediye sunma ya da pîşkeşin ilk defa bir kanunnameye bahsedilmesi ise II. Mehmet dönemine rastlamaktadır. Devletin teşkilat ve teşrifat kurallarını ilk kez derleyen Fatih Sultan Mehmet'in Kanunname'sinde (Özcan, 1982, s. 7), hem haraç ve âdet-i ağnam gibi vergilerden hem de 'pîşkeş'ten bahsedilmektedir. "Ve vüzerâm oniki kerre yüzbin akçe ile olalar, hâs ol mikdâr ta'yin oluna. Ve anlara âyide benim rikâb-ı hümayûnuma her nereden haraç ve âdet-i ağnamdan ve pîşkeş gelürse vüzerama ve defterdarlarım dahi hisseleri gelsün." (Doğan, 2002, s. 37). Bu kanunnamenin bir başka yerinde de; "Ve defterdârlarımın âyidesi, havâss-ı hümayûnumdan gerek iltizâm ve gerek emânet ile umenâya virilen hâslar kaç yük ise yük başına bin akça hakk-ı imzâ alalar. Ve mutlaka hazîne-i âmireme akça teslîm olundukda, bin akçadan yirmi akça kesr-i mîzâm alalar. Ve defterdârlara hidmet iden küttâba dahi hakk-ı kitâbet alalar. Ve havâss-ı hümayûnum a'şârından defterdârlarım me'kûlatına muâvenet ideler. Ve cenâb-ı şerifime her ne yerden pîşkeş gelse vüzerâma ve defterdârlarım hisse vireler." (Özcan, 2003, s. 21) şeklinde geçmektedir. Böylece Fâtih Kanûnnâmesi'ne dek uzanan bir zaman diliminde padişah ve yüksek rütbeli memurlar, kanunla pîşkeş elde sahibi olabilmişlerdir. Dolayısıyla bu dönemden itibaren kanunlar çerçevesinde padişah ve devlet erkânına, pîşkeş verildiği görülmektedir (Doğan, 2002, s. 37).

Hediyeleşme sadece padişah ve yüksek rütbeli memurlar arasında değil aynı zamanda alt düzey devlet görevlileri arasında da yaygındı. Her ne kadar XVI. yüzyılın ortalarından itibaren kaynaklarda rüşvet eleştirilse de bazı devlet görevlileri bir göreve atandıklarında ya da görev süreleri uzatıldığında padişahlara, sadrazamlara ve sadaret kethüdalarına "câize" adı verilen bir tür makam vergisi ve başta reisülküttap olmak üzere daha düşük rütbeli memurlara ise "avâid, "pîşkeş" ve "hediye" vermelerinin kanun, nizam ve örfün bir gereği olarak uygulandığı görülmektedir (Çelik, 2006, s.31-32). Bu gelenekler, Osmanlı mali idare sistemi içinde konumlandırılmış ve Ortadoğu ülkelerindeki uygulamaları devralacak şekilde gelişmiştir. Nitekim Naima, 17. yüzyılın ortalarındaki durumu değerlendirirken, devlet dairelerinin tevcihinden para toplama uygulamasının eski devletlerde ve diğer ülkelerde de rastlanan bir uygulama olduğunu, bunun ortadan kaldırılmasının mümkün olmadığını belirtmekte ve belli sınırlar çerçevesinde gizli bir şekilde yapılması gerektiğini tavsiye etmektedir (Doğan, 2002, s. 46).

1.1. 19. Yüzyılda Osmanlı-Alman İlişkileri

Denge politikası, özellikle 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin dış politikasında önemli bir yer tutmuştur. Bu dönemde Fransa ve İngiltere, Osmanlı Devleti'nin bu politikasındaki ana aktörler olarak öne çıkmıştır. Osmanlı Devleti, İngilizler için Hindistan yolunu Rusya'dan muhafaza eden bir güç ve yolu da tampon bölge olarak gördüğünden dolayı bölgedeki Osmanlı varlığı desteklenmiştir. Bu nedenle İngilizler, bölgedeki Osmanlı varlığını desteklemiştir. Ne var ki bu durum, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile önemli ölçüde değişmeye başlamıştır. İngiltere ve Fransa, Berlin Konferansı'ndan sonra Osmanlı topraklarına yönelik yayılcı politikalar benimsemeye başlamışlardır (Mahmut Muhtar Paşa, 1999, s. 59-61). Öyle ki İngilizler tarafından 1878'de Kıbrıs (Menekşe, 2013, s.317) 1882'de Mısır ilhak edilmiştir (Özçelik ve Öztürk, 2021, s. 488). Fransa ise denge politikasının ana aktörlerinden biri haline gelmiş ve 1881'de Tunus'u işgal etmiştir (Uzunçarşılı, 1954, s. 559). Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı topraklarına yönelik bu yayılcı politikaları, Osmanlı Devleti'nde denge politikası için yeni bir aktör bulma ihtiyacını doğurmuştur. Almanya, Berlin Konferansı'nda tarafsız bir yaklaşım sergilediğinden dolayı en uygun seçenek olarak görülmüş ve Osmanlı Devleti 1878'den itibaren Almanya'ya yaklaşıma başlamıştır (Altıntaş, 2012, s.183-184).

1871'de Alman İmparatorluğu'nun kurulmasıyla Almanya, özellikle sanayi alanında önemli bir kalkınma yaşamıştır (Ermağan, 2022, s. 76; Artar ve Baysoy, 2020, s. 3). Bu da hammadde ve pazar arayışını Almanya'nın önceliklerinden biri haline getirmiştir. (Yılmaz, 2013, s. 291). Osmanlı Devleti, Almanya'nın barışçıl bir genişleme politikasıyla ekonomik bir etki alanı oluşturma girişimleri için en uygun hedef olarak görülmüştür. Almanya ile Osmanlı Devleti arasındaki yakın ilişkiler, 1882 yılında Otto von Köhler başkanlığındaki bir Alman askeri heyetinin Sultan Abdülhamid'in isteği üzerine İstanbul'a gönderilmesiyle başlamıştır (Eraslan, 2019, s. 132; Alkan, 2016, s. 899). II. Wilhelm'in Alman tahtına geçmesiyle Osmanlı-Alman ilişkileri farklı bir boyut kazanmıştır. Wilhelm, Almanya'yı küresel bir güç haline getirmek amacıyla dünya siyasetinde aktif bir rol oynamış ve bu hedefe ulaşmak için Osmanlı Devleti'ne ilgi göstermiştir. (Soy, 2005, s.105-106; Felekoğlu, 2020, s. 25).

1.1.1. 19. Yüzyılda Osmanlı-Alman İlişkilerinde Hediyeleşme

Çalışmanın önemli bir bölümünü Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgeler oluşturmaktadır. Bu arşivde yapılan araştırmalar, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda başta Almanya olmak üzere çeşitli devletlerle olan hediyeleşme örneklerine ışık tutmaktadır. Devletler arasındaki hediyeleşmenin diplomatik ilişkilerdeki

önemine vurgu yapmak amacıyla bu kayıtlardan bazıları çalışmada kullanılmıştır. Örneğin, 1881 tarihli belgede; Alman İmparatoru II. Wilhelm'in, Sultan Abdülhamid'in kendisine kılıç hediye etmesinden dolayı duyduğu memnuniyeti ve yaverinin payitahtta bulunduğu sürede gördüğü yakınlık ve dostluktan dolayı teşekkür ettiği belirtilmektedir (BOA, Y.PRK.NMH., 1/90). 1882 tarihli başka bir belgede; Alman İmparatoru tarafından, Sultan II. Abdülhamid'e hediye ettiği Kartal nişanlarının padişaha takdim edildiği anlaşılmaktadır (BOA, Y.PRK.EŞA., 3/9). 18 Şubat 1882 tarihli belgede; Sultan II. Abdülhamid tarafından yüksek imtiyazlı nişan vermesinden dolayı Alman İmparatoru teşekkür etmiş ve buna karşılık olarak Alman İmparatoru, Sultan Abdülhamid'e Agel Novar nişanı ile Agel Roj nişanı verdiği anlaşılmaktadır (Tercüman-ı Hakikat, 1898, s.2; BOA, Y.A.RES., 14/67).

Özellikle II. Wilhelm döneminde Osmanlı-Alman ilişkilerinde sıkça karşılıklı hediyeleşmelerin yaşandığı belgelerde yer almaktadır. 9 Haziran 1882 tarihli belgede, Sultan II. Abdülhamid, Alman İmparator ve İmparatoriçesine at hediye ettiği (BOA, Y.PRK.NMH., 2/32). 1 Temmuz 1882 tarihli belgede; Sultan II. Abdülhamid tarafından hediye edilen iki Arap atına karşılık imparatoriçe teşekkür ettiği görülmüştür (BOA, Y.PRK.NMH., 2/33). 13 Aralık 1882 tarihli belgede; Alman İmparatoru'nun, Sultan Abdülhamid'den gördüğü yakınlık ve muameleden hayli etkilendiği ve bu ziyaret hatırası olarak bir fotoğraf makinesi hediye ettiği görülmüştür (BOA, Y.PRK.M., 4/70). 14 Temmuz 1885 tarihli belgede; karşılıklı sevgi ve dostluğa jest olsun diye 4 adet araba beygirinin hediye etmesi nedeniyle II. Abdülhamid'in, Alman İmparatoruna teşekkür ettiği görülmüştür (BOA, Y.PRK.NMH., 3/18). 2 Ocak 1891 tarihli belgede; Alman İmparatoru'nun, II. Abdülhamid'e dostluk nişanesi olarak bir kılıç hediye etmek ve Frederick Karl zırhlısının kurtarılması konusunda gösterilen yakın ilgi ve gayretlerinden dolayı teşekkür etmek için İstanbul'a memur gönderildiği anlaşılmaktadır (BOA, Y.PRK.NMH., 4/94). 31 Mart 1892 tarihli belgede; Sultan II. Abdülhamid, Alman İmparator ve İmparatoriçesine nişan ve mücevherler hediye etmiş Alman İmparatoru'nun ise Sultan Abdülhamid'e albüm hediye ettiği (BOA, Y.PRK.EŞA., 15/64) 14 Ağustos 1892 tarihli kayıttaki; II. Abdülhamid, Alman devlet adamı Prens Bismark'a İstanbul'a yaptığı seyahat hatırası olarak altın madalya hediye ettiği görülmüştür. Bu hediyeden dolayı Bismark, II. Abdülhamid'e teşekkür etmiştir (BOA, Y. PRK.DFE., 1/26). Bu hediyeleşme örnekleri, Osmanlı Devleti'nin siyasi ilişkilerinin gelişmesine önem verdiğini göstermektedir.

Tüm bunların yanı sıra 15 Temmuz 1893 tarihli belgede; aralarındaki hediyeleşmeden dolayı Sultan Abdülhamid'in, Alman başvekiline cevap olarak gönderdiği mektuptan başvekilin oldukça memnun olduğu anlaşılmaktadır (BOA, Y.PRK.HR., 17/65). 18 Ekim 1894 tarihli belgede; Sultan II. Abdülhamid ile Alman İmparatoru II. Wilhelm ile karşılıklı hediyeleştikleri görülmektedir (BOA, Y.PRK.TŞF., 4/7). 2 Mart 1897 tarihli belgede; Alman İmparatoru I. Wilhelm'in kurduğu silah müzesine eski Osmanlı silahlarından hediye edildiği takdirde İmparator'un memnun kalacağı düşünüldüğü için bunun silah müzhanesi müdürü tarafından teklif edildiği anlaşılmıştır. Bu olayın, ilişkilerin gelişmesine katkı sağlayacağı ifade edilmiştir (BOA, Y.PRK.EŞA., 26/32). 10 Mayıs 1899 tarihli belgede; Alman İmparatoru tarafından, Sultan Abdülhamid'e seri ateşli toplar hediye edilerek Krupp Fabrikası'nda denemeleri yapıldığı anlaşılmaktadır (BOA, Y.PRK.BŞK., 59/42). 15 Şubat 1900 tarihli belgede; Sultan Abdülhamid tarafından Alman İmparatoru'nun Selahaddin Eyyubî'nin türbesini ziyaretin hatırası olarak türbeye konulmak üzere tunçtan yaptırdığı çiçek taç hediye ettiği görülmüştür (BOA, Y.PRK.EŞA., 34/96). Sonuç olarak bir teşekkür göstergesi olarak Alman imparatoru ve Osmanlı padişahının birbirine karşılıklı hediyeler vermesi, Devletler arası ilişkilerin gelişmesinde ne denli önemli olduğunu göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin sadece Almanya ile değil aynı zamanda diğer devletlerle de benzer ilişkiler kurduğu görülmektedir. Örneğin 9 Ekim 1884 tarihli belgede; Rusya Devleti tarafından Sultan Abdülhamid'e Karadağ Bey'ine verdiği saraya karşılık büyük bir hediye gönderilerek birinci nişandan bir adet hediye ettiği görülmektedir (BOA, Y. PRK.SGE., 2/44). 31 Mart 1887 tarihli belgede; Jorj Caneto isimli şahıs, kendisine ecdadından intikal eden ve İstanbul'un fethi esnasında imparator olan Konstantin Paleogos'a ait kılıcı babasının vasiyeti üzerine Sultan II. Abdülhamid'e verilmek üzere hediye ettiği (BOA, TS.MA.E., 541/44) 26 Temmuz 1893 tarihli belgede ise Romanya kralının, Sultan Abdülhamid ile karşılıklı hediyeleşmeleri neticesinde teşekkür ettiği anlaşılmaktadır (BOA, Y.PRK.HR., 17/69). Sonuç olarak yukarıda detaylı bir şekilde incelemeye çalıştığımız belgelerde hediye, sosyal ilişkilerin ayrılmaz bir parçası olduğu, sevgi ve dostluğun sembolü ve tarafları birbirine bağlayan bir güç olduğu anlaşılmaktadır. Belgelerde, Devletler arası diplomasisinin hediyeleşme merasiminin genellikle taht değişiklikleri ve başka ülkeyi ziyaretleri sırasında gerçekleştiği görülmektedir. Devletler arasındaki hediyeleşme, güç gösterisi, barışın devamı, ikili ilişkilerin sürdürülmesi, ekonomik ve siyasi uzlaşma gibi birçok hususa katkı sağlamıştır.

1.2. 19. Yüzyıl Osmanlı-Alman Diplomasinde Hediyeleşme Süreci

Sultan II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki ilişkiler, karşılıklı diplomatik ziyaretlerle daha da güçlenmiştir. Bu çerçevede Alman İmparatoru II. Wilhelm, 1889 ve 1898 yıllarında İstanbul'a iki kez resmi ziyarette bulunmuştur. İlk ziyareti Osmanlı-Alman ilişkilerinin temellerinin atıldığı bir başlangıç niteliği taşıırken, 1898 yılındaki ikinci ziyareti, bu ilişkilerin en üst seviyeye ulaştığı bir döneme denk gelmektedir. Bu ikinci ziyaret, II. Wilhelm'in, Sultan

Abdülhamid tarafından beş gün boyunca İstanbul'da misafir edildiği ve iki ülke arasındaki siyasi ve askeri bağların daha da güçlendirildiği önemli bir diplomatik olaydır. Alman İmparatorluğu'nun Osmanlı Devleti üzerindeki etkisini artırmayı hedefleyen bu ziyaret, iki devlet arasındaki ilişkilerde de bir dönüm noktası oluşturmuştur. Ziyaret sırasında Alman İmparator II. Wilhelm ve eşi Augusta Victoria'ya Sultan tarafından birçok kıymetli hediye takdim edilmiş ve II. Wilhelm de aynı şekilde karşılık vererek değerli hediyeler sunmuştur (Sabah, 1898, s. 1; Karacagil, 2014, s. 77-79). İstanbul'daki birçok gazete, Alman İmparator II. Wilhelm ve eşi Augusta Victoria'nın İstanbul'da geçirdiği beş günün teferruatını, noktası noktasına kaydetmişlerdir. Haber olarak, ziyafetleri, Yedikule surunun seyrini, Tarabya ve Boğaziçi gezisini ve Hereke seyahatini tasvir etmişlerdir (Sabah, 1898, s.2). Sultan II. Abdülhamid'in seyahati haber alınca, hemen imalatını emrettiği ve hazırlıklar kısmında değinilen madalyalar, Osmanlı Devleti tarafından seyahatin hatırası olması için hazırlanan ilk hediyelerdir. Bunların yanı sıra Sultan II. Abdülhamid tarafından II. Wilhelm'e Hanedan-ı Âli Osmanî ve İmparatoriçeye de murassa Şefkat Nişanı takdim edilmiştir (Ayyıldız, 2008, s. 179-180).

II. Wilhelm, İstanbul'daki ilk günlerinde Sultan II. Abdülhamid'e, babası I. Frederick'in ve eşi Augusta Victoria'nın değerli taşlarla süslenmiş birer küçük heykelini hediye etmiştir. Ayrıca 94 cm'lik bir heykel daha General Von Kassel aracılığıyla Sultan'a takdim edilmiştir. Ziyaret sırasında sadece Sultan adına değil, İstanbul şehrini temsilen de Alman İmparatoruna hediyeler sunulmuştur. İstanbul halkı adına da İmparator II. Wilhelm'e bir gümüş vazo ve çiçek Şehremini Rıdvan Paşa ve mektupçusu Emrullah Bey tarafından takdim edilmiştir. Bu hediye takdimine Sabah gazetesi "Dersaadet Ahalisi Namına Tekaddüme" başlığı adı altında yer vermiştir. (Sabah, 1898, s. 2). Hediyein verilmesi sırasında Rıdvan Paşa bir konuşma yapmıştır. Söz konusu konuşma aşağıdaki şekilde yer almıştır:

"Zat-ı Âli İmparatorîlerinin Dersaadett'e vuku bulan ikinci seyahatleri, metbû'-ı mufahhamımız padişah-ı me'âli-penah efendimiz hazretleri hakk-ı âlilerinde derkâr olan kemâl-i teveccüh ve muhabbet-i İmparatorîleri'nin ve Saltanat-ı Seniyye ile Almanya'yı yekdiğerine rabt eden münâsebât-ı dostanenin bir nişane-i cedîdidir.

Muvâsalat-ı âli menakkabet-it İmparatorîleri bütün sekine-i payitaht- Saltanat-ı Seniyye'ce mucib-i şeref ve surûr olmuştur. Bendeniz payitaht-ı Saltanat-ı Seniyye ahalisi namına zât-ı haşmetpenahîlerine arz-ı teşekkürât eylerim.

Zât-ı me 'ali-i sami-i hazreti İmparatorî cenab-ı âlisinden metbu '-ı müfahhamımız Şevketlü Padişahımız Efendimiz Hazretleri haklarında ibrâz buyrulan me'serr-i musâffât-ı kâmile bilcümle Osmanlıların kalbini hiss-i takdir ve mahmedet ile imlâ eyledi. Bahusus bundan dokuz sene evvel payitaht-ı Saltanat-ı Seniyye'yi ziyaret etmişler iken bu def'a da zât-ı âli-i İmparatorîleri'ne refâkat etmeği emel buyurmuş olan haşmetlü İmparatoriçe Hazretleri'nin şu mu'amele-i hâtır-şinâsâneleri ahalimizin kalbindeki hissiyât-ı takdir ve mahmedeti dubâla eylemiştir.

Ziyaret-i Vâkı 'anın uyandırdığı hiss-i ihtirâm-ı fevkalade sevkyledir ki ahali-i payitaht-ı Saltanat-ı Seniyye bu yadigârı nişâne-i şükân ve mahmedet olarak hâk-pâ-yı âli-i hazret-i İmparatorîleri'ne takdim ediyorlar.

Kezalik cihanın her yerinde revâyih-i latifesi ile ma 'ruf olan ezhâr-ı Şark'tan tertîb edilmiş şu güzel çiçek demetinin de haşmetlü İmparatoriçe Hazretleri'ne nihâde-i mevki '-i kabul olmasını da ahalimiz namına istirham eylerim.

Ahalimizin hak-ı âli-i İmparatorlarîleri'nde muhafâza ettikleri hiss-i ihtirâm ve meserretin hâk-pâ-yı cenâb-ı İmparatorîleri'ne arz ve beyanına taraf-ı eşref-i hazret-i cihândârî'den me'mûr buyrulmuş olmaklığım kullarınca medâr-ı mefharet-i azîmedir (Tercüman-ı Hakikat , 1989, s. 2).

Dikkatli bir şekilde konuşmayı dinleyen II. Wilhelm, hediyeyi kabul edip, Rıdvan Paşa'dan bütün İstanbul ahalisine memnun olduklarını iletmesini istemiştir. Keza Sabah gazetesinde bahsedilen "Bir Hediye-i Nadîde" başlığıyla yer verilen, İmparatoriçe Hazretleri için özenle hazırlanmış bir diğer hediye de Kaşot Adası Kaymakamı Ali Nesib Bey'in kızı ve Şûrâ-yı Devlet Evrak Odası Halifesi İbrahim Rasim Bey'in kızı Behire Hanım tarafından Sanayi-i Nefise kadınlarınca sık işlenen bir yastıktır. Mavi kumaş üzerine kıvrıcık iğne ile işlenerek hazırlanan bu yastığın üzerinde, II. Wilhelm'in bir yağlı boya fotoğrafı örnek alınmış ve renk renk ipliklerle meydana getirilmiştir. Avrupa'da bile bir örneğine nadiren rastlanılan bu yastığın üzerine, "Haşmetli Almanya İmparatoriçesi Hazretlerinin İstanbul'a teşriflerinin bir hatırası olmak üzere İmparatoriçe Hazretlerine bir yadigâr-ı naçizanemdir." yazısı yazılarak Alman sefarethanesi aracılığıyla İmparatoriçeye takdim edilmiştir. Yine Haremi Hümayun ziyaretleri sırasında, İmparatoriçe'ye, Sultan II. Abdülhamid tarafından oldukça değerli bir gerdanlık hediye edilmiştir. İmparator ve İmparatoriçenin İstanbul'u ikinci kere ziyaretinin anısı olarak Robert tarafından Alman ve Osmanlı bayrakları şeklinde oldukça güzel boyunbağı iğnesi hazırlanarak, Alman ve Osmanlı memurlarına verilmiştir (Sabah, 1898, s. 2).

Ayrıca II. Abdülhamid'e, II. Wilhelm tarafından Prusya Kralı, Büyük Fredrick'e ait olduğu sanılan maddi ve manevi değeri olan bir baston hediye edilmiştir. Prusya Kraliyet ailesi için önemli olan bu denli değerli bir eşya ilk defa birisine hediye edilmesi bakımından önem teşkil etmektedir. İmparatoriçe Augusta Victoria ise Sultan II. Abdülhamid'e Berlin Porselen

Fabrikasında imal edilmiş, değerli bir çay takımı takdim etmiştir. Sultan II. Abdülhamid ise bu değerli hediyeleri karşılıksız bırakmayarak iki adet kayık hediye etmiştir. Aynı şekilde Sultan tarafından, İmparatoriçe Hazretlerine pırlantalarla süslenmiş bir çengelli iğne ve Hereke fabrikasına ait porselen fabrikasından ürünler hediye edilmiştir (Çelik, 2020, s. 82-83). Hereke fabrikasını ziyaret sırasında II. Wilhelm ve eşi fabrikanın kendi imalatı olan halıları çok beğendiği için bu halılardan kendilerine de hediye edilmiştir (Tarik, 1898, s. 2).

II. Wilhelm'in İstanbul'da bulunduğu süre zarfında yine II. Abdülhamid tarafından kendisine iki değerli tablo da hediye edilmiştir (Sabah, 1898, s. 2). II. Wilhelm'in, Sultan II. Abdülhamid'in yanı sıra kendine mihmandar olarak atanan kişilere de pek çok hediye vermiştir. Tercüman-ı Hakikat gazetesinde bahsedilen "Hedâyâ-yı İmparatorrî" başlığında, II. Wilhelm tarafından Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya altından yapılmış sigara kutusu verilmiştir. Bu kutunun üzeri değerli taşlarla süslenmiş olup, Alman İmparatorunun minyatürü ve arması işlenmiştir. Yine II. Wilhelm Alman sefreti tercümanı Mösyö Testa'ya değerli taşlarla süslenmiş bir tütün kutusu hediye etmiştir (Tercüman-ı Hakikat, 1898, s. 2).

Bu süreçte hem Sultan II. Abdülhamid hem de II. Wilhelm birçok kişiye hediyeler ve nişanlar dağıtarak dostluğu pekiştirmişlerdir. II. Wilhelm, Ziyaretinin bir anısı olarak, kendi planladığı bir çeşme yaptırmak istediğini de Sultan Abdülhamid'e iletmıştır. Bu plan, Sultan II. Abdülhamid tarafından kabul edilmiş olup, nerede yapılacağı kesinleştikten sonra Berlin'den gelen mühendisler ve mimarlar çeşmeyi inşa etmeye başlamışlardır (Sabah, 1898, s. 1).

Nitekim bu iki devlet arasındaki iyi ilişkiler uzun yıllara dayanmaktadır. Sultan II. Abdülhamid ve II. Wilhelm dönemindeki iyi ilişkiler II. Wilhelm'in İstanbul'u ziyaret etmesiyle pekişerek, Osmanlı ve Alman hükümetleri arasındaki bağ ve dostluğu pekiştirmiştir. Bu politikanın amacının barışı sürdürmek olduğunu ve hediyeleşmenin de yakınlaşmayı artırdığını söylemek mümkündür.

Sonuç

Geleneksel toplumlarda hediyeler, saygı, lütuf, iyi niyet, yardım, cömertlik ve sosyalleşme sembolleri olup, sosyal ilişkilerin vazgeçilmez bir parçasını oluşturlardı. Yaklaşık olarak insanlık tarihi kadar bir geçmişe sahip olan hediyeleşme geleneği, ilk dönemlerde kişiler arası hizmet, karşılıklı sevgi, saygı veya gönüllü hoş tutma niteliğine sahipti. Ancak zamanla Devlet arası ilişkilerin artmasına bağlı olarak hediye kavramı da yeni bir hüviyet kazanmış oldu. Diplomatik hediyeleşmeler, devletler açısından diplomatik ilişkilerde gücün sembolü ve iyi ilişkilerin sürdürülmesinde sık sık başvurulan yöntemlerden biri olmuştur. Konu bağlamında değerlendirildiğinde, Osmanlı-Alman diplomasisinde hediyeleşme örneklerine, bilhassa II. Abdülhamid ve II. Wilhelm döneminde sıklıkla rastlanmıştır. Bilhassa II. Wilhelm'in İstanbul'u seyahati esnasında II. Abdülhamid tarafından hediyeler takdim edilmiştir. Bu dönemde de Osmanlı Devleti tarafından takdim edilen hediyeler, sadece dönemin estetik ve zevk anlayışını değil aynı zamanda, güç ve gösteriş bakımından derin anlamlar taşımaktaydı.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden itibaren hediyeleşme ve amaçlarına yönelik örnekler ve yine çalışmanın dikkat çektiği dönem, özellikle diplomatik ilişkilerin düzenlenmesi açısından hediye sunmanın veya sunulan hediye kabul edilmesi durumlarının önemini bizlere göstermektedir. Bu hediyeleri kabul etmek de diplomatik açıdan birçok önemli mesajlar içermekteydi. Devletler arasındaki hediye alışverişi, duygusallık bağı taşımayan, yönetim politikaları açısından alıcısına verilmek istenen mesajı iletmeye yönelik tercihlerle sunulan politik bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Politik olarak iletilmek istenen mesaj, ikonografik olarak da tarih boyunca, bazen bir minyatürle, bir halıyla bazen bir nişan ya da silahla bazen de birçok usul ve objenin takdimiyle amaçlara hizmet için tercih edildiğini söylemek mümkündür. Osmanlı-Alman arasındaki ilişkilerde hediyeleşme, siyasi ve ekonomik ilişkilerin sürdürülmesine, birbirlerine karşı güç gösterme gibi birçok açıdan önem arz etmektedir.

Sonuç olarak neredeyse her toplumda görülen hediyeleşme geleneği, insanlık tarihi kadar bir geçmişe sahiptir. Hediyeleşme, insan ilişkilerinde, gönül kazanmaktan, karşındakini yüceltmeye ve kıymet bilmekten, birinin hakkına saygı göstermeye dek uzanan birçok insani değer içermektedir.

Kaynakça

TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

BOA, TS.MA.E., 541/44.

BOA, TSMA, D. nr. 7857.

BOA, TSMA, D. nr. 15-1.

BOA, TSMA, D. nr. 525.

BOA, Y. PRK.DFE., 1/26.

BOA, Y. PRK.SGE., 2/44.

BOA, Y.A.RES., 14/67.

BOA, Y.PRK.HR., 17/65.

BOA, Y.PRK.EŞA., 26/32.

BOA, Y.PRK.EŞA., 3/9.

BOA, Y.PRK.EŞA., 34/96.

BOA, Y.PRK.HR., 17/69.

BOA, Y.PRK.M., 4/70.

BOA, Y.PRK.NMH., 1/90.

BOA, Y.PRK.NMH., 2/32.

BOA, Y.PRK.NMH., 4/94.

BOA, Y.PRK.TŞF., 4/7.

BOA, Y.PRK.NMH., 3/18.

BOA, Y.PRK.BŞK., 59/42.

BOA, Y.PRK.EŞA., 15/64.

Gazeteler

Tarik, (1898, Kasım 8). Sayı 4615.

Tercüman-ı Hakikat, (1898, Ekim 21). Sayı 1081-6281.

Tercüman-ı Hakikat, (1898, Ekim 22). Sayı 1082-6282.

Sabah, (1898, Ekim 20). Sayı 3205.

Sabah, (1898, Kasım 2). Sayı 3218.

Makaleler ve Araştırma Eserleri

Açıkgöz, F. Ü. (2012). *XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde hediye ve hediyeleşme (Padişahlara sunulan ve padişahların verdiği hediyeler üzerine bir araştırma* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.

Alkan, N. (2016). Alman kaynaklarına göre Çanakkale Savaşı. *Belleter*, 80(289), 899-938.

Altıntaş, Y. Z. (2012). *Otto Von Bismarck ve Osmanlı'daki inajı*[Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Artar, T. ve Baysoy, E. (2020). Bismarck döneminden I. Dünya Savaşı'na Alman jeopolitik düşüncesi: Haushofer ve Hitler karşılaştırması. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 30(1), 1-24.

Ayyıldız, N. (2008). *II. Abdülhamid dönemi saray merasimleri*. Doğu Kütüphanesi Yayınları.

Azamat, N. (1992). *Tevarih-i Al-i Osman* (F. Giesse, Yay.). Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Bardakoğlu, A. (1998). Hediye. *DİA* (Cilt: 17). İstanbul: TDV.

Bilgin, F. (2013). Mekân ve insan: Gelibolu ve Barbaros Hayreddin Paşa (Osmanlı Devleti'nin Akdeniz hâkimiyeti). *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı Dergisi*, 14, 22-23.

Coşar, A. M. (2008). Türk kültüründe hediyein algılanışı. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 38(38), 34-47.

Çelik, H. (2020). *Türk basınında Alman İmparatoru II. Wilhelm'in 1898 tarihli İstanbul ve Kudüs seyahati*[Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. .

Çelik, Y. (2006). Tanzimat devrinde rüşvet-hediye ikilemi ve bu alandaki yolsuzlukları önleme çabaları. *Türk Kültürü İnceleme Dergisi*, 15, 25-64

Çevik, G. (2018). Şecere-i Harezmsâhî'de hediye ve hediyeleşme. *Turkish Studies*, 13(28), 217-240.

Doğan, M. (2002). Osmanlı İmparatorluğunda makam vergisi: caize. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 7, 34-74.

Eraslan, C. (2019). Sultan II. Abdülhamid ve politikası üzerine düşünceler. M. Bulut, M. E. Kala, N. Salık ve M. Nar (Ed.), *Sultan Abdülhamid dönemi: Siyaset-iktisat-dış politika-kültür-eğitim* (s. 132) içinde. İzü Yayınları.

Eрмаğan, İ. (2022). Dünya ekonomisinin evrim sürecinde Almanya'nın dördüncü sanayi devrimi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (71),75-92.

Felekoğlu, H. (2020). *Almanya'nın tarihi, Avrupa Birliği içindeki rolü ve diğer birlik ülkelerine siyasal ve ekonomik* [Yayımlanmamış Yüksek

- Lisans Tezi]. İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Hadîdî. (1991). *Tevârih-i Âli Osman* (N. Öztürk, Haz.). Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Hitzel, F. (2010). Diplomatik armağanlar: Osmanlı İmparatorluğu ile Batı Avrupa ülkeleri arasında modern çağda yapılan kültürel değiş tokuş. D. Couto (Ed.), *Harp ve Sulh (Avrupa ve Osmanlılar)* (Ş. Tekeli, Çev.) (s. 248) içinde. Kitap Yayınevi.
- Kanbir, F. (2022). Hediye üzerine sosyolojik bir değerlendirme. *Antropoloji*, 43, 63-66.
- Karaca, F. (2007). Pîşkeş. *DİA* (C. 34). TDV.
- Karacagil, K. (2014). II. Wilhelm'in Osmanlı imparatorluğunu ziyareti ve mihmandarı Mehmed Şakir Paşa'nın günlüğü (1898). *Türkiyat Mecmuası*, 24(2), 77-79.
- Kılıç, R. (2003). Fatih Devri (1451-1481) Osmanlı-Akkoyunlu ilişkileri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(14), 95-118.
- Mahmut Muhtar Paşa. (1999). *Maziye Bir Nazar: Berlin Antlaşması'ndan harb-i umumiye kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya münasebetleri* (N. Fidan, Çev. ve E. Kılıç, Haz.). Ötüken Yayınları.
- Menekşe, M. (2013). Berlin Konferansı sonrasında Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde Kıbrıs meselesi (1878-1923). *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 6(12), 309-325.
- Özcan, A. (1982). Fatih'in teşkilât kanunnâmesi ve nizam-ı âlem için kardeş katli meselesi. *Tarih Dergisi*, (33), 7-56.
- Özcan, A. (Haz), (2003). *Fatih Sultan Mehmed Kânunnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve karşılaştırmalı metin)*. Kitabevi Yayınları.
- Özçelik, F. ve Öztürk, M. (2021). İngiltere'nin Mısır'ı işgali ve "Taçsız Hükümdar" Lord Cromer'in Mısır idaresi (Eylül 1883-Mart 1907). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(1), 477-494.
- Öztürk, N. (2007). Osmanlı Kroniklerinde Hediye Kayıtları (1299-1500). E. G. Naskali & A. Koç (Ed.), *Hediye kitabı* (s. 49-52) içinde. Kitabevi Yayınları.
- Paşazade, Â. (2010). *Tevârih-i Âl-i Osman (Osmanoğullarının tarihi)* (K. Yavuz & M. A. Y. Saraç, Çev.). Mas Matbaacılık.
- Sayın, A. V. (2000). *Tarih-i Mâli: Kuruluşundan Kanunî döneminin sonuna kadar Osmanlı maliye tarihi (1299-1566)*. Maliye Bakanlığı Yayınları.
- Soy, H. B. (2005). Birinci Dünya Savaşı öncesinde "Orta Doğu'da Alman-İngiliz mücadelesi". *Türkiye Günlüğü*, 81, 105-106.
- Şen, M. (2007). Eski ve Orta Türkçede Hediye Kelimeleri. In E. G. Naskali & A. Koç (Eds.), *Hediye kitabı* (s. 241-252) içinde. Kitabevi Yayınları.
- Turan, A. N. (2002). Bir pîşkeş defteri için. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 13(13), 59-74.
- Uluskan, M. (2007). Avusturya imparatoruna gönderilen hediyeler (1665-1699). İçinde E. G. Naskali & A. Koç (Ed.), *Hediye kitabı* (s. 75). içinde. Kitabevi Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1954). Tunus'un 1881'de Fransa tarafından işgaline kadar burada valilik eden Hüseyinî âilesi. *Belleten*, 18(72), 545-580.
- Üçer, M. (2007). Yoklatma. E. G. Naskali & A. Koç (Ed.), *Hediye kitabı* içinde (s. 344-345). Kitabevi Yayınları.
- Yıldırım, E. ve Pirende, G. (2019). Hediye satın alma davranışının A ve B tipi kişilik özelliği açısından incelenmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(1), 310-311.
- Yılmaz, E. (2013). Bern itilâfnâmeleri 1917-1918 (Osmanlı Devleti-İngiltere-Fransa). *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 291-310

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında, her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur. Ayrıca herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Covid 19 Öncesi ve Sonrası Algılanan Mutluluk

Happiness in Individuals Before and After COVID 19

Sanem ŞEHRİBANOĞLU

Asist. Prof., Van Yuzuncu Yıl University, Economics and Administrative Sciences, Department of Economics,
Statistics Department, Van, Türkiye

Dr. Öğretim Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü, İstatistik ABD, Van, Türkiye

Orcid: 0000-0002-3099-7599 sanem@yyu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Sehribanoglu, S. (2024). Happiness in Individuals Before and after COVID 19. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 66,72-85.

Sehribanoglu, S. (2024). Covid 19 Öncesi ve Sonrası Algılanan Mutluluk. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 66, 72-85.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: September 8, 2024/8 Eylül 2024

Accepted/Kabul Tarihi: November 15, 2024/15 Kasım 2024

Published/Yayın Tarihi: December 25, 2024/25 Aralık 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December/Aralık

Issue/Sayı: 66 **Pages/Sayfa:** 72-85

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Yazar isim/lerl).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır/ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Bireyin hayatına dair hissettiği pozitif duygular mutluluk olarak tanımlanır. Ayrıca mutluluk bireyin içinde bulunduğu psikolojik, sosyolojik, ekonomik ve siyasal durumlardan etkilenir. Hükümetlerin ve Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) bile hazırlıksız olarak yakalandığı COVID-19 pandemi sürecinde yaşanan belirsizlik ve endişeler insanların güvenini sarsmıştır. Süreç boyunca yaşanan sosyal etkileşimlere getirilen kısıtlamalar, yalnızlık ve izolasyon duygularının yanı sıra insanlar işlerini ve geçim kaynaklarını kaybetmişlerdir. Küresel düzeyde yaşanan bu olumsuz sürece Türkiye'de maruz kalmıştır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) yaşam memnuniyeti anket verilerinden yola çıkarak, Covid-19 öncesinde ve sonrasında bireylerin mutluluk algısı üzerindeki değişimi etkileyen değişkenleri ve değişimleri incelemektir. Büyük veri setlerinde gereksiz verilerin analizlerden çıkarılması için özellik seçim algoritmaları kullanılır. Bu işlemler hem modellerin performanslarını artırır hem de analiz sürecinin hızlanmasını sağlar. Bu çalışmada makine öğrenimi özellik seçimi algoritmalarından olan Boruta ve Korelasyon tabanlı özellik seçim algoritmaları kullanılmıştır. Çalışma sonucunda mutluluğu etkileyen belli değişkenlerin yine mutluluk kavramı için önemli oldukları görülürken, Covid 19 sonrasında mutluluk kavramında özellikle işinden memnuniyet, işsiz olmak ve ucuz ürün tüketimi değişkenlerinin ön plana çıktığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Covid 19, Mutluluk, Yaşam Memnuniyeti, Umut, Boruta

Abstract

The positive affect experienced by an individual in regard to their life is defined as happiness. Furthermore, an individual's happiness is influenced by a multitude of factors, including their psychological, sociological, economic, and political circumstances. The uncertainty and concerns experienced during the global pandemic caused by the novel coronavirus, which even governments and the World Health Organization were unprepared for, have eroded people's trust in the institutions responsible for safeguarding their wellbeing. Furthermore, the restrictions on social interactions experienced throughout the process have resulted in feelings of loneliness and isolation. Additionally, there has been a significant loss of employment and livelihoods. Turkey has also been subjected to this adverse process, which has affected the global population. The objective of this study is to examine the variables and changes that affect the alteration in individuals' perception of happiness before and after the advent of the Covid-19 pandemic, based on the data obtained from the Turkish Statistical Institute (TurkStat) pertaining to the Turkish Life Satisfaction Survey. Feature selection algorithms are employed to eliminate superfluous data from analyses conducted on large data sets. These processes enhance the efficacy of the models and accelerate the analysis process. Boruta and Correlation-based feature selection algorithms, which are machine learning feature selection algorithms, were employed in this study. The findings revealed that while specific variables influencing happiness were pivotal for the concept of happiness, job satisfaction, unemployment, and consumption of inexpensive products emerged as salient factors in the concept of happiness after the advent of the pandemic.

Keywords: Covid-19, Happiness, Life Satisfaction, Hope, Boruta, Correlation based feature selection

Giriş

Öznel iyi oluş, bireyin yaşamı boyunca hem duygusal hem zihinsel hem de fiziksel olarak iyi hissettiği durumdur. Mutluluk psikolojide öznel iyi olma durumu olarak tanımlanır (Diener, 2007, s.151). Aluş ve Selçukkaya (2015) bireyin içinde bulunduğu psikolojik, sosyolojik, ekonomik ve siyasal yapıya bağlı olarak mutluluğun gerçekleştiğini ifade eder (s.156). Öyleyse mutluluk, bireyin kendi yaşamını değerlendirdiğinde ortaya çıkan olumlu bir durumdur.

31 Aralık 2019'da, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Wuhan kentinde ortaya çıkan Covid-19 üç ay içerisinde küresel bir salgına dönüşmüş, virüsün yayılmasını önlemek amacıyla dünyada çok sayıda ülke harekete geçmiştir. Bu süreçte insanlar ilk defa eş zamanlı karantina ve kısıtlamaların yanı sıra özellikle ekonomi ve sağlık kurumlarında ortaya çıkan krizlerle de karşı karşıya kalmıştır.

Türkiye'de 11 Mart 2020 tarihinde ilk Covid-19 vakası tespit edilmiş. Sağlık Bakanlığı virüsün yayılmasını önlemek ve kitlesel hareketliliği azaltmak amacıyla; spor müsabakalarının seyircisiz oynanmasına, umre ziyaretinden dönen vatandaşların karantinaya alınmasına, sınır kapılarının kapatılmasına, yüz yüze eğitime ara verilmesine, toplu kılınan cuma namazların ertelenmesine karar vermiştir. Devam eden süreçte önce 65 yaş üstü ve kronik hastaların daha sonra 20 yaş altındaki vatandaşlarının sokağa çıkmaması gibi ek kararlar almıştır. Bu süreçte Haziran 2020'de normalleşme durumuna geçilmesine karar verilmiş ancak Kasım 2020'de vakaların artması sonucu yeniden kapanma kararı alınmıştır. Bu durum vakalar arttıkça eve kapanma, önlemler işe yarayıp vaka sayıları azaldıkça normalleşmeye dönülmesi şeklinde tekrarlanmıştır. 2 Mart 2022 tarihinde maske takma zorunluluğunun kaldırılması ile birlikte Türkiye normalleşme sürecine girmiştir. Üç yıl süren bu salgın sürecinde aşı tartışmaları, salgından dolayı yaşanan karantina süreci, bireylerin sevdiklerini kaybetmesi, özel sektör çalışanlarının karşı karşıya kaldıkları ekonomik dar boğaz, tüm gün eve kapanmak, gelişme çağındaki çocukların sokağa çıkamaması, online olan eğitimler için gerekli teknolojinin yetersizliği ve daha birçok olumsuzluk yaşanmıştır.

Hükümetlerin ve WHO'nun hazırlıksızlığı insanların güvenini sarsmış, pandemi boyunca yaşanan belirsizlik bireylerin korku ve endişe duygularının artmasına neden olmuştur. Satıcı vd. (2023) mutluluğun iyi bir ruh sağlığı göstergesi olduğunu, Covid-19 pandemi döneminde yaşanan korkunun bireyin öznel mutluluğunu etkileme potansiyeline sahip olduğunu ifade etmiştir (s. 804). Ancak, bu süreç beraberinde dayanışma ve birlik ruhunu da ortaya çıkarmış, insanlar birbirlerine destek olmuş, dayanışma göstermiştir. İnsanların kişilik özelliklerine göre farklı tepkiler vermelerinden dolayı süreç boyunca tüm dünyayı belirsizlik içinde tutan Covid-19, toplumlarda mutluluk ve yaşam memnuniyetleri bakımından araştırmacıların dikkatini çekmiştir (Alkan ve Kavalci, 2023; Delhey vd., 2023; Kamilçelebi, 2022; Rossouw vd., 2021; Petrovič vd., 2021; Karataş vd., 2021).

Bu çalışmanın amacı, geniş kitlelere ulaşabilen TUİK'in yaşam memnuniyeti anket verilerini kullanarak Covid-19 salgını sürecinde Türkiye'de yaşanan mutluluk algısı üzerindeki değişimi incelemektir. Ayrıca bu çalışmada değişkenlerin tespiti için yapay zekânın alt kümesi olarak kabul edilen öğrenen ya da performansları iyileştiren algoritmalar kullanan makine öğrenmesi yöntemlerinden yararlanılmıştır.

Yöntem

Büyük veri setlerinin kullanıldığı analizler, daha doğru sonuçlara ulaşılmasını sağladığı için daha iyi kararlar alınmasını sağlar. Ancak büyük veri setleri içinde bulunan ilgisiz değişkenler modelin öğrenme sürecini zorlaştırır ve genelleme performansını düşürebilir (Kursa ve Rudnicki, 2010, s. 1). Bu yüzden, makine öğrenmesi tekniklerinden öznel (özellik, değişken) seçimi algoritmalarının kullanılması ilgisiz değişkenlerin veri setlerinden ayıklanmasına yardımcı olur (Albattah vd., 2022, s. 1; Kuzudisli vd., 2023, ss. 36-37; Sehribanoğlu, 2024, s. 675). Manuel seçimler yerine istatistiksel varsayımlara dayanan öznel seçimleri, büyük veri setlerinde daha etkili sonuçlar verir. Tekrarlanabilir olan bu yöntemler, ilgili ve önemli öznel özellikleri belirleyerek modelin performansını artırır (Albattah vd., 2022, ss. 2-3; Nguyen vd., 2010, s. 17).

Bu çalışma kapsamında sınıflandırma performanslarını değerlendirmek için rastgele ormanlar yönteminden, öznel seçim ise iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Birinci aşamada Boruta algoritması kullanılırken, ikinci aşamada ise Korelasyon Tabanlı Özellik Seçim (CFS) algoritması kullanılmıştır.

Rastgele Ormanlar; bu yöntem sınıflandırma, özellik seçimi ve regresyon konularında kullanılabilir (Lahouar ve Slama, 2015, s. 2). Karar ağaçlarının bir topluluk olarak kullanılmasını temel alan güçlü bir yöntemdir (Unpingco, 2019, s. 275)

Boruta Algoritması; parametrik olmayan istatistiksel yöntemlerden olan rastgele ormanlar sınıflandırma algoritmasını temel alır (Ahmed vd., 2021, s. 1856; Kursa ve Rudnicki, 2010, s. 2). Veri kümesini kullanarak elde ettiği gölge öznel özellikler arasından en yüksek skorlu meanImp değerini dikkate alarak değişkenlerin önemine karar verir (Kursa, 2020, s. 4; Sehribanoğlu, 2024, s.660). Önemsiz değişkenlerin (öznel özelliklerin) analizden çıkarılması ile analiz isteğe bağlı olarak tekrar edilir. Analiz sonucu görselleştirildiğinde önemli öznel özellikler yeşil, şüpheli bulunanlar sarı, red edilenler ise kırmızı renkle temsil edilir.

Korelasyon Tabanlı Özellik Seçim (CFS) algoritması; özellik seçiminde sınıf veya özellikler arasındaki korelasyonu dikkate alır. CFS öznel özellikleri tek tek veya ikili olarak seçer. Michalak ve Kwasnicka (2010) CFS'nin hesaplama süresini kısalttığını ve

sınıflandırma hatalarını düşürdüğünü belirtmiştir (s. 319). CFS’de özellik altkümeleri arasında (merit) değeri en yüksek olan alt kümenin en iyi özellikleri içerdiği kabul edilir.

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak, 2019 ve 2020 yılı TUİK yaşam memnuniyeti anketlerinden yararlanılmıştır ve bu çalışma nicel ilişkisel bir çalışmadır. Araştırmacıların erişimine açık bir veri seti olmasından dolayı verilerin kullanımı için etik izin talep edilmemiştir. Asif vd. (2017), Mahajan ve Saini (2020), Son vd. (2020, s. 192), Han vd. (2020) ve Şehribanoğlu (2024, s.676)’nun çalışmalarında kullandıkları gibi bağımlı değişkenin sınıflandırılmasına karar verilmiştir. Katılımcıların mutluluk medyan puanlarının altında kalan değerler (≤ 2) Mutlu, geri kalanları ise (≥ 3) Mutsuz olacak şekilde yeniden kodlanmıştır. Çalışmada kullanılabilen 164 değişken içinde eksik veriler için interpolasyon yöntemi uygulanmıştır. Analizler için Python ve R programlarından yararlanılmıştır. Ayrıca bu çalışmada, istatistiksel karşılaştırmalar için parametrik olmayan testlerden Mann-Whitey U (MWU) ve Kruskal Wallis (KW) testleri kullanılmıştır.

Bulgular

2019 yılına ait veri seti 9212 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Bu veri setinde katılımcıların %52’si Kadın, %20’si 38-48 yaş aralığında olup, yaş ortalamaları 44,9’dur. Mutluluk ortalamaları 2,55 (Medyan =2, mutlu)’dir. Katılımcıların %73’ü evli olup, %32,4’ü ilkökul mezunudur. 2020 yılına ait veri seti 10103 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Bu veri setinde katılımcıların %50,5’i Kadın, %22’si 38-48 yaş aralığında olup, yaş ortalamaları 43,5’dir. Mutluluk ortalamaları 2,60 (Medyan= 3, orta düzeyde mutlu)’dir. Katılımcıların % 70’i evli olup, %31,3’ü ilkökul mezunudur.

2019 yılında cinsiyetlere ait mutluluk puanları arasında ($p=0.986$) bir fark bulunamamış olsa da 2020 yılında ($p =0.000$) istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Yıllar içinde kadın ve erkeklerin mutluluk ortalamalarındaki değişim istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş, 2020 yılına gelindiğinde erkeklerin mutluluk puanlarının daha yüksek olduğu fark edilmiştir. Katılımcıların medeni durumları yıllar içinde ve yıllara göre dikkate alındığında mutluluk puanlarında bekar, boşanmış ve eşi ölmüş (dul) bireylerdeki değişimlerde KW ve MWU testlerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu, en fazla boşanan bireylerin mutluluk ortalama puanlarının yükseldiği (yani mutluluk düzeylerinin azaldığı) tespit edilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1.

Yıllara ait ortalama mutluluk puanları

	2019		2020		p (MWU)
	Ortalama	%	Ortalama	%	
Mutluluk	2,55		2,63		0.000*
Cinsiyet					
Erkek	2,55	%46	2,70	%49	0,000*
Kadın	2,55	%54	2,51	%51	0.027*
Medeni Durum					
Bekar	2,50	0,17	2,74	0,21	0.000*
Evli	2,56	0,73	2,53	0,70	0.068
Boşandı	2,57	0,03	3,11	0,04	0.000*
Eşi öldü	2,52	0,07	2,66	0,05	0.000*

Çalışmaya katılanların iş durumları incelendiğinde; 2019 ve 2020 yıllarında katılımcıların %67’si ücretli veya maaşlı çalışmakta olup, en düşük mutsuzluk ortalamasına sahip bireylerin 2019 yılında ücretsiz aile işçileri olduğu belirlenmişken 2020 yılında yevmiyeli çalışanlar olduğu tespit edilmiştir (Tablo 2). Ayrıca katılımcıların %7,8’i son bir yılda işini kaybederken 2020 yılında bu oran %8,2’ye yükselmiştir. 2019 yılında katılımcıların %17’si işe girerken, 2020 yılında bu oran %18 olarak artmıştır. Ancak daha detaylı incelendiğinde 2019 yılında yevmiyeli olarak işe girenlerin oranı%13 iken 2020 yılında bu oranın %16 olarak arttığı tespit edilmiştir.

Tablo 2.

İş durumu ve kiminle mutlu değişkenine ait ortalamalar

		2019		2020	
		Ort.	%	Ort.	%
Erkek	Çocuklar	2,57	0,08	2,95	0,10
	Tüm aile	2,54	0,80	2,63	0,75
Kadın	Çocuklar	2,58	0,19	2,73	0,21
	Tüm aile	2,54	0,68	2,40	0,64
İş durumu					

İşveren	2,56	0,05	2,67	0,05
Kendi hesabına	2,56	0,17	2,65	0,15
Ücretsiz aile işçisi	2,67	0,06	2,53	0,05
Ücretli veya maaşlı	2,53	0,67	2,61	0,67
Yevmiyeli (mevsimlik veya günübirlik işlerde çalışanlar)	2,65	0,05	2,81	0,07

Tablo 3.

Geçmiş karşılaştırması değişkenine ait mutluluk ortalamaları

	İşveren		Kendi hesabına		Ücretsiz aile işçisi		Ücretli veya maaşlı		Yevmiyeli	
	2019	2022	2019	2022	2019	2022	2019	2022	2019	2022
Gelişti	2,44	2,39	2,44	2,37	2,64	2,37	2,50	2,29	2,55	2,46
Aynı seviyede kaldı	2,74	2,54	2,64	2,55	2,87	2,39	2,50	2,55	2,61	2,62
Geriledi	2,58	3,06	2,60	2,95	2,54	2,89	2,57	2,94	2,69	3,14

Bireylerin iş durumları dikkate alınarak, geçmiş karşılaştırması (Beş yıl öncesi ile karşılaştırdığımızda bugünkü durumunuzu maddi veya manevi olarak nasıl görüyorsunuz?) sorusu birlikte değerlendirildiğinde her iş durumunda işin gerilediğini ifade eden bireylerin mutluluk düzeylerinin azaldığı (Tablo 3) ve aradaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu (MWU, $p=0.00$) tespit edilmiştir. Ayrıca yine katılımcılara ait bilgiler incelendiğinde 2019 yılındaki katılımcılardan %20,1'i gelirinin arttığını ifade ederken, 2020 yılında bu oranın %15,5'e düştüğü belirlenmiştir. Katılımcıların %26,7'si gelirinin azaldığını bildirirken 2020 yılında bu oran %34,1'e yükselmiştir. 2019 yılında borçlandığını belirtenlerin oranı %35,9 iken bu oranın bir sonraki yıl %39'a yükseldiği, yine 2019 yılında katılımcıların %18,2'si tasarruf yapmaya başladığını belirtirken 2020 yılında bu oranın %21'e yükseldiği tespit edilmiştir. 2019 yılında tasarrufunun azaldığını belirtenlerin oranının %29,3'den 2020 yılında %36,3'e çıktığı, ucuz ürün almaya başlayanların oranı 2019 yılında %68,9 iken bir sonraki yıl bu oranın %71,4'e çıktığı görülmüştür.

"Sizce ülkemizin en önemli sorunları nelerdir" sorusuna verilen tüm yanıtlara Tablo 4'de yer verilmiştir. 2019 yılında ülke sorunlarının başında iç göç, adalet - hukuk sistemi ve sağlık başlıkları ön plana çıkarken, 2020 yılında ise hayat pahalılığı, işsizlik ve yoksulluk başlıklarının olduğu görülmüştür.

Tablo 4.

Ülkenin sizce en önemli sorunları nelerdir sorusuna ait yanıtların dağılımı

2019	f	%	2020	f	%
İç göç	4576	0,17	Hayat pahalılığı	5758	0,19
Adalet ve hukuk sistemi	4568	0,17	İşsizlik	5419	0,18
Sağlık	3448	0,13	Yoksulluk	4384	0,14
Hayat pahalılığı	3411	0,13	Eğitim	4135	0,14
Uyuşturucu ve alkol	3083	0,11	Terör	2886	0,10
Ahlaki ve toplumsal değerlerin bozulması	2322	0,09	Ahlaki ve toplumsal değerlerin bozulması	2280	0,08
Asayiş	1659	0,06	Adalet ve hukuk sistemi	2072	0,06
Yoksulluk	1509	0,06	Uyuşturucu ve alkol	1460	0,05
Terör	913	0,03	Sağlık	1162	0,04
Eğitim	597	0,02	Dış göç	513	0,02
İşsizlik	484	0,02	İç göç	134	0,00
Dış göç	465	0,01	Asayiş	106	0,00
Toplam Cevap	27035		Toplam Cevap	30309	

Tablo 5.

Boruta analizi sonuçları

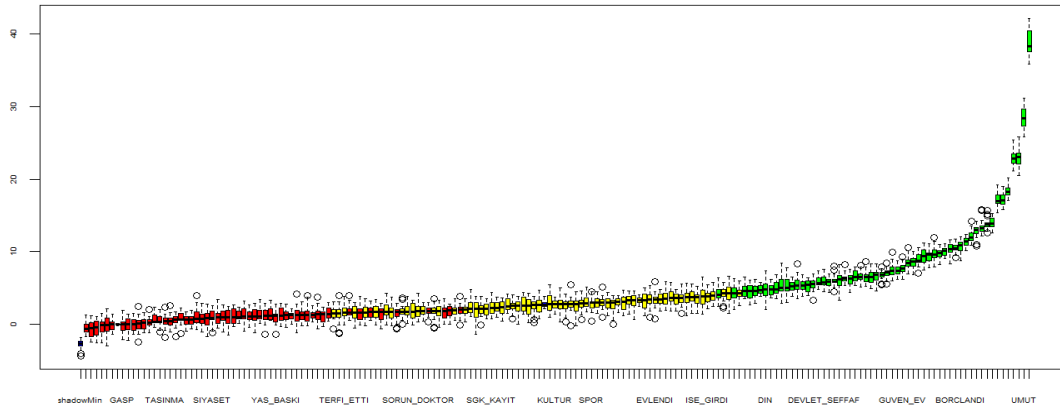
2019	meanImp	2020	meanImp
YASAM_MEMNUNİYET	36,25	YASAM_MEMNUNİYET	39,64
UMUT	26,76	UMUT	27,66
OM_SOS_HAYAT	21,65	OM_GELİR	26,82
OM_GELİR	21,30	OM_SOS_HAYAT	24,34
UMUT_BASAMAK	19,20	OM_SAGLIK	20,66

OM_SAGLIK	17,20	OM_KISISEL_BKM	19,36
OM_KISISEL_BKM	16,49	OM_KONUT	18,06
OM_EVLILIK	16,34	OM_EVLILIK	16,63
KIM_MUTLU	12,99	OM_KAZANC	14,73
OM_KAZANC	12,93	GECMIS_KARSILASTIRMA	14,30
GECMIS_KARSILASTIRMA	12,80	OM_AKRABA	12,41
OM_AKRABA	12,20	OM_GN_SAG	12,24
OM_KONUT	11,57	OM_EGITI	11,69
OM_GN_SAG	10,45	OM_IS	11,56
BORCLANDI	10,16	GUVEN_EV	10,81
GELECEK_HAYAT	10,02	OM_ARKADAS	10,29
GELECEK_EKONOMI	9,74	BORCLANDI	9,91
GELECEK_KARSILASTIRMA	9,70	GELECEK_KARSILASTIRMA	9,89
OM_EGITI	9,47	OM_SEMT	9,88
GELECEK_IS	8,92	OM_EGITIM	9,86
GELECEK_MALI	8,89	GELECEK_EKONOMI	9,45
OM_ARKADAS	8,62	KIM_MUTLU	9,41
OM_IS	8,50	OM_IS_TRFK_ZMN	9,10
OM_KOMSU	8,29	OM_KOMSU	8,91
GELIRI_AZALDI	8,12	GELECEK_HAYAT	8,52
OM_EGITIM	6,92	GELECEK_IS	8,32
CALISMAMA_NEDEN	6,69	GELIRI_AZALDI	7,89
EKONOMIK_ACIDAN	6,69	ISSIZ_OLMA	7,23
SORUN_KATKIPAY	6,68	GELECEK_MALI	7,19
GUVEN_EV	6,64	GELIR_DUZEY_DURUM	7,02
OM_SEMT	6,29	EKONOMIK_ACIDAN	6,92
SORUN_SIRABEKLE	6,27	SOSYAL_HAKLAR	6,85
OM_ULASIM	6,18	OM_YESIL_ALAN	6,83
OM_IS_TRFK_ZMN	6,13	DEVLET_SEFFAF	6,72
MEDENI_DURUM	6,07	OM_TEMIZLIK	6,44
SORUN_YASA	5,84	UCUZ_URUN	6,41
OM_SU_KALITE	5,74	DUNYA_SAYGINLIGI	6,40
DUNYA_SAYGINLIGI	5,73	OM_ULASIM	6,25
NE_MUTLU	5,69	OM_SGK	6,04
OM_ASAYIS	5,62	CINSIYET	5,94
CINSIYET	5,50	OKUL_BITEN	5,85
ISTEKI_SORUN3	5,17	BITIRILEN_YAS	5,82
DEVLET_SEFFAF	5,07	OM_ISILISKI	5,78
SOSYAL_HAKLAR	5,07	MEDENI_DURUM	5,72
SORUN_ILAC_FIYAT	4,92	KAMU_HIZMET_SUNUM	5,51
SORUN_DAVA	4,84	BIRIMNO	5,39
BITIRILEN_YAS	4,71	OM_ASAYIS	5,29
OM_SGK	4,67	BILIM	5,18
SGK_KIMDEN	4,63	ISINI_KAYBETTI	5,11
ISINI_KAYBETTI	4,60	SORUN_YASA	5,11
ISTEKI_SORUN4	4,48	MEDENI_DURUM_BASKI	5,06
SORUN_UCRET_MUAYENE	4,46	GUVEN_CEVRE	5,05
OM_ADLI	4,39	AB_UYELIK	5,03
ELEKTRO_HIZ	4,28	SGK_KIMDEN	5,01
ASKERLIK	4,27	OM_SU_KALITE	4,98
GELECEK_KISISEL	4,04	EVLENDI	4,72
		ULASIM_KARAYOLU	4,71
		AB_REFERANDUM	4,66
		SORUN_SIRABEKLE	4,63

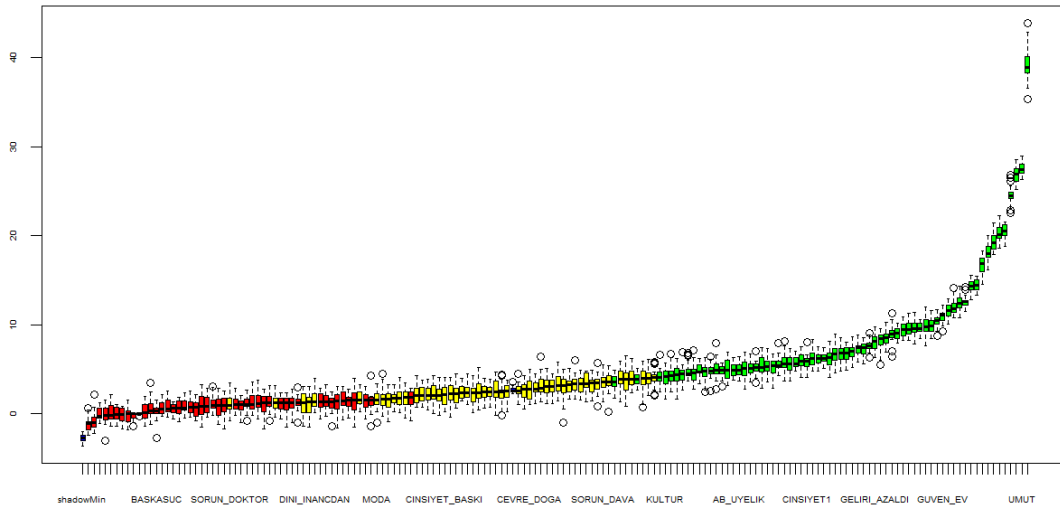
OM_ELKNİK_KAM	4,53
SORUN_ILAC_FIYAT	4,23
YAS_BASKI	4,19
GELİRİ_ARTTI	4,07
BOSANDI	4,05
SORUN_ILAC	4,00
SORUN_MAH	3,84
SORUN_DAVA	3,8
SORUN_KATKIPAY	3,73
SAGLIK_PROBLEM	3,63

OM=Ölçek Memnuniyet kelimelerinin kısaltılmış halidir.

Yıllara göre mutluluk değişkenini dikkate aldığımızda, çalışmanın birinci adımında Boruta analizi yapılmış ve ön plana çıkan değişkenler Tablo 5 ve Şekil 1'de verilmiştir. 164 değişkenle yapılan analiz sonucunda 2019 yılına ait 56 değişken onaylanırken (yeşil), 52 tanesi red edilmiş (kırmızı), 56 tane değişken ise belirsiz(sarı) olarak işaretlenmiştir. 2020 yılında ise 69 değişken onaylanırken, 47 tanesi reddedilmiş, 48 tane değişken ise belirsiz olarak işaretlenmiştir.

a. 2019 yılı Boruta sonuçları

b. 2020 yılı Boruta sonuçları

Şekil 1.

Boruta analizi sonuçları

Çalışmanın ikinci aşamasında ön plana çıkan değişkenler (Tablo 5) analize dâhil edilmiştir. CFS sonuçlarına göre en yüksek (merit) değeri dikkate alınarak ön plana çıkan değişken kümesi seçilmiştir. İkinci aşama sonucunda 2019 yılına ait 13 değişken, 2022 yılına ait 8 değişken ön plana çıkmıştır. Bu değişkenler önem sıralarına göre Tablo 6'da verilmiştir. Ayrıca bu değişkenlerin yıllar içinde mutluluk düzeylerine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılığa sahip oldukları tespit edilmiştir. Çalışma sonunda sınıflandırma başarısını ölçmek amacıyla veri setinin %70'i eğitim, %30'u test amaçlı seçilerek 100 ağaçlı rastgele ormanlar algoritması kullanılmış ve her iki gruba ait sınıflandırma performanslarının %70'inin (%72,39 ve %72,01) üzerinde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6.

CFS sonuçları			
2019 (%72,01)		2020 (%73,39)	
merit :0,4841	p	merit 0,4954	p
YASAM_MEMNUNİYET	0.00	YASAM_MEMNUNİYET	0.00
UMUT	0.00	OM_SOS_HAYAT	0.00
OM_SOS_HAYAT	0.00	UMUT	0.00
OM_GELIR	0.00	OM_GELIR	0.00
KIM_MUTLU	0.00	OM_EVLILIK	0.00
BORCLANDI	0.00	OM_KONUT	0.00
OM_SAGLIK	0.00	BORCLANDI	0.00
OM_AKRABA	0.00	OM_SAGLIK	0.00
GECMIS_KARSILASTIRMA	0.00	KIM_MUTLU	0.00
OM_EVLILIK	0.00	GECMIS_KARSILASTIRMA	0.00
GELIRI_AZALDI	0.00	OM_KISISEL_BKM	0.00
OM_KISISEL_BKM	0.00	ISSIZ_OLMA	0.00
GELECEK_IS	0.00	OM_AKRABA	0.00
		UCUZ_URUN	0.00
		OM_IS	0.00

Her iki yılda öne çıkan ortak değişkenler (sizi hayatta en çok kim mutlu eder (KIM_MUTLU) ve son bir yılda, borçlandım (BORCLANDI) sorularını temsil eden değişkenler hariç) Tablo 7’de verilmiş olup bu değişkenlerin dışında 2019 yılında son bir yılda, gelirim azaldı (GELIRI_AZALDI), GELECEK_IS (önümüzdeki yıl, Türkiye’deki iş/çalışma durumu sizce nasıl olacak?) değişkeni, 2020 yılında ise oturduğunuz konuttan memnun musunuz? (OM_KONUT), İşsiz, çalışmıyor olmaktan dolayı üzerinizde herhangi bir toplumsal baskı hissediyor musunuz? (ISSIZ_OLMA) , son bir yılda, daha ucuz ürünlerin tüketimine yöneldim (UCUZ_URUN), işinizden memnun musunuz? (OM_IS) soruları karşımıza çıkmıştır. Her iki yılda da bireylerin mutluluklarındaki en önemli değişkenin yaşam memnuniyeti olduğu görülürken, ilk üç değişkenin sıralamasında OM_SOS_HAYAT (sosyal hayatınızdan memnun musunuz? ile UMUT (kendi geleceğinizden ne kadar umutlusunuz?) sıralamasının değiştiği görülmüştür. Değişkenlerin mutlu ve mutsuz olacak şekilde sınıflandırılan mutluluk düzeyleri ve yıllara göre (aylık hane halkı gelirinizden memnun musunuz? (OM_GELIR) ve kendinize ayırdığınız zamandan memnun musunuz? (OM_KISISEL_BKM) soruları hariç) istatistiksel olarak anlamlı farklılığa sahip oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 7.

Yıllara ait ortak değişkenlerin ortalama puanları

	2019	2020	p
MUTLULUK	2,55	2,60	0.000*
YASAM_MEMNUNİYET	6,57	6,43	0.000*
UMUT	2,31	2,35	0.001*
OM_AKRABA	2,23	2,26	0.012*
OM_EVLILIK	1,92	1,85	0.000*
OM_GELIR	3,01	3,00	0.432
OM_KISISEL_BKM	2,67	2,69	0.420
OM_SAGLIK	2,41	2,33	0.000*
OM_SOS_HAYAT	2,85	2,92	0.000*

Yine ortak değişkenlerden biri olan KIM_MUTLU değişkenine göre katılımcıların tüm aileleri ile birlikte olmaktan mutlu oldukları, cinsiyetler bazında incelediğimizde ise kadınların tüm aile dışında erkeklerden daha yüksek oranda çocuklarıyla birlikte olmaktan mutlu oldukları görülmüştür (Tablo 2). Katılımcıların borçlanma durumlarına göre mutluluk düzeylerinin düşmesine neden olduğu yıllar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu Tablo 8 incelendiğinde görülmüştür.

Tablo 8.

BORCLANDI değişkenine ait ortalama mutluluk puanları

	2019		2020		p
	Ortalama	%	Ortalama	%	
Evet	2,56	0,36	2,82	0,39	0.000*
Hayır	2,54	0,64	2,46	0,61	

2019 yılında ön plana çıkan değişkenlerden olan GELECEK_IS değişkeni (Tablo 9) incelendiğinde bireylerin mutluluk puanlarının daha düşük olduğu, 2020 yılındaki katılımcıların daha kötü olacağını düşünenlerin oranının daha azaldığı tespit edilmiştir.

Tablo 9.

GELECEK_IS değişkenine ait ortalama mutluluk puanları

	2019		2020	
	Ortalama	%	Ortalama	%
Daha iyi olacak	2,52	0,17	2,32	0,20
Aynı olacak	2,53	0,24	2,47	0,27
Daha kötü olacak	2,57	0,49	2,84	0,41
Fikri yok	2,51	0,10	2,55	0,12

2020 yılında ön plana çıkan OM_KONUT değişkeni 2019 yılında ortalama puanı 2,66'dan 2020 yılında 2,83'e yükselirken konutlardan memnuniyette orta düzey memnuniyet belirtenlerin oranı 2019 yılında %9,5 iken 2020 yılda bu oranın %14,8 olarak değiştiği tespit edilmiştir. İşinizden memnun musunuz? (OM_IS) sorusunun her iki yılda da ortalama memnuniyet puanları 2,4 olarak görünse de 2020 yılında çok memnun olduğunu belirtenlerin oranındaki artışın yanı sıra memnun olmayanların mutluluk puanlarındaki azalma dikkat çekicidir (Tablo 10).

Tablo 10.

OM_IS ve ISSIZ_OLMA değişkenlerinin mutluluk ortalamaları

OM_IS	2019		2020	
	Ortalama	%	Ortalama	%
Çok memnun	2,51	0,08	2,23	0,12
Memnun	2,55	0,71	2,52	0,62
Orta	2,58	0,12	2,90	0,16
Memnun değil	2,57	0,08	3,36	0,08
Hiç memnun değil	2,43	0,01	3,64	0,02
ISSIZ_OLMA				
Hiçbir zaman	2,54	0,92	2,51	0,87
Bazen	2,63	0,05	2,91	0,08
Sıklıkla	2,64	0,02	3,30	0,03
Her zaman	2,69	0,01	3,61	0,02

ISSIZ_OLMA değişkeni de (işsiz, çalışmıyor olmaktan dolayı üzerinizde herhangi bir toplumsal baskı hissediyor musunuz?) sadece 2020 yılında karşımıza çıkan değişkenler arasındadır, Tablo 10 incelendiğinde 2020 yılında işsiz olmaktan dolayı toplumsal baskı hisseden katılımcıların mutsuzluk düzeylerinin arttığı açıkça görülmektedir.

Tartışma

Yaşam memnuniyeti, bireyin sürdürdüğü hayatı olumlu bir şekilde değerlendirmesi anlamında kullanılmaktadır (TUIK, 2023). Birey olumlu duygulara ne kadar çok sahip olursa, yaşamından ne kadar doyum alabilirse o derece mutlu olacaktır (Satici vd., 2023, s. 805). Delhey vd.(2023), Covid-19 sürecinde yaşam memnuniyetini sürdürmede (bireyin zorlu durumlarla başa çıkma kapasitesi olan) psikolojik sermayenin önemli bir rolü olduğunu ve daha güçlü psikolojik kaynaklara sahip insanların, olumsuz etkilerle daha iyi başa çıkmayı başardığını ifade etmiştir (ss. 2214-2216). Pan vd. (2023), Covid-19'a fazla maruz kalan bireylerde daha şiddetli aşırı uyarılma semptomları ve yaşam tatmininde azalma görüldüğünü ifade etmiştir (s. 2). Easterlin ve O'Connor (2023) pandemi sürecinin sosyal etkileşimlere getirdiği kısıtlamaların yalnızlık ve izolasyon duygularına yol açarak Avrupa'daki her ülkede, yaşam memnuniyetinde bir düşüş yaşadığından ancak bu durumun ülkeye ve bireysel koşullara bağlı olarak değişiklik gösterdiğinden bahsetmiştir (ss. 3-5). Delhey vd.(2023), pandemi sürecinin yaşam memnuniyeti üzerinde ciddi etkiler neden olduğunu (s. 2204), Neugebauer vd. (2023) ise Avrupa'da pandeminin üç yılını kapsayan çalışmalarında gençlerin yaşam memnuniyetinde dikkate değer bir düşüş olduğunu göstermiştir (s. 882). Bakkeli (2021) ise Norveç'te yaptıkları çalışma sonucunda 2020 yılında yaşam memnuniyetinin ciddi oranda azaldığını, bunun o dönemde yaşanan sağlık sorunları, çalışma koşulları ve aile desteği ile ilgili endişelerden kaynaklandığını belirtmiştir (ss. 9-10).

TDK (2024)'ye göre bir şeyin olmasını istemek, beklemek olarak tanımlanan umut, her zaman gelecekle ilgilidir. Satici vd. (2023), Covid-19'dan kaynaklanan sorunlardan dolayı umutlu bir bireyin olumlu beklentilerinin olmasının zihinsel bir koruyucu ve motivasyon artırıcı bir etkisi olacağını belirtmiştir (s. 805). Senger (2023) umudun, Covid-19 salgınının olumsuz ruh sağlığı

etkilerine (strese, kaygıya ve depresyona) karşı tampon görevi görerek pandemi sürecinde ruh sağlığı için koruyucu bir faktör olduğundan bahsetmiştir (s. 2). Sarker vd. (2022) ise umudun, Covid-19 korkusu ile ruh sağlığı arasındaki ilişkiye aracılık ederek ruh sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerini azalttığını belirtmiştir (s. 6). Bu çalışmada salgın öncesi ve sonrası olarak değerlendirildiğimiz yıllar arasında ön plana çıkan değişkenler arasında olan yaşam memnuniyeti ve umut değişkenlerinde istatistiksel bir fark olduğu görülmüş, bireylerin 2020 yılında virüs tehdidinden kaynaklanan korku ve farklı konularda yaşamış olabilecekleri kaygısal durumların, katılımcıların yaşam memnuniyeti ve umut puanlarını olumsuz etkilediği düşünülmektedir. Ayrıca umut değişkeni 2020 yılında öncelik sıralamasında üçüncü sıraya gerilemiş, maruz kalınan zoraki izolasyonlardan dolayı sosyal hayat değişkeni umuttan daha önemli hale gelmiştir.

Lee vd. (2023) Covid-19 döneminde sosyal ilişkilerin iki ucu keskin bir kılıç gibi olduğunu sosyal etkileşimin zor dönemlerde stres ve depresyona karşı destek kaynağı olurken bulaşma riskini de beraberinde getirdiğinden bahsetmiştir (s. 747). WHO, Mart 2020 brifinginde insanların fiziksel olarak başkalarından uzak durması gerektiğini ancak sosyal olarak uzak kalınmaması gerektiğini duyurmuştur (Ghebreyesus, 2020). Fiziksel mesafe uygulamaları virüsün yayılmasını azaltır, ancak doğası gereği insanların kişisel sosyal etkileşimlerini sınırlandırması bireyin sosyal bağlantı duygusunu daraltabilir. Yapılan araştırmalar, sosyal bağlantıların refah ve mutluluk için ne kadar önemli olduğunu kanıtlamıştır (Folk vd., 2020, s.9). Güçlü sosyal ilişkiler refah ve mutluluk için önemlidir. Eşler, partnerler, aile ve arkadaşlarla kurulan yakın ilişkilerin zihinsel ve fiziksel sağlığı önemli ölçüde iyileştirici etkisi vardır (Lee vd., 2023, s.746). Godman (2023)'a göre sosyal etkileşimlerde farklı bireylerle kurulan ilişkiler ne kadar çok olursa o kadar mutluluk ve refah artmaktadır. Bireyin hayatında yer alan diğer insanları görmesi veya onlarla sohbet etmesi ek bir mutluluk artışı sağlamaktadır. Psikolojik faktörlerin yanı sıra, insanların sosyal ilişkilerinin niteliği ve niceliğinin sosyal faktörlerin ve sosyal davranışların pandemi sırasında refahı koruduğu tespit edilmiştir (Okabe-Miyamoto ve Lyubomirsky, 2021, s. 135). Lee vd. (2023) yakın ilişkilerden sağlanan sosyal destekler ile refah arasındaki ilişkinin, Covid-19 salgını sırasında güçlendiğini gösterdi (s.760). Folk vd. (2020) Covid-19 sürecini dikkate alan çalışmalarında katılımcıların sosyal bağlantı duygularının genel olarak bozulmadan kaldığını, daha önceden iletişim kuramaları bile alternatif yollar bulduklarını ifade etmiştir (s. 10). Bu çalışmada da mutlulukta ön plana çıkan ortak değişkenler arasında karşımıza sosyal hayat ve akraba değişkenleri çıkmıştır. Bireylerin 2020 yılında yaşanan süreç sonucu eve kapanma, toplu alanlardan uzak kalınması, dışarı çıkamaması ve mesafeli yaşam dayatmalarının sonucu sosyal hayatlarından memnun olma ve akrabalar ile ilişkilerde azalma olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca katılımcıların genel olarak tüm aileleri ile birlikte olmaktan hoşlandıkları, çocuklarıyla zaman geçirme tercihlerinin 2020 yılında daha fazla arttığı tespit edilmiştir.

Evliliğinden memnun musunuz sorusu her iki yılda da ön plana çıkan değişkenlerden biridir ve 2020 yılında bireylerin memnuniyet puanlarının arttığı görülürken, katılımcıların medeni durumlarına göre mutluluk puanları incelendiğinde de mutsuzluk oranı en düşük olanların boşanan bireyler olduğu, evlilerde mutluluk düzeyleri arasında istatistiksel bir fark olmadığı tespit edilmiştir. Helliwell vd.(2021) çift olarak yaşamının Covid-19 sürecinde mutluluğun etkilerini artırdığını (s.37), Easterlin ve O'Connor (2023) ise kısıtlamaların bireylerin yalnızlaşma duygularını artırdığını belirtmiştir (ss.3-5). Hamermesh (2020) ise evli çiftlerin özgürlüklerinin kısıtlanması, gelir ve yaşam hakkındaki belirsizliklerden dolayı yaşam memnuniyetlerinde düşüşün eşleriyle zaman geçirilerek kısmen hafifletilebileceğinden bahsederken, bekarlarda durumun tam tersi olduğunu, memnuniyetteki genel düşüşün yalnız geçirmek zorunda oldukları süreyle bağlı olarak daha da kötüleşeceğinden bahsetmiştir (ss.998-999). Bu yüzden evli bireyler genel olarak bu olumsuz süreci birlikte aşarken, boşanmış veya bekar bireylerin bu durumdan daha fazla olumsuz etkilendikleri düşünülmektedir.

Covid-19 süreci özellikle yoksulluk riskiyle karşı karşıya olan bireylerde önemli ekonomik kayıplara yol açmıştır (Petersen vd., 2022, s.8). Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde savunmasız haneleri tekrar yoksulluğa sürüklemiştir (WBG, 2022). Karantina, sosyal mesafe tedbirleri derken insanlar işlerini ve geçim kaynaklarını kaybetmişlerdir. Barınma ve beslenme ihtiyaçlarını bile karşılayamaz hale gelmişlerdir (Petersen vd., 2022, s. 2). Dünya Bankası (WBG, 2022)'nin ulusal istatistik ofisleriyle işbirliği içinde yürüttüğü araştırma sonuçlarına göre pandemi sürecinin sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri de şiddetlendirerek küresel düzeyde yoksulluğun ve eşitsizliğin artmasına yol açtığı bildirilmiştir (Yonzan vd., 2022). Petersen vd. (2022) ise hükümetlerin salgınla mücadele için aldığı önlemlerin aynı zamanda mevcut ekonomik ve sosyal eşitsizlikleri de ağırlaştırarak zengin ile fakir arasındaki uçurumu genişlettiğini belirtmiştir (ss.8-10). Ferreira (2021) salgın sırasında gelir eşitsizliğinin arttığını ve bu durumdan en çok etkilenen nüfusları destekleyecek politikalara duyulan ihtiyacı ortaya çıkardığından bahsederken, Petersen vd. (2022) yoksulluk, eğitim ve gelir eşitsizlikleri gibi sosyal eşitsizliklerin daha da arttığını ifade etmiştir (ss.8-10). Bu çalışmada bireylerin iş ve ekonomik durumlarını temsil eden gelir, borçlanma, işsiz kalma gibi ön plana çıkan değişkenler, öncelikli ülke sorunları listesinde de karşımıza çıkmıştır. 2020 yılında geliri azalan, tasarruf yapmaya başlayan, ucuz ürün tüketime yönelen, borçlanan ve işini kaybeden insanların oranının arttığı, işe giren bireylerin sayılarındaki artışın olduğu ancak bu artışın yevmiyeli işçi sayısındaki artıştan kaynaklandığı tespit edilmiştir. Ayrıca geçmişle karşılaştırıldığında iş durumlarının gerilediğini ifade eden katılımcıların yevmiyeli çalışanlar olduğu da tespitler arasındadır. Adams-Prassl vd. (2020) çalışma saatlerinin azaltılması, işten çıkarılmaların geçici işçiler ve düşük vasıflı işçiler arasında daha yaygın olduğunu ifade etmiştir (ss. 4-9). Helliwell vd. (2021) işsiz olmaktan dolayı mutluluk kaybının arttığından bahsetmektedir (s. 37). 2019 yılında gelecekteki iş,

gelirin azalması değişkenleri ön plana çıkarken, 2020 yılında bu değişkenlerin yerini işsiz olmak, işinden memnuniyet ve ucuz ürün alınması değişkenlerinin aldığı görülmüştür.

Veenhoven (2008) mutluluk kavramında çevresel faktörlerin de önemli olduğundan bahsetmiş, bireylerin yaşadıkları konut koşullarının da bu noktada önemli olduğuna değinmiştir (s.465). 2020 yılında konut memnuniyeti de ön plana çıkmış değişkenler arasındadır. Pandemi nedeniyle uygulanan karantina ve sosyal mesafe önlemleri, apartmanlarda yaşayan insanların sosyal izolasyon hislerinin artmasına neden olurken, kalabalık ailelerde mahremiyet ve yalnız kalamamanın verdiği sıkıntılar olmuştur. Uzaktan çalışma modelleri hem ev hem de ofis olarak kullanılan konutlarda veya uzaktan eğitim ile derslere katılımlarda özellikle kalabalık ailelerde sorunlar yaşanmasına neden olmuştur. Yaşam alanlarının sınırlı olması, insanların evde geçirdikleri zamanı zorlaştırmış, konut tasarımları, evde çalışmayı, eğlenmeyi ve dinlenmeyi bir arada sağlama konusunda yetersiz kalmıştır (Adıgüzel Özbek ve Melikoğlu Eke, 2022, s. 387).

Veenhoven (2008) sağlık ve mutluluğun iç içe geçmiş doğasından dolayı, mutluluğun fiziksel sağlığa olumlu etkileri olduğunu ifade etmiştir (ss. 450-451). Dünya çapında milyonlarca insanın ölmesine ve enfekte olmasına neden olan koronavirüs, hem sosyal hem de ekonomik hayata yansımalarıyla birlikte bireylerin ve kamu sağlığında ciddi bir tehdit oluşturmuştur (Delhey vd., 2023, s. 2202). Pandemi sürecinde belirsizlik, korku ve endişe gibi duyguların yaygınlaşmasıyla birlikte, insanların stres seviyeleri artmış. Bu durum ruh sağlığı sorunlarının artmasına neden olmuştur (WHO, 2022). Ancak bizim çalışmamızda bireylerin 2020 yılında sağlık durumlarından bir önceki yıla göre daha memnun oldukları görülmüştür. Bu sonuç bize bireylere sorulan soru karşısında pandemi sürecinde enfekte olsalar bile hala hayatta kaldıkları için sağlığın mutluluk kavramlarına olan etkisinin yanı sıra memnuniyetlerine de olumlu bir etkisi olduğunu düşündürmüştür.

Tauraitė ve Aleksandravičienė (2023) kişisel hayata ayrılan zamanın yeterli ve kaliteli kullanılmasının bireyin genel mutluluk seviyesini ve yaşam doyumunu artırdığını ifade etmiştir (ss. 33-34). Bu dönemde, birçok kişi evden çalışma ve sosyal izolasyon gibi yeni yaşam düzenlemelerine uyum sağlamak zorunda kalmıştır. Uzaktan çalışma, birçok kişi için genellikle daha iyi bir iş ve yaşam dengesiyle sonuçlanmış bu durum bireylerin zihinsel sağlıklarını olumlu yönde etkilemiştir (Yüceol vd., 2021, s.280). Bireyin kendi isteği ile evde kalmak, kendine zaman ayırması bireyin mutluluk seviyesi artırabilir ancak zoraki dayatmalarla kişinin kendine zaman ayırması memnuniyet puanlarının artırmayacaktır. Bizim çalışmamızda katılımcıların memnuniyet puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Sonuç

Bu çalışmada Covid-19 sürecinin bireylerin mutluluk algısındaki değişimler incelenmiş mutluluk tanımı gereğince insandan insana değişmekle birlikte bazı değişkenler yine mutluluk algısında önemli değişkenler olarak karşımıza çıkmıştır. Ekonomik kayıpların yaşanmasından dolayı bireylerin işsiz olma endişeleri, geçim sıkıntılarından dolayı ucuz ürünlere yönelmeleri ve evlere zorunlu olarak kapanınca konut değişkenleri ön plana çıkmıştır. İleride yaşanabilecek olaylar için hükümetlerin ve bireylerin kendilerine ders çıkarmaları gerekmektedir. Hükümetler, toplum üzerindeki etkiyi en aza indirebilmek amacıyla vatandaşların stres ve izolasyonlarla başa çıkabilmelerine yardımcı olacak ruh sağlığı hizmetlerine yatırım yapılabilir gibi, birey ya da işletmelere destek olacak mali ve ekonomi politikaları sağlayabilmelidir. Bireyler ise fiziksel mesafelere rağmen (telefon görüşmeleri, görüntülü sohbetler ile) iletişimde kalmanın yollarını bulmalı, izolasyonun yaratacağı yalnızlaşmanın önüne geçmeli ve süreçlerin içinde yaşanan olumlu yönlere odaklanarak kendi stres ve kaygılarını yönetmeyi öğrenebilmelidirler.

Kaynakça | References

- Adams-Prassl, A., Boneva, T., Golin, M., & Rauh, C. (2020). Inequality in the impact of the coronavirus shock: Evidence from real time surveys. *Journal of Public Economics*, 189, 104245. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2020.104245>
- Adıgüzel Özbek, D., & Melikoğlu Eke, A. S. (2022). Pandemi ile Evde Yaşam: Covid-19 Süreci ve Sonrası için Konut Tasarım Stratejileri. *Megaron / Yıldız Technical University, Faculty of Architecture E-Journal*, 17(2), 371-388. <https://doi.org/10.14744/megaron.2022.78642>
- Ahmed, A. A. M., Deo, R. C., Ghahramani, A., Raj, N., Feng, Q., Yin, Z., & Yang, L. (2021). LSTM integrated with Boruta-random forest optimiser for soil moisture estimation under RCP4.5 and RCP8.5 global warming scenarios. *Stochastic Environmental Research and Risk Assessment*, 35(9). <https://doi.org/10.1007/s00477-021-01969-3>
- Albattah, W., Khan, R. U., Alsharekh, M. F., & Khasawneh, S. F. (2022). Feature Selection Techniques for Big Data Analytics. *Electronics*, 11(19), 3177. <https://doi.org/10.3390/electronics11193177>
- Alkan, O., & Kavalci, K. (2023). Gender differences in happiness during COVID-19 pandemic: Evidence from Türkiye. *Psychiatry and Behavioral Sciences*, 13(3), 153. <https://doi.org/10.5455/PBS.20230512053548>
- Aluş, Y., & Selçukkaya, S. (2015). Türk Ailesinde Mutluluk Algısı ve Değerleri. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 151-175. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/197557>
- Asif, R., Merceron, A., Ali, S. A., & Haider, N. G. (2017). Analyzing undergraduate students' performance using educational data mining. *Computers & Education*, 113, 117-194. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2017.05.007>
- Bakkeli, N. Z. (2021). Health, work, and contributing factors on life satisfaction: A study in Norway before and during the COVID-19 pandemic. *SSM - Population Health*, 14, 1-16. <https://doi.org/10.1016/j.ssmph.2021.100804>
- Delhey, J., Hess, S., Boehnke, K., Deutsch, F., Eichhorn, J., Kühnen, U., & Welzel, C. (2023). Life Satisfaction During the COVID-19 Pandemic: The Role of Human, Economic, Social, and Psychological Capital. *Journal of Happiness Studies*, 24(7), 2201-2222. <https://doi.org/10.1007/s10902-023-00676-w>
- Diener, E. (2007). Guidelines for National Indicators of Subjective Well-Being and Ill-Being. *Applied Research in Quality of Life*, 1(2), 151-157. <https://doi.org/10.1007/s11482-006-9007-x>
- Easterlin, R. A., & O'Connor, K. J. (2023). Three years of COVID-19 and life satisfaction in Europe: A macro view. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 120(19). <https://doi.org/10.1073/pnas.2300717120>
- Ferreira, F. H. G. (2021). Inequality in The Time Of Covid-19. IMF. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2021/06/inequality-and-covid-19-ferreira.htm>
- Folk, D., Okabe-Miyamoto, K., Dunn, E., & Lyubomirsky, S. (2020). Did Social Connection Decline During the First Wave of COVID-19?: The Role of Extraversion. *Collabra: Psychology*, 6(1). <https://doi.org/10.1525/collabra.365>
- Ghebreyesus, T. A. (2020). COVID-19 - Virtual press conference. WHO. https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/transcripts/who-audio-emergencies-coronavirus-press-conference-full-20mar2020.pdf?sfvrsn=1eafbff_0
- Godman, H. (2023). Can varied social interactions boost well-being? *Harvard Health Letter*. <https://www.health.harvard.edu/staying-healthy/can-varied-social-interactions-boost-well-being>
- Hamermesh, D. S. (2020). Life satisfaction, loneliness and togetherness, with an application to Covid-19 lock-downs. *Review of Economics of the Household*, 18(4), 983-1000. <https://doi.org/10.1007/s11150-020-09495-x>
- Han, H., Jahed Armaghani, D., Tarinejad, R., Zhou, J., & Tahir, M. M. (2020). Random Forest and Bayesian Network Techniques for Probabilistic Prediction of Flyrock Induced by Blasting in Quarry Sites. *Natural Resources Research*, 29(2), 655-667. <https://doi.org/10.1007/s11053-019-09611-4>
- Helliwell, J. F., Huang, H., Wang, S., & Norton, M. (2021). Happiness, trust, and deaths under COVID-19. *Çinde World Happiness Report 2021* (ss. 13-56). *World Happiness Report*. <https://worldhappiness.report/ed/2021/happiness-trust-and-deaths-under-covid-19/>
- Kamilçelebi, H. (2022). Effects of the COVID-19 Pandemic on Happiness and Socioeconomic Conditions: Differences Across Countries and Individuals' Personality Traits. *Journal of Economic Policy Researches / İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 353-372. <https://doi.org/10.26650/JEPR1063845>
- Karataş, Z., Uzun, K., & Tagay, Ö. (2021). Relationships Between the Life Satisfaction, Meaning in Life, Hope and COVID-19 Fear for Turkish Adults During the COVID-19 Outbreak. *Frontiers in Psychology*, 12. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.633384>
- Kursa, M. B. (2020). Package 'Boruta'. <https://cran.r-project.org/web/packages/Boruta/Boruta.pdf>
- Kursa, M. B., & Rudnicki, W. R. (2010). Feature Selection with the Boruta Package. *Journal of Statistical Software*, 36(11). <https://doi.org/10.18637/jss.v036.i11>
- Kuzudisli, C., Bakir-Gungor, B., Bulut, N., Qaqish, B., & Yousef, M. (2023). Review of feature selection approaches based on grouping

of features. PeerJ, 11, e15666. <https://doi.org/10.7717/peerj.15666>

- Lahouar, A., & Slama, J. B. H. (2015). Random forests model for one day ahead load forecasting. IREC2015 The Sixth International Renewable Energy Congress, 1–6. <https://doi.org/10.1109/IREC.2015.7110975>
- Lee, S. S., Shim, Y., Choi, J., & Choi, I. (2023). Paradoxical Impacts of Social Relationship on Well-Being During the COVID-19 Pandemic. *Journal of Happiness Studies*, 24(2), 745–767. <https://doi.org/10.1007/s10902-022-00614-2>
- Mahajan, G., & Saini, B. (2020). Educational Data Mining: A state-of-the-art survey on tools and techniques used in EDM. *International Journal of Computer Applications & Information Technology*, 12(1), 310–316. <https://ijcait.com/IJCAIT/121/IJCAIT1215GINIKA.pdf>
- Michalak, K., & Kwasnicka, H. (2010). Correlation based feature selection method. *International Journal of Bio-Inspired Computation*, 2(5), 319. <https://doi.org/10.1504/IJBIC.2010.036158>
- Neugebauer, M., Patzina, A., Dietrich, H., & Sandner, M. (2023). Two pandemic years greatly reduced young people's life satisfaction: evidence from a comparison with pre-COVID-19 panel data. *European Sociological Review*, 1–15. <https://doi.org/10.1093/esr/jcad077>
- Nguyen, H., Franke, K., & Petrovic, S. (2010). Improving Effectiveness of Intrusion Detection by Correlation Feature Selection. 2010 International Conference on Availability, Reliability and Security, 17–24. <https://doi.org/10.1109/ARES.2010.70>
- Okabe-Miyamoto, K., & Lyubomirsky, S. (2021). Social Connection and Well-Being during COVID-19. İçinde *World Happiness Report 2021* (ss. 133–154). World Happiness Report. <https://worldhappiness.report/ed/2021/social-connection-and-well-being-during-covid-19/>
- Pan, W., Zhou, W., Wu, J., Huang, Z., Ding, L., Guo, L., Hang, B., & Li, X. (2023). The effect of exposure to COVID-19 on life satisfaction: The mediating role of hyperarousal and moderating/mediating role of affective forecasting. *Journal of Affective Disorders*, 337, 1–10. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2023.05.062>
- Petersen, J., Hettich, N., Baumkötter, R., Wild, P. S., Pfeiffer, N., Münzel, T., König, J., Lackner, K. J., & Beutel, M. E. (2022). The burdens of poverty during the COVID-19 pandemic. *Frontiers in Sociology*, 7. <https://doi.org/10.3389/fsoc.2022.995318>
- Petrovič, F., Murgaš, F., & Králik, R. (2021). Happiness in Czechia during the COVID-19 Pandemic. *Sustainability*, 13(19), 10826. <https://doi.org/10.3390/su131910826>
- Rossouw, S., Greyling, T., & Adhikari, T. (2021). The evolution of happiness pre and peri-COVID-19: A Markov Switching Dynamic Regression Model. *PLOS ONE*, 16(12), e0259579. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0259579>
- Sarker, P. C., Sugawara, D., & Nishad, M. F. R. (2022). The mediating role of hope in relation with fear of COVID-19 and mental health: A study on tertiary level students of Rajshahi District. *Health Science Reports*, 5(5). <https://doi.org/10.1002/hsr2.836>
- Satici, S. A., Kayis, A. R., Satici, B., Griffiths, M. D., & Can, G. (2023). Resilience, Hope, and Subjective Happiness Among the Turkish Population: Fear of COVID-19 as a Mediator. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 21(2), 803–818. <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00443-5>
- Sehribanoglu, S. (2024). Determination of Variables Affecting Reading Skills Using the Boruta Algorithm in a Turkish Sample from the PISA 2018. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1–49. <https://doi.org/https://doi.org/10.30964/auebfd.1254457>
- Senger, A. R. (2023). Hope's relationship with resilience and mental health during the COVID-19 pandemic. *Current Opinion in Psychology*, 50, 101559. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2023.101559>
- Son, Y., Hyunjeong, P., & Park, M. (2020). Random Forest Analysis of Factors Influencing the Students' Reading Literacy Levels: Using PISA 2018 Korea Data. *Asian Journal of Education*, 21(1–4), 191–215. <https://doi.org/10.15753/aje.2020.03.21.1.191>
- Tauraitė, V., & Aleksandravičienė, A. (2023). The Relationship Between Time Allocation for Work and Personal Life and Happiness. *Social Welfare: Interdisciplinary Approach*, 13, 22–41. <https://doi.org/10.15388/SW.2023.13.12>
- TDK. (2024). Türk Dil Kurumu Sözlükleri. <https://sozluk.gov.tr/>
- TUIK. (2023). Yaşam Memnuniyeti Araştırması 2022. https://www.tuik.gov.tr/media/announcements/yasam_memnuniyeti_arastirmasi.pdf
- Unpingco, J. (2019). Machine Learning. İçinde *Python for Probability, Statistics, and Machine Learning* (2. baskı, s. 384). Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-18545-9>
- Veenhoven, R. (2008). Healthy happiness: effects of happiness on physical health and the consequences for preventive health care. *Journal of Happiness Studies*, 9(3), 449–469. <https://doi.org/10.1007/s10902-006-9042-1>
- WBG. (2022). Household Monitoring Systems to Track the Impacts of the COVID-19 Pandemic. World Bank Group. <https://www.worldbank.org/en/topic/poverty/brief/high-frequency-monitoring-surveys>
- WHO. (2022). Covid-19 pandemic triggers 25% increase in prevalence of anxiety and depression worldwide. <https://www.who.int/news/item/02-03-2022-covid-19-pandemic-triggers-25-increase-in-prevalence-of-anxiety-and-depression-worldwide>
- Yonzan, N., Cojocar, A., Lakner, C., Mahler, D. G., & Narayan, A. (2022). The impact of COVID-19 on poverty and inequality: Evidence

from phone surveys. World Bank Group. <https://blogs.worldbank.org/en/opendata/impact-covid-19-poverty-and-inequality-evidence-phone-surveys>

Yüceol, N., Urfa, A. M., Sarp, P., & Binici, C. M. (2021). The impact of work-life balance on mental well-being of remote working generation y academicians due to the Covid-19 pandemic in Turkey. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 43(2), 266–284. <https://doi.org/DOI: 10.14780/muiibd.1052073>

Etik Beyan

Araştırmacı, verilerin toplanması, analizi ve raporlanmasında tüm etik ilke ve kurallara uymaya özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

The Moderating Role of Perceived Quality in the Effect of Trust in Sales Consultant on Word of Mouth Communication

Satış Danışmanına Güvenin Ağızdan Ağıza İletişime Etkisinde Algılanan Kalitenin Düzenleyici Rolü

İbrahim AYDIN

Assoc. Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl University, Department of Business Administration, Van, Türkiye
Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Van, Türkiye
Orcid: 0000-0002-0720-364X aydnibrhm@hotmail.com

Hamza KOÇAK

Lecturer., Van Yüzüncü Yıl University, Department of Management and Organization, Van, Türkiye
Öğr. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Van, Türkiye
Orcid: 0000-0002-0058-8444 hamzakocak@yahoo.com.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Aydın, İ. and Koçak, H. (2024). The Moderating Role of Perceived Quality in the Effect of Trust in Sales Consultant on Word of Mouth Communication. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 66, 86-95.

Aydın, İ. ve Koçak, H. (2024). Satış Danışmanına Güvenin Ağızdan Ağıza İletişime Etkisinde Algılanan Kalitenin Düzenleyici Rolü. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 66, 86-95.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 12 July, 2024/12 Temmuz 2024

Accepted/Kabul Tarihi: 4 October, 2024/4 Ekim 2024

Published/Yayın Tarihi: December 25, 2024/25 Aralık 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: June/Haziran

Issue/Sayı: 66 **Pages/Sayfa:** 86-95

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Aydın, Koçak).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır/ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Abstract

The performance of sales personnel plays a critical role in achieving the goals of businesses. Trust is a significant factor in achieving the desired results in terms of human relations. The aim of this study is to investigate the moderating role of perceived quality in the effect of trust in sales consultants on word of mouth communication (WOMC). The study population consists of those who purchase the Thermomix TM6 product living in Türkiye. The sample of the study consists of 233 people. The sample was reached through a survey form shared in WhatsApp groups formed by those who purchased Thermomix TM6. The convenience sampling method was used to reach the sample. Structural equation modeling and Process Macro were used to test the hypotheses. It was concluded that perceived quality does not have a moderating role in the effect of trust in sales consultants on WOMC. In addition, it was found that trust in sales consultants does not have a direct effect on WOMC. It was seen that trust in sales consultants has a direct positive effect on perceived quality and perceived quality has a direct positive effect on WOMC.

Keywords: Trust in sales consultant, word of mouth communication, perceived quality, Thermomix TM6

Öz

Satış elemanlarının performansının işletmelerin hedeflerine ulaşmasında oldukça kritik bir rolü bulunmaktadır. Güven beşeri ilişkiler açısından istenen sonuçlara ulaşılması bakımında oldukça önemli bir faktördür. Bu çalışmanın amacı satış danışmanına güvenin ağızdan ağıza iletişime etkisinde algılanan kalitenin düzenleyici rolünün araştırılmasıdır. Çalışmanın evrenini Türkiye’de yaşayan Thermomix TM6 ürününü satın alanlar oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemi ise 233 kişiden oluşmaktadır. Örnekleme Thermomix TM6 ürününü satın alanların oluşturduğu WhatsApp gruplarında paylaşılan anket formuyla ulaşılmıştır. Örnekleme ulaşmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Hipotezlerin test edilmesi için yapısal eşitlik modellemesi ve Process Macro kullanılmıştır. Yapılan analizlere göre, satış danışmanına güvenin ağızdan ağıza iletişime etkisinde algılanan kalitenin düzenleyici rolünün olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca satış danışmanına güvenin ağızdan ağıza iletişim üzerinde doğrudan etkisinin olmadığı bulunmuştur. Elde edilen diğer bulgulara göre, satış danışmanına güvenin algılanan kalite üzerinde doğrudan olumlu etkisinin olduğu ve algılanan kalitenin ağızdan ağıza iletişim üzerinde doğrudan olumlu etkisinin olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Satış danışmanına güven, ağızdan ağıza iletişim, algılanan kalite, Thermomix TM6

Introduction

Personal communication that aims to inform customers and persuade them to buy products is called personal selling (Pride and Ferrell, 2016). Personal selling is the most effective tool in creating buyers' preferences, opinions and actions, especially at certain stages of the purchasing process. It is a personal interaction between more than one person. Accordingly, one person can understand the characteristics and needs of the other and make adjustments accordingly. It also allows for the emergence of all types of customer relationships, such as personal friendships, in addition to sales relationships. An effective salesperson prioritizes the customer's interests in order to establish a long-term relationship by solving the customer's problems (Kotler et al., 2018). A customer also cares about trust in a relationship that he thinks will serve his interests best (Walter et al., 2000 as cited in Amyx et al., 2016).

Trust is a very important concept in human relationships and trust plays a very big role in convincing people about a subject. People trust the words of an educator, doctor, lawyer, engineer or worker who inspires them with confidence and want to work with them. Similarly, people will want to buy products from a salesperson who inspires them with confidence. There are many studies in the literature that support this judgment (Demirgünes, 2015; Bateman and Valentine, 2015; Prendergast et al., 2014). The fact that trust in the salesperson has a positive effect on concepts such as brand advocacy, brand loyalty, trust in the manufacturer (Badrinarayanan and Laverie, 2013), and customer intention (Keeling et al., 2010) shows that trust in the salesperson is a very important issue for the business world. A sales consultant can be defined as a salesperson who aims to help their customers cope with all the difficulties in their work, who is seen as a relationship manager who aims to provide solutions and establish collaborative relationships (Steward et al., 2009). In this study, the effects of trust in sales consultants, who are a type of salesperson, on other variables will be examined. The purpose of this study is to investigate the direct effect of trust in sales consultants of Vorwerk Company operating in many international markets in Turkey on WOMC and perceived quality, as well as the moderating role of perceived quality in the effect of trust in salespeople on WOMC. It is considered important to investigate whether trust in salespeople has effects on WOMC and perceived quality, which are very valuable concepts in terms of marketing literature and the business world. No study was found in the literature review that investigated the moderating role of perceived quality in the effect of trust in salespeople on WOMC. This original aspect of the study is expected to fill a gap in the literature.

1. Literature Review

1.1. Trust in Sales Consultant

According to the Turkish Language Association, trust is defined as: "A feeling of trust and attachment without fear, hesitation, and doubt; security, confidence" (Turkish Language Association, 2024). Customer trust in the sales relationship can be defined as: "The absolute belief that the salesperson can be trusted to act in a way that serves the long-term interests of the customer." (Crosby et al., 1990). Trust is an important concept regarding customers' desire to communicate with salespersons (Wu et al., 2024). Salespersons can build trust with the practices they implement (being honest and helpful, establishing an emotional bond) (Nikolova et al., 2015). A salesperson who can build trust can also achieve important gains in reaching the goals of the business (Demirgünes, 2015; Bateman and Valentine, 2015; Prendergast et al., 2014; Badrinarayanan and Laverie, 2013; Keeling et al., 2010). Lang and Hyde (2013) examined the literature on WOMC. They concluded in their synthesized study that trust is one of the 3 variables that most affect WOMC. Gremler et al. (2001) stated that when the trust of the customers in the employee or employees increases, positive WOMC about the business will increase accordingly. Guenzi and Georges (2010) concluded in their study that the customer's trust in the salesperson is positively related to the customer's intention to recommend the salesperson. Many studies have concluded that trust positively affects WOMC (Aydın and Çelik, 2023; Ranaweera and Prabhu, 2003; Lien and Cao, 2014; Filieri et al., 2015; Kim et al., 2009; Hidayanto et al., 2014; Rahayu, 2011; Harsono, 2014). Some studies have also concluded that trust does not affect WOMC (Saodin et al., 2019; Torres et al., 2019; Stribbell and Duangekanong, 2022). Wang and Lin (2017) concluded that service, information, and system quality are positively related to perceived trust in their study conducted with 1399 surveys collected through a market research website. Masrek et al., (2018) concluded that there is a positive relationship between trust and perceived quality in their study with data collected from 365 Malaysian mobile banking customers. In a survey study conducted by Suki (2012) and attended by two hundred students from a university in Malaysia, it was found that the perceived information and perceived system quality of the mobile social network system have a significant relationship with perceived user trust. Based on this information, the following hypotheses were developed:

H1: Trust in sales consultant has a direct positive effect on WOMC.

H2: Trust in sales consultant has a direct positive effect on perceived quality.

H3: Perceived quality has a moderating role in the effect of trust in sales consultant on WOMC Perceived Quality

Customer satisfaction is of vital importance for businesses. One of the most important parameters that satisfaction depends on is product quality. Quality has been defined by different experts as "suitability for use", "compliance with needs" and "freedom from deviations (being within the desired standards)" (Kotler and Keller, 2016). Product quality depends on both the trust in the salesperson and the trust in the company. Since trust is thought to be based primarily on experience, the evaluation of product quality takes place over time. It can be argued that individuals who perceive a higher level of product quality will have a higher level of trust in both the salesperson and the manufacturer (Kennedy et al. 2001).

There are many studies that conclude that perceived quality has a positive effect on WOMC (Yapraklı and Yıldız, 2018; Yazgan et al., 2014; Chen et al., 2014). Some studies have also found a positive correlation between perceived quality and word of mouth (Gülmez and Türker, 2015; Türk, 2021). In light of the information obtained, the following hypothesis was established:

H4: Perceived quality has a direct positive effect on WOMC.

2. Method and Findings

2.1. Research Model

The following model was created by taking the hypotheses into consideration.

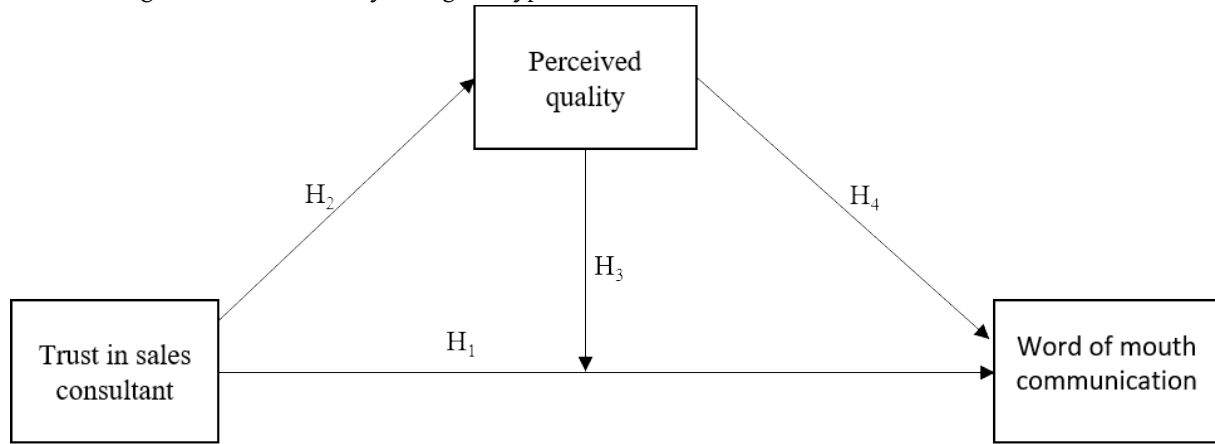

Figure 1: Research Model

2.2. Population and Sample

The population of this study consists of people in Turkey who purchased the Thermomix TM6 product of Vorwerk. The sample of the study was reached by convenience sampling. The survey form was shared in WhatsApp groups where customers who purchased the Thermomix TM6 product were present, with permission from Vorwerk. The surveys filled out by 233 people who own Thermomix TM6 were evaluated. There are some reasons why those who purchased the Thermomix TM6 product of Vorwerk were selected as the sample in the study. Because Vorwerk Company, based in Germany, which sells its products in international markets through hundreds of thousands of sales consultants and direct sales method, has been selling the Thermomix TM6 (a highly efficient and high-performance kitchen appliance) product in Turkey through sales consultants as Vorwerk Turkey Company for more than five years. This situation will provide an opportunity for cross-cultural comparison for similar studies that can be conducted in other countries.

91.8% (214) of the 233 people who made up the sample were female and 8.2% (19) were male. 11.2% (26) of the participants were single, 88.8% (207) were married. Of the participants in the sample, 0.9% (2) were 20 years old and under, 57.9% (135) were 21-40, 39.9% (93) were 41-55, and 1.3% (3) were 56 and over. 5.6% (13) of the participants had primary school education, 22.3% (52) had high school education, 54.5% (127) had a bachelor's degree, and 17.6% (41) had a postgraduate degree. Of the participants, 19.7% (46) earn 20,000 TL and below, 25.8% (60) earn 20,001-40,000 TL, 25.8% (60) earn 40,001-60,000 TL, 15.9% (37) earn 60,001-80,000 TL and 12.9% (30) earn more than 80,000 TL.

The number of independent variables in the study is two. Considering the formulas of Stevens (1996: 72) that there should be 15 participants for each independent variable ($233 > 2 \times 15 = 30$) and Tabachnick and Fidell (2007: 123) that $N > 50 + 8M$ ($M = \text{number of independent variables}$: $233 > 50 + 8 \times 2 = 66$), it was understood that 233 participants were sufficient.

2.3. Data Collection Tools

WOMC, trust in sales consultant (TSC) and perceived quality (PQ) scales were created in the form of a five-point Likert scale. For the WOMC scale, Ragueh Ismail and Spinelli (2012), for the trust in salesperson scale, Wood et al., (2008) and for the perceived quality scale, scales used by Yoo and Donthu (2001) were used.

The decision of the Publication Ethics Committee of Social and Human Sciences Scientific Research of Van Yuzuncu Yil University, dated 23.05.2024 and numbered 2024/10-28, determined that the survey used in the study was appropriate in terms of ethical rules.

2.4. Confirmatory Factor Analysis (CFA)

The standardized values in the path diagram for CFA are below 1. The fit values for CFA are shown in Table-1.

Table-1 Fit Values for CFA

χ^2	Sd	p	χ^2/Sd	GFI	CFI	RMSEA
134.260	84	.000	1.598	.931	.984	.051

According to CFA, the construct validity of the scale was ensured.

2.5. AVE and CR values of factors

Standardized factor loadings of items based on CFA and AVE and CR values of factors are shown in Table-2.

Table-2 Standard Regression Coefficients of Items and AVE and CR Values of Factors

Items	TSC	PQ	WOM
The sales consultant puts the customer's interests first.	0.49		
The sales consultant keeps their promises.	0.72		
The sales consultant is trustworthy.	0.88		
The sales consultant is honest.	0.91		
The sales consultant is sincere.	0.90		
The sales consultant is not deceptive.	0.90		
The sales consultant tells the truth.	0.84		
The sales consultant has product knowledge.	0.68		
The sales consultant is competent in their job.	0.69		
The quality of the Thermomix TM6 is probably extremely high.		0.79	
The Thermomix TM6 is very likely to be useful.		0.91	
I encourage my friends and family to buy the Thermomix TM6.			0.88
I recommend the Thermomix TM6 when anyone seeks my advice.			0.92
If the Thermomix TM6 is mentioned in a conversation, I recommend this product.			0.93
I have actually recommended the Thermomix TM6 to friends and/or family.			0.91
AVE	0.63	0.73	0.83
CR	0.94	0.84	0.95

When we look at the AVE and CR values, it is understood that convergent validity is achieved. (Yaşlıoğlu, 2017: 82).

2.6. Reliability Analysis

In order to understand whether the scales are reliable, Cronbach Alpha values, which are reliability coefficients, were examined. Cronbach Alpha values were found as 0.926 for the trust in sales consultant scale, 0.834 for the perceived quality scale and 0.946 for the WOMC scale. Therefore, the scales have sufficient reliability (İslamoğlu, 2009: 135).

2.7. Normality Test

Data is normally distributed since the skewness values are between ± 3 and the kurtosis coefficient values are between ± 10 (Kline, 2005).

Table-3 Normality Test Results

Variables	TSC	PQ	WOM
Skewness	-.396	-1.122	-1.893
Kurtosis	-.489	1.078	5.446

2.8. Correlation Analysis Results

The correlation coefficients found between the variables are shown in Table-4.

Table-4 Correlation Analysis Results

Variables		TSC	WOM	PQ
TSC	r	1	.301**	.403**
	p		.000	.000
WOM	r	.301**	1	.619**
	p	.000		.000
PQ	r	.403**	.619**	1
	p	.000	.000	

Correlation coefficients range from .301 to .619. In addition, since the variance value of 44.89 was reached as a result of Harman's single factor test, there is no common method variance bias problem in the data set of this study.

2.9. Results Findings Obtained with Structural Equation Modeling (SEM)

It was determined that using YEM in the analysis of the data would be appropriate. Process Macro was used for the moderator roles. It is understood that the fit values of the model are at an acceptable level. When the analysis results are examined, it is seen that the acceptable fit value ($\chi^2/sd = 1.637$) is less than 5. RMSEA: 0.052; SRMR: 0.050; GFI: 0.927; AGFI: 0.897; CFI: 0.983; It was determined that the values of NFI: 0.957 and TLI: 0.979 were found to be at a good level in terms of model compatibility (Hair et al., 2010).

Table-5 SEM Results

Structural Relations	Standardized Regression Coefficients (β)	Critical Ratio (C.R.)	R ²	p	Hypothesis: Accept/Reject
WOM \leftarrow TSC	0.010	0.160	0.475	.873	H ₁ : Reject
PQ \leftarrow TSC	0.403	4.671	0.162	***	H ₂ : Accept
WOM \leftarrow PQ	0.685	9.008	0.475	***	H ₄ : Accept

***<0.001 (Significance level 5%).

Trust in sales consultant has no significant effect on WOMC ($\beta=0.010$; $p>0.05$). It is understood that trust in sales consultant has a positive and significant effect on perceived quality ($\beta=0.403$; $p<0.05$). It is understood that perceived quality has a positive and significant effect on WOMC ($\beta=0.685$; $p<0.05$).

Table-6 Process Macro Results for Moderator Roles.

	Coeff	se	t	p	LLCI	ULCI	Hypothesis: Accept/Reject
TSCxPQ \rightarrow WOM	.0567	.1260	.4498	.6533	-.1916	.3050	H ₃ : Reject

As seen in Table 6, perceived quality does not have a moderating role in the effect of trust in the sales consultant on WOMC (Coeff=.0567; $p=.653$; LLCI=-.1916 ve ULCI=.3050).

Discussion, Conclusion and Recommendations

Trust has a great positive role in human relations. Salespeople can also make significant contributions to businesses and their own careers depending on successful relationships. In this study, in addition to the regulatory role of perceived quality in the effect of trust in sales consultants on WOMC, the direct effect of trust in sales consultants on WOMC and perceived quality, and the direct effect of perceived quality on WOMC were investigated. Considering the importance of the variables in the study for both the business world and the literature, it is expected that the findings obtained will make significant contributions to the business world and the literature.

A finding obtained found that trust in sales consultants has a positive effect on perceived quality. Quality plays an important role in customer satisfaction in products that people can use for many years (Levens, 2014). Customer satisfaction, on the other hand, plays a vital role in the success and even survival of the business. The perception of quality of a product such as Thermomix TM6, which can be used for many years, is very valuable for buyers, as it is multifunctional, makes kitchen work easier and saves time. Accordingly, it is an important element for sales consultants to give confidence to customers. Liu and Leach (2001) state that when salespeople establish trust with customers, they can ensure customer loyalty and prevent customers from going to competitors. Trust in salespeople reduces perceived risk in customers and leads to a more enjoyable shopping experience (Arditto et al., 2020). When customers perceive that a salesperson listens to them carefully, this increases their trust in the salesperson and makes them more willing to interact with the salesperson in the future (Ramsey and Sohi, 1997). When it is understood that a product does not meet customer expectations and/or needs, telling the customer about this is another important element in establishing trust. Considering that accessing information has become much easier today and customers are much more knowledgeable than before, it is important for salespeople to receive training in establishing trust (Paliszkievicz and Klepacki, 2013). Another finding found was that trust in the sales consultant significantly affects WOMC. This was an unexpected result. Because trust in the salesperson was expected to have a positive effect on WOMC. It is thought that using qualitative methods such as in-depth interviews in other studies to reveal the factor or factors that cause this result will reveal important findings.

It has been found that perceived quality positively affects WOMC. It is expected that marketing efforts such as marketing activities and advertising activities on social media, together with the efforts of sales consultants, will increase the perceived quality level among customers and this will increase WOMC. It is thought that a product such as Thermomix TM6, which can be used for many years and is a shopping product even specialty product for some people, its quality will have a positive effect on perceived quality due to factors such as its features and durability. According to another finding, it was concluded that perceived quality does not have a regulatory role in the effect of trust in the sales consultant on WOMC. Accordingly, perceived quality does not have a role such as increasing or decreasing the effect of the sales consultant on WOMC.

When examined in the context of the effect of trust on WOMC, the fact that trust in the sales consultant does not have a significant effect on WOMC contradicts the findings of Guenzi and Georges (2010), Aydın and Çelik (2023), Ranaweera and Prabhu (2003), Lien and Cao (2014), Filieri et al., (2015) Kim et al., (2009), Hidayanto et al., (2014), Rahayu (2011), Harsono (2014) but is similar to the findings of Saodin et al., (2019), Torres et al., (2019), Stribbell and Duangekanong (2022). When examined in the context of the effect of trust on perceived quality, the positive effect of trust in the sales consultant on perceived quality is parallel to the findings of Wang and Lin (2017), Masrek et al., (2018) and Suki (2012). The result obtained regarding the positive effect of perceived quality on WOMC is similar to the findings obtained by Yapraklı and Yıldız (2018), Yazgan et al., (2014), Chen et al., (2014), Gülmez and Türker (2015) and Türk (2021).

The study was conducted only on Thermomix TM6 owners in Turkey. The findings obtained cannot be generalized to the whole world. The perspectives in different cultures can be understood with the findings obtained from studies to be conducted in other countries or from studies to be conducted in Turkey and other countries in which the results will be compared. The study was conducted on Thermomix TM6 purchasers. Other studies can be conducted on people who purchase other products. The effect of the variable of trust in sales consultant, which is a type of salesperson, on other variables was investigated in the study. The effects of trust in different types of salespersons, such as technical salespersons, on other variables can be investigated in other studies. The variables of trust in sales consultant, WOMC and perceived quality were used in the study. In other studies, variables such as the image of the sales consultant, purchase intention and brand love can be used.

References

- Amyx, D., Bhuiyan, S. N., & Shows, G. D. (2016). Customer-salespeople relationship: Influence of salespeople entrepreneurial behaviours. *Marketing Intelligence & Planning*, 34(5), 586-604.
- Arditto, L., Cambra-Fierro, J. J., Fuentes-Blasco, M., Jaraba, A. O., & Vázquez-Carrasco, R. (2020). How does customer perception of salespeople influence the relationship? A study in an emerging economy. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 54, 101952.
- Aydın, İ., & Çelik, Z. (2023). Drone İle Teslimata Yönelik Algılanan Güvenin Kullanım Niyeti Üzerindeki Etkisinde Algılanan Risk Ve Ağızdan Ağıza İletişimin Aracılık Rollerinin Araştırılması. *Equinox Journal of Economics Business and Political Studies*, 10(1), 49-67.
- Badrinarayanan, V., & Laverie, D. A. (2013). The role of manufacturers' salespeople in inducing brand advocacy by retail sales associates. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 21(1), 57-70.
- Bateman, C., & Valentine, S. (2015). The impact of salesperson customer orientation on the evaluation of a salesperson's ethical treatment, trust in the salesperson, and intentions to purchase. *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 35(2), 125-142.
- Chen, Y. S., Lin, C. L., & Chang, C. H. (2014). The influence of greenwash on green word-of-mouth (green WOM): The mediation effects of green perceived quality and green satisfaction. *Quality & Quantity*, 48, 2411-2425.
- Crosby, Lawrence A., Kenneth R. Evans, and Deborah Cowles. 1990. "Relationship Quality in Services Selling: An Interpersonal Influence Perspective." *Journal of Marketing* 54 (July): 68-81.
- Demirgünes, B. K. (2015). Satis Elemaninin Etik Davranışı: Tüketici Algisinin Güven, Memnuniyet ve Tekrar Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi. *İs Ahlakı Dergisi*, 8(1), 5.
- Filieri, R., Alguezaui, S., & McLeay, F. (2015). Why do travelers trust TripAdvisor? Antecedents of trust towards consumer-generated media and its influence on recommendation adoption and word of mouth. *Tourism management*, 51, 174-185.
- Gremler, D. D., Gwinner, K. P., & Brown, S. W. (2001). Generating positive word-of-mouth communication through customer-employee relationships. *International journal of service industry management*, 12(1), 44-59.
- Guenzi, P., & Georges, L. (2010). Interpersonal trust in commercial relationships: Antecedents and consequences of customer trust in the salesperson. *European Journal of Marketing*, 44(1/2), 114-138.
- Gülmez, M., & Türker, G. Ö. (2015). Ağızdan ağıza iletişim ile tüketici odaklı marka değeri arasındaki ilişkinin incelenmesi: Tur operatörleri ve seyahat acenteleri müşterileri üzerine bir uygulama. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 12(1).
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L., (2010). *Multivariate Data Analysis*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Harsono, S. (2014). The institution image and trust and their effect on the positive word of mouth. *International Research Journal of Business Studies*, 7(1).
- Hidayanto, A. N., Herbowo, A., Budi, N. F. A., & Sucahyo, Y. G. (2014). Determinant of customer trust on e-commerce and its impact to purchase and word of mouth intention: A case of Indonesia. *J. Comput. Sci.*, 10(12), 2395-2407.
- İslamoğlu, A. H. (2009). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, (1. Baskı), Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İzmit.
- Keeling, K., McGoldrick, P., & Beatty, S. (2010). Avatars as salespeople: Communication style, trust, and intentions. *Journal of Business Research*, 63(8), 793-800.
- Kim, T. T., Kim, W. G., & Kim, H. B. (2009). The effects of perceived justice on recovery satisfaction, trust, word-of-mouth, and revisit intention in upscale hotels. *Tourism management*, 30(1), 51-62.
- Kennedy, M. S., Ferrell, L. K., & LeClair, D. T. (2001). Consumers' trust of salesperson and manufacturer: an empirical study. *Journal of Business research*, 51(1), 73-86.
- Kline, R. B., *Principles and Practice of Structural Equation Modeling: Methodology in the Social Sciences*, New York, NY: Guilford Press, 2005.
- Kotler, Philip, Armstrong, Gary ve Opresnik, Marc Oliver. (2018). *Principles of Marketing*. 17. Global ed. Pearson Education Limited.
- Kotler, P. ve K. L. Keller (2016). *Marketing Management (Global Edition)*. Pearson Education Limited, Essex England.
- Lang, B., & Hyde, K. F. (2013). Word of mouth: what we know and what we have yet to learn. *Journal of consumer satisfaction, dissatisfaction and complaining behavior*, 26, 1-18.
- Levens, M. (2014). *Marketing Defined, Explained, Applied*, Pearson Education Limited, Essex, England.
- Lien, C. H., & Cao, Y. (2014). Examining WeChat users' motivations, trust, attitudes, and positive word-of-mouth: Evidence from China. *Computers in human behavior*, 41, 104-111.

- Liu, A. H., & Leach, M. P. (2001). Developing loyal customers with a value-adding sales force: Examining customer satisfaction and the perceived credibility of consultative salespeople. *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 21(2), 147-156.
- Masrek, M. N., Halim, M. S. A., Khan, A., & Ramli, I. (2018). The impact of perceived credibility and perceived quality on trust and satisfaction in mobile banking context. *Asian Economic and Financial Review*, 8(7), 1013-1025.
- Nikolova, N., Möllering, G., & Reihlen, M. (2015). Trusting as a 'leap of faith': Trust-building practices in client-consultant relationships. *Scandinavian journal of management*, 31(2), 232-245.
- Paliszkievicz, J., & Klepacki, B. (2013). Tools of building customer trust. In *Proceedings of International Conference, Active Citizenship by Knowledge Management & Innovation* (pp. 1287-1294).
- Paul Prendergast, G., Sze Li, S., & Li, C. (2014). Consumer perceptions of salesperson gender and credibility: an evolutionary explanation. *Journal of consumer marketing*, 31(3), 200-211.
- Pride, William M. ve Ferrell, O.C. (2016). *Marketing*. Cengage Learning, Inc., Boston.
- Rahayu, S. (2011). Internal customer satisfaction and service quality toward trust and word of mouth. *Asean Marketing Journal*, 3(2), 114-123.
- Ramsey, R. P., & Sohi, R. S. (1997). Listening to your customers: The impact of perceived salesperson listening behavior on relationship outcomes. *Journal of the Academy of marketing Science*, 25, 127-137.
- Rageh Ismail, A., & Spinelli, G. (2012). Effects of brand love, personality and image on word of mouth: The case of fashion brands among young consumers. *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*, 16(4), 386-398.
- Ranaweera, C., & Prabhu, J. (2003). On the relative importance of customer satisfaction and trust as determinants of customer retention and positive word of mouth. *Journal of Targeting, Measurement and Analysis for marketing*, 12, 82-90.
- Saodin, Suharyono, Zainul, A., Sunarti (2019). The Influence of E-service Quality toward E-satisfaction, E-trust, E-word of Mouth and Online Repurchase Intention: A Study on the Consumers of the Three-star Hotels in Lampung. *Russian Journal of Agricultural and Socio-Economic Sciences*, 93(9), 27-38.
- Steward, M. D., Hutt, M. D., Walker, B. A., & Kumar, A. (2009). Role identity and attributions of high-performing salespeople. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 24(7), 463-473.
- Stevens, J., (1996). *Applied Multivariate Statistics for the Social Sciences*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Stribbell, H., & Duangekanong, S. (2022). Satisfaction as a key antecedent for word of mouth and an essential mediator for service quality and brand trust in international education. *Humanities and Social Sciences Communications*, 9(1), 1-11.
- Suki, N. M. (2012). Correlations of perceived flow, perceived system quality, perceived information quality, and perceived user trust on mobile social networking service (SNS) users' loyalty. *Journal of Information Technology Research (JITR)*, 5(2), 1-14.
- Tabachnick B. G. and L. S. Fidell, *Using Multivariate Statistics*. Boston: Pearson Education, 2007.
- Torres, J., Torres, P., & Augusto, M. (2019). The impact of trust and electronic word-of-mouth reviews on purchasing intention. *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*, 37(1), 136-151.
- Türk Dil Kurumu (2024), <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim: 06.07.2024
- Türk, Z. (2021). Tüketicilerin ağızdan ağıza pazarlama faaliyetlerinde marka sadakati ve markaya yönelik algılanan kalitenin etkisi üzerine bir araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 1-27.
- Wu, M., Andreev, P., Benyoucef, M., & Hood, D. (2024). Unlocking B2B buyer intentions to purchase: Conceptualizing and validating inside sales purchases. *Decision Support Systems*, 179, 114165.
- Wang, E. S. T., & Lin, R. L. (2017). Perceived quality factors of location-based apps on trust, perceived privacy risk, and continuous usage intention. *Behaviour & Information Technology*, 36(1), 2-10.
- Wood, J. A., Boles, J. S., Johnston, W., & Bellenger, D. (2008). Buyers' trust of the salesperson: An item-level meta-analysis. *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 28(3), 263-283.
- Yapraklı, T. Ş., & Yıldız, T. (2018). Yeşil Aklamanın Algılanan Risk, Kalite ve Memnuniyet Üzerindeki Etkisi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(18), 359-378.
- Yazgan, H., Kethüda, Ö. & Çatı, K. (2014). Tüketici temelli marka değerinin ağızdan ağıza pazarlamaya etkisi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1), 237-252.
- Yaşloğlu, M. M. (2017). Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik: Keşfedici ve Doğrulayıcı Faktör Analizlerinin Kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.
- Yoo, B., Donthu, N. (2001). Developing and Validating a Multidimensional Consumer-Based Brand Equity Scale. *Journal of Business Research*, 52(1), 1-14.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Varolmanın Ağırlığı: Ferit Edgü'nün Romanlarında Zaman-Mekân, Sürgün-Kurban ve Ölüm

The Weight of Being: Time-Space, Exile-Survival and Death in the Novels of Ferit Edgü

Zeynep ÇOLAK

Dr., İzmir, Türkiye

<https://orcid.org/0000-0001-9501-0727> zeynepcokolak@gmail.com

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Çolak, Z. (2022). The Weight of Being: Time-Space, Exile-Survival and Death in the Novels of Ferit Edgü. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 66, 96-112.

Çolak, Z. (2022). Varolmanın Ağırlığı: Ferit Edgü'nün Romanlarında Zaman-Mekân, Sürgün-Kurban ve Ölüm. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 66, 96-112.

Article Type / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: September 25, 2024/25 Eylül 2024

Accepted/Kabul Tarihi: November 16, 2024/16 Kasım 2024

Published/Yayın Tarihi: December 25, 2024/25 Aralık 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December/Aralık

Issue/Sayı: 66 **Pages/Sayfa:** 96-112

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Zeynep ÇOLAK).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır/ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Bu makale Ferit Edgü'nün *Kimse, O/Hakkari'de Bir Mevsim* ve *Eylülün Gölgesinde Bir Yazdı* adlı romanlarında zaman, mekân, sürgün, kurban ve ölüm temalarını ele almaktadır. Bu temalar Edgü ve Varoluşçu felsefede genellikle birlikte ele alındıkları nedeniyle bu makalede birbiriyle kopmaz bir ilişki içerisinde yorumlanmakta, ona göre analizler yapılmaktadır. Edgü'nün romanlarının Varoluş felsefesinin temel unsurlarını yansıttığı ve romanlarının bu felsefi arka plan çerçevesinde yazıldıkları savından hareket eden bu çalışma, bu çerçevede, özellikle Martin Heidegger'in, Jean Paul Sartre'in ve Albert Camus'nün yaklaşımlarına başvurmuştur. Bu perspektif içerisinde Heidegger'in "varlığa fırlatılma" ve "ölüme doğru varlık", Sartre'in "varlığın yükü", "bireysel özgürlük" ve Camus'nün "absürt-uyumsuz" gibi kavramları Edgü'nün romanlarının analizinde kullanılmaktadır. Edgü'nün romanlarında mekânın izole ve zorlayıcı koşulları, karakterlerin hem fiziksel hem de ruhsal anlamda birer sürgün gibi hissetmelerine yol açar. Pirkanis köyü gibi yerler, Edgü'nün karakterlerinin varoluşsal kaygılarını ve yabancılaşma duygularını yoğunlaştıran mekânlar olarak karşımıza çıkarlar. Edgü'nün eserlerinde karşılaşılan içsel çatışmaları, karakterlerin yaşamın anlamsızlığı karşısındaki arayışlarını, iç monologlar ve parçalı diyaloglar bu varoluşsal kaygıların ve yabancılaşma duygularının biçimsel, edebi düzlemdeki yansımaları şeklinde okunabilir. Edgü'nün bu anlatım tarzı, bireyin dünyadaki anlam arayışını evrensel varoluşsal sorularla harmanlar. Tanımlayıcı, karşılaştırmalı ve içerik analizi gibi araştırma yöntemlerini kullanan bu çalışma Ferit Edgü'nün romanlarına bütünlük bir bakış açısından Varoluşçu felsefe bağlamında inceleyen bir ilk çalışma niteliği taşımaktadır. Bu bakımdan bu çalışma edebi çözümlerle ilgili felsefi düşünceleri Ferit Edgü ve onun romanları özelinde bir araya getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ferit Edgü, Roman, Türk Edebiyatı, Varoluşçuluk.

Abstract

This study examines the themes of time, space, exile, survival, and death in Ferit Edgü's novels *Kimse, O/Hakkari'de Bir Mevsim*, and *Eylülün Gölgesinde Bir Yazdı*. Given that these themes are often explored together in existential philosophy and Edgü's works, this study interprets and analyses them as being inextricably linked. The analysis is based on the premise that Edgü's novels reflect key elements of existential philosophy and were written within this philosophical framework. In this context, the study draws on the approaches of Martin Heidegger, Jean-Paul Sartre, and Albert Camus. Heidegger's concepts of "thrownness into being" and "being towards death," Sartre's notions of "the burden of existence" and "individual freedom," and Camus' idea of the "absurd" are used in analysing Edgü's novels. The isolated and harsh conditions of the settings in Edgü's novels, such as Pirkanis village, contribute to the characters' experiences of exile, both physically and spiritually. These places amplify the characters' existential anxiety and sense of alienation. The inner conflicts, fragmented dialogues, and monologues in Edgü's works reflect these existential concerns on a formal, literary level. Edgü's narrative style weaves the individual's search for meaning into universal existential questions. Employing descriptive, comparative, and content analysis methodologies, this article stands as the first comprehensive study to examine Ferit Edgü's novels within the framework of existential philosophy, thereby bringing together literary analysis and philosophical thought with a focus on Edgü's works.

Keywords: Ferit Edgü, Novel, Turkish Literature, Existentialism.

Giriş

Varoluşçu felsefe, modern dünyanın önemli düşünce akımlarından biri olarak, temelde bireyin dünyadaki varoluşunu, özgürlüğünü ve bu özgürlüğün getirdiği sorumlulukları ele alır. Bu felsefi yaklaşım, özellikle 20. yüzyılda birçok edebi eserde derin bir etki yaratmış ve bireyin anlam arayışı, anlamsızlık duygusu ve varoluşsal kaygıları içerisindeki mücadelesini merkeze yerleştirmiştir. Martin Heidegger (2021), Jean-Paul Sartre (2007, 1981) ve Albert Camus (1997) gibi önemli varoluşçu düşünürler, insanın dünyaya fırlatılmış bir varlık olduğunu vurgulamış; bu dünyada var olmanın getirdiği özgürlüğün, sorumlulukların ve ölümün kaçınılmazlığıyla yüzleşmenin bireyi kendi varoluşsal hakikatine ulaştırabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bu yüzleşme, bireyin içsel dünyasında derin bir kaygıya ve anlam arayışına yol açar. Birey, kendi varlığını anlamlandırmaya çalışırken, bu felsefi düşünceye göre, sürekli bir gerilim ve çelişki içerisinde var olur. Bu bağlamda Türk Edebiyatının önde gelen yazarlarından Ferit Edgü'nün inceleyeceğimiz (2018, 2013, 2021) eserleri de varoluşçu felsefenin temel kavramlarını edebi bir düzlemde işlemesi bakımından önemlidir. Edgü, bireysel özgürlüğü, anlamsızlık duygusunu ve insanın kendi gerçekliğini yaratma ihtiyacını ön planda tutarak, varoluşçu düşüncenin Türk edebiyatında bıraktığı izi belirginleştirir. Bu izin nasıl belirgin hâle geldiğine ilişkin şu sözleri oldukça çarpıcıdır: "Bizden öncekilerden daha değişik şeyler söylememiz gerekiyordu. Kendi gerçeğimizi, kendi doğrularımızı bulacaktık. Bizden öncekileri okumuştuk. Büyük çoğunluğu, bizim gereksinmelerimize, sorularımıza karşılık vermiyordu. Dünyayı onlardan oldukça farklı algılıyorduk... Biz de o sıralarda varoluşçuluğun sloganlarını kullanıyorduk: 'insan özgürdür', 'Özgürlük bunaltıdır', 'Varlıktan önce öz gelir'" (Edgü'den aktaran Kurt, 2009, s. 146). Edgü, önceki kuşaklardan farklı olarak, kendi doğrularını ve kendi gerçekliğini yaratma arzusundadır. Edgü'nün varoluşçulukla olan bu etkileşimi, onun karakterlerinin hem dış dünyayla olan bağı koparmasına hem de kendi içsel yolculuklarına odaklanmalarına olanak sağlar. Bu durum, bireyin varlığını anlamlandırma çabasında özgürlük ve yabancılaşma gibi varoluşçu temaların belirleyici bir rol oynadığını gösterir ve Edgü'nün edebi dilinde varoluşçuluğun izlerini güçlü bir şekilde hissettirir. Edgü'nün varoluşçulukla olan bu etkileşimi, karakterlerinin hem dış dünyayla olan bağı koparmasına hem de kendi içsel yolculuklarına odaklanmalarına olanak sağlar. Bu çerçevede onun özellikle üç romanı öne çıkar: *Kimse, O/Hakkari'de Bir Mevsim ve Eylülün Gölgesinde Bir Yazdı*.

Edgü bu romanlarında karakterlerini hem coğrafi hem de psikolojik ve ruhsal anlamda bir sürgün yaşamına mahkûm eder. Bu sürgün sadece fiziksel bir yer değiştirme değil, aynı zamanda varoluşsal bir iç yolculuk anlamı taşır. Karakterler, varlıklarını ve hayatlarının anlamını sorgularken, sürekli bir içsel çatışma ve yalnızlık içerisinde hareket ederler. Edgü'nün yapıtlarında sıkça karşımıza çıkan bu yaklaşım, karakterlerin hem dış dünyayla olan ilişkilerini hem de içsel dünyalarını derinden etkileyen bir süreci anlatır. Özellikle Heidegger'in (2021) "varlığa fırlatılma", "ölüme doğru varlık" kavramları, Sartre'ın (2007, 1981) "bireysel özgürlük", "varoluşun yükü" gibi düşünceleri ve Camus'nün (1997) "absürt-uyumsuz" yaklaşımı, Edgü'nün karakterlerinin kendi varlıklarına ve dünyaya dair anlam arayışlarına dair güçlü bir zemin oluşturur. Zaman, mekân, sürgün, kurban ve ölüm gibi kavramlar varoluşçu metinlerde iç içe geçen kavramlardır ve birlikte ele alındıklarında daha derin bir felsefi boyut kazanırlar. Bu kavramların gerektirdiği ontolojik süreçlerin her biri bireyin dünyadaki anlam arayışını daha da karmaşık hâle getirir; zamanın akışında, varoluşun geçici doğasıyla yüzleşmek zorunda kalan insan, sürgünlüğün verdiği yabancılık hissiyle kendi iç dünyasına çekilir. Burada sürgün, bireyin dünyada yer bulamama, aidiyetsizlik ve anlamsızlıkla karşı karşıya kalmasını pekiştirirken, kurban olma hâli onun bu evrende kaçınılmaz bir feda edilişle yüzleşmek zorunda kalabileceğini gösterir. Ölüm bu döngünün nihai gerçeği olarak tüm anlam çabalarını sınıyan bir son olarak belirir. Edgü'nün karakterleri varoluşun getirdiği bu kavramlarla sürekli bir hesaplaşma içerisindeyler: Fiziksel dünyadaki mekânsal sınırlamalara rağmen, daha büyük ölçekli zihinsel bir sürgünü deneyimlerler. Her üç romanda da karakterler hem dış dünyada bir yer bulamazlar hem de kendi iç dünyalarında kimliksizlik ve anlamsızlık duygularıyla boğuşurlar.

Bu olgulardan hareketle Edgü'nün romanları ile varoluşçu felsefe arasındaki bağlantıları açık bir şekilde ortaya koyabilmek için bu çalışmada tanımlayıcı, karşılaştırmalı ve içerik analizi yöntemlerinden yararlanılacaktır. Tanımlayıcı yöntem, Edgü'nün romanlarındaki varoluşsal unsurların ana hatlarını belirlerken; içerik analizi, bu temaların bu eserlerde nasıl ustaca işlendiğini ortaya koyacaktır. Karşılaştırmalı analiz ise bu romanlardaki varoluşçu öğeleri, varoluşçu felsefenin temel kavramlarıyla karşılaştırarak inceleyecektir. Bu yöntemler aracılığıyla bu makalede Edgü'nün bu romanlarındaki edebi anlatımı, karakterleri, olay örgüleri, zaman ve mekân dinamikleri ile varoluşçu düşüncenin felsefi temelleri arasındaki bağlantılar kapsamlı bir şekilde değerlendirilecektir.

1. Zaman ve Mekân

Martin Heidegger'in (2021) zaman ve mekân üzerine düşünceleri varoluş felsefesinin merkezinde yer alır. Bu kavramlar onun felsefesinde insanın dünya ile kurduğu varoluşsal ilişkiyi anlamlandıran kategorilerdir. Zamanın belirsizliği ve mekânın bireyin iç dünyası üzerindeki etkisi Heidegger'in düşüncelerinde kilit bir yer tutar.

Heidegger'e (2021, s. 347-48) göre zaman insan varoluşunun (Dasein) en temel boyutudur ve birey, dünyada bulunma hâlini zamansal bir süreçle oluşturur. *Varlık ve Zaman*'da (Heidegger, 2021, s. 379-85) zamanın kendi içerisinde üç ana kategoriye ayrıldığını belirtir: Geçmiş (Gewesenheit), şimdiki zaman (Gegenwart) ve gelecek zaman (Zukunft). Bu üç zaman dilimi bireyin dünyada kendi varoluşunu anlamlandırmasında birbirleriyle iç içe geçer. Heidegger, geçmişin varoluş üzerindeki etkisini, insanın geçmişi sürekli bir şekilde şimdiye taşıdığını vurgulayarak açıklar. Ona göre, insan (Dasein), her zaman bir geçmişle belirlenir. Birey, varoluşunu geçmiş deneyimleri ve kararları üzerinden inşa eder ve bu geçmiş, onun şimdiki ve gelecekteki varoluşuna yön verir. İnsan, geçmişinin bir sonucu olarak bugün var olur, ancak bu geçmiş, sabit ve değişmeyen bir yapı değil, sürekli yeniden yorumlanan ve şimdiye eklenen bir süreçtir (Heidegger, 2021, s. 374-378). Geçmiş, sadece yaşanmış olayların birikimi değildir; aynı zamanda bireyin varoluşsal projeleri üzerinde etkili olan bir güçtür. Bu çerçevede bireyin bugün yaptığı seçimler, geçmişin sürekli olarak yeniden ele alınmasıyla ilişkilidir. Heidegger'e (2021, s.560-61) göre şimdiki zaman (Gegenwart), geçmiş ve gelecek (Zukunft) ile varoluşun zamansal bütünlüğünü oluşturur. Ancak şimdiki zaman, diğer zaman boyutlarıyla birlikte, insanın dünyadaki varoluşunu nasıl deneyimlediğine dair dinamik ve varoluşsal bir kavram olarak ele alınır. Heidegger'in (2021, s. 304) zaman anlayışında şimdiki zaman, varoluşun belirli bir anı değil, insanın geçmiş ve gelecek arasında köprü kurduğu bir deneyim alanı olarak ele alınır. Dasein, yani insan varlığı, şimdiki zamanda varolmakla birlikte, bu an geçmişin bir devamı ve geleceğin bir beklentisidir (Heidegger, 2021, s. 487). İnsan, şimdiki zamanda kendi varoluşunu değerlendirir ve geleceğe yönelik projelerini oluşturur. Şimdiki zaman sabit bir an değildir; aksine, zamanın akışı içinde sürekli olarak geçmişe dönüşen ve geleceğe doğru ilerleyen bir süreci ifade eder. Bu geçici yapı, bireyin varoluşsal kaygılarını da besler: İnsan her an geçmişin ağırlığını hisseder ve geleceğin belirsizliğine doğru adım atar. Heidegger'e (2021, s. 509) göre şimdiki zaman bireyin varoluşsal kaygılarını tetikler. Geleceğin belirsizliği ve geçmişin etkisi, bireyin şimdiki zamanda yaşadığı kaygının temel sebepleridir. Bu kaygı, Heidegger'in yaklaşımlarında bireyin dünyadaki varoluşunu şekillendirir. Heidegger'e (2021, s. 517-18) göre insan varoluşu, her zaman geleceğe (Zukunft) yönelmiş, henüz gerçekleşmemiş olan olasılıklara doğru açılan bir yapıyı ihtiva eder. Bu bağlamda gelecek, varoluşun aktif bir bileşeni olarak insanın otantik bir şekilde dünyadaki yerini bulmasına ve anlamlandırmasına olanak sağlar. Otantik varoluş, bu bakış açısına göre, bireyin kendi ölümünün farkında olarak, yaşamını bu bilinçle şekillendirdiği ve anlamlandırdığı bir süreçtir. Gelecek, bu bakımdan, bireyin kendi varoluşunu özgün ve bilinçli bir şekilde inşa etmesine olanak tanır: Birey bu projelerle kendi özgünlüğünü (otantikliğini) gerçekleştirme fırsatına sahip olur. Heidegger'e (2021, s. 370) göre, geleceğin en belirleyici özelliklerinden biri ölüm bilincidir. Gelecek zaman, bu nedenle, bireyin sürekli olarak ölümle yüzleştiği bir zamandır ve bu yüzleşme, bireyin yaşamını anlamlandırma sürecinde önemli bir paya sahip olur. Ferit Edgü'nün öykülerinde birey, yaşamın kaçınılmaz sonu olan ölüm gerçeğiyle yüzleşirken, bu sona doğru ilerlediğinin farkındadır. Devci'nin (2005, s. 132) belirttiği gibi, ölümü hem bir kabullenme hem de bir tür kurtuluş olarak algılayan karakterler, bu durumu iç dünyalarında derin bir sığınma psikolojisiyle benimserler.

Heidegger'in (2021, s. 385) zamansal varoluş anlayışında, geleceğin belirsizliği, bireyde varoluşsal kaygıya (Angst) neden olur. Ancak, bu kaygı bireyin otantik bir varoluşa ulaşmasında önemli bir rol oynar. Geleceğin belirsiz doğası, bireyi kendi varoluşunu sorgulamaya ve projelerini sürekli olarak yeniden değerlendirmeye iter. Heidegger'e göre, birey yaşamını ölüm bilinciyle şekillendirmeli ve bu farkındalık doğrultusunda dünyaya dair tasarımlar geliştirmelidir. Ancak bu tasarımların tamamlanması, yani sonuca ulaştırılması zamanın sonsuz akışı ve belirsizliği nedeniyle her zaman gerçekleşmeyebilir. Heidegger'de (2021, s. 285) zamanın belirsizliği, bireyin her an ölümle karşı karşıya gelmesi anlamına gelir ve bu tür bir gerçekliğin, dünyada olmanın bilincine varılması, bireyin dünyadaki varoluşuna anlam kazandıran en önemli olgulardan birisidir.

Mekân da tıpkı zaman kavramı gibi derin ve karmaşık bir kavramdır. *Varlık ve Zaman*'da (Heidegger, 2021) mekân, insanın dünya ile olan ilişkisini anlamlandırdığı varoluşsal bir alan olarak ele alınır. Birey, dünyada mekânsal bir varlık olarak var olur ve bu mekânsal zorunluluk, onun dünya ile kurduğu ilişkiyi belirler. Ancak Heidegger'e (2021, s. 131, 177, 444) göre mekân, sadece fiziksel bir yer ya da geometrik bir alan değildir; mekân, bireyin dünyadaki varoluşunu anlamlandırma sürecinde aktif bir rol oynayan bir yapıdır. Bu bağlamda, birey mekânda bulunarak dünyaya anlam kazandırır ve bu anlam, bireyin varoluşsal sorgulamalarını derinleştirir. Heidegger'in (2021, s. 217) mekân üzerine düşüncelerinde "dünya-içinde-varolma" kavramı merkezi bir rol oynar. Birey, her zaman dünyada bir mekânda bulunur ve bu mekânla sürekli etkileşim hâlinindedir. Birey, mekânla olan ilişkisi üzerinden dünyadaki varoluşunu anlamlandırır ve bu süreç, onun varoluşsal projelerini şekillendirir. Heidegger'e (2021, s. 217) göre, dünyada olma hâli, insanın sadece fiziksel olarak bir mekânda bulunması değil, aynı zamanda bu mekânla etkileşim hâlinde olması ve bu etkileşim üzerinden dünyadaki varoluşunu anlamlandırması anlamına gelir. Mekân, bireyin varoluşunu derinlemesine etkileyen bir unsur olarak, onun dünya ile olan bağımlı şekillendirir. Birey mekâna yabancılaştığında onunla bir gerilim içerisine girdiğinde bu durum onun otantik varoluşunu zayıflatır.

Heidegger'in zamansal ve mekânsal varoluş kavrayışları, Edgü'nün romanlarında da benzer şekilde ele alınır. Edgü'nün romanlarında dünya, bireyin kendini kısıtlanmış ve daralmış hissettiği kapalı, dar bir alan olarak betimlenir. Bu kapalı mekânlar, karakterin kendisi dahil olmak üzere çevresindeki tüm unsurlarla çatışma içinde olduğu, yalıtılmış bir ortam olarak sunulur. Edgü'de mekân, Korkmaz'ın (2015, s. 83) da tespit ettiği gibi onun karakterleri üzerinde baskı kuran ve onları zorlayan karşıt

güçlerin sembolik bir ifadesi hâline gelir. Bu darlık, fiziksel boyutundan çok karakterlerin özgürlük ve hareket imkânının olmayışından kaynaklanan sıkışmışlık hissiyle bağlantılıdır.

Ferit Edgü'nün *Kimse, O/Hakkari'de Bir Mevsim*¹ ve *Eylülün Gölgesinde Bir Yazdı* adlı romanlarında karakterler zamanın belirsizliği ve mekânın izolasyonu içerisinde varoluşsal bir mücadele verirler. Her üç romanda ana karakterlerin içsel çatışmaları üzerinde kurgulanmıştır ve bu romanlarda gerek yapısal gerekse de içerik düzleminde kullanılan ve işlenen olgular Heidegger'in felsefesi ile yakından ilişkilidir. Özellikle zamanın akışı, belirsizlik ve mekânın karakterlerin iç dünyaları üzerindeki etkileri, Edgü'nün anlatımında merkezi bir rol oynar. Heidegger'in *Varlık ve Zaman* (Sein und Zeit) adlı eserinde geliştirdiği "zamansallık" (Temporalität) ve "dünyada olma" (In-der-Welt-sein) kavramları, Edgü'nün romanlarında karakterlerin dünyayla olan ilişkilerini anlamlandırmak için güçlü bir çerçeve sunar.

Kimse adını bile bilmediğimiz bir karakterin, herkesten çok uzaklarda zamanın ve mekânın neredeyse anlamını yitirdiği bir ortamda, dört bir yanı dağlarla çevrili, kayalık, ağaçsız bir mekânda yalnızlık ve boşluk içinde savrulmasını anlatır. Burada Edward Relph'in (1976, s. 143) kullandığı bağlamda adeta içsel bir huzursuzluk ve aidiyet kaybı içerisinde varoluşsal anlamda dışlanmış bir 'yabancı'dır. Bu varoluşsal dışlanma hem kendi toplumuna yabancı bir aydını hem de kendi ontolojik tanımıyla yüzleşmek isteyen bir insanı anlatır. Bu çorak, ama o oranda ihtişamlı coğrafyada karşılaştığı insanları tanımlar: "Her biri paramparça. Her biri kendi yalnızlığında. Her biri kendi karanlığında. Her biri kendi unutuluşunda. Ama gene de yaşıyorlar..."(Edgü, 2018, s. 48) Bu coğrafyada karakter yalnızca tanımlar, kendisi ile onlar arasındaki uçurumla birlikte kendi varoluşunun uçurumunu da gözler önüne serer. Bu tanımlayıcı bakış belirli zaman dilimlerinden yoksundur; romanın karakteri zamanın belirsizliği içerisinde adeta kaybolmuştur. Kimse'de ana karakter geçmiş, şimdiki zaman ve geleceği arasında anlamlı bir bağ kuramaz, bu belirsizlik, bu sürekli 'varoluşsal kaygı' (angst) içerisinde varolmak zorundadır. Bu belirsizlik Heidegger'in (2021) ifade ettiği gibi beraberinde ölümlüyle yüzleşmeyi getirir. Romanın bir yerinde karakter Levinas'ı (1986, s. 57) hatırlatırcasına zamanın insanı hem varoluşsal kaygı hem de sürekli bir sonluluk bilinciyle yüzleştirdiği gerçeğine işaret eder: "Her şeyin geçtiği, hiçbir şeyin kalıcı kalmadığı" (Edgü, 2018, s.71) bu soyut, varoluşun çoraklığını anımsatan, bilişsel düzlemde dönüştürülmüş coğrafyada adeta, Auge'nin (1995, s. 78) kullandığı bağlamda, bir "hiçlik içerisinde varolmanın" durmaksızın hatırlatıldığı bu mekânda zamanın kaçınılmaz bir şekilde belirsizliğe doğru aktığı görülür. Bu şekilde zaman, karakter için sürekli bir eziyet durumu, varoluşsal kaygı kaynağıdır ve bu kaygı onun dünya ile olan bağını gittikçe zayıflatır. Heidegger (2021, s. 623) birey zamanın geçici doğasını kabullendiğinde kendi varoluşunu da daha derin bir şekilde kavrar, diye yazar. Ancak Kimse'deki karakter, bu sorgulamanın sonuçsuz kaldığı bir noktaya varır; zamanın akışı içinde sıkışıp kalır; şimdiki zamanda konuşur iki ses olarak, ancak anlattıklarıyla hep geçmiştedir ve yaşadıklarına anlam bulma çabaları da sürekli boşa çıkar.

Kimse'deki ana karakterin varoluşsal kaygısı Sartre'nin (2007, s. 65) "varoluşun yükü" olarak adlandırdığı deneyimi yansıtır; birey özgürlüğünün yükü altında ezilir ve bu özgürlük, onu sürekli bir karar vermeye zorlar. Sartre'a göre, insan bu özgürlükle yüzleştğinde, özünü kendisi yaratmak zorunda kalır ve bu durum beraberinde derin bir kaygı ve sorumluluk duygusu getirir. Kimse'deki karakter de bu özgürlükle karşı karşıya kalarak, kendi varoluşunun anlamını bulmak için çabalar, ancak bu çaba, zamanın akışında belirsizlik ve boşluk içinde sonuçsuz kalır (Sartre, 2007, s. 68). Bu yalnızlık ve yabancılaşma hâli, karakterin kendisini ve dünyadaki yerini anlamlandırma çabasını daha da zorlu hâle getirir; tıpkı Kierkegaard'in varoluşsal umutsuzluk kavramında olduğu gibi, birey bir yandan özgürlüğünün farkına varırken, bir yandan da bu özgürlük içinde çaresiz bir anlam arayışına sürüklenir (Kierkegaard, 1980, s. 105). Edgü'nün (2013) *O/Hakkari'de Bir Mevsim* adlı romanı da mekânın karakterin iç dünyası üzerindeki etkilerini anlamak için güçlü bir diğer anlatıdır. Romanın ana karakteri O bir öğretmendir. İsmi belirsizdir ancak mesleği olan herkesin benzer bir hikâyesinin olabileceği bir O'dur. Öğretmen O Hakkari'nin karlar arasında kalmış yarı gerçek yarı düş Pirkanis köyünde bir mevsim boyunca yaşamak zorunda kalır. Burası o kadar zamanın dışındadır ki burada yaşadıklarını daha sonra dile getirirken düşsel bir gemi yolculuğunun ve kazasının ardından yolunun bir şekilde buraya düştüğünü belirtir (Edgü, 2013, s. 17-18). Roman boyunca hissedilen şiirsel anlatım mekânın zamanın dışında kalmış gerçekliğini düşsel bir eskimeye ve böylelikle onun üzerinden insana ve onun ontolojik niteliğine yapılan bir yolculuğa "gerçeğin ta kendisine" (Edgü, 1980, s. 50) dönüştürür²:

Hangi tufan atmıştı beni buraya? Bilmiyorum. Gerçekte bir gemim olduğunu kaptan, çarkçı, muço ya da o geminin bir yolcusu olup olmadığımı giderek sözünü ettiğim kazanın gerçekten mi, yoksa düşümde mi başıma geldiğini de

¹ Edgü'nün bu ikinci romanı O adıyla yayımlanmıştır. Yönetmen Erden Kıral 1982'de bu romandan hareketle Onat Kutlar'ın senaristliğini yaptığı Hakkari'de Bir Mevsim adlı filmi çeker. Filmin başarısının ardından roman bu isimle tanınmaya ve yeni baskıları "Hakkari'de Bir Mevsim" adıyla yayımlanmaya başlar. Bugün bu romanın yeni baskıları hala bu isimle yapılmaktadır. Ancak film dilinin bir gereği olarak seçildiği anlaşılabilir isim romanın orijinal ismindeki O'nun anonimliğini ve felsefi derinliğini azalttığı söylenebilir. Bu çalışmada romanın yeni baskıları "Hakkari'de Bir Mevsim" olarak yapılmış olsa da bu eser, O/Hakkari'de Bir Mevsim şeklinde yer alacaktır.

² Edgü, Ders Notları adlı eserinde düşün gerçeğinin ta kendisi olduğunu belirtir. Bkz. Edgü (1980, s. 50-51).

bilmiyordum. Ansımıyordum. Bugün, bunları yazarken de bilmiyorum, ansımıyorum. Bildiğim, ansıdığım şu: karlı bir dağ başında buldum bir gün kendimi (Edgü, 2013, s. 17).

Edgü'nün edebi tarzı gerçeklik ve düş arasındaki sınırları bilinçli bir şekilde bulanıklaştırarak, okuru sürekli bu iki düzlem arasında bir sorgulama sürecine iter. Deveci'nin (2008, s. 82) altını çizdiği gibi, Edgü'nün edebi gücü tam da buradan, düş ile gerçeğin iç içe geçirilerek kurgulanmasından doğar.

O/Hakkari'de Bir Mevsim'de karakterin Pirkanis köyünde edindiği deneyimlerin hem gerçek hem de düşsel bir anlatıma bürünmesi Edgü'nün gerçekliği sürekli sorgulatan tarzının belirgin bir örneğidir. Romanın ana karakteri O, Hakkârî'ye nasıl geldiğini tam olarak hatırlayamaz; bu belirsizlik, yaşadığı olayların düşsel bir boyut kazanmasına neden olur. Edgü'nün düşsel ve gerçek olanı iç içe geçiren bu tarzı, Blanchot'nun edebiyatın sınırlarını tanımlarken vurguladığı "düş ile gerçekliğin birleşimi" ve Bachelard'ın düşlerin ve hayal gücünün gerçeklik algımızı dönüştüren yaratıcı bir süreç olduğunu ortaya koyan yaklaşımlarıyla paralellik gösterir. Blanchot'ya (1989, s. 55) göre, edebiyat, gerçeklik ile düş arasında bir sınırda var olur ve bu iki düzlemin birbirine karışması yeni anlam alanları yaratır. Bachelard'a (1971, s. 92) göre ise düşsel imgeler, bireyin dünyayı nasıl anlamlandırdığını etkiler ve gerçeklik ile düş arasındaki sınırları sürekli yeniden şekillendirir. Edgü, okuru hikâyenin "gerçekliği" konusunda sürekli düşsel belirsizlik içerisinde bırakır. Bu düşsellik, aynı zamanda varoluşçu temaların da öne çıkmasına olanak tanır. Romanın karakteri, böylelikle yarı düşsel-yarı gerçek zaman bir mekânda kendi varoluşuyla yüzleşmek zorunda kalır. Düş ile gerçeğin iç içe geçmesi karakterin yabancılaşma ve yalnızlık duygularıyla daha derin bir hesaplaşmaya girişmesine olanak tanır. Bu anlatım biçimi O'nun hem içsel dünyasını hem de yaşadığı fiziksel çevreyi sorgulamasına yol açar onu derin varoluşsal sorularla karşı karşıya bırakır. Öğretmen O için burada adeta her şey yeniden başlar. Düş ile gerçeklik arasındaki belirsizlik, karakterin geçmişini ve varlığını yeniden değerlendirmesine sağlar.

Her şeyin başladığı Pirkanis Köyü alegorik düzlemde Heidegger'in (2021) "varlığa fırlatılma" (Geworfenheit) kuramını hatırlatan bir niteliğe sahiptir. Heidegger'e (2021, s. 411) göre insan belirli bir bağlamda ve koşullar altında, belirli bir yere ve zamana fırlatılmıştır. Buna göre birey dünyaya geldiğinde, hangi koşullarda ve hangi bağlamda var olacağını kontrol edemez; buna "fırlatılmıştır." Varlığa fırlatılan ve daha baştan kendi kaderi elinden alınan birey tıpkı çok uzak diyarlardaki Pirkanis Köyü'nde olduğu gibi bir mekân-zamana sürgün edilmiştir. Bu sürgün edilme durumunu alttan alta besleyen her şeyden önce düş, zaman ve mekân kavramlarıdır: "Bir kazazede miydim? Yoksa bir sürgün mü. Yoksa bir mahkûm mu? Öyleyse neydi suçum?" (Edgü, 2013: 18). Nereden geldiğini nereye gittiğini bilemeden (Edgü, 2013, s. 54) bu köyde 'kalmak zorunda' kalır. Heidegger'e (2021, s. 178) göre mekân, bireyin dünyadaki varlığını anlamlandırdığı bir alandır; ancak bu anlamlandırma süreci bireyin zaman ve mekânla olan ilişkisine bağlıdır. Romanın ana karakteri öğretmen O, köyde gördükleri ve yaşadıklarıyla geçmişini sorgulamaya başlar. Bu sorgulamalar ve soyutlanmışlık içerisinde dünya ile olan bağı yavaş yavaş kaybeder. Köy, O için bir sınır hâline gelerek varoluşsal yalnızlığını daha da pekiştirir. O'nun zihninde tam da Edward Soja'nın (1996, s. 67-68) bahsettiği "üçüncü bir mekân" belirir. Fiziksel-maddi (birinci mekân) ve zihinsel-kavramsal-ideolojik (ikinci mekân) gerçekliğin ötesinde üçüncü mekân sosyal, kültürel, politik ve ekonomik güçlerin sürekli etkileşim içerisinde olduğu hem maddi hem de soyut olan mekândır. Üçüncü mekân, bireylerin ve toplulukların fiziksel ve zihinsel boyutlarla nasıl bir ilişki kurduğunu ve bu etkileşimlerin nasıl yeni mekânlar yarattığını açıklayan bir varoluş alanıdır (Soja, 1996, s. 74). *O/Hakkari'de Bir Mevsim*'de üçüncü mekân, karakterin dış dünyayla olan çatışmasının ve kendi içsel dönüşümünün bir yansıması şeklinde belirir: Fiziksel mekân karakteri hapsederken, zihninde geliştirdiği üçüncü mekân onu özgürleştirmeye çalışan bir potansiyele sahip olur. Bu üçüncü mekân, onun gerçek dünyadan kaçışını ve zihinsel bir sığınak yaratma çabasını yansıtır. Zihinsel anlamda oluşturduğu bu mekân, fiziksel dünyanın sınırlarının ötesinde bir özgürlük arayışının simgesi gibidir. Karakter, mekân ve zamanın ağırlığı altında, bu köyde bir mevsimin bile geçemeyeceğini düşünür. Bir çıkış yolu bulamaz, mekân onun varoluşsal yalnızlığını daha da pekiştirir. Heidegger'e göre birey kendini bir mekânda evinde hissediyorsa dünya ile daha anlamlı bir ilişki kurar. Ancak *O/Hakkari'de Bir Mevsim*'de O, kendini bu dağlarla çevrili, uzak, izole mekân içerisinde tamamen yabancılaşmış hisseder. Bu yabancılaşma, onun varoluşsal kaygılarını daha da derinleştirir.

Eylülün Gölgesinde Bir Yazdı adlı romanı da Ferit Edgü'nün zaman ve mekânı bireyin varoluşsal sıkıntılarıyla ilişkilendirdiği güçlü bir diğer eserdir. Roman minimalist bir yaklaşımla yazılmıştır. Aşk'ın yürek burkan sonuçlarıyla toplumsal ve kültürel gerçeklerin buz kadar soğuk bir anlatımla tasvir edildiği roman hem tematik hem de yapısal açıdan derin varoluşsal sorgulamalar içerir. Sırtında kamburunu taşımak zorunda kalan Çakır'ın hikâyesi, yalnızca bedensel engelleri olan bir karakterin toplumdan gönüllü sürgünlüğünü anlatmaz, aynı zamanda toplumsal ve kültürel alanda yaşanan dehşete ilişkin tanıklığını, bunlara ilişkin öfkelerini ve bütün bunların sonucunda içsel yalnızlığını, kaderiyle olan mücadelesini ve zaman-mekân içindeki sıkışmışlığını sarsıcı bir dille anlatır. Çakır'ın hikâyesine dahil olan Esat, Kını ve Kını'nın kız kardeşi Esat'ın âşk olduğu Zehra da bu tür bir 'ontolojik kader' içerisinde dirler. Roman, iki ana bölüm ve "Ara" olarak adlandırılan bir bölümden oluşur. Birinci bölümün başlığı "Çakır'ın Öyküsü"dür. Bu bölümün ardından "Ara" (Edgü, 2021, s. 49) adlı bölüm gelir. İkinci Bölüm "Ara"nın ardından gelir; başlığı "Su Testileri"dir. Bölüm başlıkları sanki birbiriyle ilişkisiz konuları anlatıyormuş izlenimini verir. "Ara"

aslında “Çakır’ın Öyküsü” ile “Su Testileri”ni birbirine bağlayan bir açıklamadır. İkinci bölüm okunduğunda *Eylül’ün Gölgesinde Bir Yazdı* romanının bir bütün olduğu, Çakır’ın başlangıçtaki anlatıcı-yazarın vapurda tanıştığı yaşlı adamın uydurduğu bir hayat hikâyesinin son bölümü olduğu anlaşılır. “Ara”da anlatıcı-yazar’ın Boğaz Vapuru’nda tanıştığı yaşlı adam Çakır’ın gerçek bir insan olduğunu, ancak hayattan artık göçtüğünü, hikâyesi hakkında çok az şey bildiğini söyler (Edgü, 2021, s. 53). Ancak Çakır’a duyduğu saygı ve özlemle ona bir hikâye uydurduğunu belirtir:

Ona bir geçmiş uyduruyordum, çünkü geçmişi konusunda çok az şey biliyordum. Yıllar boyunca, düşleye düşleye ona gerçek bir hayat kurdum. Ve bu öylesine yakıştı ki ona, anlatamam (Edgü, 2021, s. 53).

Yaşlı adam bu uydurduğu hikâyenin başka birisi tarafından yazılmasını ister. Böylelikle birinci bölümde anlatılan hikâyenin aslında yaşlı adamın kendi zihninde uydurduğu bir hikâye olduğu anlaşılır. Tam bu noktada önemli bir soru doğar: Yaşlı adam neden Çakır’ın hikâyesinin yazılmasını ısrarla talep eder? Burada Edgü’nün modern kronolojik anlatımın dışına çıkarak postmodernist bir teknikle hikâye zamanının akışına yaptığı müdahaleyle anlatıyı katmanlı bir yapıya büründürmesi edebi estetiğinin arka planında yatan felsefi-ideolojik tutumuyla ilişkilendirilmelidir. Zira bu katmanlı yapı Çakır, Esat, Kını ve Zehra’yı Camus’nün ortaya koyduğu bağlamda dünyada birer absürt ve uyumsuz olarak birbirine bağlayan yapısal bir zorunluluk ortaya çıkarır; bu zorunluluk onları varoluşlarının altında ezilen birer gönül yoldaşı karakterlere dönüştürür.

Camus (1997) absürtü insanın dünyada anlam arayışıyla, dünyanın bu arayışa karşılık vermemesi arasındaki gerilimle açıklar. Absürt birey bu arayışta sürekli çıkmaza girer, çünkü dünya ona kendiliğinden bir anlam sunmaz. Bu bağlamda Edgü’nün Çakır’ını hayvanlarla, atlarla konuşmaya iten ve onu bir masalcı kimliğine büründüren aslında geçmişte yaşadığı dehşet olaylar, bu olaylara tanıklığıdır. Esat, Kını ve Kını’nın kız kardeşinin anlatıldığı 2. Bölümde dehşetin nedeninin Esat’ın Kını’nın kız kardeşine duyduğu aşk olduğu anlaşılır. Çakır’ın hikâyesi görünüşte birinci bölümde 31 fotoğraf ile anlatılmıştır. Ancak “Ara”nın ardından kitabın ikinci bölümünün XIV. kısmında Çakır yeniden belirir. Çakır, burada Esat’ın aşkına engel olan ve kendi çıkarları için Esat’ın öldürülmesini isteyen mafya babası Fethi Baba’ya ve onun gibilerine karşı büyük bir öfke içindedir. Çakır’ın, birinci bölümde gösterilen gerçeklikten çekilme durumunun, onun ‘feleğin çemberinden geçmiş’ olmasıyla, yani varoluşun sert gerçekleriyle yüzleşmesiyle bağlantılı olduğu anlaşılır. İkinci bölümde tanık olunanlar, birinci bölümde tanıtılan kambur, yoksul ve yetim Çakır’ın hikâyesinin nedenini oluşturur. Yani, birinci bölümde atlarla konuşması ve bir masalcı kimliğine bürünmesinin ardında yatan gerçeklik, ikinci bölümde verilen dehşet atmosferi içinde açıklanır. Bu dehşetin izleriyle Çakır’ın gerçeklikten çekilerek varoluşsal bir direniş biçimi geliştirdiği ve bir bilge masalcıya dönüştüğü anlaşılır; tıpkı Camus’nün (1997) absürt insanının, anlamsızlık karşısında pes etmek yerine bu anlamsızlığa rağmen bir telafi mekanizması olarak yaşamayı ve direnme biçimleri geliştirmeyi seçmesi gibi.

Benzer şekilde, Esat ve Zehra’nın aşkı da absürt bir varoluşun içinde yaşadıkları gerçeğini yansıtır. Esat’ın Kını’nın kız kardeşi Zehra’ya duyduğu aşk, toplumsal sınırlar ve Fethi Baba’nın baskıları nedeniyle sürekli engellerle karşılaşır ve çatışmalar yaratır. Esat gidecek yerinin olmadığını bilse de (Edgü, 2021 s. 63) aşkı uğruna gitmek, o mekândan çıkmak ister. Ancak bu gidişin bir daha aşkına kavuşamama ihtimalini taşıdığı fark ettiğinde ölmek ister (s. 105). Umutsuzluk onu köyün büyücüsü Büyücü Canan’ın evine kadar sürükler. Ancak ölmez; romanda beden bu duruma karşı yanıtı bir başka direniş biçimi olarak sunulur. Kedileriyle yalnız yaşayan Büyücü Canan ona şefkatle yaklaşır, doğadan edindiği sır bilgileri ve bitkisel kürlerle onu ölümden döndürür (s. 90-91). Her ne kadar Esat, Büyücü Canan’ın yardımıyla hayatta kalmış olsa da içsel çıkmazları ve özgürlük arayışı devam eder. Fiziksel olarak hayata döndürülmesi, onun ruhsal sıkışmışlığını ortadan kaldırmaz; tam tersine varoluşsal kaygılarını daha da derinleştirir.

Camus’nün (1997) absürt insanı gibi Esat da kendini özgürlük arayışında bir çıkmazın içerisinde bulur. Dünya ona derin sevgisinin dışında bir anlam sunmadığı gibi yanında çalıştığı ve onu kendi emelleri için kullandığı anlaşılır (Esat’ın ve Kını’nın bütün vücudu yara bere içerisinde) (Edgü, 2021, s. 63).³ Fethi Baba’nın zulmü hayatını şekillendirmiş, zaman geçtikçe hep bu baskılara göre davranmak zorunda kalmıştır. Esat’ın, Kını’nın, Zehra’nın ve Çakır’ın yaşadığı bu mafya egemenliğindeki yer, romanda onların içsel ve dışsal dünyaları arasında gerilim yaratan bir mekân olarak tasvir edilir. Anlatıcı yazarın onu tanımlarken Samuel Beckett’i hatırlatırcasına⁴ hiçbir güzelleme, hiçbir romantik tümceye yer vermediği bu mekân, sanki zamanın dişlileri altında ağır ağır eskiyen bir mahaldir. Varoluşçu felsefe açısından bu mekân ve zaman etkileşimi, bireyin kendisiyle ve dünyayla olan bağını yeniden tanımladığı bir süreçtir. Sartre’a göre birey özgürlüğünü fark ettiğinde, bu özgürlük

³ Çakır, ona soru soran Bey’ine çocukları kullandığını belirtir ve şöyle der: “Gençler aç, gençler parasız. Gençler onun koltuğu altında”. (Edgü, 2021, s. 77). Çakır’ın da bu gençlerden biri olduğu aynı sayfada açık bir biçimde gösterilir.

⁴ Ferit Edgü, Samuel Beckett’in (2021) en önemli eserlerinden biri olan *Godot’u Beklerkeni* ilk Türkçe’ye kazandıran çevirmenlerden biridir. Yıldız Ecevit (2001, s. 88), *Godot’u Beklerkeni* Türkçe’ye ilk kez Oğuz Atay’ın çevirdiğini ancak bu çevirinin yayımlanmadığını belirtir. Bu bakımdan Edgü’nün çevirisi ikinci çeviri olma niteliğini taşımaktadır. Edgü ile Beckett arasında, Ecevit’in (2001, s. 88) de tespit ettiği gibi hem tematik hem de stilistik açıdan birçok benzerlik söz konusudur. Özellikle varoluşsal kaygı, anlam arayışı, dilin sınırları, insanın yalnızlığı, iletişimsizlik, boşluk duygusu, absürtlük ve belirsizlik gibi temel izlekler her iki yazarın da eserlerinde güçlü bir şekilde işlenir.

aynı zamanda onun sorumluluklarını artırır; fakat bireyin özgürlüğü, kaygı ve belirsizlik duygularının da artmasına neden olur (Sartre, 2007, s. 65). Çakır, Esat, Kını ve Zehra yaşadıkları yerin fiziksel sınırları içinde özgürdürler; fakat bu özgürlük, onların içsel bir hapsolmuşluk hissiyle varolabildikleri bir özgürlüktür: Burada mekânın dışsal sınırları, onların içsel özgürlüğünü boğan bir unsur durumuna gelmiştir. Zaman ve mekânın bu birleşik baskısı Çakır, Esat ve Kını'nın içsel dönüşümünü ve varoluşsal yalnızlığını daha da derinleştirir.

Eylülün Gölgesinde Bir Yazdı'da zaman belirsiz olmakla birlikte hikâyenin Temmuz-Ağustos aylarında geçtiği anlaşılır. Romanın ikinci bölümü, Edgü'nün öykülerinde sıkça rastlandığı gibi, izole olmuş, at ve köpek leşlerinin olduğu (s. 60) varos mekânlarda başlar. Bu mekânlar bir felaket sonrasını andıran betimlemelerle doludur. Varoluşsal çıkışsızlığı mekânsal dehşet duyguları tamamlar. Bu dehşet mekânlarda bir tek sevgiye, aşka ve 'öteki'ne ilişkin ahlaki bir sorumluluğa yer vardır. Dehşete tanıklık eden Çakır aşkın büyüsünden bahseder, Esat ve Zehra'ya duyduğu sevginin aşka duyduğu saygıdan geldiği görülür (Edgü, 2021, s.104). Yanında çalıştıkları Fethi Baba'nın bütün baskısına rağmen, kız kardeşini seven Esat'a Levinasçı (1969, s. 194) bir tutumla ahlaki bir sorumluluk duygusuyla yaklaşan ve onunla kan kardeşi olan Kını tam da Levinas'ın (1969) bahsettiği bireyi yok sayarak onun üzerinde tahakküm kuran toplumsal yaşam totalitesine ve onun romandaki en açık temsilcisi olan mafyatik figür Fethi Baba'ya başkaldırır. Ancak bu başkaldırı felaket sonu engelleyemez. Çünkü bu düzen, sevgiyi yok sayarak onun yerine katı dünyasal şiddet ve çıkar ilişkilerini koyar; sevgiye dair çizdiği çerçevenin dışına çıkanları, bu katı düzeni reddedenleri cezalandırır. Esat, Canan'ın kulübesinde kanlar içerisinde ölü bulunur. Esat'ın ölümünü araştıran polis, Fethi Baba'ya gittiğinde, Fethi Baba'nın ve öz oğlu olduğu anlaşılan Kenan'ın da öldürüldüğünü görür. Esat'ın kanlar içinde ölü bulunduğu Canan'ın kulübesindeki cinayet mahalli romanda bütün dehşet vericiliğiyle, insanın görme ve yoğun biçimde koku alma duyularını harekete geçirecek şekilde tasvir edilmiştir:

Canan'ın kulübesinin önünde durdular. Canan, Sen burada dur, dedi. Kapıyı iteleyip içeri girdi. Ama Zehra durmadı, o da ardından girdi. Girer girmez de, burnuna garip bir koku geldi, daha doğrusu kokular çarptı. Tütsü dese değil, yemek (kavurma) dese değil. Balmumu dese değil. İnsanın içini bayılta kokulardan hiçbiri değil. İçersi öylesine karanlıktı ki bu kokuların kaynağını görmeyen göz, burna yardımcı olamıyordu. Gene midesi bulandı. (...) İhtiyar kadın, karanlığa doğru seslendi: Uyan yavrum, işte söz verdiğim gibi getirdim onu. Karanlıktan hiçbir ses gelmedi, bir kımlıltı, uyuyan bir canlının solukları duyulmadı. Yalnızca, koku, kokular, o kadar. (...) Zehra, gözleri karanlığa alışıp da gördüğünde, karşısında, yer döşğinde çırılçıplak bir erkek bedeni görmüştü, onu görmüştü kanlar içinde (Edgü, 2021, s. 122).

Ferit Edgü'nün cinayet mahallindeki dehşeti görsel bir deneyimle sınırlandırmamasının altında dehşeti en uç sınırlarına vardırıp varoluşsal bir tiksinti duygusunu yaratmak isteği yatıyor gibidir. Jean Paul Sartre (1981) tiksintiyi insanın kendi varoluşunun anlamsızlığı ve nesnelere gereksizliği karşısında hissettiği içsel bir çöküş olarak tasvir eder.⁵ *Eylülün Gölgesinde Bir Yazdı*'da sunulan mekân tasviri Zehra'nın Esat'ın ölümüyle karşılaştığı anlarda bu tiksintiyi yoğun bir biçimde hissetmesine yol açar. Zehra sadece görsel olarak değil, aynı zamanda koku duyusuyla da varoluşun çürümesine tanıklık eder: Birey hem çevresindeki nesnelere hem de kendi varlığının anlamsızlığını hissettiğinde, bu nesnelere kurduğu ilişki yabancılaşmaya ve derin bir tiksintiye dönüşür. Zehra'nın kokular karşısında yaşadığı mide bulantısı, Sartre felsefesinin "varoluşsal tiksinti" kavramını hatırlatan en somut örneklerden biridir.

Dehşet sona yaklaşırken Çakır'ın söylediği sözler gelecekte olacak olanları ve insanın bu akışın içerisindeki çaresizliğini de hatırlatan bir boyut içerir: "Unutma çocuk, herkesin bir yolu vardır hayatta, ama herkes kendi yolunu, iyi ya da kötü seçemez" (Edgü, 2021, s. 102). Öyleyse bir sürgün-kurban ve kader durumu söz konusudur. Bu noktada Esat'ın kaderi Heidegger'in (2021) "ölüme doğru varlık" temasını hatırlatır.

2. Sürgün-Kurban ve Ölüm

Heidegger (2021, s. 371-73) varoluşumuzun ancak ölüme doğru varlık'ta bir bütün olarak kendini açığa vurduğunu belirtir. Ona göre, Dasein (insan varlığı) dünya içinde var olan, geleceği ve geçmişini olan bir varlıktır (Heidegger, 2021, s. 195). Ancak Dasein'in varoluşunun en belirgin ve mutlak sınırı ölümdür ve onunla yüzleşmek, kişinin varoluşunu otantik bir şekilde yaşayabilmesi için zorunludur (Heidegger, 2021, s. 361). Bundan dolayı ölüm Dasein'in "en kendi" olanağı olarak "temsil edilemez"dir, yani ölüm insanın en kişisel anıdır (Heidegger, 2021, s. 361). *Eylülün Gölgesinde Bir Yazdı* da Esat'ın bu 'olanağın' farkına varması, yaşı itibarıyla zordur, ancak varlığın yükü altında ezildiğini, herkes gibi olmadığını hissedebilir. Romanın asıl

⁵ Varoluşçu felsefenin en önemli figürlerinden biri olan Sartre'in (1981) *Bulantı* adlı romanın ana karakteri Antoine Roquentin, nesnelere ve dünyayla kurduğu ilişki sonucunda derin bir varoluşsal rahatsızlık hisseder ve bu rahatsızlık zamanla bir 'tikinti'ye dönüşür. Tikinti, varoluşun gerçekliğiyle ve anlamsızlığıyla yüzleşmenin beraberinde getirdiği bir duygudur. Varoluşun ağırlığının dayanılmaz hâle geldiği anlarda bu tiksinti duygusu daha da şiddetlenir. Varoluşun dayanılmaz gerçekliği ve bu gerçekle yüzleşmenin zorunluluğu Sartre felsefesinin özünü oluşturur. Edgü'nün bütün romanlarında bu 'zorunluluk' bir şekilde karşımıza çıkarılır. Bu zorunluluğun en şiddetli sunumlarından biri romanın Esat'ın ölümünün 'gösterildiği' ve dehşetin 'hissettirildiği' bu bölümdür.

göstermek istediği, dramatik olaylara tanıklık eden Çakır'ın hikâyesi ve onun 'ölüme doğru bir varlık' olduğunun farkında oluşudur. Fernando Pessoa'nun "Ve tüm bunlar bir başka gerçekliğin derinliğinden gelip çınıyor içimde" sözleriyle başlayan "Çakır'ın Öyküsü" adlı birinci bölümde Çakır'ın bütün hikâyesi "olanak ve olanaksızlıklar arasında sıkışıp kalma" şeklinde tanımlanır (Edgü, 2021, s. 7): Olanak 'sözcükler' ise olanaksız 'hangisi?'dir; Olanak 'anılar ise, olanaksızlık 'sözcükler'dir (Edgü, 2021, s. 7). Pessoa'nın bir başka gerçekliğe, asıl duruma işaret eden sözleri varoluşunun farkında olan Çakır'ın olanaksızlığında çınlar. Romanın daha giriş cümlelerinde Çakır, "kurban bendim" diye yazar: "Sözcüklerin, anıların, olanakların, olanaksızlıkların kurbanı" (Edgü, 2021, s. 7). Ancak kurban neden oydu? Sosyal ilişkilerinin, ekonomik durumunun mu bir sonucu du bu? Çakır'ın ontolojik anlamda kurban olma durumu, varoluşçuluk açısından varlığa fırlatılma, dünyada sürgün olma ve varoluşa kurban edilme haliyle bağlantılıdır. *Kimse* de ise kurban edilme durumu yazgı kavramıyla eşdeğer bir biçimde şöyle belirtilir:

"Yazgımız bu. Bir inilti gibi söylüyor bu garip sözleri Birinci Ses. Tekdüze, ama gene de, bir yükselen, bir alçalan bir inilti gibi. Gırtlığından söküp atmaya çalıştığı sözcükler gibi. Belki ilkel, belki dinsel bir ilâhi gibi. ...yazgı, evet, diyor İkinci Ses. Bir süre susuyorlar. Köpekler bile ulumalarını kesmişler." (Edgü, 2018, s. 77).

Bu noktada Heidegger felsefesinde insanın kendi isteği ve iradesi dışında, belirli bir dünyaya, zamana ve koşullara atılmış olduğunu ifade eden Varlığa fırlatılmışlık akıllara gelir. Bu fırlatılmışlık ve bu koşullar; bireyin doğduğu aile, toplum, kültür, biyolojik yapı ve hatta dünya düzeni gibi unsurları kapsar. İnsan bunların hiçbirinde kontrol sahibi değildir ve kendisini belirlenmiş bir gerçekliğin içinde bulur. Kurban olma durumu ise bireyin dışsal güçler veya olaylar karşısında zayıf veya savunmasız kaldığı, bu güçlerin etkisi altında acı çektiği ya da mağdur olduğu durumu ifade eder. Bu durum doğrudan bireyin kendisi tarafından seçilmemiş ya da istemediği bir durumda olması anlamına gelir ki bu husus varlığa fırlatılma ile paralellik gösterir. Heidegger'in fırlatılmışlık kavramı insanın dünyaya ve varoluşuna ilişkin bir çaresizlik duygusu taşır. Bu çaresizlik Esat tarafından romanda şöyle dile getirilir:

Tanrım niçin? dedi. Öylesine yoksuldu ki, yoksul bile değildi, hiçbir şeyi yoktu, hiçbir şeyi olmayan birini Tanrı'nın çoktan bağışlamış olacağını düşündü; hem bağışlanacak bir şey yapmamıştı (Edgü, 2021, s. 83).

İnsan, sürekli olarak varoluşsal sınırlamalarla ve belirsizliklerle yüzleşir. Benzer şekilde, sürgün olma hâli de bireyin kendi isteği dışında yerinden edilmesi ve kendisini yabancı, zorlayıcı bir çevrede bulması anlamına gelir. Sürgün birey tıpkı Heidegger'in varlığa fırlatılmış bireyi gibi bir tercih yapmadan belirli koşulların içine atılır yahut kendisini bilerek ve isteyerek bu koşullara atar (gönüllü sürgünlük). Gerek zorunlu gerekse de gönüllü sürgünlükte yalnızlık insanın kendi varoluşuyla gerçek anlamıyla yüzleştiği anlardır. Kendi kendini sürgüne gönderen kişi bu yalnızlığı hem bir yük hem de bir özgürleşme aracı olarak deneyimler. *Kimse*'de Birinci Ses ve İkinci Ses arasında geçen bir monologda, İkinci Ses, Birinci Ses'i "oradan oraya sürdü(ğünü)" belirtirken İkinci Ses "(s)ürgünlerim hep gönüllüydü" diye yanıt verir (Edgü, 2018, s. 69), ancak *O/Hakkari'de Bir Mevsim*'de O, kendisini istemsizce ve iradesi dışında bulunduğu bu sert coğrafyada varoluşunun ağırlığı altında her an biraz daha fazla ezildiğini hissederek, kendi ifadesiyle "yabancılar arasında yabancı" (Edgü, 2013, s. 17) bir kişi olduğunu dile getirir. Öyle ki hem fiziksel hem de ruhsal olarak bir sürgün hissiyatıyla Pirkanis'in zorlu koşullarında hayatta kalmaya çalışır. Bu sürgün hâli Heidegger'in (2021, s. 298) belirttiği gibi, bireyin dünyaya kontrolü dışında atılmasını ve bu dünyanın zorlayıcı koşullarına karşı sürekli mücadele etmesini simgeler. Bu mekânı anlatıcı "düştüğü bir yer" (Edgü, 2013, s. 14) olarak tanımlar. Bu "düşülen yer" onda onulmaz izler bırakmış, bu izler sonraki yaşamında iniltilere dönüşmüştür (Edgü, 2013, s. 10). Anlatıcının bu Kafka'nın mekânlarından bile daha dehşetengiz duyguları kendisinde uyandırdığını söylediği (Edgü, 2013, s. 10) yer insanın dünyada ontolojik çaresizliğini hatırlatan ve cevabı imkânsız sorular sorduran bir yerdir:

Bir kazazede miydim? Yoksa bir sürgün mü? Yoksa bir mahkûm mu? Öyleyse neydi suçum? (...) Ben de bir insanoğluydum. İnsanoğulları içinde bir insanoğlu. Yabancılar arasında bir yabancı (Edgü, 2013, s. 18).

Anlatıcı-yazarın varoluşsal olarak kendisinin bu dünyaya iradesi dışında "atıldığını" ima ettiği bu "düşülen yer", ontolojik sürgün mekânı bireyin anlamlandıramadığı ve başa çıkmak zorunda olduğu zorlayıcı ve katı bir gerçekliğe işaret eder. Burada, dünya gerçekliği metaforik düzlemde dönüştürülmüş 'Pirkanis'tir. Heidegger'e göre, birey varlığa fırlatıldığında hem kendi ölümünün kaçınılmazlığı hem de dünya içindeki yerinin belirsizliğiyle yüzleşir ve kendi varlığından kaygı duyar. Dünyada olmanın kaygısı (Heidegger, s. 2021, s. 286) insanı "yabancılar arasında bir yabancı" olmaya, kendi varlığını sürekli olarak anlamlandırmaya çalışan bir "kazazedeye", "sürgün"e dönüştürür.⁶ Bunları derinden hisseden birey, yaşamaya her gün yeniden başlamak, yaşamını sürdürebilmesi için her gün yeni bir başlangıç yapmak, kendisini bulmak, özüne ulaşmak zorundadır. Bu

⁶ Heidegger'da 'kaygı' insanın dünya içerisine "fırlatılmış" varlığıyla ilgili temel bir his ve onu dünyadaki varoluşunun anlamsızlığı ve geçiciliğiyle yüzleştiren anahtar bir kavram olma özelliğine sahiptir. Bu çerçevede, 'kaygı', Heidegger'a göre, insanın dünyadaki varoluşunun geçiciliğinden ve bu geçiciliği kavrayan insanın ölüme ilişkin endişelerinden doğar. Bu endişe, insanın 'ölüme-doğru-varlık' olduğunu fark etmesine ve böylece otantik bir varoluşa yönelmesine vesile olur. Bkz. Heidegger (2021, s. 354-98).

mekâna kadar “içinin, gövdesinin bomboş olduğunu, başkalarının öğrettiği, ezberlediği anlamlarını bilmediği sözcüklerle konuştuğunu” (Edgü, 2013, s. 18) söyler. Öyleyse bütün bu başlangıçları nasıl yapacak ve özüne ulaşacaktır?

Öğrencilerinin defterlerini, kitaplarını, kelemlerini ve diğer malzemelerini temin ettiği şehrin merkezinden at sırtında çok uzun ve zorlu bir yolculuktan sonra O köye vardığında ilk karşılaştığı ölüm olgusu, bir çocuğun ölümüdür:

Gün batmak üzere. Köye girişinde, evet
Köpekler ve ölüm karşıladı onu (Edgü, 2013, s. 56).

O'nun kandilin soluk, titrek ışığında ölen çocuğun alnında hissettiği “yitmekte olan sıcaklık” kendi yaşamının giderek tükenişini ve ölümün yaklaşan soğukluğunu hem fizyolojik hem de varoluşsal düzeyde hissettirir. O'nun hayatında ilk kez gördüğü bir çocuğun ölü bedeninin yanında hissettiği irkilme yaşamın tüm kırılğanlığını ve ölümün kaçınılmazlığını bir içsel hesaplaşmayla yansıtır ve insan varoluşunun en acımasız gerçeğiyle bizi yüzleştirir. Metaforik, ontolojik ölümü fiziksel bir ölüm tamamlar. Burada ölüm karşısındaki çarpılma önceki hiçbir deneyime benzemeyen bir çarpılmadır; sözcüklerle, fikirlerle, imgelerle, sözlerle, fotoğraflarla, video görüntüleriyle yansıtılamayacak bir dehşet duygusunu içerir. Bu dehşet duygusu sözcükleri bile geçersiz hâle getirir: Takip eden bölümün adı defnetmeye ilişkindir ve çocuğun ölümünü gören O, o gece “uyumadım, uyumadım” (Edgü, 2013, s. 58) der, ontolojik kırılğanlık, isyan duygularıyla karışık bir çaresizliğe dönüşür: “Gaz lambasını söndürmüş, ne düşündüğümü, ne yapmak istediğimi, ne yapabileceğimi bilmeden, öy-lece oturup kalmışım yatağın üstünde. Çaresiz.” (Edgü, 2013, s. 59). Bu bölümde sıkça tekrarlanan ‘çaresizlik’ öyle güçlü hâle gelir ki ölümü bile sıradanlaştırır: Çocuğun naaşının defni ağaç diker, buğday eker, odun keser, yün kırpar gibi ‘olağan’ bir şekilde gerçekleştirilir (Edgü, 2013, s.61). O, bu dehşet olağanlıkta kendini ‘bulduğunu’ söyler (Edgü, 2013, s. 62). Heidegger’e (2021, s. 86) göre zaman, her zaman belirsiz bir şekilde akar. Birey, ölümün ne zaman geleceğini bilemez ve bu belirsizlik, onun yaşamını anlamlandırma sürecinde derin bir kaygı kaynağıdır. Ölümle yüzleşme, zamanın belirsizliğini daha da belirgin hâle getirir ve bu belirsizlik, bireyin dünya ile olan ilişkisini derinden etkiler. Bu bakımdan ölümle yüzleşme aynı zamanda bir farkındalık anı, varoluşsal sıkıntının daha da derinleşmesi anlamına gelir:

Herkes, ‘kendine gelmek’ der, biliyorum, bense kendimi buluyordum. Yitirdiğim kendimi zaman zaman yitirdiğim zaman zaman bulduğum (Edgü, 2013, s. 62).

Şehrin tek kitapçısı Süryani yaşlı adam babasından kendisine miras kalan taş baskısı haritayı Öğretmen O’ya verir: “Bir gün yolu bir dağ başına düşen, yolunu şaşırmış bir denizci, dükkanına uğrarsa, bu haritayı ona satarsın” (Edgü, 2013, s. 35) demiştir. Bu yerde kendini bir sürgün ve kaybolmuş biri olarak hisseden O için bu harita, kaybolmuşluğun ortasında bir çıkış yolu ya da umut arayışının sembolüdür. Fakat O, haritaya baktıkça bu dünyada ne kadar yabancı ve yönsüz olduğunu daha da iyi anlar. O'nun aradığı şey fiziksel bir yol değil varoluşsal bir anlamdır. O'nun baktığı harita, yönleri, enlemleri, boylamları, coğrafi konumları, sınırları, denizleri, okyanusları, uzaklıkları gösteren bu harita normal bir harita değil, ceylan derisi üzerine çizilmiş bir labirenttir (Edgü, 2013, s. 86). Sartre'a (2007, s.235) göre, insan sürekli olarak kendi varlığını sorgularken bir “labirent” içerisinde gibidir; her yön bir başka çıkmaza açılır. Bu çıkmaz labirent, özgürlüğün ağırlığını ve bireyin başa çıkması gereken sorumluluklarını daha da artırır. Sartre'ın eserlerinde bu labirentten kaçışın mümkün olmadığı ve bireyin her zaman sonunda kendi seçimlerinin sonuçlarıyla yüzleşmek zorunda olduğu da vurgulanır. Benzer şekilde Jorge Luis Borges de labirent temasını sıkça işler ve bu temayı varoluşsal bir sorun olarak kullanır. Özellikle *Ficciones* (1999) adlı kitabındaki “Babil Kitaplığı” hikâyesinde labirent bireyin evrenin sınırsızlığı ve bilinmezliği karşısında hissettiği çaresizliği simgeler. Borges'in imgeleminde dünya bir labirenttir ve insan bu labirentte sürekli olarak bir çıkış ya da anlam arar; fakat, tıpkı Sartre'da olduğu gibi, hiçbir zaman kesin bir çözüme ulaşamaz. Bu kesinsizlik hem insanın bilgiye olan arzusunun hem de bu arzusunun sonsuz bir çıkmaz olduğunu gösterir. Labirentten kaçışın olmaması, O'nun kaderiyle yüzleşmesini ve nihayetinde ölüm gerçeğini kabullenmesini gerektirir. Borges'in labirentlerinde olduğu gibi O da bu dünyada anlam arar, fakat sonunda ölüm, kaçınılmaz bir gerçeklik olarak her bireyi olduğu gibi O'nu da yakalar.

Romanın XIX. Bölümünde bir ölü bebe haberi daha gelir (Edgü, 2013, s. 93). Sonra bir başka köyden 2 ölü haberi daha, bunlar da bebektir (Edgü, 2013, s. 93). Hakkâri kenti valiliğine bir dilekçe yazar O, bebek ölümleriyle ilgili. Son bir hafta içerisinde Pirkanis ile komşu köylerde 8 çocuk ölümünün yaşandığını, bölgede bir salgın olduğunu okuruz (Edgü, 2013, s. 94). Çok geçmeden iki çocuk daha ölür. Romanın ilerleyen bölümlerinde bebek ölümleri, ölümün kaçınılmaz gerçekliği ve bu zorlu coğrafyada yaşamının ağır bedelleri daha derinden hissedilmeye başlanır. Öğretmen O, bebek ölümleriyle ilgili bir şeyler yapma çabasıdayken, bölgede yayılan salgının hem fiziksel hem de varoluşsal bir tehlide dönüştüğünü fark eder. Ölüm, bir biyolojik son olmaktan çıkar ve karakterin içsel dünyasında varoluşsal kaygılarının merkezine oturur. Bu durum, O'nun hem kendisinin hem de çevresindekilerin ölüm karşısındaki çaresizliğini derinlemesine sorgulamasına neden olur:

Korkuyorsun kaptanım, ölümden korkuyorsun; hem acıyorsun, hem de korkuyorsun; burda dağ başında ölmekten, o bebeler gibi karnının, sonra ellerinin, ayaklarının şişip, dört-beş gün içinde cavlağı çekmekten, karların altına gömülmeğe korkuyorsun. Bunun için mi geldim buraya? Bunun için mi, bütün bunları bilerek mi sürdüler beni buraya? Ne fark eder, burda karların altında, orda kumların altında ya da suların altında gömülmenin? Yoksa ölümüne bir tanık mı arıyorsun? (Edgü, 2013, s. 96).

Bu içsel monolog, ölüm karşısında bireyin duyduğu kaygıyı ve korkuyu yansıtır. O, bu uzak ve izole coğrafyada kendini bir sürgün olarak görmekte, ölümü her an ensesinde hissetmektedir. Dağların ardında ya da okyanusların derinliklerinde ölümün şekli fark etmez; fakat onun yalnızlığı, bu ölümün anlamını daha da ağırlaştırır. Böylelikle yaşadığı coğrafya ile O'nun içsel yolculuğu birleşir ve ölüm bu ikisinin ortak bir noktası hâline gelir.

Ölümlerin ardından gelen derslerde işlenen yıkım görüntüleri, yokluklar, çaresizliklerdir. 'Hasta', 'ölüm', 'gaz' sözcükleri öğrenciler için aynı çaresizliği ifade eden sözcüklerdir (Edgü, 2013, s. 102-106). Çocukların yazdığı basit cümleler, bölgenin zorlu yaşam koşulları altında büyüyen çocukların ölümle ne kadar iç içe yaşadıklarını ve bu trajik gerçeği ne kadar kanıksadıklarını gözler önüne serer. Öğretmen O, çocuklara verdiği bu kelimelerin bu coğrafyadaki derin anlamıyla yüzleşirken, ölümler ve hastalıklarla dolu bir dünyada, bu sözcüklerin kaçınılmaz bir gerçeklik olduğunu fark eder. Çocukların "doktor yok, ilaç yok, aşı yok" (Edgü, 2013, s. 103) ifadeleri yaşanan salgının ve ölümlerin çocukların dilinde kısa ama keskin bir şekilde ifadesini bulunduğunu gösterir.

Burada dikkat çeken, çocukların ölüm kavramını, doğal bir sonuç olarak tanımlamalarıdır: "Herkes ölür", "Hasta ola öle", "Benim kardeş öldü" (Edgü, 2013, s. 103) gibi cümleler, ölümün gündelik bir gerçeklik olduğunu gösterir. Çocuklar için ölüm, sıradan bir olaydır; onlar için bu sözcükler, yetişkinler için olduğu gibi derin anlamlara bürünmemiştir, sadece yaşadıkları dünyanın bir gerçeğidir. Öğretmen O'nun kendi iç hesaplaşması bu bağlamda daha da yoğunlaşır. Öğrencilere ölüm sözcüğünü vermekle, istemeden de olsa onlara yaşamın en acı gerçeklerinden birini hatırlatmış, belki de bu trajik dünyayı onlara bir kez daha göstermiştir. Kendisi de ölümle iç içe olan bir yaşam sürmekte hem fiziksel hem de ruhsal bir "sürgün" hâlinde varoluşunu sorgulamaktadır.

Öğrencisi Alaaddin'i tahtaya kaldırır hem saymasını hem de sayıları tahtaya yazmasını ondan ister:

Alaaddin'i kaldırıyorum tahtaya. Hem say, hem de yaz, diyorum.

Hem sayıyor, hem yazıyor: 1,2,3,4,5,6,7,8,9,10, 101

Dur, diyorum. Bu ne?

On bir.

Yirmi bir yaz, diyorum.

Yazıyor: 201

Otuz bir yaz.

Yazıyor: 301

Kırk bir yaz.

Yazıyor: 401

Dur, diyorum.

Öbür çocuklara dönüyorum. Doğru mu yazıyor?

Hep bir ağızdan bağıyorlar: Doğruuu!

Peki, yüz yaz diyorum. Yazıyor: 100

Yüz bir yaz, diyorum.

Yazıyor: 1001

Anladım. Bir yanlışlık değil söz konusu olan. Bir başka mantık (Edgü, 2013, s. 105).

Çocukların mantık dışı sayma biçimleri, sadece bir matematik problemi değil, yaşadıkları dünyanın kaotik yapısını sembolize eder gibidir. Bölgenin acımasız gerçekleri içinde büyüyen bu çocuklar için sayıların mantığı, öğretmenin dünyasındaki gibi değildir. Sıradan bir sayma işleminde bile kendi mantıklarını geliştirirler. Bu durum aslında onların dünyanın işleyişine

verdikleri özgün ve içsel bir tepkidir. Öğretmen O, bu noktada hem bir şeyler öğretmeye hem de bu dünyada öğrenci olmanın ne demek olduğunu öğrenmeye başlar.

Bir başka açıdan, bu sayma işlemi, öğretmen O ile öğrencilerini ortak bir noktaya ulaştırır. Bu ortaklık, her iki tarafın da kendi mantığını oluşturarak bir anlam bulma çabasının yansımasıdır. Öğretmen O, yukarıda belirtildiği gibi romanda adı olmayan, kimliği belirsiz bir figürdür. O harfi, varoluşsal anlamda bir boşluk ve kimiksiz bir varoluşu temsil eder. O adının belirsizliği, varoluşçu edebiyatın karakteristik bir özelliğidir. Bu tür bir isim belirsizliği, karakterin sadece kendisini değil, aynı zamanda evrensel bir insan durumunu temsil etmesine olanak tanır.

Varoluşçu edebiyatın en önemli figürlerinden biri olan Franz Kafka'nın (2017, 2019, 2021) eserlerinde karakterlerin isimleri genellikle belirsizdir veya baş harfleriyle sınırlıdır. Dava romanındaki ana karakter "Josef K." sistemin bürokratik ve anlamsız yapısı karşısında kimiksiz bir figüre dönüşür. Şato da Kafka'nın bilinmeyen ve kimiksiz bürokratik dünyaya dair güçlü bir alegorisidir. Bu eserde "K.", şatoya ulaşmaya çalışır, ancak sürekli bürokratik engeller ve anlamsız bir otorite ile karşı karşıya kalır. Amerika'da (diğer adıyla Kayıp) ise ana karakter Karl Rossmann'ın soyadı tam verilse de karakterin zaman zaman "K." olarak anılması, Kafka'nın karakterlerinde kimiksizleştirme eğilimini devam ettirdiğini gösterir. Karl, Amerika'da kaybolmuş ve yabancılaşmış bir figür olarak, yeni dünyada kimlik arayışında başarısız olur ve Kafka'nın diğer karakterleri gibi belirsiz bir kişilik içinde sıkışıp kalır.

Türk edebiyatında, 1959 yılında yayımlanan ve yoğun varoluşçu temaların olduğu Yusuf Atılgan'ın (2019) Aylak Adam'ında da ana karakterin adı yalnızca baş harfi ile C. olarak verilir. Bu kısaltma, karakterin hem kimliğini gizler hem de onun varoluşsal yalnızlığını ve topluma yabancılaşmışlığını dile getirir: C., toplumda bir kimlik edinmekten kaçınan, sürekli varoluşunu sorgulayan ve kendini arayan bir figürdür. Adının belirsizliği, onun toplumsal normlardan bağımsızlığını ve bireysel arayışını simgeler. C.'nin anonimliği, onun herhangi bir bireyi veya evrensel bir insan figürünü temsil ettiğini düşündürür. Benzer şekilde, Ferit Edgü'nün *O/Hakkari'de Bir Mevsim* romanında O karakteri de kimiksiz ve anonim bir bireydir; sadece bir harfle, evrensel bir varoluş sembolü olarak sunulur. Kimse adlı yapıtında ise roman kişinin ismine dair tek bir harf bile bulunmaz; yalnızca "sesler" yer alır. Birinci Ses ve İkinci Ses, sanki iki farklı kişinin diyaloguymuş gibi görünse de bu seslerin tamamı aslında aynı kişiye aittir. Bu ad belirsizliği, karakterin bireysel kimliğinin ötesine geçerek, onun temsil ettiği varoluşsal durumu, yani kaybolmuşluğu, sürgünlüğü ve anlamsızlıkla yüzleşmesini sembolize eder. Kafka'nın karakterlerinde olduğu gibi, Edgü'nün kişileri de dünyada bir yön bulma çabasıdayken karşılaştığı anlamsızlık ve çıksızlıklarla boğuşmak durumunda kalırlar.

O/Hakkari'de Bir Mevsim romanın ilerleyen sayfalarında O'nun varoluşsal sıkıntısının gittikçe daha da derinleştiği görülür. Bu anlarda, içsel çatışmaları giderek yoğunlaşır ve hayatın anlamını sorgulama süreci daha karmaşık bir hâl alır. İnsanın yaşamda hangi eylemi gerçekleştireceği üzerine yaptığı bu sorgulamalar, sadece basit tercihler değil, derin bir anlam arayışının ve kendini bulma çabasının bir yansımasıdır. O'nun zihninde birbirine karışan bu sorular, yaşamın çıksızlığıyla karşı karşıya kaldığını ve her adımda daha fazla sıkıştığını ortaya koyar. Bu durum, karakterin sadece fiziksel bir sürgün değil, aynı zamanda zihinsel bir sürgün içerisinde olduğuna da işaret eder:

Yazmak mı, okumak mı? Okumak mı, yazmak mı? Okumak mı, düşünmek mi? Düşünmek mi, yazmak mı? Koşmak mı, yürümek mi? Konuşmak mı, susmak mı? Bıkmak, yorulmak, yeter demek, dayanamayacağım demek, yeter(gene) demek mi? (...) Odamdayım. O zaman başlıyor sorular: Yazmak mı, okumak mı? Okumak mı, düşünmek mi? Susmak mı, konuşmak mı? Tanrım, neyi okuyacağım, neyi düşüneceğim, neyi yazacağım? Elim ayağım bağlı. Bir kez daha bağırıyor gemim (Edgü, 2013, s. 112-13).

Bu içsel sorular, insanın dünyadaki varoluşunun belirsizliği ve yönsüzlüğüne işaret eder. Karakterin yaşamın temel eylemleri karşısındaki bu ikilemleri, ona her seçimin bir ağırlık ve sorumluluk getirdiğini hatırlatır. Her eylem, bir başka çıkmazı beraberinde getirirken, O'nun kendisiyle ve çevresiyle olan bağları giderek daha da zayıflar.

Bundan sonra varoluşsal sıkıntı dünyasal isyanlara karışır. Öğretmen O, Sağlık Bakanlığı'na bir dilekçe gönderir ve çocuk ölümlerine karşı bir an önce önlem alınması gerektiğini bildirir. Ölüm sayısı on gün içinde on yediye ulaşmıştır (s.114). Sağlık Bakanlığından gelen cevap umudu iyice söndürür: Köyün yolları açılır açılmaz (baharda) bir ekip göndereceklerini yazarlar. Onlar gelene kadar köyün bütün bebeleri ölür. Sonunda güneşli bir günde sağlık memuru ve ebe köye gelir. Öğretmen O bu duyarsızlığa ve çaresizliğe olukça tepkilidir. Sağlık memuru ebeye, ebe sağlık memuruna bakar ve O için birbirlerine şöyle derler: "Dedikleri kadar varmış, üşütük zavallı" (Edgü, 2013, s. 117). Kendi sonuçsuz ontolojik sorgulamalarına mı, köydeki çaresizliğe mi yansın diye düşünen bu duyarlı insan, insana ve insanların çoğuna ilişkin çok şey anlatır: Öğretmen O, sadece bu acımasız coğrafyada yaşanan ölümlerle değil, aynı zamanda devletin kayıtsızlığı ve duyarsızlığıyla da yüzleşmek zorunda kalır. Devletin ve toplumun bu ilgisizliği, onun zaten varoluşsal kaygılarla dolu iç dünyasını daha da katlanılmaz bir duruma sürükler.

Romanda iki yabancınnın (Acemin) ölümü dahil, yirmi ikiden fazla ölümden bahsedilir. Ölüm bu coğrafyanın adeta olağanıdır:

Burda, gelen gelir, alan alır, vuran vurur, vurulan ölür. Kim vurdu? diye sorarsın. Kimse bilmez. Herkes bilir. Hiçbiri ağzını açıp söylemez. Bırakırsın. Çünkü vuranı bir başkası vurur. Diyeceksin ki, Peki hukuk nerde, kanun nerde? Dağın hukuku, kanunu da bu, Öğretmen (Edgü, 2013, s. 153).

Kendisinin bir yabancı, bir sürgün, bir kazazede olduğunu tekrar hatırlatır (Edgü, 2013, s. 157, 164). Bu coğrafyada ölüm, sıradan bir olaydan öte hayatın bir parçasıdır. Bu sıradanlık hem fiziksel hem de ruhsal anlamda insanların üzerindeki umutsuzluk duygusunu pekiştirmiştir. Öğretmen O kendi yabancılığının farkına vararak hem bu topraklara hem de insanlığa karşı olan aidiyet duygusunu gittikçe kaybeder. “Onlar” artık şu sözlerle acımasızca tasvir edilir:

Sözünün eri. Yalancı. Çıkarıcı. Esirgemez. Korkak. İnatçı. Sabırsız. Bencil. Cömert. Öldüren. Ölen. Çaresiz. Çalan. Her şeyini veren. Karda çıplak ayakla yürüyen. Esmer. Dağlı. Erkeklerin gözleri sürmeli. Kadınların gözleri sürmeli. Kulakları küpeli. Burunları hizmalı. Alınları dövme (Edgü, 2013, s.159).

Korkar, kendine tekrar bir yabancı olduğunu hatırlatır; kendi sınırları içerisinde hareket etmek zorunda olduğunu söyler. Önündeki dehşetin ve kendi ontolojik çaresizliğinin bir yazgı olduğunu dile getirir: “Kentleri, köyleri, yedi iklimi, dört bucağı insanların tarihini, coğrafyasını, aritmetiğini öğrenmeden önce yazgısını öğrenelim insanların” (Edgü, 2013, s. 164). O bu sözcüklerle bir yandan bireyin yazgısına dair derin bir kabulü dile getirirken, diğer yandan bu yazgının toplumun genel tarihinden ve coğrafyasından çok daha köklü ve kişisel olduğunu ifade eder. İnsanların kaderi ait oldukları toplulukların coğrafyası ve tarihiyle şekillendirilse de bu kader, bireysel acılarla ve varoluşsal sorgulamalarla örülüdür. Ancak bunların, bu sorgulamaların sonuçsuz olduğu romanda hep dile getirilir. Böyle bir kader varsa, öyleyse kurban da söz konusu olacaktır.

O'nun bir düş gördüğü romanda sona yaklaşılacak bölümün adı oldukça manidardır: “Bir Düş-üş”. Bu düşte O kendisini “Tanık” sandalyesine oturtur:

(Cellat) Kurbanı dönüp, İpi mi, yoksa boynunun vurulmasını mı istediğini sordu. Sonra bana döndü, Bildiğiniz gibi, burda seçme hakkı kurbanı aittir, dedi. Kurban, ufak tefek bir adam. Korku belirtisi yok yüzünde. İpi gösterdi cellata. (Kansız bir ölüm seçti.) Cellat elindeki ipin ilmiğini yağlamaya başladı. İşini bitirdi ve kurbanın üstüne atlayarak (akıl almaz bir çeviklikle) ilmiği boynuna geçirip sıkmaya başladı. Boğulan bendim sanki (Edgü, 2013, s.167).

İpi seçen kurban, aslında her bireyin bir noktada boynuna geçen görünmez bir ilmiği kabul etmesidir; çünkü nihayetinde insanın seçme özgürlüğü bile belirlenmiş bir kader içinde sınırlıdır. O bu düşte kendi boğuluşunu deneyimleyerek yazgının ağırlığının ne denli ezici olduğunu derinden hisseder.

Edgü (2013) *O/Hakkari’de Bir Mevsim*’de yazgının boğucu doğasını toplumsal, kültürel ve politik alanlara doğru genişletir. Dünyanın salt bireyin iç dünyasında bir ontolojik hapisane olmadığını, bu kapatılmayı tamamlayan dış dünyanın hapisanelerinin de olduğunu gösterir. *O/Hakkari’de Bir Mevsim*’de bu gösterme ve anlatma biçimi öyle bir nitelik alır ki yıkımların, ölümlerin, trajedilerin ortasında insanın kendi iç dünyasında belirli bir konformizmle hissettiği, düşündüğü bu fikirlerinin bile bir utanç olduğunu hissettirir. Denizlerde yelken açma, yurtdışlarına yapılan geziler, en pahalı otel odalarında zahmetsiz konaklamalar, arzuların bu sınırsız doyurulduğu dünyada varoluşsal sıkıntıya yönelik düşünceler Pirkanis’in gerçekliğinde tuzla buz olur; bu dehşet gerçekliğin hemen yanı başında duran bu konformizm vicdan sahibi hiçbir varoluşunun kabul edemeyeceği bir konformizmdir. O bu zıt dünyaların arasında hem kendine hem de dünyaya isyan eder. Öyleyse O nasıl buralara gelmiş, hiç kimse iken (*Kimse*’de birey hiç kimsedir) O hâline gelmiş, naif Baudelairevari varoluşsal sıkıntısının (spleen) dışına çıkarak “dayanılması oldukça güç bir gerçekliğe, sanatın gerçekliği ile karşı çıkma”ya (Edgü, 1979) ihtiyaç duymuştur? O hâline gelen hiç kimsenin arkaik görünümleri bu noktada önemli bulunmalıdır. Zira Dünder’in (2024) tespit ettiği gibi, O’yu *Kimse* olanaklı hâle getirmiştir.

Samuel Beckett (2021) *Godot’yu Beklerken*’de karakterlerinin anlamsız bir bekleyişi ve kaçınılmaz bir ölümle yüzleşmelerini merkeze alır. Beckett’in evreninde karakterler varoluşun anlamını arayan sürgünlerdir ve sonunda bu sürgünler zamanın ve varoluşun kurbanı olurlar. Beckett’in karakterlerinin sürekli içsel bir monologla kendi çaresizliklerini ve varoluşsal kaygılarını dile getirmesi, onları hem zihinsel hem de fiziksel bir sürgüne mahkûm eder. Bu monologlar, bireyin kendisiyle baş başa kaldığı ve dış dünyadan izole olduğu bir varoluşsal hesaplaşmanın yansımalarıdır. Ferit Edgü’nün (2018) *Kimse* romanı da benzer bir şekilde karakterinin içsel monologlarıyla sürgün, kurban ve ölüm temalarını işler. O’da olduğu gibi burada da mekân ayıdır; Pirkanis köyüdür. Romanın başlangıç sayfalarında anlatıcı-yazar belli bir süre (bir kış mevsimi) kaldığı bu köydeki anılarını anlamak ve sorgulamak için yazdığını belirtir (Edgü, 2018, s. 5). Bir sürgün edasıyla buralara, bu dağ başına kara kışta gelen kendi varoluşunun kurbanı olan *Kimse* kendisini aramaktadır. Romandaki Birinci Ses kendine nereden buralara geldiğini, niçin buralarda olduğunu sorar (Edgü, 2018, s. 17). O ana kadar hep kaçmış, hep bir şeyleri bulacağı umuduyla Paris’te, Madrid’de, diğer yerlerde diyardan diyara gezmiş ve sonunda buralara gelmiştir:

Niçin burdasın? diyor Birinci Ses. Niçin burdayım? diye soruyor İkinci Ses. Sonra cevaplıyor: Sen burda olduğun için. Doğru, diyor Birinci Ses. (Sonra ekliyor). Ya burda olmasaydık? Başka bir yerde olacaktık, diyor İkinci Ses. Başka bir yerde? Nerde? diye soruyor Birinci Ses. Bilmiyorum, diyor İkinci Ses. Örneğin Paris'te. Ordaydık, diyor Birinci Ses. Ama kaçtık, diyor İkinci Ses. Paris'te olmasaydık? diyor Birinci Ses. Londra'da, Roma'da, Madrid'te, Karacı'de, diyor İkinci Ses (Edgü, 2018, s. 20).

Bu dağ başına bir sürgün olarak gönderildiğini belirtir Birinci Ses. Ottan bir şilte, tezekle ısındığı bir soba, muhtarın evinden gönderilen yiyeceklerle beslenir. İkinci Ses ne zaman bitecek bu sürgün, diye sorar (Edgü, 2018, s. 28). Kaçış, sadece fiziksel bir yer değiştirme değil, aynı zamanda karakterin kendi varlığından ve geçmişinden de bir kaçıştır. Bu sürgün, Kimse'nin kendi içsel hesaplaşmalarını ve kimlik arayışını derinleştirirken, dış dünya ile bağlarını tamamen koparmak üzere olduğunu gösterir. Sonunda, bu kaçışın sadece coğrafi olmadığını, ruhsal bir sürgüne dönüştüğünü fark eder; çünkü her nereye gitse, kendi varoluşundan ve kimliğinden kaçması mümkün değildir. Edgü'nün karakteri tıpkı Beckett'in karakterleri gibi dış dünyanın anlamsızlığına ve bireyin bu dünyada nasıl yer edinebileceğine dair sorgulamalarda bulunur. Ancak Edgü, bu varoluşsal meseleleri daha kişisel ve içsel bir düzlemde ele alarak, karakterin kendi zihinsel dünyasında bir sürgüne dönüşen yolculuğu şeklinde yansıtır. Beckett'in (2021) Vladimir ve Estragon'unun sonsuz bir bekleyiş içinde kaybolmaları gibi, Kimse'deki karakter de sürekli bir varoluşsal labirentinin içerisinde yolunu bulmaya çalışır, fakat her defasında kendi 'insan' çaresizliği ve kimliksizliğiyle karşılaşır. Bu açıdan Kimse'nin monologları, romanda sadece içsel bir yolculuk değil, aynı zamanda sürgünlüğün ve bireyin çaresizliğinin derinleştiği bir boyut kazanır. Bu açıdan Edgü'nün Kimse'si, dış dünya ile ilişkisini kesmiş, kendi içine kapanmış bir bireyin, ölümle olan kaçınılmaz yüzleşmesini anlatırken, sürgünlük ve kurban olma durumlarını daha soyut ve bireysel bir düzlemde işler.

Kimse bir çılgınlıkla düşünden uyanır. Bir insanı öldürdüğünü görmüştür rüyasında. Öldürdüğü kurbanı haykırır; bu çılgınlık onu uyandırır. *Kimse* romanının iki sesi birbiriyle konuşur ve kendisinin hem cellat hem de kurban olduğunu belirtir (Edgü, 2018, s. 25-27). Yukarıda yer verdiğimiz *O/Hakkari'de Bir Mevsim*'in "Bir Düş-üş" bölümünde yer alan ölümün ilk formlarının burada, *Kimse*'de geliştirildiği görülür:

Bir an bu karanlık odada üç kişi kaldık. Bir cellat, bir ben, bir de... bilmiyorum. Cellat elindeki yatağanı gösteriyor. Kurban kim? Ben mi? Kimliğini bilmediğin kişi mi? O, olmalı. Öyleyse ben kimim? Bir tanık mı (her zamanki gibi)? Cellat bir bana bakıyor, bir ona. Pazulu bir cellat bu. Esmer. Saçları yağlanmış. Bedeni de. Çünkü gövdesi çıplak. Kurban belli oldu. Cellat bana geldi ve kurbanın ellerini bağlamamı istedi. Ben bağlayamam, dedim. Bir rastlantı sonucu bulunuyorum bu odada ben. Hiçbir zaman bir cellada yardımcı olmadım (Edgü, 2018, s. 33).

Kimse, cellat ve kurban rollerinde hem fail hem de mağdur olduğunu deneyimlerken, aslında kendi seçmediği bir dünyaya atılmış olmanın getirdiği kaçınılmaz kaderiyle yüzleşir. Heidegger'e (2021, s. 566) göre insan, var olduğu dünyayı, içine doğduğu şartları, yani kaderini seçemez; bu yüzden, Kimse de rüyasında cellat ve kurban rollerine zorlanırken kendi iradesi dışında bir varoluşsal krizle karşı karşıya kalmıştır. Varlığa fırlatılmanın getirdiği çaresizlik bireyin kendi kaderini kabullenmek zorunda olduğu bir duruma işaret eder: Aynı anda Cellat ve kurban olma durumu, Kimse'nin hem kendi varlığına hem de dünyaya yabancılaşmasının bir göstergesidir, çünkü o, bu rollerle baş başa bırakılmış ve kendi yazgısını seçememiştir. Oradan oraya giden Kimse, bütün bu sürgün yolculuklarında dünyada olmasının nedenini arar, niçini sorgular:

Kuzeyde, karlı bir ülkedeydik bir zamanlar, bunu biliyorum diyor Birinci Ses. Sonra Güneyde güneşlik bir ülkeye göç ettik. Orada da tutunamadık. Denizi aradık. Yeniden yola koyulduk, ansıyor musun? Yolumuz bir adaya düşmüştü. Niçin durmadan eski günleri, eski sürgünleri ansıyorsun? diyor İkinci Ses. Niçin bana eski günleri, eski yaşamları anlatıyorsun? Bitmedi daha? Niçin alınıyorsun? diyor Birinci Ses (Edgü, 2018, s. 68).

Adı dahi olmayan bu kişinin sesleri arasında geçen konuşmada, yalnızca bir harfle anılan kişiler hakkında bilgiler verilir. Edgü'nün başat roman kişileri gibi bu kişilerin de varoluşlarının belirsizliği içerisinde kaybolmuşlukları çarpıcı bir biçimde sunulur:

A., diyor Birinci Ses.

N'olmuş A.'ya? diyor İkinci Ses.

Kendinden kaçardı...B. dünyadan kaçmaktaydı...

Şimdi kim bilir nerede? Dünyanın içinde, diyor Birinci Ses

C. de kaçmıştı... karısından ve çocuklarından kaçmıştı.

D. Tanrı'dan kaçmıştı, diyor İkinci Ses... (Edgü, 2018, s. 83)

Heidegger'in (2021) varoluşunun anlamını insanın kendi başına yaratmak zorunda olduğu felsefesini hatırlatırcasına bu kişiler bir kaçış içerisindedir. Hayat, Heidegger'de (2021) en geniş anlamıyla insanın kendi anlamını yaratma çabası olarak görülür. Hayata ilişkin farkındalığı olan birey kendi varoluşuna ilişkin de daha derin bir anlayışa sahip olur. Albert Camus (1997) ise 'absürt-uyumsuz' kavramıyla insanın hayatın anlam arayışına karşın bu anlamın yokluğu arasındaki çatışmayı ifade eder. Ona göre, insan hayatın anlamsız olduğunu ve nihai bir anlam ya da amaç taşımadığını anladığında, bu gerçekle yüzleşmek zorunda kalır: İnsanın doğal anlam arayışına karşın, evren bu anlamı sunmamaktadır. Ancak insan yine de yaşamını sürdürmek zorundadır. Camus (1997, s. 15-21) bu 'uyumsuzluk' karşısında insanın iki seçenikle karşı karşıya geldiğini yazar: Ya intihar ederek yaşamını sonlandırmak ya da saçmanın farkında olup yine de yaşamaya devam etmek. Camus'ye göre, yaşamı seçmek, bir başkaldırı ve isyan eylemidir. Bu başkaldırı, hayatın saçmalığını kabullenip ona rağmen yaşamayı, yaratmayı, sevmeyi ve eylemde bulunmayı içerir. Kimse'nin bu sürgünleri, aslında insanın kendi varoluşuna ve anlam arayışına dair bir yüzleşme sürecini anlatır. Sürekli bir yer değiştirme, bir kaçış hâlinde olsa da bu yolculuklar insana yaşamın anlamını bulma çabasında sonuçsuzluğun kaçınılmaz olduğunu hatırlatır. Camus'nün 'saçma'sının Edgü de farkındadır. Bu farkındalık her iki yazarda da karakterleri bir eylemsizlik içine sürüklemek yerine, sürekli bir arayışa iter: Her yeni sürgünlük ve her yeni mekân anlamın bulunamayacağına dair durmaksızın yeni bir doğrulama getirirse de insan bu kaçınılmaz 'uyumsuzlukla' yaşamaya devam eder ve kendi varoluşsal mücadelesini sürdürür.

Sonuç

Ferit Edgü'nün romanları varoluşçu felsefenin ana temalarını derinde işleyen edebi eserlerdir. Zaman, mekân, sürgün, kurban ve ölüm temalarının birbiriyle iç içe geçtiği bu romanlarda, Edgü'nün karakterleri varoluşun ağır yüküyle yüzleşmek zorunda kalırlar. Bu yüzleşme, özellikle Heidegger, Sartre ve Camus'nün varoluşçu düşünceleri ile yoğun bir paralellik taşır.

Edgü'nün romanlarında zaman, karakterlerin içsel çatışmalarını yoğunlaştıran bir unsur olarak işlev görür. Zaman, varoluşun belirsizliği ve geçiciliği ile ilişkili olarak ele alınır. Bu yaklaşım biçimi Heidegger'in (2021) *Varlık ve Zaman*'da ortaya koyduğu zamansallık kavramıyla örtüşmektedir. *Kimse, O/Hakkari'de Bir Mevsim* ve *Eylülün Gölgesinde Bir Yazdı* romanlarında zamanın akışı karakterler için sürekli bir kaygı kaynağıdır. Karakterler, zamanın akışında kendilerini kaybolmuş hisseder ve bu belirsizlik onların varoluşsal bunalımlarını pekiştirir.

Edgü'nün (2018, 2013, 2021) romanlarında mekân, özellikle *Kimse* ve *O/Hakkari'de Bir Mevsim*'de, karakterlerin varoluşsal kaygılarını besleyen bir unsurdur. İzole, zorlu ve soğuk coğrafyalar, karakterlerin yalnızlık, çaresizlik ve dünya ile olan bağlarının kopukluğunu simgeler. Pirkanis köyü gibi yerler, sadece fiziksel olarak ulaşılmaz değildir; aynı zamanda bu yerler, karakterlerin kendi iç dünyalarına kapanmasına neden olan psikolojik bir yalıtılmışlığı temsil eder. Heidegger'in (2021, s. 188) "dünyada olma" kavramı çerçevesinde bu coğrafyalar, bireyin varlıkla olan ilişkisinde yaşadığı kırılma noktalarını ve dünyaya karşı olan yabancılaşmasını derinleştirir. Sartre'in özgürlük kavramı ile Edgü'nün karakterlerinin zorlayıcı mekânlardaki çaresizliği arasında da doğrudan bir ilişkinin olduğu söylenebilir. Sartre bireyin özgürlüğünün bireye aynı zamanda bir sorumluluk yüklediğini savunur; Edgü'nün karakterleri ise bu özgürlük karşısında büyük bir yük ve çaresizlik hissederler. Özellikle *Kimse* romanında bu durum, karakterin sürekli bir yer değiştirme ve kaçış arayışı içinde olmasıyla şekillenir. Ancak her kaçış, onu aynı çıkmaza sürükler; çünkü asıl kaçtığı şey dış dünya değil, kendi varoluşudur. Camus'ye (1997) göre insan, evrendeki anlamsızlıkla yüzleşmek zorundadır, ancak bu yüzleşme, varoluşsal bir isyanı ve yaşamı sürdürme kararlılığını doğurur. *Kimse*'deki karakter ise, bu absürtlük karşısında sürekli kaçma eğiliminde olmasına rağmen, sonunda kaçmanın anlamsız olduğunu fark eder. Her ne kadar fiziksel olarak bir yer değiştirme yaşasa da zihinsel ve ruhsal anlamda bir tür kapana kısılmışlık hisseder. Camus'nün absürt insanı gibi, bu karakter de anlamsızlık karşısında yaşamayı seçer; ancak bu seçim, onu sürekli bir arayış ve sorgulama durumunda bırakır.

Sürgün ve kurban olma temaları, Edgü'nün karakterlerinin varoluşsal mücadelelerinde merkezi bir rol oynar. Karakterler, kendi iradeleri dışında, zorlayıcı bir dünyaya fırlatılmışlardır ve bu dünyada anlam bulma çabaları genellikle sonuçsuz kalır. Sartre'in "varoluşun yükü" kavramı ile Camus'nün "absürt-uyumsuz" düşüncesi, Edgü'nün romanlarında bu sürgün ve kurban olma hallerini anlamlandırmak için güçlü bir çerçeve sunar. Özellikle *Kimse* romanında karakter, sürekli bir kaçış ve arayış içerisindedir, ancak her kaçış onu aynı çıkmaza sürükler; çünkü asıl kaçış, dış dünyadan değil, kendi varoluşundan kaçıştır.

Ölüm teması ise Edgü'nün romanlarında hem fiziksel hem de metaforik bir son olarak ele alınır. Ölüm, varoluşun kaçınılmaz sonu olarak, karakterlerin hayatlarında anlam arayışlarını derinleştiren bir olgu olarak belirir. Heidegger'in "ölüme doğru varlık" kavramı bu bağlamda karakterlerin yaşadığı varoluşsal kaygı ile ilişkilidir. Edgü'nün karakterleri için ölüm, sadece bir son değil, yaşamlarının anlamsızlığını sürekli hatırlatan bir gerçekliktir. Edgü karakterleri, geleceğe dair umutlarını kaybetmiş, geçmişin izleriyle şekillenen bir şimdiki zamanda sıkışmış gibi görünürler. Bu durum onların varoluşsal kaygılarını daha da derinleştirir.

Bu çalışma, Edgü'nün eserlerindeki varoluşsal temaların edebi düzlemde nasıl işlendiğini inceleyerek modern Türk edebiyatında varoluşçu felsefenin izlerini ortaya koymaktadır. Edgü'nün romanları, bireyin dünya ile olan ilişkisini, yalnızlığını ve anlamsızlıkla mücadelesini sorgulayan güçlü bir varoluşsal anlatı sunar. Bu anlatının özellikle mekân ve zaman unsurlarının karakterlerin içsel dönüşümlerine etkilerini analiz eden yeni karşılaştırmalı çalışmalarla ele alınması, Edgü'nün eserlerinde mekân, zaman ve yalnızlık arasındaki ilişkiyi daha derinlemesine anlamaya katkı sağlayabilir. Ayrıca, Edgü'nün eserlerinin diğer varoluşçu metinlerle, özellikle Türk ve dünya edebiyatındaki benzer temaları ele alan yapıtlarla birlikte değerlendirildiği çalışmalar, yazarın varoluşçu felsefe ile bağlantısına dair daha kapsamlı bir perspektif sunacaktır. Edgü'nün romanlarında modern toplum ve birey arasındaki gerilimi inceleyen gelecek disiplinlerarası çalışmalar ise yazarın toplumsal eleştirilerini anlamlandırmada önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Kaynakça | References

- Atılın, Y. (2019). *Aylak Adam*. İstanbul: Can Yayınları.
- Augé, M. (1995). *Non-Places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity*. London: Verso.
- Bachelard, G (1971). *The Poetics of Reverie: Childhood, Language, and the Customs*. Boston: Beacon Press.
- Beckett, S (2021). *Godot'yu Beklerken*. (Çev. P. Aziz ve V. Serin). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Blanchot, M. (1989). *The Space of Literature*. Nebraska: University of Nebraska Press.
- Borges, J. L. (1999). *Ficciones*. Cambridge: Grove Books.
- Camus, A. (1997). *Sisifos Söyleni*. (Çev. T. Yücel). İstanbul: Can Yayınları.
- Deveci, M. (2008). Ferit Edgü'nün Öykülerinde Kendiliğe Çağrı ve Uyanış İzleği. *Erdem* (51), 77-90.
- Deveci, M. (2005). Varoluş ve Bireyleşme Açısından Ferit Edgü'nün Öykü ve Romanlarında Yapı ve İzlek. [Doktora tezi, Fırat Üniversitesi] <https://openaccess.firat.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11508/14565/186211.pdf?sequence=1>.
- Dündar, L. B. (2024). Kimse'de Kimlik ve Kimliksizlik. http://www.tulp.leidenuniv.nl/content_docs/wap/lbd1.pdf (Erişim Tarihi:2.07. 2024).
- Ecevit, Yıldız (2001). *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Edgü, F (2021). *Eylülün Gölgesinde Bir Yazdı*. İstanbul: Alfa.
- Edgü, F. (2013). *Hakkari'de Bir Mevsim*. 22. Baskı. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Edgü, F. (2018). *Kimse*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Edgü, F (1980). *Ders Notları*. İstanbul: Ada Yayınları.
- Edgü, F. (1979, Ocak 14). "Modern Türk Romanına Yol Alırken". *Dünya*.
- Heidegger, M. (2021). *Varlık ve Zaman*. (Çev. K. Ökten). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Kafka, F. (2021). *Amerika*. (Çev. A. Sabuncuoğlu). İstanbul: Can Yayınları.
- Kafka, F. (2019). *Şato*. (Çev. R. Minareci). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kafka, F. (2017). *Dava*. (Çev. G. Sert). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kierkegaard, S. (1980). *The Sickness Unto Death*. Princeton University Press.
- Korkmaz, R. (2015). *Yazınsal Okumalar*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kurt, M. (2009). Varoluşçuluğun Türk Edebiyatına Girişi ve İlk Etkileri. *Gazi Türkiyat*, (1)4, 139-154.
- Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space*. Oxford: Blackwell.
- Levinas, E. (1987). *Time and the Other*. Pittsburgh: Duquesne University Press.
- Levinas, E. (1969). *Totality and Infinity: An Essay on Exteriority*. Pittsburgh: Duquesne University Press.
- Merleau-Ponty, M. (2012). *Phenomenology of Perception*. London: Routledge.
- Relph, E. (1976). *Place and Placelessness*. London: Pion Limited.
- Sartre, J.P. (2007). *Being and Nothingness*. London: Routledge.
- Sartre, J.P. (1981). *Bulantı*. (Çev. S. Hilav). İstanbul: Can Yayınları.
- Soja, E. (1996). *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Oxford: Blackwell.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur. Ayrıca herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Fransa'da Adem-i Merkezileşme ve Bölgeselleşme Adımı Olarak Kalkınma Ajansları

Development Agencies as a Decentralization and Regionalization Step in France

Tekin AVANER

Assoc. Prof., Gendarmerie And Coast Guard Academy Ankara, Türkiye
Doç.Dr, Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Ankara, Türkiye
Orcid: 0000-0003-4014-0131 tekinavaner@hotmail.com

Turgut ATASOY

Dr., Orcid: 0000-0002-0693-6665 turgutatasoy@gmail.com

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Avaner, T. and Atasoy, T. (2024). Development Agencies as a Decentralization and Regionalization Step in France. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 66, 113-132.

Avaner, T. ve Atasoy, T. (2024). Fransa'da Adem-i Merkezileşme ve Bölgeselleşme Adımı Olarak Kalkınma Ajansları. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 66, 113-132.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: July 30, 2024/30 Temmuz 2024

Accepted/Kabul Tarihi: November 9, 2024/9 Kasım 2024

Published/Yayın Tarihi: December 25, 2024/25 Aralık 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December/Aralık

Issue/Sayı: 66 **Pages/Sayfa:** 113-132

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Avaner, Atasoy).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır/ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Fransa'daki bölge kalkınma ajanslarının temel amacı, bölge halkının kalkınmaya katılımını ve kalkınmadan yararlanmasını sağlamak, hizmetler vererek bölgenin girişimci potansiyelini geliştirmek, bölgedeki ekonomiyi canlandırmaktır. Ülkedeki ajansların gelişmesi, 1980'li yıllarda Avrupa Birliğine endeksli olarak uygulanan ademi merkezileşme ve bölgeselleşme reformlarından sonra başlamış, 2015 yılında NOTRe yasası kapsamında ajanslar önemli mesafeler katetmiştir. Halen, il ve komün yönetimlerine göre ön plana çıkan bölge yönetimleriyle birlikte görev yapan ve bütçe kullanma yetkisine sahip olan 20 bölgesel ajans bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı Fransa'daki kalkınma ajanslarının ademi merkezileşme ve bölgeselleşme yönünden incelenmesidir. Ajansların genellikle, cazibe oluşturma, kalkınma ve yenilik konu ve alanlarında bölge, il ve komün/komünler arası olmak üzere üç ana seviyede oluşturuldukları gözlenmektedir. Bölgesel ajanslar tamamen bölge yönetimlerinin elindedir ve bu nedenle ajanslar, daha az ortaklığa dayalı bir yönetim biçimi sunmaktadır. Bu kapsamda, bölgesel kalkınma ajanslarının misyonları bölgesel becerilerin evrimini takip ederek gelişmiştir. Bir bölgesel ekonomik kalkınma ajansının kendi ekosisteminde; lider/koordinasyon, genel sağlayıcı ve operasyonel araç olmak üzere üç ana rolü vardır. Çalışma Fransız kalkınma ajanslarının yapısal ve işleyiş özelliklerini bu bağlamda değerlendirmektedir.

Anahtar kelimeler: Fransa, Kalkınma Ajansı, Bölge, Yenilik, Cazibe Merkezi

Abstract

The main purpose of the regional development agencies in France is to enable the people of the region to participate in and benefit from development, to develop the entrepreneurial potential of the region by providing services, and to revive the economy in the region. The development of the agencies in the country started after the decentralization and regionalization reforms implemented in the country in the 1980s as indexed to the European Union, and in 2015, significant progress was made within the scope of the NOTRe law. Currently, there are 20 regional agencies that work together with the regional administrations that come into prominence comparing to the provincial and commune administrations and have the authority to use the budget. The aim of this study is to examine the development agencies in France in terms of decentralization and regionalization. It is observed that agencies are generally established in the fields of attractiveness, development and innovation and located in three main levels: regional, provincial and commune/intercommune. Regional agencies are wholly in the hands of regional administrations, and therefore agencies offer a less partnership-based form of governance. In this context, the missions of regional development agencies have developed by following the evolution of regional skills. In the own ecosystem of a regional economic development agency; It has three main roles: leader/coordinator, overall provider, and operational tool.

Keywords: France, Development Agency, Region, Innovation, Attractiveness

Giriş

Kalkınma Ajansları, sivil toplum kuruluşları, kamu kurumları ve özel sektör arasındaki iş birliğinin geliştirilmesi ve yerel kaynakların etkin kullanımını sağlamak amacıyla bölgedeki kamu ve sivil toplum aktörlerine mali ve teknik destek vermektedir. Teknik destek hizmetleri kapsamında eğitim verme, program ve proje hazırlanmasına katkı ve danışmanlık sağlama gibi alanlar yer almaktadır (Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, parag.1).

1970'ler ve 80'lerde endüstriyel yeniden yapılanma planları sırasındaki ilk ortaya çıkışlarından sonra, bölgesel kalkınma ajansları son yirmi yılda misyonlarında derin bir çeşitlilik yaşadılar. Birçok devlette başlatılan bölgeselleşme ve yetki devri süreci desteklemek, yerel ekonomik kalkınma stratejilerinin önemli ölçüde yenilenmesi, büyük yeniden dönüştürme projelerinden kademeli çıkış gibi gelişmeler bu süreçte etkilidir. (Yorku.ca, parag.1).

Türkiye'de daha 1948'lerde Nusret Kemal Köymen'in incelemesine konu olan ve bölge, adem-i merkezîyetçilik ile kalkınma başlıklarında model olan 1933 tarihli Tennessee Vadisi Otoritesi (ABD, Tennessee Valley Authority, TVA), bölgesel kalkınma ajanslarının ilk örneğini oluşturmaktadır (Avaner, 2020: 310). Ancak ajanslar, gelişmelerini Avrupa'da tamamladığı gibi diğer ülkelere transferleri de AB üzerinden olmuştur. Ajansların Avrupa'da ilk örnekleri, savaş sonrası yıkımın üstesinden gelmek için merkezi planlama ile sürdürülen kalkınma çabalarının endüstrinin belli şehirlerde toplanması ve zamanla bu dengesizliğin sürdürülemez bir noktaya varmasından sonra ortaya çıkmıştır (Eryılmaz ve Tuncer, 2013, s. 167).

Bu bağlamda gerek Fransa'da gerekse diğer Avrupa ülkelerinde oluşturulan bölgesel kalkınma ajansları da benzer gerekçelerle kurulmuştur. Özellikle bölgesel kalkınmaya yönelik olarak Avrupa ülkelerinin çoğunda örneğine rastlanılan ajansların (BKA) geçmişi 1950'lere kadar gitmekte olup ilk örnekleri ise Belçika ve İrlanda'da görülmüştür. Ancak bu doğrultudaki gelişmeler, merkezîyetçi yönetim yapısına sahip Fransa'da bölge ölçeğinde uygulamaya geçirilen ekonomik planlar ile başarılı sonuçlar alınması üzerine ivme kazanmıştır (Eryılmaz ve Tuncer, 2013, s. 168).

Bütün AB ülkelerinde mevcut olan BKA'ların, bir takım ortak özelliklerine rağmen, yasal statülerinde bazı farklılıklar söz konusudur. Bu bağlamda, BKA'ları, ülkelere göre, kamu limited şirketleri (İtalya, İrlanda, Portekiz, Hollanda), özel hukuka tabi kamu kuruluşu (İspanya), yarı özerk kamu şirketleri (Almanya), bakanlık dışı kamu kurumu (İngiltere), belediye girişimi (Yunanistan), limited şirket (İsveç) şeklinde kategorilere ayırmak mümkündür. Fransız BKA'ları ise karma ekonomi şirketleri olarak tasnif edilmektedir (Gündüz, 2010, s. 71).

Her ülke, BKA'lara ilişkin farklı tecrübeler yaşamıştır. Bazı ülkelerde (Örnek: İrlanda) kalkınma ajansı devlet tarafından oluşturulurken, bazı ülkelerde (Örnek: İngiltere) ise özel yasa ile gerçekleştirilmiştir. İtalya ve Portekiz gibi ülkelerde sivil toplum ve yerel ortaklıklar sonunda BKA'lar çalışmaya başlamışken; Almanya ve İspanya gibi ülkelerde ajanslar bölgeler tarafından oluşturulmuştur. Fransa'da da ajanslar, bölgeler tarafından kurulmuştur (Özen ve Özmen, 2010, s. 232).

Özellikle Fransa'da, sanayi devrimi ile başlayan bölgeler arası farklılıkların daha sonraki dönemlerde sosyal ve politik sorunlara yol açtığı görülmesi üzerine farklılığın azaltılması için Provence, Aşağı Lanquedoc, Korsika ve Gaskonya gibi bölgelerde bölgesel kalkınma politikaları uygulanmıştır. Bu politikalarda uzun vadeli amaçlar hem ulusal hem de AB perspektifi açısından ele alınarak belirlenmiş ve buna uygun programlar seçilmiştir (Gündüz, 2010: 72).

Diğer yandan, Fransa'daki kalkınma ajanslarının teşkil edildikleri yönetim seviyesine ve alanlara bakıldığında, bölgeselleşme kapsamında gelişen ajansların, bölge, il ve komün/komünler arası olmak üzere üç ana seviyede oluşturuldukları; cazibe, kalkınma ve yenilik alanlarında görev yapacak şekilde kuruldukları görülmektedir. Ajansların oluşumları, lağvedilmeleri veya kendi içlerinde birleştirilmeleri dinamik bir şekilde sık sık yapılmaktadır. Bununla birlikte, bölge yönetimlerinin şemsiyesi altındaki bölge kalkınma ajanslarının illerde veya komünlerde kurulan ajanslara göre ön plana çıktığı gözlenmektedir. Ülkedeki kalkınma ajansları, bölge dışından da yatırımcı çekme amacının yanında iş yeri danışmanlık hizmetleri, işletmelere fon temini ve arazi geliştirilmesi gibi alanlarda da önemli roller üstlenmiş durumdadır (Ünal ve Erol, 2024, s. 288).

1. Kısa Tarihçe

Pek çok üniter Avrupa ülkesinde bölgesel kalkınma ajansları AB'nin bölgesel politikalarının bir sonucu olarak oluşmuştur. Fransa'da kalkınma ajanslarını incelemeye başlamadan önce, bu kurumlarla yakın ilişkisi olan bölgeselleşme konusuna göz atmakta yarar vardır. Bölgeselleşmeye ilişkin olarak Fransa'daki gelişmeler kapsamında, bazı önemli dönüm noktaları bulunduğu görülmektedir. Öncelikle, 1950'lerde Fransa'da genel bir yükselişle birlikte bölgesel taleplerin seslendirilişine, merkezin çeşitli

bölgelere veya illere yönelik politikasına karşı kızgınlığın dillendirilmesine tanıklık edilmiştir. Bundan sonra gelişmelerde iki önemli tarih vardır. 1962, Fransa'nın dekolonizasyon deneyimi için önemli bir yılı temsil ediyordu zira Cezayir'deki olaylar, Occitania ve Brittany'deki özerklik hareketlerini hızlandırmıştır. 1968, bir dizi küçük etnik hareketi ortaya çıkaran bir katalizör olmuştur. 1970'ler, Fransız altıgen yapısındaki değişikliklerin etkilendiği idari reform yılları olmuştur. Aslında ademi merkeziyetçilik tarihi bu döneme kadar pek çok başarıya sahip değildir (Virmani, 1987, s. 676).

Tekrar 1950'li yıllara dönersek, aslında, II. Dünya savaşı sonrası, uzun bir idari bölgelilik dönemini başlatan Fransa Cumhuriyeti Geçici Hükümeti çeşitli illeri kapsayan alanlar üzerinde cumhuriyetçi otoriteyi yeniden tesis etmekten sorumlu olan Cumhuriyet Komiserlerini oluşturmuştur (Brennetot, 2017, s. 4). Ayrıca, 1955-1956 yıllarında çıkarılan birkaç kararname ile ekonomik kalkınmaya yönelik bölgesel eylem bölgeleri olan 21 'program bölgesi' oluşturulmuştur. Bununla birlikte, illerin gruplandırılmasıyla oluşturulan bu yeni yapılar ne yeni bir idari unsur ne de yeni bir yerel makamı kapsamamakta, sadece gruplandırmayı ihtiva etmektedir (Collectivités Locales, parag. 17).

De Gaulle'ün iktidara dönüşünden sonra, yenilenme sürecinin unsurlarından biri olarak tasarlanan bölgeselleşme, işte bu temeller üzerinde başlatılmıştır (Collectivités Locales, parag. 17). Bu aşamada Fransa, başka ekonomik cazibe merkezleri yaratmak ve kalkınmayı sürdürmek için 1964'te Bölgesel Ekonomik Kalkınma Komisyonu (CODER) tesis etmiştir (Eryılmaz ve Tuncer, 2013: 168). Dolayısıyla, 1950-1972 döneminde Fransa'da öncelikle yönetsel bir süreç olarak başlayan ve tanımlanan bölgeselleşme, giderek gelişmiştir. Merkezi düzeyde planlama birimlerinin kurulması (Délégation interministérielle à l'aménagement du territoire et à l'attractivité régionale/DATAR) ve bölge valilik sisteminin tesisi yönetsel bölgeselleşmenin ilk adımlarıdır (Çiner, 2010, s. 69).

O dönemde, DATAR ekonomik kalkınmadaki rollerini, Fransa'nın 26 bölgesinde yerine getirmiştir. Bu bölgelerden bir tanesi Alsace Bölgesi'dir. Bu bölgede, bölgelerarasındaki eşitsizliğin giderilmesi ve bölgenin kalkınması için Alsace Kalkınma Ajansı kurulmuştur. Fransa Alsace Bölgesi Kalkınma Ajansı (ADA) II. Dünya Savaşı'ndan sonra 1950 yılında kurulmuş olan Fransa'nın ve Avrupa'nın ilk kalkınma ajansıdır (Apalı, 2009: 29). Dolayısıyla kalkınma ajanslarını daha 1950'lerde prototip bir biçimde buluyoruz (Durand-Raucher, Luret-Cavada, Schweitzer ve Thomazo-Massignac, 2020, s. 67). Önceleri bir bölge ajansı olarak teşkil edilen Alsace, günümüzde daha büyük bir unsur olan Grand E-Nov+ bölgesinin bir parçası olarak bu bölgede bulunmaktadır.

Diğer yandan, Fransa'daki bölgeselleşmenin gelişmesinde, yerelleşme reformlarının yönlendiricisi durumundaki AB'nin de çok önemli rolü vardır. Bölgelere ilişkin olarak 1975 yılında Avrupa bölgesel fonlarının tesisi (Martins ve Mawson, 1980: 145) önemli bir adımdır. Bu adımla birlikte AB ülkelerindeki bölgeselleşme faaliyetlerinin canlandığı görülmektedir. Bu bağlamda, 2002-2012 yılları arasında uygulanan 2. dönem yerelleşme reformlarında, Fransız bölgeselleşmesi Avrupa bütünleşme sürecinden etkilenmiş, AB'de daha fazla manevra alanı bulmuştur (Arıkan, 2003: 44). Fransa'da 2013-2017 yılları arasında uygulanan 3. dönem yerelleşme reformlarının yükselen kurumu bölgeler, Devlet ile komünler arası kurumlar ağı arasındaki teritoryal örgütlenmenin ana merkezi haline gelmiştir. Bölgelere Avrupa boyutu vermek, onlara daha fazla nüfuz alanı sağlamak için ilk kez bölge sayısında azaltmaya gidilmiştir (Loi du 7 août 2015-NOTRÉ, Md. 1).

AB İstatistik Ofisi (Eurostat) ile üye devletler arasında bir süre bir dizi Centilmenlik Anlaşması ile yürütülen ve 1988'den beri AB'nin yasalarında kullanılmakta olan NUTS sisteminde bölge, arazinin bir parçası olarak ulus-devlet düzeyinde yönetsel sınırları gösteren bir parçadır. Nüfus ve arazi büyüklüğünün sağlanması halinde bölge, bu haliyle ülkede yerel yönetsel güce ve bütçeye sahiptir. Bu bağlamda, NUTS sistemine göre, 1 Ocak 2008 yılında Fransa'daki bölge sayıları NUTS 1 (düzey 1) 9; NUTS 2 (düzey 2) 26 ve NUTS 1 (düzey 3) 100 şeklindedir (Akgül ve Efe, 2010, ss. 422-423).

NUTS, üç düzeyli bir hiyerarşik sınıflandırmadır. Bölgesel düzeyde, AB ülkeleri genellikle iki ana idari bölünmeye sahiptir (Almanya'da 'Länder' ve 'Kreise', Fransa'da 'régions' ve 'départements'... gibi). Bu ülkelerde üçüncü NUTS düzeyi, ya önemsiz bir idari bölünmeye karşılık gelmekte veya idari bir karşılığı bulunmamaktadır. Örneğin, Fransa'da NUTS-1 düzeyinin, İtalya, Polonya, Romanya ve İspanya'da NUTS-2 düzeyinin, Belçika'da NUTS-3 düzeyinin idari bir karşılığı yoktur (Paköz ve Yüzer, 2010: 716). Fransa'da, NUTS'a göre oluşturulan bölgelere, illere ya da komünlere karşılık gelen yerlerde kalkınma ajanslarının tesisinin öngörüleceği düşünülmelidir.

Bu çalışmanın konusu olan Fransa'daki bölgesel kalkınma ajanslarına geçmeden önce, yine kalkınma ajansı kapsamındaki diğer ajanslara kısaca göz atmakta yarar bulunmaktadır. Bu kapsamda önce, Fransa'nın ilgi alanındaki yabancı ülkelerin kalkınmasına yönelik olarak kurulan Fransız Kalkınma Ajansı (AFD) ele alınabilir. AFD'nin internet sitesinde, bu ajansın köklerinin De Gaulle dönemine kadar gittiği belirtilmektedir. 1941'de, ikinci Dünya Savaşı sırasında General de Gaulle, Londra'da 'Caisse Centrale de la France libre (CCFL)' adlı finans kurumunu kurmuştur. Bu kurum hem bir kamu hazinesi hem bir merkez bankası hem de birleşmiş bölgeler için bir kalkınma bankasıdır. Projelerin finansmanı karşılamadaki yetersizliği bulursa da etki alanı çok hızlı bir şekilde Denizaşırı Fransa'da ve Afrika'da genişlemiştir. 1998'de Fransız Kalkınma Ajansı (AFD)

haline gelen CCFL, yıllar içinde yeni uluslararası kalkınma sorunlarına uyum sağlamak için misyonlarını, ortaklarını ve faaliyet alanlarını değiştirmiştir. AFD Group, şu anda 150 ülkedeki nüfusun günlük yaşamını somut olarak iyileştiren 4.200'den fazla projeyi desteklemektedir (Agence française de développement-AFD, parag. 1-2). Bu ajans, Afrika, Asya, Orta Doğu, Latin Amerika, Karayipler ve Fransa'nın denizaşırı bölgelerinde faaliyet göstermekte ve nüfusun yaşam koşullarını iyileştiren, ekonomik büyümeyi destekleyen ve gezegeni koruyan projeleri finanse etmekte ve desteklemektedir (Fund-it, parag.1).

Diğer yandan, ajans tesis etme faaliyetleri kapsamında Fransa, 2005 yılında, beş yıl içinde bir milyon yeni şirket yaratmak amacıyla yeni bir organizasyon kurmuştur. Fransız Ulusal İnovasyon Ajansı (ANVAR), KOBİ Geliştirme Bankası (BDPME) ve KOBİ Ajansının işbirliği ile kurulan "KOBİ'ler ve İnovasyon Organizasyonu" OSEO, girişimcilerin inovasyon konusunda ulusal ve bölgesel destek hizmetlerine erişimlerini kolaylaştırmayı amaçlamıştır. İnovasyonu desteklemek amacıyla kullandığı yıllık finansman tutarı yaklaşık 300 milyon euro olan ANVAR, 1981-2003 yılları arasında 38.000'den fazla firma ve araştırma laboratuvarının yaklaşık 85.000 projesine 5,38 milyar euro destek sağlamıştır (Uçkun ve Yüksel, 2010, s. 687).

Şimdi de Fransa'daki bölgeselleşme ile yakından ilişkili olan ve bu bölümün asıl konusunu teşkil eden bölgesel kalkınma ajanslarına göz atalım. Fransa'da bölgeselleşmeyle paralel bir şekilde gelişen bu ajanslar, aslında, 1980'li yıllardan sonra ortaya çıkmaya başlamıştır. Zira, 1980'lerin ademi merkezîyetçilik yasaları, onlara, ekonomik kalkınma eyleminin kurumsal manzarasında var olmalarını sağlayan önemli bir destek sağlamıştır.

İlk kanun 1995 yılında çıkarıldıysa da asıl kanun 1999 yılında yayınlanmıştır. 1 Temmuz 1991 tarihli kanuna paralel olarak oluşturulan 25 Haziran 1999 tarihli ve 99-533 sayılı, 'Bölgenin kurulması ve sürekli geliştirilmesine' ilişkin kanununa göre, yerel makamların inisiyatifıyla oluşturulan ekonomik kalkınma ajansları ile dernekler ve istihdam alanı komiteleri, yerel makamlara ekonomik kalkınma stratejilerini geliştirme ve uygulama konusunda yardımcı olabilmesi amacıyla tesis edilmeleri öngörülmüştür (Loi du 25 juin 1999, Md. 49).

Fransız bölgesel kalkınma ajansları aslında 2015 yılında çıkarılan NOTRe yasası (aşağıda ele alınmaktadır) ile gözden geçirilmiştir. Durand-Raucher'e göre, bu yasa kapsamında bölgelerin ekonomik kalkınma yetkinliğinin teyidi ile ajansların rolleri önemli ölçüde artmıştır. Böylece bir zamanlar arka plana itilen bu yapılar bugün, ekonomik ve endüstriyel konularda bölgelerin temellerinin demirleri haline gelmiştir. Bugün bildiğimiz bölgesel ajanslar, aslında bir bölgedeki şirketlerin ihracatını uluslararası araştırma ve destek yapan yatırım ajanslarının ve inovasyon ajanslarının mirasçılarıdır. Uygulamada bu ajanslar, çok sayıda yapının yakın zamanda birleşmesinin ürünüdür (Durand-Raucher vd., 2020, s. 67).

Diğer yandan, illerin genel yetki şartının NOTRé yasası tarafından kaldırılması, ekonomik kalkınma yapılarının finansmanının (esasen şirketleri destekleyen) illerden bölgelere ve Komünler Arası İşbirliği İçin Kamu Kuruluşlarına (Établissement Public de Coopération Intercommunale /EPCI) aktarılmasına yol açmıştır. Reform kapsamında, bazı bölgelerde, il ajanslarının bölgesel ekonomik kalkınma ajansına (Auvergne-Rhône-Alpes, Centre-Val de Loire, Pays de la Loire) entegrasyonu sonuçlanmıştır. Diğerlerinde, cazibe ajanslarının ortak finansmanı, Ariège, Gironde, Marne, Var, Vaucluse veya Nice, Aix-Marseille, Burgundy metropollerinde olduğu gibi iller ve EPCI'ler tarafından ortaklaşa sağlanmaya başlamıştır. Aynı zamanda, birkaç bölgesel ajans tek bir bölge ajansında (Nouvelle-Aquitaine, Grand Est, Occitanie) birleştirilebilmiştir. Normandiya bölgesinde ise Brittany gibi tek bir ajans var iken parçalanarak biri ekonomik kalkınma, diğeri cazibe alanında iki ajansa ayrılmıştır (Cour des comptes, 2023, s. 217).

2. Fransa'da Kalkınma Ajansları ile İlişkili Kurumlar

Bölgesel kalkınma ajansları ile ilişkili kurumlara gelince; bu alanda merkezi düzeyde faaliyet gösteren kurumlardan biri Fransa Bölgesel Uyum Bakanlığıdır. Bakanlık; iskân, kentsel planlama, kentsel dönüşüm ve kırsal kalkınma alanlarındaki kamu politikalarından sorumludur. Merkezi düzeyde faaliyet gösteren bir diğer kurum, Fransa Bölgesel Eşitlik Genel Komisyonu'dur. 2014 yılında kurulan Fransa Bölgesel Eşitlik Genel Komisyonu; Mekânsal Planlama Delegasyonu, Kentlerarası Komite Genel Sekreterliği ve Ulusal Sosyal Uyum ve Eşitlik Ajansının yeniden yapılandırılması sonucu oluşturulmuştur. Komisyon Başbakanlığa bağlı olarak bakanlıklar arası bir yaklaşımla çalışmalarını sürdürmektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018, s. 22).

Ajanslarla ilişkili diğer bir kurum, CNER (Conseil national des économies régionales)'dir. Buldukları bölgelerin kalkınmasına katkı vermekte olan ve ülkede faaliyet gösteren Fransız kalkınma ajansları, 1952 yılında kurulan ve kısa adı CNER olan 'Yatırım ve İktisadi Kalkınma Ajansları Federasyonu'na üyedir. CNER, cazibe, kalkınma ve yenilik ajansları federasyonudur. CNER'in; ajansların temsili ve tanıtımı, ajanslara ait etkinlikler, incelemeler ve yayınlar, ekonomik geliştiricilerin eğitimi, bölgeler ve onların ajansları ile danışmanlık uzmanlığı gibi 5 ana konuda görevleri bulunmaktadır (De Riches Retrouvailles, 2022, s. 5).

CNER, ekonomik kalkınma alanındaki iyi uygulama örneklerini yaymak amacıyla toplantılar ve seminerler düzenlemektedir. Ayrıca, ihtiyaç duyulan konularda yerel yöneticiler, ticaret odaları ve yatırım ajansları gibi paydaşlara yönelik eğitimler vermektedir. Kurum idari açıdan incelendiğinde, başkan, yönetim kurulu ve genel kuruldan oluştuğu görülmektedir. Yönetim kurulu (12 üyesi vardır), genel kurul üyeleri arasından seçilerek oluşturulmaktadır. Genel kurul ise kamu kurumları, özel sektör ve kalkınma ajansları yöneticileri ve temsilcilerinden oluşmaktadır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018: 22).

CNER, ajanslara ilişkin her yıl belli konuları tartışır, sonuca bağlar. Görüşülen bu konular çerçevesinde alınan kararlar gereğince, CNER'in 2012-2016 yılları arasındaki faaliyetleri belirlenmiştir. Buna göre, bölgesel reformu öngörmek ve desteklemek, reform yaklaşımına göre değişen bir ağ, bölgesel kalkınma ajansları ile bölgesel inovasyon ajansları arasındaki birleşmeler, il kalkınma ajansları ve il turizm komiteleri arasındaki birleşmeler, ajanslar ve EPCI arasındaki anlaşmalar ve araştırmalar yoluyla CNER tarafından belirlenen ve analiz edilen gelişmeler gibi konuları sıralamak mümkündür (De Riches Retrouvailles, 2022, s. 34).

CNER'in faaliyetleri kapsamında, 2016-2020 yılları arasındaki dönem için bazı görüşler benimsenmiştir. Bu kapsamda, akıllı bölgelerin ortaya çıkışı, bölgelerin cazibesi ve rekabet gücü, yeni şirketler, turistik ve/veya teknik ajanslarla birleşmeler, cazip olmada uzmanlaşma, cazibe ajanslarının incelenmesi, 4 dinamikle bağlantılı olarak her düzeyde cazibe ajanslarının ortaya çıkışı, ekonomik kalkınma ajanslarının cazibe etrafında yeniden konumlandırılması gibi konular ön plana çıkmıştır (De Riches Retrouvailles, 2022: 34). Nitekim bu görüşler çerçevesinde NOTRe¹ projesi uygulamaya konulmuş ve bölge yönetimleri ile metropoller ajanslarla ilgili kurumların başına yerleşmiştir.

3. Fransız Kalkınma Ajanslarının Günümüzdeki Görünümü

Fransa yenilik ve kalkınma konularında önemli gelişmeler kaydetmiş bir ülkedir. Fransa'da bölgesel kalkınma ajanslarının temel amacı; bölge halkının kalkınmaya katılımını ve kalkınmadan yararlanmasını sağlamak, hizmetler vererek bölgenin girişimci potansiyelini geliştirmek, bölgedeki ekonomiyi canlandırmaktır. Yapılan tanıtım ve teşvikler de dış yatırımcıların bölgeye gelmesi için kullanılan yöntemlerdendir. Ajansların, kırsal kesim kalkınması için bakanlıklar arası fonu ve ülke kalkınma için müdahale fonu gibi iki önemli uygulama aracı bulunmaktadır. Bu fonların bölgesel kalkınmaya ivme kazandırdığı görülmektedir. Bölge Konseyi ve Ekonomik Komite kendi planını kendisi yapmaktadır. Her plan özertir ve sadece uygulama için devletle sözleşme imzalanmaktadır. Fransa'da bölgelerin öncelikli gördükleri program ve projeler bölgelerce teklif edilmekte, devlet, sözleşmeyle gerçekleşmeyi güvence altına almaktadır. Bölgesel kanuni düzenlemelerden sonra, sağlık, haberleşme, şehirleşme ve eğitim konularında yoğun çabalar sarf edilmiş, sektörler arasında uyumlu faaliyetlere aynı anda başlanmış ve çeşitli yardım programları uygulanmıştır (Uçkun ve Yüksel, 2010, s. 700).

Bölgeselleşme kapsamında gelişen Fransa'daki kalkınma ajanslarına bakıldığında, ajansların, cazibe, kalkınma ve yenilik alanlarında bölge, il ve komün/komünler arası olmak üzere üç ana seviyede oluşturuldukları görülmektedir. Ajansların oluşumları veya lağvedilerek birleştirilmeleri dinamik bir şekilde sık sık olmaktadır. Örneğin, Ocak 2020'de cazibe, kalkınma ve yenilik alanlarındaki ajans sayısı toplam 102 iken (Gollain, 2020) ² bu sayı, 2022'de 103 olmuştur (Şekil 1) (De Riches Retrouvailles, 2022, s. 4).

Şimdi, 30.12.2022 tarihi itibarıyla Fransa'daki ajansları bir harita üzerinde inceleyelim. Bölge, il ve komün/komünler arası olmak üzere üç ana seviyede oluşturulan bu ajansların ülke çapında yaygın bir şekilde tesis edildikleri gözlenmektedir. Ajanslara ilişkin güncel bilgiler Şekil 1'de verilmiştir.

¹ NOTRe yasasına ilişkin "vie publique" sitesinde yer alan bilgilere göre, yasanın en önemli özelliği bölgelere yeni yetkiler verilmesi ve bölge yönetiminin bölgenin sürdürülebilir kalkınmasından sorumlu tutulmasıdır. Yasanın diğer bir önemi de komünler arası kurumları güçlendirmeyi amaçlamasıdır. Bkz. Loi n° 2015-991 du 7 août 2015 portant Nouvelle Organisation Territoriale de la République (NOTRe), <https://www.vie-publique.fr/Loi/20721-Loi-notre-Loi-du-7-aout-2015-nouvelle-organisation-territoriale-de-la>, (Erişim: 4.6.2023).

² Bu 102 ajansın 21'i bölgesel ve deniz aşırı ajans, 25'i il ve il üstü ajans; 15'i metropol ajansı ve 41'i ise komünler arası ajanstır.

Şekil 1. Cazibe, Kalkınma ve Yenilik Ajansları (30 Aralık 2022) (Kaynak: CNER, Rapport d'activité 2022)

Şekil 1 incelendiğinde, 5'i denizaşırı olmak üzere 20 bölgesel ajans, 28 il ajansı, 1'i denizaşırı olmak üzere 44 yerel ajans, 11 metropol ajansı; toplam 103 cazibe, kalkınma ve yenilik ajansı bulunmaktadır (De Riches Retrouvailles, 2022: 4). Bunlara ilave

olarak Şekil 1’de ayrıca ‘Bölgesel Ajansın Teritoryal Unsurları’ vardır. Bu unsurlar, her bölgede sayıları çokça olan ve bölgelere bağlı olarak görev yapan daha küçük birimler olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, 1 Nisan 2010’dan bu yana, 21 Temmuz 2009 tarihli kanunla oluşturulan bölgesel sağlık kurumları, hedeflenen toplam harcama araçlarının dağıtımını sağlamak amacıyla “Özerklik için Ulusal Dayanışma Fonu (CNSA)” eyleminin bölgesel unsuru rolünü oynamaktadır (La lettre d’information de la Caisse nationale de solidarité pour l’autonomie, 2010: 2).

Şimdi, müteakip bölümlerde, bu ajanslardan sadece bölge kalkınma ajansları detaylı olarak incelenecektir. Şekil 1’deki harita incelendiğinde öncelikle gerek CNER’e bağlı olan gerekse bağlı olmayan ve sayıları 20 olan bölgesel ajans dikkat çekmektedir. Bu ajanslara ilişkin bazı bilgiler Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Fransa’da Bölge Kalkınma Ajanslarına İlişkin Bilgiler (30 Aralık 2022) (Tablo yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

Şimdi, müteakip bölümlerde, bu ajanslardan sadece bölge kalkınma ajansları detaylı olarak incelenecektir. Şekil 1’deki harita incelendiğinde öncelikle gerek CNER’e bağlı olan gerekse bağlı olmayan ve sayıları 20 olan bölgesel ajans dikkat çekmektedir. Bu ajanslara ilişkin bazı bilgiler Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Fransa’da Bölge Kalkınma Ajanslarına İlişkin Bilgiler (30 Aralık 2022) (Tablo yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

S.No	Bölge Ajansı	Faaliyet Alanı	Merkezi ve Kuruluş tarihi	Şube sayısı (Ş) Çalışan sayısı (Ç)
1.	Occitanie Ajansı Agence de développement économique en Occitanie-AD’OCC	Ekonomik kalkınma	Toulouse 2018	Ş: 13 Ç: 180’den fazla
2.	Bourgogne-Franche-Comté Ajansı Agence Économique Régionale Bourgogne-Franche-Comté (AER BFC)	Ekonomik kalkınma	Besancon 2017	Ş: 9 Ç: 45
3.	Normandiya Kalkınma Ajansı Agence de développement économique/Normandie (AD NORMANDIE)	Ekonomik kalkınma	Colombelles 2016	Ş: 2 Ç: 50
4.	Normandiya Cazibe Ajansı Normandie Attractivité	Cazibe	Caen 2017	Ş: 3 Ç: 15
5.	Auvergne-Rhône-Alpes Bölgesel Ekonomik Ajansı Auvergne-Rhône-Alpes Entreprises	Ekonomik kalkınma	Lyon 2017	Ş: 11 Ç: 150
6.	Bretagne Kalkınma ve Yenilik Ajansı Bretagne Développement Innovation (BDI)	Kalkınma ve Yenilik	Cesson-Sévigné, 2011	Ş: Bulunamadı Ç: Bulunamadı
7.	Paris Bölgesi Cazibe Ajansı Choose Paris Region	Cazibe	Paris 2014	Ş: 4 Ç: 80
8.	Centre-Val de Loire Bölge Ekonomik Kalkınma Ajansı DEV’UP Centre-Val de Loire	Ekonomik Kalkınma	Orléans 2017	Ş: 6 Ç: Bulunamadı
9.	Grand Est Bölge Ajansı Grand E-Nov+	Kalkınma, Yenilik Cazibe	Mulhouse 2020	Ş: 8 Ç: 85

10.	Hauts-de-France İnovasyon Geliştirme Ajansı Hauts-de-France Innovation Développement (HDFID)	Yenilik	Lille 2018	Ş: 5 Ç: 42
11.	Nord France Yatırım Ajansı Nord France Invest	Yatırım	Lille 1985	Ş: Bulunamadı Ç: 23
12.	Provence-Alpes-Côte d'Azur Bölgesi Cazibe ve Ekonomik Kalkınma Ajansı risingSUD	Kalkınma ve Cazibe	Marseille 2013	Ş: Bulunamadı Ç: 50
13.	Pays de la Loire Bölgesi Ekonomik Kalkınma Ajansı Solutions&Co	Ekonomik Kalkınma	Nantes 2006	Ş: 4 Ç: 119
14.	Nouvelle-Aquitaine Kalkınma ve Cazibe Ajansı Agence de développement et d'innovation de Nouvelle-Aquitaine (ADIN-A)	Kalkınma ve Cazibe	Pessac 2016	Ş: 6 Ç: 80
15.	Korsika Ekonomik Kalkınma Ajansı Agence de développement économique de la Corse-ADEC	Ekonomik Kalkınma	Ajaccio (Korsika) 1992	Ş: 3 Ç: 54
16.	Réunion Bölgesel Kalkınma, Yatırım ve İnovasyon Ajansı (Denizaşırı) NEXA, Agence Régionale de Développement, d'Investissement et d'Innovation de La Réunion	Kalkınma, Yatırım ve Yenilik	Sainte-Clotilde 2002	Ş: Bulunamadı Ç: Bulunamadı
17.	Martinik Ekonomik Kalkınma ve Bölgesel İşbirliği Ajansı (Denizaşırı) Martinique Développement	Kalkınma ve İşbirliği	Fort-de-France 1983	Ş: 1 Ç: 16
18.	Archipel Kalkınma Ajansı (Denizaşırı) Archipel Développement	Kalkınma	Saint Pierre Et Miquelon 1989	Ş: 1 Ç: 6
19.	Mayotte Kalkınma ve İnovasyon Ajansı (Denizaşırı) Agence de développement et d'innovation de Mayotte-ADIM	Kalkınma ve Yenilik	Mamoudzou 2016	Ş: Bulunamadı Ç: 14
20.	Guyana İnovasyon Geliştirme Ajansı (Denizaşırı) Guyane Développement Innovation-GDI	Yenilik Geliştirme	Guyane 2005	Ş: 1 Ç: Bulunamadı

4. Ajansların Misyonları ve Faaliyet Alanları

Bu bölümde, bölge ajanslarını tek tek ele alarak son bilgileri ortaya konulacaktır. Bu kapsamda, her birisi farklı alanlarda görev yapan ajansların misyon ve faaliyet alanları belirlenecektir.

4.1. Occitanie Ajansı (Agence de développement économique en Occitanie-AD'OCC)

Merkezi Toulouse kentinde bulunan ekonomik kalkınma ajansı AD'OCC, 2018 yılında Occitanie Bölgesi tarafından kurulmuştur. Ajansın misyonu, “ekonomik büyüme ve istihdam yaratmak için şirketleri desteklemek” şeklinde belirtilmektedir. Ajans, ekonomik kalkınma, yenilikçilik ve istihdam desteği açısından Bölge'nin güçlü kolu konumundadır. Bu nedenle AD'OCC, bölgedeki istihdamı sürdürülebilir bir şekilde devam ettirmek için Bölge tarafından tanımlanan finansman mekanizmalarını kullanır. Ajans, Occitanie bölgesinde tarım-gıda, bağcılık, akıllı ulaşım, enerji ve çevre korumaya ilişkin endüstriler, havacılık ve uzay, dijital, su sporları gibi onaylanmış endüstriyel sektörleri desteklemektedir: AD'OCC ayrıca yerel uzmanlık sektörlerini ve geleceğin sektörlerini de bilir. AD'OCC, Occitanie'deki şirketlere 360 derecelik bir hizmet sunar yani şirketin giriş noktası veya ilk ihtiyacı ne olursa olsun, şirket teklifin tamamına erişime sahiptir (Agence AD'OCC, parag.1)

4.2. Bourgogne-Franche-Comté Ajansı (Agence Économique Régionale Bourgogne-Franche-Comté-AER)

Merkezi Besançon kentinde bulunan ve Bourgogne-Franche-Comté Bölge Konseyi tarafından 1 Ekim 2017'de oluşturulan Bourgogne-Franche-Comté Bölgesel Ekonomik Ajansı, bölge ekonomisinin gelişmesine katkıda bulunmakta, şirketlere ve bölgelere yardımcı olmaktadır. Stratejik hedefleri kapsamında, bölgede ekonomik aktivitenin ve istihdamın korunmasına ve geliştirilmesine yardımcı olmak, ekonomik kalkınma politikasını desteklemek ve bu politikayı ihtiyaca göre bölgesel olarak uygulamak, inovasyonu ve ekolojik geçişi geliştirmek, bölgenin ekonomik cazibesini teşvik etmek, gibi konular bulunmaktadır. Ajans, Besançon ve Dijon olmak üzere 2 şehir ile bölgelerde (Côte d'Or, Doubs, Haute-Saône, Jura, Nièvre, Saône-et-Loire, Territoire de Belfort ve Yonne) 1 bölgesel kümelenmede konuşludur. 45 kişiden oluşmaktadır (AER, parag. 1).

4.3. Normandiya Kalkınma Ajansı (Agence de développement économique/Normandie (AD NORMANDIE))

2016 Yılında Normandiya Bölgesi tarafından oluşturulan Normandiya Kalkınma Ajansı, bölgesindeki işletmeler için ekonomik kalkınma ve bireysel veya toplu yardım için tek durak noktasıdır. Ajans, şirketlere, projelerini formüle etmelerine ve yararlanabilecekleri finansal çözümleri belirlemelerine yardımcı olarak günlük olarak danışmanlık yapar. Bölgesel ortakları ile bölgesel mükemmellik sektörlerinin stratejisini destekler. Bölgedeki işletmelerin yararına iş bağlantıları geliştiren yapılandırma projeleri ve operasyonları uygular. Aynı zamanda, şirketlerde hisse senedi almak için bölgesel bir yapı olan Normandiya Katılımları bulunmaktadır. Buna ek olarak, “Normandie Horizon” kuruluşu şirketlere özsermaye kredileri sunmaktadır (AD Normandie, parag. 1).

4.4. Normandiya Cazibe Ajansı (Agence Normandie Attractivité-Caen)

Cazibe, bir bölgeyi çekici kılabilen her şeydir: ekonomisi, mirası, manzarası, değerleri ve ardından sıcak, zeki, gönüllü sakinleri... Bir bölgeyi parlatan her şey aynı zamanda oranın cazip olmasını da sağlar. 2017'den bu yana Normandiya'nın cazibesinin misyonu, Normandiya'da iyi olanı tüm dünyayla paylaşmak ve barışçıl bir fetih için tekrar yola çıkmak gerekmektedir. Bağlılık ve gurur, sürdürülebilir kalkınma, dünyaya açıklık, paylaşım, cüret... Bunlar, ajansın internet sitesindeki sloganlardır (Agence Normandie Attractivité, parag. 1). Normandiya bölgesinin eski ününü yeniden yakalayabilmesi için bölgenin cazibe merkezi olarak belirlendiği ve önemli bazı sloganlarla yola çıktığı görülmektedir.

4.5. Auvergne-Rhône-Alpes Bölgesel Ekonomik Ajansı (Auvergne-Rhône-Alpes Entreprises-Lyon)

Auvergne-Rhône-Alpes Şirketleri Bölgesel Ekonomik Ajansı, Bölge Konseyi'nin, özellikle sanayi ve sanayi hizmet şirketlerini desteklemek için bölgesinin ekonomik hizmetlerini bir araya getirme arzusundan doğmuştur. EPCI'ler ve illerle bağlantılı olarak 11 yerel şube aracılığıyla faaliyet gösteren Ajans, şirketleri gelişimlerinin her aşamasında, yatırım, eğitim ve istihdam, yenilikçilik, ihracat, finansmana erişim ve Avrupa projeleri konusunda yönlendirir ve destekler. Ajans ayrıca, bölgeyi uluslararası alanda tanıtmak ve bölgelere yeni şirketler çekmek için çok sayıdaki varlığını öne çıkarma misyonuna sahiptir. Ajans, 2017'den bu yana, 48.000 şirketi desteklemiş, tanınmış ve bilgi birikimine sahip 150 profesyonelden oluşan bir ekip geliştirmiştir. 2022 yılında 10.000'den fazla sanayi ve sanayiye hizmet firması Ajans tarafından desteklenmiş olup bu firmalar 10 milyar avronun üzerinde yatırım beyan etmişlerdir. Bu firmalar, 150 milyon avronun üzerinde kamu yardımından yararlanmışlardır (Auvergne-Rhône-Alpes Entreprises, parag. 1).

4.6. Bretagne Kalkınma ve Yenilik Ajansı (Bretagne Développement Innovation/BDI-Cesson-Séviigné)

Bretagne Ajansı, 1901 yılındaki kanuna göre, 7 Mayıs 2011'de şirketlerin bir araya gelerek oluşturduğu ve Bölgesel Konsey tarafından finanse edilen ekonomik kalkınma ve yenilik için bölgesel bir ajanstır. Ajansa Hugues Meili (Niji şirketinin CEO'su, 35) başkanlık ediyor. Yönetim kurulu, Breton şirketinden 14 iş lideri ile Bölgesel Ticaret ve Sanayi Odası'nın bir temsilcisinden oluşmaktadır. Ajans, yerel paydaşlarla birlikte inovasyonu destekler, yeni çözümlerin denenmesini kolaylaştırır, Breton şirketleri için yeni pazarlara erişim sağlar ve Bölgenin çekiciliğini geliştirir (Bretagne Développement Innovation, parag. 1).

4.7. Paris Bölgesi Cazibe Ajansı (Choose Paris Region-Paris)

'Paris Bölgesini Tercih Et' adlı Paris Bölgesi Ajansı, bölgenin uluslararası sahnedeki etkisini destekleyen ve bölgenin sürdürülebilir ve dengeli gelişimini sağlarken dünyanın her yerinden yatırımcılara, ziyaretçilere ve yeteneklere yüksek kaliteli bir karşılama ve hizmetler sunan Paris Bölgesi'nin uluslararası cazibe ajansıdır. Ajans, Bölgesel ekonomik ekosistem hakkındaki bilgisi sayesinde yatırımcıları cezbeder ve destekler. Hedeflenen, kişiselleştirilmiş hizmetler ve ortaklar sayesinde şirketlerin kurulmasını kolaylaştırır. Güçlü, yenilikçi ve sürdürülebilir sanayi sektörlerinin gelişmesine katkıda bulunur. Turizm paydaşları ve ziyaretçileri ile birlikte çalışarak gezilecek yerlerin tanıtımını ve gelişimini sağlar. Paris Bölgesi turizm profesyonellerinin yüksek kaliteli, yenilikçi ve uyarlanmış bir teklif geliştirmesine ve dağıtmasına olanak tanıyan kaynakları, araçları, desteği ve ağı sağlar. Avrupa'nın önde gelen bölgesi olarak, Paris Bölgesi'nin film ve görsel-işitsel endüstrisinin mükemmelliğine katkıda bulunur. Kültürel mirasından ve profesyoneller ile uzman şirketlerden oluşan yoğunlaşmadan yararlanarak Fransız ve uluslararası yapımları destekler. Son olarak Ajans, yaşam kalitesi ve mükemmel iş-yaşam dengesini bulmak için Paris Bölgesi'ne yerleşip yaşamak isteyen uluslararası yetenekleri desteklemekte ve bunlara kaynak sağlamaktadır. Başkanı Bayan Alexandra Dublanche ve CEO ise Lionel Grotto'dur (Choose Paris Region, parag. 1).

4.8. Centre-Val de Loire Bölge Ekonomik Kalkınma Ajansı (DEV'UP Centre-Val de Loire-Orléans)

Centre-Val de Loire bölge ekonomik kalkınma ajansı 1 Ocak 2017'de oluşturulmuştur. Genel merkezi Orléans'ta (Loiret) bulunan ve 47 çalışanı olan ajansın 6 ilde şubesi bulunmaktadır. Eş başkanlıkla yönetilen DEV'UP Centre-Val de Loire tüm bölgesel ekonomik oyuncularını bir araya getirir. Bu kapsamda, bölgeye, komünler arası kurumlara, konsolosluklara, devlete ait kurumlara, cazibe merkezlerine, araştırma ağlarına, finansal kuruluşlara hizmetler sunmaktadır. Kısacası ajans, bölgesel işletmeler ve bölgeler için istihdam ve desteği amaçlayan benzeri görülmemiş bir toplu taahhüt sağlamaktadır. Ajans, 6 ildeki şubesi, teknik ağı ve konseyi aracılığıyla herhangi bir şirketi veya ekonomik proje sahibini (yenilik, kuruluş, yatırım, devralma, ortak arama, ihracat vb.) destekler ve danışmanlık hizmeti verir. Ajansın ekipleri; bölge ve bölgesel ekonomik aktörlerin canlandırılması, bölgenin çekiciliği, uluslararası gelişme (ihracat, Avrupa programları), ekonomik bilgi konularında kişiye özel hizmetler sunmaktadır (DEV'UP Centre-Val de Loire, parag. 1).

4.9. Grand Est Bölge Ajansı (Grand E-Nov+ , Mulhouse)

Grand Est Bölge Ajansı (Grand E-Nov+), Grand Est Bölgesi ve Grand Est Ticaret ve Sanayi Odası'nın itici gücü ve desteğiyle doğan inovasyon ve uluslararası araştırma ajansıdır. Ajans, şirketlerin ve bölgelerin dönüşüm ve inovasyon projelerinin yanı sıra bölgedeki şirket kurulumlarında rehberlik ederek uluslararası gelişimine ve etkisine katkıda bulunur. Ajans, 'Avrupa Kurumsal Ağı' nın bir üyesi olarak, Grand Est bölgesindeki şirketlere uluslararası ortaklar bulma ve Avrupa finansman kaynaklarını belirleme konusunda rehberlik eder. Amaç, uluslararası alanda Grand Est bölgesinin çekiciliğine katkıda bulunmaktır. Grand Est bölgesinde dağıtılan ve uzman ekiplere sahip 8 şubesi bulunmaktadır (Grand E-Nov+, parag. 1). Önceleri bir bölge ajansı olarak teşkil edilen Alsace, günümüzde daha büyük bir unsur olan Grand E-Nov+ bölgesinin bir parçası olarak bu bölgede bulunmaktadır.

4.10. Hauts-de-France İnovasyon Geliştirme Ajansı (Hauts-de-France Innovation Développement/HDFID-Lille)

Hauts-de-France İnovasyon Geliştirme Ajansı, girişimciler arasında inisiyatif alma, yenilikçi şirketlerin kurulması ve hızlandırılması için destek sistemini yönetme ve koordine etme, yenilik bilincini artırma, yenilikçi ve performans projeleri oluşturmada yardım, araştırma ve yenilik ağı, bölgesel yenilik, ekonomik kalkınma ve araştırma stratejilerinin uygulanması için destek gibi görevleri yerine getirmektedir (Hauts-de-France Innovation Developement). Çeşitli ağların kolaylaştırıcısı ve lideri olma rolü sayesinde ajans, destek oyuncularını ekosisteminin kalbine yerleştirilerek ajansı yenilik, büyüme ve istihdam hizmetinde kilit bir oyuncu haline getirmektedir (Hauts-de-France Innovation Developement, parag. 1).

4.11. Nord France Yatırım Ajansı (Nord France Invest-Lille)

Nord France Yatırım Ajansı, Hauts-de-France bölgesinin ekonomik tanıtım ajansıdır. Bölge ve Hauts-de-France Ticaret ve Sanayi Odası tarafından finanse edilen şirketlerin kurulmasına ve şirketlerin gelişmesine yardımcı olmaktadır. Ajans; otomotiv (elektrikli araç, demiryolu, havacılık, hidrojen), çelik ve metal, gıda endüstrisi, lojistik hizmetler, perakende, dijital endüstri, sağlık, kimya, eko-aktiviteler, enerji gibi sektörlerde çalışan şirketlere yardımcı olmaktadır (Nord France Invest, parag. 1).

4.12. Provence-Alpes-Côte d'Azur Bölgesi Cazibe ve Ekonomik Kalkınma Ajansı (risingSUD-Marseille)

Kısa adı risingSUD olan Provence-Alpes-Côte d'Azur bölgesinin cazibe ve ekonomik kalkınma ajansının üç ana görevi vardır. Bunlar, büyüme, işe alım, ihracat, başış toplama, ekolojik veya dijital geçiş, arazi vb. konularda şirketlerin gelişimine eşlik etmek; geliştirme projelerinde kişiye özel mühendislik teklifi sayesinde bölgeleri desteklemek; etki ve araştırma faaliyetleri yürüterek yabancı şirketleri ve yatırımcıları Güney bölgesine çekmektir. Ajans, 50 çalışanı ile, hangi proje olursa olsun şirketleri kuruluş, ihracat, kaynak yaratma, işe alma, dönüşüm konularında desteklemek için kararlı durumdadır. Ayrıca ajans, yeni sürdürülebilir ekonomik modeller ortaya çıkarmak ve bölgenin çevresel geçişini başarılı kılmak için 60 diğer kuruluşla birlikte Korsika iklimi için Girişim Antlaşmasının (Convention des Entreprises pour le Climat Provence Corse) bir üyesidir (RisingSUD, parag. 1).

4.13. Pays de la Loire Bölgesi Ekonomik Kalkınma Ajansı (Solutions&Co-Nantes)

Kısa adı Solutions&co olan Pays de la Loire Bölgesi Ekonomik Kalkınma Ajansı, Pays de la Loire'daki şirketlerin ve bölgelerin gelişimi için yüksek performanslı çözümler tasarlamaktadır. Ajansın misyonları kapsamında, bölgenin ekonomik gelişimini anlamak, geleceği görmek ve bu konuda kılavuzluk etmek; şirketlerin ve bölgelerin büyük zorlukları yakalamalarına ve bunları fırsatlara dönüştürmelerine yardımcı olmak (ekolojik geçiş, dijital ve enerji sorunları, yarının turizmi vb.); şirketleri geliştirme projelerinde veya zorluklarda (uzatma, işe alım vb.) desteklemek; turist ekonomisini geliştirmek gibi hedefleri vardır (Solutions & co, parag. 1).

4.14. Nouvelle-Aquitaine Kalkınma ve Cazibe Ajansı (Agence de développement et d'innovation de Nouvelle-Aquitaine/ADI N-A/Pessac)

Bölgesel ekonomik dokunun rekabet gücünü güçlendirme arzusundan doğan Nouvelle-Aquitaine Kalkınma ve Cazibe Ajansı, inovasyonu, destek faaliyetinin ve şirketler için fırsatlar yaratmanın kalbi haline getiriyor. Kolektifin erdemlerine değer veren ajans, içsel olarak sahip olduğu veya ekosistemin aktörleriyle özdeşleştiği tüm becerileri seferber etmektedir. Ajans, bağımsız bir şekilde düşünmeye, hareket etmeye ve inovasyonu tüm bölgelerde girişimcilerin erişimine sunmaya kendini adanmış kadın ve erkeklerden oluşmaktadır. Ajans böylece "kişiyeye özel" destek sunar, projeleri ve ekonomik ağları Nouvelle-Aquitaine ölçeğinde eğitmek, hızlandırmak ve büyütme için bir güç oluşturur. Kalıcı olumlu etkiler yaratmak için şirketleri ve bölgeleri bilgilendirmek, bölgelerin birbirleriyle ilişki kurmalarını sağlamak ve desteklemek, bölge ekonomisinin hizmetindeki genel çıkar misyonudur (Agence de développement et d'innovation de Nouvelle-Aquitaine, parag. 1)

4.15. Korsika Ekonomik Kalkınma Ajansı (Agence de développement économique de la Corse-ADEC/Ajaccio)

Kısa adı ADEC olan Korsika Ekonomik Kalkınma Ajansı, Korsika'nın özel statüsü çerçevesinde, bölgesel ekonomi politikasının uygulanmasından sorumlu bölgesel kamu kuruluşudur. Bu nedenle, ekonomik kalkınma açısından Korsika teritoryal yönetiminin stratejik aracı ve tüm projelerin gerçekleştirilmesi için tek bir irtibat noktasıdır. ADEC, bir dizi uygun finansmana erişmeyi sağlar. Bunlar, istihdam yardımı, yatırım desteği, belirli finansal araçlara erişim (garanti, krediler, geri ödenebilir avanslar, yatırım sermayesi, gayrimenkul kiralama), devralma ve transfer için yardımlardır. Bu destek, şirket yaşamının her aşamasında ve yaratma, yenilik, ihracat, geliştirme, büyüme gibi her türlü faaliyette eşlik eder. ADEC, inovasyon mühendisliğinin finansmanı yoluyla yenilikçi şirketleri destekleyen INIZIÀ'nın bir ortağıdır. Aynı zamanda bir sınıai mülkiyet danışma birimine sahiptir. Bölgesel ve Avrupa finansmanı elde etmek için tek noktadan erişim noktası görevi görür. Corse-du-Sud ve Haute-Corse Ticaret Odaları ile ortaklaşa, tüm proje sahiplerine, hizmetler, tavsiyeler ve uygun eğitimin eşlik ettiği aşamalı bir kurstan yararlanmasını sağlayan bir Girişimci Paketi uygular. ADEC ayrıca, etkinlik oluşturmak isteyen proje liderlerine veya kurup geliştirmek isteyen şirketlere ücretsiz ve kişiselleştirilmiş hizmetler sunmaktadır (ADEC Corsica, parag. 1).

4.16. Réunion Bölgesel Kalkınma, Yatırım ve İnovasyon Ajansı (Denizaşırı) (NEXA, Agence Régionale de Développement, d'Investissement et d'Innovation de La Réunion-Sainte-Clotilde)

Denizaşırı topraklardan olan Réunion'un ekonomisinin hizmetinde olan Bölgesel Kalkınma, Yatırım ve İnovasyon Ajansı NEXA, Réunion'un ekonomik dönüşümü için ivme sağlamak ve bu gelişmede tüm bölgeyi desteklemektedir. Réunion'daki tüm projelere açılan kapı olan NEXA, farklı kitlelerin ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlayan çok çeşitli hizmetleri tek bir yapı içinde sunar. Bölgesel Kalkınma, Yatırım ve İnovasyon Ajansı Nexa, bir büyüme hızlandırıcı görevi görür. Misyonları, Réunion'un daha güçlü ve daha rekabetçi bir ekonomiye doğru ekonomik dönüşümünü desteklemeyi amaçlamaktadır. Projelere göre organize olan ekipler birbiriyle örtüşen beş fonksiyona göre müdahale etmektedir. Ajans bu fonksiyonları kendine misyon benimsemiştir. Bunlar, ekonomiyi gözlem, inovasyon, teritoryal gelecek tahmini, cazibe, eşlik ve proje finansmanıdır (Nexa, parag. 1).

4.17. Martinik Ekonomik Kalkınma ve Bölgesel İşbirliği Ajansı (Denizaşırı) (Martinique Développement-Fort-de-France)

Ajansın misyonu olarak; bölgenin ekonomik kalkınmasını sağlamak için Martinik'in ana ekonomik sektörlerinin yapılandırılması, Martinik şirketleriyle kalitenin teşviki, Karayipler ile ekonomik alışverişi teşvik eden eylemlerin uygulanması, yerel makamlar için uzmanlık ve danışmanlık rolü, ekonomik kalkınmanın stratejik olarak izlenmesi, bölgesel istihdam destek programlarının yönetimi yoluyla istihdam desteği, iş yatırım danışmanlığı gibi konular yer almaktadır. Martinik Ekonomik Kalkınma ve Bölgesel İşbirliği Ajansı, bölgenin ekonomik kalkınmasını sağlamaya yönelik girişimlerin merkezinde yer almaktadır. Ekonomik izleme misyonları ile ilgili olarak, proje liderlerine, şirketlere ve topluluklara teknik uzmanlık sağlamaktadır (Martinique Développement, parag. 1).

4.18. Archipel Kalkınma Ajansı (Denizaşırı) (Archipel Développement-Saint Pierre Et Miquelon)

Bölgesel ajans niteliğindeki Archipel Kalkınma, 1989 yılında kurulmuş yarı halka açık bir şirkettir. Çoğunluk hissedarı Saint-Pierre-et-Miquelon Bölge Konseyi'ne aittir. Ajans, teritoryal yönetimin (yerel yönetim) ekonomik projesi olan Stratejik Kalkınma Planı'nın geliştirilmesi konusunda bir mühendislik kapasitesi geliştirmiştir. Ajansın bu mühendislik kapasitesi, 2015-2020 dönemine ait bir operasyonel programı geliştirmek ve ardından uygulanmasını koordine etmek için kullanılmıştır. Enerji konusunda, Archipel ajansının misyonu, bölgeyi ve paydaşlarını daha fazla enerji verimliliği ve fosil yakıt kullanımının kademeli olarak azaltılması yönünde desteklemektir. Ajans, inovasyon stratejisinin ve bölgesel deneyimlerinin uygulanmasından sorumludur. İnovasyon stratejisinin uygulanması, Avrupa Birliği tarafından başlatılan proje çağrısı sayesinde mümkün olmuştur. Ayrıca, Avrupa Birliği'nin desteği sayesinde Saint-Pierre-et-Miquelon'da 20'den fazla altyapı, ulaşım veya sürdürülebilir turizm projesi finanse edilmiştir. Ajans ayrıca, takımadaların tanıtımı ve medyada yer alması, bölgenin ekonomik olarak çeşitlendirilmesine giden yola katkıda bulunmaktadır (Archipel Développement, parag. 1).

4.19. Mayotte Kalkınma ve İnovasyon Ajansı (Denizaşırı) (Agence de développement et d'innovation de Mayotte-ADIM-Mamoudzou)

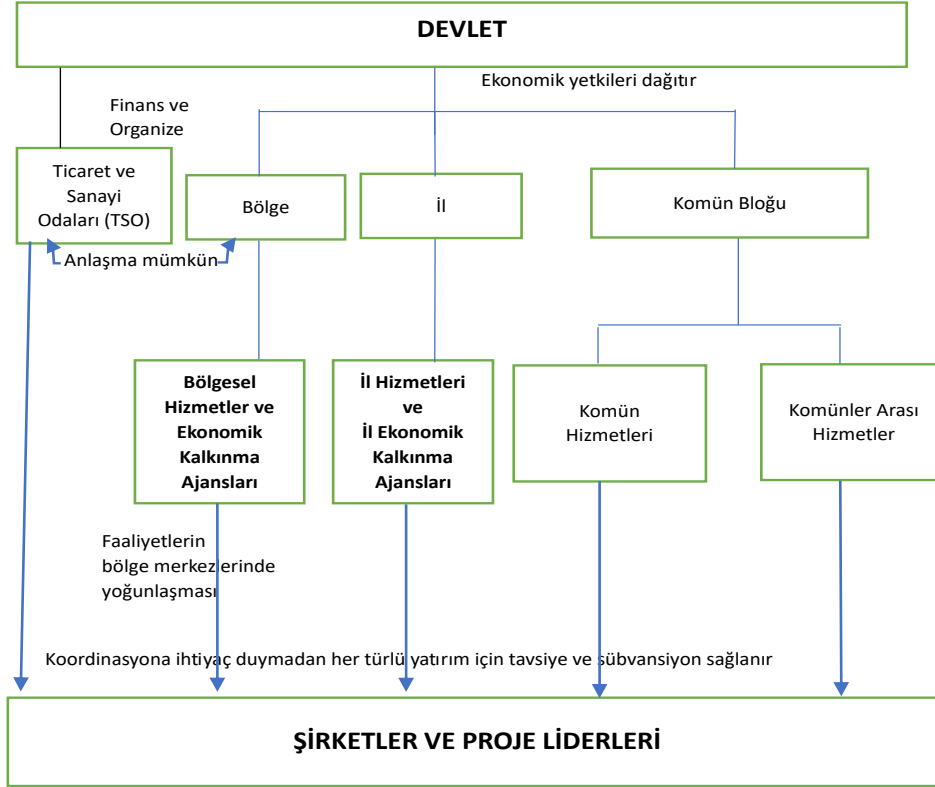
Ağustos 2016'da kurulan Mayotte Kalkınma ve İnovasyon Ajansı (ADIM), 2017 yılında faaliyetine başlamıştır. ADIM, amacı Mayotte'in ekonomik kalkınması, Fransa'da ve yurtdışında tanıtılması olan, il konseyi tarafından belirlenen yönergeler çerçevesinde kamu yararına çalışan gruptur. Çevreye saygılı, kaynakların kıt olduğunun farkında olan, insan refahı ve sosyal eşitlikle ilgilenen bir ekonominin gelişimine katkıda bulunur. Araştırmayı, yeniliği ve bilgi ve teknolojilerin transferini teşvik ederek Mayotte şirketlerinin rekabet edebilirliğine katkıda bulunur. Kamu ve özel tüm aktörleri birleştirmeyi mümkün kılan bir ortaklık çerçevesi önererek il Konseyi eyleminin tutarlılığını geliştirmeyi amaçlamaktadır. Kısacası, ADIM, bölgenin ekonomik çekiciliğini (cazibesini) artırmayı ve şirketleri rekabet edebilirliklerinde desteklemeyi amaçlamaktadır. İşletmeleri çekme ve güçlendirme hedefi, Hint Okyanusu bölgesindeki ülkelerle daha iyi bağlantı gerektirir (Mayotte, parag. 1).

4.20. Guyana İnovasyon Geliştirme Ajansı (Denizaşırı) (Guyane Développement Innovation-GDI-Guyane)

Guyana İnovasyon Geliştirme Ajansı, dokümantasyon oluşturma ve projelerini yapılandırma konusunda proje liderlerini destekler. Araştırma ve teknoloji transferi oyuncularının kaynaklara erişimini kolaylaştırarak iş inovasyon projelerine destek sağlar. Fransız Guyanası'nın gelişimini ve çekiciliğini destekler. KOBİ'lerin rekabet gücünü, performans iyileştirmesini ve yenilikçilik potansiyelini artırır. Sektörlerin (mevcut veya oluşturulacak) stratejilerini ve rekabet edebilirlik veya mükemmellik merkezlerini teşvik eder ve canlandırır. Bölgesel istihbarat ve pazar çalışmaları yapar (Guyane Développement Innovation, parag. 1).

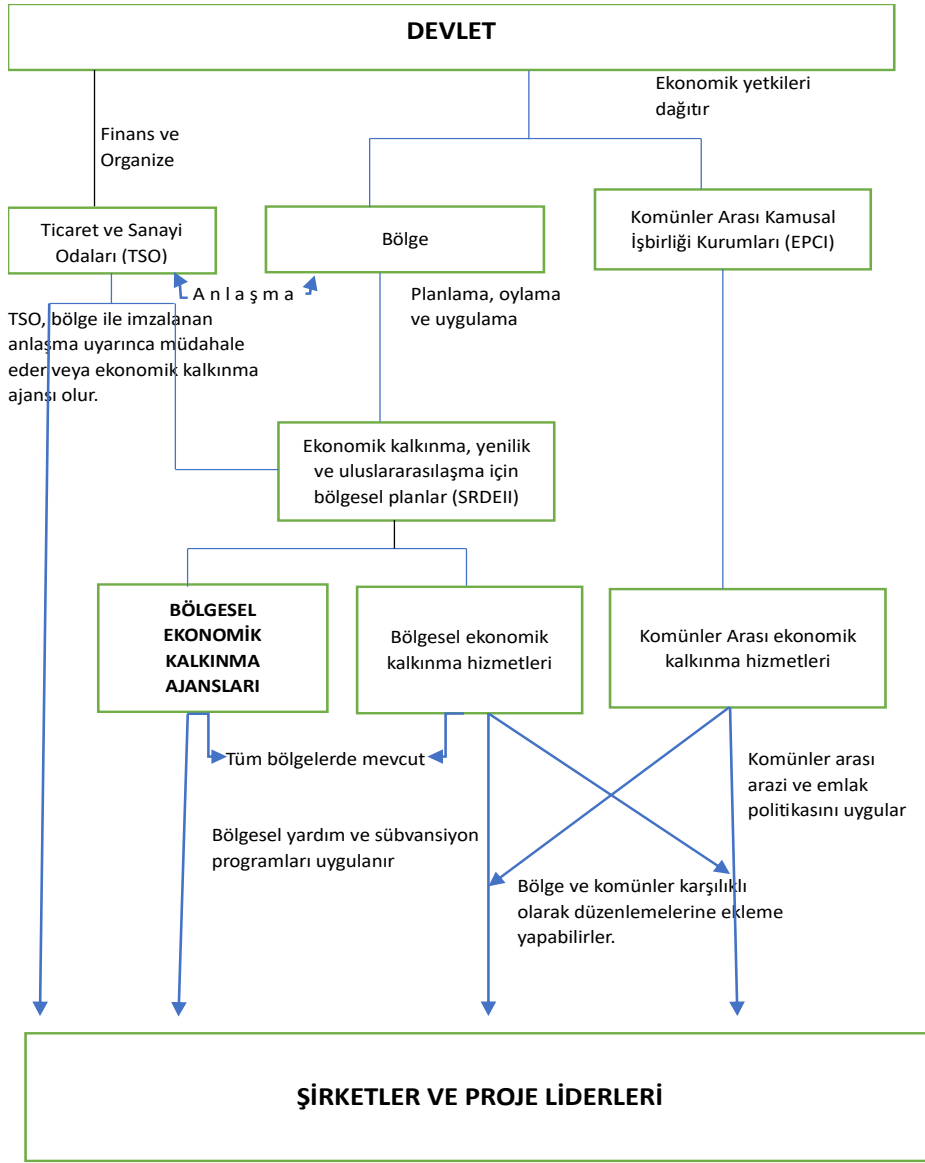
5. Bölgesel Ekonomik Kalkınma Faaliyetlerinde Ajansların Rolü ve Yapıları

Bu noktada ajansların bölgesel ekonomik desteğin sağlanmasındaki yerinin ne olduğuna kısaca bakmak uygun olacaktır. Bu kapsamda önce, 2015 yılında çıkarılan NOTRe yasası öncesindeki durumu ve daha sonra mevcut durumu ortaya koymak gerekecektir. NOTRe yasası öncesi ekonomik desteğin kurumsal görünümü ve ajansların bu görünümde nerede yer aldığını gösteren Şekil 2 aşağıdadır.

Şekil 2. Ekonomik Desteğin Kurumsal Görünümü ve Ajanslar (Kaynak: *Horizons publics*, 2 Juillet 2020)

Şekil 2'deki NOTRe yasası öncesi ekonomik desteğin kurumsal görünümüne bakıldığında, en tepede Devletin koordinatörlüğünde her seviyedeki kurumların (TSO, bölge, il ve komün) hemen hemen eşit derecede ekonomik kalkınma faaliyetlerinde devreye girdikleri görülmektedir. Bu yapıda ajanslar aktif olarak hem bölgelerde hem de illerde eşit önem derecesinde ekonomik kalkınmaya hizmet etmektedirler. Faaliyetler bölge merkezlerinde yoğunlaşsa da her kurumun, koordinasyona ihtiyaç duymadan her türlü yatırımı ve sübvansiyonu yapabildiği gözlenmektedir.

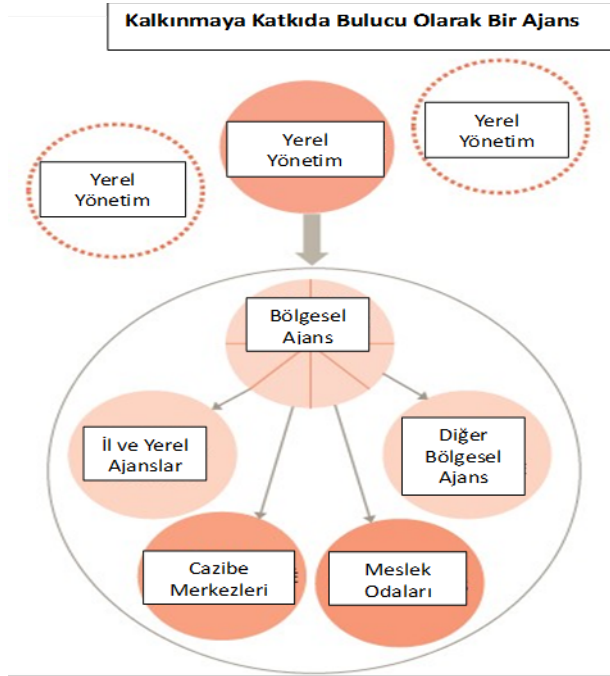
Şekil 3. Ekonomik Desteğin Yeni Kurumsal Manzarası ve Ajanslar (Kaynak: *Horizons publics*, 2 Juillet 2020)

Şekil 3'teki yapıya şeklini veren 2015'teki NOTRe yasasıdır. Yasanın ilk iki bölümünde "güçlendirilmiş bölgeler" ve "güçlendirilmiş komünler arası kurumlar" yer almakta ve bölgelerin ve komünler arası kurumların ekonomik kalkınma açısından yetkileri belirlenmektedir. Bölgenin diğer yerel yönetimler üzerindeki üstünlüğü, "bölgenin, kendi topraklarında, ekonomik kalkınma için yönergeleri belirlemekten sorumlu yerel yönetim olduğunu" belirten 2. maddede teyit edilmektedir. Bu üstünlüğün aracı, bölgesel ekonomik yönelimleri tanımlayan uygulanabilir bir belge olan ve kısaca SRDEII (Schéma Régional de Développement Économique, d'Innovation et d'Internationalisation) şeklinde ifade edilen "ekonomik kalkınma, yenilik ve uluslararasılaşma için bölgesel planlardır". NOTRe kapsamında illerin ekonomik kalkınmaya katılımının sona ermesine ek olarak, bölgesel ve komünler arası düzeylerin münhasırlık alanlarını belirlenmektedir. Bunların ilki için iş yardımı programlarının tanımı ve ikincisi için emlak ve iş arazisi konularıdır. Bu yasal değişiklikler, bölge meclislerinde birçok değişikliğe neden olmuştur. Bütçe açısından bakıldığında, ekonomik kalkınmaya tahsis edilen yatırımlar 2013 ile 2018 yılları arasında %51'den fazla artmıştır (Horizons publics, 2020, parag. 4).

Dolayısıyla, Şekil 3'te dikkat çeken en önemli nokta, daha önce illere ait ajanslar kalkınmada rol almışken artık yeni yapıda rolleri bulunmamaktadır. Bundan böyle her seviyede ajans bulunsa bile mevcut bütün ajansların üstünde bölgesel ajansların aktif bir şekilde rol aldıkları görülmektedir.

Şimdi de bir bölge yönetiminin sorumluluk alanında görev yapan ve kalkınmaya katkıda bulunan bir bölgesel kalkınma ajansının rolünü ortaya koyalım. Böylece, bu rolünü yerine getiren bölgesel ajansın bölgedeki kurumlarla nasıl bir ilişki içinde olduğu belirlenmiş olacaktır. Bu kapsamda, ajansın müdahalesine ilişkin çok çeşitli durumlar vardır ve her kurumun kendine özgü özellikleri bulunmaktadır. Müdahalenin kapsamı ve araçları, müdahil olan meslekler, ekibin uzmanlık düzeyi ve diğer

ekonomik aktörlerle olan ilişkileri, ekonomik kalkınma ajanslarını ayırt etmeyi mümkün kılan kriterlerdir. Buna göre, bir ekonomik kalkınma ajansının kendi ekosisteminde üç ana rolü vardır. Bu rollerin ilki, lider/koordinasyon kurumu olarak ajans, ekonomik kalkınmadaki diğer aktörlerle ilişkili olarak liderliğini uygular. İkincisi, aktörler arasında bir işbirliği makamı olarak ajansın genel sağlayıcı rolü söz konusudur. Üçüncüsü, ekonomik kalkınmanın diğer aktörleri ile çok az bağlantısı olan bir ajansın operasyonel aracı rolü vardır (Conseil national des économies régionales-CNER, s. 39). Burada, bu rollerden sadece ikincisi yani, aktörler arasında bir işbirliği yeri olarak ajans, ajansın genel sağlayıcı rolü seçilmiş ve Şekil 4’de belirtilmiştir.

Şekil 4. Bir Bölge Kalkınma Ajansının Rolü (Kaynak: CNER, “État des Lieux et Perspectives”, s. 39)

Şekil 4 incelendiğinde, bölgesel ajansın bölgesindeki yerel yönetim ile doğrudan bir ilişki içinde olduğu görülmektedir. Bu ilişki genellikle, işbirliği şeklindedir. Ajansın, yerel yönetime ait projenin icrasında, doğrudan yerel yönetime danışmanlık hizmeti verdiği, bu hizmeti, diğer bölge ajanslarıyla, il ve yerel ajanslarla, cazibe merkezleri ve meslek odalarıyla işbirliği içinde olduğu anlaşılmaktadır (Conseil national des économies régionales-CNER, s. 39).

Bir bölgesel kalkınma ajansının proje uygulamalarındaki rolünü daha iyi anlayabilmek için ajansın yapısını da incelemek gerekmektedir. Bu konuyu inceleyen Apalı, Fransa’daki ajanslara örnek olarak Alsace Kalkınma Ajansı’nın konseyini seçmiştir. Bu ajansın konseyinde, senato, valilikler, yerel yönetimler, üniversiteler ve sanayi odaları gibi bölge dinamikleri etkindir. Alsace Kalkınma Ajansı’nın yönetimi 50 kişiden oluşmaktadır. Ajansta bölgesel ve yerel hükümetler, özel sektör ve ajansların kendi gelirleri bulunmaktadır. Ajans, bölge kalkınması için hazırlanan projelere destek sağlamaktadır (Apalı, 2009, s. 39). Önceleri bir bölge ajansı olarak teşkil edilen Alsace’ın, günümüzde daha büyük bir unsur olan Grand E-Nov+ bölgesinin bir parçası olarak bu bölgede bulunduğu Şekil 1’deki haritada görülmektedir.

Diğer yandan Fransa, karar verme yetkilerini bölgelere devreden ülkeler arasında olup yeni kurumlaşma biçimleri kamu-özel sektör işbirliği ile kurulan bağımsız birimler veya şirketlerdir (Eraydın, 2004: 138). Kalkınma ajansları da kâr amacı gütmeyen birlikler ve karma ekonomi şirketleri kategorisindedir (DPT, 2004, s. 13-15). Bu bağlamda, bölgesel ajanslar tamamen bölge yönetimlerinin elindedir ve bu nedenle, onların yönetimi, diğer kalkınma ajansları türlerinden, özellikle çok sayıda aktörü bir araya getiren alt bölgesel düzeylerdeki ajanslardan daha az ortaklığa dayalı bir yönetim biçimi sunar. Bu nedenle, bölgesel kalkınma ajanslarının misyonları bölgesel becerilerin evrimini takip ederek gelişmiştir. Artık ajanslar, bölgedeki şirketleri hedefleyen eylemleriyle önemli ölçüde içsel kalkınmaya odaklanmaktadır (Durand-Raucher vd., 2020: 67-68).

Bölgesel Kalkınma Ajansı, günümüzde gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerin önem verdikleri kalkınma aktörlerinden biridir. Bu kalkınma birimine önem veren bir ülke olan Fransa da tarihsel olarak kalkınma ajansı tesis etme tecrübesine sahip bir ülkedir. 1950’li yıllardan itibaren başlayan bu tecrübe kapsamında, Fransa’nın ilgi alanındaki yabancı

ülkelerin kalkınmasına yönelik olarak Fransız Kalkınma Ajansının (AFD) kurulması ilk örneklerdendir. Kategorisi farklı olan bu ajans günümüzde de faaliyetlerine etkin bir şekilde devam etmektedir (Fund-it, parag. 1).

Fransa'da halen daha yaygın olarak faaliyetlerini sürdüren diğer bir kategorideki ajans ise bölgesel ekonomik kalkınma ajansıdır. Bu bölgelerden bir tanesi Alsace Bölgesi'dir. Bu bölgede, bölgelerarasındaki eşitsizliğin giderilmesi ve bölgenin kalkınması için II. Dünya Savaşı'ndan sonra Alsace Kalkınma Ajansı kurulmuştur. Fransa Alsace Bölgesi Kalkınma Ajansı (ADA) Fransa'nın ve Avrupa'nın ilk Kalkınma Ajansı'dır (Apalı, 2009, s. 29). Dolayısıyla kalkınma ajanslarını daha 1950'lerde prototip bir biçimde buluyoruz (Durand-Raucher vd., 2020, s. 67). Önceleri bir bölge ajansı olarak teşkil edilen Alsace, günümüzde daha büyük bir unsur olan Grand E-Nov+ bölgesinin bir parçası olarak bu bölgede bulunmaktadır.

Fransa'daki bölgesel kalkınma ajanslarının temel amacı, bölge halkının kalkınmaya katılımını ve kalkınmadan yararlanmasını sağlamak, hizmetler vererek bölgenin girişimci potansiyelini geliştirmek, bölgedeki ekonomiyi canlandırmaktır (Uçkun ve Yüksel, 2010, s. 700). Bu ajansların gelişmesi, 1980'li yıllarda ülkede Avrupa Birliğine endeksli olarak uygulanan ademi merkezleşme ve bölgeselleşme reformlarından sonra başlamış, 2015 yılında NOTRe yasası kapsamında önemli mesafeler katetmiştir.

Kalkınma faaliyetleri kapsamında bölge kalkınma ajansları ile birlikte aktif rol oynayan ve bölgeselleşme reformlarıyla gelişerek üstün duruma gelen bölge yönetimleri ülkede kalkınmanın önemli kurumlarından. Bu kurumlara üstünlük sağlayan araç, bölgesel ekonomik yönelimleri tanımlayan uygulanabilir bir belge olan ve kısaca SRDEII şeklinde ifade edilen "ekonomik kalkınma, yenilik ve uluslararasılaşma için bölgesel plandır". Bu plan vasıtasıyla bölgeler ön plana çıkmış, illerin ekonomik kalkınmaya katılımları sona ermiştir (Horizons publics, 2020, parag. 4). Ülkedeki ajansların sayıları ve rolleri de bu reformlardan sonra değişmiş, sadece bölge seviyesindeki kalkınma ajansları yetkili duruma getirilmiştir.

Ülkedeki toplam ajans sayısı, 2022 yılı sonu itibariyle 103 olmakla birlikte bütçe kullanma yetkisine sahip olan ve 2015'ten itibaren, il ve komün yönetimlerine göre ön plana çıkan bölge yönetimleriyle birlikte görev yapan 20 bölgesel ajans bulunmaktadır. Ajansların genellikle, *cazibe, kalkınma ve yenilik alanlarında bölge, il ve komün/komünler arası* olmak üzere üç ana seviyede oluşturuldukları gözlenmektedir (De Riches Retrouvailles, 2022, s. 4). Bununla birlikte, 2022 yılına ait CNER raporunun incelenmesinden, bölgesel ajanslar dışında kalan ajansların bölgelerin kontrolü altında görev yaptıkları anlaşılmaktadır.

Diğer bir önemli nokta da bölge kalkınma ajanslarının sahip oldukları mali imkanlardır. Ajansların, *kırsal kesim kalkınma için bakanlıklar arası fonu ve ülke kalkınma için müdahale fonu* gibi iki önemli uygulama aracı bulunmaktadır. Bu fonların bölgesel kalkınmaya ivme kazandırdığı görülmektedir. Bölge yönetimi kendi planını kendisi yapmakta ve sadece uygulama için devletle sözleşme imzalanmaktadır. Fransa'da bölgelerin öncelikli gördükleri program ve projeler bölgelerce teklif edilmekte, devlet sözleşmeyle gerçekleşmeyi güvence altına almaktadır. Bölgesel kanuni düzenlemelerden sonra, sağlık, haberleşme, şehirleşme ve eğitim konularında yoğun çabalar sarf edilmiş, sektörler arasında uyumlu faaliyetlere aynı anda başlanmış ve çeşitli yardım programları uygulanmıştır (Uçkun ve Yüksel, 2010, s. 700).

Bir ekonomik kalkınma ajansının kendi ekosisteminde üç ana rolü vardır. Bu rollerin ilki, lider/koordinasyon kurumu olarak ajans, ekonomik kalkınmadaki diğer aktörlerle ilişkili olarak liderliğini uygular. İkincisi, aktörler arasında bir işbirliği makamı olarak ajansın genel sağlayıcı rolü vardır. Üçüncüsü, ekonomik kalkınmanın diğer aktörleri ile çok az bağlantısı olan bir ajansın operasyonel aracı rolü vardır (Conseil national des économies régionales-CNER, s. 39).

Bu bağlamda, mali imkanlara sahip olan bölgesel ajansları bölgesindeki yerel yönetim ile doğrudan bir ilişki içindedirler. Bu ilişki genellikle, işbirliği şeklinde olup ajansın, yerel yönetime ait projenin icrasında, doğrudan yerel yönetime danışmanlık hizmeti vermektedir. Ajans bu hizmeti, diğer bölge ajanslarıyla, il ve yerel ajanslarla, cazibe merkezleri ve meslek odalarıyla işbirliği içinde vermektedir.

Dolayısıyla, Fransa'daki kalkınma ajansları, bir ekonomik kalkınma politikasını etkili bir şekilde yürütmek için özellikle uygun araçlardır. Ajansların özellikle karmaşık bölgesel projeler etrafında birden fazla ortağı esnek bir şekilde bir araya getirme yetenekleri bulunmaktadır. Bu bağlamda ajanslar, bugün çok önemli bir konu olan proaktif ekonomik eylemin geliştirilmesi ve uygulanması için mükemmel buluşma yerleri oluştururlar (Conseil national des économies régionales-CNER, s. 39).

Kaynakça | References

Kitaplar, Makaleler, Mevzuat ve Akademik Yayınlar

- Akgül, B. ve Efe, M. (2010). "Kalkınma Ajanslarının Bölge Planlamadaki Yeri". İçinde Uzak Kalkınma Ajansları Üzerine Seçme Yazılar (Ed. Birol Akgül ve Nisfet). Ekin Yayınevi. (413-4389).
- Apalı, A. (2009). "Bölgesel Kalkınma Ajansları ve İzmir Kalkınma Ajansı Örneği". *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kayseri.
- Arıkan, Y. E. (2003). "Bütünleşen Avrupa'da Yerel Yönetimler". *Görüş Dergisi*. (38-51).
- Avaner, T. (2020). Reformun Antropolojisi, Kamu Yönetiminde Bağımlılık Sorunu. Gazi Kitabevi. 2.Baskı.
- Brennetot, A. (2017). "La décentralisation en France, Ambitions et limites d'un projet inachevé", *Université de Rouen Normandie*. (1-10).
- Çiner, C. U. (2010). "Devlet Reformunda Yerelleşme ve Bölgeselleşme: Türkiye'ye Karşılaştırmalı Bir Bakış", A.Ü. SBE, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- De Riches Retrouvailles. (2022). "Rapport d'activité 2022", Fédération des Agences d'attractivité, de Développement et d'innovation (CNER). (1-40).
- DPT. (2004). *Bölgesel Gelişimde Değişen Yaklaşımlar ve Bölgesel Kalkınma Ajansları*. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü Yayını. Ankara.
- Durand-Raucher, V., Luret-Cavada, R., Schweitzer, L. et Thomazo-Massignac, G. (2020). "Les stratégies et politiques industrielles des Régions Françaises". *Rapport final réalisé pour Région de France*. SciencePo. (1-131).
- Eraydın, A. (2004). "Bölgesel Kalkınma Kavram, Kuram ve Politikalarında Yaşanan Değişimler", *Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu, Cilt I, DPT Yayını*, Ankara. (1-23).
- Eryılmaz, B. ve Tuncer, A. (2013). "Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Bölgesel Kalkınma Politikaları: Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Türkiye Uygulaması". *Akademik İncelemeler Dergisi* (Journal of Academic Inquiries) Cilt/Volume: 8, Sayı/Number:1. (165-189).
- Gündüz, A. Y. (2010). "Bölgesel Kalkınmada Kalkınma Ajanslarının Rolü ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi", İçinde Uzak Kalkınma Ajansları Üzerine Seçme Yazılar (Ed. Birol Akgül ve Nisfet). Ekin Yayınevi. (65-80).
- La lettre d'information de la Caisse nationale de solidarité pour l'autonomie (2010). "Les relais territoriaux de l'action de la CNSA". *Le rapport d'activité 2009*. (1-8).
- Loi n° 2015-991 du 7 août 2015 (NOTRé).
- Loi n° 99-533 du 25 juin 1999.
- Martins, M. R. ve Mawson, J. (1980). "Regional Trends in the European Community and the revision of the common regional policy". *Built Environment, Vol. 6, No. 2. Urban Impact Analysis*. (145-152).
- Özen, P. A. ve Özmen, Y. (2010). "Öğrenen Bölgeler' Perspektifinde AB Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Gelişimi, Mevcut Durumu ve Türkiye'nin Alacağı Dersler". İçinde Uzak Kalkınma Ajansları Üzerine Seçme Yazılar (Ed. Birol Akgül ve Nisfet). Ekin Yayınevi. (221-270).
- Paköz, M. Z. ve Yüzer, M. A. (2010). "Kalkınma Ajansları İçin İşlevsel Bir Mekânsal Altılık Önerisi: Sürükleyici İller ve Etki Alanları". İçinde Uzak Kalkınma Ajansları Üzerine Seçme Yazılar (Ed. Birol Akgül ve Nisfet), Ekin Yayınevi. (713-746).
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2018). *Avrupa Birliğinde Kalkınma Ajansları*. Yayın No: 2989.
- Uçkun, C. G. ve Yüksel, A. (2010). "Ar-Ge ve Açık İnovasyonun Kalkınma Ajanslarında Önemi ve Etkinliğinin Kazandırılmasına Yönelik Bir Model". İçinde Uzak Kalkınma Ajansları Üzerine Seçme Yazılar (Ed. Birol Akgül ve Nisfet). Ekin Yayınevi. (679-712).
- Ünal, F. Ve Erol, V. (2024). "Fransa", İçinde *Bölgesel Kalkınma Ajansları (Seçilmiş Dünya Örnekleri)*, ed.M.A. Özer vd., Yetkin Yayınları, Ankara, (269-292).
- Virmani, A. (1987). "Regionalism in France" *Proceedings of the Indian History Congress*, Vol. 48. (675-685).
- İnternet siteleri
- ADEC Corsica. "Les fonctions de l'agence". https://www.adec.corsica/Les-fonctions-de-l-agence_a28.html. (Erişim tarihi: 3.8.2023).
- AER. "Presentation". <https://aer-bfc.com/en/regional-economic-agency-of-bourgogne-franche-comte/presentation/>. (Erişim tarihi: 1.8.2023).
- AD Normandie. "Présentation de l'Agence". <https://adnormandie.fr/presentation-de-lagence/>. (Erişim tarihi: 1.8.2023).
- Agence française de développement (AFD). "Notre Histoire". <https://www.afd.fr/fr/notre-histoire>. (Erişim tarihi: 22.7.2023).
- Agence AD'OCC. "Accueil". <https://www.agence-adocc.com/agence-adocc/>. (Erişim tarihi: 1.8.2023).
- Agence Normandie Attractivité. "Qui-sommes-nous". <https://choisirnormandie.fr/qui-sommes-nous/>. (Erişim tarihi: 3.8.2023).
- Agence de développement et d'innovation de Nouvelle-Aquitaine. "L'innovation au service des transitions". <https://www.adi->

- na.fr/. (Erişim tarihi: 3.8.2023).
- Archipel Développement. “Nos missions”. <https://www.archipel-developpement.fr/missions>. (Erişim tarihi: 4.8.2023).
- Auvergne-Rhône-Alpes Entreprises. “Missions et gouvernance”. <https://www.auvergnerhonealpes-entreprises.fr/mission-gouvernance#scrollTop=0>. (Erişim tarihi: 1.8.2023).
- Bretagne Développement Innovation. “Qui sommes-nous?”. <https://www.bdi.fr/fr/qui-sommes-nous/>. (Erişim tarihi: 1.8.2023).
- Choose Paris Region. “About us”. <https://www.chooseparisregion.org/about-us>. (Erişim tarihi: 3.8.2023).
- Collectivités Locales. « Historique de la décentralisation ». <https://www.collectivites-locales.gouv.fr/institutions/historique-de-la-decentralisation>, (Erişim tarihi: 2.6.2019).
- Conseil national des économies régionales (CNER). “Agences de développement économique : état des lieux et perspectives”. *Fédération des agences de développement économique*. s. 39. https://www.lagazettedescommunes.com/telechargements/Etude+CNER_evolution+agences+dev+eco.pdf. (19.7.2023).
- Cour des comptes (2023). “Les compétences de développement économique des collectivités territoriales : une rationalisation inachevée, un pilotage à renforcer”. *Rapport public annuel 2023*. <https://www.ccomptes.fr/system/files/2023-03/20230310-RPA-2023-competences-developpement-economique-c>, (Erişim tarihi: 2.8.2023).
- DEV’UP Centre-Val de Loire. “Gouvernance”. <https://www.devup-centrevalde Loire.fr/gouvernance>. (Erişim tarihi: 3.8.2023).
- Fund-it. “French Development Agency”. <https://fundit.fr/en/institutions/french-development-agency-afd>. (Erişim tarihi: 21.06.2023).
- Grand E-Nov+. “Qui-sommes-nous”. <https://www.grandenov.plus/qui-sommes-nous/>. (Erişim tarihi: 3.8.2023).
- Gollain, V. (2020). “Savez-vous où sont les 102 agences de développement, d’innovation et d’attractivité en France?”. *Marketing Territorial*. <https://www.marketing-territorial.org/2020/01/savez-vous-ou-sont-les-102-agences-de-developpement-d-innovation-et-d-attractivite-en-france.html>. (Erişim tarihi: 24.7.2023).
- Guyane Développement Innovation. “Nos missions”. <https://www.ardi-gdi.fr/nos-missions/>. (Erişim tarihi: 5.8.2023).
- Horizons publics. “Les Régions et le développement économique : une nouvelle territorialisation de leurs politiques?”. Le 2 juillet 2020, <https://www.horizonspublics.fr/economie/les-regions-et-le-developpement-economique-une-nouvelle-territorialisation-de-leurs>. (Erişim tarihi: 6.8.2023).
- Hauts-de-France Innovation Developement. “Qui sommes-nous?”. <https://www.hautsdefrance-id.fr/lagence/>. (Erişim tarihi: 3.8.2023).
- Hauts-de-France Innovation Developement. “Réseaux”. <https://www.hautsdefrance-id.fr/reseaux/>. (Erişim tarihi: 3.8.2023).
- Martinique Développement. “Les missions”. <https://www.martiniquedev.fr/nos-missions/>. (Erişim tarihi: 4.8.2023).
- Mayotte. “À propos de nous”. <https://www.adim-mayotte.fr/page/presentation-adim>. (Erişim tarihi: 4.8.2023).
- Nexa. “notre action”. <http://www.nexa.re/index.php?id=14>. (Erişim tarihi: 4.8.2023).
- Nord France Invest. “Qui Est Nord France Invest?”. https://www.nordfranceinvest.fr/lagence/?utm_term. (Erişim tarihi: 3.8.2023).
- RisingSUD. “Nos 3 missions principale”. https://www.risingsud.fr/lagence-risingsud#blocks_896_9. (Erişim tarihi: 3.8.2023).
- Sivil toplumla ilişkiler Genel Müdürlüğü. “Kalkınma Ajansları”. <https://www.siviltoplum.gov.tr/bilgimerkezi/kalkinma-ajanslari>. (Erişim tarihi: 21.06.2023).
- Solutions&co. “Qui-sommes-nous”. <https://www.solutions-eco.fr/qui-sommes-nous/>. (Erişim tarihi: 3.8.2023).
- Yorku.ca. “les agences regionales de developpement”. https://www.yorku.ca/ishd/LEDCD.SP/Links%20BQ/O2_OECD%20LEDA.pdf. (12.7.2023).

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen göstermiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

ıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar atışması bulunmamaktadır.

Türkiye’de Yapılan 1965 Genel Seçimlerinin Eskişehir Özelinde İncelenmesi

Examination of the 1965 General Elections Held in Türkiye in Eskişehir in Particular

Burcu ÇALIKUŞU AYKANAT

Lecturer Dr., Anadolu University, Faculty of Letters, Department of History, Eskişehir, Türkiye

Öğr. Gör. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskişehir, Türkiye

Orcid: 0000-0002-5163-4033 bcalikusu@anadolu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Çalikuşu Aykanat, B. (2024). Examination of the 1965 General Elections Held in Türkiye in Eskişehir in Particular. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 66, 133-146.

Çalikuşu Aykanat, B. (2024). Türkiye'de Yapılan 1965 Genel Seçimlerinin Eskişehir Özelinde İncelenmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 66, 133-146.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: August 15, 2024/15 Ağustos 2024

Accepted/Kabul Tarihi: October 20, 2024/20 Ekim 2024

Published/Yayın Tarihi: December 25, 2024/25 Aralık 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December/Aralık

Issue/Sayı: 66 **Pages/Sayfa:** 133-146

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bu çalışma, 7-8 Kasım 2023 tarihleri arasında düzenlenen II. Eskişehir Uluslararası Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur (Burcu ÇALIKUŞU AYKANAT).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır/ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Demokrasinin vazgeçilmez unsurlarından biri seçimlerdir. Cumhuriyetin ilk yıllarında çok partili siyasi hayata geçmek adına çeşitli partiler kurulsa da çok partili siyasi hayata geçilmesi II. Dünya Savaşı'nın sonunda oldu. 1946 yılında Demokrat Parti kuruldu ve iktidar partisi Cumhuriyet Halk Partisi'nin karşısında bir muhalefet partisi olarak yerini aldı. Halkın 1950 seçimlerinde tercihini yeni kurulan partiden yana göstermesi ile 1950 seçimleri sonunda Türkiye'de on yıllık DP iktidarı başlamış oldu. On yıl içinde yapılan üç seçimde DP birinci parti olarak çıkarken, CHP ana muhalefet partisi olarak Meclis'te yerini almıştı. Türkiye'nin büyük bir değişim ve dönüşüm yaşadığı DP'li yıllar 27 Mayıs 1960 Darbesi ile sona ermişti. 1960 Darbesinden sonraki ilk seçim askerinin gölgesi altında yapılan 1961 seçimleriydi. Bu seçimlere CHP ve CKMP'nin yanında DP'nin mirasına aday olan partiler de katılmıştı. 1960'lı yıllar aynı zamanda Türkiye'nin koalisyon hükümetleriyle tanıştığı yıllardı. Hem iç politikanın hem de dış politikanın oldukça çetin geçtiği süreçte 1965 yılında yeni bir seçim dönemine girilmişti. Siyasi yelpazenin hemen hemen her kesiminden temsilcinin yer aldığı 1965 seçimleri bu anlamda önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada Türkiye'deki 1965 seçim süreci Eskişehir özelinde ele alınacaktır. 1965 seçimlerine giderken Eskişehir'de siyasi partilerin seçime hazırlıkları, adayları ve vaatleri incelenecek, seçim sonuçlarının analizi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: 1965 Genel Seçimleri, Eskişehir, Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, Türkiye İşçi Partisi.

Abstract

One of the indispensable elements of democracy is elections. Although various parties were established in the early years of the republic in order to transition to multiparty political life, the transition to multiparty political life happened at the end of World War II in 1946, the DP was founded and replaced the ruling party as an opposition party opposite the CHP. With the people showing their preference in favor of the newly founded party in the 1950 elections, the ten-year DP power in Türkiye began at the end of the 1950 elections. In the three elections held within a decade, the DP came out as the first party, while the CHP took its place in the Parliament as the main opposition party. The years of the DP, during which Türkiye experienced a great change and transformation, had ended with the Coup of May 27, 1960. The first elections after the 1960 Coup were the 1961 elections held under the shadow of the military. In addition to the CHP and the CKMP, the parties running for the DP's legacy also participated in these elections. The 1960s were also the years when Türkiye met the coalition governments. A new election period was entered in 1965 during a period when both domestic and foreign policy were going through quite difficult. The 1965 elections, in which representatives from almost all parts of the political spectrum took part, have an important place in this sense. In this study, the 1965 election process in Türkiye will be discussed specifically in Eskişehir. during the 1965 elections, the preparations of the political parties for the elections, their candidates and their promises will be examined in Eskişehir and the election results will be analyzed.

Keywords: 1965 General Elections, Eskişehir, Justice Party, Republican People's Party, Nation Party, New Türkiye Party, Workers' Party of Türkiye, Republican Peasant Nation Party.

Giriş

Bir ülkede, demokrasinin varlığını gösteren en önemli öge siyasi partilerdir. Siyasi partiler, ideolojik olarak ya da başka faktörleri esas olarak kurulur ve ortak düşünceye sahip insanları bir araya getirir. Siyasi partilerden seçimlerde çoğunluğun oyunu alan iktidar olurken, daha az oya sahip olanlar muhalefette yerini alır. Demokrasilerde iktidar partisi kadar muhalefet partileri de halkın refahı için oldukça önemlidir.

Türkiye’de yapılan 1946 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin karşısında yer alan Demokrat Parti’de parlamentoya katılmaya hak kazandı ve 68 milletvekiliyle muhalefette yerini aldı. Türkiye, 1946-1950 yılları arasında CHP’nin iktidarda ve DP’nin muhalefette bulunduğu çok partili siyasi hayata tanık oldu. DP, 1950-1960 yılları arasında iktidarda bulundu. Muhalefet yıllarında, iktidar partisi olan CHP’nin uygulamalarından şikayetçi olan DP, iktidara geldiğinde antidemokratik uygulamaları kaldırmakta pek istekli olmadı. Hatta, 1954 ve 1957 seçimlerinde elde ettiği sonuçlar, DP’nin kimi zaman baskıya varan uygulamalar takınmasına neden oldu. 1960 yılına gelindiğinde ise toplumda ortaya çıkan tepki ve demokrasilerde yeri olmayan ancak Türkiye’de bir geleneği başlatan askeri darbe ile sonuçlandı. 27 Mayıs 1960 tarihinde bir grup subay, iktidarı devirerek yönetime el koydu. DP’li yöneticileri Yassıda’da yargılama süreci başlarken, diğer yanda askerler Milli Birlik Komitesi’ni kurarak ülke yönetimini ele aldı. 6 Ocak 1961 tarihinde kurulan Temsilciler Meclisi ile MBK yönetimi Kurucu Meclis’le paylaştı. Kurucu Meclis, DP dışındaki siyasi parti temsilcileri, baro, basın, emekli subaylar, esnaf kuruluşları, gençlik ve işçi sendikaları, sanayi ve ticaret odaları, öğretmen kuruluşları, üniversite ve yargı organları temsilcilerinden oluşturuldu (Özdemir, 2000, s.237).

Kurucu Meclis, 1961 yılında hazırladığı yeni Anayasayı halk oyuna sundu. Anayasanın hazırlık çalışmaları için 27 Mayıs’ın hemen sonrasında harekete geçildi. MBK, yeni bir anayasanın hazırlanması için İstanbul Üniversitesi’nden yedi üye ve Ankara Üniversitesi’nden üç üye ile anayasa hazırlık süreci başlattı (Tanör, 2018, s. 371). 6 Ocak 1961 tarihinde Kurucu Meclisi’n açılmasıyla birlikte Anayasa komisyonu oluşturuldu (Tanör, 2018, s.373). Hazırlanan Anayasa, 9 Temmuz 1961 tarihinde halk oylamasına sunuldu. %61,5 oranında evet, %38,5 oranında hayır oyu ile 1980’e kadar yürürlükte kalacak olan 1961 Anayasası kabul edilmiş oldu (Tanör, 2018, s. 376).

1961 Anayasa’sında; Türk Milletinin bağımsızlığı, hak ve hürriyetler için savaşmış olduğu belirtilerek, insan hak ve hürriyetlerinin ve demokratik hukuk devletinin bütün hukuki ve sosyal temelleri ile yerleştirildiğine değinilir. Cumhuriyetin nitelikleri belirtilirken, milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olduğunun altı çizilir. Bunların yanında “Devlet, kişinin temel hak ve hürriyetlerini, fert huzuru, sosyal adalet ve hukuk devleti ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasi, iktisadi ve sosyal bütün engelleri” kaldıracağına yer verir (Tanör, 2018, s. 379). Burada 1961 Anayasası’nın bireyi ve özgürlükleri ele alan ve öne çıkaran bir anlayışa sahip olduğu söylenebilir.

Temmuz ayında, 1961 Anayasasının halk oylaması ile kabul edilmesinin ardından, 15 Ekim 1961 tarihinde Milletvekili Genel Seçimleri yapıldı. Yeni anayasa ile parlamento artık Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olarak iki kanada ayrıldı. Millet Meclisi nispi seçim sistemine göre oluşturuldu (Aydın ve Taşkın, 2014, s. 99). Bu seçim sonucuna göre CHP %36,7, DP’nin mirasçıları olan AP %34,7 ve YTP %13,9, 1950’li yıllardan itibaren politikanın içinde olan CKMP %13,4 oranında oy aldı (Özgişi, 2012, s. 127). Çoğunluk sistemine göre oluşturulan Cumhuriyet Senatosunda ise, AP birinci parti, CHP ikinci parti oldu (Aydın ve Taşkın, 2014, s. 99).

1961 Genel Seçimlerinde hiçbir parti tek başına iktidara gelecek oy oranına ulaşamadı. Bu durum, Türkiye’de koalisyonlar dönemini başlattı. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, en çok oy oranına sahip olan, CHP lideri İsmet İnönü’ye hükümeti kurma görevi verdi. İnönü’nün koalisyon teklifi CKMP ve YTP tarafından kabul edilmedi. İnönü, hükümet kurma teklifini AP’ye götürdüğünde, Gümüşpala ile yaptığı uzun görüşmeler sonrasında CHP-AP’nin ilk koalisyon hükümeti kuruldu. İsmet İnönü’nün başkanlığında kurulan bu hükümette, AP’nin yasaklı DP’liler için af çıkarılması konusundaki çabaları hükümete zaman zaman güçlük çıkardı (Çavdar, 2019, s. 116).

CHP-AP hükümetinin yıkılmasının ardından, İnönü, yeni bir koalisyon arayışına girdi. İsmet İnönü, ikinci koalisyon hükümetini, YTP ve CKMP ile kurdu. Bu süreçte CKMP’den istifa eden Osman Bölükbaşı da koalisyon hükümetine destek verdi. İkinci koalisyon hükümetinin çözmesi gereken önemli sorunlar arasında grev ve sendikalar kanununun yer alıyordu (Aydın ve Taşkın, 2014, s. 118). İkinci koalisyon hükümetinin yıkılması, 1963 yerel seçimlerinin hemen arkasından gerçekleşti. Koalisyonun küçük ortakları YTP ve CKMP’nin yerel seçimlerde oy oranlarının düşmesi, hükümette yer almaları ile ilintili olduğuna inanarak ikinci koalisyon hükümetinden çekildiler (Aydın ve Taşkın, 2014, s. 121).

İsmet İnönü, 1961-1965 yılları arasındaki üçüncü hükümetini azınlık hükümeti olarak kurdu. AP Lideri Ragıp Gümüşpala'nın koalisyon arayışının başarısız olması sonucu, İsmet İnönü'nün CHP'si azınlık hükümeti kurdu (Aydın ve Taşkın, 2014, s.124). Azınlık hükümeti Johnson Mektubu ile karşı karşıya kaldı. Azınlık hükümeti, en yoğun günlerini Kıbrıs Sorunu sırasında yaşadı (Aydın ve Taşkın, 2014, s.126). Azınlık hükümeti, 1965 yılı bütçe görüşmelerine kadar sürdü. İnönü, bütçenin kabul edilmemesi halinde istifa edeceğini söylemişti. AP ve diğer muhaliflerin 225 oyuna karşılık CHP'nin 197 oyu ile bütçe kabul edilmedi. İsmet İnönü, sözünü tutarak istifa etti. Bundan sonraki süreçte, Suat Hayri Ürgüplü'nün Başbakanlığında AP, MP, CKMP ve YTP'nin katılımıyla bir koalisyon hükümeti kuruldu. (Aydın ve Taşkın, 2014, s. 133)

Suat Hayri Ürgüplü, AP listesinden bağımsız Kayseri senatörüydü. 1965 seçimlerine giden süreçte başbakanlık koltuğunda oturdu. (Özdemir, 2000, s.249). Başbakan Suat Hayri Ürgüplü, 1965 seçimlerine az bir zaman kala, CKMP genel başkanı Alparslan Türkeş'in Kıbrıs sorununu görüşme önerisine olumlu cevap verdi. Ürgüplü siyasi parti temsilcileri ile 7 Eylül 1965 tarihinde bir toplantı düzenledi. (BCA, 30-10-61-16) Bu toplantıya CHP genel başkanı İsmet İnönü katılmadı. CHP'yi Cihat Baban temsil ederken AP, MP, CMKP ve YTP genel başkanları Süleyman Demirel, Osman Bölükbaşı, Alparslan Türkeş ve Ekrem Alican tarafından temsil edildi. TİP genel başkanı Mehmet Ali Aybar ise toplantıya davet edilmemesini gönderdiği telgrafla protesto etti. Toplantı sonrası Başbakan Suat Hayri Ürgüplü bir açıklama yaptı. Ürgüplü, toplantının verimli geçtiğini ve Kıbrıs sorununun milli ve müşterek bir dava olduğunu söyledi (Cumhuriyet 8.09.1965, s. 1) Seçimlere giderken siyasi partilerin uzlaştığı konulardan biri Kıbrıs Sorunu olmuştur.

Ancak siyasi partiler her zaman aynı uzlaşmayı gösteremedi. Bunlardan biri de 1965 Seçimlerine gidilen süreçte yapılan seçim sistemi değişikliği idi. 13 Şubat 1965 tarihinde Meclise gelen Milli Bakiye sistemi AP'liler tarafından protesto edilmesine rağmen kabul edilmişti. (Kırmit, 2022, s.45-60) Milli Bakiye Sistemi nispi temsil sistemindeki küçük partilerin temsilini daha ileri duruma getiren sistemdir. Bu sistemde seçim çevrelerinin milletvekili dağılımı sırasında hesaplanmayan artık oylar ulusal düzeydeki oy oranlarına katılıyordu. Seçim sistemin yanı sıra 1965 seçimlerinde Siyasi Partiler Kanunu'nda da değişikliğe gidilerek ön seçim uygulaması yeniden başlatılmıştı. 1942 ile 1957 yıllarında uygulanan, daha sonra kaldırılan ön seçim sistemi ile seçime katılacak olan milletvekilleri parti delegeleri tarafından belirlenmekteydi (Koca, 2021, s. 851).

1. 1965 Seçimlerine Katılan Siyasi Partiler ve Faaliyetleri

1.1. Adalet Partisi

Adalet Partisi, 11 Şubat 1961 tarihinde, Temsilciler Meclisi'nin siyasi yasakları kaldırmasının hemen arkasından kuruldu. AP, eski bir asker olan Ragıp Gümüşpala ve arkadaşları tarafından kuruldu. Parti, DP'nin mirasçısıydı. 1961 genel seçimleri sonrasında, parlamentoya ikinci parti olarak giren AP koalisyon hükümetinde de görev aldı.

AP'deki değişim, genel başkan ile gerçekleşti. Ragıp Gümüşpaşa'nın ardından yapılan kongrede Sadettin Bilgili ile Süleyman Demirel karşı karşıya geldi. DP döneminde Devlet Su İşleri Genel Müdürü olan Demirel, AP'nin başına geldi. Ayrıca bu dönem Demirel'in askerliğini yapmaması eleştiri konusu oldu (Aydın ve Taşkın, 2014, s. 132).

AP, 1965 seçim sürecinde yayınladığı Seçim Beyannamesi ile vaatlerini açıkladı. "Vatan için elele verelim" parolası ile başlayan bildirgesinde, seçim sisteminden eğitim politikasına, basından ekonomiye kadar pek çok alanda parti politikalarını ortaya koydu. Seçmene, istikrarlı bir hükümetin ilk şartının çoğunluğu elinde bulunduran güçlü bir hükümet olduğunu söyleyerek, tek başına iktidar olmak için oy istedi. Tek başına iktidarın bir baskı rejimi olmadığını altını çizen AP'li politikacılar, iktidara geldikleri takdirde bir zümre ya da sınıfın değil, 30 milyon Türk'ün hükümeti olacaklarını ifade etmişlerdi (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi, 1965, s. 6).

1965 seçimlerine gidilirken partiler pek çok alanda vaatlerde bulundu. Ancak göze çarpan hemen hemen her partinin işçi hakları ve toprak reformuna değinmesiydi. 1961 Anayasasının ortaya çıkardığı siyasi konjonktür de dikkate alındığında bu konuların gündemin üst sıralarında yer alması halkın isteklerinin ya da taleplerini dikkate alındığını da göstermekteydi. AP seçim bildirgesinde çalışma politikasını, üretim kapasitesini arttırmak, ekonomik kalkınmayı hızlandırmak ve yeni iş sahaları açmak olarak tanımlıyordu. Bu konuda, ülkede yeterli iş sahalarının açılmaması nedeniyle bir kısım vatandaşın yurt dışına gitmesinin zorunluluk olduğuna ancak bu durumun da ülke lehine gelişmeler sağlayacağına inanılıyordu (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi, 1965, s. 15).

Ülkede yer alan "İşçi, memur, müstahdem ve fakir halk kütlesinin" geçim sıkıntısı çekmemesi için hayat pahalılığını ve fiyat istikrarsızlığını önleyeceklerdi. Kanun ve kamu düzeni açısından sendikaların faaliyetleri serbest olmakla birlikte, sandıklarda siyasi amaçlarla hareket edilmesi halinde müdahale edileceği belirtiliyordu. İşçi ve işveren arasında tarafsız kalınacağına seçim bildirgesinde yer veriliyordu (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi, 1965, s. 16).

AP Seçim Bildirgesinde ele alınan bir diğer konu toprak reformudur. AP, tarımda üretimi arttırmak, modern üretim

araçları kullanarak toprak rejimini düzenlemek ve köylüye toprak dağıtmak istiyordu. AP, köylüye yalnızca toprak dağıtmanın yeterli olmadığını, toprağı işlemek için gerekli aletlerin de verilmesini ve çiftçiye uygun kredilerin de sağlanması gerektiğine inanıyordu. Bunların yanında, ülkenin tarım bölgelerine ayrılarak, gelişme programlarının hazırlanması, toprağın korunması ve erozyondan kurtarılması için köylü ile iş birliğine girmeyi planlıyordu. Eğitime önem vererek modern ziraat usullerinin köylüye öğretilmesi, traktör, biçerdöver, orak makinaları, pulluk, su motoru gibi modern tarım aletlerinin köylüye ulaştırılması hedefleniyordu (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi, 1965, s. 20).

1965 seçimlerine giderken gazetelerde seçime ve siyasilere ilişkin haberler geniş bir yer buldu. Milliyet gazetesi genel yayın müdürü Abdi İpekçi de 1965 seçim sürecinde siyasi partili liderleri ile bir araya gelerek seçime dair görüşleri gazetede yer aldı. AP'ye baktığımızda Süleyman Demirel, partinin genel görüşlerini paylaşırken, "Temel insan haklarında katıyız" derken Türkiye'nin her yerinde hiçbir insanın ayrıma uğramaması gerektiğini söyledi. Ekonomik açıdan planlı bir düzen içinde karma ekonomi sistemine inandıklarını ifade etti. 1960'lardan 2000'lere miras kalan Avrupa Birliği'nin o yıllardaki yapılanması olan Ortak Pazar ülkelerinin ekonomisine uyum sağlamak için, karma ekonomi sistemini uygulayacaklarını ifade etti. Diğer partiler hakkında görüşleri sorulduğunda, AP'nin içinde bulunduğu hükümet dışında kurulan diğer hükümetlerin aşırı sol ile yeterince mücadele etmediklerini iddia etti. AP-CHP koalisyonunun yeniden kurulma ihtimalini ise iki parti arasında görüş farkları olması nedeniyle hükümetin yürütülmesinin zor olacağını söyledi. Seçim sonucu konusunda tahmini sorulan Demirel, AP'nin %55 üstünde oy olacağını söyledi (Milliyet, 08.08.1965, s. 1).

1.2 Cumhuriyet Halk Partisi

Cumhuriyet Halk Partisi, Türkiye'nin ilk siyasi partisidir. Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde kurulan CHP, 27 yıl boyunca ülkeyi yönetti. 1950 seçimlerinde iktidarı DP'ye devreden CHP, 1961 seçimlerinde en çok oyu alan parti oldu. Cumhuriyet tarihinin ilk siyasi partisi olan CHP, aynı zamanda ilk koalisyon hükümetinin üyeleri arasında da yer aldı ve ilk azınlık hükümetini kurdu.

CHP'de 1965 seçimlerine giderken en büyük değişim, partinin ortanın solunda konumlandırılmasıydı. CHP'deki değişimin sinyalleri, 14 Aralık 1962'de toplanan 16. Kurultay'da görüldü. Parti içinde grupların ortaya çıktığı görülürken İsmet İnönü'ye yakın isimler, Talat Aydemir'e destek vermeleri nedeniyle mevcut ilişkiler zayıfladı. Hatta, Nihat Erim, Kasım Gülek ve Avni Doğan bir yıl partiden uzaklaştırıldı. Bu süreçte, Bülent Ecevit, Ali İhsan Göğüş ve Turan Güneş gibi genç politikacılar parti içinde ön plana çıktı. Bu süreçte partinin politik duruşunun da ortanın solunda olduğu mesajı verildi. Bülent Ecevit, Atatürk'ün saptadığı ilkeler bakımından CHP'nin demokratik solda olduğu iddia ediyordu. Yine, Bülent Ecevit'in Çalışma Bakanı olduğu dönemde, işçi haklarında iyileştirmeler yapıldı (Aydın ve Taşkın, 2014, s. 131).

CHP de 1965 seçimlerine giderken oldukça kapsamlı bir seçim bildirgesi hazırlandı. Bildirgede, vergi reformundan turizm politikasına, kooperatifçilikten sanayiye kadar pek çok alanda vaatler açıklandı. Oldukça kapsamlı olan bildirgede partinin yapacakları dile getirilirken, 1965 öncesinde CHP hükümetlerinin yapmış olduğu faaliyetlere de atıf yapılıyordu. CHP, seçim bildirgesinde aklın üstünlüğüne, sağduyunun gücüne, hür insanın onur ve kişiliğine ve Türk milletinin yüksek niteliklerine inanmanın verdiği güven içinde seçimlere gidildiği vurgulandı (Cumhuriyet Halk Partisi 1965 Milletvekili Genel Seçimleri Seçim Bildirgesi, s. 8).

CHP'nin de AP gibi, işçi hakları ve toprak reformu konusu üzerinde durduğu görülmektedir. CHP, 1960'larda içinde bulunduğu hükümetler sırasında işçi hakları konusunda yapılan icraatlar bildirgede yer vermişti. Çalışma ve sosyal güvenlik başlığı altında, işçi hakları ve işçi-işveren ilişkilerini, demokratik ilkelere ve CHP'nin halkçılık ilkesi doğrultusunda sosyal güvenliği yaygınlaştırmak için yaptığı çalışmalara yer verilmiştir (Cumhuriyet Halk Partisi 1965 Milletvekili Genel Seçimleri Seçim Bildirgesi, s. 87).

CHP hükümetleri döneminde İş Güvenliği ve İşçi Sağlığı İle İlgili Kanun, Sendikalar Kanununu ve Sosyal Sigortalar Kanununun yayımlandığı, bunun yanında aynı minvalde tasarıların da gündeme getirildiği belirtilip ayrıntılı açıklamalar yapılmıştı (Cumhuriyet Halk Partisi 1965 Milletvekili Genel Seçimleri Seçim Bildirgesi, s.91). Bildirgede 1965 seçimlerini CHP kazanması halinde, Tarım İş Kanunu'nun çıkarılması, Çalışma Bakanlığı'nın kuruluş kanununun değiştirilmesi, iş başında eğitim yaygınlaştırılması mesleğe yönelme çalışmalar için düzenlemeler yapılması işsiz kalan işçilerin korunması yaşlılık sigortasının kurulması, işçilerin emeklilik yaşının indirilmesi gibi konuların ele alınacağı vaat edildi (Cumhuriyet Halk Partisi 1965 Milletvekili Genel Seçimleri Seçim Bildirgesi, s. 95).

Toprak Reformu konusunda, CHP'nin diğer partiler tarafından engellendiği söylenen bildirgede, öncelikle CHP'nin toprak reformunu gerçekleştirmesinin Meclis'te çok sayıda milletvekili ile temsil edilmesine bağlı olduğuna yer verilmiştir. CHP'nin toprak reformu konusunda tasarıları ise; toprağı olmayan ya da yeterli toprağı olmayan köylüye toprak vermek, tarım alanlarında aile işletmelerinin ekonomik açıdan yaşayabilmesini sağlamak ve tarımsal mülklerin küçülmesini engellemektir.

Toprak reformu için kadastronun tamamlanması gerektiğine inanan CHP'liler toprak reformunun gerçekleştirilebilmesi için zorunlu bütün tedbirleri almaya kararlıydı.

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Abdi İpekçi ile yaptığı görüşme partisinin görüşlerini açıkladı. İnönü, kalkınmanın güç ve fedakârlık isteyen bir iş olduğuna ve muhafazakâr tedbirlerle başarılamayacağına inanıyordu. Muhafazakâr tedbirler terk edildiğinde ortanın solunu işaret eden tedbirler çıktığını söyleyen İnönü, bunun özel sektör düşmanlığı olmadığını da altını çizdi. Diğer partiler hakkındaki görüşlerini dile getiren İnönü, TİP'in diğer ülkelerde de örnekleri olan kanunun çerçevesinde kurulmuş bir parti olduğunu ifade etti. YTP ve AP'nin toprak reformu ile ilgili çalışmaları engellediğini savundu. İsmet İnönü'nün "İkinci Demirkırat" olarak tanımladığı AP ile temel konularda ayrılık yaşandığını ve bir koalisyon kurma konusunda tahmin yapamayacağını belirtti. İnönü seçim sonucu konusunda herhangi bir yorum yapmadı (Milliyet, 08.08.1965, s. 1).

1.3. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin temeli, 1948 yılında Demokrat Parti'den ayrılan Milletvekilleri tarafından kurulan Millet Partisi'ne dayanmaktadır. Yusuf Hikmet Bayur, Osman Bölükbaşı, Fevzi Çakmak, Sadık Akdoğan gibi isimler tarafından kurulan Millet Partisi 1950'li yıllarda DP iktidarı ile yaşadığı sorunlar nedeniyle çeşitli değişimler yaşadı (Tunaya, 1995, s. 712). 1954 yılında kapatılan partinin yerine eski Millet Partililer tarafından Cumhuriyetçi Millet Partisi kuruldu. 1958 yılında ise Türkiye Köylü Partisi ile birleşerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi adını aldı. Osman Bölükbaşı'nın liderliğindeki parti, 1960'lı yılların ilk yarısında kurulan hükümetlerin ortakları arasındaydı (Özdemir, 2000, s. 84).

Osman Bölükbaşı ve arkadaşlarının CKMP'den ayrılması parti etkinliğini azaltsa da 1965 yılında 27 Mayıs'ı gerçekleştiren ve sürgüne gönderilen 14'lerden Alparslan Türkeş ve arkadaşlarının partiye katılmasıyla parti faaliyetleri arttı (Özdemir, 2000, s. 257).

Alparslan Türkeş ve arkadaşlarının partiye katılmasının ardından CKMP olağanüstü kongreye gitti. Kongrede, Ahmet Tahtakılıç ile Alparslan Türkeş arasında yaşanan liderlik yarışını 516'ya karşın 698 oy ile Türkeş kazandı. Türkeş'in partinin başına geçmesiyle birlikte CKMP'nin, TİP'in antitezi bir partiye dönüştüğü yönünde yorumlar yapıldı (Yaşlı, 2019, s. 156). 1965 yılında yapılan milletvekili seçim sürecinde iki parti arasında fikirsel bazda çekişme yaşandı.

CKMP'nin 1965 Seçim Bildirgesi'nde parti politikalarına geniş yer verdiği görülür. Bunun yanında seçilmesi halinde yerine getireceği vaatleri sıralar. CKMP, Türk Milletinin ve Türkiye'nin bütünlüğü, selameti ve saadetinin her türlü düşüncenin üstünde olduğunu; ekonomik refah ve huzur için hukuki, siyasi, ekonomik ve toplumsal adaletten başka çözüm yolu olmadığını, köyde ve şehirde her ailenin güzel ve sağlam bir evde yaşaması amacını taşıdıklarını, halkın hayatının ticaret konusu olmadığını, milli eğitimin yurt çapında yeniden teşkilatlandırılacağını, tarım, toprak ve sanayi reformu yapılacağına yer verildi (1965 Seçim Bildirgesi Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, s. 7).

CKMP'de diğer partiler gibi işçiler ve toprak reformu konularına değindi. "Tarım, Toprak ve Sanayi Reformu temel çalışmalarımız arasındadır" diyerek toprak reformuna vurgu yaptı. Diğer yandan köy ve köycülük başlığı altında ise köylümüzün ve köyün kalkınmasını milletçe yükselme davasının temeli görülüyordu. Köylünün içinde bulunduğu "Yoksulluk ve sefaleti" yenmeyi, layık olduğu refah ve huzura ulaştırmayı, milli ve ahlaki vazife olarak kabul edilirken sorunları çözmek için köy kalkınmasına hız verileceği vaat ediliyordu (1965 Seçim Bildirgesi Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, s. 12).

İşçi Hakları ve İşçi Davamız başlığı altında ise Türk işçisinin en kısa zamanda refah ve huzuru sağlanacağı belirtiliyordu. Sendikacılığı geliştirmek, işçilerin mesken ve eğitim sorununu çözmek, işsizliği önlemek ve işsizlik sorununu çözmek için çalışılacağı vaat ediliyordu. CKMP, emeğin değerlendirilmesini sağlayacak ve işçinin sömürülmesini önleyeceklerine inanıyordu (1965 Seçim Bildirgesi Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, s. 12).

Abdi İpekçi ile görüşme yapan isimlerden biri de Alparslan Türkeş'ti. CKMP'nin Genel Başkanı Alparslan Türkeş'e göre partisinin toplumcu esaslar üzerine kuruldu ve karma ekonomiyi benimsiyordu. Ekonomik faaliyetler bilimsel çalışmalara göre belirlenmesi amaçlanıyordu. Özel sektörün yanında devlet sektörü de faaliyetlerine devam edecekti. Diğer partiler hakkındaki görüşleri sorulduğunda Türkeş, TİP'in ülke gerçeklerine uygun olmadığını söylerken CHP politikalarının kâğıt üzerinde kaldığını ve günün şartlarına uygun olmadığını iddia etti. Koalisyon uygulamasının karşısında yer alan Türkeş'e göre azınlıkta da olsa tek partinin hükümeti kurması gerekiyordu. Dış politika konusunda ise Sovyet Rusya ile ekonomik ve kültürel ilişkilerin kurulmasına sıcak bakılırken, Batı dünyasına bağlı kalınması amaçlanıyordu. (Milliyet, 08.08.1965, s.1). Diğer komşu ülkelerle olduğu gibi Sovyet Rusya ile de iyi ilişkiler içinde olmayı arzu ediliyordu. (BCA, 30-01-46-277-3) Türkeş, 1965 seçimleri sonunda hiçbir partinin çoğunluğu sağlayamayacağına inanıyordu (Milliyet, 08.08.1965, s. 1).

1.4. Millet Partisi

Millet Partisi, 1948 yılında kurulan ve farklı isimler alarak siyasi hayatına devam eden CKMP içinden yeniden doğmuş bir

partidir. CKMP içinde, 1962 yılında İsmet İnönü'nün kuracağı hükümete destek vermek isteyen bir grubun ortaya çıkması partide bölünmeyi beraberinde getirdi. Partiden ayrılan Osman Bölükbaşı ve 29 milletvekili 13 Haziran 1962 yılında Millet Partisi'ni kurdu (Ahmad ve Turgay-Ahmad, 2020, s.311).

1.5. Türkiye İşçi Partisi

Türkiye İşçi Partisi, 13 Şubat 1961 tarihinde içinde sendika başkanları da olan bir grup işçi tarafından Kocaeli'nde kuruldu. TİP'in siyasi arenada hareketlilik kazanması partiye bir grup aydının katılmasıyla oldu. Partililer tarafından 1962 yılında aydınlara yapılan davet sonucunda Mehmet Ali Aybar, Behice Boran, Adnan Cemgil, Cemal Hakkı Selek gibi isimler partiye katıldı. Başkanlığa Mehmet Ali Aybar seçildi (Aydın ve Taşkın, 2014, s. 85). Mehmet Ali Aybar, partinin işçi sınıfı partisi olma özelliğini koruması adına, parti tüzüğüne parti organları ve delegelerin yarısının işçi sınıfından olması gerektiğine dair bir madde eklenmesini istedi (Emre, 2019, s. 133). 1961 Anayasasında amaçlanan toplumun refahının sosyalist düzenle gerçekleştirilmesine inanan Aybar ve arkadaşları parti çalışmalarını bu yönde sürdürdü.

TİP, 1965 seçimlerine katılan ve siyasi arenada hareketlilik yaratan bir parti oldu. Partiye aydınların katılmasının ardından sesini geniş bir alanda duyurma fırsatı yakalayan TİP, ideolojisini ifade etme konusunda her türlü fırsatı değerlendirdi. TİP, 1965 seçimlerine giderken "Türkiye İşçi Partisi'ni Tanıyalım" adlı 20 sayfalık bir kitapçık yayınladı. Bu kitapçıkta, partinin ideolojisi, kuruluş amacı ve seçilmesi halinde gerçekleştirecekleri vaatler yer aldı. Kitapçığın ilk sayfalarında, Siyasi Partiler Kanunu gereği, hazine tarafından verilen siyasi parti ödeneğinin kendilerine verilmediğine dikkat çekilerek seçim masrafları için seçmenlerini bağış kampanyasına davet ediyordu "Bağışların gerçek demokrasinin kurulmasına yardım edeceği"ne inanılıyordu (Türkiye İşçi Partisi'ni Tanıyalım, s. 4).

Diğer partilerden farklı olarak, partinin kuruluş amacı özellikle işçiler olmak üzere seçmenlerinin haklarını savunmak ve parlamentoda temsil etmektir. 1965 yılında yayınlanan kitapçıkta, daha çok izleyecekleri yol ve yöntem açıklandı. Bunun yanında, diğer partiler tarafından TİP'e yöneltilen ithamlara cevap verildi.

Mülkiyet anlayışı başlığında, TİP'in mülkiyet ve miras hakkını tanıdığı, vatandaşların güven içinde ve insanca yaşayacakları bir mülke sahip olmalarını kabul ederken yer altı kaynakları ve madenlerin özel mülkiyetinin karşısındaydılar (Türkiye İşçi Partisi'ni Tanıyalım, s. 14).

TİP, büyük toprak sahiplerinin geçimlerine "Bol bol yetecek kadarını sahiplerine bırakarak Anayasanın emrettiği şekilde topraksız ve toprağı yetersiz köylülere dağıtmayı... Evsiz vatandaşları bir yuva sahibi yapmayı amaç bilir" ifadelerine yer verdi (Türkiye İşçi Partisi'ni Tanıyalım, s.15). TİP, milliyetçilik anlayışını ele alırken halkçılık ilkesinden ayrı düşünülmeceğini, ulusun bütün fertlerinin kederde, kıvançta ve tasada ortak bölünmez bir bütün olduğunu kabul eder. Milletimizi dünya milletleri ailesinin eşit haklara sahip bir üyesi olarak bilimde, teknikte, kültürde, ekonomide ve toplum hayatının her alanında yüceltmeyi amacı edinmişti (Türkiye İşçi Partisi'ni Tanıyalım, s.16). İşçi hakları ve toprak reformu, TİP'in parti politikasının ayrılmaz bir bütünüydü. TİP, başta işçi olmak üzere toplumun emeği ile çalışan her bireyinin doğal temsilcisi olarak görülüyordu.

TİP Bursa il kongresi sırasında bir grup, TİP'i protesto etmiş ve kongrenin yapıldığı sinemaya girmek istemişti. Yaşanan olaylar sırasında 15 kişi yaralanmıştı (Cumhuriyet, 05.07.1965, s. 1). TİP genel başkanı Mehmet Ali Aybar, Bursa'da yaşanan olaylar üzerine bir basın açıklaması yaptı. Aybar, Bursa'da yaşanan olayların Anayasaya ve demokratik rejime suikast olduğunu söyledi. Bu saldırının AP'nin de içinde bulunduğu koalisyon hükümeti ile arttığını iddia etti. Bu durumdan hükümeti sorumlu tuttu. Anayasada siyasi partilerin demokratik rejimin vazgeçilmez unsurları olduğunu hatırlattı. (BCA, 30-01-48-284-2)

Milliyet gazetesine görüşlerini açıklayan isimlerden biri de Mehmet Ali Aybar'dı. TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar, geri kalmış ülkelerin kapitalist değil toplumcu yoldan kalkınabileceğine inanıyordu. Kalkınma için toprak reformunun gerçekleştirilmesi, dış ticaret ve bankacılığın millileştirilmesi ve sanayileşmenin devlet eliyle yürütülmeliydi. Aybar, bu anlayışın özel sektörü tamamen ortadan kaldırmayacağını, karma ekonominin uzun yıllar uygulanacağına söyledi. Diğer partiler konusunda Aybar, CHP'yi toplumcu bir parti olarak görmüyor; "CKMP'ye gelince, insanlar arasında fark gözeten sosyalizm, anladığımız sosyalizm değildir" diyerek eleştiriyordu. Dış politika konusunda bağımsız olmanın tüm politikaları etkileyeceğine inanılıyordu. Türkiye'yi bağımlı hale getiren siyasi ve ekonomik anlaşmaların değiştirilmesi gerektiğine inan Mehmet Ali Aybar ne Amerika'nın ne de Sovyet Rusya'nın uydusu olamayız, dedi. Aybar, TİP'in 13 milletvekili çıkaracağını inanıyordu (Milliyet, 08.08.1965, s. 1).

1.6. Yeni Türkiye Partisi

Yeni Türkiye Partisi, Adalet Partisi ile aynı gün, 11 Şubat 1961 tarihinde Ankara'da kuruldu. AP ile DP'nin mirasçıları

arasında gösterildi. Eski bir DP'li olan Ekrem Alican partinin genel başkanıydı. Ekrem Alican, DP'nin antidemokratik uygulamaları olduğunu söyleyerek DP'den istifa etmişti. Onun bu durumu 1960'larda bir siyasi partinin başkanı olmasının yolunu açtı. YTP, oylarının büyük bölümünü Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan almıştı (Özdemir, 2000, s.84).

YTP de seçimlere giderken, bir bildirge hazırladı. YTP bu bildirgede, geçen dört yılın değerlendirmesini yaptı. YTP'li yöneticilere göre Türkiye'yi kalkındırmak için herhangi bir "ideolojik ve sert" sisteme ihtiyaç yoktu. Mevcut sistemin yeterli düzeyde uygulanması halinde sorunlar çözülecekti. Çözüm için, ülkenin şartlarını iyi değerlendiren ve uygulamaya geçebilen akıllı, tedbirli ve çalışkan "idareciye" ihtiyaç vardı. Ülkedeki sorunun böyle idarecilerin olmamasıydı.

YTP'nin işçi ve toprak reformu ile köylü sorununa da değindiği görülür. YTP'liler "Beş Yıllık Planda İslahat Fikirlerimizin Esasları" başlığı altında sorunları ele alır. YTP, sosyal adaletin birinci şartını işsiz iş bulmak olduğunu savunur. Bu durumun engellenememesi halinde, mevcut işçilerin zarar göreceğine inanılır. Bu nedenle işgücünü arttırma amacının öncelikli olduğu vurgulanır (Seçim Beyannamesi Yeni Türkiye Partisi, s.48).

Toprak reformu konusunu ele alan YTP'liler bunun parti programlarında yer aldığını belirtir. Ancak bu konunun siyasi partilerin sadece seçim sürecinde gündeme getirmesinden yakındır. CHP'nin dört yıl içinde tasarımı gündeme getirmedeğini, seçim sürecinde oy kaygısı ile ortaya attığını iddia eder. Bunun yanında YTP toprak reformunu değil ziraat reformunu savunmaktadır. Toprağı küçük parçalara ayırmak yerine üretimde verimi arttırıcı tedbirler alınması gerektiğine inanır (Seçim Beyannamesi Yeni Türkiye Partisi, s. 61).

Abdi İpekçi'ye görüşlerini açıklayan YTP Genel Başkanı Ekrem Alican, ekonomik ve sosyal sistemin karma ekonomiye ihtiyacı olduğunu söyledi. Alican'a göre AP ve CHP'nin sermaye ile emekçiler arasında sınıf çatışması çıkarıyordu. Alican, demokratik rejimin yerleşmesi için iki büyük partinin koalisyon kurma yönteminin terk edilmesi gerektiğini söyledi. Seçim sonunda AP, 190-200, CHP, 16-170, diğer partiler 80-90 milletvekili çıkaracağına inanan Ekrem Alican, YTP'nin 35 milletvekili çıkaracaklarına inanıyordu (Milliyet, 08.08.1965, s. 1).

2. 1965 Seçimlerinin Eskişehir'deki Yansıması

2.1. Seçime Katılan Siyasi Partilerin Eskişehir'deki Faaliyetleri ve Milletvekili Adayları

1965 seçimleri Eskişehir'de heyecanla karşılandı. Siyasi partilerin il yönetimleri, temmuz ayından itibaren seçim faaliyetlerine başladı. CHP Eskişehir ilk teşkilatı yaptığı toplantılarda seçime yönelik çalışmalarını basında paylaştı. İl Başkanı Bekir Karacaşehir, ülkenin kurtuluşunun sosyal adaletin sağlanması ile mümkün olacağını söyledi. İl sekreteri Hikmet Savaş ise seçimlere yaklaşık bir buçuk yıldır hazırlandıklarını ifade etti. Bunun yanında "bugüne kadar" savunmada kalan parti politikasının artık "seçimde hücum" olacağını ifade etti. CHP'li yöneticilere göre seçim sonucunda partilerinin üç milletvekilinin çıkaracağına, üçüncü vekilin milli bakiye sistemi ile kazanılacağına inanılıyordu. Bunun yanında, Asbusoğlu, Cemalcılar, Karacaşehir, Beşer, Yavuz, Altuna, Köksal ve Savaş'ın Milletvekilliğine aday gösterileceği tahmin ediliyordu (İstikbal, 21.07.1965, s. 1).

Bekir Karacaşehir ve Hikmet Savaş'ın CHP'den Milletvekili adaylığı için il örgütünden ayrılması üzerine yerlerine Avukat Hüsnü Gök ve Emekli Kurmay Albay Muammer Atayurt seçildi (Sakarya, 04.08.1965, s. 1).

1965 seçimlerinde, seçim listeleri aday yoklamaları ile belirleniyordu. CHP Eskişehir'de Bekir Karacaşehir, İbrahim Cemalcılar, Hayri Beşer, Ziya Altuna, Ayşe Köksal, Şevket Asbusoğlu, Zülfi Mumcu, İsmet Yavuz ve Hasan Aykut ön seçime girmek için başvuran adaylardı. Başvuru sırasında her bir aday partiye dört bin lira para ödedi. Aday adaylarının delegelerle yapacağı sohbet ve konuşma toplantılarında CHP ilkelerini, parti politikalarını ve CHP'nin memlekete ve millete yaptığı ve yapacağı hizmetleri açıklamaları ve adayların birbirleri aleyhinde sözlü saldırılarda bulunamayacakları bildirildi (Sakarya, 14.08.1965, s. 2).

CHP'de ön seçimlerde sürpriz sonuçlar çıktı. Ön seçim sonucunda Asbusoğlu ilk sırada yer alırken ilk sıralarda yer alması beklenen Eskişehir CHP İl Teşkilatı Başkanı olan Bekir Karacaşehir, altıncı sırada yer aldı. Buna göre, CHP'nin adaylarından, Şevket Azbuzoğlu 940, Hayri Köksal 600, Ziya Altuna 585, Bekir Karacaşehir 536, İsmet Yavuz 391. Doktor İbrahim Cemalcılar 293, Lütfi Mumcu 162, Aykut 110 oy aldı (Sakarya, 03.08.1965, s. 1). Bu sonuçlar ön seçimde umduklarını bulamayan partililerinde tepkisini çekti. Yeni yönetimde yer alan Muammer Atayurt ve Hikmet Tuncay partiden istifa etti (Sakarya, 04.09.1965, s. 1).

Eskişehir'de siyasi çalışmalarını sürdüren partilerden bir diğeri de AP idi. Temmuz ayında seçim kampanyasını başlatan AP il başkanı İsmet Anđı'ya göre seçim medeni ölçülerde yapılacaktı. Eskişehir'in seçimlerde örnek bir çalışma sergileyeceğini, Eskişehir'in demokratik mücadelede öncü olacağını ve seçimlerin kardeşlik havasında geçeceğini söyledi. Anđı ayrıca, AP'nin kaba kuvvete taraftar olmadığını de sözlerine ekledi (İstikbal, 07.07.1965, s. 1).

Seçim faaliyetleri kapsamında Eskişehir'e gelen Saadettin Bilgiç yaptığı konuşmada, Eskişehir'de vatandaşın vicdanına kimsenin baskı yapamayacağını belirtti. AP'nin tek başına iktidara geleceğini söyleyen Bilgiç, memlekette demokrasinin bir nesil meselesi olduğunu söylerken demokrasiyi "bizim nesil gösterecektir" dedi. (İstikbal 14.08.1965, s. 1)

1965 seçimleri öncesinde Alparslan Türkeş'in CKMP'nin başına geçmesi parti içinde bir kesim tarafından tepkiyle karşılandı. Bu tepki gösterenlerden biri de Köy İşleri Bakanı olan CKMP'li Eskişehir Milletvekili Seyfi Öztürk'tü. Öztürk hem Köy İşleri Bakanlığı'ndan hem de partisinden istifa etti. Seyfi Öztürk bir süre sonra AP saflarına katılacaktı. AP'nin ağır toplarından Saadettin Bilgiç ve Ethem Kılıçoğlu'yla Eskişehir'e gelen Seyfi Öztürk bir süre sonra AP'den ön seçimlere girdi (İstikbal 14.08.1965, s. 1)

Seyfi Öztürk'ün, AP Genel İdare Kurulu Üyesi ve Seçim İşleri Başkan Saadettin Bilgiç ve AP Meclis Grubu başkanı Ethem Kılıçoğlu ile Eskişehir'e gelmesi kimi çevrelerde delegelere manevi baskı olarak adlandırılırken, kimi çevreler de Seyfi Öztürk'ün ön seçimde şanslı olmadığına inanıyordu (İstikbal, 16.08.1965, s. 1)

29 Ağustos 1965 tarihinde yapılan ön seçim sonucunda, AP'de ilk sırayı eski bakan Seyfi Öztürk aldı. Onu sırasıyla, Aziz Zeytinoğlu, İsmet Angi, Ertuğrul Gazi Sakarya, Hüseyin Polatkan ve Necdet Sönmez izledi (Sakarya, 31.08.1965, s. 1).

Suat Hayri Ürgüplü hükümetinde temsilcisi bulunan partilerden biri de CKMP idi. CKMP, seçimlere gidilirken partilileri ve bakanlarıyla yurttan yapılan kongrelere katıldı. Eskişehir'de yapılan CKMP kongresinde, Milli Savunma Bakanı Hasan Dinçer, Adalet Bakanı İrfan Baran ile Eskişehir milletvekilleri ile Numan Esin ve Muzaffer Özdağ kongreye katılanlar arasındaydı.

Adalet Bakanı İrfan Baran ve Milli Savunma Bakanı Hasan Dinçer yaptıkları konuşmalarda sağ ve sol akımlara değindi. Her iki akımın da aşırısının karşısında olduklarını ve bu çerçevede hareket edenlerin kanunun pençesinden kurtulamayacaklarını söyledi. Baran, hükümetin bu konuları hassasiyetle izlediğini, kaba kuvvet kullananların, mahkemelerin huzurunu bozanların kanunun takibinden kurtulamayacaklarını ifade etti.

Muzaffer Özdağ, 27 Mayıs'ı gerçekleştiren grubun üyesiydi. Ancak sivillere yönetimi terk etmek istemeyenler içinde yer alması nedeniyle 14 arkadaşıyla birlikte yurt dışında görevlendirildi. Özdağ bu süreçte yaşadıklarını kongre üyeleriyle paylaştı. Numan Esin ise köy kalkınmasının üzerinde durarak sosyal adalet nizamını savundu. CKMP'nin köylü ile küçük esnaf ve sanatkara dayandığının altını çizdi (İstikbal, 13.08.1965, s. 1).

CKMP'nin genel başkanlık seçiminde Alparslan Türkeş'in seçilmesi partide tepkilere neden oldu. Bu tepkilerden biri de Eskişehir Milletvekili Seyfi Öztürk'ün CKMP'den ve Köy İşleri Bakanlığında istifa etmesiydi. Bunun yanında Alpu ilçe teşkilatında da üyeler istifa ettiler. İstifa edenlerin bir bölümü YTP'ye geçti (İstikbal, 17.08.1965, s.1). Ön seçim sonuçlarına göre Vefa Önen 76, Halim Sait Kayılı 59, Nazife Demiray 64, Sıtkı Cörtoğlu 67, Rasim Yavuzer 13, Hasan Rıfat Satır 40 oy aldı (Sakarya, 31.08.1965, s. 1).

Eskişehir seçimlere giderken partililerin il kongreleri de yapılmaktaydı. Millet Partisi de kongre yapan Partilerden biriydi. Millet Partisinin 4 Temmuz 1965 tarihinde yapılan kongresine Milletvekillerinden İsmet Kapısız ile Mehmet Ataman da katılmıştı.

Kongre oldukça çekişmeli geçmişti. Mihaliçcik ilçesinden getirilen delegelerin parti tüzüğüne aykırı olarak oy kullandığı iddia edilmişti. Diğer yandan Sivrihisar delegelerinin de isimlerinin değiştirilmesi nedeniyle 30 delegeden ancak 11 delege oy kullanabilmişti. Bu çekişme esnasında milletvekillerinin araya girmesiyle kongreye devam edildi. Millet Partisi Eskişehir il başkanlığı için yapılan seçiminde Reşat Çakır 67 ve Muhittin Bürücük 93 oy aldı (İstikbal, 07.07.1965, s.1). Millet Partisi'nde yapılan ön seçimde Niyazi Atabay 52, Muhittin Bürücük 38, Aydın Gökçen 36, Cemil Kılıçarslan 11, Abdurrahim Kırçali, 45, Ali Orgüç 29 ve Nafi Yüzügüllü 26 oy aldı (Sakarya, 31.08. 1965, s. 1).

Türkiye İşçi Partisi'nin örgütlendiği yerlerden biri de Eskişehir'di. TİP'in Eskişehir'de 50 kadar üyesi ve 20 delegesi vardı (İstikbal, 24.07.1965, s.3). Temmuz ve ağustos aylarında TİP seçim faaliyetlerini sürdürdü. Yapılan ön seçimde Bekir Ünal 16, Hüseyin Söğütçüklü 15 Kerime Kaçar 15, Mehmet Yavuz 11, İsmail Atay 5, Cahit Boztilki 7 ve Minnetullah Haydaroğlu 1 oy aldı (Sakarya, 31.08.1965, s. 1).

YTP 1965 seçimlerine giderken partiden kimi üyeler ayrılırken yeni üyeler de partiye katıldı. 1965 yılının temmuz ayında Mihaliçcik ilçe idare kurulu istifa ederek AP saflarına geçti. Bunun yanında Alparslan Türkeş'in CKMP'nin başına geçmesine tepki gösteren Alpu ilçe teşkilatı ise partilerinden istifa ederek YTP'ye geçti (İstikbal 17.08.1965, s.1). CKMP Genel yönetim kurulu üyesi Sıtkı Cörtoğlu, bu istifaları yalanladı. İstifa eden 40 arkadaşlarının bir kısmının partiye geri döndüğünü söyleyen Cörtoğlu, Seyfi Öztürk'ün AP'ye geçerken 10 bin CKMP seçmenin de kendisiyle birlikte hareket edeceğini ifadesini ise kınadığını belirtti (Sakarya, 12.08.1965, s. 1).

Eskişehir YTP teşkilatında bu gelişmeler yaşanırken Ankara'dan gelen partililer Eskişehirli seçmenlerle buluşarak parti politikalarını paylaşıyordu. Bunlardan biri de Tunceli senatörü ve genel kurul üyesi Mehmet Ali Demir idi. Demir, yaptığı yurt gezilerinde halkın çok partili hayatın acı günlerini yeniden yaşamak istemediğini, bunun için parlamentoda dengeyi sağlanması gerektiğini söylüyordu. Demir'e göre milli bakiye sistemi de demokratik rejimi sağlayacak etkili bir seçim yöntemi olacaktı (İstikbal, 04.08.1965, s.1). YTP ön seçimlere Mustafa Kızıltaş, Sırrı Yurdabak, İbrahim Demirel, Ali İhsan Coşgun, Mustafa Yazıcı, Ali Türk ve İbrahim Savgun katıldı (İstikbal, 21.08.1965, s. 1).

2.2. Seçime Katılan Siyasi Partilerin Eskişehir'deki Propagandaları

1965 seçimlerine katılan partiler, seçmenlerin oylarını kazanabilmek için yurdun dört bir yanına giderek, iktidara gelmeleri halinde yapacaklarını anlatarak onları ikna etmeye çalıştı. Hem partilerin genel başkanları hem de diğer partililer miting ya da salon toplantılarıyla halkla bir araya geldi. Eskişehir de propagandalar sırasında oldukça hareketli günler yaşandı.

Eskişehir'i ziyaret eden isimlerden biri AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'di. Süleyman Demirel, 22 Eylül 1965 tarihinde Eskişehir'e geldi. Şehrin girişinde büyük bir partili grubu tarafından karşılanan Demirel, Odunpazarı'na gelerek burada halkla bir araya geldi. Demirel; "Millet var. Onun iradesi var. Milletten ve milletin iradesinden kudretli hiçbir varlık yoktur. 10 Ekim işte bu hususun tescil edileceği bir gündür" dedi. AP'nin kuruluş sürecinin zor günlere rastladığını ancak kısa zamanda halkın güvenini kazandığını hatırlattı. Demirel'e göre halkın güveninin kazanılmasının en önemli nedeni 1946 yılında yapılan seçimlerde yaşanan baskıya rağmen Eskişehirli seçmenlerin demokrasi aşkı ile hareket etmesi ve halk tarafından seçilen milletvekillerinin parlamentoya göndermesiydi. 1965 seçimlerine giderken AP halkın büyük çoğunluğunu aynı hisler, aynı düşünceler etrafında topladı. "Türk milletinin kendi iradesini mutlak hâkimi olacağı ve memleketin kaderini bu iradeye göre" belirleyecekti. Demirel, siyasi rakipleri arasında Anayasayı gösterişten ve demokratik rejimi göz boyamak olarak algılayan varsa bunların gaflet içinde olduğunu ve uyanmalarını tavsiye etti. AP'nin Ekonomi politikası, milletin bütün çalışma gücünü, bütün maddi ve manevi imkanları kullanarak en üst seviyede kalkınmayı sağlamaktı. AP, masa başında kurulan hayali sistemlere ya da mevcut değerlerin çok gerisinde kalan katı doktrinlere önem vermeyecekti (Cumhuriyet, 22.09.1965, s.1; Dünya, 22.09.1965, s. 1).

CHP'li siyasetler de Eskişehir'e gelerek seçmenden oy istedi. Bu kapsamda Eskişehir'e gelen isimlerden biri eski Çalışma Bakanı Bülent Ecevit oldu. Bülent Ecevit, CHP içinde ortanın solunu benimseyen grup içinde yer alıyordu. Odunpazarı Bahçeli Kahvede yaptığı konuşmada işçi sorunları, sosyal sigortalar, toplu sözleşme, grev-lokavt gibi konulara değindi (İstikbal, 30.09.1965, s.1). Ecevit, 1961'de, CHP iktidarı sırasında, maden işçisinin 65 lira gündelik aldığını ve işçilerin ücret artışının kendi mücadeleleri sonucunda yapılan düzenlemelerle gerçekleştiğini söyledi. Bunun gerçekleşmesini sendikalar, sosyal sigortalar, toplu sözleşme, grev-lokavtı kapsayan kanunların çıkarılmasına bağladı. 1964 yılında ilk toplu sözleşmenin yapılmasıyla işçilerin maaşlarında yüzde on beşlik bir artış oldu ve ekonomik açıdan bir refah sağlandı. Bülent Ecevit'e göre sandık başına giden işçi hangi partinin tutumunun kendi yararına uygun olduğunu gözeterek oy verecekti (İstikbal, 01.10.1965, s. 1).

Eskişehir'i ziyaret eden bir diğer CHP'li isim Muammer Aksoy'du. Petrolün millileştirilmesini savunan Aksoy, Köprübaşı'nda Konak Kıraathanesinde konuşma yaptı. Muammer Aksoy, Eskişehirliyi iyi tanıdığını ve Eskişehir'in demokrasinin kalesi olduğunu ve diğer şehirlere ışık tuttuğunu söyledi. Madenlerin yabancı firmaların işletmesine verilmesini eleştirdi (İstikbal, 01.10.1965, s. 1).

CHP Genel Sekreter Yardımcısı Suphi Baykam seçim öncesi Eskişehir'de seçmenlerle bir araya geldi. Baykam, bu seçimlerde seçimde yıkma yerine yapma şuurunun gelişmesini istiyoruz, dedi. Sosyal devlet çağını kabul eden CHP'nin vatandaşı bu görüş etrafından toplama amacıyla hareket ediyordu. Baykam'a göre sosyal refah devletini, tecrübesi, bilgisi ve cesaretiyle yalnızca CHP yapabiliyordu. Millî Mücadele'nin öncüsü olan CHP kurucularının ekonomik istiklal savaşını kazanmak için mücadeleye girdiğini söyledikten sonra CHP, toplum önünde sürüklenen değil topluma yön veren partidir dedi (Sakarya, 15.09.1965, s. 1).

Eskişehir'i ziyaret eden bir diğer isim CKMP genel başkanı Alparslan Türkeş'di. Türkeş, iki gün kaldığı Eskişehir'de basın mensuplarına bir demeç verdi. Türkeş, Türkiye'de rejim sorununun bir dönüm noktasında olduğunu, bazı parti yöneticilerinin halkın refahını ve kalkınmasını sağlamak yerine halkı kin ve garezeye aşılayarak oy avcılığı yaptığını iddia etti. Vatandaşın vatandaşa düşman edildiğini söyleyen Türkeş'e göre halkın varlığını sefalet ve huzursuzluğa mahkûm edilmek isteniyordu. CKMP bu davranışları rejimin güvenliği için tehdit olarak görüyordu. "Partizan çıkarlar yönünde yönetim baskıları ve polis devleti tedbirlerinden medet uman" politikacıların varlığı kaygı vericiydi. Alparslan Türkeş, hukuk düzeni fikrine dayanarak demokratik rejimin bütün gerekleriyle kurulması ve işlemesi için çalışacaklarını ifade etti. Türkeş, belirttikleri ilkelerden taviz

vermeyeceklerini ve Türkiye'nin kalkınması için bilim ve teknikte hızlı ve büyük adımlar atacaklarını söyledi (İstikbal, 15.09.1965, s.3)

Alparslan Türkeş ikinci ziyaretini 26 Eylül 1965 tarihinde gerçekleştirdi. Bir mitingde konuşan Türkeş, TİP'in Amerika Birleşik Devletleri karşıtı politikasını eleştirerek, bunun yersiz olduğunu söyledi. Türkiye'nin dış politikası yeniden incelenmeli, uluslararası ilişkilerde dostluk, anlayış, barış ve milletlerin bağımsızlığı ilkeleri dış politikanın dayanakları olmalıydı. Türkeş, bağımsızlık mücadelesi veren uluslara karşı ilgisiz kalınması ile Cezayir'e karşı takınılan tutumun, Türkiye Cumhuriyeti'nin varoluş felsefesine ters düşen vahim bir olay olarak değerlendirdi (Cumhuriyet, 27.09.1965, s. 1).

TİP'liler de Eskişehir'de propaganda faaliyetlerini sürdürerek seçmenin oyunu istiyordu. TİP, emekçi sınıfın daima ezildiğini, işçinin emeğinin karşılığını alamadığını, işçi, küçük esnaf, küçük memur ve küçük sanayicinin geçim zorluğu içinde bulunduğu ülkede küçük bir azınlığın mutlu olduğunu, çoğunluğun da mutlu olması için partilerinin iktidara gelmesi gerektiğini söyleyerek seçmenden oy istedi (İstikbal 23.09.1965, s. 1). TİP Gençlik kolları da seçim sürecinde bir bildiri yayınladı. Bu bildiriye;

Türkiye'nin çağdaş uygarlık seviyesine çıkarılmasını, toplumumuzun insanca yaşayabilmesini tek siyasi partinin Türkiye İşçi Partisi olduğuna inandık. Bu inançlardır ki: Biz toplumcu gençler olarak işçi, köylü, memur ve dar gelirli vatandaşların savunmasını yapmak üzere Türkiye İşçi Partisine girmiş ve Gençlik kolunu kurmuş bulunuyoruz. Toprak reformu, petrol kanunu, madenler, Kıbrıs ve temel sorunların en uygun çözümün Türkiye İşçi Partisinin gösterdiğine inanıyoruz. Belirli çıkar çevrelerinin Türkiye İşçi Partisine yönelttiği iftira kampanyasına bu çevrelerin çıkarlarının baltalanmasından ileri geldiğine kaniyiz. Bu itibarla: çıkarıcı çevrelerle Türkiye İşçi Partisi çatısı altında mücadeleye kararlıyız.

diyerek TİP'in işçi hakları, toprak reformu konusunda ortaya koyduğu kararlılığı bir kez daha dile getirdi (Sakarya, 14.09.1965, s.1).

YTP ise partililerinin yaptığı propaganda kadar sloganlarıyla popülerite kazandı. "Ne sol, ne sağ orta yol", "Sağ-sol deme boyuna, sonra gelirsün oyuna", "Bilmeden verme oyunu sonra ölçerler boyunu", "Oy'unla oynamışları unutma", "Dilersen oy ver, dilemezsen koy ver" gibi sloganlar ile seçmeni partilerine çekmeye yolunu denedi (İstikbal, 16.07.1965, s. 1).

1965 Seçimlerinde Eskişehir'de bir de bağımsız aday vardı. Malike Gültekin'in seçilmesi halinde dans salonu açacağı yönünde siyasi rakipleri tarafından haberler çıkarıldı. Gültekin, bu haberi yalanlayarak, yetenekli çocuklar ve gençler için yurt ve okullar yaptıracağını, çırak ve kalfa yurdu, huzurevi, çocuk hastanesi kuracağını söyleyerek Eskişehirli seçmenlerden oy istedi (Sakarya, 27.09.1965, s. 1).

1965 seçimlerinde AP birinci parti olarak çıktı. AP, %52,9 oy oranı ile 240 milletvekili, CHP %28,7 oy oranı ile 134 milletvekili, MP %6,3 ile 31 milletvekili, YTP %3,7 oy oranı ile 19 milletvekili, TİP, %3 oy oranı ile 15 milletvekili ve CKMP %2,2. oy oranı ile 11 milletvekili kazandı (Cumhuriyet, 15.10.1965, s. 1; Koca, 2021, s. 852).

Eskişehir'de de AP oyların çoğunu kazandı. 134.099 oydan 81.711'ini AP aldı. CHP 36.873, MP 8636, YTP 3.313, CKMP 3.099, TİP 3.086 ve bağımsız aday Malike Gültekin 469 oy aldı. AP'den Seyfi Öztürk, Aziz Zeytinoğlu, İsmet Angı ve Ertuğrul Gazi Sakarya ile CHP'den Şevket Asbusoğlu ve Hayri Başer Eskişehir milletvekili seçildi (İstikbal, 12.10.1965, s. 1).

1965 seçimlerinde Eskişehir'de partilerin aldığı oy oranına baktığımızda AP %59, CHP %26, MP %6, TİP %2, CKMP %2, YTP %1 ve bağımsız aday %0,34 oranında oy aldı. Bu sonuçlar doğrultusunda partilerin Eskişehir'de aldığı oy oranı Türkiye genelinde alınan oy oranları ile kıyaslandığında AP ve TİP genel ortalamalarının üstünde, CHP ve YTP genel ortalamalarının altında, MP ve CKMP ise genel ortalamaları ile aynı oranda oy aldığı görülmüştür.

Sonuç

Türk siyasi hayatının en renkli dönemlerinden biri 1960'lı yıllardır. Yaşanan darbe, özgürlükler vaat edilen yeni bir anayasa ve değiştirilen seçim sistemiyle yeni bir dünya sunulmuştu. Bu değişim ekonomiden toplumsal yaşama birçok alanda kendini göstermişti. Siyaset arenası da bu etkilerin en fazla ortaya çıktığı alandı. 1960'lı yıllarda koalisyon kavramı ile tanışan Türkiye aynı zamanda çok sesli bir görünüme bürünmüştü. 1965 seçimlerine giderken on yıl önceden bambaşka bir Türkiye vardı. Siyasi yelpazenin en sağından en soluna kadar her noktada yer alan siyasi partiler seçime katıldı. Milli bakiye sisteminin sağladığı artık oy uygulaması sonucunda 1965 seçimlerinde parlamentoda farklı siyasi ideolojiler temsil hakkı kazandı. Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Alparslan Türkeş ve Mehmet Ali Aybar gibi Türk siyasi hayatının bir dönemine damga vuran isimler parlamentoya girdi. Bu seçimlerde toprak reformu ve işçi hakları gibi daha çok toplumsal konular ön plana alınırken bu durum 1961 Anayasasının ortaya koyduğu özgürlükçü ruhun etkisi vardı. Aynı zamanda 1960'lı yılların soğuk savaş ortamında iki kutup arasında yaşanan yumuşama politikasının da etkisi olduğu iddia edilebilir. 1965 seçimlerinin sonucunda AP hem birinci parti hem de tek başına iktidar oldu. Yeni bir buhran dönemi ile sona erecek AP iktidarı Türkiye'yi 1970'lı

yıllara taşıyacaktı. Türkiye'nin birçok ilinde olduğu gibi Eskişehir'de de 1965 seçimleri aynı heyecanla karşılandı. Siyasiler hem kendi partileri içinde hem de rakip siyasi partilerle kıyasıya yarıştı. Özellikle listelerde yerinden memnun kalmayan adaylar sert tepki gösterdi. Ülke siyasetinde yaşananların bir yansıması olarak Eskişehir'deki çeşitli siyasi partilerin il ve ilçe teşkilatları istifa etti. Tüm yaşanan siyasi gelişmelerin sonunda 1965 seçimlerinde AP, Eskişehir'de de ipi göğüsleyen parti oldu.

Kaynakça | References

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30-10-61-16

BCA, 30-01-46-277-3

BCA, 30-01-48-284-2

Kitaplar ve Makaleler

1965 Seçim Bildirgesi Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (1965). Ayyıldız Matbaası.

Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1965). Doğu Matbaacılık ve Ticaret Limited Şirketi Matbaası.

Ahmad, F. ve Turgay-Ahmad, B. (2020). *Türkiye’de çok partili politikanın açıklamalı kronolojisi*. Kırmızı Kedi Yayınevi.

Aydın, S. ve Taşkın, Y. (2014). *1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi*. İletişim Yayınları.

Cumhuriyet Halk Partisi 1965 Milletvekili Genel Seçimleri Seçim Bildirgesi. (1965). Rüzgârlı Matbaa.

Çavdar, T. (2019). *Türkiye’nin demokrasi tarihi*. İmge Kitabevi.

Emre, Y. (2019). *CHP, sosyal demokrasi ve sol*. İletişim Yayınları.

Kırmit, Ö.F. (2022). 1965 seçimlerinde siyasi partiler arası çekişmelerin Akis dergisine yansması. *İnsan ve İnsan*, 9/34, s.45-60.

Koca, S. (2021). Altmışlı yılların siyasi partileri. M. K. Kaynar (Haz.), *Türkiye’nin 1960’lı yılları*. İletişim Yayınları.

Özdemir, H. (2000). Siyasi tarih (1960-1980). S. Akşin (Yayın Yönetmeni), *Türkiye tarihi 4 çağdaş Türkiye tarihi 1908-1980*. Cem Yayınevi.

Özgişi, T. (2012). *Türk parlamento tarihinde Cumhuriyet Senatosu*. TBMM Basımevi,

Seçim Beyannamesi Yeni Türkiye Partisi. (1965).

Tanör, B. (2018). *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri*. Yapı Kredi Yayınları.

Tunaya, T.Z. (1995). *Türkiye’de siyasi partiler*, Arba Yayınevi.

Türkiye İşçi Partisi’ni Tanıyalım. (1965). Karınca Basımevi.

Yaşlı, F. (2019). *Antikomünizm, ülkücü hareket, Türkes*. Yordam Kitap.

(1965, Temmuz 5). Bursa T.İ.P. kongresinde delegelere hücum edildi. *Cumhuriyet*.
<https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1965-07-05/0>

(1965, Temmuz 7). Millet Partisi kongre yaptı. *İstikbal*, 1.

(1965, Temmuz 7). Seçim medeni ölçütlerle yapılacaktır. *İstikbal*, 1.

(1965, Temmuz 16). YTP’nin seçim sloganları. *İstikbal*, 1.

(1965, Temmuz 21). C.H.P. dün basın toplantısı yaptı. *İstikbal*, 1.

(1965, Temmuz 24). Haftalık siyasi faaliyetler arttı. *İstikbal*, 3.

(1965, Ağustos 4). CHP’de görev bölümü. *Sakarya*, 1.

(1965, Ağustos 12). CKMP çökmeydi. *Sakarya*, 1.

(1965, Ağustos 13). CKMP kongresi pazar günü yapıldı. *İstikbal*, 1.

(1965, Ağustos 14). CHP’de yoklamaya 10 kişi katılıyor. *Sakarya*, 1.

(1965, Ağustos 14). Sadettin Bilgiç geldi. *İstikbal*, 1.

(1965, Ağustos 16). Partilere aday müracaat müddeti sona erdi. *İstikbal*, 1.

(1965, Ağustos 17). CKMP Alpu teşkilatı dağıldı. *İstikbal*, 1.

(1965, Ağustos 21). YTP ön seçim adayları. *İstikbal*, 1.

(1965, Ağustos 31). Partilerin ön seçimi sürprizli oldu. *Sakarya*, 1.

(1965, Ağustos 31). S. Öztürk liste başı. *Sakarya*, 1.

(1965, Eylül 4). CHP’den istifalar başladı. *Sakarya*, 1.

(1965, Eylül 8). Ürgüplü parti liderleri ile toplantı yaptı. *Cumhuriyet*. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1965-09-08/0>

(1965, Eylül 14). Belirli çevrelerden gelen iftiralar panik alametidir. *Sakarya*, 1.

(1965, Eylül 15). Alparslan Türkeş’in demeci. *İstikbal*, 3.

(1965, Eylül 15). CHP refah devletini kuracak. *Sakarya*, 1.

(1965, Eylül 22). AP lideri ithamlara cevap verdi. *Dünya*, 1.

(1965, Eylül 23). TİP dün Sivrihisar’da miting yaptı. *İstikbal*, 1.

(1965, Eylül 27). Malike Gültekin’in açıklaması. *Sakarya*, 1.

(1965, Eylül 30). Bütün siyasi partilerde propaganda hızlandı. *İstikbal*, 1.

(1965, Ekim 1). CHP’nin tertiplendiği toplantı. *İstikbal*, 1.

(1965, Ekim 1). CHP’nin toplantısında Aksoy konuştu. *İstikbal*, 1.

(1965, Ekim 12). 134.099 oydan 81.711’ini AP aldı. *İstikbal*, 1.

(1965, Ekim 15). Kesin sonuç. *Cumhuriyet*. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1965-10-15/0>

BaŖer, M. (1965, Eylül 22). Demirel EskiŖehir'de konuŖtu: 1946 hareketinin tekrarı istendi. *Cumhuriyet*. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1965-09-22/0>

İpekçi, A. (1965, Ağustos 8). Seçime doğru. *Milliyet*, 1.

Terzioğlu, S. (1965, Eylül 27). TrkeŖ EskiŖehir'de. *Cumhuriyet*. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1965-09-27/0>

AraŖtırma ve Yayın Etiği Beyanı

AraŖtırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaŖtırılmasında her türlü etik ilke ve kurala zen gstermiŖtir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar alıŖmaya eŖit oranda katkı sađlamıŖtır.

ıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar atıŖması bulunmamaktadır.

Konstantinopolis'in İaşesinde Devlet Kontrolü ve Ticaretin Etkisi

State Control and Commercial Influence in Provisioning Constantinople

Hüseyin Erkan Bedirhanoglu

Asist. Prof., Mus Alparslan University, Department of History, Mus, Türkiye
Dr. Öğretim Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Tarih Bölümü, Muş, Türkiye
Orcid: 0000-0002-8980-6267 he.bedirhanoglu@alparslan.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Bedirhanoglu, E. H. (2025). State Control and Commercial Influence in Provisioning Constantinople. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 66, 147-159.

Bedirhanoglu, E. H. (2025). Konstantinopolis'in İaşesinde Devlet Kontrolü ve Ticaretin Etkisi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 66, 147-159.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: May 1, 2024 /1 Mayıs 2024

Accepted/Kabul Tarihi: July 16, 2024 /16 Temmuz 2024

Published/Yayın Tarihi: December 25, 2024/25 Aralık 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December/Aralık

Issue/Sayı: 66 **Pages/Sayfa:** 147-159

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Hüseyin Erkan Bedirhanoglu).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır/ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Bu makale, on birinci yüzyılın sonlarından şehrin düşüşüne kadar Konstantinopolis'in iâşe sistemini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bizans ekonomik yapısının geçirdiği dönüşümün izini sürmekle kalmayıp aynı zamanda Roma İmparatorluğu'nun uyguladığı devlet kontrollü tedarik sistemi modelinden yabancı tüccarların, özellikle de İtalyanların etkisiyle merkezi idarenin etkisinin azaldığı bir sisteme geçişe odaklanıyor. Dahası, Geç Bizans Konstantinopolis'inin demografik dalgalanmalarını inceleyen bu makale, Komnenoslar Dönemi'ndeki nüfus artışını ve toprak kayıplarının yarattığı zorlukların ve değişimlerin altını çiziyor. Tüm bunların bir sonucu olarak, İtalyanlar başta olmak üzere şehrin iâşe sisteminde yabancı tüccarların oynadığı önemli rolü, lonca dinamiklerindeki değişimleri ve imparatorluk başkentinin ikmalinde devlet müdahalesi ile ticari faaliyet arasındaki değişen dengeyi incelemektedir. Theodosius Kanunnamesi gibi hukuki metinlere ve çağdaş anlatılara dayanarak, özellikle yedinci yüzyılda Mısır'ın kaybedilmesinden sonra, iâşe sistemi üzerindeki devlet kontrolünün kademeli olarak gevşediğini ortaya koymaktadır. Bu analiz sayesinde makale, jeopolitik çalkantılar ve demografik değişimler arasında Konstantinopolis'in gıda tedarikinin sürdürülmesinde devlet otoritesi, ekonomik yapılar ve dış etkenler arasındaki karmaşık etkileşime ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Konstantinopolis, İâşe sistemi, Bizans ekonomisi, Yabancı tüccarlar, Devlet Kontrolü

Abstract

This article aims to analyze the provisioning system of Constantinople from the late eleventh century to the city's fall. It traces the evolution of Byzantine economic structures, focusing on the transition from state-controlled supply under the Roman model to a more decentralized system influenced by foreign merchants, particularly Italians. The paper explores the demographic fluctuations of Constantinople, highlighting population growth during the Komnenian Period and the challenges posed by territorial losses. It examines the crucial role of foreign merchants, changes in guild dynamics, and the shifting balance between state intervention and commercial activity in supplying the imperial capital. Drawing on legal texts like the Theodosian Code and contemporary accounts, it reveals a gradual loosening of state control over provisioning, particularly after the loss of Egypt in the seventh century. Through this analysis, the article sheds light on the complex interplay between state authority, economic structures, and external factors in sustaining the food supply of Constantinople amidst geopolitical upheavals and demographic changes.

Keywords: Constantinople, Provisioning system, Byzantine economy, Foreign merchants, State control

Introduction

The economic thought of the Byzantines was substantially based on the Roman law and the ideas concerning self-sufficiency, trade, price formation, and profits, which derived from classical Greece, the edicts of Roman emperors and patristic pronouncements (Laiou, 2002, p. 1123). However, it is more important here to distinguish the milestones of the Byzantine state economy in the medieval period rather than to trace its origins. Nicolas Oikonomides gives a highly schematic periodization of the Byzantine state economy. He specifically recognizes two major periods, the first of which begins around 650 and the second around 1100. The first one could be defined as the command economy, in which the economy was strictly controlled by the state distributing and collecting money on the tax system. On the other hand, the second one, though not exactly, could be described as the free economy, which indicated a decentralization of the state economy and the penetration of the privileged individuals into the economic structure of the empire (Oikonomides, 2002, pp. 979-980). As Averil Cameron asserts, the period which started around 1100 indicates the beginning of a new and remarkable phase in the history of Byzantine Empire (Cameron, 2006, p. 40). From my point of view, the most significant alterations during the period were the changes in commercial structure of the economy. This period comprise the influx of foreign merchants, especially Italians, in the commercial life of the empire by granted trading privileges. As Oikonomides states, this is a feature of the period turning Byzantium into a part of a broader open economy. Furthermore, the demonetization of the state economy because of the privileges led to the liberation of the huge sums of money from the public economy, and made these sums available for the utilization by the free economy of exchange (Oikonomides, 2002, p. 1026). This transformation in the economy had a vital influence over the provisioning system of the capital, since Constantinople was substantially a consumer city and dependent on commercial activity. Here, therefore, I choose the latter period of the periodization of Oikonomides to study the provisioning of Byzantine Constantinople.

The needs of the capital Istanbul became a political and administrative priority for all emperors. The Byzantine provisioning system caused the city's food supply to run smoothly in periods when the central administration was strong, and caused serious problems in periods of weakness (Karataşer, 2017, p. 3). Still, it is safe to say that there was a highly developed set of controls aimed at ensuring the basic needs of Constantinople throughout Byzantine history (Uzun, 2015, p. 56). On the other hand, Oikonomides easily divided the period into two parts in terms of the fiscal system and the control of the state over the granting privileges. First section comprised approximately the twelfth and thirteenth centuries, in which the state was powerful and able to hold absolute control over the privileges it granted shortly after the immediate recovery from the crises of 1081-91 and 1204. During the second section, corresponding the fourteenth and fifteenth centuries, the strict control on those to whom the state granted privileges by own its free will was lost (Oikonomides, 2002, p. 1026). Since the population of Constantinople was relatively small in the late Byzantine period, there was little need to resort to special efforts to provide basic goods (Uzun, 2015, p. 56). On the other hand, Ece Turnator prefers not totally but a bit different periodization for the provisioning system of the capital city. According to Turnator, between the tenth and the end of the twelfth centuries, although the state did not involve in every aspect of the provisioning of Constantinople, it retained its control on the regulations of the city, however, it lost its control over the transportation of the food items. This system, however, transformed into a new one that the supply of the capital depended on the Italian and Byzantine merchants with the Latin occupation of Constantinople in 1204-1261, and lived throughout the Palaiologan period to the very end (Turnator, 2000, p. 184). Whether the privileges were given by free will or not, the privileged merchants, especially foreign ones, dominantly invaded the economic and commercial structure of the empire, and played a vital role in the supply process, which was undeniably related with population, of the tremendously crowded capital city.

The population of Constantinople and its decline in Dark Ages of Byzantium, corresponding to the sixth and eighth centuries, are matters of discussions basing on guesses. Nevertheless, despite of the territorial losses and geographic changes, the demographic growth begun in the late eighth century continued during the eleventh and twelfth centuries (Laiou & Morrişon, 2007, p. 92). The removal of Bulgarian state, which was no more a threat to the vicinity of Constantinople, and the following loss of the huge territories during the latter decades increased the population of the city. Moreover, for the highest point of this demographic recovery of the city, we have an important contemporary estimate (Magdalino, 1995, p. 35). The chronicler of the Fourth Crusade, Geoffrey of Villehardouin, states that twenty thousand armed men conquered four hundred thousand men in the strongest and very well fortified city in the world (Marzials, 2007, p. 56). The number could be inaccurate, but it is a contemporary estimation, thus, it can be made more satisfactory one starting from this figure. The population of the city experienced several fluctuations until the very end. Its population was thirty five thousands in 1261, but, by the end of Michael VIII's reign, the population increased nearly to seventy thousands people (Madden, 2004, p. 113). Lastly, when the Ottomans captured the city in 1453, approximately fifty thousand people were dwelling in there (Nicolle, 2000, p. 32).

Accepting these figures about this fluctuating population of the city bring out several questions: How these people maintained their fundamental nutritional requirements, what were the supply zones of the city during the period, and was the supply process of the city conducted by state or was it purely commercial during the last centuries of the empire? Therefore, this paper aims to examine the provisioning system of Constantinople from the last decades of the eleventh century until the fall of Constantinople in accordance with partly the aforesaid periodization of Oikonomides, but substantially Turnator's. The first chapter of the paper, the supply zones of the city, the borders of the Byzantine Empire, the commercial privileges given to foreign merchants and mercantile activities to supply the city from the beginning of the Komnenian Period until the Latin Occupation of Constantinople, comprising the period between 1082-1204, are going to be analysed with a brief narration of background of the system at issue. The second chapter is going to cover the same issues during the Palaiologan Period, involving roughly the fourteenth and fifteenth centuries.

1. The Supply System of Constantinople From 1081 Until 1204

1.1. The Background: From 330 to the End of Eleventh Century

The famine, bad harvests, plunders, etc. caused the Roman state to take precautions and to establish a supply system first begun during the time of the Principate, and gradually increased until the third century. The supply system of Constantinople inherently adopted the Roman supply system, which was a perfect example of strict state control over the supply, transportation and distribution of food to the population of the capital. Supplying the imperial capital was the primary reason of the infrastructure of the agricultural territories. Therefore, the central feature of the Byzantine economy was to supply the provisioning system of the imperial capital with regular amount and with a wide range of fresh foodstuff (Frankopan, 2009, p. 114). The Theodosian Code reveals that the strict state control over the supply process functioned through the relationship between the state and the guild structure (Turnator, 2000, p. 1). In other words, the rulers of Constantinople were executives in the every aspect of the provisioning system of the city. The state intervention to the supply system of Constantinople, in which the relationship between the state and the guilds functioned on a compulsory obligations and exemptions, continued until the loss of Egypt in the seventh century to the Arabs.

The seventh century marks an important turning point in the process because decline in population, devastating invasions of Byzantine territories, transformation of socio-economic structure of the empire from Antiquity to Medieval period forced the governors to take more tolerant measures in their relations with the guilds, which were one of the most crucial elements of the supply system of Constantinople. The state gradually ceased to interfere in every aspect of the supply of Constantinople, and the guild structure progressively stopped to function on obligations and exemptions after the seventh century (Turnator, 2000, p. 184). According to Ece Turnator, the Book of the Eparch, which dates from the tenth century, provides us strong evidence in order to understand the transformation the supply system underwent after the seventh century. It is clear that after the seventh century the Byzantine provisioning system of Constantinople was far from 'the rigid, hereditary guild structure, the corpora (guilds), of Theodosian Code of A.D. 438' (Turnator, 2000, p. 2).

Concerning primarily the supply zones, Egypt was the most important grain supplier of the city of Rome, and later, of Constantinople. On the other hand, although Egypt was the most important grain supply zone of the city during the Byzantine Empire, it was not the only one. Several chroniclers such as Eunapius, Themistios and Prokopios mentioned Thrace, Black Sea coast, Cherson, Bithynia, Aegean Islands, Phrighia as the other supply zones of the capital until the seventh century. Nevertheless, these supply zones were merely supplementary. In normal times, these regions provide only the minor necessary amount of the capital. However, their contribution came to the fore when the times of bad harvests, military expeditions, etc. (Turnator, 2000, p. 67). Therefore, the loss of Egypt to the Arabs in the seventh century was the first important turning point for the provisioning of Constantinople.

During the period from the second half of the seventh century until the end of the eleventh century, the importance of the regions close to Constantinople increased, and the provisioning system begun to dominantly based on these regions. The western coast of Asia Minor, Bithynia, Macedonia, Thrace, Crete and the western littoral of the Black Sea were the main supply zones of the capital (Turnator, 2000, p. 78). For example, the Bithynian lands of the Opsician Theme were vital for the provisioning of Constantinople because as the biographer of Michael Maleinus reported Bithynia to be abundant in flowing water and in all good things and produced huge amount of grain. Moreover, the region had great numbers of vineyards, which able it to supply wine (Teall, 125). As Turnator claims vegetables were brought to the city from its immediate hinterland because vegetables were easily perishable. The Balkans and Asia Minor, especially beyond of Sangarios river, were the major pork and meat supplier zones. Concerning wine, almost all the Aegean and the Mediterranean coast were suitable to find it or

to transport it to Constantinople through the sea routes (Turnator, 2000, p. 72). It is clear that not only Bithynia, but also Macedonia, Thrace, Crete, the western coast of Asia Minor, especially Ephesos and the Meander valley were fertile and rich lands, which had a vital role in the supply of Constantinople.

It could not be denied that the supply zones of Constantinople and the political situation of the empire bound strictly each other because the stability or the instability in the Byzantine territories had a direct influence over the provisioning system of the capital. Therefore, the system was mostly benefited from the themes system, which was the crucial element for the stability and the agricultural production (Turnator, 2000, pp. 77-78). In consideration of these evidences, it is obvious that Constantinople highly depended on its vicinity and immediate hinterland for the supply of grain, fish, vegetables, grapes, which were brought to the capital from close regions after the seventh century until the eleventh century (Turnator, 2000, p. 80).

1.2. Byzantine Borders and Supply Zones of Constantinople from 1081 until 1204

The sharp change in the supply zones of the capital from the late twelfth century until the end of the Latin Occupation in 1261 was strongly related with the drastic change in the borders of Byzantine Empire, the aims and the characters of its enemies beyond the borders, the political and military conditions within the empire and in the international sphere and the shift in the economic centres of the empire. The more the Byzantine Empire lost control over its territories and stability in its regions, the more the provisioning system of the capital became depended on the commercial activity. Moreover, the more the Byzantine state lost its political and military power and relied on this maritime trade activity to feed the capital, the more it bestowed privileges without its own free will. Therefore, the most important point in order to understand the provisioning system of Constantinople is to survey the change in the territories under the control of the Byzantine Empire and 'the geographical position of the enemies that threatened the empire' (Turnator, 2000, p. 82).

As Turnator says a huge part of Asia Minor, except for the coasts, Georgia and Armenia, southern Italy and Sicily, Bosnia and Dalmatia and Kherson were no longer the possessions of the Byzantine Empire at the dawn of the twentieth century. Furthermore, the east-west axis attacks of Turks and Latins replaced the previous north-south axis attack of Arabs and Slavs (Turnator, 2000, p. 82). Alexios I (1081-1118), the first of the Komnenian rulers, committed to verse some of his thoughts as advises about the imperial power. There, Alexios mentioned the barbarians who assailed on all sides and tried to confine the power of the Roman Empire, including the countless hordes of Scyths and bold-minded Italians, who devastated the lands stretching into the sunset, and the violence of Persians, who invaded the several important islands and coasts in the lands laying towards the rays of rising sun and the sea (Magdalino, 1993, p. 27). It is needed to explain that Alexios referred to Turks as Scyths and Persians (Magdalino, 1993, p. 29). In other words, between the last decades of the eleventh century and the beginning of the thirteenth century, the empire was threatened by the new enemies from the different directions from previous periods, and lost some of its vital territories to them, which was a crucial and permanent transformation of the supply zones of Constantinople.

The last decades of the eleventh century witnessed the appearance of the Turkic Seljuks, a branch of the Oguz, who had already established themselves as masters in the Caliphate, and whose energies were now directed northwards from Iraq into the Caucasus and eastern Asia Minor. In 1071, the Byzantine forces were defeated by the Seljuks at the battle of Manzikert. Although the losses following the battle were not great and unrecoverable in themselves, the civil war which broke up after the emperor Romanos was captured caused the exhaustion of the remaining military power of the Byzantine Empire (Haldon, 2005, p. 115). In other words, the army commanders immediately left their positions in Asia Minor to have a power in the capital (Gregory, 2010, p. 249), thus, the defence chance of Asia Minor were lost. As a result, the core lands of Byzantine Empire in Asia Minor lay open to the Seljuks, who occupied much of the territories and settled in it without any virtual opposition from the former masters of the land.

It is important to define the borders of the empire in Asia Minor after the inflow of the Turks in to Asia Minor and the establishment the Sultanate of Rum in Ikonion. Alexios I. Komnenos undertook the defence and the recovery of the empire. He, therefore, constructed fortifications and a canal just south of Nicomedia, which eventually became the frontier with the Turks (Treadgold, 1997, p. 644). Moreover, he cunningly benefited from the Crusades moving towards the Holy Lands through passing Asia Minor by making an agreement to save and secure the Byzantine territories. Eventually, Nicaea and some substantial districts around it were returned to the Byzantine Empire (Haldon, 2005, p. 147), and the security of the coastline through almost the Holy Lands was effectively provided by the arrival of the First Crusade. Furthermore, the Turks were temporarily driven back roughly to the central Anatolia (Haldon, 2005, p. 147). As Niketas Choniates wrote during the reign of John II Komnenos (1118 - 1143), Turks was still trying to penetrate into the Byzantine territories, and the lines of the Sangarios river became the Byzantine-Turkish border in the north-east because these territories were left defenceless against continues

attacks of the Turks (Choniates, 1984, p. 19). Although Manuel I. Komnenos (1143 - 1180) performed a great military and political struggle against the Turks, they could not be successfully stopped and continued to advance towards the west coast of Asia Minor. As Turnator says 'the limits of the empire at the south were set by the Meander River, the city of Chonai being at the very edge of this border' (Turnator, 2000, p. 90). It is true if the description by Michael Choniates, the former bishop of Chonia is taken into consideration:

The town [Chonai] was almost the only place that remained uncaptured by the Turks. For they failed to overrun the whole of Asia only to the extent that they were unable to despoil Chonai, as long as it was fortified by the wall of his presence. For that nation, bursting forth from high in the east, flooded everything, but this town alone remained above water, since it had this most just and perfect Noah securing it inside and out. (Choniates, cited in Hendy, 1985, p. 51).

In a nutshell, although the Byzantine Empire lost most of its core territories in Asia Minor to the Turks, the empire continued to possess the coastal regions, which were contributing to the provisioning of Constantinople during the twelfth century.

What cannot be doubted is that the twelfth century witnessed the shift in the economic centre of the empire and in the supply zones of Constantinople. The city in this century substantially depended on the western territories than before in order to feed the capital. Although the rich arable lands of the western littoral of Asia Minor and the river valleys (Hendy, 1985, p. 46) were still the in the possession of the Byzantine Empire and were the supply zones of the capital, the general picture reveals that the arable and very rich lands in the Balkans producing the cereal corps, comprising Thracian, Thessalian, Macedonian and the Danubian Plains (Hendy, 1985, p. 45), played an gradually increasing role in the provisioning of Constantinople. In addition to these territories, the Aegean Islands and central Greece had a contributory function to the supply of the capital in a wide range of food items (Turnator, 2000, p. 84). As cited in the account of Bartolf of Nangris, a participant in the First Crusade, who was in Byzantium in 1096-97:

The citizens [of Constantinople] are continually plentifully provided by busy shipping traffic, with what they need. Cyprus, Rhodes, and Mytilene and Corinth and very many islands serve this city. Achaia and Bulgaria and Graecia take trouble to provide for this city, and send precisely their best to it (Bartolf of Nangis, as cited in Turnator, 2000, p. 84).

Turning to the bounders of the empire in the west, it is directly stated in Anna Komnena's the Alexiad that the neighbouring Bosphorus on the east and Adrianople on the west drawn the boundaries of the Roman sovereignty before the reign of Alexios I, however, he 'enlarged the circle of his rule' by fighting against the barbarians, and 'made the Adriatic sea his frontier' (Anna Comnena, 2000, p. 113). Despite of several conflicts over who controlled the region, the Danubian River could be accepted as the border of the Byzantine Empire (Haldon, 2005, p. 143). Although numerous attacks of Turkish tribes and the Hungarians and the rebellions of the inhabitants, The Komnenian emperors, especially Manuel succeeded to 'restore and consolidate the external Balkan frontier' (Magdalino, 1993, p. 134). Moreover, not only the great efforts were made to keep Serbia under control, but also a client kingdom status was imposed on the Hungarian Kingdom, which 'remained an ally of the Byzantine emperors with some minor disagreements over Serbia until the Fourth Crusade' (Haldon, 2005, p. 143). In other words, the Byzantine emperors carefully and in a planned way worked 'to keep at least the northern part of this zone Danubian zone] uninhabited and uncultivated in order to deter invaders' (Magdalino, 1993, p. 134). As Turnator says confirmed by Odo of Deuil, the chaplain of Louis II in the Second Crusade: 'The country [Belgrad, Bulgaria] is wooded meadow fodder growing woodland... It abounds in good things which grow of their own accord and would be suitable for other things if the region had cultivators' (Odo of Deuil, as cited in Turnator, 2000, p. 84). As Niketas Choniates wrote that the emperor [Manuel II] ordered to rebuild the walls of Zevgminon (along the Istros River) (Turnator, 2000, p. 87), and 'showed the greatest concern for the fortifications of Belgrade, built walls around Nis, and colonized Branicevo' in his way return to the 'Roman borders' in 1166 (Niketas Choniates, 1984, p. 77). Furthermore, while the imperial rule over Dalmatia was tried to be continued, Bulgaria was firmly in the possession of the Byzantine Empire until the end of the twentieth century (Haldon, 2005, p. 143). Therefore, it could be positively claimed that the Danubian zone marks the western borders of the Byzantine Empire in the twelfth century, and within these boundaries 'Byzantium remained slightly stronger than any of its neighbours' (Treadgold, 1997, p. 650).

These arable and fertile territories within the western boundaries of the Byzantine Empire regularly supplied the Constantinople throughout the twelfth century. As Turnator claims 'after passing through the uncultivated area in the north', the Crusaders could be exceedingly supply themselves in these rich Byzantine territories (Turnator, 2000, p. 87). Odo of Deuil's own words can be considered as a support for the previous statement. He wrote that:

[F]rom the time when we entered Bulgaria, a land belonging to the Greeks, our valor was put to the test and our emotions were aroused... But we crossed the wasteland and entered the exceedingly beautiful and rich territory which stretches forward without interruption all the way to Constantinople (Odo of Deuil, as cited in Turnator, 2000, p. 87).

Furthermore, the chronicler of the Fourth Crusade Geoffrey De Villehardouin gave a brief account of the regions around Adrianpole and Christopolis as 'very strong and very rich' and 'very full of people' (Marzials, 2007, pp. 63, 79). He also described Abydos, located at the entrance of the Dardanelles, as 'well furnished with good things, with corn and meats, and with all things of which man has need' (Marzials, 2007, p. 70) and Adramyttium as 'well supplied with corn and meats, and other goods' (Marzials, 2007, p. 72). According to the author of the Gesta, Bartolf of Nangis and Benjamin of Tudela, this abundance could be attested in central Greece, Graecia, Achaia, Macedonia and many different parts of the region (Marzials, 2007, p. 88). In addition to that these regions were fascinatingly rich in cereal production and viticulture, since the regions had wide pastures, animal breeding was a vitally important occupation there. Moreover, daily products of the region and some of local monasteries, like cheese and lard, in addition to vegetables and fruits, were sent to the capital in abundance (Turnator, 2000, p. 87). Therefore, despite of the lack of more accurate and certain quantitative information about the productivity and the amount of production, it could be claimed that the fruitful and prosperous territories of the Byzantine Empire in the European part of the empire constituted the major supply zones of the provisioning system of Constantinople throughout the twelfth century.

Among these important supply zones of Constantinople, the capital also derived its provision from the Byzantine islands. Firstly, the islands in the Propontis or in the vicinity of Constantinople had a significant role in the provisioning of the capital. According to Villehardouin, 'there are islands close by [Constantinople] which you can see from here, and these are inhabited, and produce corn, and food and other things' (Marzials, 2007, p. 27). Furthermore, the territories around the capital, especially Chalcedon and Scutari, were described as fair and rich by him (Marzials, 2007, p. 28). Apart from these islands in the Propontis and in the vicinity of the capital, the Aegean and the Mediterranean islands were also important to supply the capital. According to Elisabeth Malamut, depending upon their size, the Byzantine islands are divided into three categories as small, medium and big. On the big islands such as Rhodes, Euboea, Crete and Cyprus had a great range of diversity in agricultural products, and were much more vital role than the small and medium ones for the supply of the capital because they were able to produce the surplus to export. For example, Rhodes was famous for its fertility, the quality of its wine and both the capital and the crusades were provisioned by it (Turnator, 2000, p. 84). On the other hand, even though less than the big ones, many other small and medium-sized islands in the Aegean Sea and the Mediterranean played an undeniable role in the supply of the capital. While the small islands sometimes could be left uncultivated or totally abandoned, the medium-sized ones was never did during the Byzantine period. Wine was exported from Chios, 'Mytilene was abundant in wheat and vineyards and very suitable for animal husbandry' (Turnator, 2000, p. 84). Moreover, Corfu and Samos were the major olive oil production centres in addition to grape and wheat cultivation and animal husbandry. Fruits, wheat and wine were provided by Andros and Naxos (Turnator, 2000, p. 85). The Byzantine islands in the Propontis, the Aegean Sea and the Mediterranean continued to supply the capital simultaneously with the Balkans and Asia Minor in the twelfth century.

The essential function of the land was a source of produce to supply the population of the empire, especially the inhabitants of Constantinople (Frankopan, 2009, p. 114). Although the population of the city significantly reached 'a second climax' (Turnator, 2000, p. 90) during the age of accelerated growth, comprising eleventh and twelfth centuries (Laiou & Morrisson, 2007, pp. 90-115), the Komnenian period never experienced a recorded food shortage in the capital (Turnator, 2000, p. 90) because the hinterland of the capital was able to abundantly supply it. According to contemporary accounts, the capital was rich, prosperous, very large and populous, and the merchant ships tremendously occupied the harbours to bring provision to the population of Constantinople (Turnator, 2000, p. 90). Michael Choniates, the archbishop of Athens (1175-1204) recognised and defined the land-use in the southern Balkans to supply Constantinople in the twelfth century in the following passage:

For what do you [in Constantinople] lack? Nor the wheat-bearing plains of Macedonia, Thrace and Thessaly, which are farmed by us; nor the wines of Euboea, Ptelion, Chios and Rhodes, which are pressed by us; nor the fine garments which are woven by our Theban and Corinthian fingers; nor all of the moneys which, just as many rivers flow into one sea, flow into the Queen City [Constantinople] (Choniates, cited in Hendy, 1985, p. 51).

In addition to the list, local merchants exported the fish of the Black Sea to Constantinople from its northern littoral, 'the passage to which was yet under the control of Byzantine rulers' (Turnator, 2000, p. 91). Thus, it could

be claimed that the Balkans, Asia Minor and the Byzantine islands in the Propontis, The Aegean Sea and the Mediterranean, together with the northern littoral of the Black Sea, continued to supply Constantinople with a great diversity of foodstuff in the twelfth century.

1.3. Privileges to Foreigners from 992 until 1204

The privileges, particularly economic ones, were cautiously bestowed to foreigners, especially Italians, 'as a consequence of the political situation' (Turnator, 2000, p. 95). These privileges to foreigners will gain a vital role in the Palaiologan Period. Therefore, this part of the first chapter is intent to analyse firstly the origins of the foreign involvement in the Byzantine commerce, secondly, the privileges granted during the Komnenian Period because of the political requirements.

In 945, the Byzantine emperor endowed to the Russians the right to send ships with the agendas and merchants while they had the official certificate of the Russian ruler. A place in St. Mamas is given them, however, they had to enter the capital from one gate in groups of fifty without weapons, and they had to depart immediately after made their sells. Despite of the existence of *kommerkiario*, which were authorized imperial officers for customs affairs (Oikonomides, 1986, *passim*), any exemption from the fee were accorded to the Russians at the entrance to the Bosphorus (Turnator, 2000, p. 94). On the other hand, in 992, each Venetian ship had to pay more than thirty *solidi* based on imperial *kommerkiario* on the Dardanelles at Abydos to enter the straits. Nevertheless, after the intercession of the Venetian Doge and the senate, the charge was reduced to two *solidi* on entrance and fifteen on leaving the straits (Hendy, 1985, p. 592). Additionally, The Logothete of the Dromos was employed as the sole inspector of Venetian commercial affairs, both the examination of the cargo and the determination of the amount of the tax. 'In return, the Venetians agreed to become subjects of the empire, to help the Byzantine troops and to transport them to Longobardia on their ships' (Turnator, 2000, p. 94). By comparing these to agreements, it could be easy to understand the importance of the privileges to the Italians, especially Venetians (Turnator, 2000, p. 94).

During the Komnenian Period, the Byzantine Empire had to face two dangerous threats: Turks from the east and the Normans from the west. While the Turks mostly occupied Asia Minor, the Normans succeeded to invade the western territories of the Byzantine Empire, including several islands. During the time, the Byzantine Navy was incapable to resist the Norman power in the sea. Therefore, finding allies against these threats was a vitally important aim of the Byzantine policy.

The concessions to the Venetians, which was a might sea power, could be seen in this light. In 1082, a quarter at Perama and three landing sites in the capital were given to the Venetians in addition to the right to trade in thirty-two cities including Laodicea, Ephesus, Corinth and Adrianople, but except for the islands and the Black sea. Furthermore, the Venetians were freed from to pay all taxes on economic transactions, on sales and purchase, and from the *kommerkion*, the native Byzantines had to pay its full rate of 10% (Turnator, 2000, p. 95). These concessions gradually increased as a result of several conflicts and wars. After the Venetians devastated Rhodes, Samos and Lesbos in 1124, John II Komnenos were obliges to recognise all the privileges given by Alexios I. Komnenos, and to give the Venetians the right to enter Cyprus and Crete, too. Moreover, Manuel I Komnenos were compelled and to enlarge the Venetian quarter in Constantinople in 1147, and to return the Venetians goods, which were confiscated in 1171 (Heyd, 1975, p. 240).

The fiercely competitive Constantinopolitan market included not only the Venetians, but also the Pisans and especially the Genoese, who 'were the later-comers to the Byzantine market' (Turnator, 2000, p. 96) and the chief rival of the Venetians. Firstly, the Pisans gained the same but less beneficent privileges with the Venetians and a quarter with a landing site in Constantinople (Heyd, 1975, p. 210). On the other hand, the Genoese merchants, who tried to take place in the competition in the capital for the first time in 1142, were granted commercial privileges, a landing site in the capital and the decrease of the *kommerkion* into 4% in 1155 (Turnator, 2000, p. 96).

The Byzantine rulers always tried to balance the power between these foreign existences and influences in their territories by using the conflicts among them and by granting privileges to other Italian cities when it was a necessity. However, the people of Constantinople fiercely reacted to the growing foreign influx into the capital at a tremendous rate, which caused the Latin massacres of 1171 and 1182. As a result, during the twelfth century, these Latin colonies, which were established in the Byzantine territories and the capital, had not the effect on the provisioning of Constantinople on a large scale (Turnator, 2000, pp. 97-99).

2. The Supply System Of Constantinople During The Palaiologan Period

2.1. Background

The Latin Occupation of Constantinople in 1204 totally changed the commercial structure of the Eastern Mediterranean and the Black Sea, where the East and the West came together. While the Black Sea was integrated to the commercial system of the Mediterranean, the western merchants, especially the Italians, succeeded to extend their commercial zones to a great extent. Thus, the western merchants easily accessed to the rich Far East markets, and transported diverse agricultural products and other food items, including spices, silk, slaves etc. to the west. This trading system, which was dominated by the Italians, contained the food trade, and after the Latin Occupation of Constantinople, these western merchants had a vital role in the supply of not only local and western markets, but also the capital city of the Byzantine Empire (Turnator, 2000, pp. 99-100) The fragmentation in the political space, which started long before the Latin Occupation and accelerated with it, remained until the Ottoman unity in the fifteenth century. However, the economic unity in the area was provided under the control of the Venetians and the Genoese in order to serve their own interests (Laiou, 2008, p. 282).

After the Re-Conquest of Constantinople by the Byzantine Empire under the Palaiologan dynasty, the empire had to follow a completely different method, which was partly a continuation of the Latin Period, from the previous centuries to feed its capital city because of the 'increased foreign penetration, particularly Ottomans, into Byzantine lands', and the influx of the foreign merchants in the Byzantine economy, especially commercial system. According to Turnator, if the whole period is considered, 'the most important turning point was the middle of the fourteenth century' because 'the empire shrank almost to the immediate vicinity of Constantinople' and the foreign merchants took control these lands after the middle of the fourteenth century (Turnator, 2000, p. 92).

The provisioning system of Constantinople under the Palaiologan rule was affected by the enhanced acts of the foreign merchants and the territorial losses. Firstly, the market rules became the dominant element in the transportation of the foodstuffs into the capital during the Palaiologan Period, in which the foreign traders, particularly Italians, turned into the main actors of the provisioning. Secondly, the territorial losses of the Byzantine Empire and the Italian penetration into these lands made the Black Sea the most vital supply area for the provisioning of the capital during the Palaiologan Period (Turnator, 2000, p. 92).

2.2. Byzantine Borders and Supply Zones of Constantinople during the Palaiologan Period

The capital of the Byzantine Empire transformed into just one of the cities in the region, and had to be fed just like an ordinary urban centre because 'neither the Black Sea nor the other Byzantine lands were reserved for the demand exclusively of Constantinople.' In other words, although Constantinople was still an important commercial centre, it had no anymore the primary status. Its provisioning was significantly 'determined by the rules of demand and supply' rather than interfere of the Byzantine state to the merchants. During the Palaiologan Period, the Black Sea and the Aegean were suitable places for the western merchants to replace 'the partial loss of the regions that was under Muslim threat' because of their 'rich soil and proximity to luxury goods of the far east' (Turnator, 2000, pp. 125-126).

The Byzantine Empire tried to regain their territories in Asia Minor after the empire recaptured Constantinople in 1261. Before the fourteenth century, the Sangarios River was the border between the Byzantine and the Turkish territories towards the end of the reign of Michael VIII Palaiologos (Turnator, 2000, p. 131), who 'lost nothing but some border outposts in Anatolia' (Treadgold, 1997, p. 745). While the Byzantine Empire struggled to survive in north-western parts of Asia Minor, the Turks expanded their territories towards to Aegean Sea in south-western parts of the peninsula. In 1291, the emperor Andronikos Palaiologos [1282-1328], checked both the Sangarios frontier and Nymphaeum, which was a border fort after the loss of the Meander valley (Treadgold, 1997, p. 749). According to Doukas, during the reign of Andronikos Palaiologos,

Ephesus, the metropolis of Asia, and the province of Caria fell to Mentеше. Lydia, as far as Smyrna, was taken by Aydin. Magnesia as far as Pergamon and the entire province of Magedon fell to Saruchan. All Phrygia fell to Germiyan. Phrygia, Magna extending from the city of Assos to the Hellespont, fell to Karasi. All Bithynia and part of the land of the Paphlagonians fell to Othman. All were Turkish leaders (Doukas, 1975, p. 59).

The aim of the severe advance of the Turks in Asia Minor was not plunder and looting by raids, but to settle permanently there. Ibn Battuta, who visited the region in 1331-1332, mentioned the Turk rulers and their possessions in Anatolia such as Menteseogulları and Aydinogulları (Ibn Battuta, 2000, pp. 411-426). Moreover, he wrote that Orhan, who was the ruler of Brusa, was the greatest and the richest among the other Turkish rulers (Ibn Battuta, 2000, p. 430). The Ottoman Turks

continued their advance, and conquered Nicea in 1329. The Civil War in the Byzantium in the mid of the fourteenth century facilitated Turkish expansion, therefore, during the time, the Byzantines almost totally lost their control in Asia Minor except for Philadelphia and a few coastal towns. In other words, the Byzantine sovereignty over the Asia Minor practically ended up by this time. After the fall of Philadelphia to the Turks in 1391, it became certain that Asia Minor was 'foreign territory' to the Byzantine Empire (Turnator, 2000, p. 135).

Turning to the west, Serbians and Bulgarians begun to threaten the borders of the Byzantine Empire again, thus, the empire had to face these strong and ambitious enemies in Macedonia and Thrace. The Black Sea coast of Thrace and the Propontis coast could not be defended very well, and were plundered by 'a joint Bulgar-Mongol expedition until the territory in the vicinity of Constantinople.' Although the Byzantines tried to strengthen their position in the Balkans by expeditions and possible alliances, these territories was under constantly increasing threat in the fourteenth and fifteenth centuries. During the reign of Michael VIII Palaiologos, while the area around Mesembria was the border between the Byzantine Empire and its northern neighbors, the border between the empire and Serbia seems to have stood around Pristina (Turnator, 2000, p. 130).

The western Black Sea littoral experienced long and fluxional period of struggle among the Byzantines, the Bulgarians and the Turks during the fourteenth century. However, it is clear that the Byzantine Empire, Serbian and Bulgarian kingdoms were all the tributary states of the Ottoman Turks, and the Byzantines possessed 'all the land north to Mesembria on the Black Sea coast as the grant from the Ottomans. Although the borders and the possession very frequently changed in the region throughout the first half of the fifteenth century, 'the Byzantine border along the Black Sea coast could not have exceeded a few isolated cities in 1420s'. On the other hand, if the Propontis coast is considered, according to several contemporary accounts, 'the towns between Selymbria and Constantinople' were the possessions of the Byzantine Empire. According to Bakalapulos, the border between the Byzantine Empire and the Ottoman Turks was drawn by the city of Heraclea after 1410s (Turnator, 2000, pp. 138-139).

According to Hendy, the Propontis and the Black Sea ports were the major cereal suppliers for the capital in the fourteenth century. Furthermore, he claims that the Danubian plain started to be fully exploit in the fourteenth century (Hendy, 1985, pp. 47-48). It could be confirmed because the loss of the Byzantine rule over the hinterland of Constantinople was one the reasons of the increased role of the Black Sea in the food supply of the capital during the Palaiologan Period (Turnator, 2000, p. 139). Although Constantinople continued to import provision from western Asia Minor, the Aegean islands, the Thracian and Thessalian plains, southern Greece, during the period, the major supply zone of Constantinople was the Black Sea because the Turkish invasions in Asia Minor, the upheavals in the Balkans, which forced to state left the hinterland of the capital uncultivated, and the internal economic and political problems caused disruption in the regular flow of foodstuffs into the capital. According to Turnator, when the sieges of Constantinople is considered, changes in cereal prices were the most important evidences for that the Black Sea is a vital zone for the provisioning of Constantinople under the Palaiologan Period (Turnator, 2000, pp. 143-144).

The importance of supplying Constantinople through the straits could be observed when the sieges of Constantinople and the cutting of food supplies which the Ottomans used in their sieges are considered. In other words, as Nevra Necipoğlu claims 'the Ottomans were primarily responsible for the shortage of provisions and other economic problems that afflicted the inhabitants of Constantinople in varying degrees' (Necipoğlu, 2009, pp. 157). Doukas mentioned 'a terrible dearth of grain, wine oil and other provisions within the city' and the lack of wood in order to make bread or cook food during the siege between 1384 and 1402 (Doukas, 1975, p. 83). Furthermore, during the last siege of the capital by the Ottomans, Firuz Aga, one of Mehmed II's commanders, ordered the army that

Do not allow ships sailing from the Hellespont to the Black Sea or from the Black Sea to the Hellespont, no matter under whose flag they may be sailing-Genoese, Venetian, Constantinopolitan, Kaffatinian, Trapezundian, Amisinian, Sinopean, or even under my own flag, and no matter what class they are, triremes, biremes, barques, or skiffs (Doukas, 1975, p. 199).

Although Constantine XI especially attended to supply the city with provisions, gathering the wheat and other foodstuffs from the islands and the Morea, his efforts were not successful since Nicolo Babaro, who was a Venetian present in the city during the siege, noted that 'growing lack of provisions, particularly of bread, wine and other things necessary to sustain life' (Necipoğlu, 2009, pp. 222-223).

When the origins of the foodstuff that were consumed in the capital of the Byzantine Empire during the Palaiologan Period are considered, it is easy to understand the supply zones of the city during the period.

Turnator gives following information about the origins of the foodstuffs consumed in Constantinople during the Palaiologan Period. When the subject was wheat:

Rudisito (Rodosto- Propontis/Thrace), Caffa (Black Sea), Lifetti (Black Sea), Asilo (western coast of the Black Sea), Maocastro (Akkerman- Black Sea), Varna (Black Sea), Zaorra (Zagora?- Black Sea), Vezina (Vicinia- Black Sea), Sinopoli (Black Sea) were the major ports which exported wheat to Constantinople. Additionally, Rodosto, Caffa and Varna exported barley to the capital (Turnator, 2000, p. 144).

On the other hand, the people of the capital consumed enormous amount of meat and fish, which were transported from the mouth of the Danube, Kilia and the Sea of Tana. Moreover, the Black Sea ports were the main supplier of a luxury food, caviar (Turnator, 2000, pp. 144-145). The wine consumed in Constantinople under the Palaiologan rule was imported mostly from southern Italy, Greece and the islands. Moreover, while Marsailles exported wine to the Byzantine Empire, Cretan wine, too, was sold in Constantinople. Moreover, the Black Sea and the Propontis ports were the main wine suppliers of the capital. Thrace, Asia Minor, Italy, but especially the Aegean Islands were the dominant producers and exporters of oil consumed in the capital. The merchants of Monemvasia had the great portion of olive oil trade from Morea to Constantinople (Turnator, 2000, p. 146). In addition, while honey was transported from the west to Constantinople and to Tana, salt exported from the Sea of Azov and Caffa (Turnator, 2000, p. 147). In nutshell, the provisioning of the capital begun to base on the immediate vicinity of it, but substantially the Black Sea trade, in which the western merchant were dominant, after the Byzantine Empire lost the hinterland of Constantinople in Asia Minor and the European part of the empire.

2.3. The Italian and the Byzantine Merchants in the Food Supply of Constantinople during the Palaiologan Period

The gradual losses of the Byzantine territories throughout the fourteenth and fifteenth centuries in the Balkans to the Serbs and Bulgarians, in Asia Minor to the Turks were firmly related to the increasing importance of the Black Sea and the Mediterranean commercial activity to feed the population of Constantinople. However, the existence of the Italian merchants in the commercial activities within the Byzantine territories became dominant, and their quarters in Constantinople transformed into a widespread and permanent settlements after the Latin Occupation in 1204 (Matschke, 1980, p. 772). The Italian merchants had an important role in trading within the Byzantine Empire and in provisioning of its capital through their better commercial connections than the Byzantine merchants with the Black Sea. In other words, a very rapid invasion of the Byzantine market by foreign, especially the Venetian and the Genoese, merchants through their economic privileges granted by the Byzantine emperors followed the almost continuous territorial losses (Turnator, 2000, p. 147). The more the empire lost its territories, the more Constantinople depended on imports for supplies in foodstuffs and other items. Although the Italian merchants dominated the Byzantine market and the food supply of Constantinople after the opening of the Black Sea, the Byzantine merchants played a secondary role in the supply of the capital with 'minor trading capacity which very often did not extend to regions beyond Constantinople/Pera' (Turnator, 2000, p. 148). The food need of the market and the people of Constantinople were significantly supplied by these two important merchant groups in the Palaiologan Period.

The Italian influx into the Byzantine Empire and its economy started in the tenth century, and increasingly continued. In the thirteenth century, the Italian dominance in the Byzantine economy became firm through the economic concessions and privileges, which they used to extend their influence in the Byzantine trade. As Laiou claims the western influence in the economic life of the empire was dominant strikingly after 1320s, and 'Byzantium became a hinterland to Italian-dominated markets, and its economy cannot be discussed except in connection with the activities of the Italian merchants in the Eastern Mediterranean' (Laiou, 1980-1981, p. 179) The commercial activities in the Black Sea included the food trade from which both Byzantine and western ports benefited. The Italians, especially the Venetians and the Genoese, had the most important and vital role for the transportation of the foodstuffs from western ports to the Byzantine Empire and from there to the western ports (Turnator, 2000, p. 150).

The Byzantine merchants, unlike the long distance, high capacity of the Italian merchants, were essentially active in a short distance, low capacity trade in the Black Sea and the Aegean. Their limited scopes of activities were contained within the retail markets of the Byzantine cities. Although their secondary roles in the commercial activities, the Byzantine merchants, who were components of the commercial system, transported significant amount of goods and foodstuffs between the Black Sea, the Aegean ports, and Constantinople-Pera (Turnator, 2000, p. 162). Furthermore, it is a necessity two state that there were two groups of Byzantine merchants. While the first group were consisted of smaller merchants and retailers in local trade, the second group contained bankers and merchants with larger capital, whose most 'prominent members were the Constantinopolitan elite, high officials of the court and the members of the imperial family.' According to Turnator, the main

reason behind the involvement of the aristocracy into the trade for survive was the loss of their lands (Turnator, 2000, pp. 162-166).

The trade in Medieval Period essentially included sales, loans and exchange contracts, however, mainly the commenda contract, which was a basic legal method to pool money and to bring together investors and managers, made the expansion of trade possible (Lopez & Raymond, 1955, p. 174). The unilateral commenda could be described like that:

[O]ne party entrusts capital to another party, who is to use it in an overseas commercial venture and to return it together with a previously established share of the profits and the travelling party receives one fourth. Any loss on the capital is borne exclusively by the investor; the traveling party in return, loses the reward for his labour if no profit is made (Lopez & Raymond, 1955, p. 175).

On the other hand, the proportion of the investment and the profit could be different in the bilateral commenda, in which 'the investing party who remains at home contributes two third of the capital whereas the travelling party contributes one third in addition to his labour' (Lopez & Raymond, 1955, p. 175). In this kind of commenda, while 'the profits are divided by the half according to original investments, losses are borne by both investors according to their respective contributions to the capital' (Lopez & Raymond, 1955, p. 175). The Byzantine merchants constituted commenda contracts sometimes with among themselves, but sometime with the Italians to decrease the economic risks or to afford to join probably more profitable ventures. Although the activities of the Byzantine merchants as secondary compared to the Italians, the food supply of Constantinople vitally depended on both of these merchant groups.

Conclusion

Throughout its history, Constantinople's provisioning system evolved in response to changing geopolitical landscapes and economic dynamics. Initially rooted in the strict control mechanisms of the Roman Empire, the Byzantine capital inherited and adapted these practices to suit its own needs. Under Byzantine rule, Constantinople became not only a political and cultural center but also a bustling hub of trade and commerce, necessitating a sophisticated system to ensure its sustenance.

The loss of Egypt to the Arabs in the 7th century dealt a significant blow to Constantinople's traditional grain supply, prompting Byzantine rulers to explore alternative sources closer to home. Thrace, Bithynia, Asia Minor, and the Aegean Islands emerged as vital hinterlands, providing essential foodstuffs to sustain the capital's burgeoning population amidst regional upheavals and invasions.

The transformative events of the Latin Occupation in 1204 marked a pivotal shift in Constantinople's provisioning system. Italian merchants, particularly Venetians and Genoese, seized control of key trade routes, leveraging their commercial prowess to dominate the supply chain. The Palaiologan Period witnessed the consolidation of Italian influence, especially in the lucrative Black Sea trade, where colonies were established to exploit its abundant resources.

Amidst these changes, Byzantine merchants found themselves relegated to secondary roles, their once-thriving trade networks overshadowed by Italian dominance. Despite this, Constantinople remained a vital node in the medieval trading network, its provisioning system intricately intertwined with commercial activities and market dynamics.

In conclusion, the provisioning of Constantinople evolved from its Roman origins to reflect the shifting geopolitical and economic realities of the Byzantine Empire. While state control waned over time, the city's resilience and adaptability ensured its survival as a vibrant center of trade and commerce, sustained by the strategic ingenuity of merchants navigating the complexities of medieval economics.

References

- Cameron, A. (2006). *The Byzantines*. Singapore: Blackwell.
- Choniates, N. (2000). *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates* (H. J. Magoulias, Trans.). Cambridge, Ontario: In parentheses Publications.
- Comnena, A. (2000). *The Alexiad* (E. A. S. Dawes, Trans.). Cambridge, Ontario: In parentheses Publications.
- Doukas. (1975). *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks* (H. J. Magoulias, Trans.). Detroit: Wayne State University Press.
- Frankopan, P. (2009). Land and Power in the Middle and Later Period. In *The Social History of Byzantium* (pp. 112-142). Chichester: Wiley-Blackwell.
- Gregory, T. E. (2010). *A History of Byzantium*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Haldon, J. (2005). *The Palgrave Atlas of Byzantine History*. New York: Palgrave Macmillan.
- Hendy, M. F. (1985). *Studies in the Byzantine Monetary Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heyd, W. (1975). *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ibn Battuta. (2000). *Ibn Battuta Seyahatnamesi* (A. S. Aykut, Trans.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Laiou, A. E., & Morriison, C. (2007). *The Byzantine Economy*. New York: Cambridge University Press.
- Laiou, A. E. (2002). Economic Thought and Ideology. *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, *Dumbarton Oaks Studies*, 39, 1123-1144.
- Laiou, A. (2008). Political-Historical Survey, 1204-1453. In *The Oxford Handbook of Byzantine Studies* (pp. 280-294). New York: Oxford University Press.
- Laiou, A. (1980-1981). The Byzantine Economy in the Mediterranean Trade System; Thirteenth-Fifteenth Centuries. *Dumbarton Oaks Papers*, 34/35, 177-222.
- Lopez, R. S., & Raymond, I. W. (1955). *Medieval Trade in the Mediterranean World: Illustrative Documents*. New York: Columbia University Press.
- Madden, T. F. (Ed.). (2004). *Crusades The Illustrated History*. The University of Michigan Press.
- Magdalino, P. (1993). *The Empire of Manuel I Komnenos, 1143-1180*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Magdalino, P. (1995). The Grain Supply of Constantinople, Ninth-Twelfth Centuries. In *Constantinople and Its Hinterland* (pp. 35-48). Vermont: Variorum.
- Marzials, F. (2007). *Chronicles of the Crusades Villehardouin and De Joinville*. New York: Dover Publications.
- Matschke, K.-P. (2002). Commerce, Trade, Markets, and Money: Thirteenth-Fifteenth Centuries. *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, *Dumbarton Oaks Studies*, 39, 771-806.
- Necipoglu, N. (2009). *Byzantium between the Latins and the Ottomans*. New York: Cambridge University Press.
- Nicolle, D. (2000). *Constantinople 1453: The End of Byzantium*. Osprey Publishing.
- Oikonomides, N. (1986). Silk Trade and Production in Byzantium from the Sixth to the Ninth Century: The Seals of Kommerkiarioi. *Dumbarton Oaks Papers*, 40, 33-53. <http://www.jstor.org/stable/1291528>
- Oikonomides, N. (2002). The Role of the Byzantine State in the Economy. *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, *Dumbarton Oaks Studies*, 39, 973-1058.
- Tabakoğlu, A., & Karataşer, B. (2017). İstanbul'un İaşesinde Trakya Bölgesinin Rolü. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2017(1), 1-23.
- Teall, J. L. (1986). The Grain Supply of the Byzantine Empire, 330-1025. *Dumbarton Oaks Papers*, 13, 87-139.
- Treadgold, W. (1997). *A History of Byzantine State and Society*. California: Stanford University Press.
- Turnator, G. E. (2000). *The Provisioning of Byzantine Constantinople* (Master's thesis). Bogazici University.
- Uzun, A. (2015). İstanbul'un İaşesi. In *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* (pp. 56-80).

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Çalışmamla ilgili verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğimi beyan ederim.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazar makaleyi tek yazarlı olarak hazırlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında çalışma ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Teoloji Politikten Ekonomi Politığe Bir İlmiye Erbabı: Vâni Mehmed Efendi

From Theo-Politics to Political Economy A Scholar: Vâni Mehmed Efendi

Sait EBİNÇ

Asist. Prof., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Department of Politic Sciences and Public Administration, Van Türkiye
Dr. Öğretim Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İ.İ.B.F Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Van, Türkiye
Orcid: 0000 -0003-3529-921X saitebinc@yyu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Ebinç, S. (2024). From theo-politics to political economy a scholar: Vâni Mehmed Efendi *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 66, 160-176.

Ebinç, S. (2024). Teoloji politikten ekonomi politığe bir ilmiye erbabı: Vâni Mehmed Efendi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 66, 160-176.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: October 21, 2024/21 Ekim 2024

Accepted/Kabul Tarihi: November 26, 2024/24 Kasım 2024

Published/Yayın Tarihi: December 25, 2024/25 Aralık 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December/Aralık

Issue/Sayı: 66 **Pages/Sayfa:** 160-176

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Sait Ebinç).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır/ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Bu makalenin amacı XVII. yüzyıl Osmanlı döneminde yaşamış ilmiye sınıfına mensup dönemin metinlerinde ve layihalarında çok tartışılan isimlerden biri olan Vâñî Mehmed Efendi'nin yaşamı üzerinden XVII. yüzyılda bozulan ilmiye sınıfının zihniyet dünyasını analiz etmektedir. Osmanlıda ilmiye kurumu ve mensupları ile ilgili yapılan monografik ve biyografik çalışmalar kelim, fıkıh ve tefsir konularında yoğunlaşmaktadır. Vâñî Mehmed Efendi ile ilgili yapılan çalışmalar da bu eksendedir. Osmanlı ilmiye sınıfı ve bu sınıfın zihniyeti analiz edilirken siyaset kuramı, iktisat tarihi, düşünce tarihi ve din sosyolojisinin çoklu perspektifi kullanılarak yapılan analizlerin sayısı sınırlıdır. Bu nedenle bu makale çoklu perspektif içinde bütüncül bir analizle bu alana katkı yapmayı amaçlamaktadır. Bu makalede Vâñî Mehmed Efendi' nin kendi eserlerinin yanı sıra lehinde ve aleyhinde yazılan metinler de analiz edilmiştir. Bu metinlerdeki iddia ve isnatlar makaleye konu olan Vâñî Efendi' nin biyografisi dönemin ekonomik toplumsal siyasal koşulları içine yerleştirilerek Wriğth Mills'in sosyolojik muhayyile kuramı temel alınarak değerlendirilmiştir. Epistemolojik olarak tarihi bir şahsiyetin kendisi ile o şahıs hakkında söylenen yazılan ve ona atfedilen bilgiler arasında birebir bir örtüşme beklenemez. Yöntem ise rasyonel bir düzen içinde insan zihninin doğruları bulmak için işleme gereken tanımları ve kavramları eleştirel bir muhakemeden geçirildikten sonra sıraya ve düzene göre kendi tarihsel ve toplumsal bağlamına yerleştirilerek dönemin zihniyeti analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Siyaset, Zihniyet, İktisat, Din, İlmiye Sınıfı

Abstract

The purpose of this article is to analyze the intellectual mindset of the declining ilmiyye class in the 17th century through the life of Vâñî Mehmed Efendi, a figure much discussed in the texts and proposals of the period, who belonged to the Ottoman ilmiyye class. While monographic and biographical studies on the Ottoman ilmiyye typically focus on theology, jurisprudence, and exegesis, works on Vâñî Mehmed Efendi are also concentrated in these areas. Analyses that utilize the multi-perspective approaches of political theory, economic history, intellectual history, and the sociology of religion are limited when examining the mindset of a period. Therefore, this article aims to contribute to the field with a holistic analysis within a multi-perspective approach. In this article, besides Vâñî Mehmed Efendi's own works, texts written both in favor and against him have been analyzed. The claims and allegations in these texts are evaluated by placing Vâñî Efendi's biography within the economic, social, and political conditions of the time, based on Wright Mills' theory of sociological imagination. Epistemologically, one cannot expect a direct overlap between a historical figure and the information written or attributed about them. The method involves critically examining the definitions and concepts that the human mind must process to find truth, organizing them systematically, and placing them in their historical and social context to analyze the mindset of the period.

Keywords: Politics, Mentality, Economy, Religion, Scholarly Class

Giriş

Osmanlıda ilmiye kurumunun değişim ve dönüşümü üzerinde yapılan çalışmalar genellikle medrese mensupları ile ilgili biyografi ve monografiler kelimeler ve tefsir konularını içeren çalışmalardır. Nitekim Vâni Mehmed Efendi ile ilgili yapılan çalışmalar da bu eksende yoğunlaşmıştır. Bir dönemin zihniyeti ve tipolojileri analiz edilirken siyaset kuramı, iktisat tarihi, düşünce tarihi ve din sosyolojisinin çoklu perspektif ve kavramları kullanılarak yapılan analizlerin sayısı sınırlıdır. Bu nedenle bu makale Vâni Mehmed Efendi üzerinden bir dönemin zihniyetini çözümlerken çoklu perspektif içinde bütüncül ve yapısal bir analizle bu alana ufak da olsa bir katkı yapmayı amaçlamaktadır. Bir topluma ve döneme ait kurumların değişim ve dönüşümleri incelenirken ilgili dönemin genel eğilimlerini temsil eden tiplerin biyografisi tarihsel ve toplumsal bağlamın bütünlüğü içine yerleştirilerek anlaşılabilir. Bu nedenle ilgili dönemin tipolojilerinin dünyayı, eşyayı ve evreni kavrayış biçimleri sosyal bilimlerin tek bir disipliniyle tam olarak kavranamaz. Sosyal bilimlerde bir olguyu analiz ederken kullanılacak çoklu perspektif yöntemiyle öznel bir biyografinin tarih ve toplumsal bağlamlarının bütünlüğü içinde değerlendirilmesi Wrigth Mills tarafından sociological imagination (sosyolojik muhayyile) olarak tanımlanır (Mills, 2000, s.146). Mills'in sosyolojik muhayyile kuramının özü biyografiyi tarih ve toplumsal bağlam içindeki ilişkiler bütününde konumlandırır. Bir tarihi kişinin biyografisini analiz etmek, onu tarihsel ve toplumsal bağları içinde ele alarak, o dönemin insanının ekonomik, toplumsal, kültürel, siyasi ve ruhsal ilişkilerinin oluşturduğu zihniyeti ortaya çıkarmak demektir. Zihniyet yapılarının değişim ve dönüşümü insan ömrüne nispetle daha uzun ömürlü süreçler olduğu için daha geniş kronolojik aralıkların incelenmesini gerekli kılar. Çünkü gündelik zamanın aralığı sadece gazete zamanıdır. Gündelik zamanın içindeki tipler ve olaylar üzerinden yapısal analizler yapılamaz. Braudel'in toplumsal olguları incelerken birden çok toplumsal zaman olduğunu ve bunların iç içe geçtiğini belirtir (Braudel, 1992, s. 453). Ne geçici gündelik zaman içinde bir zihniyetin bütün yapısı ortaya koyulabilir. Ne de ebedi zaman kavrayışı nesneyi anlamak için uygun bir kavrayıştır. (Bruhl, 2006, s. 308). Herhangi bir zihniyetin tarihsel olarak zaman ve mekân sınırlarını belirlemek için yapısal bir zaman ve mekânın ortak karakterini belirlemeye ihtiyaç vardır. Bu ortak ve yaygın tipoloji belirlendiğinde toplumsal sürekliliğin ve toplumsal değişimin anlamlı analiz birimi ortaya çıkmış olur (Wallerstein, 2005, s. 47).

Bu analizde kullanılacak ikinci temel kavram ise "Mürtezika" kavramıdır. Mürtezika (rızkılananlar) terimi Osmanlı vakıf ve maliye tarihi içinde kullanılan bir terimdir. Mürtezika rızıklananlar anlamında olup vakıf gelirinden faydalananlara verilen bir isimdir. Mustafa Akdağ bu sınıfı emeksiz ve zahmetsiz yiyciler sınıfı olarak tanımlamaktadır. Bu sınıf şehirlerde ikamet eden sultanın manevi itibarını ve meşruiyetini canlı tutmak amacıyla duaguluk (dua yapanlar) din adamlarından oluşmaktaydı. Akdağ bu sınıfı şehirlerde oturan tüketici bir sınıf olarak tanımlamaktadır (Akdağ, 1995, s. 243). Daha sonra bu sınıf XVII. yüzyılda başlangıçtaki anlam ve içeriğini aşarak, vakıf ve dini kurumlar üzerinden şehirlerde mal ve servet biriktirmenin aracı haline gelen vakıflar üzerinden büyük servet ve maddi kazanç elde edeceklerdir. XVII. yüzyılda Vakıf kurumları müsadereden mal ve servet kaçırmanın aracına dönüşmesiyle birlikte başlangıçta vakıf gelirleri üzerinden rızıkını ve maişetini temin eden geçimlik bir mürtezika düzeyinden mürtefi (yükselen) bir düzeye taşınacaktır.

Vâni Mehmed Efendi XVII. Yüzyılda ulema sınıfının en tipik siması olarak dönemin zihniyetini analiz etmek için en tipik şahsiyetlerden biridir. Vâni Efendi vaizlikten başlayarak İstanbul'da sarayın baş imamlığına kadar yükselerek padişahların gözdesi haline gelmiştir. Bu bakımdan Vâni Mehmed Efendi'nin biyografisi XVII. yüzyılda ilmiye sınıfının genel zihniyetini yansıttığı için Vâni Efendi'nin dünya görüşü göz önünde bulundurularak dönemin zihniyeti iktisat-siyaset-din sosyolojisinin çoklu kavramları kullanılarak analiz edilecektir.

Bu analizde hem ekonomi politığın hem de kültürel yaklaşımın kavramları kullanılacaktır. Kültürel yaklaşımdan kast edilen Weberci kuramın ideal tip kavramıdır. Ekonomi politik kuramın kavramları ise servet ve sermaye biriktirmede Mürtezika sınıfına mensup kişilerin öteki dünyanın avansı bu dünyada nasıl kişisel servet ve maddi zenginliklere tahvil ettikleri vakıf ve diğer dini kurumlar üzerinden açıklanacaktır.

XVII. yüzyılda Mürtezika sınıfı olarak nitelenen vakıf ve dini kurum mensuplarının vakıflar üzerinden mal ve servet biriktirmede dinsel meşruiyet, nüfuz ilişkileri ve himaye ağları üzerinden nasıl bir işlev gördüğü analiz edilmektedir. Burada kullanılan "sınıf" kavramı Avrupa'daki gibi toplumsal farklılaşmanın keskin çizgilerini yansıtan kurucu bir kavram olarak değil açıklayıcı bir kavram olarak kullanılmıştır.

1. XVII. Yüzyılda Osmanlı Toplumu

Ekonomik ve toplumsal kriz dönemleri ile düzen ve istikrarın hâkim olduğu dönemler arasındaki farklar insanların dünyayı eşyayı evreni kavrama biçimlerine de yansır. Bu kavrayış biçimi dönemin zihniyetini ifade eder. Bu nedenle krize neden olan iç ve dış dinamikler sadece iktisadi yaşam üzerinde değil toplumsal tutum ve davranışları değiştirerek dönemin zihniyetini de şekillendirir (Sombart, 2008, s. 20).

Osmanlı Devleti'nin klasik dönemi 1300-1600 arasındaki yüz yıllık dönem tarihçiler arasında klasik dönem olarak kabul edilen dönemdir (İnalçık, 2019, s. 5). Düzen ve nizamın egemen olduğu klasik dönemde sistemin işleyişini Mehmet Genç Fiskalizm, Provizyonizm ve Tradisyonizm olarak üç ilke üzerinde temellendirir. Bu üç ilke ona göre imparatorluk yönetim mekanizmasının işleyişini sağlayan döngüsel bir mantık üzerinde işlemekteydi (Genç, 2022 s.74). Genç yaygın kabullerin aksine 17. yüzyıl Osmanlı dönemini gerileme ve inkrız dönemi olarak tanımlamaz. Bu yönüyle Mehmet Genç Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyılı gerileme ya da çözümlü devri olarak niteleyen görüşlerden ayrılır. Genç'in Osmanlı toplum yapısına ilişkin ileri sürdüğü temel argüman Osmanlı'nın modern kapitalist ekonomilerin büyüme paradigmasından farklı olarak büyüme ve değişimle değil var olan sistemi korumaya yönelik bir mekanizma olduğu tezidir. Var olan sistemi korumak demek zihniyet olarak mevcut düşünce sistemini ve dünya görüşünü muhafaza etmede direnmek demektir. Bu ısrar ve direnç dünya tahayyülü ve tasavvuru ile eşyayı evreni kavrayış biçimini de savunmak anlamına gelir. Ancak bir ekonomik ve toplumsal sistem ne kadar muhafazakâr olursa olsun elindeki muhafaza etmek için dahi değişmek zorunda kalabilir. Bu nedenle hangi perspektiften bakılırsa bakılsın ister XIX yüzyıl ilerlemeci pozitivist perspektifi olsun ister muhafazakar perspektif olsun XVII. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin en kaotik ve krizlerle dolu düzensizliğin egemen olduğu yüzyılıydı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik sistemi fetih ekonomisi üzerine kurulmuş bir sistemdi Fetih ekonomisi üzerine temellenen imparatorluk siyasi ve ekonomik yapısının işleyiş mekanizması döngüsel bir mantık üzerine kurulan bir mekanizmaydı. Bu sistem daha çok fetih, daha çok asker, daha çok askeri beslemek için daha çok vergi gerektiren döngüsel mekanizmayla işleyen bir sistemdi. Ancak bu sistem kendi handikapını da kendi içinde taşımaktaydı. Bu sistem merkezden başlayarak fetihlerle çevreye doğru yayılma eğiliminde olan bir sistemdi. İmparatorluklar savaşlarla merkezden çevreye yayılıp genişledikçe imparatorluğun egemenliğini daha öteye taşıyamayacağı doğal bir sınır vardır. Çünkü merkezden çevreye yayıldıkça imparatorlukların egemenlikleri sınır uçlarında gevşeyerek zayıflamaya başlar. İmparatorluk siyasi yapıları söz konusu olduğunda devlet egemenliğini merkeze yakın topraklarındaki gibi sıkı ve etkin biçimde konsolide etme imkânı yoktur. Bu nedenle imparatorluğun sınır boylarında merkezi siyasal otoritenin egemenliğini eteklerinden kemiren güveler gibi merkez kaç eğilimler uç vermeye başlar. Dönemin coğrafi koşulları ve ulaşım teknik ve olanakları göz önünde bulundurulduğunda bir imparatorluğun kendi sınır boylarına ordusunu sevk etmesi bazen bir yılı aşan bir ulaşım kısıtlılığıyla sınırlıydı. Kara imparatorluklarında ulaşım teknik ve imkânlarının sınırlayıcı zorlayıcı gücünün yanı sıra mali olarak da para ekonomisinin kısıtlı olduğu bir dünyaydı. Bu koşullar daha çok aynı ekonominin egemen olduğu mübadele ilişkilerinde altın ve gümüş miktarının sınırlı olmasından dolayı aynı mübadele ilişkilerinin yaygın olduğu yapıları. Örneğin XVII. yüzyılda Van'da tahsil edilen bir verginin İstanbul'a taşınması maliyet olarak astarının yüzünü geçerek beş katına çıkmaktaydı. İmparatorluğun kara içlerine ulaşım imkânlarının ve tekniğinin ne kadar güç ve kısıtlı olduğu göz önünde bulundurulduğunda Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferinde merkezi orduyu 16. yüzyılda Van'a getirmesi neredeyse altı ay sürmüştü. Bugünkü ulus devletin ulaşım ve münakale koşulları içinde Van-Diyarbakır arasındaki mesafe bugünkü araçlarla beş saat sürerken İmparatorluğun ulaşım koşulları karşılaştırıldığında XVII. yüzyılda Van'da baş gösteren kaht-ü gala (kuraklık) dan dolayı Diyarbakır Beylerbeyliği' ne yazılan bir buyrukta bir katar deve yükü buğdayın Van'a gelmesi neredeyse bir ay sürdüğünü dönemin mühimme defterlerinden anlaşılmaktadır. (Muhimme, 1678, s. 397). Bu verili ulaşım tekniği içinde sadece zaman olarak değil maliyet olarak da neredeyse taşınan ürünün ulaşım maliyeti ürünün kendisinin on katına çıkabilmekteydi. İşte XVII. yüzyılda imparatorluğun kara olarak Doğu'da İran sınırına dayanması Batı'da ise Viyana kapılarına dayanarak Avrupa'da gelişen top ve silah teknikleri karşısında mesafe alamaması savaşın getirdiği hazine açıkları sistemi zayıflamasına neden oldu. XVII. yüzyılda fetihlerin durmasının yanı sıra girilen savaşların kaybedilmesiyle başlayan daralma ve kriz bütün sistemin çalışma düzenini bozulmasıyla sonuçlandı. XVII. yüzyılda bu yapının iktisadi mekanizmasının dayandığı fetih ekonomisine dayalı genişleme gücü zayıflayınca sistemin diğer mekanizmalarını da çalışamaz hale getirdi. Fetih-Toprak-Asker döngüsüyle bir birini besleyen süreçlerden oluşan devlet yapısı bu yüzyılda hem dış dinamikler hem de iç dinamikler nedeniyle büyük bir krize maruz kaldı. Vakıf yöneticilerinin, gelirlerini toplarken halka veya esnâfa haksızlık yaptıklarıyla ilgili şikâyet defterlerinde şikâyet sayılarının artmasına yol açtı (Genç, 2022, s. 81).

XVII. yüzyıl kriz ortamında savaşların başarısızlıkta sonuçlanması toprağın hukuksal düzeni ve dolayısıyla askeri düzenin bozulmasıyla sonuçlandı. Bu krizin hem dış dinamikleri hem de iç dinamiklerine bakıldığında XVII. yüzyıl yeni kıtanın altın ve gümüşünü İspanyol ve Portekizlilerin Avrupa'ya taşınmasıyla büyük bir fiyat enflasyonuna neden olmuş Osmanlı'da bundan payını almıştı (Braudel, 1993, s. 234). Krizin bir başka dış dinamiği olarak XVII. yüzyılda Avrupa ordularındaki büyük teknik ve lojistik gelişmelerin, Osmanlılar tarafından geç ve etkisiz bir şekilde izlenmesiydi. XV. yüzyılda devletin Avrupa'dan alıp geliştirdiği hatta onları teknik olarak aşır topçuluk konusundaki tekniği geliştiren açık zihin terk edildi. Onun yerine ulama sınıfının katı dar zihniyetinin kendi içine dönük kapalı bir reddiyeciliğine dönüştü. Fatih döneminde Avrupa'dan getirtilen dönmelerin on yedinci yüzyılda sayılarında önemli ölçüde düşme görüldü. Bu yüzyılda yeni teknikleri benimsemedeki kararsızlık ve atalet durağan bir zihniyetin oluşmasıyla sonuçlandı. Avrupa'da ateşli silahların gelişmesiyle birlikte Yeniçeri ordusunun bozulan düzeni topraktaki miri arazi rejimini bozmuş hazine açıklarını kapatmak için devlet iltizam usulünü geçici

bir çözüml olarak görmüştü. İltizam usulü başlangıçta kriz için de facto bir çözüml yolu olarak uygulanmış ancak bu fiili durum daha sonra bütün sistemi yapısal bir dönüşüme uğratmıştır (Genç, 2022, s.40). Osmanlı toprak sisteminin bozulması savaşların getirdiği maliyeti ve hazine açıklarını kapatmak için topraktan elde edilen artığı artırmak için reaya üzerindeki vergilerin artırılması yoluna gidilmişti. Bu dönemin metinlerinde levandlerin köylere yağma ve talanı kaçgun olarak nitelenen göç; reayanın köylerindeki toprağı bırakarak şehirlere doğru göçü hızlandırmıştı. Bu yoğun göç ise şehirlerde iâşe ve ibate ve zahire sıkıntılarının oluşmasına yol açmıştı.

Devletin yönetimindeki kriz ve çöküntü sadece siyasal gücünü değil bütün bürokratik ve dini kurumlarını da etkiledi. Özellikle medrese ve enderun kurumuna alınacakların seçilme eğitim ve yükseltme yöntemlerinde liyakat ehliyet yerine nepotizm nüfuz ve himaye ağırları bu ölçülerin yerini aldı. Bu usul seyfiye (askeri) ve ilmiyeye ait kurumların dejenere ederek meşruyetinin sarsılmasına neden oldu. Bu sarsıntı hem mesleki hem de ahlaki yozlaşmaya sonuçlandı. Nepotizm ve yakın menfaat birlikteliği devlet yönetiminde sağduyuyu köreltip ilim adamının hakikate hürmet borcunu ortadan kaldırarak yozlaşmayı ve yolsuzluğu daha da derinleştirdi. Bütün bu kurumlarda menfaat ve çıkar mantığı egemen hale gelince toplumsal ekonomik ve idari sorunları realist bir gözle görmek ve akılcı bir yöntemle çözüml kavuşturmanın yolları da tıkanmış oldu.

Medreselerde ilmi kifayet ve kabiliyetin yetersizliği kişisel bağımlılık ilişkileri içinde emeksiz zahmetsiz makam ve mevkilere getirilenler kamu hukukunu dejenere edilmesiyle sonuçlandı. Kamu hukuku ve kurumların işleyiş ilkeleri dikkate alınmayınca nepotist ilişkiler içinde mansıp sahipleri gerek ilmiye sınıfında gerekse selefiye sınıfında herkesi birbirinin adamı haline getirdi. Böylece bütün terfiler tensipler mansıplar kişisel bağımlılık ilişkileri üzerinde meşrebe mezhebe nüfuz ilişkilerine göre belirlenmeye başladı. Devlet içinde oluşan imtiyazlı ve iltimaslı grupların devlet içindeki himaye ağırları liyakat ve ehliyetin yerini aldı. Böylece devlet içinde bazı aileler buldukları mansıpları veraset yoluyla çocuklarına aktarmaya başladı. İşte XVII. Yüzyılda katı ve dar taassubuyla ilmiye sınıfına egemen olan Kadızadeler bu koşullar içinde güçlü hale geldiler. Vâni Mehmed Efendi'de bu iklim ve gelenek içinde Kadızadelerin dünya görüşünü sahip bir medrese erbabıydı.

İslami kurallara göre düzenlenen mektep ve medreseler XVII. yüzyıldan itibaren Batıdaki gelişmelerin uzağında kalarak medenî gelişmelerine yeterli düzeyde hizmet edemeyerek XV. yüzyılın bile gerisine düştü. Aynı yüzyılda Avrupa'da Rönesans'la birlikte üniversiteler yeni bilgi ve tekniğin benimsenmesinde seküler bir nitelik kazanma sürecine girmişti. Buna karşın Osmanlı Devleti'nin siyasî, adlî ve idarî yapısının temeli olan İslâm şeriatının zaman ve mekâna göre kendini yenileyememesi devlet içindeki farklı toplulukları yönetmede aciz kalmasına neden oldu (Akçura, 2018, s. 26).

XVII. yüzyıl Osmanlı devleti için kaosun karmaşasının ve krizin ve isyanlarla dolu bir yüzyıl olmasına karşın sanat edebiyat ve musiki bakımından da altın çağ sayılabilecek yüzyıldı. Bilim ve eğitim devletin gelişme dinamikleriyle sanat edebiyat arasındaki ilişki geleneksel toplumlarda bir terazinin iki kefi gibi biri aşağıya doğru eğilimliyken diğeri yükselme eğilimindeydi. Bu denge durumu modern toplum yapıları için geçerli bir yargı olmasa da geleneksel toplum ve devlet yapıları için geçerli olduğu söylenebilir. Nitekim Ziya Gökalp "Şuur devrinde şiir susar, şiir devrinde şuur seyirci kalır" derken devletin ve toplumun uzun bir uyku dönemini niteleyen inkıraz döneminin zihniyetini belirtiyordu (Gökalp, 2018, s. 26). Bu dönemde tekke ve dergâhlarda sufiliğin Fars kültür ve edebiyatının romantik mistik menkıbe ve efsanelerinin etkisi altında uzun bir uyku döneminde olduğunu göstermekteydi. Bu nedenle Türk milletinin bu uzun uykudan uyanması için coşkun bir mefkûrenin Avrupa'da XVII. yüzyıl bilim devrimi ve sonrasındaki aydınlanma devrimi gibi kritik rasyonel düşüncenin değerler alanı içinde bir hesaplaşmadan da yoksun olduğu için bir ((intibahın) uyanışın gerçekleşmediğini vurguluyordu. (Gökalp, 2015, s. 18). Krizin temel nedenlerinden biri XVII. yüzyılda fetihlerin durması dolayısıyla hazinenin büyük gelir kaynaklarından birinden yoksun kalmasıydı. Vergilerin toplanmasındaki düzensizlik ekonomiyi zayıflatan diğerk faktörlerdi. Devletin bürokratik aygıtının ayakta durması topraktan elde edilen vergilerin tahsiline bağılıydı. Devlet bu krizin neden olduğu hazine açıklarını kapatmak için üretici güçlerin üzerindeki vergileri hem oran hem de nitelik olarak artırmak zorunda kaldı. Reayanın üzerinde gittikçe artan mali baskı reaya toprağını bırakıp şehirlere özellikle İstanbul'a göç ederek şehirlerde iâşe ve ibate kıtlıklarının oluşmasına neden oldu (Akdağ, 1995, s. 312). XVII. ekonomik ve toplumsal krizi aşmanın bir çaresi olarak bürokratik mevkiiler para karşılığında mansıp olarak satılmaya başlandı. Makam ve mevkilerin para karşılığı satılması yönetim, adliye ve ulema sınıfının yozlaşmasına neden oldu. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu'nun ekonomik ve toplumsal hayatını felç eden Celali isyanları ve Levandlerin talan ve yağmalarına neden oldu. Bu isyanlar toplumsal yapıdaki güven duygusunu ortadan kaldırdığı için köyünü ve tarlasını bırakarak farklı yerlere göç eden reayanın kaçgun ve çiftbozan hareketleriyle şehirlerde soygunculuk ve eşkıyalık gibi hareketler imparatorluğun bütün coğrafyasında yaygın hale geldi (Akdağ, 1995, s.316).

Tımar sisteminin bozulmasıyla iç güvensizliğin artması etkileşim halindeydi. Bu süreç içinde reaya topraklarını bırakıp sürekli yer değiştiriyor, göç ediyordu. Ayan tefecilerin baskısı reayanın ek vergiler vermekle sıkıştırılması ve boş kalan tımar topraklarına ayanların el koyması yoğunlaşan özel mülkleşme eğilimleri karşısında devletin yaptığı tehditler sözde kalıyor sonradan fiili durumları onaylanmak zorunda kalıyordu (Barkan, 1955, s. 265).

XVII. yüzyılda dirlik ve düzenin bozulması bir birine besleyen süreçlerden oluşmaktaydı. Topraktaki hukuksal düzenin bozulması toprağa bağlı sipahilerin tımar sisteminin bozulmasına neden oldu. Devşirme usulüne rüşvet hatır iltimas nepotizmin karışması bütün yönetim sistemini etkiledi. Bu yüzyılda Koçi Bey ocağın bozulmasını şu cümlelerle anlatmaktaydı. “Çavuşlar evvelce üç nefer iken şimdi kırk elli kadar çavuş peyda olup, serâser kuşanan mumcular taifesi yüzden fazla olup her biri bir oda isteğindedir. Dünya işesi için kimi azil, kimi tayin olunup, birçok layık olanları oturak edip, yerine layık olmayanları getirip, içlerinde değişik eksik olmaz oldu” (Koçibey, 1972, s.43) diyerek dönemin adam kayırma rüşvet iltimas imtiyaz himaye ağları ve ilişkileriyle ocağın bozulma nedenlerini sıralamaktaydı.

1.1 Vakıf Kurumlarının Mal ve Servet Biriktirmenin Aracı Haline Gelmesi

Vakıflar toplumsal bir amaçla birden çok kişinin bir akite dayanarak kurdukları hayır, hasanet ve tesanüt kurumlarıdır. İslam Medeniyetinde bu kurumların çok köklü bir geleneği olmasının yanı sıra toplumsal meşruiyeti her zaman yaygın ve kabul görmüş kurumlardır. Bu nedenle vakıf kurumlarına karşı toplumsal tahayyülde her zaman olumlu bir düşünce hâkimdir. Bu kurumlara yönelik toplumsal kanaatleri biçimlendiren güvenilirlik ve meşruiyet düşüncesini besleyen esas ilke digergamlık ve fedakârlıktır. Spinoza, din söz konusu olduğunda inancın ancak kendi ürünleriyle muhakeme edilebileceği hiçbir şeyin dürüstlük ve hayırseverlik olmaksızın alenen meşruiyet kazanıp şereflemeyeceğini belirtir (Spinoza, 2011, s. 35). Bu nedenle Osmanlı toplumundaki vakıf kurumlarının toplumsal itibar ve meşruiyeti asırlık geleneğinin topluma sundukları iyilik yardım ve duygusunun sonucuydu. Vakıfların temel ilkesi ferdi nitelikten uzak kamusal niteliğe ve işleve haiz olmalarıdır. Osmanlı coğrafyasında vakıf malına dokunmanın ona zarar vermenin kollektif bilinçte çok büyük bir günah olduğu, vakıf malına dokunanların başlarına her zaman kötü bir felaketin geleceği toplumsal hayal ve hafızada köklü ve yerleşik bir inançtır. Bu inancın başlangıçta vakıf senetlerinde vakıf mallarına dokunan onu kendi kişisel çıkarları için kullanıp vakıf mallarına zarar verenlere yönelik büyük bedduların yer alması vakıf senetlerinde teamül haline gelmiş bu korkuyla karışık saygı zamanla halk arasında şifai yazısız bir kanaat ve inanç haline dönüşmüştür.

Vakıfların halk arasındaki itibar ve güvenilirliğine rağmen zaman zaman kurum mensuplarının kurumun bu meşruiyetinden kaynaklanan gücünü kendi kişisel nüfuz servet ve mal biriktirmeye tahvil ettikleri tarihte görüldüğü gibi günümüzde görülmektedir. Geleneksel İslam medeniyeti içinde esas kural maddi zenginlik ve servetin kapitalist sistemin mantığının tam tersine hayır işlerine vakf etmiş kâr güdüsü ve kazanç ihtirasından uzak bir zihniyetin egemen olmasıydı. Hatta bu kazanç ve çıkar güdüsünün ilkesel olarak vakıflarda bulunmamasının Vakıfların Osmanlıda özel mülkiyete dayalı kapitalist sermaye birikiminin oluşmasını engelleyen başlıca unsurlardan biri olduğu düşüncesi Türk düşünce hayatında yaygın olarak kabul edilen görüşlerden biridir (Avcıoğlu, 1997, s.76).

Bu genel kuralın istisnası olarak vakıfların kurumsal güvenilirliğini ve meşruiyetini kendi kişisel çıkarları için kullananların sayısının XVII. yüzyılda artış eğilimine girdiği dönemin layihalarında ve nasihatnamelerinde sıklıkla dile getirilmesinden anlaşılmaktadır. (Koçibey, 1992, s. 45). XVII. yüzyıl Osmanlı toplumunda vakıf sayılarındaki bu artışın temel nedeni kendi mallarını ve servetlerini müsadereden kurtarmak ve korumaktan kaynaklanmaktaydı. Ancak bu eğilimler vakıfların kurumsal işleyişinin temel ilkesi ya da bütünü belirleyen hâkim eğilim haline gelmediği sürece kişisel davranış ve tutumları ideal tipin özelliği olarak tasnif edilemez. Bu nedenle metinde analiz birimi olarak kullanılan “ideal tip” Weberci anlamda bir toplumdaki ya da kurumdaki genel eğilimi yansıtan tutum ve davranışların bileşkesini ifade eden bir kavramdır (Weber, 1968, s. 1265). Bireysel ve istisnai davranış ve uygulamaların kendini sürekli biçimde tekrarlamasıyla kurumsal hale gelmeyinceye kadar bir kuruma veya topluma teşmil edilemez. Kural dışı bir edim veya tutum yaygın bir hata olarak toplumsal nitelik kazanmadığı sürece kurumsal bir yapıya dönüşemez. Roma Hukuku’ndaki “Error communis facit jus” (yaygın hata ortak hukuk yaratır.) ilkesinin İslam Hukuku’ndaki “Galat-ı meşhur lügat-i fasihten evladır.” Sözü yaygın hatanın başlangıçtaki anlamından uzaklaşarak fiili durum oluşturmasından sonra kendi toplumsal hukuksal meşruiyetini oluşturması demektir.

İnsan söz konusu olduğunda her dönemde kurumsal yapıların işleyişine ve ilkelerine uymayan o kurumun mensupları ya da yöneticileri olabilir. Bu sıra dışı davranış ve edimlerin kurum tarihi bakımından pek önemi yoktur. Zamanla kurumlar bu işleyiş ve ilkelere uymayan insanları ya bünyelerinden dışarı atarlar ya da hizaya getirirler. Fakat bireysel davranışlardan farklı olarak kurumların kendisi büsbütün kendi işleyiş ilkelerinin dışına çıktıkları andan itibaren ortaya yeni bir durum çıkmış demektir. Her yeni durum ise kendisi için yeni bir hukuku zorunlu hale getirir. Bir insanın ya da bir kurumun kendi kuruluş ilkelerine rağmen alışkanlık haline gelmiş yanlış bir davranışı yanlış olduğu halde sürdürmeye ve tekrarlamaya devam ederse sonraki evre yozlaşma evresidir. Ondan sonraki evre ise dejenerasyon evresidir. Dejenerasyon sonucunda varılan evre hukuk ve siyaset kurumu karşısında dirençli hale gelirse artık tersinden bir hukuk da doğmuş demektir. Bu yeni durum de facto (fiili durum) un artık de jure (hukuksal) statü aşamasına geldiği evredir. Bu mantık içinde bakıldığında önce müesses nizamın kendi işleyiş ilkelerine kendisinin uymamasının sonucu olarak kurumlar bozulur. Tek tek insanlar bozulduğu için kurumlar bozulmaz. Kurumlar bozulduğu için insanlar bozulur. Çünkü insanların davranışları tutumları kurumsal edimlerin sonucudur. Gerçekten

düzensizlik kaos yasaların önemsenmemesinin yada ihlalinin o kurumun mensuplarının kötü olmasından değil o kurumun düzensizliğinden kaynaklanır. Çünkü insanlar bir kurum mensubu olarak doğmazlar sonradan o kurumun mensubu haline gelirler (Spinoza, 2012, s. 38).

Osmanlı Devletinde sultanın devletin kadiri mutlak bir güç olarak meşruluğundan kaynaklanan konumu Osmanlıda bürokratik elitlerin kendilerine paternalist bir bilgelik vehmetmesine yol açan bir duyguydu. Bu nedenle kriz nedeniyle düzenin bozulduğu dönemlerde önerilen çözümler sistem ve kurumların işleyişi yerine genellikle şahıslar ve yöneticilerin kifayetsizliğine yorulmaktaydı. Nitekim XVII. yüzyılın bütün ıslahat layihalarında bu anlayışın hakim olduğu görülür (Keyder, 1999, s.29). Bu anlayışın pratikteki tezahürüne bakılırsa XVII. yüzyılda sürekli nasb ve azillerin kısa süreli olarak yapılması kurumların ilkeleri ve işleyişlerindeki aksaklıkları yapısal olarak anlamak yerine sorunun yönetim mekanizmasından değil yöneticilerden kaynaklandığı düşüncesinin sonucuydu. Yöneticilerin azledilerek onların yerine yenisi atamakla sorunun çözülebileceğini düşünmekteydiler. Oysa her kurumda yöneticinin liyakat ve kifayet sorunu sadece bir yönüydü. Problemin diğer yönü ise toplumsal ekonomik siyasal nitelikteki yapısal sorunlardı. Toplumun karşı karşıya kaldığı bu sorunlar İmparatorluğun kurumsal işleyiş düzeninin bozulmasıyla sonuçlandı.

XVII. yüzyılda bozulma ve çözümler Türk İslam toplumunda Vakıf sistemi üzerinde de meydana geldi. Vakıflar toplumsal güvenlik eğitim, sağlık, diyanet ve bayındırlık alanındaki faaliyetleri yürüten kurumlar olarak Osmanlı ekonomik sisteminin temel kurumlarıydı. Vakıf kurumları Osmanlı ekonomik sistemi içinde lüks, israf yasakları infak ve narh kurumu aracılığıyla mal ve servet biriktirmeyi sınırlayan bir mekanizma olarak toplumsal istikrar ve dengeyi sağlayan işlev görmekteydi. Bu bakımdan Vakıf kurumunun toplumsal sistemin refahını dengeleyici bir işlevi de vardı. Buna karşın sistem içinde bireysel servet ve maddi zenginliği çoğaltacak eğilimler olsa bile müsadere sistemiyle bu tutum ve davranışlar tekrar sistemin içine çekilmekteydi (Tabakoğlu, 1994, s.202).

Osmanlı Devletinin klasik döneminde toplumsal adalet dayanışma ve sembiyotik ilişkilerin en önemli araçları olan vakıf kurumu hayır ve diğerkâmlık duygusunun kurumsal hale gelmiş biçimiydi. Bu yönüyle Vakıflar İslam medeniyetinin toplumsal birliğini ve kamusal düşüncenin harcını oluşturmaktaydı. Vakıf kurumu dini, kültürel, manevi bir örgüt olarak sosyal güvenlik ve sosyal adaleti düzenleyen bir işleve sahipti. İmparatorluğun kentlerinde ve kırsal alanındaki imar iskân işlerinde kamusal hizmet üreten kurumlar vakıflardı. Vakıflar amaç ve işlev olarak eğitimden dini hizmete imarethaneden hastaneye, kimsesizlerin bakımından iâşe ibatesini karşılamaya kadar şefkat ve merhametin örgütlü hale geldiği kurumlardı. Vakıflar üstlendikleri bu çok boyutlu işlevleriyle şehir hayatındaki kamusal hizmetleriyle bugünkü belediyelerin bütün görevleri vakıflar tarafından gerçekleştirilmekteydi (İslam Ansiklopedisi, 1999, s. 343). XVI. yüzyıl başlarında, Osmanlı ekonomisinde toprakların % 20'si vakıf sistemi içerisindeydi. Bu dönemde vakıfların toplam kamu gelirleri içindeki % 12'lik payı sadece bazı emlakla birlikte bu toprak gelirlerinin oranıydı (Barkan, 1980, s. 807).

Hayır ve iyilik duygusu, özellikle Türk-İslam medeniyetinin esasını oluşturur. Herkesin gücü oranında iyilik yapmak anlayışına dayanan bu düşünce Türk filozofu Fârâbi IX. Yüzyılda el-Medînetü'l-fâzıla eserinde dile getirmişti (Farabi, 1992, s. 34).

Vakıfların sürekliliğini sağlamak için vakıf gelirlerinin elde edildiği taşınabilir ve taşınmaz varlıklarına "asl-ı vakf" veya "akar" (çoğulu akarât) denilmekteydi. Vakıf kelimesi aslında hukukî bir akdi ifade etmekle birlikte zamanla akar ve hayratı belirtmek için de kullanılmış, zamanla onların yerini almıştır. Akar-Akaret kurumun ekonomik gücünü, hayır/hayrat ise vakfın doğrudan kamu hizmeti sunan bölümünü, diğer bir ifadeyle akaret kurumun vasıtasını, hayrat amacını, vakıf ise kuruma hayatıyet kazandıran hukukî işlemi ifade ediyordu. Burada hayrat, akaret ve vakıf kavramlarından oluşan bir sistem söz konusuydu. Bu hayır vakıflarının en önemlilerinden biri de külliyelelere bağlı imaretlerden oluşmaktaydı. Örneğin İstanbul külliyelelerine bağlı imaretlerin her birinde günde ortalama 500-1000 kişi yemek yiyordu. XVIII. yüzyılda İstanbul imaretlerinde her gün yemek yiyenlerin sayısı 30.000'den fazlaydı (D'Ohsson, 2020, s. 46)

2. Vâni Mehmed Efendi'nin Biyografisi

Burada Vakıf kurumlarının kısa toplumsal ve tarihsel yapısı ve fonksiyonlarını tanımlamanın nedeni bu kurumların XVII. yüzyılda ilmiye sınıfına ve medrese mensuplarında olduğu gibi tasavvuf erbabının da bu kurumlar üzerinde mülk edinme ya da mülkü kamufle etme aracı olarak kullanmalarındadır. Bu bakımdan yazının odağını oluşturan Vâni Mehmed Efendi'nin gerek vakıflarının hem İstanbul'da hem de Bursa'da pek çok köyün gelirlerinin bu vakıflara tahsis edilmesi ve Vâni Mehmed Efendi'nin aşağıda ifade edilecek terekkesinden de anlaşılacağı üzere ekonomi politik çözümlenmenin izlerini takip etmek bakımından önemlidir. Vâni Mehmed Efendi'nin biyografisini bu tarihsel ve toplumsal bağlamda XVII. yüzyılın çözümler ve buhran dönemi içinde dönemin zihniyeti dünya eşya din iktisat ilişkisini anlamak için önce biyografisine bakıldığında: Vâni Mehmed Efendi Osmanlı toplumunun inkıraz dönemi olarak nitelenen XVII. yüzyılda Van'da doğmuş Babası Van'lı Bistaâm Efendi'dir. Doğum tarih ise bilinmemektedir. İlk tahsil hayatına Van'da başlayan tahsil ve terbiyesini o dönem Hoşap Medreselerinde aldıktan

sonra Vâni Mehmed Efendi Tebriz, Gence ve Karabağ'a gitmiştir. İlimde derinleşmek amacıyla Tebriz'e gitmiş fakat burada İsmailiğin ilim yolunda kendisi için engel olacağını düşünerek Tebriz'den ayrılıp Karabağ'a gitmiş ve burada oturan menzil ve makam sahibi Molla Nurettin Hazretlerinin yanında on yıl kalarak ilimde irtifa kayd etmiştir (Pazarbaşı, 1997, s. 21). Buradaki hocası Nureddin Efendi' den sonra şeyh ünvanını aldıktan sonra Erzurum'a gelerek burada vaizlik yapmıştır. Vâni Efendi'nin yetiştiği Hoşap XVII. yüzyılda Van'a bağlı nahiyedir. Bu mahal İran yolu üzerinde XV. yüzyılda Mahmudi beyliğinin merkezi konumunda bir yerleşim alanıydı. Şerefnameye göre buranın yerleşik beyleri Mahmudiler Cezire-i İbn-i Ömer hâkimleri ile amcazedeleri olarak Şam tarafından geldiklerini vurgulamaktadır (Abdurrahman Şeref, 2006, s. 227).

Hoşaptaki Mahmudi beylerinin kurucusu Şeyh Mahmud'dur. Bir varsayıma göre şeyh Mahmud bu bölgeye tebaası ile gelmiş Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf Hoşap kalesini şeyh Mahmud'a vermiş şeyhin aşireti buralara yerleşmiş bu muhitte medrese ve eğitim imaret kurumları açarak Karakoyunluların teveccüh ve güvenlerini kazanmıştır. O tarihten itibaren bölgede hakim saygın ilim kurumunun varlığı nedeniyle bölgeye Mahmudi denilmiştir (Demiroğlu, 1947). Vâni Mehmed Efendi'de ilk tahsil ve terbiyesini Mahmudi şeyhlerinden bakiye bu medreselerde almıştır.

Vâni Mehmed Efendi tefsir, hadis kısas-ı Enbiya alanında sarfı zihin etmiş bir medrese erbabıydı. XVII. yüzyılın ikinci yarısında Erzurum'da vaizlik yaparken dönemin Erzurum Beylerbeyi Köprülü Fazıl Ahmet Paşa ile tanışmış Fazıl Ahmet Paşa Vâni Efendi'ye büyük hürmet ve değer vermiştir. Köprülü Fazıl Ahmet Paşa daha sonra Sadrazam olduktan sonra Vâni Efendi'yi İstanbul'a çağırarak kendisini himaye ederek Hünkâr Vaizliği ve Hâce-i Sultanlık görevlerine getirmiştir (Pazarbaşı, 1997, s. 23). Vâni efendi daha sonra 1664 yılında Yeni Camii kürsü vaizliğine akabinde Sultan IV. Mehmed'in hocalığına tayin edilmiştir. Sonrasında ise Sultan Şahzade Mustafa'nın hocalığı görevini üstlenmiştir. Pazarbaşı'nın Uşşakzade'den aktardığına göre Köprülü Fazıl Ahmet Paşa Erzurum'a Beylerbeyi olarak nasb edildiğinde Vâni efendinin Erzurumdaki bütün ilim adamlarının gelmesine rağmen kendisinin orada olmadığını görünce. Vâni Efendiye karşı büyük bir kızgınlık ve öfke olduğundan bahisler onu cezalandırmaya karar verdiğini belirtmektedir (Pazarbaşı, 1997, s. 27). Ancak daha sonra ikinci gün Vâni efendinin kendisini ziyarete geldiğinde şeyhin

Ni'me'l-emîru alâ bâbil'l-fakir

Ve bi'se'l-fakîru alâ bâbi'l-emir (Pazarbaşı, 1997, s. 27)

Fakirin kapısındaki amir ne güzel/Amirin kapısındaki fakir ne kötü" dediğini belirtmektedir. Vâni Mehmed efendi'ye atfen söylenen bu söz esasında Osmanlı aydını ile siyaset kurumu arasındaki ilişkinin varlığını işaret eden bir ifadedir. Pazarbaşı'nın Uşşakzadeden aktardığı bu sözü Vâni efendinin söyleyip söylemediği ispatlanması mümkün olmasa da Vâni'nin yaşadığı yüzyıl ulema sınıfı bakımından en fazla dejenerasyonun yaşandığı bir dönemdir. Ulema sınıfına mensup medrese erbabında siyaset kurumunun neredeyse aracı haline geldiği bir yüzyıldır. Bu dönemde bu grubun içindeki kadı ve müderrislerin servetleri ve güçleri artmıştı (Yerasimos, 2000, s. 420). Bu nedenle amirin önünde eğilmeyen bağımsız alim tipinin öyle kolay bulunmadığı bir dönem olduğunu söyleyebiliriz. Zaten Vâni Mehmed Efendi siyasetin dolayısıyla saltanatın gözdesi ve onun himayesinin gölgesindeki konumu Vâni Mehmed Efendi'yi XVII. yüzyılda pek çok tartışmanın polemik konusu haline getirmiştir. Özellikle Sebataycılık meselesi ve Sabatay Sevi'nin Vâni Mehmed Efendi tarafından yargılanma meselesi, kripto Yahudilikle ilgili tartışmalarda Vâni Mehmet Efendi ismi tartışmaların odağını oluşturmuştur. Vâni Mehmed Efendi'nin tartışma ve gerilime yol açtığı diğer konu ise XVII. yüzyılda Kadızadeler geleneğinin temsilcisi olarak Mevlevi Halveti ve Bektaşî'leri bidatlıkla suçlayıp Allah'a şirk koşmakla suçlaması ve bazı Halveti ve Bektaşî tekkelerini padişah nezdindeki nüfuzunu kullanarak kapatmasına aracılık etmesinden kaynaklanmıştır.

Birçok metinde Vankulu Mehmed Efendi ile Vâni Mehmet Efendi'nin isimleri bir birine karıştırılmaktadır. Hatta Üstüvânî Mehmet Efendi ismiyle medreselerde ayakta durup sütunlara yaslanarak ders verdiği için Üstüvânî Mehmed Efendi lakabını alan bir başka Kadızadeler mensup medrese erbabıyla karıştırılmaktadır. Üstvane Mehmed Efendi ise Vâni Mehmed Efendi ile aynı dönem yaşamış olup aynı geleneği sahip bir başka medrese erbabıdır. Vâni Mehmed Efendi'nin sıklıkla karıştırıldığı bir başka isim ise Van Kulu lügâtının yazarı yine Van'lı olan Vankulu Mehmed Efendidir. Vankulu Mehmed Efendi Vâni Mehmed Efendi'nin hemşehrisi ve adaşı olmasına rağmen Vankulu Mehmed Efendi XVI. yüzyılda yaşamış Mekke kadılığı yapmış Cevheri'nin Arapça sözlüğünü Türkçeye çeviren Vankulu Lügati 'ni yazan kişidir. Vâni Mehmed Efendi ise XVII. yüzyılda yaşamış Vankulu Mehmed Efendi'nin çağdaşı değildir. Bu iki isim sadece oryantalistler tarafından değil Türk yazarlar tarafından da zaman zaman karıştırılmaktadır.

Vâni Efendi İbni Nuh'un aktardığına göre 1650 tarihinde Müceddid-i dini Ahmedi Vâni Mehmed Efendi âlemde seyahat ve şöhretinden sonra tekrar Van'a geldi çok bidatler ref etti. Lakin ehli fesadın cevrenden hazm etmeyip İstanbul'a döndüğünü belirtmektedir. (İbni Nuh, 2004, s. 56).

Bir dönemin zihniyeti toplumsal iklimin çoklu ilişkileri içinde uzun soluklu süreler içinde şekillenir. Bu nedenle dönemin hâkim zihniyetini analiz ederken sadece gündelik tartışmalar ve kişisel suçlamaları dikkate almak bir zihniyeti tanımlamak için yeterli bilgi sunmaz. Bir dönemin zihniyeti insan ömrüne oranla daha uzun süreler içinde şekillenmiş kolektif düşünce ve tutumların kurumsallaşmış biçimleridir. Bu tutumların ve davranışların dünyayı eşyayı hayatı kavrama biçimi dönemin ekonomik toplumsal ve siyasal iklimi göz önünde bulundurularak değerlendirilebilir. Bu nedenle Vâni Mehmed Efendi'nin yaşadığı yüzyılın ekonomik toplumsal ve siyasal koşulları içine Vâni Efendi'nin biyografisini yerleştirmeden önce bu yüzyılın özelliklerin açıklamakta yarar var.

2.1 Ulema Sınıfı ve Vâni Mehmed Efendi

XVII. yüzyılda Osmanlı toplumunun bütün yapılarında olduğu gibi ulema sınıfı da bozulma ve çözülmeden payını aldı. Ulema sınıfında her türlü rüşvet iltimas ilmiye sınıfına ait makamlara getirilen insanlarda ehliyet liyakat ölçülerinin göz ardı edildiği bir dönemdi. Hazineye gelir kazandırmak için devletin mansıplarının parayla satılması hatta kadılikların ve mahkeme mansıplarının satılması ulema sınıfı içinde görülen olaylardı. Beşik uleması tabirinin bu dönemde ortaya çıkması tesadüf değildi. Nitekim Koçibey ülemâ sınıfında meydana gelen bozulmayı şöyle ifade ediyordu. 1594 senesinden beri düzen ve dirlik bozularak daha önce şeyhülislâm olan Sunullah Efendi, birkaç kez görevden alındı. Kazaskerler bile sık sık görevden alındığı için onların yerine gelenler görevden alınma korkusuna düşüp dalkavukluk yapmaya mecbur kaldılar. Padişah huzurunda doğruyu söylemez oldular. Herkesin hatırını hoş tutmaya önem verir oldular. Giderek her işe nüfuz ve hatır karışmakta ve her işe göz yumarak liyakat ve hak sahibi olmayanlara aşırı mevkiler verilip eski nizam bozuldu. Koçibey, az zamanda emeksiz zahmetsiz müderris ve kadı olup ilim sahası cahillerle dolduğunu dönemin padişahına şikâyet ediyordu (Koçibey, 1972, s. 28). Yine XVII. yüzyılın uleması hakkında Ali Ayni da bu yönde şikâyette bulunuyordu "Bu bir asırdır ki ulema ve meşayih bunda muamelece ve gayrılar harami oldular diyerek çoğunun takrir esnasında halt söylediğini ve her makama henüz mürid olmayanların şeyh olduğunu birçok mukallit ve sahtekâr adamların başlarına bir külâh ve arkaların birer aba geçirerek şeyh ve derviş kıyafetinde halkı iğfal ve idlâlden geri durmadıklarını söylüyordu. (Ayni, 1944, s. 8).

Osmanlı toplum yapısı içinde Batı'da olduğu gibi toplumsal sınıfları birbirinden ayıran kalın çizgiler yoktu. Fakat devletin merkezi örgütlenmesi içinde hiyerarşilendirilmiş statü ve rol gruplarında meydana gelen bozulmanın devlet toplum ilişkileri bakımından iç içe geçmiş bir yapıya sahipti. Bu nedenle toplumun üretim mekanizmasında ve devletin yönetim mekanizmasında meydana gelen krizler toplumun bütün yapısına sirayet etmekteydi.

Osmanlı devletinde toplumsal yapının Batıdan farklı olarak siyasal, iktisadi, kültürel ve dinsel rolleri geniş bir sınıf olan mesleki, dinsel Şeriatın hemen bütün cemaat işlerine yayılması toplumun devamı için vakıfların tekkelerin sınıfların iç içe geçmesini sağlıyordu. Bu himaye ağları farklı gruptan insanları bir tekkede bir mahallede zaviyede birleştiriyordu (Mardin, 1986, s.93).

Buna karşın Avrupa kentlerinde toplum çok daha kesin sınıf yapılarına sahipti. Feodal aristokrasinin bakiyesi yapılar kültürel ve soya dayalı yapılar iktisadi keskin ayrımlar toplumsal sınıfları en belirgin özellikleriydi. Aristokrasi kendi sınıfsal meşguliyet ve gelenekleri içinde tamamen ayrı bir yapıya sahipti. Burjuvazi ise orta sınıfın temsilcisi olarak yeni yükselen seküler ideolojisiyle farklı bir sınıf yapısına sahipti.

XVII. yüzyılda Batı'da Rönesans tan itibaren, Avrupa'da tarihsel bir kategori olarak varlık bulan bağımsız aydın kategorisi siyasal iktidardan bağımsız kritik düşünceye sahip devletin dışında özerk bir grubu oluşturmaktaydı (Stoedjik, 1987, s. 4). Bu nedenle ilmiye sınıfının hakikati savunması ancak iktidarla arasında uygun bir mesafenin olmasını gerektirir. Bu mesafe Batı'daki gibi özerk ve özgün tarihsel eşik olarak oluşmadığı için Osmanlı'da ulema sınıfının devletle olan ilişkisi hiyerarşik yapı içinde bürokratik bir aygıtla dönüştü. Klasik dönemde bu kurum devlet ve siyaset kurumuyla görel bir mesafesi varken Kanuni Süleyman döneminde bu mesafe gittikçe yakınlaşmadan dolayı kapanarak ulema-ı rüsum sıfatını kazanarak devletin bürokratik bir aygıtına dönüştü. XVII. yüzyılda ulema sınıfına dahil olacıklarda elhliyet ve liyakat ölçüleri yerine iltimas, imtiyaz ve himaye ağları belirleyici oldu. içinde belirlenmeye başladı.

Bu nedenle Osmanlı Devletinde XVII. yüzyılda ekonomik ve toplumsal krizin en derin etkisi ulema sınıfında da görülmeye başladı. Osmanlı uleması XVII. yüzyıldan itibaren giderek artan toplumsal düzensizlikler karşısında geleneksel düşüncenin temel refleksi ile önünde bulunduğu sorunları çözmek için bakışlarını arka tarafa yani tarihe yönelerek kanun-i kadime çevirerek çözme anlayışındaydı. Bu düşünce biçimi Fatih Sultan Mehmed'le Kanuni Sultan Süleyman arasındaki dönemi adeta dondurmuşlardı. Bu dönemde Ebusuud Efendi ile başlayan şeyhülislâmlık sunni fıkıhı resmi ideoloji olarak egemen hale getirdi. Böylece ulema sınıfı XVI. yüzyıldan sonra devlete tabi hiyerarşik bir aygıt haline dönüştü. (Karpas, 1996, s. 8).

Ulema sınıfının içinde bulunduğu yozlaşmanın en çarpıcı örneğini Koçi Bey'in risalesi ile Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın Nasihatnamesinde görüyoruz (Sarımehmet Paşa, 1987, s. 94). Her iki eserde de tımar sisteminin nasıl bozulduğunu rüşvetin

yolsuzluğun gösteriş tutkusunun azl edilmenin nasıl yaygınlaştığını devletin çöküş alametlerini uzun uzun anlatmaktadır (Koçibey, 1972, s. 71). Osmanlı toplumunda ulema günlük yaşam yolunu yani şeriatı, mutasavvıflar ise mistik hayat yolunu yâni tarikatin seyri sülukunu öğretmekteydiler. Medreselerde ise ulema sınıfı gündelik hayatın zahiri tarafıyla ilgili düzenleme ve pratiklerin uygulanmasında öğretilmesinde görev ifa ederek Peygamberin nübüvvetine önem veriyorlardı. Tasavvuf ehli ise bâtını bilgiye önem verdikleri için peygamberin velayet yanıyla ilgileniyorlardı (Hudgson, 1993, s. 346). Buna karşın aynı yüzyılda Avrupa'da XVII. yüzyılda bilim alanında başlayan yeni gelişmeler paradigma değişimleri skolastik dünya ve evren kavrayışının yerine bilimsel Kartezyen aklın ilkelerini kozmolojiden matematiğe fiziğe kadar değişim evresine girmişti. Matematik Geometri aritmetik gibi akılcı ve kavrayış ve muhakeme gücünü geliştiren disiplinler diğer ilimlerin temellerini de sarsarak yeni bir idrak çerçevesi oluşturmuştu. (Gökalp, 2006, s. 272). Bu dönemin bir başka özelliği ise medrese ile tekke arasındaki çatışma ve gerilimin yoğun olmasıydı. Bu dönem Osmanlı'da mistik düşüncenin ve tekkelerin yaygınlaşmaya başladığı bir dönemdi. Ülgener XVII. yüzyılı dünya işlerinden el etek çekip kapanma döneminin ortalama ideal tipi ibni vakt (vaktin çocuğu) geleceği düşünmeyen sadece içinde bulunduğu zamana dikkate alıp günü gün eden bu tipin ethosunun dönemin zihniyetini yansıttığını ifade etmekteydi (Ülgener, 1991, s. 54). Bu kriz ve kaosun egemen olduğu yüzyılda medresenin zahidi ile tekkelerin sufisi arasındaki çatışma dönemin nesir ve nazımlarında sıklıkla görülen bir durumdur. Bu gerilim ve çatışmanın bir tarafında medresenin resmi formel soğuk yüzüyle devleti temsil ederken, tekke ve zaviyeler daha esnek daha ılımlı daha yumuşak biçimiyle halk İslamının yüzünü temsil ediyordu. Sufi-zahid çatışmasının bir örneği de Vâñî Mehmed Efendi ile Tasavvuf ehli Niyazi Mısri arasındaki gerilimdi. Bu çatışmada medresenin ortodoks katı zihniyetinin temsilcisi olarak Vâñî Efendi Niyazi Mısri'yi bidatlıkla Allah'a şirk koşmakla suçlayarak on yedi yıl Limni adasına sürgüne gönderilmesine neden olmuştu (Aşkar, 2004, s. 67). Tekkeler ile medrese uleması arasındaki bu çatışma genellikle bidatlık mühlidlik gibi suçlamalarla doluydu. Tasavvuf ve Tekke mensupları ise resmi medrese ulemasını batıl ve ortodokslukla taassupla ve dünya malına olan rağbetleriyle suçlamaktaydı. Dogmatizm ve taassub medreselerde kural haline gelmişti. Çünkü dönemin medrese mensupları ve ulemasının bilgi dünyası klasik öğretilerle sınırlıydı. Medresenin skolastik bilgisinin dışında yeni bilgiyle yeni dönemin şartlarını yorumlayacak açık zihinli mensupları da küfürle suçlanıp dışlanmaktaydı. Gerek kurum düzeyinde olsun gerekse bireysel olsun. İnsan bildiği kadarıyla düşünebilir düşündüğü kadar bilebilir. XVII. yüzyılda Sufi-Zahid çatışmasının ve geriliminin en somut örneği Tasavvuf ve tekkeleri temsil eden Niyazi Mısri ile Medresenin Ortodoks sert normatif formel biçimini temsil Eden Vâñî arasındaki gerilimdi. Vâñî Mehmed Efendi padişah nezdindeki himayesini kullanarak Halveti ve birçok Bektaşî tekkesini kapatmasıyla bu gerilimi daha keskin hale getirdi.

Niyazi Mısri divanında Vâñî Mehmed Efendi'ye atfen yazmış olduğu şiirinde Vâñî efendiyi kötü namı Yezid ve hahama benzeterek onun ölümüyle Van kalesinin alındığını batılın ortadan kalktığını dinden çıkmış Bel'am olduğunu Vâñî efendinin ölümüyle Hakkın varlığının egemen olduğunu dile getirmekteydi

Yezîd-i bed-nâm idi, ilimde haham idi,

İt idi Bel'am idi taşra dili salındı

Zevâle gün salındı, kal'a-i Vân alındı,

Batıl vücûd dolandı, vücûd-ı Hak bulundu(Mısri, 1998, s. 32).

Niyazi Mısri'nin bu divanında olduğu gibi dönemin pek çok layihalarında sufi-zahid çatışmasının izlerini takip etmek mümkündür. Özellikle Koçi Beyin risalesinde Defterdar Sarı Mehmet'in layihasında buna paralel eleştiriler yapılarak padişah ve devlet yöneticilerine yapılan nasihatnamelerde bu konu dönemin ilim adamları tarafından üzerinde dikkat çekildiği konulardan biridir. XVII. yüzyılda ilmiye sınıfının içinde bulunduğu çözülme ve inkıraz sadece dönemin nasihatnamelerinde ve layihalarında değil dönemin nazım eserlerinde de dile getirilmekteydi. Özellikle Medrese ile Tekke arasındaki gerilim sufi-zahid çatışması dönemin bütün şairlerin şiirlerinde başlıca temayı oluşturmaydı. Bu gerilim esasında XVI. yüzyılın sonundan başlayarak XVII. yüzyıl boyunca devam eden Kadızadeler ve Sivasiler arasındaki gerilim ve tartışmaların Vâñî Mehmed Efendi ile Niyazi Mısri arasındaki tartışmaya yansımış biçimiydi.

Bu gerilimin bir başka tezahür biçimi ise Fıkıhçılar ile Tasavvuf mensupları arasındaki çatışmalardı. Tartışma konuları arasında Kadızadelerin cami minarelerinin bidat olduğunu ve minarelerin yıkılması gerektiğini öne sürmeleriyle beraber medreselerde matematik dersinin verilmemesi gerektiğini iddia etmeleri de yer almaktadır. Buna ek olarak, ezanın makamla okunmasının günah olup olmadığı, zikirde deveranın semanın günah olup olmadığı ve zikrin açık veya gizli mi yapılması gerektiği gibi konular da tartışmaların öznesi olmuştur. Ayrıca bu tartışmalar sonucunda kabir ziyaretleri gibi halk inancına ait uygulamalara dair konuların padişah marifetiyle yasaklanması esasında fıkıhın ve nasın akılcı taraflarına evrilecek bir tutumdan öte dar ve sığ bir taassubu meşrulaştıran uygulamalardı (Aşkar, 2004, s. 30). Zühd ehlinin tekkelerin bu halk nezdindeki pratiklerine karşı çıkması İslami pratiklerin akılcı temelden hareket edilmesi beklentisinden kaynaklanmıyordu. Aksine tekke ve tasavvuf erbabının halk nezdinde daha meşru ve geniş kabul görmesini sindirememelerinden kaynaklanmaktaydı. Halkın

geniş kesimleri nezdinde tasavvuf erbabının meşruiyeti daha yaygındı. Nitekim Kâtip Çelebi dönemin medrese mensupları ile Tasavvuf erbabı arasındaki bu tartışmanın erbab-ı hamakat arasındaki bir tartışma ve cedelleşme olduğunu mezhep taassubu derdine düşmüş kuru kavgadan başlayarak birbirlerini öldürme derecesine vardığını ifade ediyor ve bu tartışmanın her iki tarafının da bataklıkta güreş attığını ifade ediyordu (Aşkar, 2004, s. 44). XVII. yüzyılda Kadızadeler ile Tasavvuf erbabı arasındaki gerilim ve çatışma Niyazi Mısri'nin hususen Vâni Mehmed Efendi'ye atfen yazmış olduğu bu dörtlüklerde de görünmektedir. Niyazi Mısri Kadızade vaizlerin kürsüdeki tavırların ve psikolojilerini şiirlerinde dönemin ruhunu ve zihniyetini yansıtmaya bakımdan aşağıya alıyorum.

Bugün bir meclise vardım oturmuş pend ider vaiz

Okur açmış kitabını bu halkı ağlatır vaiz

İki bölmüş cihan halkın birini cennete salmış

Eliyle kürsüden biri tamuya sarkıtır vaiz (Erdoğan, 2019, s. 23).

Niyazi-i Mısri'nin manzum olarak tasvir ettiği bu vaiz psikolojisi içinde vaaz eden Kadızadelerin zihniyeti, gerçekten dinden uzaklaştırıcı ve saldırgan bir tavır sergilemektedir. Medresenin soğuk ve formel yüzünün tekkeler ve halk arasındaki karşılığı medrese erbabının yaptıkları söyledikleri arasındaki çelişkiler pek çok dönemin nazım ve nesrinde sarkastik bir biçimde yer almıştır. XVII. yüzyılda sultanın nüfuzunun gölgesinde tasavvuf ve tekkelerin mühlidlikle suçlanıp kapatılması özellikle Niyazi Mısri'nin mensup olduğu Halvetilik tekkesi ve Melamilik ve Mevleviler üzerinde büyük bir baskı oluşturmuş bu tekkelerin bir kısmı bu yüzyılda şer ve mühlidlik merkezleri haline geldiği iddiasıyla kapatılmıştı (Aşkar, 2004, s. 169). Yine bu dönemde medrese erbabının dini taassubunun bir başka örneği, Vâni Mehmed Efendi'nin kahvelerin kapatılması ile ilgili bir risale yazıp padişaha sunarak kahvelerin kapatılmasını sağlamasıdır. (Pazarbaşı, 1997, s. 54). XVII. yüzyılda Kadızadeler ve Tekke mensupları arasındaki bu tartışma sadece dini bakımdan değil esasında bizzat din kurumunun iki taraf arasında nasıl bir biçime dönüştüğü göz önünde bulundurulursa, Kadızadeler'in taassubu kadar tekkelerin büyük ölçüde bu yozlaşmadan payını aldığını göstermektedir. Zaten toplumsal dejenerasyon döneminde dini kurumların yozlaşmasında din bu yozlaşmanın nedeni değil sonucudur. Başka bir ifadeyle inkıraz dönemlerinde toplumsal yozlaşma döngüsel bir lojik ilkesi üzerinde işler. Toplumsal bir yozlaşma varsa tekkeleri bunun dışında tutmak mümkün değildir. Tarihsel olarak kriz dönemlerinde ahlaki gevşemeler kuralsızlık düzensizlik toplumun bütün kesimlerinde görünür. Zaten Kâtip Çelebi iki tarafında taassup içinde bulunduğunu ifade ediyordu. Bu nedenle bu dönemde, alabildiğine yoğunlaşan sufi-zahid mücadelesi, her ne kadar bazı ileri gelen kişilerin şahsında tezahür ediyorsa da, kanaatimizce, bu mücadelelerin sebepleri, sadece bu kişilerin kişisel güç ve otoritelerine bağlanamaz. (Aşkar, 2004, s. 77).

Nitekim o dönemin en önemi Divan Şairlerinden biri olan Nevi'zâde Âtayî ilmiye sınıfının içinde bulunduğu durumu şu dörtlükle gözler önüne sermekteydi.

Mekteb ü medrese vîrân oldı

Kahveler mekteb-i irfan oldı

Mansıba ilm iken evvel miyâr

Şart-ı vâkıf gibi cehl oldı medâr. (Nevizade, 1998).

Osmanlı'nın klasik döneminde ilmin ve feyzin kaynağı olan medreselerin içe kapanmasına karşın Avrupa'da XVII. Yüzyıl bilimsel gelişmelerin ve paradigma değişimlerin meydana geldiği yüzyıldı. Gelişme döneminde her feyzin kaynağı medreselerdi. Bilge insanlar Batı ve Doğu'da yetişmiş olmasına rağmen Enbiya Doğu'da zuhur etmişti. Hayatın mutluluğu uhrevi amaçları takip etmek Doğu medeniyetinde ilmin esaslarını oluşturmaktaydı (Gökâl, 1976, s.79). Bu yüzyılda akılcı rasyonel bilgi yerine esatir ve hurafeler medreselerde hâkim olmaya başlamıştı. Hatta hazinenin açık vermesi üzerine Sultan Ahmet camiinde dualar okunması üzerine Koçibey bunun duayla çözülecek bir sorun olmadığını akıl hesap kitap işi olduğunu belirtiyordu (Koçibey, 1970, s. 93). Sağlam dini bilginin çoğalıp yayılmadıkça sağlam bir temel üzerine inşa edilemeyeceğini belirtiyordu. Bu nedenle araştırmacılar, ilim adamlarının eğitim kurumları olan medreselerin ciddi bir araştırma merkezi haline gelmesiyle halkın feyizli bir dini ve toplumsal eğitim almasının ancak bu yöntemle mümkün olduğunu savunur. Osmanlı'nın uğramış olduğu duraklamanın ve bozulmanın nedenlerin medreselerin bozulmasından kaynaklandığını ifade eder.

Medreselerde sadece şerhler ve kısa bölük pörçük metinlerden eğitim yapılmaktaydı. Eğitimde yapılacak biçimsel değişikliklerin yanında eğitimin ruhunu yenileyecek bir reform gerekliliğini anlayacak, kavrayacak açık zihinden uzaktı. Nitekim Gökâl Medreselerde her bilimin kurucu kuramcılarının olduğunu bir bilim disiplininde araştırmacı olmak için öncelikle bu kurucu düşünce adamları bilmek gerektiğini belirtir. Eğitim kurumlarında sadece bunların şerhlerinin, ta'liklerinin tahsil

edildiği kuram sahiplerinin birincil kaynaklarına müracaat edilmediğini belirtmektedir. Metin şerhlerini ezberleyenlerin malumat sahibi olabileceklerini fakat âlim olamayacaklarını belirtir (Gökalp, 1976, s.80). Medreselerin ilmiye sınıfının bozulmasının nedenlerinden birinin Kanuni Sultan Süleyman'ın hocası Dalaylı Hayreddin Evhad'ın (ölümü 1543) çıkartmış olduğu "Hocazadeler Kanunu" olduğu ileri sürülmektedir. Bu Kanun, padişah hocalarının oğullarının ilk anda dahili medreselere tayin edilmelerinin kanun haline getirilmesidir. İkinci olarak da bu uygulama daha sonra mevali denen, yüksek mevleviyet derecesine çıkan kadıların ve âlimlerin oğullarına imtiyaz ve iltimas sağlanarak bu yasanın teşmil edilmesiyle ulema sınıfının bürokratik ve siyasi bir kurum haline gelmesine neden oldu (Atay, 1983, s. 156). Bu uygulama daha sonraki yüzyıllarda mansıp yoluyla beşik ulemasının oluşmasına neden oldu. Böylece ilmiye sınıfına ait derece ve mevkiiler kendi oğullarına, akrabalarına veraset yoluyla aktarıldı. Bu geleneğin bir uzantısı olarak Vâñî Efendi de padişah nezdindeki nüfuzunu kullanarak kendi oğullarını ve damatlarını ulema sınıfının yüksek mevkilerine tayin ve nasp edilmesini sağladı. Padişah hocalığı sıfatını kullanarak bazı iltimas ve haksız uygulamaların yolunu açtı. Nitekim Vâñî Mehmed Efendi'nin padişah nezdindeki nüfuzunu kullanarak Mevlevî Halveti dergâhlarını kapatması ayrıca Bektaşilere ait Babaeski'deki Kanberbaba dergâhını yıktırması pek çok tasavvuf ehlinin öfkesine neden olmuştu. Ayrıca Vâñî Efendi'nin damadı Feyzullah Efendi'ye karşı ulemâ arasında zaten mevcut olan hoşnutsuzluk, halk arasında da rahatsızlığa yol açtığı için Feyzullah Efendi Edirne vakasına neden olmuştu. Tekke ve tasavvuf ehlinin bu rahatsızlığı isyana dönüşmüş Feyzullah Efendi'nin dört oğlu Edirne'de öldürülmüşü (Severcan, 1998, s. 23).

2.2 Vâñî Mehmed Efendi'nin Zülkarneyn Tefsiri

Kur'an-ı Kerim'de Zülkarneyn kıssasında bozguncu kavim olarak tanımlanan Ye'cüc ve Me'cüc' kavminin Arap müfessirler tarafından Türk'lere izafe edilmesine karşı, Vâñî Efendi bu kavmin Türk kavmi olmadığı, bunun aksine Yecüc ve Mecüc kavmine karşı setin inşasında Zülkarneyn'e yardım eden kavmin Türk kavmi olduğunu ileri sürmüştür. Bu tefsir, Arap müfessirlere karşı bir yanıt olduğu kadar dönemin ulemasının iktidarla olan politik bağımın da bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de Yecüc Mecüc kavminin hangi zamana ve hangi kavme mensup olduğu belirtilmemesine rağmen bu tarihsel yorumlar müfessirlerin yaşadıkları çağın siyasi iklimlerini ve eğilimlerini taşımaktadır (Pazarbaşı, 1997, s. 188). Vâñî Efendi bu yorumunu bir adım daha ileri götürerek Zülkarneyn'in Oğuz Han olabileceği şeklinde bir varsayımdan söz eder (Pazarbaşı, 1999, s.189). Oysa Kur'an-ı Kerim'in nüzülü sırasında ya da ondan önceki dünya toplumunda bugünkü gibi bütünlüklü millet ve devlet yapıları yoktu. Daha çok kabile klan kavim düzeyindeki topluluk ve toplum yapılarından oluşan bir dönemde her kavim kendini meşrulaştırmak için kahramanlıklarını Kur'an-ı Kerim'in kıssaları üzerine inşa etmiş olsaydı Kur'an politika kitabına dönüşürdü. Erdoğan Pazarbaşı'nın ayrıntılı çalışmasından sonra Ahsen Batur tarafından yapılan Arâis'ul Kur'an çevirinin ön sözünde bahsedilen, 1967'lı yıllarda Hüseyin Nihal Atsız'ın bu eserin çevirisinin İslam Enstitüsü'ndeki Türkçü ve milliyetçi gençler tarafından yapılmasını istemesi konunun Türk düşüncesi etrafında önemini vurgulamaktadır (Vâñî Mehmed Efendi, 2020, s. 4). Vâñî Efendi'nin bu yorumu tefsir ilmi bakımından Kur'an'ın sistematığı içinde önem arz etmese de tarihsel bir yorumdur. Bu bakımdan epistemolojik olarak bir şeyin kendisi ile o şey hakkında söylenen şeylerin tarihini birbirinden ayırt ederek konuya yaklaşmak yöntemsel bir gerekliliktir. Vâñî Mehmed Efendi'nin bu yorumu sadece tarihsel bakımdan değerlendirilebilir. Bu nedenle Pazarbaşı'nın vurguladığı gibi bu tefsiri sadece Türk müfessirleri arasında Vâñî Efendiye özgün bir tutum sağlaması bakımından farklıdır (Pazarbaşı, 1997, s.212). Ayrıca Vâñî Efendi'nin Tevbe süresinin 38. ve 39. ayetlerine " Ey inananlar, size ne oldu ki Allah yolunda savaşa çıkın dendiği zaman yere çöküp kaldınız. Ahireti bırakıp dünya hayatına mı razı oldunuz. Oysa dünya hayatının geçimi ahirete göre pek az bir şeydir. Çıkmazsanız, Allah size can yakıcı azabla azab eder ve yerinize başka bir millet getirir. Ona bir şey de yapamazsınız Allah her şeye kadirdir"(Tevbe Suresi 38. 39). getirdiği yorumda ayette geçen savaşa gitmeyenlerin yerine gelecek kavmin Arap kavmine benzemeyen Türkler olduğunu söyler. Vâñî Efendi'nin bu yorumu Celal Kırca'ya göre Kur'an-ı Kerim'de geleneksel tefsirden farklı yeni bir yorum anlayışı getirdiğini belirtmektedir (Kırca, 1998, s.33). Ancak bu yorumun tefsir metodu hakkında bir şey söylemek bizim formasyonumuzu aşan bir konudur. Fakat bu yorumun politik bir yorum olduğunu dönemin ulum-u rüsuma sınıfının siyaset kurumuyla ne kadar iç içe geçtiğinin karinesi olarak değerlendirmek mümkündür. Ayrıca Vâñî Mehmed Efendi' velayet kurumunu ancak nebavette nisbetle bir anlamı olduğunu savunur.

2.3 Vâñî Mehmed Efendinin Dünyalıkları

Mefail Hızlı'nın Bursa Şeriye sicillerindeki kayıtlarına göre Vâñî Efendi'nin terekesi ve dünyalıklarının dönemin ekonomik buhranlarına rağmen çok yüksek meblağlara ulaştığı görülmektedir. Osmanlı şeriye sicillerindeki tereke kayıtları mahkemenin görevlendirdiği görevli huzurunda tek tek kayıt altına alındığı için maddi servet ve birikimi anlamak için sağlam belge niteliğindedir. Vâñî Mehmed Efendi'nin ölümünden 45 gün sonra tutulan bu kayıt 24 Zilhicce 1096/21 Kasım 1685 de sicile kayd edilen bu terekede geride Şeyh Mustafa Efendi'nin kızı Emetü'l-Cebbar adında bir hanımı kalmıştı. Sekiz erkek çocuğu dört kızından söz edilmiş ayrıca değişik milletlere mensup toplam yedi cariyesinin bulunduğu sicile işlenmiştir. Vâñî efendiye ait 170 kalemden fazla eşyanın gösterildiği tereke kaydına göre Vâñî Mehmed Efendi'nin mal varlığı 6.137 kuruş idi ki bu meblağ yaşadığı dönem için oldukça yüksek bir ekonomik düzeye sahip olduğunun göstergesi sayılabilir (Hızlı, 2009, s. 26). Vâñî Mehmed

Efendi'nin bu dünyalıklarının çokluğu yanında düşmanlarının da sayısının çok olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim gerek Sabataycılar hakkındaki fetvası Sebatai Sevi'yi yargılaması ayrıca Babaeski de Bektaşî tekkelerini yıktırması, birçok Mevlevî ve Halvetî tekkesini kapattırması nedeniyle halk arasında kendisine karşı birikmiş bir öfkenin olduğu açıktır. Nitekim torunlarının Babaeski yolunda bazı isyancı gruplar tarafından öldürülmesinin de bu birikmiş muhalefetle ilgili olduğu söylenebilir (Pazarbaşı, 1997, s. 76). Vâñî Mehmed Efendi'yi vakıf kurumları üzerinden geçinen mürtezika olarak tanımlamak mümkün olmasa bile Vâñî efendinin vakıf ve akarlarının gerek Bursa'da gerek İstanbul'da pek çok köyün arazisinin Vâñî efendinin vakıflarına bağlandığı tarihi belgelerle mukayettir (Hızlı, 2009, s. 28). Mürtezika sınıfı Osmanlı vakıf ve maliye tarihi içinde kullanılan bir terim olmakla beraber Mustafa Akdağ, bu sınıfı emeksiz ve zahmetsiz yiyiciler sınıfı olarak, sultanın manevi itibarını ve meşruiyetini canlı tutmak amacıyla duagulukdan (dua yapanlardan) oluşmuş, şehirlerde oturan tüketici bir sınıf olarak tanımlamaktadır.

2.4. Bir Servet Kazanma Aracı Olarak Vakıflar ve Mürtezika Sınıfı

Mürtezika sınıfı vakıf ve dini kurumlarda duaguluk ve vakıf hizmetlerini yerine getirenlere verilen bir isimdi. Ancak bu grup daha sonra XVII. yüzyılda ekonomik ve toplumsal düzenin bozulmasıyla dini kurumlar üzerinden kendi şahsi mal ve servetlerini vakıflar aracılığıyla hem artırmışlar hem de vakıfların toplumsal meşruiyetinden yararlanarak mal ve servetlerini müsadere eden kurtarmak için kullanmışlardı. Mustafa Akdağ mürtezika sınıfını şehirlerde oturan dini kurumlar üzerinden rızıklanan emeksiz ve zahmetsiz yiyiciler sınıfı olarak tanımlamaktadır. Mürtezika sınıfının dini amaçlı yardım duygusunun kurumsallaşarak nasıl kişisel ekonomik bir iktidar alanı haline geldiğini anlatmaktadır (Akdağ, 1995, s. 160). Osmanlı mülkiyet rejiminde esas kural olan Mirî Arazî Rejimidir. Ancak mirî arazi rejiminin yanında Evkaf Mülkiyeti şahıs mülkiyeti olmayıp tüzel bir kişilik olarak vakıf toplumsal sorunları çözmek için adaleti sağlayacak sosyal ahlaki dini bir fonksiyona sahip özerk kurumlardır. Osmanlı ekonomik ve toplumsal sistemi içinde vakıflar kâr ve çıkar gütmeksizin toplumsal adaleti sağlamak amacıyla toplumun madun kesimlerine yardımcı amaçlayan kurumlardı. Ancak zamanla bozulup servet ve mülkiyet biriktirmenin aracı haline dönüşen vakıflar da yok değildi. Bu kurumların bir kısmı vergiden muaf oldukları için zamanla vergi kaçırmak ve servet biriktirmenin dolaylı araçları haline geldiler. Vakıfların oluşmasında şahsi ve ailevi düşüncelerin ve servetin müsadere eden korunması amacının önemli olduğu görüşü vardır. Vakıflar bazı mütekit ve duacıların vazife denen maaşların ödemekle yükümlüydüler. Vakıf reayası da bazı avârız vergilerine tabiydiler (Tabakoğlu, 2004, s.205). Bu gibi işlemler merkezi hazinenin yükünü hafifletirken zamanla mürtezika ve duaguların kişisel servetlerini artırmanın aracı haline de gelebiliyorlardı. XVII. yüzyılda müsadere edenlerin artmaya başlaması, nasp ve tayinlerin kısa süreli olması nedeniyle devlet bürokrasisindeki gruplar reaya iltizam üzerinden elde ettikleri gelirleri muhafaza etmek için vakıfların sayılarının artmasıyla sonuçlandı (Mardin, 1986, s.83).

Osmanlı toplumsal tarihi içinde toplumsal yarar için kurulmuş dini amaçlı vakıfların bir kısmı zamanla esas amacını yitirmişti. Önce tarikatlar, sonra vakıf ve medreseliler hayır işlemek ve dua almak amacından çıkarak kendi dünyalıklarını ün ve şanlarını artırarak tekke ve vakıf gelirlerinden faydalananların sayısı ölçsüz biçimde çoğalmıştı.

Kriz dönemlerinde sultanlar hem tarikat şeyhlerini isyanlardan vazgeçirmek hem de "velîler" ve "ermişler" i kendilerine bağlamak için tekkelere köyler, araziler ihsan ederek mürtezika sınıfının sayısını büyütmişlerdi. Mürtezika sınıfına mensup olanların sayısındaki bu artış Fatih döneminde hazine gelirlerinin eksilmesine neden olduğu için kendi amaçları dışına çıkmış pek çok vakıf bu dönemde kapatılmıştır (Akdağ, 1995, s. 90). Süfiliğin başlangıçta İslâm'ın kolonizasyonunda etkin öncü güç olmasından sonra zamanla İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte Türklerin şehir sakini haline gelmesiyle, kırdan farklı olarak kurumsallaşmış şehirli bir İslâm anlayışı oluştu. Bir taraftan şehirdeki sakinler İslâm'ı olduğu gibi kabul ederken, şehir medeniyetinin dışında kalan Türkmen aşiretleri ve bir dereceye kadar seçkinlerden olmayanlar İslâm'ın heteredoks, biçimlerini sürdürmeye devam ettiler. Bu nedenle Osmanlı devletinin kuruluş devirlerinden başlayarak, İslâm'ın heteredoks şeklini benimseyenlerle, Sunni İslâmı her tarafta egemen kılmak isteyenler arasındaki gerilim ve çekişmeler yüzyıllar boyunca devam etti. Ancak İmparatorluğun klasik devri ise bu iki tarafın uzlaştığı dönemdir (Mardin, 1986, s. 70). XVII. yüzyıla gelindiğinde bu konsensus yeniden bozulacak Sunni Ortodoks dini anlayışla halka yakın olan tarikat arasında gerilim ve tartışmalar yoğunlaşacaktı. Bu dönemde pek çok vakfın devletin vergilerinden azade dini görüntü altında müsadere eden kendini masum kılacak bir araç olarak kullanıldıkları bilinmektedir. Vakıfların çözülme devrinde kendi kuruluş amaçlarından çıktığı servet ve maddi kazanç biriktirmenin aracı haline dönüştüğü Ülgener'in çözülme devri zihniyet yapıları çalışmasından anlaşılmaktadır (Ülgener, 1997, s. 54). Vakıf ve vakıfla ilgili gelirlerle geçinen mürtezika sınıfı vakıf sistemi üzerinden servet ve çıkar edinme eğilimlerine girdikleri XVII. yüzyılda sayılarındaki hızlı artışın layihalarda şikâyet konusu olmasından anlaşılmaktadır. Örneğin XVII. yüzyılda Van'dan padişaha yazılan bir şikâyet defterinde Van'da Seyyid Ahmed adındaki sabık Van kadısının bir vakıf için almış olduğu arpa ücretleri ile ilgili olarak salyane ettiği bin kile arpanın akçesini sahibine vermediği şeri şerifin hilafına kendi üstüne geçirdiğini mühimme defterlerinde şikâyetin konusu olmuştur (Muhimme, 1610). Bu yönde XVII. yüzyıl tahrir defterlerinde Anadolu'nun ve Rumeli'nin bütün şehirlerinde yüzlerce şikâyetin ve bunlara karşı yazılan buyrukları dönemin mühimme defterlerinde görmek mümkündür. (Akdağ, 1995, s. 257).

Osmanlı vakıf sistemi içinde bir grup olarak tanımlanan mürtezika sınıfının bugünümüz içinde benzer eğilimler içinde olduğunu ifade etmek uzak tarihle yakın tarihi kısa devre yaptırmaktır. Nitekim ünlü tarihçi March Bloch insan söz konusu olduğunda geçmişte de günümüzde de insanların benzer eğilimler içinde olduğunu belirtir. Bu nedenle tarih disiplininin aslında dünün değil şimdinin bilimi olduğunu ifade eder (Bloch, 1991, s. 65). Bu eğilimler tarihsel olarak insanların dinle olan ilişkilerinde dünya, eşya ve meta karşısındaki zihinsel tutumlarında uzak ve yakın tarihte benzer eğilimler taşıdıklarını göstermektedir. Osmanlı'da XVII. yüzyıldan itibaren ekonomik bunalımın şiddetlendirici etkisinin neden olduğu iktisadi çöküntü ve malî darlık bu tür eğilimlerin doğmasına yol açmıştır. XVII. yüzyılda ekonomik ve toplumsal kriz nedeniyle medrese mensuplarının şerri şerife aykırı iş ve tasarruflarda buldukları dönemin layiha ve nasiha defterlerinde sıklıkla şikâyet edilen konulardan biriydi. İlginç olanı bu gruptaki mürtezika ve ülema sınıfı küfür haram ve israf olarak halka yasakladıklarını bizzat kendilerinin sürdürmeleriydi ve bu husus yüzlerine vurulduğu zaman, kolayca bir tevil yolu bulmalarıydı (Akdağ, 1968, s. 241-242). Akdağ'ın vurguladığı bu durumun örneklerinden biri Vâñ Mehmed Efendi'yle ilgili olarak ifade edilmektedir. Vâñ Mehmed Efendi'nin Tekke ve Tasavvufa karşı aldığı sert tutumu ve birçok Mevlevî Halvetî ve Bektaşî tekkesinin kapatılmasında fetva vermesinden dolayı Bektaşîlerin nefretini ve eleştirisini üzerine çektiği bilinen bir durumdur. Bektaşî tekkelerinin genel olarak cynic (sinik) alaycı bir tavır içinde sarkastik üslup ve tutumlarının yakıştırması mı yoksa vakia mı olduğunu tam ispat etmek mümkün olmasa da Vâñ Mehmed Efendi'nin dünyalıklarının ve cariyelerinin sayısının kendi terekesinde tescilli olduğu bir hakikattir. Naima Tarihinde Vâñ Mehmed Efendi'ye izafe edilen bir diyalogu burada belirtmekte yarar olduğunu düşünüyoruz (Naima, 1968, s. 184). Vâñ Efendinin bir gün camide vaaz verirken cemaatten birinin Vâñ efendiye hitaben sormuş olduğu soruya karşılık Vâñ efendinin verdiği cevap dönemin mürtezika ve medrese erbabının dünya, eşya ile olan ilişkilerini açıklamak bakımından önemlidir. Dünya malını ve mülkiyeti meşrulaştırarak hukuksal rejime uymuş gibi gösterip bunların benimsetilmesinde dinin ve din adamlarının önemli rolünü gösteren Vâñ Mehmed Efendi ile vaaz verdiği bir camide cemaatten biri arasındaki bu diyalog son derece manidardır. İnancın toplumsal meşruiyeti sağlamanın aracı olduğu kadar maddi iktidar ve gücün pekiştirilmesinde de çok önemli bir araç haline geldiği bütün dinlerde olduğu gibi Müslüman toplumlarda görülmektedir. Vâñ Efendinin bu örnekteki sözleri aracılığıyla mülkiyetin meşruiyetinin ideolojik olarak üretilip benimsetilmesinde dinin ve din adamlarının önemli rolünü görmek olasıdır. Vâñ Efendi, nin sarayın gözdesi olması dolayısıyla terekesinden de anlaşılacağı üzere dünyalıklarını da epey artırmıştır. İstanbul'da Anadolu Yakasında Boğaz'ın en güzel yerlerinden biri Vâñ köyü olarak bilinen semtte Vâñ Efendi'nin medrese ve camisi bulunmaktadır. Dönemin belgelerini konuşturalım. Vâñ Efendi'nin dünyalıkları o kadar bereketli, o kadar artmış ki dostlarının bile gözünden kaçmamış. Nitekim bir vaaz esnasında dostlarından biri bir gün Vâñ hocaya:

Sultanım, davayı takvada infiradinız (eşsiz olmanız) malum, lâkin tahsili dünyaya himmetiniz ve nâzik cariyelerle, lazıme-i zinet olan inci, cevahir, samur, ve sair emvâle teveccüh ile rağbetiniz var, bunun sırrı nedir? Diye sorduğunda Vâñ Efendi'de "Behey nadan(cahil), dünyanın kendi biayniha (aynı, olduğu gibi tıpkı) kabih (çirkin yakışsız) ve mezmum (zam olunmuş, yerilmiş, ayıp) değildir. Cümlemin matlup (talep edilen) ve mergubu (rağbet edilen) bir nimeti celiledir, zem olunan cihetli tahsili, keyfiyeti tenevülüdür, (alıp yeme) ahzû tenvülüdür, ahzû tenavülde (alıp yemede) sen bana müşabih (benzer) ve müsavi (eşit) değilsin, bir lokma tenavül (yemek) sana haram iken kuvve-i ilmiye(ilimin gücüyle) ve tasarrufat-i aklıye (aklın tasarrufu) ile bana helâl olur. Siz haramla mekûlat(mülk) olup yersiz, biz ise melbusat (elbise) ve mekûlati (mülk) deyin (borç) ile aluruz, aybaşında şüpheli malımızdan eda ederiz, bu hile tasarrufatımızdır. (Naima, 1968, s. 184).

Naima Tarihi'nde Vâñ Mehmed Efendi'ye izafe edilen bu diyalogu Vâñ Mehmed Efendi'nin Bursa Şeriye sicillerindeki terekesinde dünyalıklarının dönemin şartlarına göre büyük meblağlara ulaştığı diğer taşınır ve taşınmaz mal varlığının yanı sıra cariyeye sayılarıyla birlikte kayıtlıdır. XVII. yüzyılda medrese erbabının ve mürtezika sınıfının halk için kanaatkârlık mahviyeti salık verirken kendi yaşantılarının bunun tam tersi olduğunu gösteren şikâyet ve söylemlerin bu dönemde çok yaygın olduğu Vâñ Efendi'nin terekesinden de anlaşılmaktadır.

Sonuç

Bu metinde XVII. yüzyılda Osmanlı toplumunun çözülme devri insanların ulema sınıfına mensup Vâñ Mehmed Efendi üzerinden mürtezika sınıfı ve ilmiye sınıfının din-dünya-eşya madde ile olan ilişkileri analiz edildi. Tarihi bir şahsın biyografisi dönemin tarihsel ve toplumsal ilişkilerinin bütünlüğü içinde değerlendirildi. Bu nedenle XVII. yüzyılın ekonomik, toplumsal siyasal koşulları göz önünde bulundurularak önce kurumlar ve kurum mensuplarının bu dünyayı nasıl anlamlandırdıkları analiz edildi. Bunun yanı sıra tutum ve davranışlar düzeyinde vaziyet alış biçimleri iktisat tarihi siyaset bilimi ve din sosyolojisinin kavramları kullanılarak analiz edildi. XVII. yüzyıl Osman toplumunun çözülme devri olması bakımından Medrese ile Tekke arasındaki gerilim ve tartışmaları sufi-zahid çatışması XV. yüzyılda bir uzlaşma içinde olduğu XVII. yüzyılda ise bu gerilim ve tartışmanın yoğunluk ve derinlik kazanarak günümüze kadar devam eden bir tartışma olduğunu gördük. Sufi-Zahid geriliminin

sadece fıkıh kelam tartışması olarak teolojik alan içindeki bir tartışma değil aynı zaman politik olarak iktidar ilişkilerinin de bir yansıması olduğunu sonucuna varıldı.

Toplumsal ilişkilerde dini kurumların meşruiyet üretici gücüne dayanarak inancın servet edinmede ve serveti konsolide etmede meşrulaştırıcı etkisinin vakıflar ve dini kurumları aracılığıyla nasıl araçsal hale getirildiği görüldü. Dinsel inancın kişilik ve kimliğin anlamını ürettiği kadar iktisadi ilişkilerin de kimlik ve kişiliğin anlam katmanında yer aldığı vurgulandı. Bu metinde bir dönemin zihniyeti analiz edilirken dinsel edim ve söylemlerle birlikte iktisadi ilişkiler göz önündü bulundurulmasının yönetsel bir gereklilik olarak vurgulandı.

XVII. yüzyılda İslam dininin ortodoks normatif yorumunu temsil eden medresenin katı, soğuk ve resmi yüzü karşısında yer alan tekke ve tasavvuf mensuplarının temsil ettiği dinin esnek ve yumuşak yüzü halk nezdinde daha çok karşılık bulmuştur. Bugün modern Türkiye'nin modernleşme sürecinde halk kültürü ile aydınlar kültürünün iki ayrı kültür olduğu zan edildiği gibi sadece Batılılaşma süreciyle değil daha öncesine dayanmaktadır. Bu bakımdan İslâmiyette batıdaki gibi sınıfsal bir izdüşüme denk gelmese bile devletin bürokratik elitleriyle halkın İslâm anlayışı arasında her zaman bir simetrisinin olmadığıdır.

Bu metinden çıkarılan bir başka sonuç uzak tarihle yakın tarih kısa devre yaptığında emeksiz ve zahmetsiz yiyiciler sınıfı olarak tanımlanan grupların günümüz İslam dünyasında da sıklıkla bu tiplere rastlamanın mümkün olduğudur. Mürtezika sınıfının bir eğilim olarak dinin meşrulaştırıcı gücünü kullanarak öbür dünyanın avansını bu dünyada maddi zenginliğe ve servete, nasıl tahvil ettikleri bir eğilim olarak ortaya konmuştur.

Kaynakça | References

- Akçura, Y. (2018). *Osmanlı Devleti'nin dağılma devri*. Ötüken Yayınları.
- Akdağ, M. (1995). *Türkiye'nin iktisadi ve içtimai tarihi*. Cem Yayınları.
- Akdağ, M. (1995). *Türk halkının dirlik ve düzenlik kavgası celali isyanları*. Cem Yayınları.
- Akdağ, M. (1970). Genel çizgileriyle XVII. yüzyıl Türkiye tarihi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*
- Aşkar, M. (2004). *Niyazi Mısri hayatı şahsiyeti eserleri*. İnsan Yayınları.
- Atay, H. (1983). *Osmanlılarda yüksek din eğitimi*. Dergâh Yayınları.
- Avcıoğlu, D. (1992). *Türkiye'nin düzeni*. Tokar Yayınları.
- Aynî, M. A. (1944). *Türk azizleri 1: İsmail Hakkı: Bursalı ve ruhül-beyan müellifi*. Marifet Basımevi
- Barkan, O.L. (1980). *Türkiye'de toprak meselesi toplu eserler*. Gözlem Yayınları.
- Vâni Mehmed Efendi. (2020). *Arâisü'l-kur'an (kur'anın gelinleri)*. Batur, A. (Ed.). Selenge Yayınları
- Bloch, M. (1991). *Tarihçilik mesleği ve tarih*. (M. A. Kılıçbay, Çev.). Gece Yayınları
- Braudel, F. (1992). *Maddi uygarlık ekonomisi ve kapitalizm*. (M. A. Kılıçbay, Çev.). Gece Yayınları.
- Bruhl, L. L. (2006) *İlkel insanda ruh anlayışı*. (O. Adanır, Çev.). Doğubatu Yayınları.
- Danışman, Z. (1972). *Koçibey risalesi*. Zuhuri Danışman Yayınları
- D'Ohsson, I. M. (2020). *XVIII.yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler*. (K. Ürün, Çev.). Köprü Yayınları
- D'Ohsson, I. M. "Vakıflar" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi TDV Yayınları 1989;2 567.16 Eylül 2024
- Demiroğlu, F. (1947). "İbni Nuh" *Van İki Nisan Gazetesi* 24 Nisan 1947
- Descartes, R. (2021) *Aklın yönetimi için kurallar*. (E. Sunar, Çev.). Say Yayınları.
- Erdoğan, K. (2019). *Niyazi-i Mısri divanı*. Akçağ Yayınları
- Farabi. *El Medinetül Fadıla*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Genç, M. (2022). *Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve ekonomi*. Ötüken Yayınları.
- Gökalp Z. (1980) *Makaleler*. Beysanoğlu. Ş. (Ed.). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (1976). *Makaleler*. Beysanoğlu. Ş. (Ed.). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (2006). *Bütün Eserleri*. YKY Yayınları.
- Gökalp, Ziya (2015). *Yeni hayat*. Çonoğlu, S. (Ed.). Ötüken Yayınları.
- Hızlı, M. (2009). Vâni Mehmed Efendi, ailesi, yakınları ve medresesi hakkında yeni bilgiler ve belgeler, *Ulusal Vâni Mehmed Efendi Sempozyumu bildiriler kitabı*. Emin Yayınları.
- İnalçık, H. (2019). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, (R. Sezer). Kronik Yayınları
- Hodgson, H.D. G. (1993). *İslam'ın Serüveni*. (A. Ekler, Çev.). İz Yayıncılık.
- Karpat, K. (1996) *Türk Demokrasi tarihi*. Afa Yayınları
- Keyder, Ç. (1999). *Devlet ve sınıflar*. (S. Tekay, Çev.). İstanbul İletişim Yayınları
- Kırca, C. (1998). Vâni Mehmed Efendi'nin bilimsel yönü. A. H. Köker (Ed.), *Vâni Mehmed Efendi Kongresi Tebliğleri*. Erciyes Üniversitesi.
- Kortantamer, T. (1993). *Eski Türk Edebiyatı makaleleri*. Akçağ Yayınları.
- Mardin, Ş. (1986). *Din ve ideoloji*. İletişim Yayınları.
- Mills, W. (2000). *The sociological imagination*. Oxford University Press.
- Naima, M. (1968). *Ravzatü'l Hüseyin Fi Hülasat'ul Ahabaril Hafikayn* c. IV. Danışman, Z. (Ed.). Zuhuri Danışman Yayınları.
- Pazarbaşı, E. (1997). *Vâni Mehmed Efendi ve araisül Kur'an*. Van Belediyesi Yayınları.
- Sarımeahmet, D. (1987). *Nesâyüh'ül-vüzâra v'el umera*. Uğurel. H. R. (Ed.). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Severcan, Ş. (1998). *Vâni Mehmed Efendi döneminin siyasi ve kültürel zemini*. A. H. Köker (Ed.), *Vâni Mehmed Efendi Kongresi Tebliğleri*.

Erciyes Üniversitesi.

- Sloterdijk, P. (1987). *Critique of cynical reason*, (Eldred, M. Trans.). University of Minesota Press
- Sombort, W. (2008). *Burjuva*, (O. Adanır, Çev.). Doğu ve Batı Yayınları.
- Spinoza, B. (2011). *Teolojik politik inceleme*. (K. Arıcan, Çev.). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Spinoza, B. (2012) *Politik inceleme*. Dost Yayınları.
- Şerefhan, (2006). *Şerefname*. (M. E. Bozarsalan, Çev.). Deng Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2004). *Türk iktisat tarihi*. Dergâh Yayınları.
- Ülgener, S. F. (1991). *İktisadi çözümlenin zihniyet ve ahlak dünyası*. Der Yayınları.
- Vâni Mehmed Efendi. (2020). *Arâisü'l -kur'an (kur'anın gelinleri)*. (A. Batur, Çev.). Selenge Yayınları.
- Vâni Mehmed Efendi. (2008). *Münşeat*. (M. Yalar, Çev.). Osmangazi Belediyesi Yayınları.
- Wallerstein, I. (2005). *Yeni bir sosyal bilim için*. (E. Abadoğul, Çev.). Aram Yayıncılık.
- Weber, M. (1978). *Economy and society*. Gunter. R., Claus W. University of California Press
- Yarasimos, S. (2000). *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye Tanzimattan Cumhuriyete C.1 Kuzucu Babür* (Çev.). Belge Yayınları

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Bu makale tek yazarlıdır ve Sait Ebinç tarafından hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Bu çalışma kapsamında herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile çıkar çatışması yoktur.

16. Yüzyılda Boyabad Müsellem Çiftlikleri

Cavalryman Farms of Boyabad in the 16th Century

Sibel KUNDAKÇI

Assoc. Prof, Kastamonu University, Department of History, Kastamonu, Türkiye
Doç. Dr. Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Kastamonu, Türkiye
Orcid: 0000-. 0002-8125-3549 skavakli@kastamonu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Kundakçı, S. (2024). Cavalryman Farms of Boyabad in the 16th Century. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 66, 177-190.

Kundakçı, S. (2024). 16. Yüzyılda Boyabad Müsellem Çiftlikleri. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 66, 177-190.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: July 2, 2024/2 Temmuz 2024

Accepted/Kabul Tarihi: September 24, 2024/24 Eylül 2024

Published/Yayın Tarihi: December 25, 2024/25 Aralık 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December 23, 2024/23 Aralık 2024

Issue/Sayı: 66 **Pages/Sayfa:** 177-190

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Sibel Kundakçı).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır/ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Yaya ve müselleme adı verilen askerî birlikler, Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında kuruluş amacını gerçekleştirmiş olsalar da özellikle Yeniçeri Ocağı'nın kurulmasından sonra yavaş yavaş savaşı özelliklerini kaybetmiş ve ordunun geri hizmetinde yer almaya başlamışlardır. Sefere gitmediklerinde kendilerine tahsis edilmiş olan çiftliklerde yaşayan yaya ve müsellemler, vergi muafiyetleri karşılığında yol açma ve temizleme, maden hizmeti, kale tamiri gibi çeşitli hizmetlerde yer almaya başlamışlardır. Bu askeri teşkilatın kurulduğu sancaklardan biri de Kastamonu'dur. Kastamonu Sancağı'na bağlı olarak Boyabad Nahiyesi'ndeki müselleme çiftlikleri bu makalenin konusunu oluşturmaktadır. Müselleme çiftlikleri hakkında bilgi veren en birincil kaynaklar, müselleme tahrir defterleridir. Bu makalede, bu tahrir defterlerine ve diğer arşiv kaynaklarına göre, Boyabad müselleme çiftliklerinin isimleri, yapısı, nüfusu, yamak ve müselleme yazılma şartları ile toprak tasarrufu ve üretim faaliyetleri hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır. Dolayısıyla çalışmanın Osmanlı'nın ilk dönem askerî ve idarî yapısının ortaya konulmasına ve bölge tarihine bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ancak bu çiftlikler, bölgenin iskânında da önemli bir rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kastamonu, Boyabad, Müselleme, Çiftlik, Anadolu Eyaleti

Abstract

Though the military units called the infantryman (yaya) and the cavalryman (muselleme) fulfilled their purpose in the first years of the establishment of Ottoman Empire, they gradually especially after the establishment of the Janissary Corps, lost their warlike character and began to take part in other supply services of the army. Infantrymen and cavalrymen, who lived on farms allocated to them when they were not on expeditions, after that worked in various services such as road construction and maintenance mining and castle repair in return for tax exemptions. One of the sanjaks where this military organization was established is Kastamonu. The cavalryman farms in the Boyabad district of Kastamonu Sanjak constitute the subject of this article. The primary sources providing information about cavalryman farms are Muselleme cadastral books. This article, on the basis of cadastral books and other archive sources gives information about the names, structure, population, the registration conditions of cavalryman farms of Boyabad, and as well as the land use and production in the farms. Therefore, it is assumed that the study will contribute to revealing the initial stages of the military and administrative structure of the Ottoman Empire and the early history of the region. But these farms did also play an important role in the settlement of the region.

Keywords: Kastamonu, Boyabad, Cavalryman, Farm, Anatolia Province

Giriş

Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında fetihleri gerçekleştiren atlı Türkmen aşiret kuvvetlerinin, uzun süren kuşatmalar için yeterince verimli olamamaları ve savaşlara geç katılmaları yeni bir askerî teşkilatlanma ihtiyacı ortaya çıkarmıştır (Uzunçarşılı, 1998, s. 17). Bu ihtiyaca cevaben, Osmanlı Devleti'nde yaya ve müsellemler kuvvetlerinden oluşan ilk askerî teşkilat kurulmuştur (Köprülü, 2006, s. 50). Bu teşkilatın Orhan Bey zamanında, Çandarlı Kara Halil ile Alâeddin Paşa'nın tavsiyeleri ile kurulduğu bilinmektedir (Uzunçarşılı, 1998, s. 508). İlk zamanlarda, gönüllü Türk köylüleri ve Yörüklerden oluşan bu birlikler, savaş zamanında sefere gitmeleri durumunda belirli bir miktarda maaş alırken, barış dönemlerinde ise kendilerine tahsis edilen çiftliklerde tarımla geçinen bir askerî sınıfı meydana getirmişlerdir (Arıkan, 1966, s. 87-88). Bu nedenle, ilk maaşlı hassa kuvvetleri olarak da bilinmektedirler (Atik, 2001, s. 2362). Teşkilatın kurulduğu zaman, piyade olarak organize edilen bu yayalara, olağanüstü vergilerden muafiyet kolaylığı da tanındığından bunlar için “müsellemler” kavramından yararlanılmış ve zamanla bu askerî birlikleri adlandırmak için “yaya ve müsellemler” tabiri kullanılmıştır. Daha sonra bu birliklerin birçoğu sipahilere dönüştürülünce, piyade olarak kalanlar için “yaya”, sadece sipahi olanlar içinse “müsellemler” denilmeye başlanmıştır (Kayapınar vd., 2019, s. 153).

Yaya ve müsellemler, 15. yüzyılın ortalarına kadar savaşlara fiilen katılmışlar ve önemli bir askerî güç oluşturmuşlardır. Zamanla Yeniçeri Ocağı'nın kurulması ve savaş sisteminin değişmesiyle birlikte yavaş yavaş savaşçı özelliklerini kaybederek, tasarruflarında olan çiftlikleri karşılığında ordunun gerisinde maden, tersane, köprü, inşaat ve nakliyat gibi hizmetlerde görev almaya başlamışlardır. Böylece, aktif olarak savaşmaktan ziyade ordu içinde istihkâm alaylarına benzer bir görev yapmakla sorumlu tutulmuşlardır (Emecen, 2013, s. 355). Sefer sırasında aldıkları maaşlarının kesilmesine karşılık, sağladıkları bu iâşe ve onarım hizmetleri karşılığında çeşitli vergilerden muaf tutulmaya devam etmişlerdir (Doğru, 1990, s. 10-11). Böylelikle, eskiden olduğu gibi köylülerden toplanan bu yaya ve müsellemler yalnızca kendilerine tahsis edilen çiftliklerin gelirleriyle geçinen askerî bir yapıya dönüşmüşlerdir (Emecen, 2013, s. 354; Ünal, 2008, s. 281).

Yaya ve müsellemler, tımarlı sipahilerin dışında ayrı bir sancak halinde teşkilatlandırılmıştır. Bu durumda, tımarlı sipahi sancağına bağlı sipahi yeri, yaya sancağına bağlı yaya yeri ve müsellemler sancağına bağlı müsellemler yeri ortaya çıkmıştır. Bu üç sancak teşkilatı da beylerbeyinde birleşmiştir. Yaya ve müsellemlerin de kendi sancakbeyleri olduğu söylenmelidir (Atik, 2001, s. 2364). Ayrıca müsellemler sancaklarında bir araya getirilmesi uygun görülen nahiyeler gruplandırılarak bir çeribaşının idaresine verilmiştir (Özcan, 1993, s. 270). Bu bağlamda, Anadolu Eyaleti'ne bağlı Kastamonu'da da Bolu ve Çankırı ile birlikte bir müsellemler sancağı meydana getirilmiştir.

Müsellemler çiftlikleri idarî bakımdan nahiyeye usulüne göre oluşturulmuştur. Makalenin konusu olan Boyabad müsellemleri, “Boyabad Nahiyesi” altında teşkilatlandırılmış ve 1501/02 tarihli defterde, “Müsellemler Nahiyesi-i Boyovası tâbi-i livâ-yı Kastamonu” şeklinde adlandırılmıştır (İBB Atatürk Kitaplığı, MC_Yz_63/91-92).

Değerlendirilen yüzyıl için Boyabad müsellemleriyle ilgili en temel kaynaklar, müsellemler tahrir defterleridir. Bu defterlerden hareketle, Boyabad müsellemler çiftliklerinin isimleri, yapısı, nüfusu, müsellemler ve yamak yazılma şartları ile çiftliklerde toprak tasarrufu ve üretim faaliyetleri hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır. Literatürde, 15. ve 16. yüzyıllar için Boyabad Kazası ile ilgili çalışmalar olsa da bunlarda müsellemler teşkilatı ele alınmamıştır (Kuruca, 2009, s. 117-144; Kundakçı, 2020, s. 37-56). Kastamonu Sancağı'nın müsellemler çiftliklerinin ele alındığı müstakil bir çalışmanın bulunmaması nedeniyle sancaktaki ocakların işleyişi ve zamanla uğradığı değişim tam olarak bilinmemektedir. Dolayısıyla Boyabad müsellemler çiftlikleri üzerine yapılan bu çalışmanın, hem Osmanlı askerî teşkilatının bir bölümünün aydınlatılmasına, hem de bölgenin idarî, sosyal ve ekonomik tarihinin açığa çıkarılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Kır yerleşim merkezlerinden biri olan müsellemler çiftlikleri hakkında yapılan araştırmalar, iskâna dair şehir tarihi yazımına ve benzer eserlerin içeriklerinin zenginleşmesine fayda sağlayabilir.

1. Kastamonu Sancağı Müsellemler Tahrir Defterleri

Eyalet ve sancak tahrirleri yapılırken aynı zamanda yaya ve müsellemlerle ilgili olarak da sayımlar yapıldığı malumdur. Bu sayımlara göre düzenlenen defterler, müsellemler tahrir defterlerini meydana getirmektedir (Öz, 2010, s. 427). Bu defterlerde, ocaklar şeklinde teşkilatlanmış olan müsellemlerin çiftliklerinin isimleri, dönüm miktarları, hâsılatı ve bir çiftlikte ne kadar müsellemler ve yamak bulunduğu kayıtlıdır. Buna göre, Kastamonu Sancağı'nda yapılan tahrirlere göre tutulan ve makalenin ana kaynağını oluşturan müsellemler tahrir defterleri şunlardır:

1501/02 Tarihli Müsellemler Defteri: 63 numaralı bu defter, H. 907/M. 1501/02 tarih aralığına aittir. Sancağın elde mevcut olan en eski müsellemler defteridir. Defterin çeşitli yerlerinde geçen “defter-i köhne” ibâresinden bu defterden önce de tahrir yapıldığı ve en az bir kayıt tutulduğu anlaşılmaktadır (İBB Atatürk Kitaplığı, MC_Yz_63/93). Söz konusu bu defterin 91. ve 103. sayfaları

arası Boyabad'da bulunan müsellemler çiftliklerine ayrılmıştır.

1547 Tarihli Müsellemler Defteri: 249 numaralı bu defter, H. Evâhir Zi'l-kâde 953/M. 12-22 Ocak 1547 tarihini kapsamaktadır. Defterin 1540 yılında Anadolu Eyaleti'nin yaya ve müsellemler sayımı için yapılan tahririn sonuçlarını ihtiva ettiği düşünülebilir. Defterde yazılı olan “*defter-i köhne*” ve “*defter-i atik*” ifadelerinden 1501/02 ile 1547 yılları arasında da bir müsellemler tahririnin yapıldığı ve buna göre bir defterin tutulduğu tahmin edilmektedir (BOA, TT.d. 491/159-160). Söz konusu bu defter elde mevcut değildir. 249 numaralı defterin 140. ve 164. sayfaları arası Boyabad müsellemler çiftlikleri ile ilgilidir.

1568 Tarihli Müsellemler Defteri: 461 numaralı bu defter, H. Evâil-i Receb 975/M. 1-10 Ocak 1568 tarihi yer almaktadır. Defterde, Boyabad müsellemleri, “*Müsellemler-nâhiye-i Boayabad tâbi Livâ-yı Kastamonu der-livâ-yı Müsellemler-nâhiye-i Bolu*” ifadesi ile başlatılmıştır. Buradan, 1568 itibarıyla Kastamonu Sancağı müsellemlerinin Bolu'ya bağlandığı bilgisi çıkarılabilir. Ayrıca, Anadolu beylerbeyine yazılan 6 Şubat 1568 tarihli mühimme kaydından, Kastamonu ile birlikte Çankırı ve Ankara sancaklarının yaya ve müsellemleri için tahrir yapıldığı ve beş cilt defter düzenlendiği anlaşılmaktadır (BOA, A. {DVNSMHM.d.} 7/817). Defterin 153. ve 178. sayfaları arası Boyabad müsellemleri ile ilgilidir.

1580 Tarihli Müsellemler Defteri: 591 numaralı bu defter, H. Rebî'ül-evvel 988/M. 16 Nisan/15 Mayıs 1580 tarihlidir. Defterin, 142. ve 164. sayfaları arası Boyabad müsellemleri ile ilgilidir.

1589 Tarihli Mensuhât Defteri: 132 numaralı bu defter, “*defter-i mufassal-ı mensuhât-ı Ankara ve gayri*” ifadesi ile başlamaktadır. Müsellemler teşkilatının kaldırılması ve çiftliklerin tımara dönüştürülmesi için yapılan tahririn sonuçlarını içermektedir. Defterde, çiftlikler bir tımar arazisi gibi yazılmış ve müsellemler de reaya gibi kaydedilmişlerdir. Bu defterin 199. ve 213. sayfaları arası Boyabad müsellemler çiftlikleri ile ilgilidir.

2. Boyabad Müsellemler Çiftlikleri

Boyabad'ın da dâhil olduğu Kastamonu ve çevresinde Türk iskânı, bölgenin Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleyman Şah'ın komutanı ve valisi olarak görülen Emir Kara Tegin tarafından fethinden sonra başlamıştır. Devam eden süreçte, binlerce Türkmen'in hızlı bir şekilde bölgeye geldikleri ve bir kısmının var olan köy ve kasabalara yerleştikleri bir kısmının da yeni köyler kurdukları bilinmektedir (Turan, 2016, s. 96; Yınanç, 1944, s. 133). Bu süreçte kurulan Çobanoğulları ve Candaroğulları beyliklerinden sonra bölgenin hâkimiyeti, Fatih Sultan Mehmed zamanında (1461) Osmanlılara geçmiştir (Yücel, 1988; Tansel, 2014, s. 261-262). Geçmiş Selçuklulara (Doğru, 1990, s. 1-2) kadar uzansa da bölgede müsellemler çiftliklerinin 1461 yılından itibaren kurulduğu tahmin edilebilir.

Müsellemler, Osmanlı Devleti'nin kurulduğu ilk yıllarda hem askerî vazifeler üstlenerek ilk fetihlerin gerçekleşmesinde, hem de fethedilen yerlerin iskânında ve ziraat faaliyetlerinde önemli bir rol üstlenmişlerdir (Bıyık, 2016, s. 1-2). Reaya ve müsellemlere tahsis edilen çiftlikler üzerinden değerlendirildiğinde çiftlik, Osmanlı arazi sistemi içerisinde tımar, vakıf ve mülk topraklarda ziraat yapılan arazilerin temel ünitesini oluşturmaktadır. Çiftlik, bir çiftçi ailesine yetebilecek büyüklükteki bir araziye ifade etmektedir (İnalçık, 1993, s. 313). Böylece, tımarların dağıtımında olduğu gibi müsellemlere de ziraat yapmaları için yetecek büyüklükte çiftlikler tahsis edilmiştir.

Bilindiği gibi müsellemler çiftlikleriyle ilgili olarak, sancak kanunnamelerinden de bilgi edinmek mümkündür (Barkan, 1943). Konu hakkında, Kastamonu ile birlikte tahriri yapılan Çankırı ve Bolu sancakları kanunnamelerine başvurulmuştur (Tosunoğlu, 1993; Kankal, 1993, s. 247-250). Bolu kanunnamesinde, yaya ve müsellemler, sipahi toprağında buldukları yave (sahipsiz hayvan), abd-ı abık (kaçak köle) ve kenizek (cariye) vergilerinin sancakbeyine; yaya ve müsellemler yerlerinde bulduklarını ise yaya ya da müsellemler sancakbeyine vermeleri gerektiği ifade edilmiştir (Taş, 1993, s. 232). Bu bilgi dışında Kastamonu, Çankırı ve Bolu sancakları kanunnamelerinde müsellemlerle ilgili herhangi bir bilgi tespit edilememiştir.

Müsellemler, kendilerine tahsis edilmiş çiftliklerden herhangi bir vergi vermemekle birlikte yükümlü tutuldukları vergiler sadece, resm-i cinayet, resm-i arûs gibi rûsûm-ı niyâbet ile bâd-ı hevâ türünden vergilerdir¹ (Doğru, 1990, s. 21-22). 1501/02 tarihli deftere göre Boyabad müsellemlerinden adı geçen vergi türlerinden alınması öngörülen miktarın senelik 498 akçe olduğu anlaşılmaktadır (İBB Atatürk Kitaplığı, MC_Yz_63/103). 498 akçelik bu vergi geliri, Serasker Yusuf'a yazılmıştır. 1547'de ise senelik 498 akçe, Serasker Veyis'in geliri olarak kaydedilmiştir (BOA, TT.d. 249/114). Görüldüğü gibi iki defter arasındaki zaman diliminde müsellemlerden toplanması öngörülen vergi miktarında herhangi bir değişiklik olmamıştır.

Vergi konusunda 1580 tarihli defterde, âdet-i aġnâm vergisinin “*kanûn-ı kadîmden*” beri müsellemler hakkı olduğu ve buna

¹ Osmanlılar'da zuhurata yani meydana gelme durumuna bağlı olarak alınan vergilere genel olarak “bâd-ı hevâ” adı verilmektedir. Bâd-ı hevâ türünden vergiler: cürm-i cinayet, resm-i arûs (gerdek resmi), çiftlik tapusu, ev tapusu, tütün veya duhan resmi, abd-ı abık ve kenizek müştuluğu, yava ve deştânîdir (Sahillioğlu, 1991, s. 416-418).

hiç kimsenin müdahale etmemesi gerektiği sık sık belirtilmiştir (BOA, TT.d. 249/114).

Müsellemler tarafından ekilip biçilen çiftlikler, buldukları köylere ve çiftliği tasarruf eden müsellem adına göre yazılmışlardır. Çiftlik isimlerinin şahıs adlarına göre yazılması, ismi geçen şahısların çiftliği ilk tasarruf eden kişiler olduğunu gösterirken, çiftlik isimleri daha sonraki defterlerde de aynı şekilde anılmaya devam etmiştir.

Aşağıda tablo 1’de, tahrirlere göre Boyabad’da bulunan müsellem çiftliklerinin bulunduğu köy ve çiftlik isimleri yer almaktadır. Çiftlikler, genellikle tek bir müsellem adı ile anılırken, bazen Yortan Köyü’nde “Durmuş Yeri ve Mehmed Yeri” örneğinde görüldüğü gibi iki kişinin adıyla da yazıldığı görülmüştür. Boyabad’daki bu çiftliğin aynı zamanda “Keş Yeri” olarak bilindiği belirtilmiştir (İBB Atatürk Kitaplığı, MC_Yz_63/98). Çiftliklerin adıyla ilgili her türlü ayrıntı defterlerde yer almaktadır.

Tablo1: Boyabad Müsellem Çiftlikleri

Çiftliğin Bulunduğu Köy	Çiftliğin Adı	1501-02	1547	1568	1580	1589
Akçabükü	Bahşayış Yeri	X	X	X	X	X
Akçabükü	İshak Yeri	X	X	X	X	X
Akçasu	Emiroğlu Ayvati Yeri	X	X	X	-	X
Akçasu	Seydi Ali Yeri	X	X	X	X	X
Akçasu	Durmuş Yeri	X	X	X	X	X
Akçasu	Karaca Turasan Yeri	X	X	X	X	X
Cimidar	Terzi Salih Yeri	X	X	X	X	X
Cimidar	Şemseddin Yeri	X	X	X	X	X
Cimidar	Yakub Yeri	X	X	X	X	X
Çukureğin	Gündüzlü Mezid	X	X	X	X	X
Boyundurcak	Turasan Yeri	X	X	X	X	X
Bükmüş	Safa Yeri ve Fazlullah Yeri	X	X	X	X	X
Karaağaç	Hızır Yeri	X	X	-	-	-
Kulaz	Selamet Yeri	X	X	X	X	X
Örenözü	Kapıcı Musa	X	X	X	X	X
Yemişlü	Osman Yeri ve Yaman Arslan Yeri	X	X	X	X	X
Yemişlü	Ali Yeri	X	X	X	X	X
Yiğren-i Kısarak	Sevindik Yeri	X	X	X	X	X
Yiğren-i Kısarak	Yusuf Fakih Yeri	X	X	X	X	X
Yiğren-i Kısarak	Ağalık Yeri	X	X	X	X	X
Yortan	Musa Yeri	X	X	X	X	X
Yortan	İsmail Yeri ve Doğan Yeri	X	X	X	X	X
Yortan	Durmuş Yeri ve Mehmed Yeri (Keş Yeri)	X	X	X	X	X
Yortan	Durmuş Yeri	X	X	X	X	X
Yortan	Mehmed oğlu Durak	X	X	X	X	X
Yortan	Lütfullah Yeri Mehmed Yeriyle	X	X	X	X	X
Yortan	İvaz Yeri	X	X	X	X	X
Yortan	Turgud Yeri	X	X	X	X	X
Toplam		28	28	27	26	27

Tablo 1’den anlaşıldığı gibi, en fazla çiftlik, Boyabad’daki Yortan Köyü’nde kurulmuştur. Sonra Akçasu Köyü ve ardından Yiğren-i Kısarak ve Cimidar köyleri çiftliklerin sayıca en fazla olduğu köylerdir. 1589 tarihli defterde, Akçasu’da Emiroğlu Ayvati Çiftliği’nin 1580’de sehven yazılmadığı ve Bolu Beyi Behram Bey’in defter-i atıklere bakıldıktan sonra yazılması gerektiği emrini verdiği bilgisi yer almaktadır (BOA, TK. GM., TT.d. 132/202). O halde 1580’de de çiftlik sayısı bir önceki yıla aynı olup 27 kabul edilmelidir. Değerlendirilen süreçte çiftliklerden sadece Karaağaç’ta Hızır Yeri’nin kaldırıldığı görülmektedir. Öte yandan ilk 1501/02 müsellem tahrir defterinde, “*mevkûfât-ı köhne*” ifadesi ile kaldırılan çiftliklerin isimleri ve bu çiftliklerde kayıtlı olan kayıplar (gaibler), vefat edenler (mürdeler) ve çiftliklerin eklendiği ocaklar da verilmiştir. Aşağıdaki tablo, bu çiftliklerin isimlerini, büyüklüklerini, kayıpları, vefat edenleri ve eklendikleri ocakları göstermektedir.

Tablo2: Mevkûfât-ı Köhne

Tarih	Mevkûf Ocağın İsmi	Büyüklüğü	Ocakta Kayıtlı Olanlar	Eklendiği Ocak
1501/02	Yemişlü'de Hızır Yeri	8 müdlük	Gaib-i Köhne: 2	Yemişlü'de Ali Yerine
	Akçasu'da Kapıcı Süleyman Yeri	4 müdlük	Gaib-i Köhne: 1	Akçasu'da Karaca Turasan Yeri
	Akçasu'da İbrahim Yeri	8 müdlük	Mürde-i Köhne: 2	Akçasu'da Seydi Ali Yeri
	Yortan'da Dursun Yeri	8 müdlük	Gaib-i Köhne: 4	Yortan'da Durmuş Yerine
	Yortan'da Ali Yeri	8 müdlük	Gaib-i Köhne: 2	Yortan'da Lütfullah ve Mehmed Yerine
	Yortan'da Hacı Doğan oğlu Yusuf Yeri	13 müdlük	Gaib-i Köhne: 2	Yortan'da Mehmed oğlu Durak Yerine
	Yemişlü'de Hacı Bünyad Yeri	8 müdlük	Gaib-i Köhne: 2 Mürde-i Köhne: 1	Yemişlü'de Osman Yerine
Toplam	7	57 müdlük	Gaib-i Köhne: 13 Mürde-i Köhne:3	

Yukarıda tablo 2'de, 1501/02'de kaldırılan ocakların isimleri yer almaktadır. Bu çiftlikler de eklendiğinde müselleme teşkilatının kurulduğu yıllarda ya da en azından 1501/02'den önce Boyabad'da toplam 35 müselleme çiftliği olduğu tahmin edilebilir.

Müsellemlerin, Yeniçeri Ocağı'nın kurulmasından sonra başlayan ve savaş sisteminin de değişmesiyle artan disiplinsiz halleri, Kanuni Sultan Süleyman döneminde yararlılıklarının iyice tartışılmasına sebep olmuştur (İlhan, 1996, s. 95-103). Devlet, müsellemlerin bu haline bir nizam vermek adına 1553 yılında hizmete gitmeyenlerin reaya gibi vergiye tabi olmalarını kararlaştırmış, kendilerini reayanın vermekle yükümlü olduğu vergileri ödemeye mecbur tutmuştur (Emecen, 1989, s. 149-150). Alınan bu karar, müsellemler için bir dönüm noktası olurken, 1582 yılında yaya ve müselleme teşkilatının kaldırılmasına kadar giden süreci başlatmış ve 1598'den itibaren de reaya arasında eriyip kaybolmuşlardır (Doğru, 1990, s. 50-54).

Bu gelişmelerden Boyabad müsellemleri de etkilenmiş, çiftliklerin sayısı azalmış, çiftliklerde yaşayanların takip ve tespiti zorlaşmıştır. Hâlbuki yaya ve müselleme teşkilatının kurulduğu ilk yıllarda bu askerî hizmete girmek isteyenlerin düşünüldüğünden çok daha yüksek olduğu hatta nöbetle sefere gitme fikrinin bu sebeple ortaya çıktığı bilinmektedir (Uzunçarşılı, 1998, s. 128). Ancak ilerleyen yıllarda geri hizmete alınmaları sonrasında bu durumun değiştiği ve müsellemeğe rağbetin azaldığı da bir gerçektir. Bu nedenle, tahrirler sırasında müselleme olarak yazılmak istemeyenlerin ve hatta bunun için hileye başvuranların sayısı da artmıştır. Yine bu süreçte, müselleme yazılmaktan kurtulmak için tahrir görevlilerine ya da kadılara rüşvet verme olayları yaygınlaşmıştır (Emecen, 2013, s. 356). Aslında çiftliklerin esas kaynağını daha önce de ifade edildiği gibi Yörükler ve köylerde oturan genç reaya meydana getirirken çiftliklerin boşalmasıyla birlikte zaman zaman başıboş kimselerin, başışlanmış kulların ve kuloğullarının, hatta Gayrimüslimlerin dahi çiftliklere kaydedildiği görülmüştür (Emecen, 2013, s. 143). Bu gibi durumların, Boyabad müsellemleri arasında nasıl vuku bulduğu yeri geldikçe örneklerle açıklanacaktır. Ocaklarda bu şekilde nüfusun azalması ve hatta hiç kimsenin kalmaması ocakların kapanması ya da başka bir ocağa eklenmesinin nedeni olarak gösterilebilir. Neticede 16. yüzyıla 35 çiftliğin kaldırılması ile giren Boyabat müsellemlerinde, 1568'de de Karaağaç Köyü'nde Hızır Çiftliği Musa ve oğlu Şaban'dan başka oturanın kalmadığı gerekçesi ile kapatılmıştır. İsmi geçen bu şahıslar, Yiğren-i Kısırak'ta Ağalık Yeri'nde gösterilmiştir (BOA, TT.d. 461/158-159).

Bazen de boşalan ve aktif hale gelmesi mümkün gözükmeyen çiftlik gelirlerinin devlet adına mukataaya verildiği görülmektedir. Cimidar Köyü'nde Yakub Yeri bu şekilde, Halil Baba ve Abdurrahman isimli şahıslara müştereken 150 akçeye mukataaya verilmiştir (BOA, TT.d. 591/164). Böylece değerlendirilen süreçte, bir çiftlik kaldırılmış bir çiftlik de mukataaya verilmiştir.

Her bir çiftlikten en az bir müselleme sefere gitmek üzere görevlendirilmiştir. Müsellemler, görev yerlerine başlarına tayin edilen çeribaşılar nezaretinde giderlerdi (Ateş, 2022, s. 23). Boyabad Nahiyesi Müsellemleri'nin bağlı olduğu çeribaşılık da belgelerde sık sık tekrarlanmıştır (BOA, TT.d. 249: 158). Hizmete gidecek müselleme, defterlerde "eşkin" şeklinde ifade edilmiş ve hemen hemen her bir çiftlikten bir eşkinci çıkarılmıştır. Aşağıda tablo 3'te birden fazla eşkinci çıkartan çiftlikler gösterilmiştir.

Tablo3: Birden Fazla Eşkinci Çıkartan Çiftlikler

Çiftliğin Adı	Tahrirlere Göre Eşkinci Sayısı			
	1501/02	1547	1568	1580
Lütfullah Yeri Mehmed Yeriyle	2	2	2	2
Gündüzlü Mezid Yeri	2	2	3	3
Safa Yeri ve Fazlullah Yeri	2	2	2	-
Sevindik Yeri	-	-	2	2
Yusuf Fakih Yeri	-	-	2	-
Ağalık Yeri	-	-	2	2
Durmuş yeri ve Mehmed Yeri	-	-	2	2
Mehmed oğlu Durak Yeri	-	-	2	2
Turgud Yeri	-	-	2	2
Emiroğlu Ayvati Yeri	-	-	-	-
Toplam Çiftlik Sayısı	28	28	27	27
Toplam Eşkinci Sayısı	31	31	37	35

1501/02 ile 1547 tahrirlerinde toplam 28 çiftlikten 31; 1568'de 27 çiftlikten 37; 1580'de ise 27 çiftlikten 35 eşkinci çıkarılmıştır. Eşkinci sayısında yani sefere gidecek müsellemin tespitinde belirleyici faktörün çiftliklerin geliri olduğu tespit edilmiştir. Örneğin, Yiğren-i Kısarak Köyü'nde Yusuf Fakih Yeri 1547'de bir eşkinci çıkartırken, 1568'de iki eşkinci çıkarmıştır. 1580'de ise gelirlerinin azalması sebebiyle iki eşkinci çıkartamayacakları talebini kadı ilamı ile onaylatınca yine eskisi gibi tek eşkinci çıkarmalarına izin verilmiştir (BOA, TT.d. 591: 145). Bu durumun daha önce iki eşkinci çıkartırken 1580'de bir eşkinciye düşen Safa ve Fazlullah Yeri için de geçerli olduğu düşünülebilir.

Devlet, hizmete gidemeyecek durumda olanlar için yerlerine bedel gönderebilme imkânı tanımıştır. Bu şekilde olan müsellemler, bedenen eksiksiz hizmet verebilecek durumda olan kimselerle anlaşarak onların her türlü ihtiyacını karşıladıktan sonra onları bedel olarak göndermeye başlamışlardır. Önceleri yerine bedel gönderme usulü düzenli bir şekilde işlerken, bu uygulama zamanla amacından saptırılmıştır. Nöbeti gelen müsellemler göreve gitmek veya bedel göndermek yerine yasakçıya² yüklü miktarda para (bedel akçesi) ödeyerek hizmete gitmemeye başlamışlardır. Bu durum yasakçıların suiistimalleri ile yozlaşmış ve bedel akçesi 1492 yılında kaldırılmıştır. Buna göre hiçbir eşkincinin yasakçıya para ödeyerek görevini yerine getirmiş sayılamayacağı ilan edilmiştir. Yaşlı ve sakat olanların defterde, “*bedel-i makbûl*” ibaresi ile belirtilmesi gerekmiştir (Doğru, 1990, s. 25-26). Bu durumu 1501/02 tarihli defterde de rahatlıkla görmek mümkündür. Burada, özü olmayan müsellemlerin bizzat sefere iştirak etmeleri; özü olanların ise yerlerine bedel gönderebilecekleri ve bu durumda olanların da deftere mutlaka kaydedilmesi gerektiği belirtilmiştir (İBB Atatürk Kitaplığı, MC_Yz_63/2). Defterde, eskiden sefere gidemeyecek durumda olup da bedel gönderenlerden bedel akçesi alındığı ancak bunun artık kaldırıldığı da ifade edilmiştir (İBB Atatürk Kitaplığı, MC_Yz_63/2).

Öte yandan 1580'de tutulan defterde özünden dolayı sefere gidemeyecek durumda olanlardan bu kez de harçlık adı altında para alındığı görülmektedir. Örneğin Çukureğin Köyü'nde Gündüzlü Mezid Yeri'nde Hamza veled-i Halil'in hizmet etme gücü olmadığından ocağın toprak talep etmemek ve ayrıca her yıl 20 akçe harçlık vermek şartıyla yamak olarak yazıldığı anlaşılmaktadır (BOA, TT.d. 591/142). Yine Yusuf Fakih Yeri'nde Şahbend veled-i Muharrem ile ilgili olarak “*pir-i marîz*”, yani yaşlı ve hasta olduğu gerekçesiyle hizmetini yerine getiremeyeceğinden kendisinden her yıl 30 akçe harçlık alınması gerektiği defterde belirtilmiştir (BOA, TT.d. 591/144).

3. Boyabad Müsellem Çiftliklerinde Yaşayanlar

Müsellem çiftliklerini bir müsellemler, yamaklar, çocuklar ve bir şekilde görevini yerine getiremeyecek durumda olanlar meydana getirmektedir. Burada asıl hizmet ünitesi birim, “hane”yi meydana getiren müsellemler ve yamaklardır. Bu bağlamda hane, aynı zamanda aile reisini de ifade etmekle birlikte buradaki hanenin bir vergi hanesi olduğu unutulmamalıdır (Göyünç, 1979, s. 331-348). Defterlere kayıtlı olan müsellemler ve yamaklar ile hizmete gidemeyecek durumda olanlar üzerinden çiftliklerde yaşayanların sayıca tespitini yapmak mümkündür (Barkan, 1953, s. 1-25).

² Osmanlı şehir yönetiminde yasakçılar ve aseslerin aynı görevi yerine getirdikleri görülmektedir. Bazı araştırmacılar tarafından bunların aynı görevler olduğu ifade edilerek şehirlerde subaşının yanında görev yaptıkları geceleri çarşı ve pazar yerleri bekledikleri görevleri karşılığında da dükkân sahiplerinden belirli bir ücret aldıkları ve şehrin asayiş ve güvenliğinden sorumlu oldukları söylenmiştir (Canatar, 2013, s. 364).

Her bir çiftlikte bir müsellemler bulunurken en kalabalık grubu yamaklar oluşturmaktadır. Müsellemlerin dışında onların 12 yaşından küçük erkek çocukları da yaşlarıyla birlikte deftere kaydedilmişlerdir. Bunlar henüz yamaklık yaşına da gelmemiş çocuklardır. Defterlerde bunların yaşlarının dikkatli bir şekilde belirtilmesi, gerek ocakların işleyiş ve düzeni, gerekse hizmete gidebilecek durumdaki müsellemlerin gerçek sayılarının tespit edilmesi bakımından önemlidir (Emecen, 2013, s. 355). Müsellemler ve yamaklar ile onların çocukları dışında bekâr erkek anlamına gelen ve sefere ya da hizmete gitmeyen mücerredler de nüfusun başka bir unsurudur. Mücerredlerin yaşı hakkında kesin bir yargıya varmak mümkün olmadığı gibi, bazen bunların buluş çağına ermiş olmaları yeterli görülürken, bazı yerlerde yirmili yaşlar da olanlar da mücerred yazılmışlardır (İnalçık, 1996, s. 58).

Çiftliklerde en kalabalık grubu yamaklar oluşturmaktadır. Nöbetle sefere giden müsellemlerin yardımcısı ve aynı zamanda nöbetlisi olarak görülen yamaklar müsellemler seferdeyken çiftliğin ihtiyacının karşılanması ve işlerin görülmesinden sorumlu tutulmuştur (Emecen, 2013, s. 310-311). Ayrıca yamakların sefere giden müsellemlere 50 şer akçe harçlık verdikleri söylenmektedir (İnalçık, 1996, s. 53). Değerlendirilen defterlerde en büyük çocuk yaşı 12 olarak tespit edilmiştir. Bu durumda, 12 yaşından büyüklerin yamak olarak yazıldığı söylenebilir. Ocak mensuplarından 12 yaşından büyüklerin evleninceye kadar mücerred yazıldıkları düşünülmektedir. Yamak yazılma konusunda en belirleyici unsurun evli olmakla birlikte toprak tasarruf etmek ve ziraatla uğraşmak olduğu defterlerden anlaşılmaktadır. Örneğin, Yortan'da Turgud Yeri'nde bir önceki defterde muhassıl olarak kaydedilen Receb bin Seydi'nin 1547 tahririnde ziraatla uğraşmasından dolayı yamak yazıldığı anlaşılmaktadır (BOA, TT.d. 249/150). Öyleyse, 12 yaşından büyük, evli ve ziraatla uğraşan ocak mensupları yamakları oluşturmaktadır.

Bunlardan başka çiftliklerde, kayıp anlamında yer alan "gaib"ler; "gaib-i atik ve gaib-i cedid" şeklinde iki kategoride belirtilmişlerdir. Vefat etmiş manasına gelen "mürde"ler de yine "mürde-i atik ve mürde-i cedid" olarak kaydedilmişlerdir. Aşağıda tablo 4'te, müsellemler çiftliklerinde kaydedilen mürde ve gaiblerin sayısı yer almaktadır.

Tablo4: Müsellemler Çiftliklerinde Yer Alan Mürde ve Gaiblerin Tahrirlere Göre Sayısı

Tarih	Mürde-i Atik	Mürde-i Cedid	Toplam	Gaib-i Atik	Gaib-i Cedid	Toplam
1501/02	55	86	141	38	1	39
1547	192	261	453	17	10	27
1568	257	302	559	9	32	41
1580	115	10	125	-	4	4

Tablo 4'ten de anlaşılacağı üzere her tahrir döneminde mürdelerin ve gaiblerin sayısı giderek artmıştır. Son tahrirde, mürde sayısında önemli bir düşüş gözükmemektedir. Aslında ölüm oranlarının 1568'den sonra yaklaşık on yıllık bir süreçte çok değişmediği düşünülmektedir. Neticede bir tahrir döneminde mürde-i cedid yazılanlar bir sonraki tahrirde mürde-i atikleri oluşturmaktadır. Bu sebeple, 1568'de mürde-i cedid olarak kaydedilen 302 kişinin 1580'de mürde-i atik olarak yer alması gerekirdi. Hâlbuki kayıtlar bu şekilde tutulmamıştır. Dolayısıyla bu durum, müsellemlerin kaldırılmasına yakın yapılan tahririn sonuçlarını içeren 1580 tarihli defterin geliş güzel tutulduğu şeklinde yorumlanabilir. Zaten bu yılda, gaiblerin sayısı da sadece dördütdür. Yukarıdaki tabloda yer alan veriler, mürde ve gaiblerin ve hatta daha sonra bahsedileceği üzere çocukların bile eskiden olduğu gibi titizlikle tespit edilip yazılmadığı fikrini desteklemektedir.

Bilindiği gibi gaib, "görünmeyen, hazır olmayan, yok olan, kayıp" anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu 2001: 274). Defterlerde, gaibler için yazılan "der-muharebe" ibaresi ile gittikleri seferden dönemeyen ancak vefat edip etmedikleri de belli olmayan müsellemler kastedildikleri düşünülmektedir. Bazen seferde kaybolan bu kişilerin memleketlerine döndükleri de tespit edilmiştir. Örneğin, Yemişli Köyü'nde oturan ve Yortan'da Hacıdoğan oğlu Yusuf Yeri'nde 1501/02 tarihli deftere göre gaib olarak gözükten Hüseyin veled-i İbrahim, yine aynı deftere göre köyüne dönmüştür. Dolayısıyla Hüseyin, kayıtlı olduğu ocağının kaldırılması sebebiyle müsellemlere devam etmek üzere köyündeki Osman Yeri ve Yaman Arslan Yeri'ne verilmiştir (İBB Atatürk Kitaplığı, MC_Yz_63: 93).

Yine bir önceki tahrirde kaydedilmeyen, ancak yeni tahrir sırasında tespit edilenlerin de olduğu gözükmemektedir. Örneğin, Yortan'da Turgud Yeri'nde yamak kayıtlı olan Receb veled-i Süleyman'ın isminin bir önceki defterde olmadığı ve teftiş sırasında tespit edilip 1547 tarihli deftere kaydedildiği anlaşılmaktadır (BOA, TT.d. 249/149). Ancak son zamanlarda müsellemler yazılmamak için kaçanlar, saklananlar ve yer değiştirenlerin artması ile birlikte çiftliklerde tespit edilemeyen yamakların da gaib olarak yazıldıkları düşünülmektedir. Bu durum, defterlerde gaiblerle ilgili olarak tutulan "gaib gelirse hizmet ide" şeklindeki nottan daha iyi anlaşılmaktadır. Örneğin, 1580'de Boyundurcak'ta Turasi Yeri'nde yamak olan Abdullah veled-i Mustafa'nın gaib olduğu ve gelirse hizmetine devam etmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA, TT.d. 591/146). Yine mürdelerle ilgili olarak da, vefat etmedikleri takdirde hizmetlerine devam etmeleri gerektiği defterlerde sık sık vurgulanmıştır. Örneğin, Yortan'da Mehmed oğlu Durak Yeri'nde Veli veled-i Durak'ın vefat ettiği ile ilgili olarak Boyabad kadısının arzı bulunmasına rağmen vefat etmemiş ise hizmetine devam etmesi gerektiği defterde ifade edilmiştir (BOA, TT.d. 249/148).

Bir özü ve engelinden dolayı hizmet edemeyecek durumda olanlar defterlere, “*pir*”, “*lenger*”, “*kötürüm*” gibi ifadelerle yazılırken “*muhasıl*”larda ayrıca belirtilmişlerdir. Bunlar da hizmetten muaf tutulanları oluşturmaktadır. Buraya kadar anlatıldığı üzere, müsellemler çiftliklerinde kayıtlı olan, müsellemler, yamak, çocuk, mücerred ve muaf çiftliklerin müsellemler nüfusunu meydana getirmektedirler. Bu nüfus, sadece erkeklerden oluşmaktadır. Nüfus konusu değerlendirilirken kadınların ve kız çocuklarının kaydedilmediği unutulmamalıdır. Buna göre, aşağıda tablo 5’te çiftliklerde yaşayanlar ile ilgili sayısal veriler yer almaktadır.

Tablo5: Müsellemler Çiftliklerinin Nüfusu

Tarih	Müsellemler	Yamak	Mücerred	Çocuk	Muaf	Toplam Nefer	Eşkinici Miktarı
1501/02	28	243	55	112	25	463	31
1547	28	300	30	292	53	703	31
1568	27	421	63	445	32	988	37
1580	27	452	37	254	33	801	35

Tablo 5’te çiftliklerin nüfusunun her tahrir döneminde arttığı görülmektedir. İlk tahrirde, 271 kişiden sonraki tahrirde ise 328 kişiden sadece 31’i sefere ya da hizmete gitmektedir. Sonra 1568’de 448 kişiden 37’si; 1580’de ise 477 kişiden 35’i sefere ya da hizmete gitmek için hazır durumdadır. Nüfus artışı hızına paralel olarak eşkinici sayısı artmamıştır. Hangi çiftliğin ne kadar eşkinici çıkartacağı konusunda çiftliğin gelirinin önemli bir rolü olduğu daha önce ifade edilmişti.

Çiftliklerde nüfusun artması, bölge için 16. yüzyılda meydana gelen genel bir nüfus artışı ile izah edilebilir. Zira bölge ile ilgili yapılan diğer çalışmalar da bu durumu destekler mahiyettedir (Ünal, 2008, s. 117; Kavaklı, Kundakçı, 2019, s. 313-316).

Tabloya göre, 1580’de yamak sayısı bir önceki yıllara göre makul seviyede artmış olmasına karşılık çocuk sayısının beklenenden az olduğu görülmektedir. Dolayısıyla 1580’de toplam nefer sayısı da diğer dönemlere göre orantısız olarak beklenenden sayıca daha az gözükmektedir.

Çiftlikler, genellikle çiftliklerin adını taşıyan müsellemlerin akrabalarından meydana gelmektedir. Çiftliklerdeki gerek müsellemler ve gerekse yamaklar arasındaki yakınlık ilişkisini defterlerden de takip etmek mümkündür. Örneğin, Cimidar Köyü’nde müsellemin ismi ile anılan Terzi Salih Ocağı’nda 1501/02 yılında müsellemler, “*Terzi Salih veled-i Osman*”dır. Terzi Salih’in bu yıllarda kayıtlı 7 yaşında Mustafa ile 5 yaşında Safa isimli çocukları vardır. Diğer tahrir dönemi olan 1547’ye gelindiğinde çiftliğin müsellemler; bir önceki defterde yamak olarak kayıtlı “*İlyas birader-i Hızır*”dır. Dolayısıyla ocak, kurucusu olan Terzi Salih’in evlatlarına geçmemiş gözükmektedir. Terzi Salih’in çocukları Mustafa ve Safa’nın 1547 tarihli defterdeki izleri takip edildiğinde mürde-i atık listesinde isimlerinin yer aldığı tespit edilmiştir. Dahası aynı yılın mürde-i cedid listesinde ise Terzi Salih’in adı geçmektedir. Dolayısıyla Terzi Salih ve çocuklarının 1547’ye kadar vefat ettikleri anlaşılmaktadır. Bu durumda, 1501/02 defterinde müsellemler olan Terzi Salih’ten hemen sonra yamak yazılan ve akrabalık bağı tespit edilemeyen İlyas, 1547’de müsellemler olmuştur. Diğer tahrir dönemlerinde ise İlyas’ın oğlu, “*Muzaffer bin İlyas*” çiftliğin müsellemler olarak kaydedilmiştir (İBB Atatürk Kitaplığı, MC_Yz_63/91; BOA, TT.d. 249/154; 461/168; 591/148).

Yine başka bir ocak olan Cimidar Köyü’nde yer alan Şemseddin Ocağı’nda 1501/02 yılında çiftliğin kurucusu olduğu düşünülen Şemseddin’in oğlu “*Turasan bin Şemseddin*” müsellemlerdir. Ancak bir sonraki tahrir dönemi olan 1547’de “*Himmet veled-i Hamza bin Hoca*” müsellemler olarak görülmektedir. Bu durumda defterlerden hem Turasan’ın hem de Himmet’in izi sürüldüğünde, Turasan’ın 1547’de mürde-i atık listesinde adı geçtiği tespit edilmiştir. 1501/02’de müsellemlerden hemen sonra Himmet’in babası Hamza bin Hoca yamak olarak kaydedilmiştir. 1547’de de Himmet, çiftliğin müsellemler olarak yazılmıştır. Bu yılda Himmet’in yamak olarak kayıtlı Veli ile sırasıyla 8, 5 ve 3 yaşında olan Latif, Yahya ve Mesud isimlerinde çocukları bulunmaktadır. 1568’de mürde-i cedid listesinde yer alan Himmet’in ve oğulları Latif ve Mesud’un öldükleri anlaşılmaktadır. Mürde-i atık listesinde de Hamza bin Hoca ismi ile karşılaşılmaktadır. Himmet’in çocuklarından en büyüğü olan “*Veli bin Himmet*”in 1568’de ocağın müsellemler olarak kaydedildiği görülmektedir. Bu yılda, Veli’nin 6 yaşında İbrahim isminde bir oğlu bulunmaktadır. 1547’de 5 yaşında kayıtlı olan kardeşi Yahya, 1568’de 33 yaşındadır ve kayıtlarda yamak olarak geçmektedir. 1580 yılına gelindiğinde ise Veli’nin adı mürde listesinde yer alırken, kardeşi “*Yahya birader-i Veli*” müsellemler olarak kaydedilmiştir. Veli’nin 18 yaşındaki oğlu İbrahim yerine, 1580’de 47 yaşında olan kardeşi Yahya müsellemler olmuştur. Veli’den sonra öncelikli olarak oğlu İbrahim’in müsellemler olması gerekirken amcası Yahya’nın yapılması, İbrahim’in müsellemler olma şartlarını karşılamadığını düşündürmektedir (İBB Atatürk Kitaplığı, MC_Yz_63/91; BOA, TT.d. 249/158-159; 461/173-174; 591/157-158).

4. Boyabad Müsellemlerinde Çiftliklere Kaydedilme Konusu

Sefer ya da hizmet dönüştünde kendilerine tahsis edilen çiftliklerde oturan ve aynı çiftlikte tarım yaparak geçimini sağlayan müsellemlerin zamanla farklı bir yerde oturup farklı bir ocağa kaydedilmeleri durumuna sıklıkla rastlanmıştır. Bu durumun her tahrir döneminde arttığı defterlerden takip edilebilir. Ocağa dışarıdan gelenler, genellikle çevre köylerden ve özellikle Sinop'tan gelenlerden oluşmakla birlikte, aralarında Kefe ya da İstanbul gibi daha uzaklarda oturup da Boyabad'da bir müselleme çiftliğinde gösterilenler de bulunmaktadır. Hatta bazen müsellemler bile kaydedildikleri çiftlikte oturmamaktadır. Örneğin, 1547'de Cimidar'da Yakub Çiftliği'nde yamak olan Resul veled-i Mehmed'in İstanbul'da oturduğu, Çukureğin Köyü'nde Gündüzlü Mezd Çiftliği'nde yamak olan Gündüz veled-i Hamza bin Gündüzlü'nün ise Kefe'de Toprakkale'de oturduğu tespit edilmiştir (BOA, TT.d. 249/140-141). Aynı şekilde 1568'de de Yortan'da Lütfullah Yeri ve Mehmed Yeri müsellemi Mahmud veled-i Musa bin Dursun da Kefe'de oturmaktaydı (BOA, TT.d. 461/170).

Genel olarak ocağa yazılma hususunu belirleyen bazı etkenler bulunmaktadır. Öncelikle bir yamak, kayıtlı olmak istediği ocağı kendisi tercih edebilirdi. Bu konuda rızanın önemli olduğu defterlerde, sıklıkla geçen "*kendü rızalarıyla*" ifadesinden anlaşılmaktadır. Örneğin, Sinop'ta Mustafa Ocağı'na kayıtlı olan Emrullah veled-i Yakub ile kardeşi Seferşah, kendi rızaları ile Boyabad'daki Cimidar Köyü'nde Yakub Yeri'ne kaydedilmişlerdir (BOA, TT.d. 249/150). Hatta rızası dışında Sinop'ta Abdullah Ocağı'na yamak olarak verilen Hamdullah veled-i Halil'in bu duruma karşı çıkması sonucunda eski ocağı Akçasu'da Karaca Turasan Yeri'ne tekrar kaydedildiği görülmektedir (BOA, TT.d. 249/163). Yine konuya başka bir örnek de, Sinop'ta Küplüce Köyü'nde oturan ve yine Sinop'ta Ahmedli Köyü'nde Pir Ahmed Ocağı'nda kayıtlı olan Mustafa veled-i İbrahim ile kardeşi Halil'in rızalarıyla Cimidar'da Şemseddin Yeri'ne kaydedilmeleridir. Burada Mustafa yamak, oğlu Halil ise mücerred olarak yazılmıştır. Sinop'tan gelen ocağın bu yeni mensuplarının, Sinop'ta Küplüce Köyü'nde babalarından kalan topraklarını müşterek işletmeleri ve yeni ocaklarının bulunduğu Cimidar Köyü'nden hisse talep etmemeleri istenmiştir (BOA, TT.d. 249/159). Benzer şekilde, Yortan Köyü'nde oturan ve bu köyde Musa Yeri'nde yamak olan Ali birader-i Süleyman bin Seydi, ocağının dolması neticesinde rızasıyla Cimidar Köyü'nde Şemseddin Yeri'nde gösterilmiştir. Ali'ye bu yeni çiftlikten üç müdlük yeri kardeşi Cafer kendi isteğiyle vermiştir (BOA, TT.d. 249/159). Görüldüğü gibi rızasıyla yeni bir ocağa kaydedilenlerin her durumda, eskiden beri tasarrufunda olan toprakları işleme ve yeni ocaktan hisse talep etmemesi şartı ile o ocağın mensubu olduğu anlaşılmaktadır.

Çiftliklerin bazen sayıca dolması yamakların başka ocaklara yazılmasının en başta gelen sebeplerinden biridir. Örneğin, Gani veled-i Yusuf Örenözü Köyü'nde Kapıcı Süleyman Yeri'nde yamak olarak kayıtlıken bu ocaktan alınıp Cimidar'da Terzi Salih Yeri'ne verilmiş, sonrasında burasının da dolmasıyla Akçabükü Köyü'nde İshak Yeri'nde gösterilmiştir (İBB Atatürk Kitaplığı, MC_Yz_63/94). Böylece, Gani'nin üçüncü bir ocağa verildiği belgelere yansımıştır. Bazen, bazı şartlarla dolan ocaklara da kayıtların gerçekleştirildiğine dair örnekler vardır. Nitekim Sinop'ta Ahmed Ocağı'nda yamak olan İbrahim veled-i İvaz'ın, hem babasının köyü, hem de toprağının bulunduğu köy olması dolayısıyla dolmuş olsa da Yortan'da Lütfullah Yeri ve Mehmed Yeri'nde yazılmak istediği anlaşılmaktadır. Diğer yamakların da rızası alınarak İbrahim, hizmete giden müselleme 40 akçe harçlık vermek şartı ile bu ocağa yamak olarak kaydedilmiştir (BOA, TT.d. 249/156). Burada, başka bir ocağa kaydedilenlerin yeni ocaklarının özellikle baba yurduna ve ekip biçtiği topraklara yakın olmasına özen gösterilmiştir.

Başlangıçta oldukça rağbet gören müsellemlerin zamanla tercih edilmez hale geldiğine yukarıda temas edilmişti. Hatta bu süreçte, müselleme yazılmamak için ocak mensuplarının ellerinden gelen çabayı gösterdikleri de ifade edilmişti. Konuyla ilgili olarak, 1580 tarihinde nüfusu fazla gözükken Çukureğin Köyü'nde Gündüzlü Mezd Yeri ocağı mensuplarının bir kısmının hıleye başvurarak yazılmadıkları ortaya çıkmıştır. Hatta bu kişilerin başvurdukları hile nedeniyle pişmanlık duydukları ve bunun üzerine başka ocaklara aktarıldıkları da defterde belirtilmiştir. Buna rağmen hala ocağa yazılmayanların olduğu ve bunların derhal tespit edilerek yazılmaları gerektiği yine ifade edilmiştir (BOA, TT.d. 591/143). Akçasu'da Karaca Turasan Yeri müsellemi Maden, kendi oğlunu yazdırmamak için saklamış, daha sonra olayın fark edilmesi üzerine kendi çiftliklerine birlikte kaydedilemeyen baba ve oğul başka bir çiftliğe kaydedilmişlerdir (BOA, TT.d. 591/149). Yine Karaca Turasan Yeri yamaklarından İbrahim, Bayezid ve Resul kaydedilmemek için çiftliklerinden kaçınca, buldukları Çukureğin Köyü'nde Gündüzlü Mezd Yeri'nde yazılmak zorunda kalmışlardır (BOA, TT.d. 591/149). Bu tür örneklerin özellikle 1580 tarihli deftere yansması, 16. yüzyılın son çeyreğinde müsellemlerin iyice kaçınılan bir meslek haline geldiğini göstermesi açısından ilgi çekicidir.

Çiftliklerde yaşayanların başka yerlere göç ederek reaya yazıldıklarını ve hizmete gitmediklerini Boyabad örneğinde, 8 Haziran 1574 tarihli Sürmene ve Bafra kadılarına gönderilen hükümden de takip etmek mümkündür. Boyabad, Sinop ve Durağan müsellemlerinden bazılarının Sürmene ve Bafra taraflarına gittikleri ve hizmet zamanında gittikleri yerlerde reaya yazılarak orduya hizmet etmek istemedikleri, Bolu Müsellemleri Beyi Ahmed Bey'in merkeze gönderdiği mektuptan anlaşılmaktadır. Ancak merkezden verilen cevaplarda, reaya yazılsalar bile bu durumda olanlara itibar edilmemesi ve bunların bir an önce ocaklarına gönderilmeleri gerektiği ifade edilmiştir (BOA, A. DVNSMHM.d. 26/7). Benzer bir durum da 15 Şubat 1580 tarihli Kastamonu beyi ve kadılarına gönderilen hükümden de görülmektedir. Burada da Bilecik madeni hizmeti için görevlendirilen ancak hizmete gitmeyen Bolu müsellemlerinin Kastamonu taraflarına geldikleri belirtilmektedir. Merkez, Kastamonu beyine bu

şekilde sancakta bulunan Bolu müsellemlerinin bir an önce tespit edilmesini ve hizmetlerine gönderilmelerini emretmiştir (BOA, A. DVNSMHM.d. 39/370).

Ocak mensuplarının müsellemlikten azledilmek için çeşitli yollara başvurmaları durumunun dışında müsellemlikten çıkarılmalarının yasal bir takım sebepleri de vardı. Örneğin, ilmiyeden olduğu ve Daday'da kadılık yaptığı gerekçesi ile Akçasu'da Emiroğlu Ayvati Yeri'nde Yusuf veled-i Hacı İbrahim müsellemlikten ihraç edilmiştir (İBB Atatürk Kitaplığı, MC_Yz_63: 94-95). Aynı gerekçe ile müsellemlikten çıkartılan diğer ocak mensupları yine Emiroğlu Ayvati Yeri'nden Süleyman veled-i Durmuş ile yine aynı ocağın Halil birader-i Ethem bin Tanrıvermiş'tir (BOA, TT.d. 249/143-144, 155). Aynı ocağın eğitimli üç kişinin çıkması oldukça manidardır. Yine Yiğren'de Ağalık Yeri'nde yamak olan Şahkulu veled-i Hasan'ın müteveli; Terzi Salih Yeri'nde kayıtlı Halil veled-i İhtiyar'ın İstanbul'da Hasan Paşa Medresesi'nde müderris olduğu gerekçesi ile müsellemlikten azledildikleri defterlerden anlaşılmaktadır (İBB Atatürk Kitaplığı, MC_Yz_63/93; BOA, TT.d. 591/147).

5. Boyabad Müsellemlerinde Çiftliklerinde Toprak Tasarrufu ve Üretim Faaliyetleri

Boyabad Nahiyesi'ndeki müsellem ocaklarında tasarruf edilen çiftliklerdeki ekili araziler defterlerde müdd olarak ifade edilmiştir. Müdün ekilebilir alanların ölçüsü olarak da kullanıldığı bilinmektedir. Kanunnamelere göre alâ yerden 60, evsât yerden 80-90 ve ednâ yerden 100-120 dönüm şeklinde tanımlanan "çiftlik" halk arasında Bursaninkiyile 12, Konya'ninkiyile 8 ve Karaman'inkiyile de 60 müdlük bir alanı karşılımaktadır (Kallek, 2020, s. 455-457). Daha başta da ifade edildiği gibi Kastamonu Sancağı'na ait bir kanunnamenin olmaması sancakta bir müdün kaç dönümlük bir yeri ifade ettiği konusunun belirsiz olmasına neden olmuştur. 16. yüzyılda Boyabad müsellem çiftlikleri toplam, 251 müdd ekilebilir araziye kapsamaktadır. Bunun kaç dönümlük bir alanı ifade ettiği belli değildir. Çiftliklerde ilk tahrir döneminden itibaren "zemin" adı verilen toprak birimleri ile de karşılaşmaktadır. Zeminlerin nîm çiftten daha az ve hububat ekilip biçilen araziler olduğu bilinmektedir (Ünal, 2008, s. 161). Zeminlerin hangi büyüklükte bir araziyi içerdikleri yine müdd olarak ifade edilmiştir. Buna göre değerlendirilen yüzyılda çiftliklerde toplam 126 zemin bulunmakta olup bu zeminlerin büyüklükleri ise 506,5 müd olarak tespit edilmiştir. Bu zeminlerin toplam alanının, çiftliklerin toplam büyüklüğünden daha fazla olduğu görülmektedir. Zeminlerin ismi ve ifade ettikleri müdd miktarları defterler boyunca çoğunlukla değişmemiştir. Sadece Yortan'da Lütfullah Yeri ve Mehmed Yeri'nde 7 zeminin 31,5 müdlük miktarı son tahrirde 4 zemin 9,5 müdd olarak değişmiştir (BOA, TT.d. 591/149-150). Bir ocağa kayıtlı olan zemin başka bir köyde başka bir ocağın sınırında olabileceği gibi bir sipahinin tımarında da bulunabilirdi. İsmail tımarında yer alan ancak Akçasu'da Durmuş Yeri'nde gösterilen Gümüş zemini bu konuya örnek olarak gösterilebilir (İBB Atatürk Kitaplığı, MC_Yz_63/98). Benzer şekilde Yortan'da Turgud Yeri'nde bulunan Emir Doğan zemini de Hasan tımarında bulunurken aynı ocağa kayıtlı Sadi Bey zeminine Katmar Köyü'nde rastlanmıştır (İBB Atatürk Kitaplığı, MC_Yz_63/101).

Yortan Köyü'nde Lütfullah Yeri ve Mehmed Yeri'nin 60 müdlük arazisi ve bir değirmen ocağı vardı (İBB Atatürk Kitaplığı, MC_Yz_63/99). Bu çiftliğin zeminler dışında ekilebilir arazisinin 60 müdd olduğu düşünülmektedir. Bu miktar, yukarıda çiftliklerin ve zeminlerin kapsadığı toplam alana dâhil edilmemiştir.

Müsellem ocaklarında nüfusun artması ile birlikte, çiftliklerde mevcut olan toprakların paylaşılmasının da bir sorun olarak ortaya çıktığı ve bu sorunun, kardeşlerin babalarının yerini ortak tasarruf etmeleriyle giderilmeye çalışıldığı düşünülmektedir. Örneğin, Cimidar Köyü'nde Terzi Salih Yeri'nde yamak olan Şaban veled-i İbrahim ile kardeşi İlyas'ın babalarının yerini ortak kullandıkları görülmüş; ancak buna karşılık devlete hizmet etmeleri gerektiği belirtilmiştir (BOA, TT.d. 591/147). Bu durum, ortak tasarruflarda ortak hizmete ya da sefere gitme durumunu beraberinde getirmiştir. Ancak buna çok müsaade edilmediği de örneklerden anlaşılmaktadır. Bu konuda, Yortan'da Turgud Yeri'nde Mahmud veled-i Davud ile kardeşi Mustafa'nın müşterek yer tasarruf etmelerine izin verilmiş ancak ayrı ayrı hizmet etmeleri gerektiği de defterde belirtilmiştir (BOA, TT.d. 591/155-156).

Çiftliklerde 1501/02'de 8; 1547'de 10, 1568'de 14 ve 1580'de 25 değirmen tespit edilmiştir. Görüldüğü gibi her tahrir döneminde özellikle de son tahrirde değirmen sayısında bir artışın olduğu görülmektedir. 1547'de Yortan'da Durmuş Yeri ve Mehmed Yeri'nde bulunan üç değirmenden birini Mehmed isimli bir reayanın bina ettiği anlaşılmaktadır (BOA, TT.d. 249: 147).

Çiftliklerde hangi tarım ürünlerinin yetiştirildiği belli değildir. Ancak, 1547 tahririnden itibaren bazı çiftliklerde yapılan pirinç üretiminin Medine-i Münnevve'ye vakfedildiği anlaşılmaktadır. Bu çiftlikler, Yortan'da Durmuş Yeri ve Mehmed Yeri, aynı köyde yer alan Turgud Yeri, Cimidar'da Terzi Salih Yeri, yine aynı köyde Şemseddin Yeri ile Akçasu'da Seydi Ali Yeri'dir. Ayrıca Emiroğlu Ayvati Yeri'nde iki müdlük bir alanda çeltük tarımı yapılmasına eskiden beri yapıldığı gerekçesi ile kadının izin verdiği bilgisi defterde yer almaktadır (BOA, TT.d. 249: 155). Böylece Boyabad müsellem çiftliklerinde önemli miktarda pirinç üretiminin yapıldığı söylenebilir.

Sonuç

Kastamonu ve çevresinin Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra, toprakların bir kısmı vakıf, mülk ve tımar olarak tahsis edilirken bir kısmı da müsellemlere verilmiştir. Böylece Kastamonu Sancağı, Osmanlı askerî ve idarî teşkilatının önemli bir parçası olan müsellemler teşkilatının kurulduğu yerlerden biri olmuştur. Burada teşkilatlanmış müsellemler, bölgenin fethinde ve iskânında önemli bir rol oynamışlardır. Kastamonu Sancağı Boyabad Nahiyesi'nde bulunan müsellemler, makalenin konusunu meydana getirmiştir. Erken dönem müsellemler hakkında bilgi veren en temel kaynaklar müsellemler tahrir defterleridir. Bu defterler, teşkilatın yapısı, işleyişi, gelişimi hakkında önemli veriler içermektedir. Çalışmada, öncelikle Kastamonu Sancağı'nda yapılan müsellemler tahrirleri, bu tahrirlere göre düzenlenen ve çalışmanın ana kaynağını meydana getiren müsellemler tahrir defterleri anlatılmıştır. Sonrasında 16. yüzyılın başından yüzyılın sonuna kadar Boyabad Nahiyesi'nde bulunan müsellemler çiftliklerinin isimleri, yapısı, nüfusu, müsellemler ve yamak yazılma şartları ve son olarak çiftliklerde toprak tasarrufu ve üretim faaliyetleri hakkında bilgi verilmeye çalışılmış ve bazı sonuçlara ulaşılmıştır.

Başlangıçta savaflara fiilen katılan ve devletin asker ihtiyacını karşılayan yaya ve müsellemler, zamanla ordunun geri hizmetinde yer almaya başlamışlardır. Devletin yaya ve müsellemler teşkilatı ile ilgili bu politikası, Boyabad müsellemler çiftliklerinde de hissedilmiş ve 16. yüzyılın başlarında çiftliklerin sayısı azalmıştır. Yüzyıl boyunca ise sadece bir çiftliğin başka bir çiftliğe eklendiğine ve bir çiftliğin de mukataaya verildiğine şahit olunmuştur. Bu bağlamda, Boyabad'da 12 köyde önce toplam 28, daha sonra 27 çiftlik tespit edilmiştir. Çiftliklerin kurulduğu yıllardaki müsellemin adı ile anıldığı ve daha sonra da bu şekilde devam ettiği gözlemlenmiştir. Ocaklarda müsellemler ve yamak başta olmak üzere çocuklar, mücerredler ve hizmete gidemeyecek durumda olanlar kaydedilmişlerdir. Bunların yanında kayıplar "gaib", vefat etmiş olanlar ise "mürde" şeklinde kayıt altına alınmışlardır. Ocakların nüfusunun her tahrir döneminde artış gösterdiği ifade edilmiştir. Ancak yüzyılın sonlarına doğru, ocak mensuplarının müsellemler yazılmaktan kaçındıkları gözlemlenmiş, tespit ve kaydedilme durumlarının eskisi gibi olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca nüfusun azalmasına binaen dışardan başıboş kimselerden de kayıtların yapıldığına değinilmiştir. Buna rağmen nüfusun azalmaması durumu, yüzyıl için bölgede meydana gelen genel nüfus artışı ile ilişkilendirilmiştir. Defterler boyunca müsellemler, tımar ve vakıf reayasından ayrı tutulmuş, karışıklığın olmaması için gerekli tedbirler alınmış ve teftişler gerçekleştirilmiştir. Bu teftişler neticesinde müsellemler olanların müsellemliklerinin devamının sağlanmasına özen gösterilmiştir. Bu sebeple, çalışmada müsellemler yazılma konusu işlenmiştir. Öncelikle, ocak mensubu olma konusunun rızaya göre belirlendiği belirtilmelidir. Bunun dışında ocakların ziyade vermesi, ekilip biçilen arazinin uzaklığı ya da baba yurdu ve ocağı olma durumunun değerlendirilmesi ocaklara yazılma konusunda dikkat edilen durumlar arasında yer almıştır. Bu bağlamda, özellikle son dönemlerde ocak mensuplarının ocağın bulunduğu köy dışından meydana gelmesi karşılaşılan en önemli problemlerden biri olmuştur.

Son olarak, çiftliklerdeki toprak tasarrufu ve üretim faaliyetleri konusunda tespitlerde bulunmak biraz güç olmuştur. Çünkü çiftliklerde yapılan üretim hakkında defterlerden bilgi sahibi olmak pek mümkün olamamıştır. Sadece bazı çiftliklerden Medine-i Münevvere'ye vakfedilen pirinç üretiminden bahsedilmiştir. Yine çiftliklerin büyüklüğü "müd" olarak ifade edilmiş ve bir müd'ün kaç dönümlük araziye kapsadığı sorusu cevaplandırılmamıştır. Zeminlerin toplamlarının çiftliklerin büyüklüklerinden daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Çiftliklerde yer alan değirmenlerin sayısı da her geçen tahrirde artmıştır. En nihayetinde, 1589 tarihinde çiftliklerin kaldırıldığı ve buradaki müsellemlerin reaya gibi kaydedildiği ve tımara dönüştürüldüğü ifade edilerek, bu çalışmayla bölgenin askerî, idarî, sosyal ve ekonomik tarihine katkı sunulmaya gayret gösterilmiştir.

Kaynakça | References

- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), TT.d. (Tahrir Defterleri) 249/140-164.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), TT.d. (Tapu Tahrir Defteri) 461/153-178.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), TT.d. (Tapu Tahrir Defteri) 591/142-164.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), TK. GM. TT.d. (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Tapu Tahrir Defteri) 132/199-213.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A. DVNSMHM.d. (Mühimme Defteri) 7/817.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A. DVNSMHM.d. (Mühimme Defteri) 26/7.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A. DVNSMHM.d. (Mühimme Defteri) 39/370.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) Atatürk Kitaplığı, MC_Yz_(Muallim Cevdet Yazma) 63/91-103.
- Arıkan, M. (1966). *XV. Asırda yaya ve müsellemler (toprak tasarrufu, vergi muafiyetleri ve hizmet)*. [Yayımlanmamış Doçentlik tezi]. Ankara.
- Ateş, H. (2022). Rumeli eşkinici müsellemlerine bir örnek: XV-XVI. yüzyıllarda Ergene müsellemleri". *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 39, 13-43. DOI: 10.26650/gaad.1292188.
- Barkan, Ö. L. (1943). *XV. ve XVI. asırlarda Osmanlı imparatorluğunda zirai ekonominin hukuki ve mali esasları kanunları*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1953). Tarihi demografi araştırmaları ve Osmanlı tarihi. *Türkiyat Mecmuası*, 10, 1-25.
- Bıyık, Ö. (2016). *Fatih Mehmed devri Anadolu vilâyeti müsellemler ve piyade defterleri*. Ege Üniversitesi Yayınları.
- Canatar, M. (2013). Osmanlı devleti'nde yasakçılar. F. M. Emecen; İ. Keskin; A. Ahmetbeyoğlu (Ed) *Osmanlı'nın izinde Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı I*, (s. 359-404) içinde. Timaş Basımevi.
- Devellioğlu, F. (2001). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat*. Aydın Kitabevi.
- Doğru, H. (1990). *Osmanlı imparatorluğunda yaya-yüsellem-taycı teşkilatı*. Eren Yayıncılık.
- Emecen, F. (1989). *XVI. Asırda Manisa kazası*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Emecen, F. (2013). Yamak. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 43, 310-311.
- Emecen, F. (2013). Yaya ve müsellemler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 43, 354-356.
- Göyünç, N. (1979). Hane deyimi hakkında. *Tarih Dergisi*, 32, 331-348.
- İlhan, M. (1996). 1540'da müsellemler ve yaya ocaklarına yazılma Gy. Kaldy-Nagy'nin çevirisi. Y. Ercan; M. Öztürk; R. Özdemir (Ed). *Şerafettin Turan Armağanı*, (s. 95-103) içinde. Kültür Basımevi.
- İnalçık, H. (1993). Çiftlik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 18, 313-314.
- İnalçık, H. (1996). Osmanlılarda raiyyet rüsûmu. *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, (s. 31-65) içinde. Eren Yayınevi.
- Kallek, C. (2020). Müd, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 31, 313-314.
- Kankal, A. (2011). *XVI. yüzyılda Çankırı*. Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kavaklı Kundakçı, S. (2019). *Osmanlı klasik döneminde Taşköprü kazası'nın sosyal ve ekonomik tarihi*, Hiperlink.
- Kayapınar, L., Baskı, E., Özvardarlı, B. ve Çelebi, M. (2019). 1532 tarihli müsellemler defteri'nde Tekirdağ hahiyesi-I. *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 2 (3), 153-233. <https://doi.org/10.32953/abad.561886>.
- Köprülü, M. F. (2006). *Osmanlı imparatorluğu'nun kuruluşu*. Akçağ Basımevi.
- Kundakçı, S. (2020). Boyabat kazasında dirlik düzeni, nüfus ve yerleşme (1487-1582). *Tarih Araştırmaları II*. (s. 34-56) içinde. Akademisyen Yayınevi.
- Kuruca, N. (2009). Tahrir defterlerine göre Boyovası/Boyabat kazasının 16. yüzyıl başlarında iktisadi ve sosyal durumu. *Erdem*, 55, 118-143.
- Öz, M. (2010). Tahrir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 39, 425-429.
- Özcan, A. (1993). Çeribaşı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 8, 196-203.
- Sahillioğlu, H. (1991). Bâd-ı Hevâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 4, 416-418.
- Tansel, S. (2014). *Osmanlı kaynaklarına göre Fatih Sultan Mehmed'in siyasî ve askerî faaliyeti*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Taş, K. Z. (1993). *Tapu tahrir defterlerine göre 16. yüzyılda Bolu sancağı*. [Yayımlanmamış Doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Tosunoğlu, A. (1993). *Tapu tahrir defterlerine göre XVI. yüzyılda Kastamonu sancağı*. [Yayımlanmamış Doktora tezi], İstanbul Üniversitesi.
- Turan, O. (2016). *Selçuklular döneminde Türkiye*. Ötüken Yayınevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1998). *Osmanlı Tarihi I*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünal, M. A. (2008). *Osmanlı devrinde Sinop*. Fakülte Kitabevi.
- Yınanç, M. H. (1944). *Selçuklu devri Türkiye tarihi I*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Yücel, Y. (1988). *Anadolu beylikleri hakkında araştırmalar, çobanoğulları beyliği, candaroğulları beyliği I*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğimi beyan ederim.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sustainable Archaeological Heritage: An Interactive Museum for Tekirdağ

Sürdürülebilir Arkeolojik Miras: Tekirdağ İçin İnteraktif Bir Müze

Seher Selin ÖZMEN

Asst. Prof., Tekirdag Namik Kemal University, Faculty of Science - Literature, Department of Archaeology, Tekirdag, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namik Kemal Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Tekirdağ, Türkiye
Orcid: 0000-0003-3847-4466 Email: sozmen@nku.edu.tr

Esen Gökçe ÖZDAMAR

Prof. Dr., Tekirdag Namik Kemal University, Faculty of Fine Arts, Design and Architecture, Department of Architecture, Tekirdag, Türkiye
Tekirdağ Namik Kemal Üniversitesi, Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Tekirdağ, Türkiye
Orcid: 0000-0001-7189-3633 Email: egozdamar@nku.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Özmen, S. S. and Özdamar, E. G. (2024). Sustainable Archaeological Heritage: An Interactive Museum for Tekirdağ. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 66, 191-204.

Özmen, S. S. ve Özdamar, E. G. (2024). Sürdürülebilir Arkeolojik Miras: Tekirdağ İçin İnteraktif Bir Müze. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 66, 191-204.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: July 14, 2024/14 Temmuz 2024

Accepted/Kabul Tarihi: September 20, 2024/20 Eylül 2024

Published/Yayın Tarihi: December 25, 2024/25 Aralık 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December 23, 2024/23 Aralık 2024

Issue/Sayı: 66 **Pages/Sayfa:** 191-204

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Seher Selin ÖZMEN ve Esen Gökçe ÖZDAMAR).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır/ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Abstract

This article explores the significance of cultural heritage conservation and archaeological heritage in sustainable development, focusing on Tekirdağ, Turkey's region with a rich archaeological heritage. Turkey faces threats like rapid urbanization, smuggling, terrorism, war, and climate change, which pose challenges to protecting archaeological materials. Museums play a vital role in understanding and preserving cultural heritage sustainably. They act as public spaces that contribute to urban identity and raise awareness through exhibitions and educational programs. Archaeological museums, specifically, have the potential to promote cultural tourism and support economic development by attracting tourists and creating job opportunities for local communities. This article discusses the possibility of a contemporary and sustainable archaeological museum in Tekirdağ, addressing the weaknesses of the city's existing museums. In this context, the article focuses on the museum proposal incorporating contemporary architecture, interactive exhibition techniques, and technological innovations like augmented reality and virtual tours for Tekirdağ. In the second part of the article, the design of an interactive archeological museum for Tekirdağ is presented based on the proposals of architecture students at Tekirdağ Namık Kemal University. Design proposals show that these advancements would make the visitor experience more engaging and accessible, showcasing the city's past and contributing to education, culture, and tourism to preserve its heritage for future generations.

Keywords: Urban sustainability, Cultural heritage, Archaeological heritage, Museology

Öz

Bu makale, Türkiye'nin zengin bir arkeolojik mirasa sahip bölgesi olan Tekirdağ'a odaklanarak, kültürel mirasın korunması ve arkeolojik mirasın sürdürülebilir kalkınmadaki önemini araştırmaktadır. Türkiye hızlı kentleşme, kaçakçılık, terörizm, savaş ve iklim değişikliği gibi tehditlerle karşı karşıyadır ve bu tehditler arkeolojik malzemelerin korunmasında zorluklar yaratmaktadır. Müzeler, kültürel mirasın anlaşılması ve sürdürülebilir bir şekilde korunmasında hayati bir rol oynamaktadır. Kent kimliğine katkıda bulunan ve sergiler ve eğitim programları aracılığıyla farkındalık yaratan kamusal alanlar olarak işlev görürler. Özellikle arkeoloji müzeleri, turistleri çekerek ve yerel topluluklar için iş fırsatları yaratarak kültür turizmini teşvik etme ve ekonomik kalkınmayı destekleme potansiyeline sahiptir. Bu makale, Tekirdağ'da, kentin mevcut müzelerinin zayıf yönlerini ele alan çağdaş ve sürdürülebilir bir arkeoloji müzesi olasılığını tartışmaktadır. Bu bağlamda makale, Tekirdağ için çağdaş mimariyi, interaktif sergileme tekniklerini ve artırılmış gerçeklik ve sanal turlar gibi teknolojik yenilikleri içeren müze önerisine odaklanmaktadır. Makalenin ikinci bölümünde, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi'ndeki mimarlık öğrencilerinin önerileri temel alınarak Tekirdağ için interaktif bir arkeoloji müzesi tasarımı sunulmaktadır. Tasarım önerileri, bu gelişmelerin ziyaretçi deneyimini daha ilgi çekici ve erişilebilir hale getireceğini, kentin geçmişini sergileyeceğini ve mirasını gelecek nesiller için korumak amacıyla eğitim, kültür ve turizme katkıda bulunacağını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kentsel sürdürülebilirlik, Kültürel miras, Arkeolojik miras, Müzecilik.

Introduction

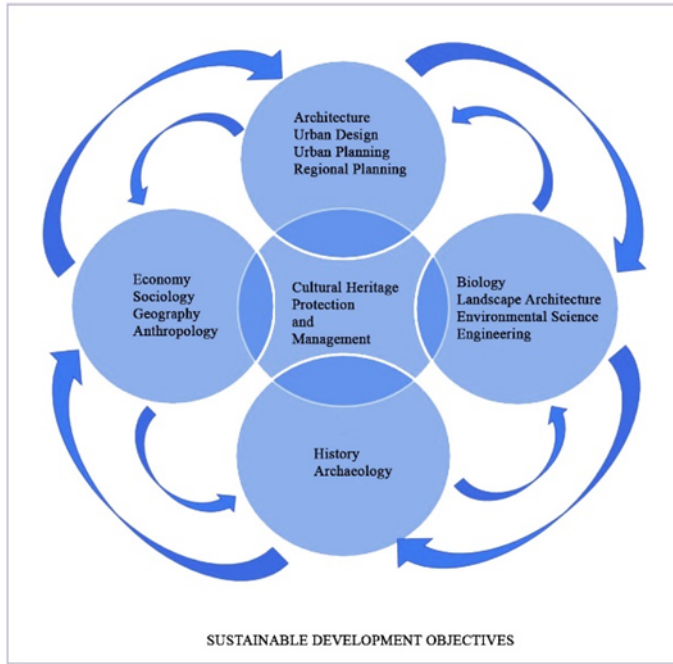
Sustainable development was defined in the Brundtland Report published by the United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization in 1987 as encompassing economic, social, and environmental perspectives (Brundtland, 1987). Sustainability was initially based on three separate but interrelated dimensions - environmental, financial, and social - and therefore the content of sustainability has evolved to understand and protect the interdependent relationships between the environment, society, and the economy. Cultural sustainability approaches, which emerged in the 1990s, viewed culture as a value system and focused on it as a factor influencing the nature and type of development (Howard, 2019). Over time, it evolved into a more complex and holistic vision that emerged from international debates on the role of culture, creativity, knowledge, and culture were introduced as the fourth pillar of sustainable development at the Johannesburg Earth Summit in 2002 (Report of the World Summit on Sustainable Development, 2002). The relationship between cultural heritage and sustainable development has been on the agenda of the United Nations and many other relevant stakeholders for many years (Hoşkara, Lombardi, & Doğaner, 2021). Within the scope of the 2030 Agenda for Sustainable Development goals have been set, that constitute a consensus for sustainable development and should be adopted and implemented by countries at the national level, continuing the understanding put forward by the Brundtland Report (Söderström, 2018). According to this understanding, sustainability's economic, environmental, and social dimensions are assessed holistically (Özer Sarı & Nazlı, 2018).

Cultural heritage and sustainability are of great importance in terms of protecting cultural values and passing them on to future generations (Çavdırılı & Gök, 2020; Usta & Gafar, 2022). According to the Turkish Language Association, culture is defined as "material and spiritual values created in the process of historical and social development," and heritage is defined as "the values left by one generation to the next generation" (TDK, 2015). Since the end of the 20th century, heritage management based on sustainable, integrated, and rational approaches has been envisaged for the protection of cultural values and has attempted to be realized with the principles of inclusive participation, transparency, and equality (Turgut Gültekin & Uysal, 2018). The term cultural heritage, reflects a comprehensive, dynamic, and interdisciplinary approach and emphasizes the transfer of cultural heritage to future generations, the participation of communities, and the consideration of the human dimension of heritage. Cultural heritage conservation, an important component in achieving the goals of sustainable urban development, reflects the efforts of communities to protect and preserve their identity, history, and cultural values. This means not only physical conservation but also recognizing and celebrating the meaning and value of this heritage to communities. Participation, plurality, and education ensure that cultural heritage is preserved and passed on to future generations. Therefore, a broader and more participatory approach and awareness-raising efforts are needed to protect cultural heritage (Woodhead, 2023).

The conceptual shift of the idea of "heritage" has expanded from the scale of monuments to the scale of the historic city and then to the scale of the cultural landscape and historic urban landscape. As a result of its new role, cultural heritage is being addressed in a cross-sectoral manner in all areas of urbanization-related disciplines, such as architecture, urban design, and town and regional planning, where tools, practices, and objectives for sustainable development goals are shared. The disciplines concerned with the future of cultural heritage and its strategic role in achieving sustainable development goals have grown in parallel with the categories of heritage resources. This new scenario envisages new alliances between the disciplines of geography, landscape architecture, and history, as well as archaeology, economics, anthropology, demography, sociology, biology, environmental sciences, and engineering, which are influential in the conservation and management of cultural heritage; these alliances are conceptualized in Figure 1 (Hoşkara, Lombardi, & Doğaner, 2021).

Figure 1

Sustainable development objectives (Hoşkara, Lombardi, & Doğaner, 2021, p. 1972)

In archaeology, which is a subset of cultural sustainability, this concept is of great importance for the transfer of archaeological heritage into the future. As interpreters and guardians of the past, archaeologists are one of the groups contributing to the creation of sustainable historic environments and sustainable communities (Carman, 2016). Archaeology can provide sustainable development, especially local benefits (Zbuchea, 2022). Archaeological sites are rich sources of historical and cultural data because they contain traces of human life. The protection of these sites is of great importance in terms of preserving urban culture and ensuring sustainable urban development. In this context, strategies to revitalize urban history and culture are being implemented to ensure the sustainability of unique historic cities and the protection of the historic urban landscape (Tuna, 2016). Academic studies on cultural heritage and sustainable development have increased significantly in recent years. However, most of these studies generally do not pay special attention to archaeological heritage. Although archaeological heritage contributes to sustainable urban development, the sustainable development of archaeology is also important (Söderström, 2018).

Since the 20th century, many initiatives have been taken in the field of archaeological heritage management in line with the views that have emerged since then and aim to bring archaeological heritage into social and economic life (Türkoğlu, 2020). The relationship between archaeological heritage and sustainability is a relatively new case, with research and studies beginning in the mid-1990s. The involvement of local communities is important in balancing economic, social, and environmental objectives. This involvement provides a focal point for creating a sense of shared belonging (Stubbs, 2004). Archaeological assets are non-renewable and non-transformable documents. The archaeological heritage, which is of great value in our country and internationally, should be protected to be passed on to future generations and to contribute to research. Archaeological sites can be destroyed for various reasons, before or after excavation. These damages can generally be classified as human-made or natural. The conservation of archaeological remains, especially those from the prehistoric period, presents difficulties due to the sensitivity of their materials. Conservation, exhibition, and sustainability issues pose various problems (Savrum, 2011). Turkey also faces many human and natural threats that negatively affect the world's collective archaeological heritage. In addition to issues such as infrastructure development or agriculture, events such as rapid urbanization, smuggling, terrorism, war, occupation, looting, and climate change pose threats to the protection of archaeological materials (Özmen, 2024). Political instability, war, and insecurity in countries such as Syria and Iraq hinder the proper management and study of archaeological heritage (Jamieson, 2015). As emphasized in international conventions and charters on the management of archaeological and cultural heritage, each country should strive to increase its citizens' appreciation and respect for cultural and natural heritage by all appropriate means, especially through education and information programs (Saraç, 2003).

As a place where different civilizations have been born and developed since prehistoric times, Anatolia has an important place with its rich archaeological heritage (Savrum, 2011). The development of public awareness of archaeology is recognized as a fundamental means by which people can be widely informed about threats to their heritage and understand the past.

Although Turkey is one of the richest countries in terms of archaeological heritage, the main reason why it is little known from a scientific point of view is that the archaeological and cultural inventory of Turkey has not yet been completed, although there are some efforts in this direction. Since 1989, the General Directorate of Cultural Heritage and Museums of the Ministry of Culture and Tourism has been carrying out documentation and inventories of archaeological sites and monuments (Erder, 2016). However, the current archaeological surveys still cannot tell us the actual number of surface and underwater sites in Turkey. The establishment of archaeological inventory management in Turkey is not a continuous and dynamic process.

Furthermore, the recording and evaluation of archaeological potential in urban areas depends on the resources of local museums, and no city has a complete and professional documentation of archaeological evidence. The lack of a complete cultural inventory in Turkey makes it all the more frightening that the country could lose its heritage without even knowing what it has (Saraç, 2003). Cooperation between government, NGOs, and local authorities is crucial in protecting archaeological sites from natural disasters and human activities. For this, protective measures and public awareness initiatives are needed. Reinforcement with modern materials is necessary for structures made of fragile materials. Protective roofs should be designed to preserve the site's character, and necessary infrastructure and promotion should be implemented to make sites visitor-friendly. Public awareness and education are key to preserving archaeological heritage (Savrum, 2011).

In defining its mission on its official website, the United Nations states that culture should be at the center of development policies as an important investment in the future of the world for successful globalization processes that take into account the principles of cultural diversity. The official website of the United Nations in Turkey states that “the protection, promotion, and transmission of heritage and the promotion of creativity and cultural diversity have been identified as strategic objectives.” Accordingly, museums are privileged institutions that affirm forms of cultural expression and validate interpretations specific to the past. Museums play an important role in understanding and protecting the sustainability of cultural heritage. Museums are seen as a powerful means of achieving cultural, environmental, financial, and social sustainability by preserving their collections and providing resources to the community. Technological and social changes threaten the existence of museums. Museums face challenges such as the use of technology, and understanding and adapting to social media (Özer Sarı & Nazlı, 2018).

1. Methodology

Museums are essential for conveying cultural stories and aspects that objects alone cannot express, reflecting the unique identity of their communities. They play a vital role in preserving humanity's cultural wealth and guiding the future by mediating the past. While each museum has a distinct purpose, they all aim to benefit society by conserving cultural assets and raising awareness for stable development. Museums serve as interactive spaces that increase awareness, incorporating both traditional information systems and materials from new media. They act as repositories and sources of information, encompassing local and national cultural studies. Museums not only house collections but also embrace regional heritage and impact society as a whole (Batuhan, 2023).

In the field of International Archaeological Heritage Management (IAHM), tourism is recognized as an enabler of sustainability (Adams, 2010). Archaeological museums make an important contribution to sustainable development by promoting cultural tourism. Museums, especially in urban areas, support the economic development of the region by attracting tourists. This also creates employment opportunities for local people and increases the economic vitality of the region. Archaeological projects in Turkey, such as Çatalhöyük, an important archaeological site, contribute to economic development by attracting tourists to the region (Saraç, 2003). Another important example of the contribution of cultural tourism to the local economy in Turkey is the ancient city of Ephesus, one of the most visited archaeological sites by tourists (Türkoğlu, 2020). Opened in 2018 Troy year, the Troy Museum in Çanakkale have contributed to local development through cultural tourism. Located at the entrance to the ancient city of Troy within the borders of Tevfikiye Village of Çanakkale, which was inscribed on the UNESCO World Heritage List in 1998, the Troy Museum goes beyond traditional display and presentation techniques, allowing for more interaction between visitors and artifacts (Çağlayan ve Koçoğlu, 2023). In this context, archaeological museums play an important role in turning cultural heritage into a tourist product and safely transferring it to future generations (Kalaba, 2022). Museums, which represent the largest share of the cultural tourism market, can contribute to sustainable development by revealing the economic value of cultural heritage (Woodhead, 2014).

Based on these issues, this article presents a theoretical study on the sustainable urban development of archeological museums. The article proposes an interactive archeological museum plan for Tekirdağ, based on design suggestions by Tekirdağ Namık Kemal University architecture students. According to the ideas, these developments will improve the tourist experience

by making it more engaging and accessible, showcasing the city's past, and contributing to education, culture, and tourism to conserve its heritage for future generations.

2. The Role of Archaeological Museums in Sustainable Urban Development

Museums are united by a common purpose of preserving and making accessible the physical evidence of past human activity. There has always been a tension between these two fundamental roles of museums. Maintaining a balance between conservation and access is the role of museums now and in the future. The role of museums in the conservation of archaeological heritage is to raise awareness through in situ conservation, preservation of research records and finding exhibitions and other programs. Archaeological museums also play an important and contemporary role in public engagement and education. They engage the public in a variety of ways, including gallery exhibitions, interactive access, events, and access to stored collections, and community engagement. These events raise awareness of conservation issues by introducing museum collections to a wider audience. Some museums work with schools to organize special programs for students, including workshops and seminars. Such activities help both students and general visitors better understand archaeological heritage (Merriman, 2010). Community engagement helps museums build stronger links with the community and raise awareness of archaeological heritage conservation (Woodhead, 2018). Community engagement and education programs are essential for archaeological museums to increase their contribution to sustainable urban development (Özer Sarı & Nazlı, 2018).

Archaeology addresses issues of historical remembrance and pride through collective memory (Mörel, 2007). Archaeological museums, which play a crucial role in preserving, exhibiting, and transmitting archaeological heritage to future generations, are like a mirror reflecting the history, culture, and identity of a city or region. They make the city's cultural heritage visible by exhibiting and interpreting the remains of the past. In this way, society becomes more aware of its past and develops a sense of responsibility to protect cultural values. Exhibiting artefacts from archaeological excavations in urban areas in museums reveals the historical layers of the city, ensures the cultural continuity of the city, and becomes an important part of the urban identity (Saraç, 2003). Interaction with their surroundings is another way in which museums, as public spaces, contribute to urban identity. Archaeological museums play an important role in raising public awareness, not only through exhibitions and collections, but also through educational programs, workshops, seminars, and other activities. Through these activities, museums raise conservation awareness by explaining to visitors the importance of archaeological heritage and encouraging them to connect with the past. Rapid changes in social, economic, and cultural dimensions are daily reducing the importance of national and local values; technological advances and less socialization of younger generations are creating a gap between culture and young people, increasing the risk that the value of archaeological heritage will not be known in the future (Usta & Gafar, 2022). Educational programs in museums, especially for children and young people, are very important for future generations to protect archaeological heritage. Through these programs, young people become interested in archaeology and understand the importance of conservation (Merriman, 2010).

The memory of a society is a valuable source of local and national identity. Archaeological museums therefore aim to reach a wider audience and play a stronger role in contemporary society. Approaches in archaeological museums evolve with theoretical changes in archaeology. Today's paradigms consider material culture as a text that helps to understand the structure of a society and as part of the present. The archaeological heritage preserved and exhibited in museums has the power to shape the current trends and future visions of individuals and societies. Traditionally, the function of museums has been understood as the collection, preservation, and study of archaeological heritage, but as the concept of museums has evolved, museums have taken on a broader definition. Since the 1960s, they have made significant advances in presentation technology, using models, dioramas, and audio-visual aids. With this change, archaeological museums focus on access, active participation, and combating social exclusion. Museums organize educational programs, interactive exhibitions, and events to increase social interaction and interest in archaeology (Özmen, 2023). The use of technology plays a crucial role in increasing the effectiveness of museums, particularly in engaging young visitors. Digital exhibitions, virtual tours, and interactive displays enrich the museum experience for visitors and make archaeological heritage more accessible. The visitor experience should be enhanced through the use of technological innovations in museums and cultural heritage sites. Technologies such as augmented reality (AR) and virtual reality (VR) can provide interactive and educational experiences for visitors. Applications such as digital archives and virtual tours allow archaeological heritage to reach a wider audience (Kalaba, 2022). Therefore, the use of technology stands out as an important tool to support sustainability efforts for museums to reach wider audiences and for visitors to connect with museums in a more interactive way (Özer Sarı & Nazlı, 2018).

Turkey's leading archaeological museums for sustainable urban development include the Istanbul Archaeological Museum, Çanakkale Troy Museum, Eskişehir Eti Archaeological Museum, and Gaziantep Zeugma Mosaic Museum. Located in Istanbul, the Istanbul Archaeological Museum is not only known for its valuable collections but also for being Turkey's first archaeological

museum. The Troy Museum and Eti Archaeological Museum engage young people and children using technology, enhancing interaction, and curiosity, and creating positive memories (Vargün, 2022). Tekirdağ, like Istanbul, has a rich archaeological legacy. With its mild climate on the Marmara coast, fertile vegetation, and ports suitable for trade, the city has been attractive for settlement throughout the ages and has been home to many civilizations. The fact that all kinds of relationships such as migration, invasion, trade, culture, and exchange between Anatolia, the Middle East, and Europe are realised through Thrace, which is the most important feature of the region in the past and today (Tekirdağ İli Kültür Envanteri, 2014). Despite the archaeological wealth of the city, Tekirdağ does not refer to its past, especially for new generations. The archaeological museum is located in a very old and small building. Although students go to the archaeological museum as part of their curriculum, they learn almost nothing about their city's past due to the large number of children in the classes and the museum's limited facilities (Özmen, 2024).

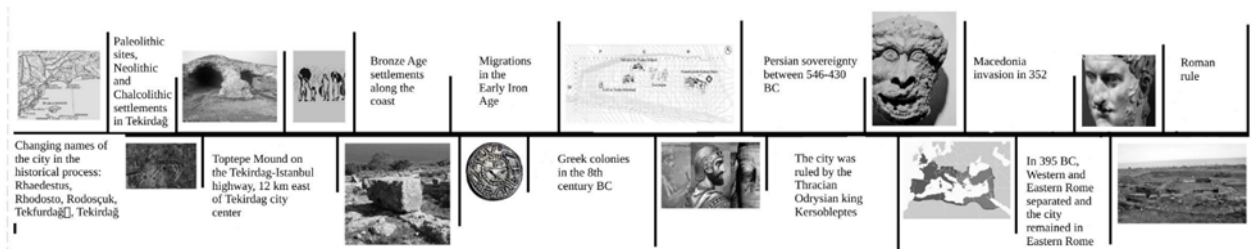
3. The Potential of an Archaeological Museum in the Province of Tekirdağ as Part of Sustainable Urban Planning

Tekirdağ is a city with a very high potential for archaeological heritage from prehistory to the recent past, including Ottoman ruins, due to its geography (Yücel, 2002). Sites have been found from the upper layers of the Paleolithic Age in Tekirdağ (Dinçer, 2007). In Şarköy, stone axe production centers of the Neolithic period have been found. According to the Tekirdağ Museum Directorate, Chalcolithic settlements have been found in some estuaries of the Sea of Marmara. Mound settlements such as Toptepe (Özdoğan, 1991) and Menekşe Çatağı (Özdoğan vd, 2004) and later cities were established in Tekirdağ. Archaeological studies have shown that there were both settlements and castles in the area where the ancient Ganos Mountains, now known as Şarköy, spread out. Tekirdağ, which was also home to the Thracian civilization, also has the remains of Hellenic, Roman, Byzantine and Ottoman cultures (Atik, 2016a).

Some communities came to Thrace in a migration wave between 1400-1000 BC and are defined as Proto-Thracian in the region, which is much more backward in terms of social organization. In Tekirdağ, numerous tumuli, which are the typical burial form of the Thracians, have been identified, and excavations have been carried out in some of them (Atik, 2016b). During the 8th-6th centuries BC, Samos colonists established Perinthos and Bisanthe on the shores of the Sea of Marmara, within modern-day Tekirdağ. Thrace was invaded by the Persians between 546-430 BC, remaining under their sovereignty. In 352 BC, Philip II of Macedonia invaded the coastal areas, but Perinthos resisted. Alexander the Great later conquered Perinthos. After Alexander's death, Lysimachos ruled the region until it came under Roman control in 30 BC. In the 3rd century AD, Tekirdağ emerged as "Rhaedestus" in the late Roman period and as "Rhodosto" in the Byzantine period. The Ottomans took over Tekirdağ from the Byzantines in the 14th century, renaming it "Rodosçuk" and later "Tekfurdağı" until the 18th century, when it became "Tekirdağ." After the Republic's proclamation in 1927, it was officially renamed Tekirdağ province (Türkiye Kültür Portalı (n.d.)). Several cities were founded within Tekirdağ province in Turkey, including Perinthos, established around 600 BC by colonists from Samos. The city has ruins dating back to the Roman period and served as the capital of Thrace during this time. The ancient theatre in the area is worth exploring. Bisanthe, settled by the Samites around 600 BC, was considered one of the most beautiful coastal cities during King Seuthes II's rule. Its ancient name is believed to be from the Byzantine period. Karaevlialti, also known as Heraion Teikhos (Atik, 2016b), is a Thracian settlement on the Sea of Marmara coast. Excavations reveal it dates back to the 3rd millennium BC and was inhabited until the end of the Byzantine period, flourishing during the Classical and Hellenistic periods (Özmen, 2024) (Figure 2).

Figure 2

Archeological past in Tekirdağ

The ongoing excavations in these ancient cities will be the main pillar of historical and cultural tourism in Tekirdağ in the near future. Local and foreign tourists using Tekirdağ's roads as a transit route will mainly visit these sites. However, the city lacks an archaeological museum that can bring this rich archaeological heritage together with society. The Tekirdağ Ethnographic Museum was founded in 1967 and continued its activities in a small exhibition hall until 1977. The building, which was built as a governor's villa in 1927, was handed over to the Ministry of Culture for use as a museum, and after being restored,

it was opened to visitors as the Archaeology and Ethnography Museum in 1992. The museum exhibition consists of a hall of stone artefacts in the entrance area, a hall of archaeological artefacts and ethnography on the second floor, and garden exhibitions. There are 23,901 artefacts in the museum, including 1,909 ethnographic artefacts, 4,863 archaeological artefacts and 17,129 coins (Çidem, 2021). The museum showcases a wide collection of ancient artefacts from the Lower Paleolithic to the Iron Age, including stone axes, bone and metal tools, and figurines.

Graves from different dynasties and artefacts from the Neolithic to Thracian periods are also on display. Visitors can explore sculptures, tombstones, reliefs, and a Thracian prince's burial chamber. Other exhibits include Ganos amphoras, Ottoman-era items, ceramics from Çanakkale, firearms, silver jewelry, traditional clothing, handmade weavings, handwritten Korans, and silk banners from Tekirdağ (Erhan, 2019). Although the Tekirdağ Archaeological and Ethnographic Museum is a valuable institution that houses important historical and cultural artefacts, it lacks the necessary features to be a modern and sustainable institution. It does not have accessibility features for disabled individuals, rest and social areas, education and activity spaces, or a museum shop. The building is also at risk from disasters and has limited storage and exhibition space. Additionally, the museum lacks modern educational tools like interactive screens, VR experiences, and digital guides. These deficiencies prevent the museum from effectively preserving and promoting cultural heritage, as well as contributing to sustainable tourism. Therefore, the construction of a new archaeological museum in Tekirdağ is crucial for sustainable urban development.

An archaeological museum that supports modern, progressive, and sustainable urban development has important qualities. First and foremost, it should be designed with an architecture that will safely house its collections and attract the interest of visitors. The building should have disabled access, including lifts, ramps, and wide doors. It should also have green spaces, recreational areas, and open-air exhibition areas with landscaping arrangements. Equipped areas for art, history, and archaeology workshops, as well as a conference hall, library, and temporary exhibition hall, should be available. Conservation laboratories and storage areas are required. Modern educational tools like interactive screens, VR experiences, and digital guides would enhance the museum. The museum will collaborate with the local community to organize environmental projects and events. Interactive and thematic exhibitions will engage visitors, while digital archives will be created for online access. The museum will also reach a wider audience through webinars, online exhibitions, and virtual tours. Educational programs will be offered for schools and different age groups. Cafes, recreational areas, and a souvenir shop will be provided for visitor relaxation and socialization (Hamnett & Shoval, 2003).

4. Designing Archeological Heritage and Sustainability

In this regard, a group of students at Tekirdağ Namık Kemal University Department of Architecture were asked to design, preserve, and increase architectural heritage through archaeological heritage and museum design in the Diploma Project course in the 2018-2019 fall semester in order to make the sustainability of the archaeological heritage in Tekirdağ visible and raise awareness. Considering the archaeological potential of the region where the city is located, students designed spaces for research and exhibition activities. The design of the Thrace Archeology Museum and Congress Center includes the arrangement of complex and open spaces that can meet the needs. It was observed that many students tend to actively participate in traditional interactive and digital use of spaces (Figures 3, 4).

Figure 3

Preserving archeological heritage and sustainability: Student design for a museum in Tekirdağ, 2019. Courtesy of Eda Gül

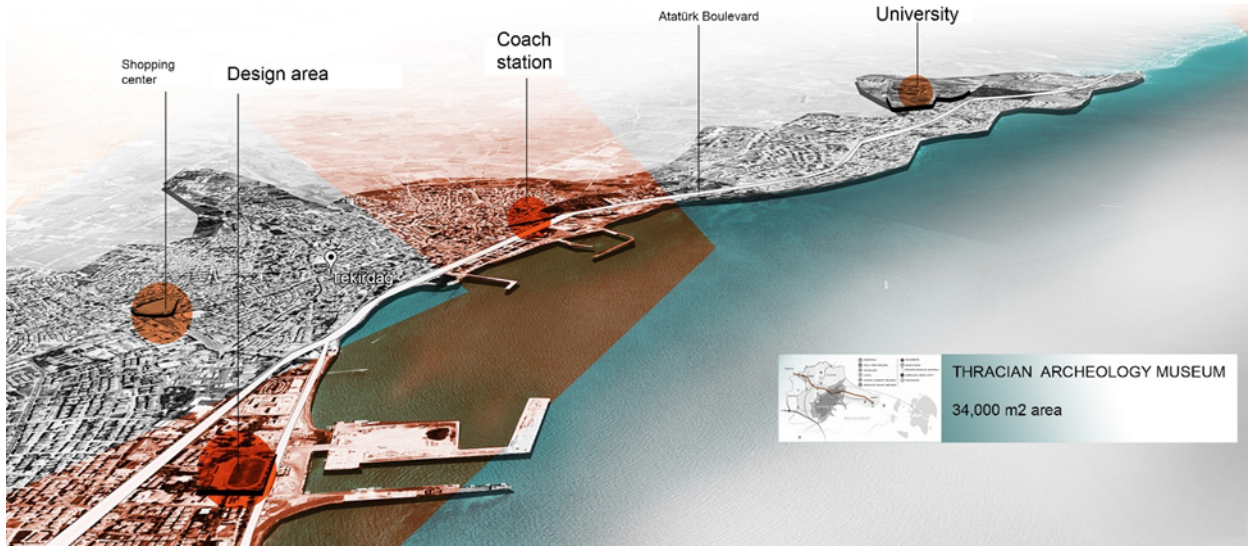

Figure 4

Exploded perspective of the proposed archeological museum in Tekirdağ, 2019. Courtesy of Eda Gül

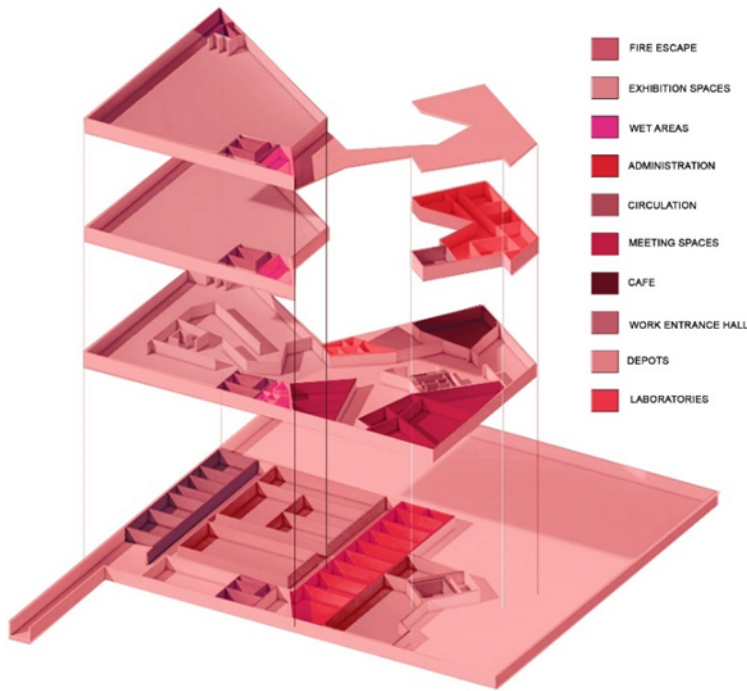

Figure 4 depicts the Tekirdağ Thrace Archeology Museum and Congress Center, which is strategically positioned, topographically significant, and uniquely designed. The core, which will be framed by the sea and skyline, has a strong presence at the city's entrance due to its proximity to the first-degree route. The proposal's principal goal is to create a building structure that is integrated and directly related to the city center, is accessible, and has intense links with its immediate surroundings, all while using an architectural language appropriate for its construction. The building's purpose to play an important role in the evolution of the city, as well as its basic shape with a cultural memory, are evident in terms of accessibility, operation, and aesthetics. The site where the structure is located has two pedestrian access points. A square has been designed in the center to accommodate the overlapping pedestrian axes, and escalators connect the parking lot to the upper gardening area. The proposed congress building, located in the design area, may accommodate up to 900 visitors and comprises meeting rooms, a foyer, exhibition areas, and a management section. The design proposal presented in Figure 5 shows the interactivity inside the museum and in the courtyard (Figure 5).

Figure 5

Interactivity in student designs for an archeological museum in Tekirdağ, 2019. Courtesy of Hüseyin Cevher Akbaş

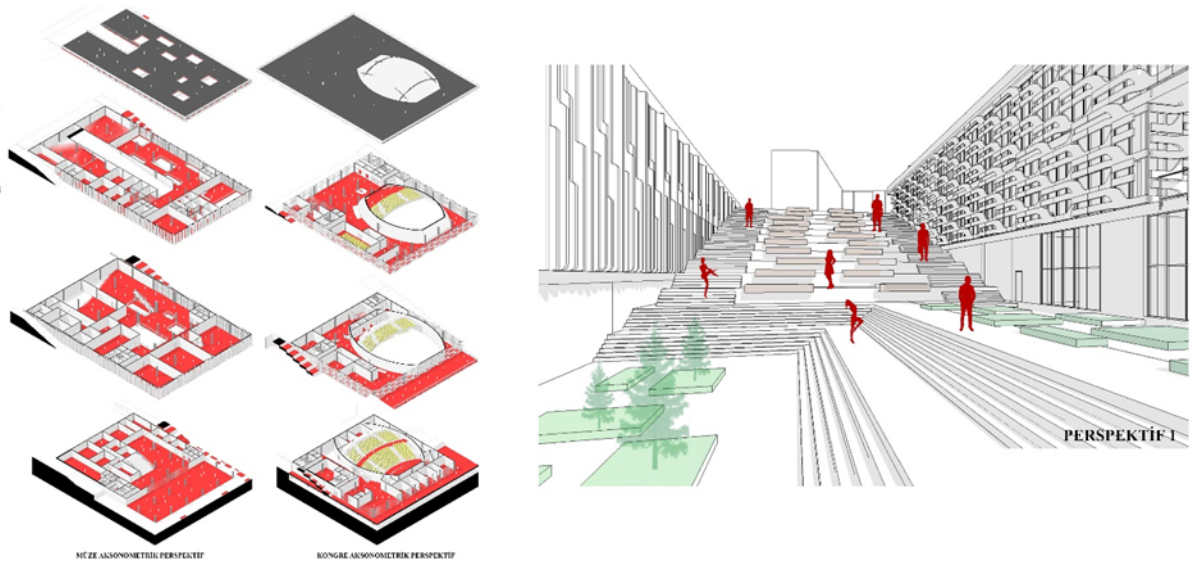
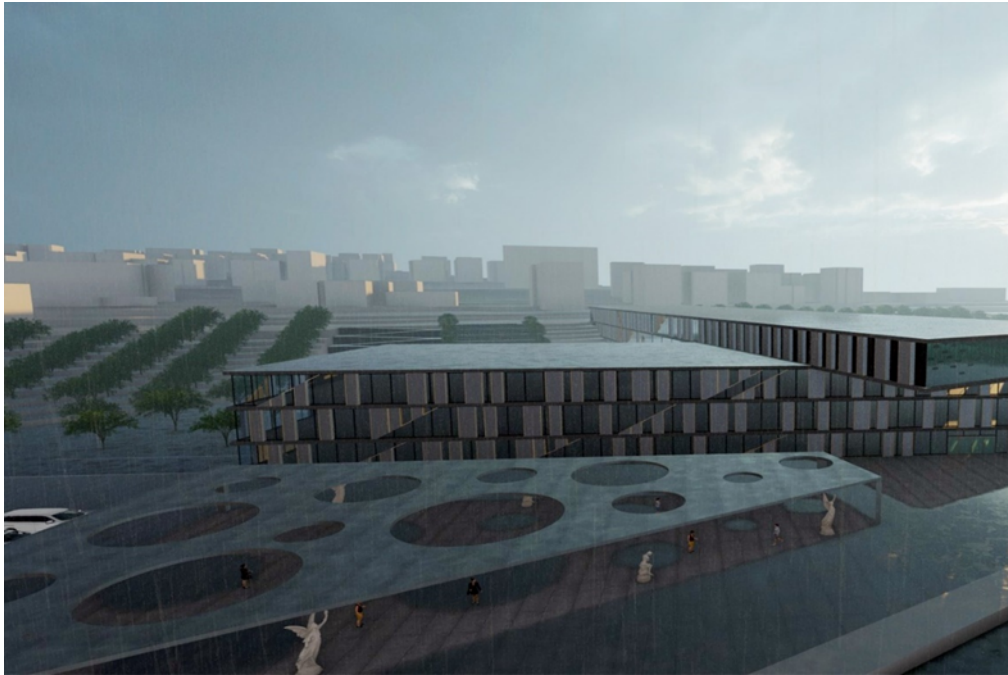

Figure 6 depicts the land for the Thracian Archeology Museum and Congress Center to be designed was analyzed along with its environment and current location, after gathering the necessary data from these analyses, the city's macroform, city development, and elements that could influence the design were considered. Suggestive decisions for the city have been offered on a large scale. In addition to these selections, fresh recommendations were presented at smaller scales by the design idea stages throughout the land (Figure 6).

Figure 6

Design for the archeological museum with prefabricated post-tensioning system, Tekirdağ, 15,000 m², 2019. Courtesy of Hakan Altundal

The goal is to connect equipment areas and provide continuity by building green systems in Tekirdağ, where there are insufficient active green areas. The goal is to construct recreational places in the filling areas that are combined with marinas on the coastline in the center, as well as to improve the area's urban image. Green bands have been established to separate industrial and residential areas. The main purpose of the design, where the land is used most appropriately, is to create pedestrian circulation within the land and common areas. With its wide openings and design, it is aimed at attracting as many tourists as possible to the city area and museum, while also making the land and environment a more livable focal point. The Archaeological Museum's historical exhibition area aims to prevent visitors from returning to the same regions after entering. The lower level can be connected at the end of the exhibition area, allowing access to the holographic exhibition area and, from

there, workshops or cafes. Visitors traveling in the opposite direction can reach the city's main axis from the top level by viewing the most recent display. The workshops within are intended to be used by the general public, accompanied by instructors, and to pique the curiosity of the Thracian people in history and archeology.

5. Discussion

Today, archaeological heritage conservation requires a multifaceted approach that aims to preserve cultural sites and artefacts for future generations. According to the Icomos Charter for The Protection and Management of the Archaeological Heritage (1990), cultural heritage preservation efforts prioritize the in situ preservation of monuments and sites, while emphasizing the long-term preservation and recovery of records and collections (ICOMOS, 1990). Integrated protection policies advocate for controlling land use to reduce archaeological heritage destruction and incorporating protection measures into planning policies at all levels. Archaeological sites undergo various phases, from creation to deterioration, emphasizing the importance of active maintenance.

Sustainable urban development, which aims at the balanced growth of cities, requires a holistic approach that includes not only economic and environmental but also social and cultural dimensions. In this process, the preservation of archaeological heritage and its societal communication play an important role. Archaeological museums, as one of the key actors in sustainable urban development, stand out as key places in terms of creating urban identity, raising social awareness, and supporting education and tourism, with their important contributions to the protection and promotion of archaeological heritage in cities. The contributions of museums, particularly in areas such as heritage conservation, education, tourism, and economic development, support the social, economic, and environmental dimensions of sustainable development. Archaeological museums are not only exhibition and storage spaces but also centers of education and learning. They aim to increase understanding and appreciation of cultural heritage through exhibitions, events, and educational programs for all sections of society. Such activities increase the interest of younger generations in the archaeological heritage, promote awareness, and provide them with the knowledge and skills necessary for its conservation. On the other hand, archaeological heritage is an important attraction for the tourism industry. Archaeological museums, with their rich collections and exhibitions, play an important role in enhancing the tourist appeal of cities. This contributes both to the local economy and to the promotion and preservation of cultural heritage. By attracting tourists, museums generate income for the local economy, create jobs, and contribute to the promotion of the region. In addition, museums' work in heritage conservation and tourism contribute to the long-term economic development of the region.

6. Conclusion

The study of the province of Tekirdağ has shown that a new archaeological museum can more effectively display and protect the cultural heritage of Tekirdağ. The proposed new museum can be designed as a center that appeals to all segments of society, with a contemporary design approach, interactive exhibition techniques, and technological innovations. In this way, the museum will not only exhibit the past but also make a significant contribution to the sustainable development of the city in the fields of education, culture, and tourism, as well as contribute to urban resilience by fostering social cohesion, inclusiveness, and better urban governance. The new archaeological museum proposed for Tekirdağ is an important investment that will contribute greatly to the cultural and economic development of the city. This museum will increase the city's cultural tourism potential by introducing the historical and cultural richness of Tekirdağ not only to the local population but also to national and international visitors. The new museum will also play an important role in preserving and passing on the city's cultural heritage to future generations through educational and research activities. In this way, Tekirdağ will have taken an important step towards a sustainable future by protecting and developing its cultural heritage.

References

- Adams, J. L. (2010). Interrogating the equity principle: the rhetoric and reality of management planning for sustainable archaeological heritage tourism. *Journal of Heritage Tourism*, 5(2), 103-123. <https://doi.org/10.1080/17438730903509311>
- Atik, N. (2016a). *Taş Devrinden Osmanlıya, Tekirdağ'da Yapılan Arkeolojik Çalışmalar*. In Yıldız, M. (Ed.), *Rodosto'dan Süleymanpaşa'ya Tekirdağ*. Uluslararası Tekirdağ Tarihi Sempozyumu Bildirileri (pp. 39-62). 26-27 Mart 2015.
- Atik, N. (2016b). Tekirdağ'da Traklar ve Antik Heraion Teikhos kenti. *Arkeoloji ve Sanat* (152), 75-86.
- Brundtland, G. H. (1987). Our common future: Report of the World Commission on Environment and Development. Geneva, UN-Dokument A/42/427. <http://www.un-documents.net/ocf-ov.htm>.
- Batuhan, T. (2023). Kültürel miras ve müze ilişkisi: Mardin Müzesi. *Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi* (70), 85-91. <https://doi.org/10.5152/AUJFL.2023.22014>.
- Carman, J. (2016). Educating for sustainability in archaeology. *Archaeologies: Journal of the World Archaeological Congress*, 12(2), 133-152. <https://doi.org/10.1007/s11759-016-9295-1>.
- Çağlayan, N., & Koçoğlu, C. M. (2023). Troya Müzesinin Sanat ve Kültür Eğitimi Bağlamında İncelenmesi. *Lokum Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1(2), 56-65.
- Çavdırlı Miral, C., & Adan Gök, Ö. (2020). Müzeler ve kültürel mirasın sürdürülebilirliği: Köstem Zeytinyağı Müzesi (Museums and sustainability of cultural heritage: Kostem Oliveoil Museum). *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 8(3), 2241-2262. <https://doi.org/10.21325/jotags.2020.658>.
- Çidem, M. (2021). Tekirdağ Arkeoloji ve Etnografya Müzesi. In Kozak, N. (Ed.), *Online Türkiye Turizm Ansiklopedisi*, <https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/tekirdag-arkeoloji-ve-etnografya-muzesi>.
- Dinçer, B., & Slimak, L. (2007). The paleolithic of Turkish Thrace synthesis and recent results. *Tüba-Ar(X)*, 49-61.
- Erder, C. (2016). The world heritage convention as reflected in Turkey. In Aprile, H. & Doubleday, G. (Ed.), *World heritage review* (pp. 16-21). <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000247065>.
- Erhan, K. (2019). Tekirdağ Arkeoloji ve Etnografya Müzesi. In Kozak, N. (Ed.), *Online Türkiye Turizm Ansiklopedisi*, <https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/tekirdag-arkeoloji-ve-etnografya-muzesi>.
- Hamnett, C. & Shoval, N (2003). Museums as flagships of urban development, in Hoffman, L. M. , Judd, D., & Fainstein, S. S. (Eds.), *Cities and visitors: Regulating people, markets, and city space* (pp. 219-236). Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9780470773673.ch12>.
- Hoşkara, S., Lombardi, A., & Doğaner, S. (2021). Sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşmada kültürel mirasın korunması ve yönetiminin rolü: Disiplinlerarası bir yaklaşım (Role of cultural heritage conservation for reaching the sustainable development goals (SGDs): An interdisciplinary approach). *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 36(4), 1963-1976. <https://doi.org/10.17341/gazimmfd.800950>.
- Howard, S. (2019). Discourses of sustainability within archaeological heritage management. Doctoral dissertation, University of Birmingham <http://etheses.bham.ac.uk/id/eprint/9201>.
- ICOMOS (1990). Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage. <https://www.icomos.org/en/practical-information/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/160-charter-for-the-protection-and-management-of-the-archaeological-heritage>.
- Jamieson, A. (2015). Developing strategies for sustainably managing archaeological collections. *Journal of Eastern Mediterranean Archaeology and Heritage Studies* 3(1), 71-77. <https://www.muse.jhu.edu/article/576382>.
- Kalaba, B. (2022). Kültürel mirasın sürdürülebilirliği kapsamında müzelerin önemi. *Turizm Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 102-112. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2447371>.
- Merriman, N. J. (2010). The role of museums. *Archaeology II*. Paris: UNESCO-EOLSS, 271-287. <https://www.eolss.net/sample-chapters/c04/E6-21-04-02.pdf>.
- Mörel, H. K. (2007). Archaeology as an important resource towards sustainable development: The Case of İzmit. 38. ICANAS (International Congress of Asian and North African Studies, Vol. IV. Proceedings, 2085-2106. <https://ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/M%C3%96REL-Hana-Koriech-ARCHAEOLOGY-AS-AN-IMPORTANT-RESOURCE-TOWARDS-SUSTAINABLE-DEVELOPMENT-THE-CASE-OF-IZMIT.pdf>.
- Özdoğan, M. (1991). 1989 yılı Marmara Bölgesi araştırmaları ve Toptepe kazısı. In XII. Kazı sonuçları toplantısı I (pp. 345-375). Ankara Basımevi.
- Özdoğan, A., Akaç, F., & Işın, M. A. (2004). Tekirdağ Menekşe Çatağı, Doğu Çatak Kazısı. In 25. Kazı sonuçları toplantısı, 2, pp 421-34.
- Özer Sarı, F., & Nazlı, M. (2018). Sustaining cultural heritage by means of museums in an ever-changing world. *Gaziantep University*

Journal of Social Sciences, 17(1), 1-14. <https://doi.org/10.21547/jss.316178>.

- Özmen, S. S. (2023). Arkeolog adaylarının eğitici sergilemeye yönelik düşüncelerinin müze deneyimiyle geliştirilmesi (The development of archaeologist candidates' thoughts on educational exhibitions through museum experience). *Uluslararası Müze Eğitimi Dergisi*, 5 ("Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye'de Müzecilik ve Müze Eğitimi" Özel Sayısı), 1-15. <https://doi.org/10.51637/jimuseumed.1357862>.
- Özmen, S. S. (2024). Designing a simulated excavation in waterfront for school-aged children. In Özdamar, E. G., Karanfil, B., & Özcan Aktan, T., Tekirdağ design charrette: Sceenarios for waterfront. Tekirdağ Namık Kemal University.
- Report of the World Summit on Sustainable Development, Johannesburg, South Africa, 26 August-4 September 2002 (United Nations publication, Sales No. E.03.II.A.1 and corrigendum), chap. I, resolution 1, annex.
- Saraç, D. (2003). History of archaeological and cultural heritage management in Turkey and Europe: A look from the past to the present. Master's Thesis. Bilkent Üniversitesi. <http://hdl.handle.net/11693/29427>.
- Savrum, M. (2011). Bademağacı Höyüğü'nde arkeolojik mirasın korunması değerlendirilmesi ve sürdürülebilirliğine yönelik sorunlar (Problems concerning the preservation, evaluation and sustainability of the archeological heritage in Bademağacı Höyük). Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (4), 94-100. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/181758>.
- Söderström, U. (2018). Contract archaeology and sustainable development: Between policy and practice. Licentiate Thesis, Department of Cultural Sciences, Linnaeus University Press. <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:lnu:diva-77154>.
- Stubbs, M. (2004). Heritage-sustainability: developing a methodology for the sustainable appraisal of the historic environment. *Planning Practice & Research*, 19(3), 285-305. <https://doi.org/10.1080/0269745042000323229>.
- TDK (Türk Dil Kurumu) (2015). Genel açıklamalı sözlük. TDK Yayınları.
- Tekirdağ İli Kültür Envanteri. (2014). Tekirdağ Valiliği Yayınları.
- Tuna, A. (2016). Arkeolojik sitelerin sürdürülebilirliği kapsamında arkeolojik parklar (Archaeological parks in the frame of sustainable archaeological sites). *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 13(2), 110-122. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/178659>.
- Turgut Gültekin, N., & Uysal, M. (2018). Kültürel miras Bilinci, farkındalık ve katılım: Taşkale Köyü örneği. *OPUS International Journal of Society Researches*, 8(15), 2030-2065. <https://doi.org/10.26466/opus.446272>.
- Türkiye Kültür Portalı (n.d.). <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/tekirdag/genelbilgiler>.
- Türkoğlu, İ. (2020). Sürdürülebilir Kalkınmada Kültür Mirasının Yeri ve Önemi. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10(20), 117-143. <https://doi.org/10.33207/trkede.692194>
- Yücel, E. (2002). Ord. Prof. Dr. A. Müfid Mansel'in başlattığı Trakya kazılarının dünü ve bugünü. *Anadolu Araştırmaları (XVI)*, 605-616. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/12582>.
- Usta, F., & Gafar, B. Ü. (2022). A study on transferring cultural heritage assets in Isparta province to new generations through high school students. *Journal of Tourism Theory and Research*, 8(1), 14-20. <https://doi.org/10.24288/jttr.1050555>
- Vargün, Ö. (2022). Teknolojinin belirleyiciliğinde müzelerde dijitalleşme süreci ve insan odaklı tasarım yaklaşımları (Determination of technology, the digitalization process in museums and human-oriented design approaches). *İdil*, 92, 565-584. <https://doi.org/10.7816/idil-11-92-09>.
- Woodhead, C. (2023). Caring for cultural heritage An integrated approach to legal and ethical initiatives in the United Kingdom. Cambridge University Press.
- Zbucnea, A., Bira, M. & Anghel, S. (2022). Archaeology and sustainable development in the public eye, *Strategica*, 4(2), 648-668.

Statement on Research and Publication Ethics

The researchers stated that they paid attention to all ethical principles and rules in the collection, analysis and reporting of the data.

Contribution Rate of Authors to the Article

The authors contributed equally to this study.

Funding Declaration

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors/individuals.

Declaration of Interest

The authors declare that there is no competing interest.

Episteme ve Doksa Düalizminde Eğitim Ontologyasının Problematığı

The Problematics of Educational Ontology in the Dualism of Episteme and Doxa

Ferhat KUTLUAY

Dr. Öğretim Üyesi, Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Siirt, Türkiye

Orcid: 0000-0001-7403-8675 ferhatkutluayl@siirt.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Kutluay, F. (2024). The Problematics of Educational Ontology in the Dualism of Episteme and Doxa. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 66, 205-219.

Kutluay, F. (2024). Episteme ve Doksa Düalizminde Eğitim Ontologyasının Problematığı. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 66, 205-219.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: February 14, 2024/14 Şubat 2024

Accepted/Kabul Tarihi: November 12, 2024/12 Kasım 2024

Published/Yayın Tarihi: December 23, 2024/23 Aralık 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December/Aralık

Issue/Sayı: 66 **Pages/Sayfa:** 205-219

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Ferhat KUTLUAY).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır/ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

İnsanın bilgisi iki yeti aracılığıyla gelir. Duyular ve akıl. Duyulardan gelen bilgi doksa'dır. Doksatik bilgi aldatıcıdır çünkü duyuların değişken karakteri nedeniyle kesinliği yoktur. Bu nedenle duyular yoluyla edinilen doksa genellikle yanlış olarak kabul edilir. Akıl ise değişken bir karaktere sahip olmayan ve herkes için ortak olan bir yetidir. Akıl yoluyla elde edilen bilgi epistemiktir. Epistemik bilgi yalnızca açıkça algılanabilen veya kesin olarak çıkarılabilen gerçek bilgidir. Akıl yoluyla elde edilen epistemik bilgi belirli bir karaktere sahiptir ve doğru olarak kabul edilir. Ayrıca insan hayatının devamı ve sonraki zamanlara aktarılması için vazgeçilmez bir unsur olan eğitim büyük önem taşımaktadır. Çünkü insanlar hem kendilerini hem de çevrelerini değiştirmek, dönüştürmek ve geliştirmek için eğitime ihtiyaç duyarlar. Bu nedenle eğitimin hangi temele dayandırılması gerektiği önemli bir konudur. Bu bakımdan doksa temelli bir eğitim yanlış, epistemik temelli bir eğitim ise doğru olacaktır. Kesinliğe dayanmayan doksa temelli bir eğitimin insanları ileriye taşıması mümkün değilken, kesin olan epistemik temelli eğitim insanları ileriye taşır. Dolayısıyla bu çalışma insan için hayati bir öneme sahip olan eğitim olgusunun önemine ve bu eğitim anlayışının epistemik ve epistemik olmayan biçiminde, hangi temel üzerinden inşa edilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Sonuç olarak bu çalışma, eğitim anlayışının epistemik temel üzerinden inşa edilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Doksa, Episteme, Akıl, Duyu

Abstract

Man's knowledge comes through two faculties. Senses and mind. Information coming from the senses is doxa. Doxatic knowledge is deceptive because it lacks certainty due to the variable character of the senses. For this reason, doxa acquired through the senses is generally considered false. Mind, on the other hand, is a faculty that does not have a variable character and is common to everyone. Knowledge obtained through reason is epistemic. Epistemic knowledge is only real knowledge that can be clearly perceived or precisely inferred. Epistemic knowledge obtained through reason has a certain character and is considered true. In addition, education, which is an indispensable element for the continuation of human life and its transfer to later times, is of great importance. Because people need education to change, transform and improve both themselves and their environment. Therefore, it is an important issue on what basis education should be based. In this respect, a doxa-based education would be wrong, while an epistemic-based education would be right. While it is not possible for a doxa-based education that is not based on certainty to move people forward, a certain epistemic-based education moves people forward. Therefore, this study points out the importance of education, which is of vital importance for humans, and the basis on which this understanding of education should be built, in epistemic and non-epistemic forms. As a result, this study emphasizes that the understanding of education should be built on an epistemic basis.

Keywords: Education, Doxa, Episteme, Mind, Sense

Giriş

Yeryüzünde tüm canlılar, kendi olgusal varlıklarını sürdürebilmek için birtakım temel şeylere ihtiyaç duyarlar ve bu temel ihtiyaçların giderilmesi şüphesiz bir zaruriyet addetmektedir. Temel besin maddelerini sağlamak, üremek, giyinmek, barınmak, korunmak, fotosentez yapmak ve doğaya adapte olmak, sözü edilen başlıca zaruriyetlerdir. Özellikle söz konusu üremek, barınmak, korunmak ve doğaya adapte olmak, sadece belirli bir süre değil, kendini daha geniş bir zamanda var etmeye yönelik olgulardır. Bu olgular, bir canlının gerek kendisinin ve gerek türünün kuşaktan kuşağa aktarılması anlamına gelir. Bunun için temel bir fenomenin yerine getirilmesi gerekmektedir: Eğitim. Eğitimin anlamı, var olmayı sürdürmedir. Eğitimin bu karakteristiğinden, neslin bir sonraki kuşağa özgül varlığını nakledip somut ontolojik sürdürülebilirliğe sahip olmak için merkezi işleve sahip olduğu ortaya çıkar. Eğitim insan ve hayvan gibi canlı türlerinin, hayatta kalmak için yaşamsal pratiklere yönelik ebeveynlerin, yakın derecede akrabaların veya grubun diğer üyelerinin yardımını almaktır. Eğitim; bir avın nasıl yakalanacağı, suyun nerden ve nasıl temin edileceği, bir yuvanın nasıl yapılacağı ve diğerlerinden gelebilecek tehlikelerden kendini nasıl koruyacağı gibi belli başlı edimleri içermektedir.

Hayvanların bakıma ve gözetime ihtiyacı yoktur, en fazla yiyeceğe, sıcaklığa, rehberliğe veya bir tür korumaya ihtiyaçları vardır. Evet, çoğu hayvanın yiyeceğe ihtiyacı vardır ancak ihtiyaç duydukları şey bakım ve gözetim değildir (Kant, 2013, s. 31). İnsan gibi bir canlı söz konusu olduğunda bakım ve gözetim, ihmale teslim edilemeyecek salt ihtiyaç momentleridir. Bakım ve gözetimin de doğru yapılması büyük bir önem arz etmektedir ve bu da doğru bir eğitim gerektirmektedir. Çünkü insan varlığı, doğduğu andan itibaren yaşam mücadelesinde ayakta kalabilme kapasitesine katkı sağlaması için eğitime muhtaçtır. En basit anlatımla insan varlığı ancak başka bir insanın bakımı ve rehberliği altında türünün bekasını sağlayabilmektedir.

İnsan sadece yaşamını devam ettirmek için değil, bununla birlikte kendini değiştirmek, dönüştürmek ve geliştirmek için de esasında getirdiği bir doğaya sahiptir. Gelişim ve değişimler dizisi, basitten karmaşığa doğru giden bir süreci kapsamaktadır. Bu süreç basit aletler yapmaktan, sanat ve edebiyat icra etmeye, iletişim kurmaya, yardımlaşmaya, iletişim ve yardımlaşma neticesinde bir araya gelerek büyük sosyal alanlar inşa etmeye ve bunun sonucunda medeniyet kurmayı ihtiva etmektedir. Nitekim insan ne canlıların ne de eşyanın kendi halinde kalmasına müsaade eder; her şeyi değiştirir, dönüştürür ve böylelikle tahrif eder. Zamana, mekâna ve doğa koşullarına karışmakla yetinmez, kendini ve cinsini de biçimlendirmek, onu bir forma sokmak ister. Ancak insanda var olan bu değiştirme ve biçim verme tutkusu olmasaydı her şey daha kötüye giderdi ve aynı zamanda bu eğitim olmasaydı, mevcut koşullar altında, doğuştan kendi başına bırakılan bir insan diğerlerinden daha canavar olacaktır (Rousseau, 2009, s. 11). Bunun içindir ki iyi bir eğitim ve öğretim aracılığıyla kıymetli canlılar hâsıl olur. Bu canlılar da böyle bir eğitim ile her yönden öncekilerden daha iyi de olurlar (Platon, 2010, s. 120). İyi eğitim için de doğru bilgiye sahip olunması koşulu elzemdir. Nitekim antik Yunanlılardan bilgeliğin yaşamın en yüce amacı olduğunu ve bilgeliğin ya bilgiyle özdeş ya da onun en yüksek biçimi olduğunu savunan bir gelenek söz konusudur. Elbette tüm içerilenler, insanın doğuştan getirdiği şeyler şeklinde serimlenemez. Dolayısıyla bunlar ancak daha sonra eğitim sonucunda insanın diğerlerinden öğrenerek sahip olacağı kazanımlardır. Buradaki itici güç, kazanımların insanın kendini ileriki zamanlarda da var etmeyi amaçlamasıdır. Amacına ancak kazanımlarını kendinden sonrakilere doğru bir eğitim yoluyla vererek ulaşabilir.

İnsan türü için merkezi önemde olan eğitim hadisesinin, onun nasıl olacağına ve kimler eliyle gerçekleşeceğine yönelik tartışmaları da ister istemez beraberinde getirmiştir. Öyle ki her toplumun ve hatta her insanın kendine özgü bir bakış açısına sahip olması yani insanın inanç, değer, kültür, iklim ve coğrafik unsurlar nedeniyle rölatif bilgi yönünün baskın olması, farklı eğitim anlayışını dikte ettiğinden tartışmanın boyutunu daha da önemli bir yöne çekmiştir. Tartışmanın varlığı ve önemi, insanın yeryüzüne gelmesi tarihi ile yaşıt olacak kadar eskiye dayandığı söylenebilir. Nitekim söylenildiği üzere (Kant, 2013, s. 35), insan doğduğu andan itibaren eğitime muhtaç bir varlıktır. Aynı şekilde tartışmanın varlığı, günümüze değin her toplumda önemli ölçüde hala sürmektedir. İleri olarak addedilen toplumlarda eğitim, bilhassa gelişmenin en temel unsuru olarak görüldüğü için radikal bir zemin üzerine oturtulmuştur. Bu nedenle gelişime yönelik hangi bilgi türü gözetilerek içerik itibarıyla ne türden bir eğitimin verilmesi gerektiği, bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Bilgi sorunsalı kılavuzluğunda yürütülecek eğitimin epistemik temele sahip bilimsel yöntem tarafından belirlenmesi mi yoksa her kültürün ya da grubun ve hatta her bir kişinin kendi değerlerini yansıtan doksatik özelliğe sahip dogmatik bir karaktere sahip inanç, kültür, gelenek ve görenekleri mi ihtiva etmesi gerekir? Buradan hareketle çalışmada hangi eğitim, en değerlidir sorusunun yanıtı serimlenecektir.

1. Episteme ve Doksa Düalizmi

Felsefeciler, özellikle algılamanın doğasına ve algı yoluyla ya da diğer bilgi kaynakları (örneğin hafızanın bildiklerimizimiz deposu olması) yoluyla ne bilebildiğimize -ya da yanlışlıkla bildiğimizi sandığımızı- çok fazla kafa yormuşlardır. Geçmişte öğrendiklerimiz, bilincin iç yaşamlarımızı açığa vurması, yansımanın soyut konularda bilgi edinmenin bir yolu olması ve

tanıklığın başlangıçta başkaları tarafından edinilen bir bilgi kaynağı olmasıydı (Audi, 2003, s. 1). Buradan yola çıkan çoğunluk felsefeciler, insanın doğuştan özellikle iki bilgi¹ elde etme yetisine sahip olduğunu söylediler; akıl ve duyular. Akıl mantığa, duyular ise görünümlere tekabül etmektedir. İnsan, bu iki yeti aracılığıyla gündelik pratikleri icra etmektedir. Gündelik pratikler insanın, olağan akışkanlığında bir yaşam sürdürmesine olanak sağlamaktadır. Gündelik pratikler içerisinde insanın edindiği birçok izlenimler söz konusu ve bu izlenimler kimi zaman doğru ve kimi zaman yanlış olabilmektedir. Nitekim izlenimlerin kimisi epistemik temelli iken, kimisi ise doksa temellidir. Epistemik temelli izlenimler doğru, doksa temelli izlenimler ise yanlış kabul görmektedir. (Güçlü ve Uzun, 2002, s.426). Episteme'nin ölçütü değişmeyen genel-geçer akıl, doksa'nın ölçütü ise değişken karaktere sahip duyulardır ve bu nedenle duyular kesinlik bildirmezler (Laertios, 2003, s. 430). Çünkü episteme, özellikle de üzerinde durulacak 'epistashai' fiilinden türetilen zorunlu olarak doğru önermelerin bilgisidir (Preus, 2007, s. 105). Diğer bir ifadeyle hangi konuda olursa olsun, başkalarının neye inandığını değil, yalnızca açıkça algılanabilen ya da kesin olarak çıkarılabilen şeyleri araştırmalıyız; bunlar gerçek bilginin edinilebileceği tek yoldur (Descartes, 1957, s. 25). Platon'un bilgi kuramının bir yandan metafiziksel yönü, diğer yandan epistemolojik yönü, düalist yapıyı doğurmaktadır. Bu ikilik onun, bilgi kuramına yansiyarak bilgi(episteme) ve sanı(doksa) ayrımının ortaya çıkmasına yol açmıştır (Demir, 2015, s. 286). Böylelikle Platon'a (2010) göre algılanabilir dünyanın kavranması ise, formlarla diyalektik temas kuranların erişebileceği episteme'nin tersine, doksa'dır (s. 186-191). Buradan yola çıkıldığında episteme bilime, doksanın ise aldatıcı imgelere dayandığını görebilmekteyiz. Öyleyse bilginin doğasına ilişkin episteme ve doksa, doğruluk değerleri bakımından birbirine tezatlık teşkil eden iki önemli kavram çiftidir.

Antik Yunanlılar 'görünüşün' iki anlamını ayırt edebileceğimizi çok erken fark etmişlerdir. Modern filozofların 'epistemik' ve 'epistemik olmayan' olarak adlandırdıkları şeydir bu. Epistemik görünüşler, gerçekliği varsayılan olarak temsil eden veya yansıtan görünüşlerdir. Onlar gerçekliğin bize sunulan 'yüzü'dür. Bu mantığa göre, fiilen öyle olduğu için falancanın öyle göründüğünü söyleriz. Epistemik olmayan görünüşler, gerçekliği tam olarak temsil etmeyen görünüşlerdir. Bu anlamda, şeyler gerçekte olduklarından farklı görünürler. Eğer tüm görünüşler açıkça epistemik olsaydı, doğa felsefesi doğanın bereketinin bir kataloğundan başka bir şey olmazdı. Dolayısıyla, muhtemelen, doğanın düzenine dair açıklamanın çıkarılabileceği varsayılan görünüşler, en azından bazı açılardan epistemik değildir. Örneğin, eğer şeyler niteliksel olarak çeşitli ve karmaşık görünüyorsa ama gerçekte boşluktaki atomlardan başka bir şey değilse, başladığımız görünüşler epistemik değildir (Gerson, 2009, s. 15).

1.1. Episteme

Tam önümdeki yeşil alana baktığımda, sadece orada bir yeşil alan olduğuna değil, aynı zamanda bir yeşil alan gördüğüme de inanabilirim. Ve ben bir tane görüyorum. Bunu görsel olarak algılıyorum, tıpkı elimdeki bardağı dokunsal olarak algıladığım gibi. Her iki inanç da yani orada yeşil bir alan olduğu inancı ve benim yeşil bir alan gördüğüme dair kendime atıfta bulunan inanç, nedensel, gerekçelendirici ve epistemik olarak görsel deneyimimde temellenir. Bu deneyim tarafından üretilirler, bu deneyim tarafından gerekçelendirilirler ve bu deneyim sayesinde bilgi oluştururlar. Ve böyle bir deneyim tekrar tekrar herkes için aynı sonucu verdiğinde, biz bu tür bir bilgiyi epistemik bilgi olarak adlandırıyoruz. Daha birçok bilgiyi, bu türden bir bilgi sınıfına dâhil edebiliyoruz. Ancak episteme'nin ne olduğuna yönelik daha geniş bir tartışma gerekir.

Bilgi teriminin dayandığı Grekçe'deki 'Epistêmê (ἐπιστήμη) ifadesi, İngilizce'ye 'episteme' olarak çevrilmektedir. Dolayısıyla 'üzerinde durmak' fiilinden türetilen 'Epistêmê' şu demektir: doksa'ya (duyumlar yoluyla elde edilen kanı) karşıt olarak hakiki ve bilimsel bilgidir. Ayrıca praktike'ye ve poietike'ye karşıt olarak teorik bilgi manasını da taşımaktadır (Peters, 2004, s. 107-08). Bilgi, özellikle de üzerinde durulacak 'epistashai' fiilinden türetilen zorunlu olarak doğru önermelerin bilgisidir. Presokratikler genellikle episteme sözcüğünü kullanmazlar; 'sophia', 'gnome' veya 'gnosis'i tercih ediyorlar. Bunun yanında bilhassa Aristoteles'in çevirilerinde episteme sıklıkla ve makul bir şekilde 'bilim' olarak karakterize edilir (Preus, 2007, s. 105-106).

Bilim, içinde yaşadığımız dünyayı anlama, açıklama ve tahmin etme çabasından başka bir şey değildir. Bilimin en önemli amaçlarından biri etrafımızdaki dünyada olup bitenleri anlatmaya çalışmaktır. Bazen pratik amaçlar için açıklamalar ararız. Örneğin, ozon tabakasının neden bu kadar hızlı tükendiğini bilmek isteyebiliriz, böylece bu konuda bir şeyler deneyebiliriz. Diğer durumlarda sırf entelektüel merakımızı tatmin etmek için bilimsel açıklamalar ararız; dünyanın nasıl işlediğini daha iyi anlamak isteriz (Okasha, 2002, s. 40).

Çeşitli dinler de dünyayı anlamaya ve açıklamaya çalışır. Benzer şekilde astroloji ve falcılık da geleceği tahmin etmeye yönelik girişimlerdir. Tarihçiler geçmişte olanları anlamaya ve açıklamaya çalışırlar. Ancak çoğu insan ne bu faaliyetleri bilim

¹ Bazı filozoflar bilgi edinmeye akıl ve duyuların yanında vahiy ve sezgiyi de ekleseler de son ikisi üzerinde çoğunlukla bir uzlaşımın olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu nedenle bilgi edinmenin akıl ve duyular olmak üzere iki biçimi olduğunu söyleyeceğiz.

olarak tanımlar ne de bunlar genellikle bir bilim dalı olarak görülür. Bu tür bakış açısının amaçlarından biri, bilimi bilim olmayandan, özellikle mantıksal ampiristlerin 'metafizik' olarak alay ettikleri şeyi ayırmaktır. Buna karşın bilimin diğerlerinden ayırt edici özellikleri, bilim adamlarının (insanlarını) dünyayı araştırmak için kullandıkları belirli yöntemlerde yatmaktadır. Çünkü birçok bilim, bilimsel olmayan disiplinlerde bulunmayan farklı araştırma yöntemlerini kullanır. Bunlar deney, gözlem ve teori oluşturma gibi temel tekniklerdir. Bu teknikler bilim adamlarına, doğanın pek çok sırrını çözmesine olanak sağlamaya yardımcı olmuştur (Okasha, 2002, s. 1-2). Ayrıca bu teknikler uygulamaya sokulurken rasyonellik kavramıyla sıkı ilişkisi de unutulmamalıdır. Çünkü Weber'in(kaynak) de belirttiği üzere, insan yaşamının sürekli artan rasyonel olarak organize edilmesinin büyük bir payı vardır. Nihayetinde insan aklı, insan soyunun birliğinin temelidir.

Bilim insanları tarafından sözü edilen teknikler kullanılırken dikkat edilmesi gereken belirli birkaç önemli husus vardır. Bilim insanlarının evrensellik, nesnellik ve objektiflik kriterlerini de göz önünde tutması gerekmektedir. Bilim değerlerden, batıl inançlardan, kültürlerden ve kişisel eğilimlerden azade olmak zorundadır. Özellikle hiçbir şüpheye mahal vermeksizin, insanlığın ve sağduyunun batıl inançlara karşı elde ettiği zaferin bir bütün olarak bilimsel görüşün yaygın hale gelmesine bağlı olduğunu söyleyebiliriz (Russell, 2003, s. 12). Eğer araştırmamızın bizi, aksi takdirde belirsiz olanın ötesinde var olanı anlama yoluyla gerçekten bir yere götürebileceğine dair bir güvene sahip olmak istiyorsak, insan araştırmamızın önemli bir hedefi olarak nesnel hakikat kavramı kesinlikle vazgeçilmezdir. Belirli bir konu hakkında nesnel gerçeği keşfetme olasılığını inkâr etmeye yönelik herhangi bir ciddi girişim, o konuya ilişkin gerçek rasyonel araştırma olasılığının inkâr edilmesiyle eşdeğerdir (Carr, 1994, s. 221-238). İşte bu yüzden bilgi, şart koşulmuş ya da anlamsal olarak belirlenmiş bir inanç türü olarak görülemez; daha ziyade gerçek ya da nesnel olarak belirlenebilir bir başarıdır. Ve aslında bu kazanım, mümkün olan en yüksek bilişsel başarıyla yani bilgelikle aynıdır.

Episteme'nin bilime ve bilimin de nesnel hakikate denk geldiği apaçıktır. Nesnel hakikat ise hiç kimsenin reddetmekte herhangi haklı bir gerekçeye sahip olmadığı evrensel bir kavramdır. Nesnel hakikat, kolaylıkla tanınabilir ve gerçekten de bugün terimin neredeyse tek anlamı haline gelmiştir. Eğer iki kere ikinin dört ettiğini biliyorsam, bu bilgi hiçbir surette kişisel değildir; bir kez onu tanıdığımda, onu bilirim ve onu kendime ait kılmak için sürekli çabalamama gerek kalmaz: Bu, zihinsel tavan arasında, ihtiyaç duyduğumda elimi koyabileceğim güvenilir eski bir eşya parçasıdır (Barrett, 2003, s. 171). Böylelikle bu kavramın sana, bana veya başkalarına göre değişebilen özelliğe sahip olmadığını da rahatlıkla anlayabiliriz. Bilimsel herhangi bir kavramın değişebilirliği ancak yeni bulguların ortaya çıkmasıyla söz konusu olabilir. Ya da Popper'in perspektifiyle onun yanlışlanabilirliğiyle mümkün olabilir. Diğer bir ifadeyle bu tür bilginin özünde evrenin herhangi bir yerinde "siyah tek bir kuğunun" var olabileceği şüphesinin hiçbir zaman göz ardı edilmemesi gerektiği düşüncesi yer almaktadır (Popper, 2015, s. 18). Öyleyse bütün insanları ortak bir paydada buluşturabilmek ancak genel geçer bir özelliğe sahip olabilecek episteme ile mümkün olabilir. Bu nedenle episteme, antik çağdan başlayarak Avrupa'da 1500 ile 1750 yılları arasında meydana gelen ve şimdi bilimsel devrim olarak adlandırdığımız hızlı bilimsel gelişme dönemine kadar temel bir öneme sahip olmuştur. Bu itibarla medeniyetin çatı kısmını oluşturan Batı uygarlığını veya ileri varsaydığımız toplumları benzersiz kılan şeyin bilime sahip olmasıdır ve bilimde sınırsız, tek tip ve sürekli bir ilerleme bulduğumuz ileri sürülebilir (Barrett, 2003, s. 37).

1.2. Doksa

Doksa genel itibarıyla kanı, kanaat, sanı, zan, yargı, yargılama, hüküm anlamlarını taşıyan, orijini Yunanca'ya dayanan önemli bir kavramdır. Daha net bir ifadeyle doksa, bilgiye karşıt olarak salt kanı, sanı anlamına gelmektedir (Peters, 2004, s. 74). Bu tür bir bilgi ayrımı, antik çağın önemli filozoflarından olan Ksenophanes'e kadar geri gider. Ksenophanes, Tanrılar ve bahsettiğim her şey hakkındaki açık gerçeği (saphelere göre) hiç kimse bilmiyor ve bilemeyecek; çünkü kişi olup biteni söylemeyi tamamen başarmış olsa bile yine de bunu bilmez; varsayım (doksa) her şeyin üzerinde sıralanmıştır (DK, 1960, Fr. B34). diyerek ortaya koyar. Ancak ayrım, Parmenides ile birlikte daha da belirginleşmeye başlar. Parmenides, parçalar halinde kalan iki bölüme ayrılan şiirinde, hakikat ile hakiki inancı olmayan ölümlülerin görüşleri arasında ayrım yapar. Şiirin ilk bölümünde 'gerçeğin yolunu' (alētheia) araştırıyor; bunu ikincisi, 'inanç yolu' (doksa) takip eder (DK, 1960, Fr. B1, 31-32). Empedokles de duyularımıza sunulan dünya ile onun türü olan entelektüel dünya arasında bir ayrım olduğunu kabul eder. Bu bağlamda insan hakikatini kendisi olan bütün unsurları tek başına mükemmel birlik içinde göremez. Bu nedenle Empedokles, hissedilenin tanıklığını reddeder ve şunu ileri sürer; sadece saf akıl gerçeğin bilgisine ulaşabilir. Ayrımı Platon'da en net bir biçimiyle görmemiz daha mümkündür. Platon'a göre doksa, formlarla (eide) diyalektik temas kuranların erişebileceği episteme'nin karşıtıdır. Algılanan nesnenin maddi doğasına dair bir anlayışa dayalı bir güvene karşı yalnızca görünüşlere dikkat etmeye dayalı bir varsayımdır. Platon'a göre, değişen bir şey bilinmeyeceği ve bilgi de her zaman tümelin bilgisi olmak durumunda olduğu için, değişken, duyusal varlıkları konu alan doksa gerçek anlamda bir bilgi olamaz. Aristoteles ise, olumsal olguların inancına ve zorunlu olguların episteme'sine sahip olduğumuzu söyleyerek bu ayrımı ortaya koyar. Son olarak bu

ayrımı ortaya koyan önemli filozoflardan birisi de Epikuros'tur. Epikuros'a göre doksa, aesthesis'e benzer ama ondan farklı bir harekettir; doksa duyuların kanıtlarının ötesine geçebilir ve dolayısıyla hatalı olabilir (Preus, 2007, s. 93).

Antik Yunan filozoflarında çoğunlukla ortak görüş, doksanın özellikle salt duyulara ya da görünüşlere dayanıyor olmasıdır. Doksa'nın konuları, duyulur şeyler ve insanlığın ortak olarak yaygın bir şekilde inandığı kanaatlerdir. Yani herkese veya çoğunluğa göre doğru görünen görünüşlerdir. Bu nedenle salt duyulara dayanıyor olması, onun hakiki bilgi biçiminde düşünülmemeyeceği yönündedir. Çünkü duyular, görünüşlerin² değişken karakterinden dolayı aldatıcı bir özelliğe sahiptir ve güvenilmezdir. Duyuların algılama düzeyi de kişiden kişiye değiştiğinden, görünüşler de kişiden kişiye değişkenlik gösterecektir. Bu nedenle, görece bir karaktere sahip olan şeylerden elde edilen bilginin hakikiliğinden de pekâlâ söz edilemez. Kısacası değişenin belli bir zamanda belli bir türden olduğu, buna karşın daha sonraki bir zamanda söz konusu türden olmadığı için bir çelişki içermektedir ve kendinde çelişik olanın, her ne ise, bilinmeyeceğidir. Örneğin günlük yaşamın birçok tipik aktivitesinde bize rehberlik edecek kadar çok şey öğrendiğimizi düşünmek tamamen doğaldır. Ancak bazen yaptıklarımızı yanlış hatırladığımız veya inandıklarımızdan yanlış sonuçlar çıkardığımız gibi, bazen algıladıklarımız hakkında da hatalar yaparız. O zaman aslında bilmediğimiz bir şeyi bildiğimizi düşünebiliriz; tıpkı dikkatsizlik nedeniyle hatalar yapmamız veya canlı rüyalara aldanmamız gibi (Audi, 2003, s. 1).

Doksatik bir bilgi türünün oluşmasında salt duyuların görünüşlerin aldatıcılığına maruz kalması değil, aynı zamanda inançların, kültürün, gelenek ve göreneklerin, arzu ve isteklerin de bu duyuları aldatıcılığa sürüklemesi de söz konusudur. Mesela bir inanç, inancın kendisinden değil, dünyanın bazı özelliklerinden dolayı doğrudur ve bir inanç, inancın kendisinden başka bir şey nedeniyle, yani onu haklı çıkardığı varsayılan kanıt nedeniyle haklı çıkar. Eğer bir inancı bilgiye dönüştüren şey, inancın kendisinden bağımsız olarak dünyadaki faktörlerse, tek gerçek veya nesnel şeyin inanç olduğu sonucuna varabiliriz; bilgi sadece bu diğer faktörler açısından dikkate alınan inançtır. Kısacası bir inanç ile aynı inancın bilgi olarak kabul edilmesi arasında yalnızca kavramsal bir fark vardır (Gerson, 2009, s. 4).

Inancın hakiki bilgi olarak kabul görmesi, onun hakikiliğini ortaya çıkaran kanıtlarla sıkı ilişki içerisinde olmasına bağlıdır. Yani bir şeyin öyle olduğuna inanmak, o şeyin doğru olduğu anlamına gelmemektedir, elbette aynı şekilde yanlış olduğu anlamına da gelmemektedir. Bu diğer her şey için de geçerlidir. Gündelik pratikler sonucunda edindiğimiz bilgiler ve bu bilgileri herhangi bir sorgulamaya tabi tutmadan pratiğe döktüğümüz ve birkaç sefer tekrar ederek alışkanlık haline getirdiğimiz eylemler vardır. Bu eylemler, belli bir süre sonra kuşaktan kuşağa aktararak kendilerini ortaya koyarlar. Bunlar üzerinde çoğunluk tarafından doğru veya yanlış olduğu pek düşünülmeden ya da sorgulanmadan varlığını devam ettirirler. Böylelikle bunlar da hakiki bilgi olarak belleğimize yerleşerek uzun süreler boyunca bizlerle beraber pratik bir yaşam alanına sahip olurlar. Bazı toplumların farklı giyinme veya yeme biçiminin ve bunu yanında kutlanılan özel gün veya bayramların kendine özgü olarak kutlanıyor olmasının diğerlerinden farklılık göstermesi, sözü edilen farklı bilginin alışkanlık pratikleri içerisinde kendine yer bulmasıdır. Afrika'nın herhangi bir yerinde kutlama pratiklerinin Asya'daki herhangi bir yerdeki pratiklerden farklılık göstermesi buna tamamen uyan bir örnektir. Diğer birçok yerde de buna benzer farklılıkların söz konusu olduğu şüphesizdir. Bunun yanında kimi yerlerde elimizle yemeği yemek doğal karşılanırken, başka yerlerde kaşık veya çatal kullanmak daha nezaket kuralları içerisinde yer almaktadır. Ayrıca bazı yerlerde bunları bile kullanmak çok barbarca görüldüğünden, onun yerine çubuklar kullanmak insan doğasına daha yaraşır biçimde kabul görmektedir. Söylenildiği üzere tüm bu farklılıklar temelde, görünüşlerin duyular üzerinde farklı bilgi tezahürüne yol açmasından ileri gelmektedir.

Öyleyse inançlarımız, kültürlerimiz, adetlerimiz ve geleneklerimiz, genel itibarıyla sanı veya kanaat bilgisine denk düştüğü söylenebilir ve bu nedenle çoğunlukla onları hakiki bilgi olarak varsaymak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Zaten daha en başında bunların toplumdaki topluma veya kişiden kişiye değiştiği dikkate aldığımızda, onların doğru olmayacağı ortaya çıkmaktadır. Buna yönelik sofistlerin rölativist ontolojisinin yansımalarını doğal olarak epistemolojilerinde de çok net görebiliriz. Dolayısıyla bütün sofistlerin hepsinin paylaştığı tek bir epistemolojik bakış açısı vardır; bilginin ancak algılanan konuya göre olabileceği bir şüphecilik durumu. Görünüşlerin arkasında nesnel ve kalıcı bir gerçeklik olmadığı ve bu nedenle, bunlar tamamen öznel oldukları için bilimsel bilgi olasılığı söz konusu değildir. Gerçek bireysel ve geçicidir, evrensel ve kalıcı değildir. Çünkü herhangi bir insan için gerçek, basitçe ikna edilebileceği şeydir ve herhangi birini siyahın beyaz olduğuna ikna etmek mümkündür. Bu inanç olabilir ama bilgi asla olamaz. Böyle bir atmosferde epistemolojinin 'bana görünen benim için ve sana görünen senin içindir' olması şaşırtıcı değildir (Guthrie, 1971, s. 200-204). 'Bana görünen benim için ve sana görünen senin içindir' biçiminde bir anlayış, eğitim söz konusu olduğunda, ister istemez beraberinde birbirinden farklı eğitim anlayışlarını

² Varolanlar erişim minvallerine bağlı olarak kendilerini kendinde çeşitli tarzlarda gösterebilirler. Hatta varolanların kendilerini kendinde olmadıkları gibi gösterme olanağı bile bulunmaktadır. Bu gibi durumlarda varolanlar kendilerini "başka bir şey gibi" gösterirler ki bu tür kendini göstermelere görünüş denir (Bkz. Heidegger, 2018, s. 57).

getirmek zorunda kalacaktır. Söz konusu anlayışın tersi durumunda ise, benzer eğitim anlayışının oluşmasına yol açacaktır. Bu durumda birincil anlayış doksatik, ikinci anlayış ise epistemik bir anlayışa karşılık gelecektir. O halde epistemik mi yoksa doksatik bir anlayış mı, eğitim ontologyası için rasyonel olabilir sorusunu şimdi sorabiliriz.

2. Eğitim Ontologyası

Söz konusu eğitim hem önemli hem de yanıtlanması zor olan evrensel bir meseledir. Onun önemi ve ciddiyetine yönelik en net ifadeyi Nietzsche şöyle ortaya koyar; "Benimle birlikte kafa yormaya niyetlendiğiniz konu öylesine ciddi ve önemli ve belli bir anlamda öylesine rahatsız edici ki ben de sizler gibi, bu konuda bir şeyler öğreteceğini vaat eden herhangi bir kimseye koşardım, isterse o kişi çok genç, isterse bu probleme uygun ve yeterli bir şeyleri kendi gücüyle hiç de baş edecek gibi görünmesin" (Nietzsche, 2010, s. 15). Ancak aydınlığa kavuşması ne kadar zor bir mesele olsa da yine de eğitim kavramının ne olduğu, Platon'dan bu yana birçok filozof tarafından ihtimamla ele alındı. Ayrıca filozoflarla birlikte eğitim konusu insanlar, toplumlar, bazı belirli gruplar ve devletlerin de her zaman ana odağında yer aldı. Günümüzde bile bu konu neredeyse herkes tarafından hala en merkezi olmaya devam etmektedir.

İnsanlığın ortaya çıkışıyla birlikte eğitim önem kazanmaya başlasa da Antik Yunan'da bu önem daha görünür olmuştur. Kavramın Antik Yunan'da daha görünür olmasını sağlayan en önemli etken, Antik Yunan'da iyi yetişmiş birer vatandaş olmak öncelik itibarıyla, 'okuma-yazma' ve 'sanat' eğitimini gerekli kılmasıydı. Grekçe'de eğitim sözcüğünün karşılığı 'Paideia' dir. 'Paideia' (Παιδεία) ise, 'okuma-yazma ve sanat' (Preus, 2007, s. 192) anlamlarına gelmektedir. Eğitim sözcüğü ya da 'Paideia' (okuma-yazma ve sanat), Grek dilinden Latince'ye geçerek daha spesifik bir anlam kazanmaya başlamıştır. Bu bağlamda Paideia'nın Latince'deki karşılığı, 'educare' ya da 'educere' gibi iki sözcüktür. Yani 'eğitim' kelimesi iki Latince kelimenin birinden veya belki her ikisinden de türetilir. Bunlar 'öncülük etmek' veya 'eğitmek' anlamına gelen educere ve 'eğitmek' veya 'beslemek' anlamına gelen educare'dir (Gingell ve Winch, 2002, s. 70). Educare, "hayvanları veya bitkileri yetiştirmek anlamında ancak daha yaygın olarak çocukların bakımını üstlenmek anlamına gelir" (Reboul, 1991, s. 20) Buradaki yetiştirmek, bireyin nasıl bir form alması gerektiği ile ilgilidir yani bireyin istenilen forma sokulmasıdır.

Yetiştirmek, bakımını üstlenmek veya educare yaklaşımından bakıldığında, öğrencileri mevcut sisteme entegre etmeyi amaçlayan bir yaklaşımdır ve sonuç olarak öğrencilerin kazandığı şey belirli körlüklerdir. At gözlüğü takan herkes, artık kendileri için seçilen rolleri oynamaya hazırdır. Educere anlamında eğitim ise, öğrencilerin hem dünyayı hem de kendilerini keşfetmelerini sağlayan bir evrim, bir olgunlaşmadır; herhangi bir pragmatik nedenle değil, doğası gereği değerli oldukları için belirli zihinsel veya fiziksel becerileri geliştirmektir. Bu süreçte öğrenci, başka bir kişinin otoritesine güvenmeden kendi başına beceriler edinmeye ve hatta öğretmeninden farklı olmaya teşvik edilecektir (Toku, 2002). Eğitim sözcüğünün daha sonra Latince'den başka dillere geçtiğini ve bu dillerde birbirine yakın anlamlarda kullanıldığını görüyoruz. Örneğin 19. yüzyıl Fransızca lügatinde 'eğitim' (education) bilhassa yaşamayı bilmek manasına gelir ki bu da 'üst' sınıfın sahip olduğu normlara, sembollere, değerlere, parolalara adapte olmayı ve en önemlisi kendisini bizzat kontrol etmeyi gerektirir; eğitim görmüş kişi, mevkisini korumak ve soğukkanlı kalmak bakımından çifte manası içerisinde nasıl eyleyeceğini bilen kişidir. Bununla birlikte sözcük, İngilizce'de 'education' sözcüğüne tekabül etmektedir. Kelime olarak 'education', kurum olarak, okul ve üniversite sistemi olarak öğretim manasını taşır (Reboul, 1991, s. 20-21). Burada eğitim, tümüyle sistematik bir çerçeveye oturtulmuş ve uzmanlar eliyle yürütülmeye çalışılan bir kuruma dönüşerek profesyonelliğe vurgu yapmaktadır.

Yaşam, çevre üzerinde eylem yoluyla kendini yenileyen bir süreçtir. İnsanlar söz konusu olduğunda, fiziksel varoluşun yenilenmesiyle birlikte inançların, ideallerin, umutların, mutluluğun, sefaletin ve uygulamaların yeniden yaratılması gerçekleşir. Sosyal grubun yenilenmesi yoluyla herhangi bir deneyimin sürekliliği gerçek bir olgudur. Eğitim, en geniş anlamıyla yaşamın bu toplumsal devamlılığının aracı konumundadır (Dewey, 1955, s. 1-3). Böylesine yaşamsal düzeyde araçsal bir role sahip olan eğitime ihtiyacı olan tek varlık insandır. Çünkü eğitimden ahlaki terbiyenin yanı sıra terbiye (çocuğun bakımı ve beslenmesi), genel eğitim ve yetiştirmeyi de anlamalıyız. Buna göre insan, bebeklik (bakım ve beslenme ihtiyacı), çocukluk (eğitim ve öğretim ihtiyacı) ve öğrencilik (eğitim ve rehberlik ihtiyacı) evrelerinden birbiri ardına geçer (Kant, 2013, s. 31). İnsan bunu, diğer canlılardan farklı olarak doğuştan sahip olduğu akıl yetisi sayesinde idrak edebilen yapıya sahip bir varlık olarak yapar. Aynı zamanda bu akıl doğası gereği, kendini sürekli olarak yenileme ve geliştirme potansiyeline sahip bir yetidir. Yani bu yetiye sahip olan bir canlının, diğer canlılar gibi bir yaşam pratiği içerisinde olması düşünülemez. Bu yüzden doğuştan sahip olduğu akıl onu sadece beslenen, barınan ve gelecek zamanlarda var olmak için neslini devam ettirmeye çalışan bir canlı olmaktan ziyade sürekli bilinçli ve amaç dâhilinde eylemlerde bulunmaya itmektedir. Bu itibarla dünya hakkında bilgi edinmek ve ilgisiz resimler formüle etmek için bile, onunla başa çıkmak, denemek, kendimizi gözlemlemek, koşulları kontrol etmek zorundayız (Taylor, 1987, s. 476).

İnsan, var oluşuyla birlikte gerek kendine ve gerek doğaya karşı sürekli bir mücadele içerisine girerek gelişim adı altında kendini bir tür ispat etme girişiminde bulunmaktadır. Aslında bu ispat girişimi, hedeflediği yüksek uygarlık seviyesine ulaşmak için eksikliklerini giderip kendini daha mükemmel hale getirmeye yöneliktir. Öyleyse buradaki amaç, daha iyiye doğru bir değişim olarak tasavvur edilebilir. Bu değişim, değerli olanı içermektedir. Bu bakımdan eğitim, iyi bir iş gibi değerli bir amaca giden bir araç olarak değil, daha ziyade eğitilenlerin kendi başlarına değerli olan, yani özünde değerli olan faaliyetlere başlamalarını içerdiği için değerlidir (Winch ve Gingell, 2002, 71). Ve bu ancak insanın, eğitim yoluyla elde ettiği bilgiyi pratiğe dökerek kendini yenilemesi ve geliştirmesiyle mümkün olabilmektedir. Çünkü eğitim, sahip olduğu aklı sayesinde sürekli yenilenme ve gelişime açık bir yapıya sahip olan insanın gelişimine doğrudan etki eden en önemli işlevi görmektedir.

Eğitim insanı, genel itibarıyla bir önceki gerek fiziksel ve gerek zihinsel durumundan daha iyi bir duruma taşıdığını söylemek mümkündür. Ve diğer bir ifadeyle eğitim insanları ıslah etmek, onları daha iyi hale getireceği düşünülen deneyimlerin yoluna koymayı içerir (Peters, 1977, s. 2). Bu bağlamda insan hem kendisinde hem de çevresinde köklü değişikliklere ve dönüşüme yol açtığı aşikârdır diyebiliriz. İnsanın gündelik yaşamını devam ettirebilmek için basit aletlerden günümüzde var olan kompleks aletlere doğru yukarı yönlü bir ivme göstermesi, gelişimin en önemli göstergesi biçiminde ortaya konulabilir. Daha doğrusu taş aletlerden elektronik veya dijital aletlere doğru devasa bir gelişmedir bu. Bunun yanında teknik bilimler, fizik, kimya, biyoloji, tarih ve diğer bilim dallarının gelişmesidir bu. Diğer yandan ortaya koyduğu sanat, edebiyat ve felsefe, ayrıca onun kendi kişisel dünyasında gösterdiği büyük gelişmenin yansımalarıdır. O halde eğitim, bir biçimde doğuştan sahip olunan aklın yenilenme ve gelişime açık olmasıyla insanın kendisini olduğundan daha öte bir yerde konumlama ihtiyacını gidermek için gerekliliğe sahip en önemli işlevi görmektedir. Ve en önemlisi de bir düşünür olarak eğitimin, bir yandan ebeveynlerin "genellikle sadece çocuklarının bu dünyada saygın ve başarılı olmalarını düşündükleri", diğer yandan da "derslerini sadece kendi hedeflerine ulaşmak için bir araç olarak gören" yöneticilerin onları sokmaya çalıştıkları tuzaktan nasıl kurtarılabilceğini gösterir (Knat, 2013, s. 11). Nitekim insanın gelişmesinin önündeki en önemli engellerden bir tanesi de başkaları tarafından sahip olduğu zihinsel veya fiziksel becerilerin kısıtlanmasıdır.

Buna göre eğitim, toplumdaki farklı grupların uyum içinde, çatışarak veya uzlaşma ruhuyla hareket etmesiyle belirlenebilir. Amaçlar birbiriyle uyumsuz olmadığı sürece eğitimin birden fazla amacı olabilir. Mesela devlete sorgusuz sualsiz itaat eden yurttaşlar yetiştirmeyi, aynı zamanda karşılaştığı her öneriyi sorgulayabilen özgür ruhlu bireyler yetiştirmeyi hedeflemek mümkün değildir. Pek çok amaç birbiriyle genel olarak uyumludur ancak belli bir gerilim içinde mevcuttur. Kısmen bu, herhangi bir eğitim sürecinde mevcut olan zamanın sınırlı olmasından kaynaklanmaktadır. Kısmen bunun nedeni, bazı hedeflerin ancak diğerlerinin pahasına tam olarak gerçekleştirilebilmesidir. İzleyeceği hedeflerin kapsamı üzerinde hemfikir olan bir toplum, yine de her bir amacın göreceli ağırlığı ve her birine ne ölçüde öncelik verilmesi gerektiği konusunda anlaşmaya varmak zorundadır (Winch ve Gingell, 2002, s. 11). Ancak bu anlaşmanın daha iyi bir yönde olması gerektiği şüphesizdir.

Eğitim salt beceriyi, teknik bilgiyi veya bilgi toplamayı aşan bir bilgi ve anlayış bütünüdür edinilmesini içerir. Bu tür bilgi ve anlayış, becerilerin, prosedürel bilginin ve enformasyonun temelini oluşturan ilkeleri içermeli ve eğitim gören kişinin hem genel bakış açısı hem de kendi alanlarındaki standartlara bağlı kalması açısından yaşamını dönüştürmelidir. Bu bilgi ve anlayış bütününe, herhangi bir uzmanlığın, örneğin bilimdeki gelişiminin, bu uzmanlığın tutarlı bir yaşam modeli içindeki yeri bağlamında görüldüğü bir 'bilşel perspektif' eklenmelidir (Winch ve Gingell, 2002, s. 71). Sonuç olarak eğitim eleştirel düşünme, özgürce eylemde bulunma, karakter bütünlüğü, yaratıcı olma ve benzer açıdan çok yönlü gelişimini karakterize eder. Buradan yola çıkıldığında insan gibi bir canlı için eğitimin kati surette olması gerektiği şüphesizdir. Bununla birlikte kati surette olması gereken bu eğitimin nasıl bir muhteviyata sahip olması da ayrıca büyük öneme sahiptir.

2.1. Epistemik Eğitim

Eğitim, acaba özenle özgürce yaratıcı olma yeteneğimizin geliştirilmesine mi yönelecek yoksa doğası yalnızca talime izin veren yaratıkların ortaya çıkmasına mı hizmet edecek (Stirner, 2014, s. 9) türden mi olmalı? Kısacası eğitim, hangi temeller üzerine inşa edilmelidir? Bu soruya neredeyse herkes tarafından yakın bir ilgi gösterildiği bilinen bir gerçektir. Nitekim toplum hükümet, devlet aygıtı, çeşitli vatandaş grupları, inanç grupları, işletmeler ve bizzat eğitim uzmanları gibi farklı çıkar gruplarından oluşur ve sözü edilen bunların tümü eğitim üzerinde önemli etkiye sahip olabilir. Ve en önemlisi, hepsi de eğitimi kendi görüşleri doğrultusunda homojenleştirmek ister ve bu doğrultuda gayret gösterirler. Homojenleştirme isteğinin temelinde birtakım çıkarlar yatar. Daha çok temelde yatan çıkar ise, ya kendisi gibi bir düşünceye veya yaşam biçimine sahip olmayanlar tarafından zarar görme olasılığını bertaraf etmek ya da süregelen otoriter bir yapı geleneğinde yer alan ayrıcalıklı bir statüyü destekleyen konumun sürekliliğini sağlamak için çeşitli seslerin ortaya çıkmasına engel olmaktır. Sonuncu nedenden yola çıkıldığında, genellikle eğitime yönelik her yaklaşımın temelinde disiplini sağlama düşüncesi yatıyor ve öğretilen sadece itaat etmektir, başka türlü de olamaz zaten. Bu da birilerinin çıkarına hizmet etmek anlamına gelmektedir.

Reformasyon döneminde yani Devrim döneminden önce eğitim, bir iktidar yansıması biçiminde temel bir işleve sahipti. Bir güç olarak eğitim, ona sahip olanları, ondan yoksun olan zayıflardan üstün kıldı ve eğitilmiş kişi, ne kadar büyük ya da küçük olursa olsun, çevresinde güçlü, kudretli ve baskın bir kişi olarak kabul ediliyordu. Çünkü o bir otoriteydi. Herkes bu emir ve otoriteye davet edilemezdi; bu nedenle eğitim herkes için değildi ve evrensel eğitim bu ilkeyle çelişiyordu. Eğitim, üstünlük yaratır ve insanı efendi yapar. Dolayısıyla, efendi çağında eğitim bir iktidar aracıydı. Ancak devrim bu efendi-köle ekonomisini bozdu ve şu aksiyom ortaya çıktı: Herkes kendi kendinin efendisidir. Bununla bağlantılı olarak, aslında ustayı üreten eğitimin bundan böyle evrensel olması gerektiği sonucu ortaya çıktı ve gerçek evrensel eğitimi bulma görevi şimdi kendini gösterdi. Herkese açık evrensel bir eğitim arayışı, inatla sürdürülen dışlayıcı eğitime karşı mücadele etmeli ve Devrim bu alanda da Reform dönemi tahakkümüne karşı kılıcını çekmelidir. Evrensel eğitim fikri ile özel eğitim fikri çarpışmış, bu çatışma ve mücadele evrelerden geçerek çeşitli isimler altında günümüze kadar gelmiştir (Stirner, 2014, s. 12-13). Bu çekişme ve çarpışma ne kadar sert olursa olsun yine de hiçbir otorite, kendisi gibi düşünmeyen ve bunu açıkça ifade etmeye çalışan bireylerin sert karşı çıkışlarına maruz kalarak kendi ayrıcalıklı konumunu riske etmeyi göze alamazdı. Bu onun var oluş amacına aykırılık teşkil eder. Aksi takdirde sahip olduğu otoritenin yok oluşuyla karşı karşıya kalması kaçınılmaz olacaktır. Riske edilen bazı şeyler, sadece sahip olunan otoritenin devamına yönelik verilen küçük tavizlerdir. Bunun içindir ki otoriteler, günümüzde giderek daha da totaliterliğe doğru bir eğilim göstermektedirler.

Söz gelimi otorite biçimlerinin içerisinde yer alan inanç grubunun tepesinde bulunan birinin veya birilerinin, kendi otoritesini sarsacak edimlere müsamaha etmesi pekâlâ düşünülemez. Aynı zamanda dini otoriteye de sahip Firavunların eleştirilmesine sert tepkide bulunmadığı söylenebilir mi? Peki hangi Papa, sahip olduğu konumu kendisine sağlayan kutsalların direkt sorgulanmasına veya eleştirilmesine sessiz kalabilir? Özellikle Ortaçağ dünyasına geri gidildiğinde onlara karşı çıkışlara yönelik en ağır türden tepkiler verilmiş olduğunu görebilmek için tarih kitaplarına göz atmak yeterli olacaktır. Aynı şekilde totaliter rejimlerde benzer edimlere, bunların birer tehdit unsurları olarak algılanacağından anında müdahale edilmesi ve hatta gerekirse binlerce kişinin hayatına mal olması da kaçınılmazdır. Ataerki yapının sürekliliğini koruduğu bir aile kurumunda baba bile yeri geldiğinde, çoğunlukla demek daha doğru olur, otoritesinin ailenin diğer fertleri tarafından sorgulanmasından veya eleştirilmesinden pek hoşlandığı söylenemez.

Bu nedenle böyle perspektife sahip olanların kendi görüşleri doğrultusunda uygulayacakları bir eğitim neticesinde ortaya çıkacak homojenik yapı, ancak sözü edilen karşı çıkışların önüne geçilerek otoritenin sürekliliği sağlanabilir. Ancak çıkarları birbirinden farklı grupların kendi inanç, kültür ve gelenek perspektifleri doğrultusunda eğitime bir muhteviyat kazandırmaya çalışmaları, insanların bir önceki durumdan daha iyi bir duruma gelişim göstermeleri dikkate alındığında ne kadar doğru bir yaklaşım olabilir? Eğer bu türden bir perspektife katılmamız söz konusu değilse, epistemik bir eğitim anlayışı benimsemek insanların hepsine daha çok fayda sağlayacaktır. Çünkü epistemik bir eğitim, insanın doğası gereği içerisinde yaşadığı doğal bir dünyaya uyum gösterebilecek en uygun olan yegâne eğitim metodudur. Aksi takdirde daha önce yeryüzünde yaşayan birçok canlı türünün yok olduğu gibi doğal dünyada var olması mümkün olamaz.

Epistemik yönde bir eğitimin temelinde önemli kavram çifti yer almaktadır; rasyonel düşünme ve rasyonel sorgulama. Rasyonel düşünme, bilgi ediminin gerçekleşmesinde aklın ön planda tutulmasının önemine işaret etmektedir. Burada üzerinde durulacak herhangi olay veya nesnenin, kısacası öznenin ilişki kurabileceği her şey, akılsal süzgeçten geçirilerek bir değerlendirilmeye tabi tutulması söz konusudur. Çünkü ancak bu yönde hareket etme kabiliyetine sahip bir aklın, kesin ve evrensel bilgilere ulaşması kuvvetle muhtemel olabilir. Akıl, doğuştan sahip olunması itibarıyla herkeste ortak olan bir yetidir ve bu yetinin yerinde kullanılması ön koşulu sayesinde gerçeğin bilgisi elde edilebilir. Yani sadece beslenmek, barınmak ve korunmak gibi ihtiyaçlar üzerinde bir düşünce gerçekleştirmek olmamalıdır. Ayrıca aklın rasyonel düşünmeyle yetinmeyerek ilaveten beşerî tüm meselelerde sorgulama faaliyeti içerisine girmesi de gerekmektedir. Ve dolayısıyla bu da rasyonel sorgulamayı gerektirmektedir. Aslında bu, teorinin pratiğe dönüşmesi anlamına gelir. Bu itibarla rasyonel düşünme ve ilaveten rasyonel sorgulama, insanlığın keyfi ve baskıcı otoriteden kurtulmaya ve beşerî meselelerin bilimsel olarak aydınlatılmasını sağlar. Böylelikle rasyonel düşünme ve rasyonel sorgulama sayesinde birer dogmaya dönüşerek geleneksellik arz eden her şeyin önüne geçilmiş olur. Kısacası rasyonel düşünme ve sorgulama sayesinde, dogmaların önüne geçilerek eğitimin bilimsel ve evrensel değerler yönünde ilerlemesi sağlanmış olur. Çünkü uzun bir geçmişe dayanan bilgi, din, ahlak, siyaset gibi eğitimde geleneksel bir yapı arz ederek dogmatik bir forma dönüşmesi söz konusu olmuş ve bundan çıkış yolu ancak bilginin akılsal bir zemin üzerinden ilerleyerek eğitimin de bu zemin üzerinden yol almasını sağlamakla mümkün olabilmiştir. Bu, böyle bir zemin üzerinden bir ilerleme aracılığıyla eğitime epistemik bir temel sağlanmış olması anlamına gelmektedir.

Öğrencilerin rasyonel araştırmaya yönelik bir eğilime kavuşturulması fikri ve bu yönde bir faaliyet sergilenmesi büyük bir öneme sahiptir. Bunun için düşüncelerimiz ve duygularımızla derinlemesine bütünleşemezsek, hayatımız birçok korku nedeniyle eksik, çelişkili ve parçalı olacaktır ve eğitim, hayata bütüncül bir bakış açısı kazandırdığı ölçüde büyük önem

taşımaktadır. Aksi takdirde, bireyin bütünlük zekasını uyandırmak yerine, onu belirli bir kalıba uymaya teşvik eder ve böylece tüm süreç içinde kendine dair bir anlayış geliştirmesini engeller (Krishnamurti, 2012, s. 9). Bu bakımdan yaygın olarak kabul edilen eğitimle ilgili görüş, öğrencilerin bilgi edinmelerinin ve rasyonel sorgulamaya katılma yeteneklerinin eğitimsel olarak önemli olduğudur ve iyi bir eğitim aracılığıyla öğrencilerin bu tür bir araştırmaya karşı bir takdir geliştirmeleri ve (yapabildikleri ölçüde) inanmalarını, yargulamalarını ve buna göre hareket etmelerini sağlamaktır. Böylelikle öğrenciler eğitimlerinde sorgulamaya ve bu yolla elde edilen kanıtların adayların inançlarına, yargılarına ve eylemlerine sunduğu gerekçelere değer vermeye yönlendirilmelidir. Çünkü eğer daha ileri düzeyde bir birey veya çağdaşlaşma ruhuna uygun bir seviyeye ulaşmak gibi derin bir kaygı taşıyorsak öğretme gibi eğitim faaliyetlerini, öğrenme gibi umut edilen eğitim sonuçlarını, müfredat gibi eğitimin temel unsurlarını veya bilgi ve anlayışa ulaşma ve rasyonelliği teşvik etme gibi önerilen eğitim amaçlarını ve ideallerini nasıl anlayabileceğimizi görmek büyük bir öneme sahiptir. Bu perspektiften bakıldığında eğitim ile ilgili kabul gören yaygın görüşün temelinde, epistemik eğitim anlayışı yer almaktadır. Nihayetinde çoğunluğumuz, olduğumuzdan daha geri bir düzeye doğru gitmeyi arzulamadığımızı söyleyebiliriz. Bu bağlamda değerlendirilecek olursak epistemik eğitimin merkezinde, insanların rasyonel araştırmaya katılmalarının ve bu araştırmanın meyvelerini ciddiye almalarının mümkün ve arzu edilir olduğu fikri yer alır; bu tür bir araştırmanın, doğal dünya, insanlık durumu veya soruşturmanın mümkün olduğu başka herhangi bir alanla ilgili gerçeğin peşinde koşmayı içerdiği anlaşılmaktadır. Bu, doğru ve yanlıştan bahsetmenin ve rasyonel inancın, ilgili kanıtlara dayanan ve uygun şekilde ilişkili olan inanç olarak meşruiyetini varsayar. Aynı zamanda, böyle bir inancın, yanıltıcı da olsa, (muhtemel) gerçeğin göstergesi olduğunu varsayar.

Gerçeği bulma arzusuna dönük rasyonel düşünme sonucunda sorgulamaya yönelten Epistemik eğitim, ayrıca bilgi üzerinde birilerinin tahakküm kurmasının ve bilginin manipüle edilerek dezenformasyona uğramasının önüne geçerek gerçeğin üzerinin örtülmesini engeller. Bilgi üzerinde kurulan tahakküm, beraberinde öğrencilerin birilerinin keyfi istekleri doğrultusunda bir yaşam sürmeyi getirecektir. Bu türden bir yaşam ben istediğim için değil, birileri istediği, arzu ettiği için bir yaşam sürmekten ibaret olacaktır. Felsefi bir perspektiften bakıldığında ben, ben değilimdir. Benim olmadığım bir durumda, ben kendime yabancılaşan sıradan bir canlı olurum. Daha doğrusu kendine yabancılaşmak, diğer canlılar ile aynı kategoride olmaktır. Böyle bir yaşam, çoğunluk tarafından arzu edilebilir ya da insan doğasına uygun bir yaşam olduğunu söylemek mümkün değildir. Böyle bir yaşam, birilerinin istediği biçimde giyinmek, birilerinin istediği şeyi yemek, birilerinin istediği biçimde herhangi bir şeyi dile getirmek, kısacası birilerinin istediği bir forma bürünmek anlamına gelmektedir. Elbette ebeveynlerin, benzer dünya görüşüne sahip toplumların veya milli olmak adı altında yola çıkan devletlerin kendine göre bireyler yetiştirme gayretleri bazı yönleriyle makul görülebilir. Örneğin ebeveynlerin ilkin aile bireylerine yardım edilmesi, onların korunması veya onlara yakınlık gösterilmesine yönelik bir bilgi doğrultusunda bireylerin eğitilmesinde bir sakınca görülmez. Ancak hak, hukuk, adalet gibi konularda herkesin eşit olduğu ve dolayısıyla kimsenin ayrıcalıklı konuma sahip olamayacağı biçimde bir bilgi doğrultusunda bireylere eğitim verilmemesinin çok büyük sakıncalar doğuracağı hemen görülebilir. Sakıncalar bireyi kör inanca sürekliler ve her kör inanç, içinde temel olarak nefret barındırır. Bir kör inanç doktrininde nefret öğesinin egemen olması pek olağandır (Russell, 2003, s. 103). Bu yönde bir eğitim, öğrencileri daha ilk başta kendini üstün görerek diğerlerini ötekileştirici bir inanca sürükleyerek çatışmaya yol açacaktır. Bir toplum nezdinde bunun en iyi örneğine, yakın zamanda arı ırk yaratma fikriyle yola çıkan Nazi dünyasında şahit olundu. Bu fikir, faşizan eğilimler yaratarak diğerlerinin yaşam hakkını elinden alarak bir bütün olarak yok saymaya götürmüştür.

Kant'ın ifade ettiği üzere "Öyle davran ki davranışın temelindeki ilke, tüm insanlar için geçerli olan evrensel ilke veya yasa olsun" (Kant, 2002, s. 46). Buradan yola çıkarak öyle bir eğitim olsun ki evrensel nitelikte bu eğitim herkesi hakikate ulaştıran özelliğe sahip olsun diyebiliriz. Hatta öyle bir eğitim olsun ki, "kendi kültürünü pek az önemseyecek, hatta küçümseyecek kadar kültürlü olacak bireyler" (Nietzsche, 2010, s. 12) ortaya çıkarsın. Daha genel bir söylemle her şeyden önce birey, Leibniz'in birimleri gibi, dünyayı yansıtmalıdır. Anlama ve bilme yönü insanın üstünlüğünün temelidir, ancak bu yön onun üstünlüğünün tamamı değildir. Dünyayı yansıtmak yeterli değildir, onu duygusal olarak yansıtmak gerekir: nesneye uygun özel bir duygu ve bilme eyleminden gelen genel bir haz. Ancak, bilmek ve duymak bütün bir insan olmak için yeterli değildir. Sürekli değişen bu dünyada insanlar da değişimlere hazırlanırlar; değişim yarattıklarının bilinciyle iradelerini kullanırlar ve güçlü olduklarını hissederek. Hedefe ulaşıldığında insanın yetkinliği en yüksek bilgi, duygu ve güç derecelerine kadar genişletilmelidir (Russell, 1969, s. 4-5). Bu nedenle epistemik yönde bir eğitim, bilgi üzerinde kurulan tüm tahakkümleri yıkarak birinin veya birilerinin istediği değil herkesin istediği ve aynı olabileceği nesnel hakikatlere ulaşmayı sağlar. Bu da bizi öğrencilerin bilgi edinmelerinin, nasıl sorgulayacaklarını öğrenmelerinin, bu tür bir araştırmaya ve sağladığı rasyonel gerekçelere değer vermelerinin, bu tür bir araştırmanın hakikate ilişkin bir araştırma olarak anlaşılmasının eğitimsel açıdan ne kadar önemli olduğunu düşünmeye sevk eder.

2.2. Doksatik Eğitim

Yaşamın olağan döngüsünde toplumsal doğasının bir gereği neticesinde insanlar, birbirine ihtiyaçları doğrultusunda karşılıklı iş birliği ve yardımlaşma içerisine girerler. Bu bakımdan Nietzsche'nin (2016) tanımladığı Üstinsan'ın (s. 6) aksine her şeyin üstesinden gelebilen üstün bir canlı olmadığımız çok açıktır. İşbirliği ve yardımlaşma neticesinde özne-özne ve özne-nesne arasında karşılıklı iletişimin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Özellikle özne-özne arası iletişim, beraberinde karşılıklı bir etkileşimi getirir. Etkileşim sonucunda olaylar hakkında birçok izlenimler edinilmesi söz konusu olur. Doğal eğilimi gereği, her insanda izlenimlere yönelik genel bir kanaat oluşmaktadır ve bu kanaat inanca dönüşmektedir. Dolayısıyla bu izlenimlerin çoğu kişisel inançlara göre şekil almaktadır. Nasıl inaniyorsak, her şeyin öyle olmasını isteriz ve aynı şekilde karşılıklı ilişkilerimizde karşımızdakinden de böyle bir beklenti içerisine gireriz. Çünkü aynı inanca sahip olmak, bizi diğerleriyle ortaklaştırır düşüncesine apriori olarak sahibiz. Farklı inanca sahip olma durumunda diğerlerinden uzaklaştırır diye düşünürüz. Dünyanın düz olduğuna inaniyorsak, karşımızdakinin de böyle bir inanca sahip olmasını beklemek kadar doğal bir şey ne olabilir? Aynı inanca sahipsek birlikte olabiliriz ancak aksine dünyanın yuvarlak olduğuna inanlar, bizim için mümkün merteye uzak durulması gerekenlerdir. Daha önemlisi bizim gibi benzer düşüncelere sahip olmamaları, olumsuzluk itibarıyla onlardan bize yönelik her an ne geleceğini bilememek korkusu yaratır. Zira en çok korktuklarımız, hakkında pek bir şey bilmediklerimizdir. O nedenle insanların çoğu, kendisine yabancı gelen herhangi bir yere gittiğinde ilk olarak aynı kültüre, gelenek ve göreneğe sahip veya en azından benzer dünya görüşünü paylaşan insanlarla bir arada olma gayreti gösterirler. Bu, yabancılardan gelebilecek olası tehlikelerin üstesinden gelme cesareti verir ve korkuyu asgari seviyeye indirmeye büyük oranda yardımcı olur.

İnsanların, aynı şeyleri düşünmesi ve bu yönde edimde bulunma zorunlulukları mı vardır? Hepimizin aynı tarz elbiseleri giymesi, aynı renklerden hoşlanması, aynı dini inancı benimsemesi ve aynı şeylerden tat alması mı gerekir? Ya da tersinden söylenilecek olursa, hepimiz tüm yönleriyle birbirimizden farklı olmak zorunda mıyız? Peki, bazı insanları bunun böyle olması gerektiği fikrine götüren nedir? Bunun doğru olduğuna yönelik kuvvetli bir inanç beslenildiği için midir? İnançlarımız, doğruluk için yeterli koşulu sağlar mı? Ancak araştırmaların gösterdiğine göre birey veya toplumların inandığı şeyler büyük oranda birbirinden farklılık göstermektedir. Çokça farklılık gösteren şeyin doğru olması mümkün müdür? İnançlarımız doğruluk için yeterli kabul görür ise, bu inançlar doğrultusunda bir yaşam biçimi de mantıksal açıdan doğru olacaktır. Aynı şekilde bu yönde verilecek eğitimin de doğal olarak doğru olma zorunluluğu ortaya çıkar. Ancak yakından ele alındığında inançlardan süregelen bir eğitim anlayışında kişiden kişiye, toplumdaki topluma ve devletten devlete değişen bir eğitim söz konusu olmaktadır.

Farklılıklardan yola çıkıldığında hepsinin aynı esnada birlikte doğru olması, Çelişmezlik İlkesi gereği mantık kurallarıyla tezatlık içerisindedir. Farklılıklar itibarıyla, biri doğruyken diğerinin yanlış olması gerekmektedir. Yani aynı esnada hem teosantrik hem de etnosantrik bir düşüncenin birlikte doğru olduğunu söyleyemeyiz. Diğer yandan yine farklılıklar itibarıyla hepsinin aynı zamanda yanlış olması da söz konusu olabilir. Yani hepsi ya birden doğru ya da birden yanlıştır kuralı. Bu da Üçüncü Halin İmkânsızlığı ile açıklanabilir. Hem farklılıklardan gelen hem de bütünüyle olan yanlışlığın temelinde inançlarımız yer almaktadır. Bunlar da genel itibarıyla geçmişten günümüze intikal eden doğru diye kabul gören yanlışlardır. Daha net bir ifadeyle çoğu dini ritüeller, gelenek ve görenekler tarafından oluşturulan ve nesilden nesile aktarılan doğru diye kabul edilen yanlışlardır. Çünkü bunlar temelde genellikle rasyonellikten uzak olan inançlardır ve bu nedenle yanlış olmaları kaçınılmazdır. Ancak bir süre sonra bunların sorgulanması ve eleştirilmesi söz konusu olmadığı için birer dogma haline gelerek olağan bir yaşam biçimine dönüşmektedir.

Yanlış inançlar üzerine inşa edilen eğitim anlayışı da beraberinde yanlış bir eğitimi getirmesi elbette şüphesizdir. Böyle bir anlayışın tüm eğitim alanlarında kendini göstermesi de kaçınılmazdır. Yani dini ritüellerin, geleneklerin ve göreneklerin yer aldığı bir eğitim, genel itibarıyla doğru olmayacaktır. Buna 'Doksatik Eğitim' anlayışı diyebiliriz. Doksatik eğitimin temel amacı, istenilen ve arzu edilen biçimde bireyler yetiştirilmesi yer almaktadır; benim sahip olduğum benzeri düşünceyi paylaşan ve benim istediğim şey doğrultusunda hareket eden bireylerden teşekkür eden bir dünya. Bunun temeli, böyle bir şey istemeyi kendinde hak görmeye dayanır. Ancak böyle bir hakkın nerden geldiği her zaman bir muamma olarak kalmaya devam etmektedir. Benim dikte ettiğim düşünce, irrasyonel bir çerçevede ise yanlıştır. Ancak rasyonellikten uzak doksatik eğitimde yetişen bireyler, doğal olarak yanlış doğru olarak algılayacak ve bu yönde tutum sergilemekte herhangi bir anormallik görmeyecektir. Ten renginden gelen farklılığı bir çeşitlilik yerine biyolojik bir üstünlük algısıyla eğitilen bireyler, diğerlerini pekâlâ küçük görmekte herhangi bir yanlışlık görmeyeceklerdir. Ve hatta kendi renginden olmayanların salt kendilerine hizmet etmeleri için var olduklarına inanacak kadar ileriye gidecektir. Dolayısıyla bu tutum doğrultusunda irrasyonel bir yaşam biçimi benimsemesi de gayet normal olacaktır. İnsanın en temel yetisi olan ve onu ayrıcalıklı kılan usun yer almadığı bir yaşam biçimi ise, insanı diğer canlılar kategorisine sokar. Daha açık bir ifadeyle Aristo'ya atıfla, düşünen hayvan kategorisinden salt hayvan kategorisine düşeriz.

Doksatik bir eğitimden geçen bireylerin, başkaları ile olan ilişkileri de rasyonellikten uzak olma ihtimali çok yüksektir. Nitekim iki yanlıştan doğru çıkmasını beklemek beyhudedir. Matematik diliyle, eksi ile eksi toplamından artı çıkmaz. Doğal

olarak karşılıklı ilişkilerin meydana getireceği irrasyonallite, insanları bir bütün olarak yanlışa sürükleyecektir. Bu da toplumsal bir kaosa eşdeğerdir. Çünkü yanlış temeller üzerine kurulan herhangi bir yapının sürekliliği söz konusu olamaz, eninde sonunda çökerek tıpkı devletlerin yıkılması gibi kaosa sebebiyet verecektir. Ya da kimya diliyle, asidik ile bazik maddelerin bir araya konulmasının patlamaya neden olacağı gibi.

Aynı zamanda bir bütün olarak yanlış içerisinde olmak, insanın veya toplumların gelişiminde en büyük engeli teşkil edecektir. Yani tesadüf eseri, ateşi ve tekerleği bulmaktan öteye geçemeyen ilkel bir toplum. Bu bağlamda insan, yaşamı kolaylaştıran basit aletlerden kompleks aletlere geçemedi. İnsan, daha iyi korunmak ve konfora erişmek için mağara veya ağaç kovuklarından devasa yükseklikteki beton yapılara yerleşemedi. İnsan, kitlesel hastalıklara çare bulmak için tedavi yöntemleri bulamazdı. İnsan, bir yerden başka bir yere daha kısa bir zamanda ulaşmak için uzun mesafeleri kat edecek hızlı ulaşım araçları yapamazdı. İnsan, evrende bizden başka canlılar var mı diye dünya dışına çıkmak için uzay araçlarını yapıp başka gezegenleri keşfedemedi. Ve insan, içsel yaşantının incelikli bir dışavurumu olan sanat icra edemedi.

Doksatik eğitim anlayışı sonucunda içine düşülen yanlışlar, bireyleri ayrıca birbirine yakınlıştırmaktan ziyade bütünüyle uzaklaştırdığını ifade ettik. Hatta yeri geldiğinde ise bireyleri bir çatışma içerisine sokma tehlikesi ortaya çıkarmaktadır. Çünkü bu eğitim anlayışıyla yetişen her birey, kendi doğrusuna sahiptir ve bunda ısrar etmekten çekinmeyecektir. İnsan insanın kurdu olması (Hobbes, 2007) nedeniyle bu ısrar, karşıdakiyle bir çatışma durumu yaratır. Daha büyük ısrar, daha büyük çatışma anlamına gelmektedir. Daha büyük çatışma ise, insanları telafisi mümkün olmayan felaketlere götürür. En basitinden her devlet kendisince herhangi bir toprak parçası veya bir şey üzerinde hak ettiğinde ve bunun doğru olduğunda ısrar ettiğinde büyük felaketler kaçınılmazdır. Bunun en iyi örneğini savaşlar teşkil etmektedir. Bu yüzden geçmişte çok büyük yıkımlar söz konusu olmuş ve aynı şekilde günümüzde de çok büyük yıkımlara neden olmaya devam etmektedir. Buna yönelik günümüzde yaşanmaya devam eden savaşlar gibi birçok örneğe sahibiz. Sahip olunan dini inançların kati surette doğru olduğuna ısrar ederek diğer dini inançları yanlış olduğuyula itham ederek başka bir çatışma türü de ortaya çıkmaktadır. İnsanların ayrışmasının yanında bu çatışmalar da aynı şekilde bazen çok büyük yıkımlara yol açtığı aşikârdır. Geçmişte vuku bulan Haçlı Seferleri, buna en iyi örnektir diyebiliriz. Çok uzağa gitmeden, gündelik hayatta da buna benzer ayrışmaların ve çatışmaların söz konusu olduğu olası durumlar sıkça yaşanmaktadır. Duygusal hareket ederek iyi ve kötü veya güzel ve çirkin kavramları üzerinden birçok konuda kişisel kanaatten öteye geçmeyen yorumlarda bulunmak ve bunun doğru olduğuna ısrar etmenin yarattığı çatışmalar, çok bilindik olanlardır.

Özetle söylenildiğinde Doksatik eğitim, faşisttir. Evrensel akıl, doğal iyilik ve kaçınılmaz ilerleme fikirlerine dayanan Aydınlanma, insanlığı irrasyonallizmin ve batıl inançların karanlığından kurtarmaya kendini adanmıştı. Ancak on dokuzuncu yüzyılın sonlarında düşünürler insan aklının sınırlarını vurgulamaya ve daha güçlü olan dürtü ve dürtülere dikkat çekmeye başladılar. Her ne kadar anti-rasyonalizm mutlaka sağcı veya protofaşist bir karaktere sahip olmasa da faşizm, Aydınlanma karşıtı düşüncenin en radikal ve aşırı biçimlerine siyasi ifade kazandırdı. Anti-rasyonalizm faşizmi çeşitli şekillerde etkilemiştir. İlk etapta, faşizme belirgin bir anti-entelektüalizm kazandırdı; bu, soyut düşüncüyü küçümseme ve eyleme saygı duyma eğilimini yansıtıyordu (Heywood, 2012, s. 202-203). Bununla birlikte Doksatik eğitim, fundamentalisttir. En geniş anlamıyla köktencilik, 'temel' veya 'temel' olarak görülen fikir ve değerlere bağlılığı ifade eder. Temel inançlar, çevresel ve daha geçici inançların aksine, teorik bir sistemin çekirdeği olarak kabul edildiğinden, genellikle kalıcı ve değişmez bir karaktere sahiptirler. Dolayısıyla Fundamentalizm, içerikleri ne olursa olsun, belirli ilkelerin tartışılmaz ve ağır basan otoriteye sahip temel 'gerçekler' olarak kabul edildiği bir düşünce tarzıdır (Heywood, 2012, s. 287-289). Doksatik eğitim, fanatiktir. Kendi fikirlerimi, hatta kanaatlerimi bana ait bir şeymiş ve dolayısıyla (belki de bilinçsizce) seramla ya da ahırsal eşyalarımın gurur duyduğum gibi gurur duyduğum bir şeymiş gibi ele aldıkça, bu fikirler ve kanaatler kendi ataletleri (ya da benim onlara karşı ataletim ki bu da aynı anlama gelir) nedeniyle üzerimde zalimce bir güç kullanma eğiliminde olacaklardır; bu, tüm biçimleriyle fanatizmin ilkesidir (Marcel, 2007, s. 166). Son olarak Doksatik eğitim, dogmatiktir. Dogmatizm, felsefe ve bilimde zaman ve mekânın spesifik şartlarını, hakikatin somutluğu ilkesini göz önüne almaksızın, değişmez kavram ve formlere dayanan bir düşünce tarzını belirten bir terimdir. Dogmatizm'in kaynağı, tartışılmaz hakikatler olarak ileri sürülenlerdir (Rosenthal ve Yudin, 1997, s. 117).

Sonuç

Her canlı, kendi yaşamını koruma içgüdüsüne sahiptir. Bir canlı olarak insan da yeryüzüne adımını attığı ilk günden bugüne kadar kendi neslini devam ettirmek bakımından doğanın katı koşullarına karşı büyük bir mücadeleye girişmektedir. Aynı zamanda diğer canlılardan farklı olarak insan, bilinçli bir biçimde fiziksel olmasa da genlerin aktarımı yoluyla biyolojik olarak kuşaklar boyunca var olma mücadelesini de vermektedir. Bunu ancak diğerleriyle gireceği iş birliği ve diğerlerinden alacağı yardım sayesinde yapabilmektedir. Bu bağlamda tek başına bir yaşama tutunamayan insanın ancak en az birinin bakımına ve rehberliğine ihtiyaç duyduğu göz önüne alındığında, onun toplumsal bir canlı olduğu da şüphe götürmezdir.

Toplumsal bir varlık olarak insan diğerleriyle olan ilişkileri doğrultusunda kendini değiştirmek, dönüştürmek ve geliştirmek ihtiyacı duyar. Çünkü bu onun statik değil dinamik bir doğaya sahip olduğunun bir kanıtıdır ve dinamik doğaya sahip olan insanın dinamizmi onu sürekli olarak ileri itmektedir. İleriye gitmesinde en temel itkiyi eğitimden almaktadır. Eğitim, insanın var olma ve ileri gitme mücadelesinde ona her tür bilgi ve donanımı sağlar. Eğitim, en önemlisi bilginini daha da genişlemesini sağlama işlevi görerek, bir üst gelişim aşamasına geçmeyi sağlamaktadır. Alet yapma becerimiz olmasaydı ve bu bilgiyi diğerlerine eğitim yoluyla aktarmasaydık yok olan birçok canlı türü gibi yok olmamız kaçınılmaz olurdu. Çünkü olumsuz yönde sürekli değişen doğa koşullarına adaptasyonu sağlamak için gerekli aletlerin üretimi ancak yeterli bilgi ve donanıma sahip olmayı zorunlu kılmaktadır. Yine aynı şekilde bilginin eğitim yoluyla birikimli bir aktarımı olmasaydı daha konforlu bir yaşama sahip olmamız mümkün olmayacaktı. Nitekim konforu sağlayan birtakım eşyalar gerekmektedir. Bu nedenle düşünen bir canlı olarak insan için eğitim, ontolojik bir gerçekliktir. Onun realitesini ve zorunluluğunu göz ardı etmek mümkün değildir.

Ontolojik bir realite olan eğitimin nasıl bir içeriğe sahip olması gerektiği daha büyük bir önem arz etmektedir. Çünkü insan var olma mücadelesinde başarıya ulaşmak ve kendini daha ileriye taşımak istiyorsa, eğitimi sağlam temeller üzerine inşa etmek için onu sistematize etmesi gerektiğini deneyimler yoluyla bilincine varmıştır. Bunu Thales ile birlikte aklın ön plana çıkarılmasıyla, metafiziğe ve mitlere dayanan bir dünya görüşüne karşı çıkışta rahatlıkla görebiliriz. Daha doğrusu bunlara yönelik eleştirisiyle başladığımızı söyleyebiliriz çünkü eleştiri, insanlığın var oluşunun en sağlam kanıtıdır. Dile getirmemek, yapmamak ve etmemek, öteki canlılarla hiçbir farklılığının olmadığını da yadsımamak gerekir. Bu bağlamda eleştiriyi, ilkelikten uygarlık düzeyine geçişi sağlayan insanın en temel özelliği varsaymamak için hiçbir sebep yoktur. Bütün insanların her şeyiyle sustuğu daha doğrusu tüm insanların üç maymunu oynadığı bir hayat, ne kadar yaşanmaya değer olabilir? Sorgulanmayan bir hayatın yaşanmaya değer olmadığını Sokrates çok iyi farkındaydı ve ölümü göze alacak kadar neredeyse bütün hayatını bu uğurda harcadı. Öyleyse eleştiriyi, insanın var oluşuyla birlikte başlamış ve insanın yok oluşuna kadar sürecek bir olgu şeklinde özetleyebiliriz. Ve bu olgunun sistematik biçimde ortaya çıkmasını sağlayan şey, epistemik temelli bir eğitimden geçer. Yeryüzünde vuku bulan her şey artık aşkın varlıklarla değil, yine yeryüzü sınırları içerisinde neden-sonuç ilişkisi içerisinde açıklanabilir. Sistematik bir eğitimin temelinde epistemik bir anlayış yer almaktadır. Epistemik anlayış, bilime dayanmaktadır. Bilim ise deney, gözlem ve rasyonalite temellidir.

Deney, gözlem ve rasyonalitenin ısrarına dayanan bir eğitimde katı bir dogmatizme evrilen gelenek, görenek, dini inançlar ve kişisel arzu ve isteklerin yeri yoktur. Çünkü sözü edilen tüm bunlar kişiden kişiye, toplumdaki topluma ve devletten devlete göreceliği söz konusu olduğu için evrensel olmaktan bir hayli uzaktır. Akıl ve ona dayanan deney ve gözlem, evrensel bir olgudur ve bunların sözü edilen dogmatizmle neredeyse hiçbir ilişkisi bulunmamaktadır. Bu nedenle deney, gözlem ve rasyonalite temelli bilime dayanmayan her şey kişisel bir nitelik arz etmektedir. Salt kişisel nitelik taşıyan her şey ise Doksa'nın sınırları içerisine dâhil olmaktadır. Doksatik bir anlayış, gerçekliğe olan antipatisiyle yanlış ile eşdeğerliliğe sahiptir. Çünkü duyguların domine ettiği görüşlerin aldatıcılığına sürüklenmektedir. Doksatik bir anlayış üzerine inşa edilen bir eğitim anlayışa da doğru olmaktan uzak olacağı için genel-geçerliliği söz konusu olmayacaktır. Öyleyse ontolojik bir değere sahip olan eğitim, insanın varoluşsal mücadelesinde en temel öge olarak öne çıkmaktadır. Bu eğitimin içerisinde araştırma, sorgulama ve eleştirme gibi kavramlar yer almaktadır. Özellikle sözü edilen kavramların başında gelen "eleştiriden vazgeçmek demek, daha yüksek düzeydeki bir bilgiye doğru yolunu değiştirmek anlamına gelir" (Adorno, 2006, s. 109). Yani "eleştirel bir bilinç ve bir bütünlük düşüncesine varmadan, olayların akışına göre, çevrenin zorla kabul ettirdiği bir dünya görüşüne" (Gramsci, s. 52) sahip oluruz. Bu nedenle eğitimin epistemik değerinde olması, araştıran, sorgulayan, eleştiren ve bir özne olduğunun ayırdına varan insanı ileriye taşıması bakımından büyük bir öneme sahiptir. Bilhassa özünde araştırmanın sorgulamanın ve eleştirinin olduğu bir eğitim, ilerlemenin can damarıdır. Ve bu insanın ontolojik varlığını serimlediği şeydir. Bu atmosfer içerisinde söylenildiğinde en değerli olan, doksatik eğitim yerine epistemik değere sahip olan eğitimidir.

Kaynakça | References

- Adler, A. (1984). *Güç Çocuğun Eğitimi* (Üçüncü Basım). (N. Önel, Çev.). Varlık Yayınları.
- Adorno, T. W. (2006). *Eleştiri-Toplum Üzerine Yazılar* (Birinci Basım). (M. Y. Öner, Çev.). Belge Yayınları.
- Audi, R. (2003). *Epistemology-A Contemporary Introduction To The Theory Of Knowledge* (Second Edition). Routledge Press.
- Barrett, W. (1962). *Irrational Man-A Study in Existential Philosophy* (Second Edition). Anchor Books.
- Carr, D. (1994). Knowledge And Truth İn Religious Education, *Journal Of Philosophy Of Education*, 28 (2), 221-38.
- Demir, A. (2015). Platon'da İdea-Tikel İlişkisi: Episteme ve Doksa, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (2), 285-300.
- Descartes's Rules For The Direction Of The Mind (1957). (E. E. Harris, Trans.). George Allen & Unwin Ltd.
- Dewey, J. (1955). *Democracy And Education-An Introduction To The Philosophy Of Education* (Twenty-Eight Edition). The Macmillan Company.
- Gerson, L. P. (2009). *Ancient Epistemology* (First Edition). Cambridge University Press.
- Gramsci, A. *Aydınlar ve Toplum (Denemeler)* (V. Günyol, F. Edgü ve B. Onaran, Çev.). Çan Yayınları.
- Guthrie, W. K. C. (1977). *The Sophists*. Cambridge University Press.
- Güçlü, A. ve Erkan Uzun, E. (2002). "Doksa", *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları.
- Heidegger, M. (2018). *Varlık ve Zaman* (İkinci Basım). (K. Ökten, Çev.). Alfa Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 2006).
- Heywood, A. (2012). *Political İdeologies- An Introduction*. Palgrave Macmillan.
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan* (Altıncı Basım). (Semih Lim, Çev.). Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1977).
- Kant, İ. (2002). *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi* (Üçüncü Baskı). (İ. Kuçuradi, Çev.). Türkiye Felsefe Kurumu. (Orijinal eserin yayın tarihi 1972).
- Kant, İ. (2013). *Eğitim Üzerine* (Üçüncü Baskı). (A. Aydoğan, Çev.). Say Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1936).
- Die Fragmente der Vorsokratiker* (1960). (W. Kranz, H. Diels, Ed.). Weidman Press.
- Krishnamurti, J. (2012). *Eğitim ve Yaşamın Anlamı*. (A. Açıkgöz, Çev.). Omega Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1953).
- Laertios, D. (2003). *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri* (Birinci Baskı). (C. Şentuna, Çev.). Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1964).
- Marcel, G. (2007). *Being and Having*. (K. Farrer, Trans.). Dacre Press.
- Nietzsche, F. (2016). *Böyle Söyledi Zerdüşt* (IX. Basım). (M. Tüzel, Çev.). Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Nietzsche, F. (2010). *Öğretim Kurumlarımızın Geleceği Üzerine* (Üçüncü Baskı). (G. Aytaç, Çev.). Say Yayınları.
- Noddings, N. (1995). *Philosophy of Education* (First Edition). Westview Press.
- Okasha, S. (2002). *Philosophy Of Science-A Very Short Introduction*. Oxford University Press.
- Peters, R. S. (1977). *Education And The Education Of Teachers*. Routledge Press.
- Peters, F. (2004). *Antik Yunan Felsefe Terimleri Sözlüğü* (Birinci Baskı). (H. Hünler, Çev.). Paradigma Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1967).
- Popper, K. R. (2015). *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*. (Işın Aka ve İbrahim Turan, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Platon. (2010). *Devlet* (XX. Baskı). (S. Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz, Çev.). Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Preus, A. (2007). *Historical Dictionary Of Ancient Greek Philosophy*. Scarecrow Press.
- Reboul, O. (1991). *Eğitim Felsefesi*. (Işın Gürbüz, Çev.). İletişim Yayınları.
- Rosenthal, M. ve Yudin, P. (1997). *Felsefe Sözlüğü* (117-118). (A. Çalışlar, Çev.). Sosyal Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2009). *Emile "Bir Çocuk Büyüyor"* (Sekizinci Baskı). (Ü. Akagündüz, Çev.). Selis Kitaplar.
- Stirner, M. (2014). *Eğitimimizin Sahte İlkesi Ya Da Hümanizm ve Realizm* (Birinci Baskı). (M. Fikret Aragüç ve M. Hanifi Macit, Çev.). Fenomen Yayınları.
- Russell, B. (2003). *Bilimin Toplum Üzerindeki Etkileri* (İkinci Basım). (E. Esençay, Çev.). İlya Yayınevi.
- Russell, B. (1969). *Eğitim ve Toplum Düzeni*. (N. Bezel, Çev.). Varlık Yayınları.
- Taylor, C. (1987). 'Overcoming epistemology', in K. Baynes, editör. J. Bohman, and T. McCarthy, *After Philosophy: End or transformation?* MIT Press.
- Toku, N. (2002). Eğitim Felsefesi Üzerine. <http://www.nesettoku.com.tr/?p=456>.
- Winch, C. ve Gingell, J. (2002). *Key Concepts*.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında, her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur. Ayrıca herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sosyal Medya Aktivizminin Çevrimdışı Aktivizme Etkisi ve Demografik Faktörlerin Rolü

The Impact of Social Media Activism on Offline Activism and the Role of Demographic Factors

Hüriye SUBAŞI

Lecturer, PhD., Artvin Çoruh University, Artvin Vocational School, Artvin Türkiye
Öğr. Gör. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Artvin Meslek Yüksekokulu, Artvin, Türkiye
Orcid: 0000-0002-2358-3806 huriye.cinar@artvin.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Subaşı, H. (2024). The impact of social media activism on offline activism and the role of demographic factors. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 66, 220-237.

Subaşı, H. (2024). Sosyal medya aktivizminin çevrimdışı aktivizme etkisi ve demografik faktörlerin rolü. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 66, 220-237.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: October 4, 2024/4 Ekim 2024

Accepted/Kabul Tarihi: October 12, 2024/ 12 Ekim 2024

Published/Yayın Tarihi: December 25, 2024/25 Aralık 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December 23, 2024/23 Aralık 2024

Issue/Sayı: 66 **Pages/Sayfa:** 220-237.

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Hüriye SUBAŞI).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır/ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Sosyal medya, günümüzde aktivizmin çevrimdışı yönüyle etkileşim içinde olan güçlü bir araç haline gelmiş, bu etkileşimlerin toplumsal değişim dinamikleri üzerindeki etkisi giderek artmıştır. Özellikle son dönemlerde Türkiye'de hayvan haklarıyla ilgili yaşanan olaylar, sosyal medya üzerinden gerçekleştirilen kampanyaların çevrimdışı protesto ve eylemlere dönüşmesine zemin hazırlamış, bu süreçte toplumsal duyarlılığın artmasına katkı sağlamıştır. Bu kapsamda hazırlanan çalışmanın temel amacı, sosyal medya aktivizminin çevrimdışı aktivizme olan etkilerini Hayvanları Koruma Kanunu bağlamında incelemektir. Ayrıca, demografik faktörlere göre sosyal medya aktivizmine ve çevrimdışı aktivizme katılımın farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi araştırmancının bir diğer amacını oluşturmaktadır. Nicel araştırma desenine sahip bu çalışmada, Türkiye'de ikamet eden 18 yaş ve üzeri bireyler, araştırma evreni olarak tanımlanmıştır. Veriler, kolayda örnekleme yöntemiyle ve çevrimiçi anket tekniği kullanılarak 401 katılımcıdan elde edilmiştir. Verilerin analizi için regresyon analizi, bağımsız gruplar t-testi ve One Way ANOVA uygulanmıştır. Araştırma bulguları, sosyal medya aktivizminin çevrimdışı aktivizmi olumlu yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, katılımcıların cinsiyet, yaş, medeni durum, aylık hane halkı geliri ve siyasi görüş gibi demografik özelliklerinin sosyal medya aktivizmi ve çevrimdışı aktivizme katılım düzeyinde farklılıklar oluşturduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular ışığında, halkla ilişkiler uygulayıcılarına, akademisyenlere, aktivistlere öneriler sunulmuş ve sosyal medya aktivizminin toplumsal değişim üzerindeki rolü vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal medya aktivizmi, çevrimdışı aktivizm, aktivizm, demografik faktörler.

Abstract

Social media has become a powerful tool that interacts with the offline dimensions of activism, and the impact of these interactions on the dynamics of social change has been increasingly significant. In particular, recent events related to animal rights in Turkey have provided a foundation for campaigns initiated on social media to evolve into offline protests and demonstrations, contributing to heightened public awareness during this process. The primary aim of this study is to examine the effects of social media activism on offline activism within the context of the Animal Protection Law. Additionally, determining whether participation in social media and offline activism differs according to demographic factors constitutes another objective of the research. This study, which employs a quantitative research design, identifies individuals aged 18 and above residing in Turkey as the target population. Data were collected from 401 participants through convenience sampling and the use of an online survey. Regression analysis, independent samples t-test, and One-Way ANOVA were applied to analyze the data. The findings of the study indicate that social media activism has a positive influence on offline activism. Furthermore, it was found that demographic characteristics such as gender, age, marital status, monthly household income, and political views lead to variations in the levels of participation in both social media and offline activism. Based on these findings, recommendations were provided to public relations practitioners, academics, and activists, and the role of social media activism in driving social change was emphasized.

Keywords: Social media activism, offline activism, activism, demographic factors.

Giriş

Sosyal medyanın siyasi katılım ve aktivizm üzerindeki etkisi yaşanan birtakım olaylardan sonra artan bir ilgi odağı haline gelmiştir. 2011'deki Arap Baharı, 2008 ve 2012 Obama kampanyaları, Occupy Wall Street vb. eylemler vatandaşların sivil ve politik hayata katılımını etkilemede sosyal medyanın önemini ortaya koymuştur (Boulianne, 2015; Castells, 2013; Gerbaudo, 2017). Ancak sosyal medya aktivizminin çevrimdışı aktivizmle olan ilişkisi oldukça tartışılan ve karmaşık bir konudur. Sosyal medya uygulamaları bireylere hızlı haberleşme, örgütlenme ve eyleme geçme kapasitesi sağlayıp yeni bir aktivizm biçimi geliştirmekte; sosyal medya üzerinden yürütülen kampanyalar, çevrimdışı eylemleri desteklemektedir (Bennett ve Segerberg, 2012; Şener, 2013). Başka bir deyişle, sosyal medya, aktivistlerin organizasyon ve iletişim süreçlerini kolaylaştırıp kolektif eylemleri teşvik etmektedir. Morozov (2011) ise "slactivism" kavramı ile tanımladığı pasif katılımın sosyal medya aktivizminde yaygın hale geldiğini; bireylerin üretilen içerikleri "beğenmesi (like)" veya "paylaşması (retweet, reshare)" ile gerçek anlamda bir etkinin meydana gelmeyeceğini ifade etmektedir. Gladwell (2010) de dijital platformlarda gerçekleştirilen aktivizmin etkili olabilmesi için 1960'larda Afro-Amerikalılara yapılan ayrımcılıklara karşı öğrencilerin örgütlenme biçimlerini örnek gösterip insanların somut olarak bir araya gelmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

Türkiye bağlamında sosyal medya aktivizminin çevrimdışı aktivizm üzerindeki etkileri, toplumsal değişim dinamiklerini anlamada kritik bir öneme sahiptir. 2013 yılı Gezi Parkı eylemleri, İstanbul Sözleşmesinin feshine yönelik eylemler, Temmuz 2024'te Suriye uyruklu bir kişinin çocuğa yönelik cinsel istismarda bulunmasından sonra hem sosyal medyada hem de sokaklarda kendini gösteren mülteci karşıtı eylemler, Türkiye'de sosyal medya aktivizminin çevrimdışı aktivizme etkisinin ayrıca her iki eyleme katılımın çeşitli faktörler (yaş, cinsiyet, eğitim durumu vb.) açısından incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bununla birlikte halkla ilişkiler araştırmacılarının temel endişelerinden biri, aktivist örgütlerin nasıl yapılandığını belirlemektir. Örgütlerin strateji ve politikalarını derinden etkileme potansiyeline sahip bu grup ya da kişilere yönelik gerekli iletişim programlarının devreye sokulabilmesi ancak bu yapılanmaların doğasını, prensiplerini ve katılımcı profilini anlamakla mümkündür. Öte yandan kurumsal yönetim açısından bakıldığında halkla ilişkiler uygulayıcılarının aktivizmin örgütlenme yapısını anlaması, onların aktivizmin halkla ilişkiler stratejilerine ne zaman ve nasıl ihtiyaç duyacağını öngörmelerine yardımcı olabilir. Aynı zamanda bu bilgi, aktivistlerin daha etkili bir şekilde örgütlenmelerine katkıda bulunabilir (Smith ve Ferguson, 2001, s. 292). Bu çalışma, sosyal medya aktivizminin çevrimdışı aktivizme olan etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, her iki aktivizm türüne katılımın yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi, aylık hane halkı geliri ve siyasi görüş gibi değişkenler açısından farklılaşp farklılaşmadığını tespit ederek, aktivizm, halkla ilişkiler ve sosyal medyanın kesişim noktasına teorik ve pratik çıkarımlarla katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

1. Literatür

1.1. Çevrimdışı Aktivizm ve Sosyal Medya Aktivizmi

Aktivizm, halkla ilişkiler perspektifinden insanların sorunlu gördükleri politikaları, uygulamaları veya koşulları değiştirmek için kuruluşlara ya da diğer kurumsal yapılara baskı uyguladığı bir süreçtir (Smith, 2005, s. 5). Bu baskı, toplumsal farkındalığı arttırma ve ilgili kuruluşların harekete geçmesi için bir teşvik işlevi görebilir ve böylece süreç, toplumsal değişim dinamiklerinin anlaşılmasında kritik bir rol oynar. Eğitim, uzlaşma, baskı, ikna ya da güç taktikleri vb. yöntemler kullanarak belirli bir kamu ya da kamu grubunu etkileyebilmek amacıyla bir araya gelen aktivistler (Grunig, 2005, s. 528), ortak hedef peşinde koşarlar. Grunig'in bu yaklaşımı, aktivizmin sadece bireysel eylemlerle sınırlı kalmadığını aksine kolektif bir güç oluşturup daha geniş etki alanlarına ulaşma potansiyeline sahip olduklarını ifade etmektedir.

İlk modern toplumsal hareket olan Wilkes Hareketinde¹, Wilkes'in destekçileri ona iade-i itibar yapılması için sokaklarda geçit töreni düzenleyip (Tilly vd., 2022, s. 58) ülke çapında dilekçe kampanyalarından binlerce kişilik yürüyüşlere varan eylemler düzenlemişlerdir. Yine köleliğe karşı protestolar (Bourland-Davis vd., 2010, s. 409), 1773'teki Boston Çay Partisi² (Bennett'tan akt. Bourland-Davis vd., 2010, s. 409), 18. yüzyılda meydana gelen Fransız Devrimi (Çayır, 2016, s. 13), kolektif eylemler açısından

1 18. yy'da İngiliz siyasetçi John Wilkes etrafında gelişen Wilkes Hareketi, basın ve ifade özgürlüğü ile Parlamento reformlarını savunan önemli bir hareket olarak öne çıkmaktadır. Aristokrat kökenli bir politikacı olan Wilkes, 1762'de hükümet karşıtı The North Briton gazetesini yayımlamaya başlamış ve özellikle Kral'ın Yedi Yıl Savaşları'na ilişkin konuşmasını eleştirdiği 45. sayısı ile büyük yankı uyandırmıştır. Bu eleştirileri nedeniyle kışkırtıcı iftira ile suçlanıp hapsedilmiş; ancak mahkemede genel tutuklama emirlerine karşı mücadele ederek halk desteğini kazanmıştır. Sonunda tazminat almasının yanı sıra "Wilkes ve özgürlük" sloganı ile ifade özgürlüğünün sembolü haline gelmiştir (Tilly vd., 2022, s. 57-60).

2 Boston Çay Partisi (1773), Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın fitilini ateşleyen önemli olaylardan biri olarak görülmektedir. İngiliz hükümetinin Çay Yasası ile Amerikan kolonilerinde çay ticaretini tekeline alması ve vergilendirme politikaları, kolonilerde büyük tepki yaratmış; Boston limanına demirleyen üç İngiliz gemisindeki çay sandıkları, 16 Aralık 1773'te kolonistlerden oluşan bir grup tarafından İngiltere'nin vergi uygulamalarını protesto etmek için denize dökülmüştür (History.com Editors, 2010).

önemlidir. Eşitlik ve özgürlük söylemleri, aktivizmi harekete geçirmiştir. 18. ve 19. yy'larda eylemciler, hedeflerine karşı doğrudan şiddet içeren eylemlere (ev yakmak, katran dökmek gibi) başvurmuş fakat sonraki dönemlerde taleplerini daha organize ve barışçıl yöntemlerle (mektuplar, sokak gösterileri, dilekçeler vb.) ifade etmeye başlamışlardır (Tilly vd., 2022, s. 158-166). Bu değişimin önem arz eden başka bir boyutu da protesto eylemlerinin hedef kitlesinin değişmesidir. Eskiden eylemciler, doğrudan kişilere veya hedeflere yönelirken, zamanla mesajlarını belirli kişilere, medyaya ya da daha geniş bir kamuoyuna iletmeyi tercih etmişlerdir. Jasper'in (2017, s. 36-37) belirttiği gibi modern eylemler, daha sembolik, iletişimsel ve kamusal alanda görünürlük kazanmaya yönelik stratejilere odaklanmıştır. Bu geçiş, sosyal hareketlerin daha geniş kitlelere ulaşma ve meşruiyet kazanma çabasını da yansıtmaktadır. 20.yy'da toplumsal hareketler ve siyasi aktivizm bağlamında "sokak" kavramı önem kazanmıştır. "Sokakta var olmak", "sokağı geri almak", "sokağa inmek" gibi ifadeler, bu yüzyılın toplumsal hareketlerinin merkezinde yer almış ve bilhassa 1970'li yıllarda geniş kitleler tarafından gerçekleştirilen eylemlerle ilişkilendirilmiştir (Fırat, 2014, s. 7). Bu dönemde eylemler, sokak gösterileri, pankartlar, barikat kurma, bildiriler, fabrika ve okul işgalleri gibi yöntemlerle çeşitlilik göstermiştir. Melucci'ye (2016, s. 75-76) göre son yirmi yılda ortaya çıkan toplumsal hareketler önceki dönemlerdeki "politik" odaktan farklı olarak yeni ve daha evvel pek de dile getirilmeyen kültürel alana kaymıştır. Yani toplumsal değerler, kimlikler ve yaşam tarzları, bu yeni kolektif eylemlerin temel motivasyon kaynağı haline gelmiştir.

20.yy'da toplumsal hareketlerin kültürel alana kaymasının yanında bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler de toplumsal hareketlerde önemli değişimlere yol açmıştır. 1940'larda bilgisayarların icadı her ne kadar bilimsel ve askeri amaçlar doğrultusunda olsa da dijital iletişim ağlarının yaygınlaşması, bilgi akışının hızlanmasına ve organize olma süreçlerinin kolaylaşmasına vesile olmuştur (Król, 2020, s. 35-41). İnternetin 1969'da ARPANET olarak icat edilmesi, 1990'larda kamusal alanda kullanılmaya başlaması; Web 2.0'in teknolojik ve ideolojik temelleri üzerine inşa edilen ve kullanıcı merkezli içerik üretimine ve değişimine olanak tanıyan internet tabanlı sosyal medya uygulamalarının geliştirilmesi (Kaplan ve Haenlein'den akt. Gencer Kasap, 2014, s. 125) toplumsal hareketlerde önemli bir dönüm noktası olmuştur. İnternetin tarihi karmaşık bir yapıya sahiptir; çünkü teknolojik yeniliklerin yanı sıra organizasyonel ve toplumsal değişimleri de içermektedir (Leiner vd., 2009). Başka bir deyişle internetin yalnızca bir teknik gelişme olmanın ötesinde toplumsal yapılar üzerinde derin bir etkisi olduğu mutlaklıdır. Manuel Castells (2016, s. 3), bu durumu "Ağ Toplumu" kavramıyla açıklayıp yatay iletişim ağlarının hayatımızın belkemiği haline geldiğini söyleyerek yeni bir toplumsal yapıyı somutlaştırmıştır.

İnternet, toplumsal hareketlere katılımı yalnızca fiziksel sınırlarda kalmaktan kurtarıp eylemlerin dijital ortamlarda da yapılabilmesine olanak sağlamıştır. İletişimin iktidar ve sermaye gücünden bağımsızlaşması, sosyal medyayı ezilen, susturulan ve "ötekileştirilen" kesimler için önemli bir araç haline getirmiş (İnceoğlu ve Çoban, 2015); dijital platformlar, ifade özgürlüğü ve toplumsal eşitlik mücadelesi açısından yeni alanlar açmıştır (Loader ve Mercea, 2011; Uldam, 2016).

Sosyal medya, düşük maliyet, geniş erişilebilirlik ve kontrol karşısında direnç sunarak, önceki medya biçimlerine göre özgürlük, özerklik, yaratıcılık ve işbirliği için daha geniş bir alan sağlayan keyifli bir sohbet ortamı sunmaktadır (Lim, 2003; Lim ve Kann, 2008). Kullanıcılar arasında etkileşimi kolaylaştıran (Özdemir ve Taşcıoğlu, 2022, s. 74) ve esas olarak kullanıcı tarafından üretilen içerikten beslenen kitlesel kişisel iletişimi mümkün kılan internet tabanlı platformları ifade eden sosyal medya (Carr & Hayes, 2015), kullanıcı sayısını her geçen gün arttırmaktadır. Temmuz 2024 itibarıyla dünya genelinde yaklaşık 6 milyar aktif sosyal medya kullanıcısı bulunmakta; bu kullanıcılar, günde ortalama 2 saat 23 dakikalarını sosyal medyada geçirirken, Türkiye'de bu süre 2 saat 44 dakikaya ulaşmakta ve kullanıcıların %50,3'ü sosyal medyayı arkadaşları ve aileleriyle iletişim kurmak için kullanmaktadır (We Are Social, 2024). Esasında sosyal medya uygulamalarının temel amacının bu olduğu düşünüldüğünde, ortaya çıkan sonuçlar da şaşırtıcı olmamaktadır. Bununla birlikte bireyler, toplumun huzurunu kaçıran olaylarda, temel hak ve özgürlüklerin ihlal edildiğini düşündüklerinde veya ekonomik, kültürel yahut siyasi meselelerde kendileri açısından sorun olarak gördükleri bir hususu sosyal medya platformlarında dile getirmektedir. Bu uygulamalar, etkinliklerin görünürlüklerini arttırarak benzer duygu, düşünce ya da inançlara sahip kullanıcılar arasında katılımı teşvik ederek aktivizmi kolaylaştırmaktadır (Momeni, 2017).

Bu çalışma kapsamında sosyal medya aktivizmi kavramı Chon ve Park'ın (2020) tanımladığı şekliyle kullanılmaktadır. Onlar, bireylerin kolektif eylemlerini iletişimsel bir süreç olarak ele almakta ve özellikle Durumsal Problem Çözme Teorisi'ndeki bilgi aktarma davranışları ile Bennett ve Segerberg'in (2012) kavramsallaştırdığı bağlayıcı kolektif faaliyetleri uyarlayarak sosyal medya aktivizmini tanımlamaktadır. Bu yaklaşıma göre sosyal medya aktivizmi, bireylerin çevresindekilere bilgi aktararak ve onların farkındalığını arttırarak kolektif eylemleri teşvik eden bir süreçtir (Chon ve Park, 2020). Yine çalışma kapsamında çevrimdışı aktivizm, mitingler, gösteriler, imza kampanyaları vb. eylemlerle yani fiziki olarak gerçekleştirilen eylemler olarak kavramsallaştırılmıştır (Chon ve Park, 2020).

Literatürde sosyal medyanın geleneksel aktivizmi etkilediğine (Allsop, 2016; Shen, 2022; Boulianne ve Theocharis, 2020; Chon ve Park, 2020; Chon, 2023); Web 2.0 araçlarının (bloglar, forumlar, dijital sosyal ağlar vb.) bağlayıcı eylem mantığı olarak

adlandırılan yeni bir kişiselleştirilmiş kamusal katılım biçimine yol açtığına (Bennett ve Segerberg, 2012); hükümetler üzerinde kamuoyu baskısına (Masterson, 2020); şirketlere karşı kitlesel boykot (Rim vd., 2020) yoluyla somut politika değişimlerine yol açabileceğine ilişkin çalışmalar yer almaktadır. Bu çalışmalardan hareketle aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

Hipotez 1: Sosyal medya aktivizmi, çevrimdışı aktivizmin anlamlı bir yordayıcısıdır.

Heuer ve Macomber (2022), nonbinary bireylerin ve özellikle kadın gençlerin, erkek gençlere kıyasla daha yüksek oranda aktivist içerik paylaştığını tespit etmiştir. Foster ve diğerleri (2021) ise kadınların, cinsiyetçiliğe tepki göstermek amacıyla sosyal medya aktivizmini erkeklerden daha fazla kullandığını ortaya koymuştur. Bu doğrultuda aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

Hipotez 2: Katılımcıların (a) sosyal medya aktivizmine ve (b) çevrimdışı aktivizme katılım düzeyleri cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

Stoker ve Jennings (1995), medeni durumun siyasi katılımı azalttığını tespit etmiştir. Bu kapsamda oluşturulan hipotez aşağıda verilmiştir:

Hipotez 3: Katılımcıların (a) sosyal medya aktivizmine ve (b) çevrimdışı aktivizme katılım düzeyleri medeni durumlarına göre farklılık göstermektedir.

Offe (2016, s. 62), yeni toplumsal hareketlerin aktivistlerinin büyük oranda yüksek eğitilmiş, ekonomik güvene sahip hizmet sektöründe çalışanlar ile üniversite öğrencileri gibi gruplardan oluştuğunu belirtir. Abbas ve diğerleri (2022) yapmış oldukları çalışmada gençlerin sosyal medya platformlarının olanaklarını kullanarak farkındalık yaratabildiklerini ve başkalarını harekete geçmeye çağırdıklarını tespit etmiştir. Benzer şekilde, Boulianne ve Theocharis (2020) dijital medyanın gençlerin katılımı üzerindeki etkisini inceleyerek, çevrimiçi faaliyetlerin yetkililerle iletişim kurma, siyaset konuşma, gönüllülük yapma ve protesto etme gibi çevrimdışı katılımlar üzerinde sonuçları olduğunu ortaya koymuştur. Mevcut literatür kapsamında oluşturulan hipotezlere aşağıda yer verilmiştir:

Hipotez 4: Katılımcıların (a) sosyal medya aktivizmine ve (b) çevrimdışı aktivizme katılım düzeyleri yaşa göre farklılık göstermektedir.

Hipotez 5: Katılımcıların (a) sosyal medya aktivizmine ve (b) çevrimdışı aktivizme katılım düzeyleri eğitim durumlarına göre farklılık göstermektedir.

Ayrıca, Preotiuc-Pietro ve diğerleri (2015), Twitter'daki yüksek gelirli kullanıcıların daha fazla korku ve öfke ifade ederken, düşük gelirli kullanıcıların daha çeşitli duygular ve görüşler dile getirdiğini tespit edip sosyal medya paylaşımlarının gelir düzeyi ile nasıl ilişkili olduğunu incelemiştir. Bu kapsamda oluşturulan hipotez aşağıda sunulmuştur:

Hipotez 6: Katılımcıların (a) sosyal medya aktivizmine ve (b) çevrimdışı aktivizme katılım düzeyleri aylık hane halkı gelirlerine göre farklılık göstermektedir.

Olcese ve diğerleri (2014), üniversite mezunu protestocuların sol görüşlü olma olasılığının daha yüksek olduğunu ve üniversite mezunu olmayanlara kıyasla daha sık protesto siyaseti yaptıklarını tespit etmiştir. Paulsen (1991) ise siyasi yeterlilik, liderlik rolleri ve şehir okullarına sahip orta sınıf öğrencilerin kolektif eylemlere katılma olasılığının daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Swank (2012), hem liberaller hem de muhafazakârlar için aktivist bir ağa ait olmanın ve aktivist kimliklerini sürdürmenin farklı aktivizm biçimleri için kritik olduğunu vurgulamış, demografik etkenlerin yalnızca muhafazakâr öğrenciler için önem taşıdığını; ayrıca, kadın ve Afro-Amerikan muhafazakârların protesto etme olasılığının erkek ve Euro-Amerikan muhafazakârlara göre daha düşük olduğunu tespit etmiştir. Bu bağlamda oluşturulan hipotez aşağıda sunulmuştur:

Hipotez 7: Katılımcıların (a) sosyal medya aktivizmine ve (b) çevrimdışı aktivizme katılım düzeyleri siyasi görüşlerine göre farklılık göstermektedir.

Yukarıda yer alan çalışmalardan elde edilen bulgular, toplumsal hareketler ve aktivizmin katılımcı profillerini ve sosyal medyanın bu süreçlerdeki etkisini anlamak için önemlidir. Bu kapsamda oluşturulan hipotezler, birtakım istatistiki yöntemler (regresyon analizi, One Way ANOVA, Welch Testi vb.) kullanılarak analiz edilmiş, sürece ilişkin detaylı bilgi sonraki başlıkta verilmiştir.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Tasarımı, Veri Toplama Aracı ve Veri Toplama Süreci

Hazırlanan çalışma, son dönemlerde Türkiye gündemini meşgul eden Hayvan Hakları Yasası konusu kapsamında sosyal medya aktivizminin çevrimdışı aktivizme etkisini tespit edip Türk halkının sosyal medya aktivizmi ve çevrimdışı aktivizme

katılım düzeylerini ortaya çıkarmayı ve demografik değişkenler açısından her iki aktivizm türünün incelenmesini amaçlamaktadır.

Çalışmada, Chon ve Park'ın (2020) araştırmalarında çevrimdışı aktivizm yedi maddelik bir ölçekle; sosyal medya aktivizmi ise proaktif (altı madde) ve reaktif (dört madde) olmak üzere iki boyutta toplam on madde ile ölçülmüştür. Sosyal medya aktivizmi ölçeğinin toplamından alınan puan aktivizme katılım düzeyini ortaya koymaktadır. Katılımcıların sosyal medya aktivizmine katılım düzeylerini belirlerken, anlaşılabilirliğin bozulmaması ve genel bir değerlendirme sunabilmek amacıyla ölçeğin alt faktörlerini ayrı ayrı incelemek yerine, sosyal medya aktivizmi ölçeğinden alınan toplam puan üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Bu bağlamda, katılımcıların sosyal medya aktivizmine katılım düzeyleri, ölçekten elde edilen ortalama kullanılarak tespit edilmiştir. Kullanılan ölçekler, aktivist davranışların dijital ve fiziksel dünyadaki farklı yönlerini analiz etmeye olanak sağlamaktadır.

Katılımcılar, sosyal medya aktivizmine ve çevrimdışı aktivizme ilişkin maddelere 1 (Hiç Olası Değil) ile 7 (Büyük Olasılıkla) arasında değişen 7'li Likert ölçeği kullanarak yanıt vermiştir. Ankette yer alan maddelerin çalışmada kullanılabilmesi için öncelikle anket formunu geliştiren yazarlardan biri olan Myoung-gi Chon'dan elektronik posta ile onay; akabinde Artvin Çoruh Üniversitesi'nden Etik Kurul Onay Belgesi alınmıştır. Veriler, 19 Eylül -25 Eylül 2024 tarihleri arasında çevrimiçi anket tekniği kullanılarak toplanmıştır. Google Forms'ta oluşturulan anket formunun linki katılımcılara e-mail ve Whatsapp aracılığıyla iletilmiştir. Anket formu, toplam üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, sosyal medya aktivizmi ile ilgili on; ikinci bölümde çevrimdışı aktivizmle ilgili yedi; son bölümde de demografik özelliklere ilişkin sekiz soru yer almıştır. Araştırmanın evrenini Türkiye'de yaşayan 18 yaşını tamamlamış kişiler oluşturmaktadır. TÜİK'in resmi internet sitesinde yayınlanan rapora göre 2023 yılı toplam nüfus sayısı 85 milyon 372 bin 377' dir. Aynı rapora göre 15 yaş ve üstü kişi sayısı 67 milyon 60 bin 744'tür (TÜİK, 2024). Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004) $\alpha = 0.05$ için +/- 0.05 örnekleme hatası ile farklı evren büyüklüklerinden çekilmesi gereken örneklem büyüklükleri hesaplamasında 1 milyon ve üzeri evren büyüklüğü için 384 örneklem büyüklüğünün yeterli olduğunu belirtmektedir. Örneklem tespitine ilişkin bilgiler dikkate alınarak araştırmada, örneklemin daha üst düzeyde ana kütleyi temsil edebilmesini sağlayabilmek amacıyla elde edilen değerlerin üzerinde veri toplamaya gayret edilmesi hedeflenmiş ve bu sebeple araştırmanın hipotezlerinin sınanacağı örneklem büyüklüğü 400 kişi olarak belirlenmiştir. Veriler kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak belirtilen evreni temsil etme gücüne sahip toplam 401 katılımcıdan toplanmıştır. Katılımcılar, çalışmanın amaçlarını özetleyen bir onay formunu okuyup kendi istekleri ile onayladıktan sonra çevrimiçi anketi doldurmuşlardır.

2.2. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Betimsel ve çıkarımsal istatistik testleri yapılmadan evvel veri seti uç değerler açısından kontrol edilmiştir. Analizlerin güvenilirliğini arttırmak için uç değerlerin tespit edilmesi ve silinmesi önemli bir adımdır. Mahalanobis mesafesi, çok değişkenli verilerde uç değerleri tespit etmek için kullanılmaktadır. Bu mesafe, her bir gözlemin veri setinin ortalamasına olan uzaklığını, değişkenlerin kovaryans yapısını dikkate alarak ölçmektedir. Böylece çok boyutlu uzayda gözlemlerin ne kadar "normal" veya "olağandışı" olduğunu belirlemeye yardımcı olur. Tabachnick ve Fidel (2020, s. 72-75), çok değişkenli analizler için uygun veri koşullarının sağlanmasının önemini vurgulamakta ve uç değerlerin analizin sonuçlarını önemli ölçüde etkileyebileceğini belirtmektedir. Bu bağlamda, Mahalanobis mesafesini kullanarak uç değerlerin tespit edilmesi ve analizden çıkarılması, veri kalitesini artırmakta ve daha güvenilir sonuçların elde edilmesini sağlamaktadır (Tabachnick ve Fidel, 2020, s. 76-77). Literatür ışığında Mahalanobis mesafesi hesaplanan veri setinde uç değerlerin analizi bozacağı düşünüldüğü için 41 anket formu analiz dışı bırakılmış; dolayısıyla 360 anket formu üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1'de katılımcıların demografik özellikleri yer almaktadır. Buna göre ankete katılım gösterenlerin yüzde 51.4'ü (n=185) kadın, yüzde 48.6'sı (n=175) erkek; yüzde 29.4'ü (n=106) 18-30 yaş, yüzde 36.1'i (n=130) 31-40 yaş, yüzde 34.4'ü (n=124) 41 yaş ve üstü bireylerden oluşmaktadır. Katılımcıların yüzde 68.3'ü (n=246) evli, yüzde 31.7'si (n=114) bekar. Eğitim durumuna göre katılımcıların büyük çoğunluğunu (n=124, yüzde 34.4) lisans mezunları oluştururken onu sırası ile doktora (yüzde 26.1), yüksek lisans (yüzde 16.4), ön lisans (yüzde 14.4) ve lise (yüzde 8.6) takip etmektedir. Katılımcıların aylık hane halkı gelirine göre yüzde 38.9'unu (n=140) 49.999 TL ve altı, yüzde 31.9'u (n=115) 50.000 TL-89.999 TL, yüzde 29.2'sini (n=105) 90.00 TL ve üstü oluşturmaktadır. Ankete katılanların büyük çoğunluğu (n=148, yüzde 41.1) milliyetçi görüşe sahip olduğunu belirtmiştir. Yüzde 23.1'i (n=83) cumhuriyetçi, yüzde 17.5'i (n=63) muhafazakâr, yüzde 8.6'sı (n=31) demokrat, yüzde 9.7'si (n=35) diğer (liberal, anarşist, feminist vb.) görüşlere sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların yüzde 95'i (n=342) İslam; yüzde 0.3'ü (n=1) Musevilik, yüzde 4.7'si (n=17) diğer (Hinduizm, Budizm vb.) inanca sahip olduğunu belirtmiştir.

Tablo 1. Örneklemi Tanımlayıcı İstatistikler (N=360)

Değişkenler		n	%
Cinsiyet	Erkek	175	48.6
	Kadın	185	51.4
Yaş	18-30 Yaş	106	29.4
	31-40 Yaş	130	36.1
	41 Yaş ve üstü	124	34.4
Medeni Durum	Bekâr	114	31.7
	Evli	246	68.3
Eğitim	Lise	31	8.6
	Ön lisans	52	14.4
	Lisans	124	34.4
	Yüksek lisans	59	16.4
	Doktora	94	26.1
Aylık Hane Halkı Geliri	49,999 TL ve altı	140	38.9
	50.000 TL-89.999 TL	115	31.9
	90.000 TL ve üstü	105	29.2
Siyasi Görüş	Cumhuriyetçi	83	23.1
	Milliyetçi	148	41.1
	Demokrat	31	8.6
	Muhafazakâr	63	17.5
	Diğer (Liberal, anarşist, feminist vb.)	35	9.7
Din	İslam	342	95.0
	Musevilik	1	.3
	Diğer (Hinduizm, Budizm vb.)	17	4.7

2.3. Katılımcıların Hayvanları Koruma Kanunu'na İlişkin Görüşleri

Çalışma kapsamında seçilen konu, Hayvanları Koruma Kanunu olmuştur. Bu konu, son dönemlerde Türkiye'de sıklıkla tartışılması sebebi ile seçilmiştir. Daha önceki Hayvanları Koruma Kanunu ("topla, aşıla, kısırlaştır, yerine bırak" uygulaması) sokak hayvanlarının özellikle köpeklerin tedavi ve kısırlaştırma süreçlerinden sonra sokağa geri bırakılmasını öngörmekteydi. Ancak yeni yasa ile bu yöntem kaldırılmış ve sokaktaki tüm köpeklerin toplanarak sahiplendirilinceye kadar barınaklarda tutulması zorunlu hale getirilmiştir. 30 Temmuz 2024'te Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Genel Kurulu'nda yapılan oylama sonucunda kabul edilerek yasalanan 17 maddelik "160 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi", Resmi Gazete'de yayımlanmış ve 2 Ağustos 2024 itibarıyla yürürlüğe girmiştir (Öztürk, 2024). Ancak hayvan severler, çeşitli meslek örgütleri ve muhalefet partileri barınakların yetersizliği, sahiplendirme süreçlerinin yavaşlığı, uygun bakımevi şartlarının sağlanamaması ve benzeri nedenlerle bu düzenlemenin hayvan hakları açısından geriye gidiş olduğunu ve sorunları çözmek yerine sorunları derinleştirebileceğini iddia etmiştir (Öztürk, 2024). Bu gelişmeler sonrası, X'te #SokaktayımYanımdayım, #YaşamıçinYasa, #YasayıGeriÇek, #KatliamaOyumuHayır, #KatliamaDurDe vb. etiketlerle konu gündeme getirilmiştir. Ayrıca İstanbul, Ankara, İzmir gibi Türkiye'nin çeşitli illerinde gösteriler düzenlenerek yasa, protesto edilmiştir (Utucu, 2024; BBC, 2024). Dahası Londra'da da hayvan hakları aktivistleri yasaya karşı gösteriler düzenlemiştir (BBC, 2024). Diğer tarafta ise özellikle sokak köpeklerinden ötürü çocukların zarar gördüğünü ve toplatılması gerektiğini düşünen kesimin X'te paylaşımları yer almış, bu meseleye çözüm talep etmişlerdir (NTV, 2024). Nihayetinde Hayvanları Koruma Kanunu, Türkiye kamuoyunda önemli bir tartışma konusu olduğu ve toplumun çeşitli kesimleri tarafından farklı açılardan dile getirildiği için çalışma kapsamında seçilmiştir. Katılımcıların bu kanuna ilişkin görüşleri, Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Hayvanları Koruma Kanunu'na İlişkin Görüşleri

		n	%
Türkiye'nin Hayvanları Koruma Kanunu politikasını onaylıyor musunuz?	Onaylıyorum	108	30.0
	Onaylamıyorum	141	39.2
	Fikrim Yok	111	30.8

Tablo 2'ye göre katılımcıların yüzde 30'u (n=108) kanunu onayladığını, yüzde 39.2'si (n=141) onaylamadığını, yüzde 30.8'i (n=111) ise bir fikrinin olmadığını beyan etmiştir.

2.4. Analiz

Çalışma kapsamında oluşturulan hipotezlerin test edilmesi için IBM SPSS 23 programı kullanılmıştır. Öncelikle çevrimdışı aktivizm ölçeğinin yapı geçerliliğini ortaya koymak amacıyla açımlayıcı faktör analizi (AFA) yapılmıştır. Faktörleştirme yöntemi olarak Principal Components, döndürme yöntemi olarak Direct Oblimin seçilmiştir; analiz sonucunda KMO değerinin .905 tespit edilmesi sonrası örneklem büyüklüğünün faktör analizine uygun olduğuna karar verilmiştir. Barlett Küresellik testi sonuçlarına göre elde edilen ki-kare değerinin ($\chi^2(360) = 2792.371, df=21, p=0.000$) 0.05 önem derecesinde anlamlı olduğu tespit edildiğinden veri setinin faktör analizine uygun olduğuna karar verilmiştir. Hair vd. (2010) ile Kline (2016) madde faktör yüklerinin .40 veya daha yüksek olmasını kabul edilebilir bulmaktadır. Bu çalışmada da eşik değer, .40 olarak belirlenmiş ve bu kriteri sağlamayan çevrimdışı aktivizmden “madde 1” analizden çıkarılarak analiz tekrar edilmiş, nihai KMO değeri 0.889; Barlett Küresellik testi sonuçları $\chi^2(360) = 2606.198, df=15, p=0.000$ olarak saptanmış, tek faktörlü yapı literatüre (Chon ve Park, 2020) uygun olarak tespit edilmiştir.

Sosyal medya aktivizmine ilişkin ölçeğin yapı geçerliliğini ortaya koymak amacıyla yukarıda anlatıldığı gibi AFA yapılmış; KMO değerinin .955 olarak tespit edilmesi sonrası örneklem büyüklüğünün faktör analizine uygun olduğuna karar verilmiştir. Barlett Küresellik testi sonuçları $\chi^2(360) = 4720.348, df=45, p=0.000$ olarak belirlenmiştir. Analiz sonucu, literatüre (Chon ve Park, 2020) uygun şekilde iki faktörlü yapıyı ortaya koymuştur. Fakat daha önce de belirtildiği gibi anlaşılabilirliğin bozulmaması ve genel bir değerlendirme sunabilmek amacıyla sosyal medya aktivizmine ilişkin ölçekten alınan toplam puan, sosyal medya aktivizmine katılım düzeyi olarak çalışma kapsamında ele alınmıştır.

Ölçeklere ilişkin madde yükleri, ortalamaları, çarpıklık ve basıklık değerleri ile güvenilirlik katsayıları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Ölçeklerin Madde Yüğü, Ortalamaları, Basıklık ve Çarpıklık Değerleri ile Güvenilirlik Değerleri (N=360)

Ölçekler	Maddeler	Madde Yüğü	\bar{x} (SD)	\bar{x} (SD)	Skewness	Kurtosis	α		
Çevrimdışı Aktivizm	2. “Hayvanları Koruma Kanunu” konusunda görüşümü destekleyen bir mitinge veya gösteriye katılabilirim.	.892	3.24 (2.11)	3.10 (1.86)	.558	-.828	.961		
	3. “Hayvanları Koruma Kanunu” konusunda görüşümü destekleyen bir kuruluş toplantısına katılabilirim.	.919	3.43 (2.07)						
	4. “Hayvanları Koruma Kanunu” konusunda görüşümü destekleyen bir kuruluşa üye olabilirim.	.930	3.02 (2.07)						
	5. “Hayvanları Koruma Kanunu” konusunda görüşümü destekleyen bir kuruluş için aktif olarak kampanya yürütebilirim.	.926	2.84 (1.92)						
	6. “Hayvanları Koruma Kanunu” konusuyla ilgili görüşümü destekleyen bir politikacı veya hükümet yetkilisiyle telefon veya mektup yoluyla iletişime geçebilirim.	.901	3.04 (2.03)						
	7. “Hayvanları Koruma Kanunu” konusuyla ilgili görüşümü destekleyen aktivistlerle telefon veya mektup yoluyla iletişime geçebilirim.	.927	3.04 (2.00)						
	TOPLAM		83.901						
KMO		.889							
Barlett Küresellik Testi Ki Kare		2606.198							
df.		15							
p değeri		.000							
Sosyal Medya Aktivizmi	Proaktif İletişim Davranışı	1. Fırsat bulsam “Hayvanları Koruma Kanunu” konusunda sosyal medya paylaşımları yaparım.	.760	3.51 (2.09)	3.39 (1.90)	.344	-1.116	.968	.974
		2. Sosyal medyada “Hayvanları Koruma Kanunu” konusuyla ilgili görüşlerimi destekleyen bir gruba katılırım.	.953	3.06 (2.06)					
		3. Sosyal medyaya “Hayvanları Koruma Kanunu” konusunda materyaller (örneğin resimler) yüklerim.	.924	3.13 (2.05)					
		4. “Hayvanları Koruma Kanunu” konusunda bir sosyal medya gönderisine kişisel bir yorum yazarım.	.706	3.39 (2.09)					
		5. “Hayvanları Koruma Kanunu” konusuyla ilgili diğer bilgilere bağlantılar sağlarım.	.973	3.15 (1.98)					

Reaktif İletişim Davranışı	6. İnsanların "Hayvanları Koruma Kanunu" konusunda bakış açımı aramasını ve paylaşmasını kolaylaştıran hashtag'ler kullandım.	.953	2.90 (1.97)	
	7. "Hayvanları Koruma Kanunu" konusunda benimle aynı fikirde olan sosyal medya paylaşımlarına (örneğin Facebook ve X) "👍" veya "❤️" tuşuna tıklarım.	1.032	4.06 (2.33)	
	8. Sosyal medyada (örn. Twitter) "Hayvanları Koruma Kanunu" konusunda görüşlerimi paylaşan belirli kişileri, sayfaları veya grupları takip ederim.	.680	3.48 (2.14)	.944
	9. "Hayvanları Koruma Kanunu" konusuyla ilgili içerikler, benim bakış açımı örtüşüyorsa retweet eder veya bunlardan bahsederim (örn. X).	.743	3.54 (2.21)	
	10. Sosyal medyada benim bakış açımı örtüşen "Hayvanları Koruma Kanunu" konusuyla ilgili içerikleri arkadaşlarımla paylaşıyorum.	.620	3.66 (2.18)	
	TOPLAM		86.441	
	KMO		.955	
	Barlett Küresellik Testi Ki Kare		4720.348	
	df.		45	
	p değeri		.000	

Tablo 3'te görüldüğü üzere, çevrimdışı aktivizm ölçeğinde tek faktörlü yapı altında yer alan maddelerin faktör yükleri .892 ile .930 arasında değişmekte olup, literatürde kabul edilen 0.40 ve üzeri faktör yüklerine göre bu değerler iyi ile mükemmel aralığında değerlendirilmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2020). Faktör yüklerinin bu düzeyde olması, maddelerin ölçmek istedikleri yapıyı güçlü bir şekilde temsil ettiğini göstermektedir. Sosyal medya aktivizmi ölçeğine ait maddelerin faktör yükleri ise .620 ile 1.032 arasında değişmekte olup, bu değerlerin de iyi ile mükemmel aralığında yer aldığı tespit edilmiştir. Ölçeklerin güvenilirlik düzeyi Cronbach Alfa katsayısı dikkate alınarak hesaplanmış; çevrimdışı aktivizm için $\alpha = 0.961$; sosyal medya aktivizmi için $\alpha = 0.974$ tespit edilmiştir. Böylece bütün maddelerin mükemmel (Durmuş vd., 2016, s. 89) güvenilirlik değerine sahip olduğu saptanmıştır. Katılımcıların çevrimdışı aktivizme katılıma ilişkin ortalamaları 3.10; sosyal medya aktivizmine katılıma ilişkin ortalamaları 3.39 olarak saptanmıştır.

3. Bulgular

Çalışma kapsamında önerilen "H1: Sosyal medya aktivizmi çevrimdışı aktivizmin anlamlı bir yordayıcısıdır." hipotezini test etmek için basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Regresyona başlamadan evvel doğrusallık incelenmiş; bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin doğrusallığını görmek için Scatterplot (nokta dağılım) grafiği ve Pearson korelasyon analizinden yararlanılmış; sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Sosyal Medya Aktivizmi ile Çevrimdışı Aktivizm Arasındaki İlişki

		Sosyal Medya Aktivizmi
Çevrimdışı Aktivizm	Pearson Correlation	.800**
	N	360

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Tablo 4, değişkenler arasında yüksek düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir ($r=.80, p<.01$). Başka bir deyişle katılımcıların sosyal medya aktivizminin artması durumunda çevrimdışı aktivizmin de artacağı söylenebilir.

Tablo 5'te sosyal medya aktivizminin çevrimdışı aktivizmi yordamasına ilişkin basit doğrusal regresyon analizi sonuçları verilmiştir.

Tablo 5. Sosyal Medya Aktivizminin Çevrimdışı Aktivizmi Yordamasına İlişkin Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	B	Standart Hata	β	t	p	R	R ²	F	p
Sosyal Medya Aktivizmi	Çevrimdışı Aktivizm	.447	.120	.800	3.710	.000	.800	.641	638.480	.000

Tablo 5'e göre, sosyal medya aktivizminin çevrimdışı aktivizme pozitif yönde ve anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir ($F=638.480, p<.01$). Modelin açıklama gücü olarak ifade edilen R² değeri .641 olarak hesaplanmıştır Bu değer, çevrimdışı aktivizm değişkenindeki varyasyonun yüzde 64,1'inin sosyal medya aktivizmi ile açıklanabildiğini göstermektedir (Bkz. Tablo 5).

Regresyon analizi yapıldıktan sonra hata terimlerinin normal dağılması ve hata terimlerinin varyansının sabit olması varsayımlarının da test edilmesi gerekmektedir (Durmuş vd., 2016, s. 164). Yapılan analizler ve elde edilen grafikler sonrası hata terimlerinin normal dağılımı ve hata terimlerinin eşvaryanslılık varsayımının gerekleri sağladığı görülmüş; nihayetinde H1 hipotezi kabul edilmiştir.

“Hipotez 2: Katılımcıların (a) sosyal medya aktivizmine ve (b) çevrimdışı aktivizme katılım düzeyleri cinsiyete göre farklılık göstermektedir.” Hipotezinin test edilebilmesi için bağımsız gruplar t testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Katılımcıların Sosyal Medya Aktivizmi ve Çevrimdışı Aktivizme Katılma İlişkin Puanlarının Cinsiyete Göre t Testi Sonuçları

Değişkenler	Gruplar	N	\bar{x}	SD	Levene Testi		t testi		
					F	p	t	df	p
Sosyal Medya Aktivizmi	Erkek	175	2.88	1.81	.270	.603	-5.148	358	.000
	Kadın	185	3.87	1.86					
Çevrimdışı Aktivizm	Erkek	175	2.78	1.82	.032	.857	-3.261	358	.001
	Kadın	185	3.41	1.85					

Tablo 6’ya göre katılımcıların sosyal medya aktivizmine katılım düzeyleri cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($t[358] = -5.148; p < 0.05$). Kadın katılımcıların sosyal medya aktivizmine katılma ilişkin puanları ($\bar{x}=3.87$), erkeklerin puanlarından ($\bar{x}=2.88$) daha yüksektir. Çevrimdışı aktivizm düzeyinde de cinsiyete göre anlamlı bir farklılık tespit edilmiş ($t[358] = -3.261; p < 0.05$); kadın katılımcıların ($\bar{x}=3.41$), erkeklere ($\bar{x}=2.78$) göre daha yüksek katılıma sahip oldukları yapılan analiz sonucu belirlenmiştir. Böylece H2a ve H2b hipotezi kabul edilmiştir.

“Hipotez 3: Katılımcıların (a) sosyal medya aktivizmine ve (b) çevrimdışı aktivizme katılım düzeyleri medeni durumlarına göre farklılık göstermektedir.” Hipotezinin test edilebilmesi için bağımsız gruplar t testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Katılımcıların Sosyal Medya Aktivizmi ve Çevrimdışı Aktivizme Katılma İlişkin Puanlarının Medeni Durumlarına Göre t Testi Sonuçları

Değişkenler	Gruplar	N	\bar{x}	SD	Levene Testi		t testi		
					F	p	t	df	p
Sosyal Medya Aktivizmi	Bekâr	114	3.80	1.82	2.27	.133	2.800	358	.005
	Evli	246	3.20	1.91					
Çevrimdışı Aktivizm	Bekâr	114	3.43	1.82	.259	.611	2.268	358	.024
	Evli	246	2.95	1.87					

Tablo 7’de görüldüğü üzere katılımcıların medeni durumlarına göre sosyal medya aktivizmine katılım düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($t[358] = 2.800; p < 0.05$). Bekâr katılımcıların sosyal medya aktivizmine katılmaya ilişkin ortalamaları ($\bar{x}=3.80$), evli ($\bar{x}=3.20$) katılımcılara göre daha yüksektir. Çevrimdışı aktivizm düzeyinde de medeni duruma göre anlamlı bir farklılık tespit edilmiş ($t[358] = 2.268; p < 0.05$); bekâr katılımcıların ($\bar{x}=3.43$), evlilere ($\bar{x}=2.95$) göre daha yüksek katılım algısına sahip oldukları yapılan analiz sonucu belirlenmiş; H3a ve H3b hipotezleri kabul edilmiştir.

“Hipotez 4: Katılımcıların (a) sosyal medya aktivizmine ve (b) çevrimdışı aktivizme katılım düzeyleri yaşa göre farklılık göstermektedir.” hipotezini test etmek amacıyla tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmış, sonuçlar Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Katılımcıların Yaşlarına Göre Sosyal Medya Aktivizmine ve Çevrimdışı Aktivizme Katılım Düzeylerine İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

Değişkenler	Gruplar	N	\bar{x}	SD		ANOVA				
						Kareler Toplamı	df	Ortalama Kare	F	p
Sosyal Medya Aktivizmi	18-30	106	4,03	1,80	Gruplar Arası	68.198	2	34.099	9.895	.000
	31-40 Yaş	130	3,28	1,87	Gruplar İçi	1230.261	357	3.446		
	41 ve Üstü	124	2,96	1,89	Toplam	1298.459	359			
Çevrimdışı Aktivizm	18-30	106	3.62	1.86	Gruplar Arası	ANOVA				
						Kareler Toplamı	df	Ortalama Kare	F	p
						40.245	2	20.122	5.966	.003

31-40 Yaş	130	2.84	1.79	Gruplar İçi	1204.132	357	3.373
41 ve Üstü	124	2.93	1.87	Toplam	1244.377	359	

ANOVA testi öncesinde grupların varyanslarının eşitliğine bakılmış, Levene testinin sonucunda grup varyanslarının eşitliği kabul edilmiştir ($p=.375$). Bu durumda tek yönlü varyans analizini yapabilmek için gerekli ön şart sağlanmış akabinde ANOVA sonuçlarına bakılmıştır. Tablo 8’de görüleceği gibi katılımcıların yaşlarına göre sosyal medya aktivizmine katılım düzeyleri arasında anlamlı bir farkın olduğu saptanmıştır ($F= 9.895, p<0.05$). Hangi grupların birbirinden farklılaştığını tespit edebilmek için ikili karşılaştırma testlerinden Scheffe testi sonuçlarına bakılmıştır. Scheffe testi, grup sayıları birbirine eşit olmadığında tercih edilmekte ve sosyal bilimlerde anket ile toplanan verilerde sıklıkla kullanılmaktadır (Durmuş vd., 2016). Scheffe testi sonuçlarına göre 18-30 yaş aralığında yer alan katılımcıların sosyal medya aktivizmine katılımı ile diğer gruplarda yer alan katılımcılar arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($p<0.05$). 18-30 yaş aralığında yer alan katılımcıların sosyal medya aktivizmine katılımı ($\bar{x}=4.03$) diğer gruplara göre daha yüksektir. Böylece H4a hipotezi kabul edilmiştir.

Katılımcıların çevrimdışı aktivizme ilişkin ortalamalarının yaşa göre farklılık gösterip göstermediğinin tespit edilmesi için tek yönlü varyans analizi yapılmış; Levene testi sonucuna göre grup varyanslarının eşitliği kabul edilmiştir ($p=.934$). Ön şartın sağlanması sonrası ANOVA sonuçlarına bakılmış; sonuçlar Tablo 8’de sunulmuştur. Buna göre, katılımcıların yaşlarına göre çevrimdışı aktivizme katılıma ilişkin ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık söz konusudur ($F= 5.966, p<0.05$). Scheffe testi ile hangi gruplar arasında fark olduğuna bakılmış ve 18-30 yaş aralığında yer alan katılımcıların çevrimdışı aktivizme katılımı ile diğer gruplarda yer alan katılımcılar arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($p<0.05$). 18-30 yaş aralığında yer alan katılımcıların çevrimdışı aktivizme katılımı ($\bar{x}=3.62$) diğer gruplara göre daha yüksektir. Böylece H4b hipotezi de kabul edilmiştir.

“Hipotez 5: Katılımcıların (a) sosyal medya aktivizmine ve (b) çevrimdışı aktivizme katılım düzeyleri eğitim durumlarına göre farklılık göstermektedir.” hipotezini test etmek amacıyla ANOVA yapılmış; sonuçlar Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9. Katılımcıların Eğitim Durumlarına Göre Sosyal Medya Aktivizmine ve Çevrimdışı Aktivizme Katılım Düzeylerine İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

Değişkenler	Gruplar	N	\bar{x}	SD		ANOVA				
						Kareler Toplamı	df	Ortalama Kare	F	p
Sosyal Medya Aktivizmi (SMA)	Lise	31	3.53	1.94	Gruplar Arası	23.550	4	5.888	1.639	.164
	Ön lisans	52	3.74	1.87						
	Lisans	124	3.50	1.87	Gruplar İçi	1274.908	355	3.591	1.639	.164
	Yüksek lisans	59	3.41	2.17						
	Doktora	94	2.99	1.73	Toplam	1298.459	359			
	Çevrimdışı Aktivizm (ÇA)	Lise	31	3.13	2.11	Gruplar Arası	26.906	4	6.726	1.961
Ön lisans		52	3.68	1.75						
Lisans		124	2.94	1.83	Gruplar İçi	1217.471	355	3.429	1.961	.100
Yüksek lisans		59	3.27	2.10						
Doktora		94	2.88	1.67	Toplam	1244.377	359			

Tablo 9’da yer alan sonuçlar, her iki aktivizm türüne ait ortalamaların eğitim durumuna göre farklılaşmadığını göstermiştir (FSMA= 1.639, $p>0.05$; FÇA=1.961, $p>0.05$). Böylece H5a ve H5b hipotezleri reddedilmiştir.

Çalışma kapsamında oluşturulan “Hipotez 6: Katılımcıların (a) sosyal medya aktivizmine ve (b) çevrimdışı aktivizme katılım düzeyleri aylık hane halkı gelirlerine göre farklılık göstermektedir.” hipotezini test etmek için ANOVA testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10. Katılımcıların Aylık Hane Halkı Gelirlerine Göre Sosyal Medya Aktivizmine Katılımlarına İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

Değişkenler	Gruplar	N	\bar{x}	SD		ANOVA				
						Kareler Toplamı	df	Ortalama Kare	F	p
Sosyal Medya Aktivizmi	49 bin 999 TL ve altı	140	3.67	1.94	Gruplar Arası	29.203	2	14.602		
	50 bin TL-89bin999	115	3.42	1.95	Gruplar İçi	1269.255	357	3.555		
	90 bin TL ve üstü	105	2.98	1.74	Toplam	1298.459	359		4.107	.017

Öncelikle grup varyanslarının eşitliğine bakılmış, Levene testinin sonucunda grup varyanslarının eşitliği kabul edilmiş ($p=.105$), akabinde ANOVA sonuçlarına bakılmıştır. Tablo 10'da görüldüğü üzere katılımcıların aylık hane halkı gelirlerine göre sosyal medya aktivizmine katılma düzeyleri arasında anlamlı bir farkın olduğu tespit edilmiştir ($F= 4.107, p<0.05$). Scheffe testi sonuçlarına göre 49 bin 999 TL ve altı gelire sahip olan katılımcıların sosyal medya aktivizmine katılımları ile 90 bin TL ve üstü gelire sahip olan grupta yer alan katılımcılar arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($p<0.05$). 49 bin 999 TL ve altı gelire sahip olan katılımcıların sosyal medya aktivizmine katılımları ($\bar{x}=3.67$), 90 bin TL ve üstü gelire sahip olanlara ($\bar{x}=2.98$) göre daha yüksektir. Böylece H6a hipotezi kabul edilmiştir.

Katılımcıların çevrimdışı aktivizme katılma düzeylerinin aylık hane halkı gelirlerine göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenebilmesi için ANOVA testi yapılmış ancak Levene testi sonucunda grup varyanslarının eşit olmadığı tespit edilmiştir ($p=.029$). Bu şart sağlanmadığı durumlarda Welch testi kullanılmalıdır çünkü Welch testi, varyansların eşit olmadığı zamanlarda daha güvenilir sonuçlar sağlamaktadır (Ruxton, 2006; Welch, 1951). Tablo 11'de analiz sonuçları yer almaktadır.

Tablo 11. Katılımcıların Aylık Hane Halkı Gelirlerine Göre Çevrimdışı Aktivizme Katılımlarına İlişkin Welch Testi Sonuçları

Değişkenler	Gruplar	N	\bar{x}	SD	Statistic	df1	df2	p
Çevrimdışı Aktivizm	49 bin 999 TL ve altı	140	3.33	1.93	Welch	3.916	2	233.940
	50 bin TL-89bin999	115	3.80	1.93				
	90 bin TL ve üstü	105	2.71	1.63				

Tablo 11'e göre katılımcıların aylık hane halkı gelirlerine göre çevrimdışı aktivizme katılım düzeylerinde anlamlı bir fark söz konusudur (Welch= 3.916, $p<0.05$). Bu farkın hangi gruplar arasında olduğunu tespit edebilmek için Games-Howel testi sonucuna bakılmıştır. Games-Howel testi, grup varyansları eşit olmadığında ve örneklem büyüklükleri farklı olduğunda güvenilir sonuçlar veren bir post-hoc testidir (Field, 2013). Buna göre, 49 bin 999 TL ve altı gelire sahip olan katılımcıların çevrimdışı aktivizme katılımları ($\bar{x}=3.33$), 90 bin TL ve üstü gelire sahip olanlara ($\bar{x}=2.71$) göre daha yüksektir. Nihayetinde H6b hipotezi kabul edilmiştir.

Çalışma kapsamında önerilen "Hipotez 7: Katılımcıların (a) sosyal medya aktivizmine ve (b) çevrimdışı aktivizme katılım düzeyleri siyasi görüşlerine göre farklılık göstermektedir." hipotezini test edebilmek için ANOVA testinden faydalanılmıştır. Öncelikle katılımcıların sosyal medya aktivizmine katılımının siyasi görüşlerine göre farklılık gösterip göstermediği test edilmiş; Levene testi sonucunda grup varyanslarının eşitliği kabul edilmiştir ($p=.100$). ANOVA sonuçları Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12. Katılımcıların Siyasi Görüşlerine Göre Sosyal Medya Aktivizmine Katılımlarına İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

Değişkenler	Gruplar	N	\bar{x}	SD		ANOVA				
						Kareler Toplamı	df	Ortalama Kare	F	p
Sosyal Medya Aktivizmi	Cumhuriyetçi	83	3.79	1.85	Gruplar Arası	65.715	4	16.429	4.731	.001
	Milliyetçi	148	3.40	1.91						
	Demokrat	31	3.23	1.73	Gruplar İçi	1232.744	355	3.473		
	Muhafazakâr	63	2.59	1.63						
	Diğer (Liberal, Anarşist, Feminist vb.)	35	3.96	2.19	Toplam	1298.459	359			

Tablo 12'ye göre katılımcıların siyasi görüşlerine göre sosyal medya aktivizmine katılım düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($F= 4.731, p<0.05$). Hangi gruplar arasında fark olduğunu tespit edebilmek amacıyla Scheffe testi sonuçlarına bakılmış; buna göre Cumhuriyetçiler ile muhafazakârlar arasında anlamlı bir farklılığın olduğu tespit edilmiştir ($p=.006$). Cumhuriyetçilerin sosyal medya aktivizmine ilişkin ortalamaları 3.79 iken, muhafazakârların 2.59 olarak tespit edilmiş; böylece H7a hipotezi kabul edilmiştir.

Katılımcıların çevrimdışı aktivizme katılım düzeyleri siyasi görüşlerine göre farklılık gösterip göstermediği ANOVA testi ile incelenmiş; Levene testi sonuçlarına bakılmış, fakat grup varyanslarının eşit olmadığı sonucuna ulaşılmıştır ($p=.000$). Bu şart sağlanmadığı için Welch testi kullanılmış, sonuçlar Tablo 13'te sunulmuştur.

Tablo 13. Katılımcıların Siyasi Görüşlerine Göre Çevrimdışı Aktivizme Katılım Düzeylerine İlişkin Welch Testi Sonuçları

Değişkenler	Gruplar	N	\bar{x}	SD	Statistic	df1	df2	p
Çevrimdışı Aktivizm	Cumhuriyetçi	83	3.48	1.87	Welch	3.615	4	.008
	Milliyetçi	148	3.07	1.91				
	Demokrat	31	2.80	1.39				
	Muhafazakâr	63	2.53	1.56				
	Diğer (Liberal, Anarşist, Feminist vb.)	35	3.61	2.22				

Tablo 13'e göre katılımcıların siyasi görüşlerine göre çevrimdışı aktivizme katılıma ilişkin görüşlerinde anlamlı bir fark söz konusudur (Welch= 3.615, $p<0.05$). Bu farkın hangi gruplar arasında olduğunu tespit edebilmek için Games-Howel testi sonucuna bakılmıştır. Buna göre Cumhuriyetçiler ile muhafazakârlar arasında anlamlı bir farklılığın olduğu tespit edilmiştir ($p=.009$). Cumhuriyetçilerin çevrimdışı aktivizme ilişkin ortalamaları ($\bar{x}=3.48$) muhafazakârların ($\bar{x}=2.53$) puanlarından anlamlı bir şekilde daha yüksek bulunmuş; böylece H7b hipotezi de kabul edilmiştir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Sosyal medya aktivizmi, bireylerin dijital platformlarda toplumsal, kültürel, ekonomik veya politik meseleler hakkında farkındalık oluşturma, örgütlenme ve eyleme geçmelerini ifade etmektedir. Sosyal medya aktivizminin toplulukları etkileme ve kamusal algıyı şekillendirme gücünün çevrimdışı aktivizme etkisinin araştırılması, hem halkla ilişkiler uygulayıcıları hem de politika yapımcılar ve aktivistler açısından önemlidir; zira bu etki, halkla ilişkiler profesyonellerine etkin iletişim stratejileri geliştirme, politika yapımcılara toplumsal talepleri anlama ve aktivistlere etkili kampanyalar oluşturma fırsatları sunmaktadır. Bu noktadan yola çıkılarak hazırlanan çalışma ile öncelikle sosyal medya aktivizminin çevrimdışı aktivizm üzerindeki etkisi incelenmiş, yapılan analizler sonucunda sosyal medya aktivizminin çevrimdışı aktivizmi anlamlı bir şekilde yordadığı tespit edilmiştir. Katılımcıların sosyal medyada gösterdikleri eylemcilik düzeyi arttıkça çevrimdışı aktivizm de artmaktadır. Bu bulgu, gündem oluşturma, kamuoyunu bilgilendirme, hızlı örgütlenme gibi etkileri bulunan sosyal medya aktivizminin yalnızca dijital platformlarla sınırlı kalmadığını; fiziki katılımı da teşvik ettiğini ortaya koymaktadır. Elde edilen sonuç, dijital iletişim araçlarının toplumsal mobilizasyon üzerindeki etkisine ilişkin literatürü (Chon ve Park, 2020; Chon, 2023; Bennett ve Segerberg, 2012) desteklemektedir. Her ne kadar Gladwell, Morozov, Tufekci, Jenkins gibi dijital aktivizmin etkisi üzerine eleştirileri bulunan yazar ve bilim insanları bulunsada da internet ve sosyal medya uygulamaları aracılığıyla örgütlenmenin, haberleşmenin, küresel çapta eylemleri duyurmanın kolaylaştığını kabul etmek, fakat tüm bunların aslında çevrimdışı aktivizmi güçlendirebilecek araçlar olduğunu unutmamak gerekir. Eylemciliğin salt fiziki alanlarda var olabileceğini, sürdürülebileceğini ve sonuçta etkili olabileceğini düşünmek çağa ayak uydurmak ve belirli bir alanda sınırlı kalmak anlamına gelecektir. Diğer taraftan sosyal, politik, kültürel veya ekonomik sorunların yalnızca internet ve sosyal medya uygulamaları aracılığıyla çözülebileceğini sanmak da oldukça ütöpik olacaktır. Bu noktada mevcut araştırma kapsamında elde edilen sosyal medya aktivizminin çevrimdışı aktivizmi etkilediğine ilişkin bulgu, her iki aktivizm türünün birbiri ile ilişkili olduğunu gözler önüne sermekte, sosyal medya aktivizminin artmasının çevrimdışı aktivizmi de arttırabileceğini göstermektedir. O halde halkla ilişkiler uygulayıcıları, sosyal medya aktivizminin çevrimdışı aktivizmi pozitif yönde etkilediğini göz önünde bulunduracak şekilde iletişim programları ve stratejileri geliştirmelidir. Özellikle sosyal medyada kişi, kurum ya da kuruluşlar hakkında dile getirilen hususlar, uygulayıcılar tarafından göz ardı edilmemeli, stratejik halkla ilişkiler yönetimi gerçekleştirilmelidir. Kurum, kuruluş ya da devlet kademesinde yer alan yöneticiler, konular sorunlara dönüşmeden evvel proaktif bir yaklaşım benimseyerek ortam taraması yapılmasına, kamu segmentasyonuna, senaryoların üretilerek alternatif çözüm stratejilerinin geliştirilmesine zaman, emek ve kaynak ayırmalıdır.

Çalışma kapsamında demografik değişkenlere göre sosyal medya aktivizmine ve çevrimdışı aktivizme katılım düzeyinin farklılaşp farklılaşmadığı incelenmiştir. Kadınların sosyal medya aktivizmine ve çevrimdışı aktivizme erkeklerden daha fazla katılım gösterdikleri tespit edilmiştir. Elde edilen bu bulgu, kadınların toplumsal meselelere daha fazla duyarlılık gösterdiği

yönündeki mevcut literatürle (Keller vd., 2016; Heuer ve Macomber, 2022; Foster vd., 2021) uyumlu görünmektedir. Dahası kadınlar, uzun bir zaman ve yıpratıcı süreçler sonrası gerek iş dünyasında gerek siyasette gerekse sosyal alanlarda daha fazla görünür hale gelmişlerdir. Toplumsal hayatın her alanında aktif roller üstlenen kadınlar, sorunlara karşı daha fazla bilinçlenmekte ve daha duyarlı hale gelmektedirler. Özellikle de sosyal medya aracılığıyla toplumsal adalet, cinsiyet eşitliği, insan hakları, hayvan hakları gibi konularda aktivizme katılarak değişimin bir parçası olmak için çaba sarf etmektedirler.

Çalışma kapsamında genç katılımcıların (18-30 yaş), sosyal medya aktivizmine ve çevrimdışı aktivizme diğer yaş gruplarında yer alan katılımcılara kıyasla daha yüksek katılım gösterdiği tespit edilmiştir. Genç nesillerin dijital araçlara olan yatkınlığı ve sosyal medya aktivizmi aracılığıyla toplumsal değişime katkı sağlama eğilimleri (Loader vd., 2014; Abbas vd., 2022; Boulianne ve Theocharis, 2020) göz önüne alındığında, bu durumun gençlerin sosyal ve politik meselelerde daha aktif bir rol üstlenmelerini sağladığı ve bu bağlamda hem çevrimiçi hem de çevrimdışı aktivizme katılımlarının arttığı anlaşılmaktadır. Medeni durum açısından incelendiğinde, bekârların evlilere oranla hem sosyal medya aktivizminde hem de çevrimdışı aktivizmde daha yüksek düzeyde katılım gösterdikleri görülmüştür. Bu durum, bekârların daha fazla zamana, enerjiye ve özgürlük alanına sahip olmalarından kaynaklanıyor (Schussman ve Soule, 2005) olabilir. Bireylerin evlilikten kaynaklı sorumlulukları artmakta aile olmanın vermiş olduğu yükümlülükler nedeniyle daha fazla kısıtlama ile karşılaşarak aktivizme katılım oranları düşebilmektedir (McAdam, 1986). Gelir düzeyine göre sosyal medya aktivizmine ve çevrimdışı aktivizme katılım incelendiğinde düşük gelirli katılımcıların yüksek gelirli katılımcılara kıyasla daha fazla aktivizmde buldukları tespit edilmiştir. Bu bulgunun altında yatan neden daha önce Brady vd. (1995) tarafından ifade edildiği üzere düşük gelirli bireylerin günlük yaşamlarında karşılaştıkları sorunları daha acil olarak tanımlayıp toplumsal değişime yönelik güçlü bir motivasyon hissetmeleri olabilir. Başka bir deyişle düşük gelir seviyesindeki bireyler, özellikle doğrudan yaşam koşullarını etkileyen toplumsal meseleler konusunda daha güçlü bir katılım gösterip; sosyal medyanın da düşük maliyetli bir protesto platformu olarak kullanılmasından (Tufekci, 2017) faydalanabilirler. Son olarak siyasi görüşler açısından sosyal medya aktivizmine ve çevrimdışı aktivizme katılım incelenmiş ve cumhuriyetçilerin sosyal medya aktivizmine ve çevrimdışı aktivizme katılım düzeylerinin muhafazakârlardan daha yüksek olduğu saptanmıştır. Putnam (2000) muhafazakârların geleneksel değerlere ve yapılaşmalara daha fazla bağlı olduğunu ve bu yüzden sosyal medya aktivizmi gibi yeni ve dijital temelli yöntemlere uzak durduklarını belirtmektedir. Muhafazakârların statükoyu koruma eğiliminde olmaları, onların aktivizm açısından bir adım geride durmalarına sebep olarak gösterilebilir. Diğer taraftan Bennett ve Segerberg (2012) sosyal medya platformlarının özellikle cumhuriyetçi ideolojiyi benimseyenler arasında etkili bir örgütlenme aracı olarak kullanıldığını ve bu platformları kullanan cumhuriyetçilerin daha hızlı harekete geçtiklerini öne sürmektedir ki elde edilen bu bulgu, onların düşüncesini destekler niteliktedir. Genç Cumhuriyetçiler, sosyal medyayı daha etkin kullanıp politik katılım için dijital platformları tercih ederken; muhafazakârlar (özellikle de daha yaşlı kuşaklar), teknolojiye daha az adapte olmaktadır (Smith, 2013).

Sosyal medya platformlarında aktif olan ve fiziki olarak eylemlere katılan bireylerin demografik farklılıklarını bilerek hedef kitlelere uygun iletişim programları tasarlamak, onların özelliklerine uygun mesajlar ve kampanyalar oluşturmak, etkili bir yönetimin atacağı adımlardan biri olacaktır. Bununla birlikte yöneticilerin sosyal medya aktivizmine ve çevrimdışı aktivizme katılan bireylerin demografik özelliklerini bilmesi, kaynakların daha adil bir şekilde dağıtılmasına ve toplumsal hizmetler ile desteklerin nerelere yönlendirilmesi gerektiğini belirlemelerine yardımcı olacaktır. Burada özellikle “yöneticiler” kavramı kullanılmaktadır. Zira halkla ilişkiler müdürü, kurumsal iletişim direktörü, halkla ilişkiler personeli vb. unvanlarla devlette, özel sektörde ya da sivil toplum kuruluşlarında görev yapan uygulayıcılar, yönetim tarafından maddi ve manevi olarak desteklenmediklerinde stratejik halkla ilişkiler yönetimi noktasında sorunlarla karşılaşacaklardır. Her demografik grup için uygun iletişim yöntemi geliştirilmelidir. Bilhassa gençler, sosyal medyayı yoğun kullanmaktadır. Bu anlamda onlarla ve sosyal medya kullanıcılarıyla etkileşimde bulunabilmek için dijital iletişim kanallarını etkin kullanmak önem arz etmektedir. Uygulayıcıların kendilerini bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı, yapay zekâ uygulamaları, veri yönetimi konularında geliştirmeleri tavsiye edilmektedir.

Aktivistler açısından ise hazırlanan bu çalışma, harekete geçirme stratejilerinde daha bilinçli ve hedefli adımlar atmaları konusunda yardımcı olabilir. Sosyal medya aktivizmine ve çevrimdışı aktivizme katılan kişilerin demografik yapılarının anlaşılması kimin hangi yöntemlerle daha hızlı ve etkili bir şekilde mobilize edilebileceğine ilişkin aktivistlere yol gösterebilir.

Kısıtlılıklar ve Gelecekteki Araştırmalar

Hazırlanan çalışma, birtakım kısıtlılıklara sahiptir. Öncelikle çalışmada örneklem seçiminde olasılık dışı örnekleme yöntemlerinden biri olan kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda araştırmacılara olasılıklı örnekleme yöntemlerinden birini kullanmaları tavsiye edilmektedir. Ayrıca çalışma, Hayvanları Koruma Kanunu tartışmaları bağlamında özel olarak test edilmiştir. Farklı sorunları ele alan gelecekteki araştırmalar, sosyal medya aktivizmi ile çevrimdışı aktivizm arasındaki ilişkiyi tespit etmede faydalı olacaktır. Çalışmada nicel yöntem benimsenmiştir. Daha sonraki çalışmalarda

karma yöntemlerle araştırmalar yapmak alana katkı sağlayacaktır. Ayrıca sonraki çalışmalarda demografik faktörlerin aktivizm üzerindeki etkileri derinlemesine incelenebilir. Akademisyenler, bu faktörleri aracı veya düzenleyici değişkenler olarak modelleyerek hem sosyal medya hem de çevrimdışı aktivistlerin davranışlarını açıklamak için yeni çalışmalar geliştirebilirler. Böylece aktivizm, halkla ilişkiler, iletişim çalışmaları ve dijital platformlar ile ilgili teorik çerçevelerin yeniden değerlendirilmesi sağlanabilir.

Kaynakça

- Abbas, L., Fahmy, S., Ayad, S., Ibrahim, M., & Ali, A. (2022). TikTok intifada: Analyzing social media activism among youth. *Online Media and Global Communication*, 1(2), 287-314. <https://doi.org/10.1515/omgc-2022-0014>
- Allsop, B. (2016). Social media and activism: A literature review. *Social Psychological Review*, 18(2), 35-40. <https://doi.org/10.53841/bpspr.2016.18.2.35>
- BBC News Türkçe (2024, 28 Temmuz), <https://www.bbc.com/turkce/articles/cw0yrp0rg8lo>
- Bennett, W. L., & Segerberg, A. (2012). The logic of connective action: Digital media and the personalization of contentious politics. *Information, Communication & Society*, 15(5), 739-768. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2012.670661>
- Brady, H. E., Verba, S., & Schlozman, K. L. (1995). Beyond SES: A resource model of political participation. *American Political Science Review*, 89(2), 271-294. <https://doi.org/10.2307/2082425>
- Boulianne, S. (2015). Social media use and participation: A meta-analysis of the literature. *Political Communication*, 32(3), 299-320. <https://doi.org/10.1080/10584609.2015.1004420>
- Boulianne, S., & Theocharis, Y. (2020). Young people, digital media, and engagement: A meta-analysis of research. *Social Science Computer Review*, 38(2), 111-127. <https://doi.org/10.1177/0894439318814190>
- Bourland-Davis, P. G., Thompson, W., & Brooks, F. E. (2010). Activism in the 20th and 21st centuries. In R. L. Heath (Ed.), *The SAGE handbook of public relations* (pp. 409-420). SAGE Publications.
- Carr, C. T., & Hayes, R. A. (2015). Social media: Defining, developing, and divining. *Atlantic Journal of Communication*, 23(1), 46-65. <https://doi.org/10.1080/15456870.2015.972282>
- Castells, M. (2013). *İsyen ve umut ağları: İnternet çağında toplumsal hareketler* (E. Kılıç, Çev.). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Castells, M. (2016). *İletişimin gücü* (B. Becerikli, Ed.). Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Chon, M. G., & Park, H. (2020). Social media activism in the digital age: Testing an integrative model of activism on contentious issues. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 97(1), 72-97. <https://doi.org/10.1177/107769901983589>
- Chon, M. G. (2023). The role of social media in empowering activism: testing the integrative model of activism to anti-Asian hate crimes. *Asian journal of communication*, 33(6), 511-528. <https://doi.org/10.1080/01292986.2023.2251131>
- Çayır, K. (2016). Toplumsal sahnenin yeni aktörleri. In K. Çayır (Ed.), *Yeni sosyal hareketler* (ss. 11-30). Kaknüs Yayınları.
- Durmuş, B., Yurtkoru, E. S., & Çinko, M. (2016). *Sosyal bilimlerde veri analizi* (6th ed.). Beta Basım A.Ş.
- Field, A. (2013). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics* (4th ed.). Sage Publications.
- Gerbaudo, P. (2017). From cyber-autonomism to cyber-populism: An ideological history of digital activism. *TripleC: Communication, Capitalism & Critique*, 15(2), 477-489. <http://www.triple-c.at/index.php/tripleC/article/view/773/1012>
- Gladwell, M. (2010). Small change: why the revolution will not be tweeted. retrieved from <https://www.newyorker.com/magazine/2010/10/04/small-change-malcolm-gladwell> Erişim Tarihi: Eylül, 2024
- Grunig, L. A. (2005). Eylemcilik: Örgütlerin etkinliğini nasıl sınırlıyor ve mükemmel halkla ilişkiler departmanları nasıl karşılık vermeli. In J. E. Grunig, D. M. Dozier, W. P. Ehling, L. A. Grunig, F. C. Repper, & J. White (Eds.), *Halkla ilişkiler ve iletişim yönetiminde mükemmellik* (pp. 527-556). Rota Yayın.
- Firat, D. (2014). Bellek, uzam ve mücadele. In Ü. Özger (Ed.), *Sokağın belleği: 1 Mayıs 1977'den Gezi direnişi'ne toplumsal hareketler ve kent meydanı* (ss. 7-42). Dipnot Yayınları.
- Foster, M. D., Tassone, A., & Matheson, K. (2021). Tweeting about sexism motivates further activism: A social identity perspective. *British Journal of Social Psychology*, 60(3), 741-764. <https://doi.org/10.1111/bjso.12429>
- Gencer Kasap, D. (2014). Çevrimiçi müzakere alanı olarak sosyal medya uygulamaları. In B. Çoban (Ed.), *Sosyal medya devrimi*. Su Yayınevi.
- Hair, J. F., Anderson, R. E., Babin, B. J., & Black, W. C. (2010). *Multivariate data analysis: A global perspective* (7th ed.). Pearson Prentice Hall.
- Heuer, G., & Macomber, M. (2022). Gender and Instagram activism in teenagers: Social discourse in a digital age. *Journal of Student Research*, 11(3). <https://doi.org/10.47611/jsrhs.v11i3.2918>
- History.com Editors. (2010, Eylül 29). *Boston Tea Party*. History. <https://www.history.com/topics/american-revolution/boston-tea-party>
- İnceoğlu, Y., & Çoban, S. (2015). Sokak ve dijital aktivizm: Eylemin sokaktan siber uzaya taşınması ya da vice versa. In Y. İnceoğlu & S. Çoban (Eds.), *İnternet ve sokak: Sosyal medyada dijital aktivizm ve eylem* (ss. 19-72). Ayrıntı Yayınları.
- Jasper, J. M. (2017). *Protesto*. Ayrıntı Yayınları.
- Keller, J., Mendes, K., & Ringrose, J. (2016). Speaking 'unspeakable things': Documenting digital feminist responses to rape culture.

Journal of Gender Studies, 27(1), 22–36. <https://doi.org/10.1080/09589236.2016.1211511>

- Kline, R.B. (2016). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*. (4th ed.), New York: The Guilford Press.
- Król, K. (2020). Evolution of online mapping: From Web 1.0 to Web 6.0 geomatics. *Landmanagement and Landscape*, (1), 33–51.
- Leiner, B. M., Cerf, V. G., Clark, D. D., Kahn, R. E., Kleinrock, L., Lynch, D. C., Postel, J., Roberts, L. G., & Wolff, S. (2009). A brief history of the Internet. *ACM SIGCOMM Computer Communication Review*, 39(5), 22–31. <https://doi.org/10.1145/1629607.1629613>
- Lim, M. (2003). The Internet, social network, and reform in Indonesia. In N. Couldry & D. Miller (Eds.), *Contesting media power: Towards a global comparative perspective* (pp. 273–288). Rowan and Littlefield.
- Lim, M., & Kann, M. (2008). Networked politics: Deliberation, mobilization and networked practices of agitation. In *Networked publics* (pp. 77–107). MIT Press.
- Loader, B. D., & Mercea, D. (2011). Networking democracy? *Information, Communication & Society*, 14(6), 757–769. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2011.583501>
- Loader, B. D., Vromen, A., & Xenos, M. A. (2014). Introduction: The networked young citizen: Social media, political participation and civic engagement. In *The networked young citizen* (pp. 1–13). Routledge.
- Masterson, J. R. (2020). Chinese citizenry social media pressures and public official responses: The double-edged sword of social media in China. In *Digital transformation and its role in progressing the relationship between states and their citizens* (pp. 139–181). IGI Global.
- McAdam, D. (1986). Recruitment to high-risk activism: The case of freedom summer. *American Journal of Sociology*, 92(1), 64–90. <https://doi.org/10.1086/228463>
- Melucci, A. (2016). Çağdaş hareketlerin sembolik meydan okuması. In K. Çayır (Ed.), *Yeni sosyal hareketler* (ss. 75–100). Kaknüs Yayınları.
- Momeni, M. (2017). Social media and political participation. *New Media & Society*, 19(12), 2094–2100. <https://doi.org/10.1177/1461444817728054>
- Morozov, E. (2011). *The net delusion: The dark side of internet freedom*. PublicAffairs.
- NTV (2024, 3 Haziran), <https://www.ntv.com.tr/turkiye/2-yilda-107-kisi-kopek-saldirilari-nedeniyle-hayatini-kaybetti,UmaasSL1022DII9Q4KaOg>
- Offe, C. (2016). Yeni sosyal hareketler: Kurumsal politikanın sınırlarının zorlanması. In K. Çayır (Ed.), *Yeni sosyal hareketler* (ss. 47–73). Kaknüs Yayınları.
- Olcese, C., Saunders, C., & Tzavidis, N. (2014). In the streets with a degree: How political generations, educational attainment, and student status affect engagement in protest politics. *International Sociology*, 29(6), 525–545. <https://doi.org/10.1177/0268580914551305>
- Özdemir, Ö. C., & Taşcıoğlu, R. (2022). Kurumsal iletişimde sosyal medya kullanımı: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı üzerine bir inceleme. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1(53), 65–81. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.1070535>
- Öztürk, F. (2024). Sokak hayvanları düzenlemesi yürürlüğe girdi: Kanun neler getiriyor, nasıl uygulanacak? BBC Türkçe. <https://www.bbc.com/turkce/articles/crg7y137pjzo> Erişim Tarihi: Eylül 2024.
- Paulsen, R. (1991). Education, social class, and participation in collective action. *Sociology of Education*, 64(2), 96–110. <https://doi.org/10.2307/2112881>
- Preoțiu-Pietro, D., Volkova, S., Lampos, V., Bachrach, Y., & Aletras, N. (2015). Studying user income through language, behaviour, and affect in social media. *PLoS ONE*, 10(9), e0138717. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0138717>
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon and Schuster.
- Rim, H., Lee, Y. A., & Yoo, S. (2020). Polarized public opinion responding to corporate social advocacy: Social network analysis of boycotters and advocates. *Public Relations Review*, 46(2), Article 101869. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2019.101869>
- Ruxton, G. D. (2006). The unequal variance t-test is an underused alternative to Student's t-test and the Mann–Whitney U test. *Behavioral Ecology*, 17(4), 688–690. <https://doi.org/10.1093/beheco/arj075>
- Schussman, A., & Soule, S. A. (2005). Process and protest: Accounting for individual protest participation. *Social Forces*, 84(2), 1083–1108. <https://doi.org/10.1353/sof.2006.0034>
- Shen, Y. (2022, January). The impact of social media on social activism. In *2021 International Conference on Social Development and Media Communication (SDMC 2021)* (pp. 947–951). Atlantis Press.
- Smith, A. (2013). Civic engagement in the digital age. Pew Research Center. <https://www.pewresearch.org/internet/2013/04/25/civic-engagement-in-the-digital-age-2/>
- Smith, M. F. (2005). Activism. In R. E. Heath (Ed.), *Encyclopedia of public relations* (pp. 5–9). SAGE.
- Smith, M. F., & Ferguson, D. P. (2001). Activism. In R. L. Heath (Ed.), *Handbook of public relations* (pp. 291–300), Sage Publications.
- Stoker, L., & Jennings, M. K. (1995). Life-cycle transitions and political participation: The case of marriage. *American Political Science Review*, 89(2), 421–433. <https://doi.org/10.2307/2082435>
- Swank, E. W. (2012). Predictors of political activism among social work students. *Journal of Social Work Education*, 48(2), 245–266.

<http://dx.doi.org/10.5175/JSWE.2012.200900111>

Şener, G. (2013). Toplumsal mücadele alanı olarak sosyal medya. C. Bilgili & G. Şener (Eds.), *Sosyal medya ve ağ toplumu 2: Kültür, kimlik, siyaset*. Reklam Yaratıcıları Derneği.

Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2020). *Çok değişkenli istatistiklerin kullanımı* (M. Baloğlu, Çev. Ed.). Nobel Yayıncılık.

Tilly, C., Castañeda, E., & Wood, L. J. (2022). *Toplumsal hareketler 1768-2018*. Çev. Orhan Düz, Alfa Basım Yayım.

Tufekci, Z. (2017). *Twitter and tear gas: The power and fragility of networked protest*. Yale University Press.

TÜİK. (2024). Genel nüfus sayımları. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=nufus-ve-demografi-109&dil=1>

Uldam, J. (2016). Corporate management of visibility and the fantasy of the post-political: Social media and surveillance. *New Media & Society*, 18(2), 201-221. <https://doi.org/10.1177/1461444814536902>

Utucu, S.B. (2024, 18 Temmuz), <https://tr.euronews.com/2024/07/18/sokak-hayvanlari-yasa-teklifi-protesto-edildi-oldurmek-cozum-degil>

We Are Social. (2024). *Digital 2024*. <https://wearesocial.com/uk/blog/2024/01/digital-2024-5-billion-social-media-users/>

Welch, B. L. (1951). On the comparison of several mean values: An alternative approach. *Biometrika*, 38(3/4), 330-336. <https://doi.org/10.1093/biomet/38.3-4.330>

Yazıcıoğlu, Y., & Erdoğan, S. (2004). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Detay Yayıncılık.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Tek yazarlı hazırlanan makalede herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Etik Kurul İzni

Çalışma için Artvin Çoruh Üniversitesi'nden Etik Kurul Onay Belgesi alınmıştır.